ISSN 2225-7543

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

В І С Н И К

ЧЕРНІГІВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ТЕХНОЛОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

СЕРІЯ «ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ»

НАУКОВИЙ ЗБІРНИК

№ 1 (72)

Чернігів 2014

УДК 330.14
ББК 65.12.45
В53

Друкується за рішенням вченої ради університету (протокол № 2 від 24.02.2014). «Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія “Економічні науки”» включено до нового переліку наукових фахових видань України, затвердженого постановою Президії ВАК України від 10 березня 2010 р. № 1-05/2 (Бюлетень ВАК України № 4, 2010).

З 2013 року «Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія “Економічні науки”» включений у міжнародну наукометричну базу даних eLIBRARY.RU (ліцензійний договір № 246-04/2013 від 29 квітня 2013 року).

В53 **Вісник** Чернігівського державного технологічного університету. Серія “Економічні науки” : науковий збірник / Черніг. нац. технол. ун-т. – Чернігів : Черніг. нац. технол. ун-т, 2014. – № 1(72). – 319 с.

У цьому випуску «Вісника Чернігівського державного технологічного університету. Серія “Економічні науки”» вміщено статті, присвячені теоретичним проблемам розвитку національної економіки; галузевим аспектам розвитку національного господарства; проблемам менеджменту та розвитку продуктивних сил регіону, державного управління, фінансовим ресурсам, обліку, контролю та аудиту.

«Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія “Економічні науки”» буде корисним для науковців, аспірантів, магістрантів та студентів вищих навчальних закладів.

УДК 330.14
ББК 65.12.45

Головний редактор:
Шкарлет С.М., доктор економічних наук, професор.

Заступники головного редактора:
Бутко М.П., доктор економічних наук, професор;
Ільчук В.П., доктор економічних наук, професор;
Олійченко І.М., доктор наук з державного управління, професор.

Члени редакційної колегії:
Дацій Н.В., доктор наук з державного управління, професор;
Козаченко С.В., доктор економічних наук, професор;
Корецький М.Х., доктор наук з державного управління, професор;
Левківський В.М., доктор економічних наук, професор;
Пепа Т.В., доктор економічних наук, професор;
Удовиченко В.П., доктор економічних наук, професор;
Чернюк Л.Г., доктор економічних наук, професор;
Дерій Ж.В., кандидат економічних наук, доцент;
Лень В.С., кандидат економічних наук, доцент;
Стрілець М.І., кандидат наук з державного управління, заступник голови, керівник апарату Чернігівської обласної державної адміністрації;
John N. Davies, Professor, Department of Computer Science, Glyndwr University, Wrexham, U.K.

Заснований у 1996 році. Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 14995-3967 ПР від 05.03.2009 р.

© Чернігівський національний технологічний університет, 2014

ISSN 2225-7543

ISSN 2225-7543

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE

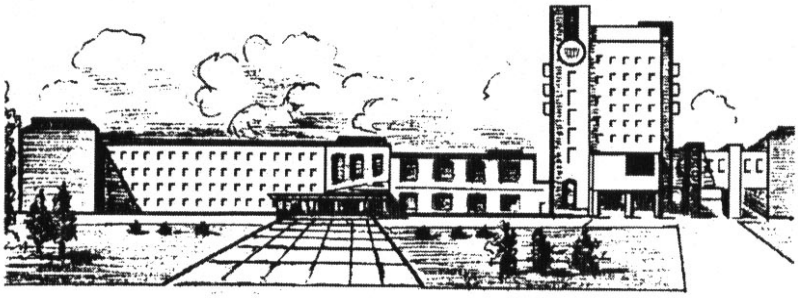

VISNYK

CHERNIHIV STATE TECHNOLOGICAL UNIVERSITY

SERIES "ECONOMICS"

SET OF SCIENTIFIC WORKS

ISSUE № 1 (72)

Chernihiv 2014

UDC 330.14
LBC 65.12.45

Published by the decision of the Academic Council of the University (protocol № 2 of 24.02.2014). Visnyk of Chernihiv State Technological University. Series "Economics" is included in the new list of academic editions of Ukraine, approved by the Resolution of the Presidium of HAC of Ukraine of 10 March 2010 № 1-05/2 (Bulletin of HAC of Ukraine № 4, 2010).

Since 2013 Visnyk of Chernihiv State Technological University. Series "Economics" has been included in the international scientometric database eLIBRARY.RU (license agreement № 246-04/2013 of April 29, 2013).

Visnyk of Chernihiv State Technological University. Series "Economics" : scientific collection / Chernihiv National Technological University. – Chernihiv : Chernihiv National Technological University, 2014. – № 1 (72). – 319 p.

The articles on theoretical problems of the national economy, sectorial aspects of the national economy, the problems of management and development of the productive forces of the region, public administration, finance, accounting, control and audit have been published in this issue of the Visnyk of Chernihiv State Technological University Series "Economics".

Visnyk of Chernihiv State Technological University. Series "Economics" will be helpful for the researchers, postgraduate and undergraduate students and students of higher educational institutions.

UDC 330.14
LBC 65.12.45

Editor in chief:
Shkarlet S.M., Doctor of Economics, Professor.

Deputy Editor in chief:
Butko M.P., Doctor of Economics, Professor;
Ilchuk V.P., Doctor of Economics, Professor;
Oliychenko I.M., Doctor of Public Administration, Professor.

Members of the Editorial Board:
Datsiy N.V., Doctor of Public Administration, Professor;
Kozachenko S.V., Doctor of Economics, Professor;
Koretskyi M.Kh., Doctor of Public Administration, Professor;
Levkivskyi V.M., Doctor of Economics, Professor;
Pepa T.V., Doctor of Economics, Professor;
Udovychenko V.P., Doctor of Economics, Professor;
Cherniuk L.H., Doctor of Economics, Professor;
Deriy Zh.V., PhD in Economics, Associate Professor;
Len V.S., PhD in Economics, Associate Professor;
Strilets M.I., PhD in Public Administration, Deputy Chairman, the Chief of Staff of the Chernihiv Regional State Administration;
John N. Davies, Professor, Department of Computer Science, Glyndwr University, Wrexham, U.K.

Founded in 1996. Certificate of State registration KV № 14995-3967 PR of 05.03.2009.

© Chernihiv National Technological University, 2014

ISSN 2225-7543

ЗМІСТ

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО 9

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Ільчук В. П., Пазюк В. Л. Брендингові технології на ринку інноваційної продукції 12

Зосименко Т. І. Соціальна сенсибілізація бізнесу як мейнстрим сучасного економічного розвитку 17

Ромашко А. С., Юрчишин Т. Я. Тактики охорони об'єктів інтелектуальної власності 23

Тищенко В. Ф. Методичний підхід до оцінювання потенціалу публічно-приватного партнерства 27

Ковадло К. Л. Механізм підвищення конкурентного статусу підприємства 34

Матковський А. В. Інноваційно-інвестиційні засади забезпечення економічної безпеки на державному рівні 39

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

Концева В. В., Хоменко І. О., Демиденко А. І. Проблеми формування амортизаційного фонду основних засобів та механізму їх відтворення 44

Парубець О.М. Системологія економічних інструментів регулювання мережевої взаємодії транспортних підприємств 50

Тимофієва Г. С. Світовий ринок аграрної продукції: особливості участі України 56

Коваль О. П. Оптимізація витрат у сфері послуг шляхом віртуалізації бізнес-процесів 62

Кхалід Аль-Мула Алі. Моделювання ефективного управління інноваційною діяльністю підприємств харчової промисловості 68

ПРОБЛЕМИ МЕНЕДЖМЕНТУ ТА РОЗВИТКУ ПРОДУКТИВНИХ СИЛ РЕГІОНУ

Щурик М. В. Концепт розвитку природоресурсної сфери України в умовах формування постіндустріальної економічної моделі 76

Анопрієнко В. О. Інституційні основи формування механізмів розвитку рекреаційної інфраструктури регіону 83

Базілінська О. Я., Кравченко І. В. Управління фінансовими ресурсами автотранспортного підприємства 89

Дерій Ж. В. Вплив капіталізації людського потенціалу на інноваційний розвиток регіональних економічних систем 94

Комарницька Г.О. Наукові та громадські організації як чинник стратегічного планування та прогнозування розвитку міст 102

Повна С. В. Територіально-галузевий зріз інвестиційних проектів Чернігівської області 106

Попело О. В., Уляненко Ф. М. Інституційні аспекти активізації підприємницької діяльності в інноваційному середовищі 113

Саприкіна О. М. Методичні підходи до оцінювання виробничих ризиків сільськогосподарських підприємств 124

Поленкова М. В. Формування інституційних основ розвитку депресивних сільських територій 132

Козік М. О. Зовнішньоекономічна діяльність регіонів України як чинник активізації просторового розвитку економіки країни 138

Kuzhel V. The theoretical basis of investment support of the development of the enterprises of agro food sphere 144

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

Гонта О. І., Дубина М. В., Тунік М. В., Єфименко А. Ю. Перспективи розвитку програм страхування unit-link в Україні 150

Жарій Я. В., Грінченко Н. О. Особливості управління процентними ризиками в сучасних умовах банківської діяльності 159

Забаштанський М. М. Управління грошовими потоками концесійної діяльності 169

Лебідь О. В., Григоренко В. М. Сутність, методи та структура фінансового забезпечення впровадження технологій у діяльність банків 175

Сидоренко І. В., Хомик Д. В. Функціонування ринку венчурного капіталу в економіках транзитивного типу 183
Сугоняко Д. О., Дудко М. Я. Використання закордонного досвіду фінансування інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств у національній практиці 190
Таукешева Т. Д. Децентралізація влади в Україні: фінансовий аспект 196
Сафонов В.В. Регуляторні інструменти підвищення фінансово-економічної стабільності функціонування суб'єктів суспільно-економічних відносин 202
Трейтяк О. В. Вплив ринку банківських послуг на економічний розвиток регіонів України 221
Штирхун Х. І. Фінансовий стан та проблеми розвитку аграрних підприємств регіону 216
Качура К.М. Джерельна база інвестиційних процесів приватних інвесторів на ринку нерухомості 224
Kravchuk H.,Vilkhovyk O. Prospects for the development of deposit insurance in context changes in the level of moral hazard 231

ОБЛІК, КОНТРОЛЬ ТА АУДИТ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Лень В. С., Зоценко Д. В. Щодо вибору форми бухгалтерського обліку у фермерських господарствах 237
Петрицька О. С. Особливості формування облікової політики на державних підприємствах 247
Рядська В. В. Аналіз змісту робочої незалежності в аудиті 253
Скосир Ю. М. Бухгалтерський облік прав постійного користування земельними ділянками 260
Кушніренко Д. І. Місце бухгалтерського обліку в інформаційній системі підприємства 265

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

Олійченко І. М., Дітковська М. Ю. Шляхи удосконалення процесу управління в органах місцевого самоврядування 275
Удовиченко В. П. Участь регіонів України в міжнародних інтеграційних процесах 282
Оліфіренко Л. Д. Методичні підходи до оцінювання ефективності інституціональних змін розвитку промислових корпорацій 287
Ребкало М. М. Напрями удосконалення механізму державно-управлінського впливу на захист дітей, які перебувають у конфлікті із законом 295
Сторожук Т. М., Немировська О. А. Необхідність застосування професійного судження бухгалтера 299
Олифіренко Ю. І. Сутнісні характеристики явища соціального сирітства в Україні 305

ОСНОВНІ ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАЧІ РУКОПИСІВ НАУКОВИХ СТАТЕЙ 314

CONTENTS

WELCOMING WORDS 9

THEORETICAL PROBLEMS OF NATIONAL ECONOMY DEVELOPMENT

Ilchuk V., Paziuk V. Branding technologies on the market of innovative product 12
Zosymenko T. Social sensitization of business as the mainstream of modern economic development 17
Romashko A., Yurchyshyn T. Tactics of protection of objects of intellectual property 23
Tyshchenko V. The methodological approach to assess the potential of public-private partnerships 27
Kovadlo K. Mechanism to improve the competitive status of an enterprise 34
Matkovskyi A. Innovative investment principles of ensuring economic security on the national level 39

SECTORAL ASPECT OF THE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY

Kontseva V., Khomenko I., Demydenko A. Problems of forming the depreciation fund of fixed assets and the mechanism of their reproduction 44
Parubets O. Systemology of economic instruments in studying networking of transportation companies 50
Tymofiieva H. International market of agricultural product: features of participation of Ukraine 56
Koval O. Cost optimization in the services sphere through virtualization of business processes 62
Khalid Al-Mula Ali. Simulation of good governance innovative activities of the food industry 68

PROBLEMS OF MANAGEMENT AND DEVELOPMENT OF THE PRODUCTIVE FORCES OF THE REGION

Shchuryk M. Concept of Ukraine natural resource areas development under the conditions of the formation of post-industrial economic model 76
Anopriienko V. Institutional bases of formation of mechanisms for the development of recreational infrastructure of the region 83
Bazilinska O., Kravchenko I. Management of financial resources of a motor transport enterprise 89
Derii Zh. Influence of capitalization of human potential on innovative development of regional economic systems 94
Komarnytska H. Scientific and public organizations as a factor in strategic planning and forecasting the development of cities 102
Povna S. Territorial and sectoral cut of the investment projects of the Chernihiv region 106
Popelo O., Ulianenko F. Institutional aspects of activation of entrepreneurial activity in the innovative environment 113
Saprykina O. Methodological approaches to the assessment of production risks of agricultural enterprises 124
Polenkova M. Formation of institutional frameworks of depressive rural areas development 132
Kozik M. Foreign-economic activity of the regions of Ukraine as a factor of activization of spatial development of the country's economy 138
Kuzhel V. The theoretical basis of investment support of the development of the enterprises of agro food sphere 144

FINANCIAL RESOURCES: THE PROBLEMS OF FORMATION AND USAGE

Honta O., Dubyna M., Tunik M., Yefymenko A. Perspectives of development of insurance programs unit-link in Ukraine 150
Zhariy Ya., Hrinchenko N. Feature of management of interest rate risk management in modern conditions of banking activities 159
Zabashtanskyi M. Management of concession activities cash flows 169
Lebid A., Hryhorenko V. Nature, methods and structure of financial support of technologies infroduction info banks activity 175
Sydorenko I., Khomyk D. Venture capital market functioning in transitive economies 183
Suhoniako D., Dudko M. Using foreign experience of financing of innovation development of agricultural enterprises in the national practice 190
Taukesheva T. Decentralization of power in Ukraine: financial aspect 196

Safonov V. Regulatory tools of the financial and economic stability improvement of social and economic relations subjects functioning.....202
Treitiak O. The effect of banking services market on economic regional development in the Ukraine 211
Shtyrkhun Kh. Regional agriculture: the financial state and problems of enterprises development 216
Kachura K. Source base of the investment process of private investors in the property market.....224
Kravchuk A., Vilkhovyk O. Prospects for the development of deposit insurance in context changes in the level of moral hazard 231

ACCOUNTING, CONTROL AND AUDIT SYSTEMS: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECT

Len V., Zotsenko D. About the choice of the form of accounting in farm enterprises 237
Petrytska O. Features of formation of accounting policy for public enterprises 247
Riadska V. Analysis of content of working independence in audit 253
Skosyr Yu. Accounting of constant land usage rights 260
Kushnirenko D. The place of accounting in an enterprise information system 265

GOVERNANCE

Oliychenko I., Ditkovska M. Ways of improvement of management process in local self-government bodies 275
Udovychenko V. The participation of Ukrainian regions in international integration processes 282
Olifirenko L. Methodic approaches to the evaluation of the effectiveness of institutional changes of development of industrial corporations 287
Rebkalo M. Directions of improvement of the mechanism of state-managerial influence on protection of the children who are in conflict with the law 295
Storozhuk T., Nemyrovska O. Need to use professional judgment of book-keepers 299
Olyfirenko Yu. The essential characteristics of the phenomenon of social orphanhood in Ukraine.....305

BASIC REQUIREMENTS FOR SUBMITTING MANUSCRIPTS AND SCIENTIFIC ARTICLES 314

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО

ДО 75-річчя ДОКТОРА ЕКОНОМІЧНИХ НАУК, ПРОФЕСОРА ІВАНА СЕМЕНОВИЧА ТКАЧЕНКА

Іван Семенович Ткаченко,
засновник і завідувач кафедри обліку і аудиту Чернігівського національного технологічного університету в період з 09.07.1993 р. по 01.09.1995 р., доктор економічних наук, професор

20 червня 2014 року доктору економічних наук, професору Івану Семеновичу Ткаченку виповнилося 75 років. Усе своє трудове життя вчений присвятив економічній науці.

Після закінчення фізико-математичного факультету педагогічного інституту міста Бердянськ Запорізької обл. за спеціальністю “Математика і фізика” у 1963 році Іван Семенович працював учителем фізики і математики у середніх школах міст Маріуполь, Горлівка.

Свою науково-педагогічну діяльність І.С. Ткаченко розпочав на посаді молодшого наукового співробітника Інституту гірської механіки і технічної кібернетики Держкомітету з палива СРСР (м. Донецьк), де і навчався у заочній аспірантурі за спеціальністю “Економіко-математичні методи” (1966–1970). Кандидатську дисертацію успішно захистив на початку 1971 року в Інституті кібернетики АН УРСР. Відтоді його наукові інтереси нерозривно пов’язані з системним дослідженням економічних проблем.

Вчене звання доцента кафедри економічної кібернетики йому було присвоєне рішенням Вищої атестаційної комісії при Раді Міністрів СРСР у 1976 р., а рішенням цієї ж Комісії від 29.09.1989 р. – присвоєно науковий ступінь доктора економічних наук.

Працював старшим інженером територіального управління з МТП Держпостачу УРСР (м. Донецьк); на посадах старшого викладача, доцента Донецького університету Мінвузу УРСР; доцента, заступника декана Вінницького політехнічного інституту Мінвузу УРСР; завідувача кафедри ІПК Мінхарчпрому УРСР (Вінницька філія); старшого наукового співробітника, доцента Вінницького політехнічного інституту Мінвузу УРСР; проректора, професора кафедри математики і фізики Уманського педагогічного інституту Міністерства народної освіти України; провідного наукового співробітника економічної асоціації “Союз” (м. Чернігів); професора кафедри вищої математики, професора кафедри ринкової економіки та організації виробництва, завідувача кафедри економетрії, обліку і аудиту Чернігівського технологічного інституту; доцента кафедри економічної кібернетики, професора кафедри економіко-математичних методів і моделей Тернопільської академії народного господарства; в Інституті регіональної економіки та управління (м. Вінниця). Нині Іван Семенович є професором кафедри управління персоналом і економіки праці Хмельницького національного університету.

Природний талант науковця і притаманна Івану Семеновичу невтомна працездатність вивели його до лав знаних в Україні дослідників. Відомими є роботи ювіляра, присвячені вирішенню різнорівневих і різнопланових проблем розвитку економіки регіонів.

Значним етапом у науковому житті вченого стали дослідження, пов’язані з обґрунтуванням економіко-математичних моделей і методів для оперативного оцінювання ситуації, прогнозування, ефективного управління процесами регіонального розвитку, зокрема:

– обґрунтування та розроблення концепції моделювання соціально-економічної діяльності регіону, що враховує процеси руху матеріальних, фінансових та трудових

ресурсів в умовах трансформаційних процесів; побудова на основі концепції раціонального формування та управління показниками регіонального розвитку економіки перехідного періоду взаємозв'язаних динамічних моделей руху фінансових і товарних ресурсів, діяльності домашніх господарств та грошово-кредитної системи, що дозволяють отримувати прогноз регіонального розвитку та відпрацьовувати управлінські рішення; удосконалення методики визначення макроекономічних та галузевих показників розвитку економіки перехідного періоду; доопрацювання факторної моделі розвитку економіки регіону в напрямку врахування впливу рівня організації економічної системи на результати функціонування регіональної економіки; побудова економетричної прогнозної моделі регіонального розвитку, що враховує взаємозв'язки основних економічних і соціальних макропоказників розвитку регіону;

– на підґрунті системного підходу та соціально-економічної теорії гнучкого ринку праці розроблення концепції раціонального функціонування ринку праці на регіональному рівні, яка враховує пропозицію робочої сили на ринку праці, потребу у працівниках з боку роботодавців, систему навчальних закладів різного профілю, що здатні приводити у відповідність знання працівників до вимог підприємств, фірм; побудова, з урахуванням чинника невизначеності на основі запропонованої концепції раціонального функціонування регіонального ринку праці, двоетапної стохастичної динамічної математичної моделі, за допомогою якої здійснюється аналіз системи трьох взаємодіючих множин суб'єктів та вибір раціональної структури витрат державного бюджету і підприємств щодо перепідготовки кадрів, їх працевлаштування та використання; редукування стохастичної до оптимізаційної лінійної статичної моделі здійснення підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації осіб та професійно-кадрового забезпечення підприємств на рівні регіону та розроблення її програмно-методичної реалізації; адаптування до предметної сфери комплексу математичних моделей управління трудовими ресурсами підприємства, до якого входять, зокрема, моделі динамічного, цільового програмування та потокові моделі;

– розроблення концепції дослідження системи формування міграційних процесів у вигляді ієрархічної структури, провідним елементом якої є індивідуум як носій ідеї і реалізації міграції за різними соціально-економічними й особистими причинами; вироблення механізму організації дослідження міграційних переміщень на основі системи математичних моделей і методів, яка включає мікромоделі, інтеракційні, регресійні, марківські і балансові моделі, що дозволяють виясняти причини міграції, ймовірність міграції, чисельність мігрантів, структуру міграційного потоку; розроблення структури системи математичних моделей у міграційних дослідженнях, що дозволяє не лише оперативно оцінювати ситуацію, прогнозувати її подальший розвиток, ефективно управляти такими процесами, але й визначає методи збору й обробки інформації, що відобразиться на якості та своєчасності отримання необхідної інформації відповідно до цілей і завдань досліджень; введення поняття міри міграційної готовності як комплексного показника, що характеризує ступінь готовності населення до міграції та обґрунтування системи моделей і методів її визначення (особливо хочеться звернути увагу на те, що автор пропонує отримувати міру міграційної готовності за допомогою моделювання на основі нечіткої бази знань) запропоновані нетрадиційні методи одержання та оброблення необхідної для моделювання соціологічної та статистичної інформації (бівесоцінки, бутстреп-метод та ін.); доведена необхідність оперування інтервальними показниками при оцінюванні ймовірності міграції та ступеня впливу на неї факторів тощо.

Розробки пройшли практичне випробування та впровадження в головних управліннях економіки, промисловості і розвитку підприємництва Вінницької обласної державної адміністрації, Хмельницькому обласному управлінні у справах міграції, національ-

ностей і релігії та Хмельницькому обласному управлінні статистики, Чернігівському обласному і міському центрах зайнятості тощо та не втратили значення і сьогодні.

Іван Семенович Ткаченко є автором понад 200 наукових праць щодо застосування математичних методів і обчислювальної техніки у вирішенні виробничо-економічних проблем і задач, а також з методики навчання студентів.

Ювіляр щедро передає свої знання і досвід як науковий консультант докторантів і керівник аспірантів. Його учні успішно захистили докторські і кандидатські дисертації за спеціальністю “Економіко-математичне моделювання” та ін.

Ткаченко І.С. завжди гідно представляв Україну на міжнародних форумах, був членом оргкомітетів міжнародних науково-практичних конференцій, круглих столів тощо, де вирішувалися проблеми розроблення стратегій економічного і соціального розвитку України.

Свій 75-річний ювілей Іван Семенович Ткаченко зустрічає вагомими науковими досягненнями, які суттєво збагатили економічну науку оригінальними ідеями. Знаючи невгамовну енергію ювіляра, його творчий потенціал, широку ерудицію, конструктивну націленість, активну життєву позицію, високий професіоналізм, відданість справі, глибоку людяність, колектив кафедри обліку і аудиту Чернігівського національного технологічного університету, засновником якої він є, бажає йому на довгі роки міцного здоров’я, енергії, сімейного благополуччя, творчої наснаги, нових здобутків, успіхів у науковій та суспільній діяльності.

УДК 659.127.6

В.П. Ільчук, д-р екон. наук
В.Л. Пазюк, здобувач
Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

БРЕНДИНГОВІ ТЕХНОЛОГІЇ НА РИНКУ ІННОВАЦІЙНОЇ ПРОДУКЦІЇ

В.П. Ильчук, д-р экон. наук
В.Л. Пазюк, соискатель
Черниговский национальный технологический университет, г. Чернигов, Украина

БРЕНДИНГОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ НА РИНКЕ ИННОВАЦИОННОЙ ПРОДУКЦИИ

Valerii Ilchuk, Doctor of Economics
Viktoriia Paziuk, candidate
Chernihiv National Technological University, Chernihiv, Ukraine

BRANDING TECHNOLOGIES ON THE MARKET OF INNOVATIVE PRODUCT

Проаналізовано значення та вплив брендингових технологій на просування інноваційної продукції. Розроблено принципи формування та використання брендингових технологій стосовно інноваційного продукту, які відображають його суть, цінність та переваги.

Ключові слова: *брендингові технології, інноваційний продукт, бренд, маркетингові дослідження, споживач.*

Проанализировано значение и влияние брендинговых технологий на продвижение инновационного продукта. Разработаны принципы формирования и использования брендинговых технологий относительно инновационного продукта, которые отображают его суть, ценность и преимущества.

Ключевые слова: *брендинговые технологии, инновационный продукт, бренд, маркетинговые исследования, потребитель.*

The importance and influence of branding technology on innovative promotion has analyzed. The principles of formation and use branding technology concerning innovative product which reflect its essence, value and benefits have developed.

Key words: *branding technology, innovative product, brand, marketing research, consumer.*

Постановка проблеми. Інтеграція українських підприємств у світовий ринок розкриває величезні потенційні можливості та стимулює інноваційний розвиток вітчизняних виробників, а нестабільна економічна ситуація, що призвела до постійної зміни купівельної поведінки та зниження купівельної спроможності, стимулює створення нових технологій впливу на споживача. Кожен рік на світових ринках з'являються десятки тисяч нових продуктів, але не кожному з них вдається знайти свого споживача. Отже, важливим завданням для сучасного підприємства має стати пошук нових можливостей впливу на споживчу поведінку та відкриття перспективних ринків.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналіз багатьох факторів доводить, що брендингові технології останнім часом суттєво видозмінюються, орієнтуючись на нові тенденції і досвід. У сучасних працях відомих вітчизняних і зарубіжних учених (Ф. Котлер, Г. Армстронг, Дж. Сорос, Е. Савельєв, О. Зозульов, А. Старостіна та ін.) поряд зі значними здобутками у сфері просування інноваційної продукції та стимулювання збуту недостатньо висвітлюються принципи брендингових технологій, схеми та механізми просування й активізації збуту товарів. Незважаючи на широке використання брендингових технологій на ринку інноваційної продукції, потребують подальших досліджень питання, пов'язані з їх удосконаленням та ефективним використанням. Тому питання формування та ефективності використання брендингових технологій, які застосовуються на споживчому ринку, до кінця не вивченні і потребують подальших досліджень.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження процесу створення брендингових технологій, їх формування та використання, що має за мету просування інноваційного продукту на світових та вітчизняних ринках.

Виклад основного матеріалу. Основною умовою для успішного просування інноваційного продукту на світовому або вітчизняному ринках стає розуміння та задово-

лення потреб споживачів. Споживачі неоднозначно сприймають появу нових продуктів, і кожен виробник повинен вміти створювати удосконалені, оригінальні продукти, які задовольняють потенційний попит. Це можливо тільки за умов випуску продукції високої якості, підкріпленої відповідним брендом. Отже, володіння брендом стає запорукою успішного та стабільного розвитку підприємства на ринку.

Під час створення брендингових технологій важливу роль відіграє якість та органолептичні властивості продукту, його споживчі та соціальні цінності, психологічні та естетичні характеристики. Сучасні брендингові технології стають стратегічним важелем впливу на споживача.

Дуже складно створити необхідність у новому продукті та конкурувати з вже наявними, які вже мають сформований попит, тому брендингові технології використовують підходи, які доводять споживачам необхідність придбання інноваційного продукту для максимального задоволення своїх потреб. Використання принципів брендингових технологій є ключовим чинником у формуванні основних груп споживачів. Не можемо не погодитись з думкою Ф. Котлера, що процес купівлі починається задовго до здійснення самого акту купівлі-продажу, та його наслідки проявляються протягом тривалого часу [4].

Впровадження у підсвідомість споживачів думок та бажань придбати інноваційний продукт є спільною метою визначених принципів брендингових технологій. З огляду на це майбутнє належить компаніям, які виокремлюють відмінності свого продукту від продуктів конкурентів. Вміння доносити інформацію про особливості інноваційного продукту до споживачів нині має стати головним «козирем» для досягнення великих виграшів на ринку [7]. Отже, потужні брендингові технології використовують та контролюють інноваційний продукт, формують обізнаність про його переваги, впливають на поведінку споживачів. Правильне застосування брендингових технологій дає можливість виробникам планувати прибуток і виробництво, а каналам збуту утримувати постійних клієнтів і прогнозований обсяг продажу. Також на вибір брендингових технологій інноваційного продукту впливає стабільно висока якість, потреби споживачів, їхня купівельна поведінка, цілі і ресурси підприємства, різниця між аналогічними продуктами конкурентів.

Переважна більшість маркетингових досліджень свідчать про те, що дуже багато інноваційних продуктів, які виводяться на ринок, не приносять виробникам прибутку, а завдають мільйонних збитків. За оптимістичними оцінками, лише 30 % цих товарів на ринку є успішними; за песимістичними – ще менше, всього 10 %. Під впливом великої кількості невдач у виведенні нових продуктів на ринок з'явився міф про те, що провали в цьому пов'язані з наявністю у них великих дефектів. К. Кленсі і Р. Шульман зазначають, що насправді провалюються не стільки нові продукти, скільки компанії з їх запуску на ринок. Успіх нового бренда лише на 30 % залежить від суттєвих характеристик продукту, а на 70 % – від грамотної стратегії його просування [7]. Можливість розширення бізнесу на нові географічні райони стимулює вітчизняних виробників до розроблення бренда, формування та використання оригінальних брендингових технологій.

Впродовж всього часу існування бренда на ринку його технологію необхідно переглядати та змінювати. Для підприємства, яке прагне отримувати прибуток і залишатися на ринку, необхідно постійно працювати над розробленням нових конкурентоспроможних продуктів, створювати солідний імідж, гарантувати стабільну якість продукту та застосовувати новаторській підхід в управлінні. Адже така необхідна довіра і повага споживачів, їх впевненість не тільки у продукті, його якості, але й у самому підприємстві, завойовується роками. Вміння знаходити нові можливості і ринки, а не покладатися на вже наявні, дозволяє підприємству встояти та розвиватися всупереч дій конкурентів.

Вдале формування та використання брендингових технологій дає можливість вигідно відрізнятись новому продукту, а не конкурувати в ціновій політиці. Брендингові те-

хнології включають у себе розроблення та координування товарної, цінової і збутової стратегії підприємства і мають ґрунтуватися на таких принципах (рис.):

Рис. Принципи брендингових технологій

Принцип інноваційності полягає у створенні принципово нового бренда, який використовує останні дослідження у галузях психології, маркетингу, дизайну, технології і т. ін. Використання принципу інноваційності є сучасним підходом у завойовуванні споживачів.

Принцип ідентифікаційності – це сукупність неповторних ознак та властивостей, які характеризують продукт і відрізняють його від конкурентів. Відмінність інноваційного продукту від аналогічних продуктів привертає більшу увагу споживачів, збільшуючи їхню зацікавленість у цьому продукті.

Принцип естетичності ґрунтується на використанні виробником удосконалених стандартів стилю і красоти. Естетичність впливає на чуттєве сприйняття інноваційного продукту споживачами, підкреслює його оформлення, дизайн, упаковку тощо.

Принцип мотивованості зводиться до підтримки заходів щодо стимулювання купівельної поведінки споживачів. Мотивованість споживачів дозволяє виробнику створити динамічний процес купівлі цього продукту. Спроможність задовольняти потреби споживачів веде до виконання запланованих завдань виробника інноваційної продукції.

Принцип індивідуальності полягає у створенні власного образу бренда інноваційного продукту та розкритті його символічного змісту. Індивідуальність інноваційного продукту ґрунтується на неповторних особливостях і специфічних властивостях, що відрізняють цей продукт від інших.

Принцип привабливості створює позитивні уявлення у споживача та підкреслює яскраві візуальні і словесні образи. Привабливість інноваційного продукту допомагає краще запам’ятати його та виокремити серед конкурентів.

Принцип персоніфікації пов'язаний з історією, легендами про походження та місію бренда. Персоніфікація надає людських рис інноваційному продукту, тим самим відповідаючи потребам споживачів.

Принцип креативності використовує принципово нові ідеї, які прагнуть відобразити властивості та характеристики інноваційного продукту. Нові ідеї щодо створення бренда породжують незвичайні підходи, які вирішують традиційні проблеми виходу на ринок інноваційного продукту.

Принцип візуалізації допомагає бачити споживачам унікальне зображення, яке відображає структуру інноваційного продукту. Віртуальне представлення в уяві споживачів образу інноваційного продукту формується на основі відчуттів та думок.

Принцип оригінальності дизайну – це з'єднання найяскравіших технологічних та функціональних рішень у зовнішньому вигляді інноваційного продукту для абсолютного задоволення споживача. Принцип оригінальності дизайну виділяє інноваційний продукт, роблячи його помітним та легшим у запам'ятовуванні. Оригінальність дизайну характеризує сміливість, особливість та неординарність інноваційного продукту.

Принцип лідерства відтворює здатність стимулювати купівельну поведінку, викликати у споживачів почуття захоплення та прив'язаності до бренда певного продукту. Лідерство надає інноваційному продукту влади над його конкурентами і здатності впливати на поведінку споживачів.

Принцип конкурентоспроможності ґрунтується на якісних і вартісних властивостях продукту, його оформленні та інших характеристиках, які забезпечують першість бренда. Конкурентоспроможність є одним із ключових принципів, що використовує порівняння переваг схожих між собою продуктів.

Принцип прибутковості віддзеркалює економічну ефективність впливу брендингових технологій та показує виробнику пріоритетність для інвестицій. Для споживачів принцип прибутковості пов'язаний з грошовою вигодою при придбанні цього інноваційного продукту.

Принцип впізнання включає в себе набір асоціацій про зовнішні оригінальні ознаки бренда, які споживач пов'язує з продуктом. На впізнання бренда інноваційного продукту впливають багато чинників: дизайн, якість, колір, смак та інші. Впізнання характеризується здатністю легко пригадати інноваційний продукт. Принцип впізнання активує з пам'яті споживачів інформацію про цей товар.

Принцип ефективності для виробника інноваційного продукту показує відношення між задоволенням споживачів та витратами, які пов'язані зі створенням і просуванням інноваційного продукту. Для споживачів принцип ефективності показує раціональний підхід при купівлі цього продукту.

Принцип сприйняття – це процес, за допомогою якого споживач обирає продукт, організовує та інтерпретує інформацію, яка надходить. Сприйняття бренда інноваційного продукту є прямим стимулом купівлі для споживачів.

Принцип амбіційності є одним із чинників впливу на емоції споживача. Амбіційність інноваційного продукту блокує раціональне та критичне мислення споживача.

Принцип емоційності впроваджує у підсвідомість споживачів приємні відчуття та переживання, які втілюються в образ бренда інноваційного продукту. Емоційність викликає у споживачів думки про інноваційний продукт. Принцип емоційності впливає на думки та бажання споживачів під час вибору інноваційного продукту.

Принцип прихильності полягає у повному залученні споживача у цінності та властивості продукту. Прихильність у споживачів проявляється через готовність рекомендувати цей продукт іншим споживачам, відсутністю реакції на дії конкурентів, не можливість бачити альтернативу цьому товару тривалий проміжок часу.

Принцип популярності полягає у затребуваності продукту та сприяє його просуванню до споживачів, їх враженнями та рекомендаціями. Популярність серед споживачів є символом надійності та якості продукту.

Успішне просування інноваційного продукту на світовий та вітчизняний ринок залежить від своєчасного виявлення потреб споживачів і усвідомлення, як краще задовольнити ці потреби. Заслужити повагу цільової аудиторії є необхідною умовою для встановлення довготривалих і міцних відносин. Збереження прихильності споживачів до бренда активує його розвиток. Визначивши головний чинник впливу на поведінку споживачів, виробник інноваційного продукту може розробити власні ефективні брендингові технології. Сучасні виробники інноваційних продуктів повинні мати змогу переорієнтувати бренд при зміні купівельної поведінки споживачів.

Висновки і пропозиції. Спроможність випустити новий продукт високої та стабільної якості, можливість запропонувати ціну, яку готовий сплатити споживач, і забезпечити потужну комунікаційну стратегію є основними чинниками, які гарантують підприємству досягнення успіху при створенні відомого та успішного бренда.

Цілком імовірно, що необхідні постійні маркетингові дослідження для розуміння купівельної поведінки, спостереження за реакцією і думками споживачів, оцінювання наслідків впливу зовнішніх та внутрішніх факторів. Широкомасштабна та агресивна політика формування та використання нового бренда, зосереджена на сучасних та унікально побудованих принципах брендингових технологій, приведе до успішної комунікації зі споживачами. Отже, виробнику для отримання гарантованого прибутку від інноваційних продуктів необхідно створити брендингові технології на основі цікавих та нестандартних ідей, які за допомогою ілюзії формують в умах споживачів цілісний образ інноваційного продукту.

Список використаних джерел

1. *10 вещей,* которым можно научится у Стива Джобса [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://adme.ru/.
2. *Зозульов О. В.* Ринкове позиціонування: з чого починається створення успішних брендів / О. В. Зозульов, Н.Л. Писаренко. – К. : Знання-Прес, 2004. – 199 с.
3. *Качественное* построение дистрибуции [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://kpd.ua.
4. *Котлер Ф.* Основы маркетинга. Краткий курс : пер. с англ. / Ф. Котлер. – М. : Вильямс, 2007. – 656 с.: ил.
5. *Про феномен* лояльности к товарам и брендам [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://adme.ru/.
6. *Роль* рекламы в создании сильных брендов / под ред. Джона Филипа Джоунса. – М. : Вильямс, 2005. – 496 с.
7. *Савельєва Є. В.* Новітній маркетинг : навч. посіб. / Є. В. Савельєва. – К. : Знання, 2008. – 420 с. – (Вища освіта XXI століття).
8. *Україномовний* розділ відкритої багатомовної мережевої енциклопедії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/.
9. *Экстремальная* сущность бренда Red Bull [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://adme.ru/.
10. *Яненко М. Б.* Торговые марки в товарной политике фирмы / М. Б. Яненко. – СПб. : Питер, 2005. – 240 с.

УДК 330.3:316.422

Т.І. Зосименко, канд. екон. наук
Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

СОЦІАЛЬНА СЕНСИБІЛІЗАЦІЯ БІЗНЕСУ ЯК МЕЙНСТРИМ СУЧАСНОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Т.И. Зосименко, канд. экон. наук
Черниговский национальный технологический университет, г. Чернигов, Украина

СОЦИАЛЬНАЯ СЕНСИБИЛИЗАЦИЯ БИЗНЕСА КАК МЕЙНСТРИМ СОВРЕМЕННОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

Tetiana Zosymenko, PhD in Economics
Chernihiv National Technological University, Chernihiv, Ukraine

SOCIAL SENSITIZATION OF BUSINESS AS THE MAINSTREAM OF MODERN ECONOMIC DEVELOPMENT

Зростання значимості людського капіталу в економіці знань та необхідність гармонійного розвитку його носія – людини обумовлюють актуальність виявлення пріоритетних чинників формування соціальної якості економічного розвитку. Розглянуто особливості соціальної сенсибілізації – магістральної тенденції розвитку світового бізнес-співтовариства, яка полягає у посиленні його сприйнятливості до гуманітарних цінностей. Досліджено природу та причини виникнення гуманітарної компоненти підприємницької діяльності, її взаємозв'язок із формуванням якісно нового типу споживання. Доведено, що на сучасному етапі розвитку людської цивілізації врахування етичних принципів у підприємницькій діяльності виступає важливим фактором економічного розвитку суспільства загалом та чинником конкурентоспроможності окремої фірми. Обґрунтована необхідність використання соціального регулятора в управлінні процесами соціального та економічного життя.

Ключові слова: *етика бізнесу, гуманізація економіки, соціальна сенсибілізація бізнесу, тенденції, корпоративна соціальна відповідальність, соціально орієнтовані інвестиції, соціальний регулятор.*

Возрастание значимости человеческого капитала в экономике знаний и необходимость гармоничного развития его носителя – человека обуславливают актуальность выявления приоритетных факторов формирования социального качества экономического развития. Рассмотрены особенности социальной сенсибилизации –магистральной тенденции развития мирового бизнес-сообщества, которая заключается в усилении его восприимчивости к гуманитарным ценностям. Исследована природа и причины возникновения гуманитарной компоненты предпринимательской деятельности, ее взаимосвязь с формированием качественно нового типа потребления. Доказано, что на современном этапе развития человеческой цивилизации учет этических принципов в предпринимательской деятельности выступает важным фактором экономического развития общества в целом и фактором конкурентоспособности отдельной фирмы. Обоснована необходимость использования социального регулятора в управлении процессами социальной и экономической жизни.

Ключевые слова*: этика бизнеса, гуманизация экономики, социальная сенсибилизация бизнеса, тенденции, корпоративная социальная ответственность, социально ориентированные инвестиции, социальный регулятор.*

Growing importance of human capital in the knowledge economy and the need for harmonious development of its bearer - the person cause the relevance to identify the priority factors that shape the quality of social economic development. The article considered the features of social sensitization as a main trend of the development of global business community, which is to increase its susceptibility to humanitarian values. The nature and causes of the humanitarian component of entrepreneurship, its relationship with the formation of a qualitatively new type of consumption are explored. Proved, that at the present stage of human civilization consideration of ethics in business is an important factor of economic development of society in general and the factor of competitiveness of individual firms. The necessity of using of social controls in the management of the social and economic life is substantiated.

Key words*: business ethics, humanization of economy, social sensitization of business, trends, corporate social responsibility, socially oriented investment, social controls.*

Постановка проблеми. Сьогодні стає абсолютно очевидним, що для ефективного розвитку суспільства та досягнення особистого успіху бізнес повинен піклуватися не тільки про прибуток та своєчасну сплату податків, які розподіляються державою на вирішення соціально значущих проблем і надання суспільних благ, але й поділяти з суспільством відповідальність за соціальну несправедливість, економічну нерівність, екологічні проблеми через участь в економічній адаптації соціально незахищених верств суспільства, охороні довкілля тощо.

Значна частина глобального великого бізнесу вже усвідомлює вичерпаність неоліберальної філософії "чистого ринку", її негативного впливу не тільки на стан суспільних відносин, соціальну стабільність, але і на суто економічні результати діяльності корпора-

цій. Особливо яскраво це розуміння зміцнилося в посткризовий період, коли прийшов час виявлення причин і умов глобальної кризи. Ділова спільнота вийшла на етап переосмислення самої суті сучасного бізнесу, а саме: у чому полягає його парадигма, якими повинні стати стратегічні цілі і як потрібно взаємодіяти з державою та суспільством. На зміну «корпоративному егоїзму» поступово приходить новий мейнстрим підприємницької діяльності – соціальна сенсибілізація, під якою розуміється перманентна увага суб'єктів економіки до запитів суспільства, що виражається в пошуку та реалізації таких управлінських концепцій, які дозволяли б оптимально реагувати на його очікування, враховувати його інтереси й одночасно використовувати відповідну практику для збільшення ефективності і стійкості власної підприємницької діяльності [6, с. 422].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Якщо судити по великій кількості публікацій, які видаються практично у всіх розвинених країнах світу, то тема, розглянута в цьому дослідженні, є добре вивченою. Найпоширенішими прикладами практичного застосування теоретичних засад соціальної сенсибілізації у бізнес-практиці є концепція корпоративної соціальної відповідальності, управління сталим розвитком, репутаційний менеджмент [2–5; 9; 14; 17–19], які нині стали невід'ємною складовою політики успішних корпорацій.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Разом з тим численні дискусії в науковому співтоваристві і в підприємницьких колах, матеріали ЗМІ, як і факт невгасаючого інтересу до зазначеної теми, свідчать про певні невирішені теоретичні і практичні проблеми. Зокрема, недостатньо розробленими залишаються основні концептуальні положення соціальної сенсибілізації бізнесу як концепції, що утворилась на перетині економічної, соціальної, політичної, культурної та інших сфер.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розгляд феномену соціальної сенсибілізації бізнесу як провідної тенденції розвитку цивілізованого суспільства сучасності.

Виклад основного матеріалу. Підприємництво, в якій би формі воно не виступало, тривалий час розглядалося у релігійно-філософських доктринах країн стародавнього Сходу, античності, Середньовіччя як діяльність, пов'язана з мирською суєтою, зануреністю у вирішення суто матеріальних проблем, бездуховністю, корисливістю та прагненням до особистого збагачення всупереч гуманізму [8].

Так, в античному суспільстві ставлення до праці носило зверхній та зарозумілий характер, а тогочасне виробництво зводилось виключно до споживання. У філософських системах Давньої Греції й Давнього Риму діяльність, спрямована на збагачення, засуджувалась та вважалась такою, що порушує природний хід речей. Середньовічна Європа сповідувала християнські установки, пов'язані зі сприйняттям праці як покарання, спасіння, способу звеличення людини, а прагнення до отримання прибутку розцінювалось як гріховне.

Перелом в європейській культурі настав з розвитком товарно-грошових, капіталістичних відносин і становленням особливого соціального типу особистості – "економічної людини" А. Сміта, чий егоїзм є природним фактором суспільного поступу [12, с. 129]. Ця концепція лягла в основу "протестантської етики", яка дозволила по-новому поглянути на ділову активність і надати їй релігійно-морального обґрунтування. Економічний інтерес і зусилля, спрямовані на примноження багатства, почали визнаватися не тільки характерною, але й достойною рисою людини.

Бізнес, торгівля та інвестиційна діяльність є основними опорами процвітання суспільства. Однак у багатьох сферах підприємницька діяльність дуже часто пов'язана з серйозними негативними явищами, такими як експлуатація праці, корупція, нерівність доходів, а також з бар'єрами, які стримують новаторство і підприємництво. У відповідь на це, починаючи з 20-х років XX ст., відбувається формування міждисциплінарної га-

лузі досліджень підприємництва не тільки як специфічної економічної діяльності, а і як індивідуально-професійної, соціально активної поведінки. Логіка підприємництва перестає включати в себе лише відповідальність за збереження й зростання капіталу, вона починає накладати на бізнес відповідальність іншого роду – за поступальний і пропорційний розвиток суспільства, за збереження навколишнього середовища, за справедливе ставлення підприємців до найманих працівників, за відкриті й чесні відносини з партнерами тощо.

Соціальна сенсибілізація бізнесу не витікає із внутрішніх закономірностей ділових відносин, але розуміння її необхідності приходить на основі усвідомлення різноманітного – у культурному й історичному сенсі – досвіду безвідповідального підприємництва, зорієнтованого виключно на отримання прибутку. Тому не тільки бізнес, а й суспільство загалом потребують органічного включення етичних засад у підприємницьку діяльність для упорядкування ділової активності, підвищення її ефективності, забезпечення цивілізованих засад міжкорпоративного партнерства, створення регулятивних норм конкуренції, реклами, підтримання якості продукції тощо [1, с. 20–22].

Водночас етичність, яка, на нашу думку, покладена в основу соціальної сенсибілізації, поступово перетворюється на комерційний чинник. В умовах, коли формується суспільство споживання послуг якісно нового характеру, конкурувати можуть лише ті компанії, які повною мірою здатні задовольнити високий рівень задоволення базових потреб людини (натуральні продукти, одяг з екологічно чистих матеріалів, здоровий режим праці та відпочинку, повноцінне людське спілкування й т. ін.). Зростання престижу здорового способу життя, моди на різноманітні методи оздоровлення, популяризації спорту, пропаганда проти паління, алкоголізму й наркоманії привели до розширення мережі магазинів, які пропонують органічні продукти харчування й одяг, активізації державної підтримки тих галузей народного господарства, що слугують задоволенню потреб у товарах культурно та естетично нового характеру (екологічно чисте сільське господарство, кооперативні майстерні, розвиток техніки, що не шкодить природі, створення мережі закладів відновлювального лікування з метою збереження працездатності людини, ресурсозберігаючі види туризму тощо) [13].

Згідно з дослідженнями Reputation Institute 42 % людей готові довіряти, захоплюватися і підтримувати компанію саме тому, що у неї високий рівень корпоративної соціальної відповідальності. Саме тому корпоративна соціальна відповідальність вже розглядається суб’єктами підприємницької діяльності як ключова частина репутаційного капіталу бізнесу.

Коли в суспільстві утверджуються принципи та зразки соціально відповідального підприємництва, фірми стають зацікавленими в тому, щоб відповідати цим зразкам і тим самим підвищувати свою привабливість для споживача. Відповідальна ділова практика веде до зростання довіри і соціального капіталу, сприяючи широкомасштабному розвитку і стійкості ринків. У результаті в останні десятиліття всі більше компаній по всьому світу приєднуються до Глобального договору – стратегічної ініціативи ООН, у межах якої компанії добровільно зобов’язуються дотримуватися, підтримувати й впроваджувати основні цінності у сфері людини, трудових норм, охорони довкілля, боротьби з корупцією [10]. З моменту її започаткування у 2000 р. кількість її учасників зросла до більш ніж 10 000, у тому числі понад 7000 підприємств у 145 країнах (рис. 1).

Глобальний договір, як найбільша у світі глобальна ініціатива розвитку відповідальної громадянської позиції корпорацій, ставить своїм першочерговим завданням демонстрацію і забезпечення соціальної легітимності бізнесу та ринків. Своїм приєднанням до Глобального договору компанія заявляє про те, що розділяє переконання стосовно принципу відповідності ділової практики ідеалам соціальної справедливості і сталого розвитку.

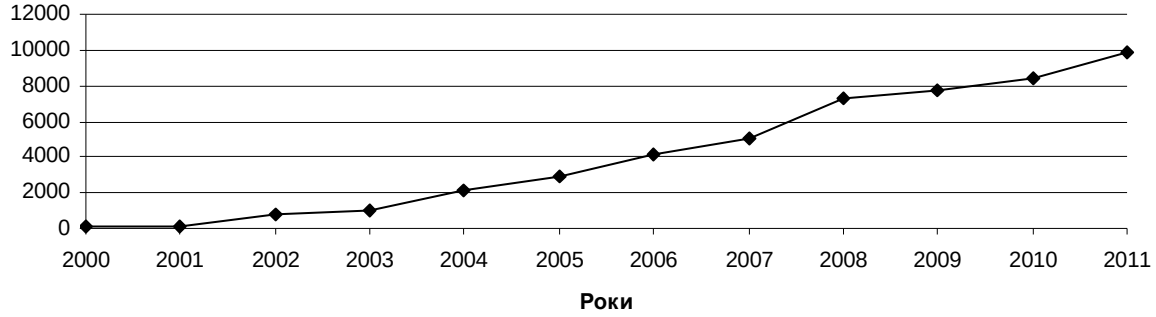

Рис. 1. Кількість компаній-підписантів Глобального договору ООН
Джерело: побудовано на основі [10].

Одночасно відбувається активне нарощування інвестицій у виробництво і надання суспільних благ, скорочення негативних екстерналій, підтримання соціальних і культурних ініціатив, підвищення гарантій та покращення умов праці робітників, підвищення прозорості виробничої й комерційної діяльності. Тільки в США обсяги соціально орієнтованих інвестицій у 2012 р. сягнули позначки понад 3,6 трлн дол США (рис. 2).

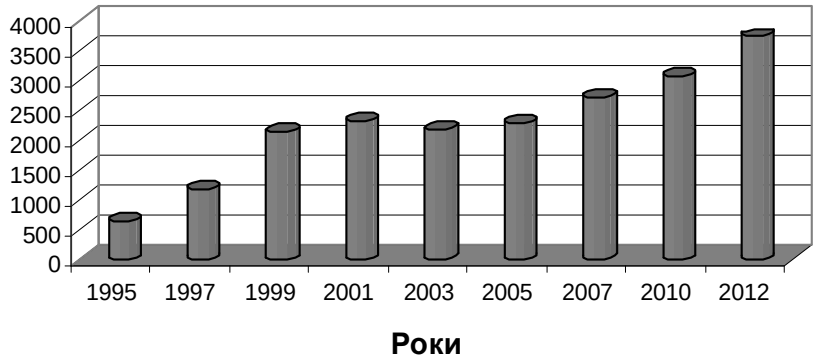

Рис. 2. Динаміка соціально орієнтованих інвестицій у США, млрд дол США
Джерело: побудовано на основі [11].

Таке посилення тенденцій соціалізації бізнесу обумовлюється певними причинами: по-перше, це захисна реакція на зростаючий тиск з боку громадянського суспільства та державних регуляторів; по-друге, це відповідна реакція, пов'язана з використанням невигідних обставин з комерційною метою, як компоненти маркетингових та PR-компаній для покращення іміджу та зміцнення репутації; по-третє, це зворотна реакція, що виражається у вимушеному й доволі витратному розповсюдженні норм та практик соціальної відповідальності на своїх контрагентів і партнерів у країнах, що розвиваються, задля уникнення ризику виявлення їх невідповідності суспільним стандартам та підриву репутації корпоративного бренда.

Переслідуючи власні інтереси та під впливом зростаючих соціальних вимог, сучасні корпорації стають свого роду моральними агентами суспільства, а спектр їх інтересів включає поряд із максимізацією прибутку й доходів власників також задоволення широкого кола зацікавлених сторін, включаючи менеджерів, працівників, споживачів, постачальників, місцевих громад, різноманітних суспільних груп та держави [14, с. 126–127].

Як справедливо зазначає А.І. Шишкін, "у сьогоднішніх умовах прибуток, як регулятор, не вирішує більшості соціальних питань" [15, с. 30], а тому управління економічними процесами потребує нових законів та інструментів їх реалізації з урахуванням гуманітарних факторів, сукупність яких науковець визначає як "соціальний регулятор". Соціальний регулятор виступає рушійною силою господарських процесів, яка надає їм соціально-творчу спрямованість.

Можна проголосити свого роду закон: бізнес може бути соціально відповідальним тільки в соціально відповідальній державі. Приймаючи законодавчі норми, держава визначає правила поведінки для бізнесу, задає певні імперативи, яким зобов'язані слідувати бізнес-структури. Саме тому в розвинених країнах відбуваються принципові зміни у формуванні законодавчої, виконавчої та судової гілок влади, спрямовані на перехід до довірчих, партнерських зв'язків та відмову від необґрунтованих адміністративних заборон, однак з урахуванням всіх можливих негативних екстерналій бізнесу для суспільства. Це передбачає спільне вирішення багатьох проблем: оптимізацію отримання й використання всіх видів ресурсів; формування, розміщення й реалізації суспільних (державних) замовлень; підвищення ефективності стандартизації й контролю за якістю продукції; охорони довкілля; правового регулювання бізнесу; цільового здійснення капіталовкладень з метою стимулювання припливу капіталів у стратегічно важливі для країни галузі та сфери. Таким чином, формується збалансована система регламентації відносин приватного підприємництва, держави й громадськості у сфері соціально-економічного розвитку, що дозволяє забезпечити стабільний розвиток країни.

Висновки і пропозиції. Соціальна сенсибілізація бізнесу як процес посилення його сприйнятливості до гуманітарних цінностей є магістральною тенденцією розвитку економіки знань, що супроводжується глибокими трансформаціями змісту підприємницької діяльності у відповідь на формування якісно нового типу споживання. В умовах формування економіки знань, коли людський капітал загалом та його носій – людина зокрема виступають найвищою цінністю, без урахування етичних принципів у підприємницькій діяльності неможливо сформувати довгострокові конкурентні переваги на рівні фірм, досягнути сталого економічного розвитку національної економіки. Важливу роль у соціальній сенсибілізації бізнесу відіграє соціальний регулятор, який поступово перетворюється на невід'ємну складову ефективного державного регулювання в розвинених країнах світу.

Список використаних джерел

1. *Апресян Р. Г.* Ценностные контроверзы предпринимательства / Р. Г. Апресян // Общественные науки и современность. – 1993. – № 2. – С. 19–29.

2. *Баюра Д. О.* Соціальна відповідальність бізнесу як елемент сталого розвитку інтегрованих структур / Д. О. Баюра, Ю. В. Червіна // Теоретичні та прикладні питання економіки. – 2013. – № 28, т.1. – С. 151–157.

3. *Благов Ю. Е.* Корпоративная социальная ответственность: эволюция концепций / Ю. Е. Благов. – СПб. : Высшая школа менеджмента, 2010. – 272 с.

4. *Бурбело О. А.* Репутація компаній: управління і захист : монографія / О. А. Бурбело, Д. В. Солоха, А. М. Зінченко. – Луганськ : Янтар, 2009. – 104 с.

5. *Котлер Ф.* Корпоративна соціальна відповідальність. Як зробити якомога більше добра для вашої компанії та суспільства / Ф. Котлер, Н. Лі. – К. : Стандарт, 2005.– 302 с.

6. *Крылов А. Н.* Социальная сенсибилизация бизнеса и новые тенденции в экономической практике: позиционирование корпоративной социальной ответственности в современном обществе / А. Н. Крылов // Корпоративная социальная ответственность: экономические модели – мораль – успех – устойчивое развитие / ред. и сост. А. Н. Крылов. – М. : Икар, 2013. – С. 420–437.

7. *Міцура О. О.* Управління онлайн-репутацією: теоретичні засади / О. О. Міцура, М. О. Хижняк // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2012. – № 4. – С. 121–129.

8. *Мухаметлатыпов Р. Ф.* Исторический аспект развития социальной ответственности бизнеса / Р. Ф. Мухаметлатыпов, А. И. Гафарова // Молодой ученый. – 2013. – № 6. – С. 386–389.

9. *Перекрестов Д. Г.* Корпоративная социальная ответственность: вопросы теории и практики / Д. Г. Перекрестов, И. П. Поварич, В. А. Шабашев. – М. : Академия Естествознания, 2011. – 437 с.

10. *Режим* доступу : http://www.unglobalcompact.org.

11. *Режим* доступу : http://www.ussif.org.

12. *Смит А.* Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. – М. : Эксмо, 2007. – 960 с.

13. *Томашевская Н. Н.* Гуманизация экономической парадигмы в обществе потребления услуг / Н. Н. Томашевская // Развитие и экономика. – 2011. – № 1. – С. 108.

14. *Фролов Д. П.* Институциональная системность социальной ответственности бизнеса (природа, институции, механизм) / Д. П. Фролов, А. А. Шулимова // Журнал институциональных исследований. – 2013. – Т.5, № 1. – С. 124–144.

15. *Шишкин А. И.* Эволюция роли гуманитарной составляющей в управлении экономическими процессами / А. И. Шишкин // Экономика и управление. – 2011. – № 11. – С. 30–33.

16. *Chibuike Iwu-Egwuonwu R.* Corporate Reputation & Firm Performance: Empirical Literature Evidence / R. Chibuike Iwu-Egwuonwu // International Journal of Business and Management. – 2011. – № 4. – Vol. 6. – P. 197–206.

17. *Honey G.* Integrating Reputation Risk within an ERM framework [Електронний ресурс] / Chiron consultants. – January 2012. – Режим доступу : http://www.theirm.org/events/ documents/Gary_honey.pdf.

18. *Ladipo P.* Corporate Reputation as a Strategic Asset / P. Ladipo, A. Rahim // International Journal of Business and Social Science. – 2013. – № 2. – Vol. 4. – P. 220–225.

19. *Ljubojević Ć.* Building Corporate Reputation through Corporate Governance / Ć.Ljubojević, G. Ljubojević [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.fm-kp.si/zalozba/ISSN/1854-4231/3_221-233.pdf.

УДК 347.2(075.8)

А.С. Ромашко, канд. техн. наук
Національний технічний університет України „КПІ”, м. Київ, Україна
Т.Я. Юрчишин, студент
Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя, м. Тернопіль, Україна

ТАКТИКИ ОХОРОНИ ОБ’ЄКТІВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

А.С. Ромашко, канд. техн. наук
Национальный технический университет Украины «КПИ», г. Киев, Украина
Т.Я. Юрчишин, студент
Тернопольский национальный технический университет имени Ивана Пулюя, г. Тернополь, Украина

ТАКТИКИ ОХРАНЫ ОБЪЕКТОВ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ

Alla Romashko, PhD in Technical Sciences
National Technical University of Ukraine "KPI", Kyiv, Ukraine
Tetiana Yurchyshyn, student
Ternopil Ivan Pul’uj National Technical University, Ternopil, Ukraine

TACTICS OF PROTECTION OF OBJECTS OF INTELLECTUAL PROPERTY

Наведено дослідження авторів щодо можливих ситуацій неправомірного використання конкурентоспроможної інформації, яка є об’єктом інтелектуальної власності, зокрема патентом на винахід та комерційною таємницею, на території визначеної країни чи регіонального відомства. На основі здійсненого аналізу, в межах чинного законодавства, запропоновано можливі шляхи (тактики) охорони від неправомірного використання об’єкта інтелектуальної власності. Розглянуто чотири тактики охорони об’єктів інтелектуальної власності, а саме тактики, що ґрунтуються на механізмах всебічного патентування з використанням можливостей міжнародного законодавства, роздільного патентування (виокремлення ключових та другорядних, допоміжних об’єктів) в окремих державах, патентування зі збереженням частини інформації в режимі ноу-хау, тобто охорони інформації, що може чи не може бути об’єктом винаходу чи корисної моделі без патентування. Наведено можливі переваги та недоліки кожної із запропонованих тактик патентування.

Ключові слова: *інтелектуальна власність, об’єкт інтелектуальної власності, винахід, ноу-хау, патент, тактика.*

Приведены исследования авторов о возможных ситуациях неправомерного использования конкурентоспособной информации, которая является объектом интеллектуальной собственности, в частности патентом на изобретение и коммерческой тайной, на территории определенной страны или регионального ведомства. На основе проведенного анализа, в рамках действующего законодательства, предложены возможные пути (тактики) охраны от неправомерного использования объекта интеллектуальной собственности. Рассмотрены четыре тактики охраны объектов интеллектуальной собственности, а именно тактики, основанные на механизмах всестороннего патентования с использованием возможностей международного законодательства, раздельного патентования (выделение ключевых и второстепенных, вспомогательных объектов) в отдельных государствах, патентования с сохранением части информации в режиме ноу-хау, то есть охраны информации, которая может или не может быть объектом изобретения или полезной модели без патентования. Приведены возможные преимущества и недостатки каждой из предложенных тактик патентования.

Ключевые слова: *интеллектуальная собственность, объект интеллектуальной собственности, изобретение, ноу-хау, патент, тактика.*

The paper presents the authors’ research on the possible misuse of competitive situations, information that is the subject of intellectual property, particularly patents for inventions and trade secrets, in the territory of a particular country or regional office. Based on the analysis, under the current legislation, the possible ways (tactics) protection against unauthorized use of intellectual property. We consider four tactics protection of intellectual property, namely tactics based on comprehensive patent mechanisms using opportunities of international law, separate patent (allocation key and secondary, ancillary facilities) in some states, with preservation of the patent information in the know-how that is, the protection of information that may or may not be the object of the invention or utility model without patenting. The possible advantages and disadvantages of each of the proposed tactics patenting.

Key words: *intellectual property, to intellectual property copyright, invention, know-how, patent, tactics.*

Постановка проблеми. В умовах сучасної ринкової економіки, коли відбуваються швидкі темпи розвитку різних технологій, актуальним є питання підвищення конкурентоспроможності продукції, і не завжди це відбувається законними, добросовісними методами. На сучасному ринку майже у всіх галузях є велика кількість компаній, які працюють в одному сегменті і які ведуть боротьбу як за споживачів, так і за збільшення власних капіталів. Тому важливим науковим та практичним завданням є охорона інформації, яка є об’єктом інтелектуальної власності і знання якої дозволяє отримати додаткові прибутки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання інтелектуальної власності в Україні регулюються нормативно-правовими документами, які визначають можливі шляхи отримання охорони прав на об’єкти інтелектуальної власності, зокрема і на винаходи, корисні

моделі [1; 2] та іншу аналогічну інформацію [3; 4; 5; 6; 7]. Окремі аспекти переваг та недоліків системи патентування й інших можливих шляхів отримання охорони прав викладені в наукових публікаціях [8; 9; 10]. Аналіз вищепроаналізованої та іншої фахової літератури свідчить про наявність невирішених питань науково-практичного характеру стосовно правильного вибору шляху отримання охорони прав на об'єкти інтелектуальної власності.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Важливою проблемою з практичного та наукового погляду є правильний вибір стратегії патентування винаходів та корисних моделей. Як національне, так і міжнародне законодавство допускають правомірні можливості використання майнових прав власників патентів без їхнього дозволу. Тому правильний вибір шляхів охорони прав на такі об'єкти дозволить власнику мати більше шансів отримати винагороду за результат своєї творчої діяльності. Особливо важливим є це питання для конкурентоспроможних об'єктів інтелектуальної власності, тому їхні власники повинні розуміти, що патент на винахід чи корисну модель має менше шансів бути вкраденим та більше шансів бути комерціалізованим, якщо частина інформації буде охоронятись додатково.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розроблення дій та принципів, що дозволять убезпечити власників конкурентоспроможних винаходів чи корисних моделей від неправомірного використання результатів їх творчої діяльності.

Виклад основного матеріалу. Для досягнення мети доцільно спочатку розглянути законодавство України, що стосується як винаходів (корисних моделей), так і інформації з обмеженим доступом за Цивільним кодексом України [1], Законом України "Про охорону прав на винаходи і корисні моделі" [2], Постановою Кабінету Міністрів України "Про перелік відомостей, що не становлять комерційної таємниці" [3], Законами України "Про інформацію" [4], "Про державну статистику" [5], "Про науково-технічну інформацію" [6], "Про доступ до публічної інформації" [7].

Відомо, що патент діє тільки на території тієї країни чи регіонального відомства, де він зареєстрований та підтримується [2]. Якщо термін дії патенту закінчився, будь-хто може його використовувати.

Виходячи з вищезазначеного, можна допустити, що стосовно конкурентоспроможного продукту фірми "А" може знайтись фірма "В" (у країні, де патент не зареєстрований або втратив чинність), яка бажає виготовляти продукт і нікому не платити.

Розглянемо фірму "А", яка виготовляє пристрій і яка є власником таких патентів:

– патент на пристрій;

– патент на композицію (сплав), яка використана для виготовлення відповідальних деталей пристрою;

– патент на спосіб виготовлення відповідальних деталей пристрою (наприклад: отримання заготовки, механічне оброблення, хіміко-термічне оброблення).

Крім того, у фірми "А" є конструкторська документація, технологічна документація (у тому числі оптимальні умови здійснення запатентованих об'єктів), яка зберігається в режимі ноу-хау [8; 9].

Фірма "В", яка не бажає чи не може купити продукт, але бажає його виготовляти, мусить здійснити такі дії:

– варіант 1 – скористатись доступною інформацією з патентів і вкрасти ноу-хау (але крадіжка – це протизаконне діяння, а фірма "В" не бажає вступати в прямий конфлікт з законом);

– варіант 2 – скористатись доступною інформацією з патентів фірми "А", купити один об'єкт, розібрати його на складові і самому скласти конструкторсько-технологічну документацію (це потребує часу та є недешевою процедурою, з огляду на необхідність проведення різних експериментів для встановлення оптимальних умов здійснення запатентованих об'єктів, але можливо).

Які ж шляхи має здійснити фірма "А", щоб унеможливити (максимально ускладнити) фірмі "В" та іншим охочим виробництво свого пристрою і якої тактики патентування потрібно дотримуватись?

Тактика 1 "Всебічного патентування".

Фірма "А" може захистити усі свої патенти з використанням договору PCT принаймні у тих країнах, у яких є технічна можливість виготовлення продукту (наприклад, підприємства, які здійснюють діяльність у цій галузі), або мають потребу у споживанні цього продукту.

Переваги. Об'єкт буде захищений у певних країнах протягом терміну його дії.

Недоліки. Дорого, до того ж якщо термін дії патентів закінчився, то фірма "В" має повне право скористатись ними (див. варіант 2). Фірма «В» може легко, знаючи власника, сформувати перелік патентів, які коли-небудь патентувались фірмою «А» та «витягнути» з них корисну для відтворення об'єкта інформацію.

Тактика 2 "Роздільного патентування".

Фірма "А" може розділити свої патенти на ключові та допоміжні і захистити як власник свої ключові патенти з використанням договору PCT. Допоміжні патенти можуть бути зареєстровані також з використанням договору PCT, але на ім'я інших осіб (у яких фірма "А" згодом купить виключну ліцензію).

Переваги. Об'єкт буде захищений у певних країнах протягом терміну його дії. Фірма "В" може скористатись патентами в окремих країнах, але, оскільки в патентних базах будуть патенти на ім'я інших осіб, то сформувати так званий "патентний пул" (виокремити патенти, які можуть стосуватись окремого об'єкта) буде важко.

Недоліки. Фірма "В" може скористатись варіантом 2.

Тактика 3 "Патентування та ноу-хау".

Фірма "А" може одні патенти захистити на своє ім'я чи на ім'я інших осіб, а окремі патентоздатні рішення зберігати як ноу-хау.

Переваги. Патенти будуть захищені в певних країнах протягом терміну його дії. Фірма "В" може скористатись патентами в окремих країнах, але, оскільки частина інформації буде зберігатись як ноу-хау, то відтворити об'єкт буде важко.

Недоліки. Якщо фірма "В" відтворить ноу-хау, то вона може не тільки відтворити об'єкт, а й запатентувати патентоздатні рішення на своє ім'я і згодом вимагати відшкодування у фірми "А" за порушення патентних прав.

Тактика 4 "Охорона тільки в режимі ноу-хау" [11].

Фірма "А" може як патентоздатні, так і непатентоздатні рішення зберігати як ноу-хау.

Переваги. Фірма "А" не відкриває взагалі суть своїх нових рішень, тримає їх у таємниці (є дійсно монополістом), використовує доти, доки інформація не буде розголошена з якихось причин самою фірмою "А", або незалежно від фірми "А" іншою особою.

Недоліки. Якщо інформація буде розголошена, ноу-хау буде втрачено. Чи буде тоді можливість патентувати? Якщо фірма "В" відтворить ноу-хау, то вона може не тільки відтворити об'єкт, а й запатентувати патентоздатні рішення на своє ім'я і згодом (можливо) вимагати відшкодування у фірми "А" за порушення патентних прав. Хоча тоді може діяти право попереднього користування.

З огляду на наявність тактик 3 та 4, якіх стосуються ноу-хау, і відсутності єдиного визначення цього поняття в нашому законодавстві (до об'єктів права інтелектуальної власності відноситься лише комерційна таємниця) ми розглянули окремі документи [1; 3–7]. За їх аналізом можна зробити висновок про те, що може бути поширена на певних умовах тільки конфіденційна інформація, значить поняття "комерційна таємниця" та "ноу-хау" стосується саме її, оскільки ноу-хау може бути предметом купівлі-продажу.

Слід розуміти, що ноу-хау до патенту (до заявки на патент) може містити:

– непатентоздатну інформацію:

- креслення;
- іншу технічну інформацію, яка не відображена ні у формулі, ні в описі;
- патентоздатну інформацію, яка незапатентована умисно, наприклад, це описи процесів оброблення, рецепти (класичний випадок – рецепт напою Coca-Cola);
– патентоздатну інформацію, яка запатентована, при цьому не розкрито наступне:
- оптимальні характеристики чи форма реалізації окремих конструктивних елементів та зв'язків між ними;
- оптимальний склад речовини для досягнення найкращого технічного результату, з зазначенням у формулі діапазонів складових, а в описі окремі приклади реалізації об'єкта, але не оптимальні;
- оптимальні умови здійснення способу для досягнення найкращого технічного результату, з зазначенням у формулі діапазонів, наприклад, режимів, а в описі окремі приклади реалізації об'єкта, але не оптимальні.

Ноу-хау мають бути секретними (не загальновідомими або/чи не легкодоступними), суттєвими (це поняття означає, що ноу-хау включають інформацію (за винятком простої), яка має важливе значення для цілого або значної частини процесу, продукту, послуги, або для вдосконалення процесу чи продукту), корисними (допомагати вступити на новий ринок; надати перевагу в конкуренції з іншими виробниками або надавачами послуг, частина цінності ноу-хау, зокрема, може полягати у лідерстві у часі, яке отримує ліцензіат, якщо йому передаються ноу-хау), ідентифікованими (означає, що ноу-хау має бути описано або записано у такий спосіб, що стає можливим перевірити те, що воно відповідає критеріям секретності, суттєвості та корисності).

Висновки і пропозиції. Виходячи з описаних тактик, їх переваг та недоліків та з економічної доцільності, фірма "А" може сформувати свою власну патентну тактику стосовно конкретного продукту, застосовуючи описані вище тактики.

Список використаних джерел

1. *Цивільний* кодекс України від 16.01.2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15.
2. *Про охорону* прав на винаходи і корисні моделі [Електронний ресурс] : Закон України від 15.12.1993 № 3687-XII. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3687-12.
3. *Про перелік* відомостей, що не становлять комерційної таємниці [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 9 серпня 1993 р. № 611. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/611-93-п.
4. *Про інформацію* [Електронний ресурс] : Закон України. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2938-17.
5. *Про державну* статистику [Електронний ресурс] : Закон України від 17.09.1992 № 2614-XII. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2614-12.
6. *Про науково-технічну* інформацію [Електронний ресурс] : Закон України від 25.06.1993 № 3322-XII. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3322-12.
7. *Про доступ* до публічної інформації [Електронний ресурс] : Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2939-17.
8. *Ромашко А. С.* Класифікація інформації з обмеженим доступом та місце ноу-хау в ній / А. С. Ромашко, О. В. Литвин, О. С. Шмакова // Сучасна економіка. – 2013. – Вип. 10. – С. 17–22.
9. *Ромашко А. С.* "Ноу-хау" як наслідок умисного неповного розкриття сутності винаходу (корисної моделі) / А. С. Ромашко, І. І. Верба // Промислова гідравліка і пневматика. – 2013. – № 1 (39). – С. 13–15.
10. *Потєхіна В.* Патентна охорона винаходів та її значення для інноваційного розвитку / В. Потєхіна // Збірник наукових праць Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України. – 2005. – № 44. – С. 24–28.
11. *Кузнєцов Ю. М.* Патентознавство та авторське право : підручник / Ю. М. Кузнєцов. – К. : Кондор, 2009. –446 с.

УДК 331.103.244+334.722

В.Ф. Тищенко, канд. екон. наук
Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, м. Харків, Україна

МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД ДО ОЦІНЮВАННЯ ПОТЕНЦІАЛУ ПУБЛІЧНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА

В.Ф. Тищенко, канд. экон. наук
Харьковский национальный экономический университет имени Семена Кузнеца, г. Харьков, Украина

МЕТОДИЧЕСКИЙ ПОДХОД К ОЦЕНКЕ ПОТЕНЦИАЛА ПУБЛИЧНО-ЧАСТНОГО ПАРТНЕРСТВА

Viktoriia Tyshchenko, PhD in Economics
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Kharkiv, Ukraine

THE METHODOLOGICAL APPROACH TO ASSESS THE POTENTIAL OF PABLIC-PRIVATE PARTNERSHIPS

Запропоновано методичний підхід до оцінювання потенціалу публічно-приватного партнерства в регіонах України, який складається із трьох взаємопов'язаних етапів, ґрунтується на розрахунках інтегральних показників методом ентропії та спрямований на групування регіонів за кластерами залежно від рівнів потенціалу публічно-приватного партнерства. Реалізація запропонованого автором методичного підходу дозволить сформувати територіальні зони, що поєднують виробничий та інвестиційно-фінансовий потенціал можливих проектів, реалізованих на засадах публічно-приватного партнерства з певною спеціалізацією за напрямками діяльності, а також дозволить виокремити групи регіонів, які вимагають більшої уваги з боку державної влади з метою підвищення їх потенціалу.

Ключові слова: *інтегральний показник, ентропія, потенціал, публічно-приватне партнерство, кластер.*

Предложен методический подход к оценке потенциала публично-частного партнерства в регионах Украины, который состоит из трех взаимосвязанных этапов, базируется на расчетах интегральных показателей методом энтропии и направлен на группировку регионов по кластерам в зависимости от уровней потенциала публично-частного партнерства. Реализация предложенного автором методического подхода позволит сформировать территориальные зоны, объединяющие производственный и инвестиционно-финансовый потенциал возможных проектов, реализуемых на основе публично-частного партнерства с определенной специализацией по направлениям деятельности, а также позволит выделить группы регионов, которые требуют большего внимания со стороны государственной власти с целью повышения их потенциала.

Ключевые слова: *интегральный показатель, энтропия, потенциал, публично-частное партнерство, кластер.*

This article is presented a methodological approach to assess of the public-private partnerships` potential in the regions of Ukraine, which consists of three interrelated steps, bases on calculations of integral indices and the entropy method and aims at grouping regions by clusters depending on the public-private partnerships` potential. Implementation of the proposed methodological approach will allow to the author to form a territorial zone that combine commercial and investment - financial capacity of potential projects implemented on the basis of public-private partnership with a particular specialization in activities, and allow the group to isolate regions that require greater attention from the government to enhance their capacity.

Key words: *integral index, entropy, the public-private partnerships, potential cluster.*

Постановка проблеми. У світовій практиці відбулися докорінні зміни в методах, які використовуються державними і муніципальними органами влади для вирішення проблем громадян і задоволення їх зростаючих потреб. Приватний бізнес і держава все активніше вступають у співпрацю в пошуках ефективних шляхів вирішення завдань суспільства на умовах партнерства. Практична реалізація державної регіональної політики безпосередньо залежить від інтенсивності процесів пошуку та залучення внутрішніх ресурсів розвитку на регіональному і місцевому рівнях. З-поміж апробованих у світі механізмів активізації економічного зростання на регіональному і місцевому рівнях, здатних сформувати мультиплікативний ефект, провідного значення для України набуває публічно-приватне партнерство (далі – ППП).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі можна зустріти розрізнені теоретичні дослідження окремих проблем, які стосуються різних сфер застосування ППП в Україні: є розробки щодо питань власності (І. Запатріна [5], П. Шилепницький [17]), регулювання державою приватних економічних відносин (І. Запатріна [5]), контролю державою приватного сектору (О. Пільтяй [13], А. Павлюк [12]) тощо.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однак такі питання, як поєднання потенціалу двох секторів – публічного та приватного – з метою формування певних конкурентних переваг дотепер комплексно не вивчалися. У зв'язку з необхідністю розроблення підходів до оцінювання потенціалу ППП певного значення також набуває проблема визначення поняття «потенціал публічно-приватного партнерства».

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розроблення методичного підходу до оцінювання потенціалу публічно-приватного партнерства в розрізі регіонів України, спрямованого на отримання обґрунтованих результатів та виділення кластерів регіонального розвитку залежно від можливостей до реалізації проектів на засадах публічно-приватного партнерства.

Виклад основного матеріалу. Задля досягнення цієї мети, перш за все, необхідно провести систематизацію теоретичних підходів до визначення сутності понять «потенціал», «публічно-приватне партнерство» та «потенціал публічно-приватного партнерства» й чітко визначитись у їх використанні та співвідношенні. Слід зазначити, що в науковій літературі раніше не проводились дослідження такої економічної категорії, як «потенціал публічно-приватного партнерства». З огляду на це, в межах нашого дослідження, базовою категорією пропонуємо вважати поняття «потенціал».

Слід зазначити, що в більшості робіт, присвячених дослідженню потенціалу, наголошується на важливості проблем його формування та розвитку, вказується на значні відмінності у його визначенні, складу і співвідношенні з іншими категоріями. Відповідно, ємність та багатозначність цього поняття потребує конкретизації й чіткості його визначення. Спроби вирішення проблеми оцінювання потенціалу на рівні країни, галузі та підприємства призвели до появи різноманітних визначень, найпоширеніші з яких наведено в табл.

Таблиця

Порівняльний аналіз поширених визначень терміна «потенціал»

Автор, джерело	Визначення
1	2
Перший підхід – ресурсний (як сукупність ресурсів, джерел їх фінансування та резервів, що забезпечують виробничо-господарську діяльність)	
Лугова О.І. [9]	Потенціал – це наявні можливості, ресурси, запаси, засоби, що можуть бути використані для досягнення, здійснення чогось
Бабан Т.О. [1]	Потенціал – у широкому розумінні означає засоби, запаси, джерела, які є в наявності та які можуть бути використані для досягнення певної мети, здійснення плану, вирішення якого-небудь завдання
Кримзін Д.Н., Лещайкіна М.В. [8]	Потенціал – це джерела можливостей, засобів, запасу, які можуть бути приведені в дію, використані для вирішення якого-небудь завдання або досягнення певної мети; можливості окремої особи, суспільства, держави в певній сфері
Зяблицька Н.В. [6]	Потенціал – це кошти, джерела, запаси, які є в наявності і можуть бути використані і приведені в дію для досягнення певної мети, здійснення плану, вирішення якого-небудь завдання, можливості якої-небудь соціальної системи в певній галузі
Ковальська Л.С. [7]	Потенціал регіону – це сукупність усіх ресурсів економічного, соціального та природного характеру, що наявні в регіоні і визначають чи обмежують розвиток цього регіону, на які необхідно справляти керівний вплив для досягнення поставлених цілей і завдань
Турило А.М., Адаменко М.В. [16]	Потенціал – це сукупність засобів, умов, необхідних для ведення, підтримання, збереження чого-небудь
Другий підхід – функціональний (як сукупність можливостей забезпечувати свою діяльність в аспекті досягнення цілей діяльності)	
Драгун Н.П. [4]	Потенціал – максимальна здатність до виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг, що визначається сукупністю ресурсів виробничої системи або її виробничою потужністю

Закінчення табл.

1	2
Гончар О.І., Галкіна Ю.Г. [3]	Потенціал – цілісне уявлення про єдність структури і функцій об'єкта, вияв їх взаємозв'язку
Телпежніков Р.О. [15]	Потенціал означає «приховані можливості», які у виробничій практиці завдяки праці можуть перейти в реальну дійсність
Самоукін Л.І. [9]	Потенціал необхідно розглядати у взаємозв'язку з властивими кожній суспільно-економічній формації виробничими відносинами, що виникають між окремими працівниками, трудовими колективами, а також управлінським апаратом підприємства з приводу повного використання їх здібностей зі створенням матеріальних благ та послуг
Бойченко М.В. [2, с. 6]	Потенціал – максимально можливий обсяг виробництва матеріальних благ і послуг в умовах, що забезпечують найбільш ефективне використання за часом і продуктивністю наявних економічних ресурсів
Третій підхід – результативний (як сукупність потенційних можливостей та ключових компетенцій, які забезпечують стратегічний напрям розвитку об'єкта)	
Мамонов К.А. [10, с. 201]	Потенціал – це пошук сукупності характеристик, показників і властивостей, що дозволяють достатньою мірою описати об'єкт й оцінити його можливості щодо забезпечення задоволення відповідної суспільної потреби в товарах (послугах) на перспективу і можливості досягнення поставлених цілей
Отенко І.П. [11, с. 6]	Потенціал – це діалектична єдність можливостей, так і процеси їх реалізації, тобто наявність необхідності та створення умов для їх реалізації
Воронкова А.Е. [14, с. 46]	Потенціал – це можливість ефективної діяльності у певній сфері, що обумовлена відповідними здатностями об'єкта (як наявними, так і прихованими), передумовою виявлення та реалізації яких мають стати певні умови

Джерело: складено автором.

Проведене дослідження трактування поняття «потенціал» дозволяє на основі виділення узагальнюючих ознак поєднати деякі з наведених визначень у підходи: ресурсний, функціональний, результативний.

Найбільшого поширення під час визначення «потенціалу» отримав ресурсний підхід. Саме цей підхід лежить в основі розвитку інших концепцій та підходів щодо визначення, розуміння та уявлення поняття «потенціал» як економічної категорії. На наш погляд, якщо у ході розкриття цього поняття робити акцент лише на ресурсному аспекті, то в результаті зникають істотні його відмінності від інших економічних категорій, таких як «ресурси», «матеріально-технічна база», «інвестиції». Крім того, ресурси існують незалежно від суб'єктів економічної діяльності, а потенціал невіддільний від суб'єктів діяльності. Тобто ресурси є лише одним з чинників, які формують можливості об'єкта [14]. Розкриття сутності економічного потенціалу через призму ресурсної складової значно звужує межі цього поняття і не дає змогу розкрити всі його характеристики, а саме функціональність, результативність і системоутворюючі ознаки під час його формування та використання.

Якщо розглядати потенціал з погляду функціонального підходу, бачимо, що саме здатність, можливість суб'єктів господарювання на різному рівні суспільного виробництва вирішувати поставлені завдання покладено в його основу. Проте це лише одна із характеристик потенціалу, яка може бути використана на основі функціонального підходу. Крім того, ми цілком згодні з автором роботи [14], яка вважає, що пояснення потенціалу як здатності здається дещо звуженим, адже наявність у об'єкта певних здатностей ще не надає підстави стверджувати, що відповідні здатності можуть бути реалізовані.

Результативний підхід щодо визначення потенціалу дає можливість характеризувати його як комплексну систему, що враховує фактори стратегічного розвитку і впливає на формування та реалізацію управлінських рішень.

Також можна погодитись з А.Е. Воронковою [14, с. 45], яка зазначає, що ключовою категорією у визначенні потенціалу є «можливість», яка реалізується за умови наявності

в об’єкта певних здатностей та належної забезпеченості ресурсами його діяльності. Водночас, реалізація здатностей об’єкта завжди має певну цільову спрямованість.

Отже, аналіз наведених у табл. визначень засвідчив відсутність одностайності щодо визначення категорії «потенціал» як узагальнюючого поняття. Крім того, спостерігається підміна поняття «потенціал» його окремими видами, коли аналіз переходить із загальнотеоретичної сфери у сферу прикладних розрахунків.

Проведене узагальнення наявних теоретико-методичних підходів учених-економістів щодо визначення категорії «потенціал» дозволило сформувати авторський погляд на визначення поняття «потенціал публічно-приватного партнерства», що наведено на рис. 1.

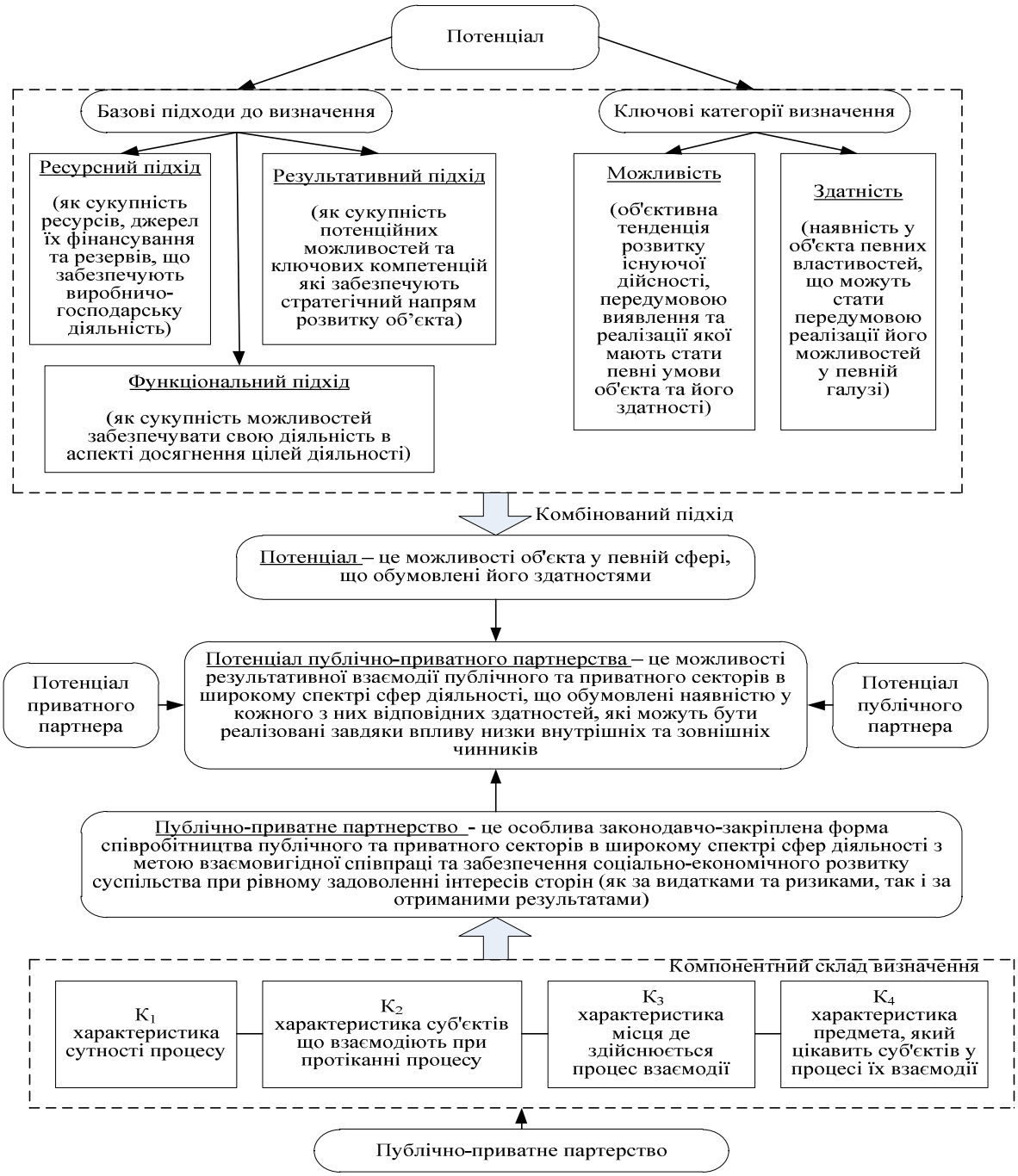

Рис. 1. Місце та сутність потенціалу публічно-приватного партнерства в системі сполучених категорій та понять

Джерело: складено автором.

Сформоване таким чином визначення «потенціал публічно-приватного партнерства» ґрунтується на комбінованому підході до суміжній категорії «потенціал», містить у собі такі ключові характеристики, як «можливість» і «здатність» та враховує компонентний склад терміна «публічно-приватне партнерство», що дозволяє об'єднати потенціал двох секторів економіки – публічного і приватного – з метою формування конкурентних переваг.

Слід зазначити, що потенціал публічно-приватного партнерства – це динамічна характеристика, яка виявляється тільки у процесі його використання, і цей процес повинен супроводжуватися постійним зростанням. Зауважимо, що здатності потенціалу та перелік його структурних елементів передусім визначатимуться специфікою об'єкта потенціалу. Чим він простіший, тим меншою кількістю елементів (засобів чи ресурсів) визначатиметься його потенціал, і, навпаки, чим складнішим є об'єкт, тим більша кількість чинників впливатиме на формування та реалізацію потенціалу.

Отже, для адекватної оцінки потенціалу публічно-приватного партнерства пропонуємо використання методичного підходу (рис. 2), який складається з трьох взаємопов'язаних послідовних етапів.

Рис. 2. Методичний підхід до оцінювання потенціалу публічно-приватного партнерства в регіонах України
Джерело: складено автором.

Реалізація першого етапу цього підходу дозволить сформувати систему показників оцінювання потенціалу публічно-приватного партнерства, яка буде цілком адаптована до вітчизняної статистичної бази, враховувати доступність інформації, частоту проведення аналізу, можливість вживання математичного апарату, що забезпечить комплексність та об'єктивність оцінювання й може слугувати підґрунтям для визначення пріоритетних напрямків діяльності у вигляді чітко сформованої стратегії розвитку регіону в майбутньому.

Крім часткових показників, які дозволяють надати всебічну характеристику об'єкта пізнання, у сучасних умовах все частіше використовуються узагальнені, так би мовити штучно створені, інтегральні показники. Для того, щоб оцінювання потенціалу ППП було максимально повним та дозволяло проводити компаративістський аналіз, на наш погляд, доцільно на підставі сформованої системи оціночних показників побудувати інтегральні, отримавши, таким чином, синтетичну характеристику об'єкта дослідження. Отже, другий етап запропонованого методичного підходу дозволить провести інтегральне оцінювання потенціалу ППП (Пппп), проранжувати регіони за значеннями інтегральних показників та виявити конструктивні чи деструктивні тенденції у рівнях потенціалу.

У результаті реалізації третього етапу дослідження отримаємо чотири квадранти матриці за рівнями значень інтегральних показників, які в комплексі характеризують потенціал публічно-приватного партнерства – Ірвп та Іріфп:

I квадрант – регіони, що мають високі значення інтегрального показника, що характеризує рівень виробничого потенціалу регіону, та інтегрального показника, що характеризує рівень інвестиційно-фінансового потенціалу регіону.

II квадрант – регіони, що мають високі значення інтегрального показника, що характеризує рівень виробничого потенціалу регіону, та низькі значення інтегрального показника, що характеризує рівень інвестиційно-фінансового потенціалу регіону.

III квадрант – регіони, що мають низькі значення інтегрального показника, що характеризує рівень виробничого потенціалу регіону, та високі значення інтегрального показника, що характеризує рівень інвестиційно-фінансового потенціалу регіону.

IV квадрант – регіони, що мають низькі значення обох інтегральних показників.

Висновки і пропозиції. Таким чином, запропонований методичний підхід до оцінювання потенціалу публічно-приватного партнерства дозволить:

– виділити кластери регіонального розвитку та перспективні регіони-лідери з урахуванням їх стратегічних інтересів;

– провести діагностику та виявити проблемні моменти в межах кожного з кластерів;

– спрямувати зусилля державних органів на пом'якшення негативних регіональних диспропорцій, активізацію ринкових перетворень, розв'язання регіональних проблем, підвищення життєвого рівня населення;

– виявити недоліки у фінансуванні проектів на засадах публічно-приватного партнерства, усунення яких підвищить інвестиційну привабливість регіону.

Список використаних джерел

1. *Бабан Т. О.* Застосування категорії «потенціал» у сучасних економічних дослідженнях / Т. О. Бабан // Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства: Економічні науки. – 2012. – Вип. 127. – С. 17–25.

2. *Бойченко М. В.* Визначення економічного потенціалу антрацитових шахт у депресивних регіонах Донбасу : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.06.01 / М. В. Бойченко. – Дніпропетровськ, 2005. – С. 6.

3. *Гончар О. І.* Еволюція категорії «потенціал підприємства» та її роль в економічних дослідженнях / О. І. Гончар, Ю. Г. Галкіна // Вісник Хмельницького національного університету. – 2009. – № 5, т. 3. – С. 245–247.

4. *Драгун Н. П.* Разработка методологического подхода к трактовке сущности категории «потенциал производственной системы» и исследование ее взаимосвязей с другими экономическими категориями / Н. П. Драгун, Е. М. Карпенко // Вестник ГГТУ им. П. О. Сухого. – 2000. – № 3. – С. 96–102.

5. *Запатрина И. В.* Перспективы использования механизмов публично-частного партнерства для развития инфраструктуры в Украине / И. В. Запатрина // Демографія та соціальна економіка. – 2012. – № 1(17). – С. 94–102.

6. З*яблицкая Н. В.* Адаптационный потенциал как экономическая категория [Электронный ресурс] / Н. В. Зяблицкая // Научный журнал НИУ ИТМО. Серия "Экономика и экологический менеджмент". – 2013. – Вып. 2 (13). – Режим доступа : http://economics.ihbt.ifmo.ru/.

7. *Ковальська Л. С.* Методичний підхід до оцінювання регіонального потенціалу / Л. С. Ковальська // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. – 2012. – № 4. – С. 38–43.

8. *Крымзин Д. Н.* Проблема количественной оценки кадрового потенциала вуза [Электронный ресурс] / Д. Н. Крымзин, М. В. Лещайкина // Системное управление. – 2011. – № 1 (11). – Режим доступа : http://sisupr.mrsu.ru/.

9. *Лугова О. І.* Дослідження сутності та значення категорії «потенціал» / О. І. Лугова // Науковий вісник ДНАУ. – 2010. – № 15. – С. 24–33.

10. *Мамонов К. А.* Економічний потенціал: теоретичні аспекти та лінія трансформації / К. А. Мамонов, О. І. Угоднікова // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2009. – № 26. – С. 198–202.

11. *Отенко И. П.* Стратегическое управления потенциалом предприятия / И. П. Отенко. – Х. : Изд-во ХНЭУ, 2006. – 256 с.

12. *Павлюк А. П.* Державно-приватне партнерство як механізм активізації інвестиційної активності в Україні / А. П. Павлюк, Д. В. Ляпин // Стратегічні пріоритети. – 2012. – № 3 (24). – С. 38–45.

13. *Пильтяй О. В.* Рівень економічного розвитку та пріоритети публічно-приватного партнерства / О. В. Пильтяй // Демографія та соціальна економіка. – 2012. – № 1 (17). – С. 165–176.

14. *Розвиток* потенціалу підприємства в умовах економіки знань : [монографія] / за заг. ред. А. Е. Воронкової та Ю. С. Погорелова. – Луганськ : Ноулідж, 2012. – 380 с.

15. *Толпежников Р. А.* Генезис понятия «потенциал предприятия» и определение его сущности / Р. А. Толпежников // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності : збірник наукових праць: у 3 т. – Маріуполь, 2011. – Т. 3. – С. 125–130.

16. *Турило А. М.* Теоретико-методологічні підходи щодо удосконалення визначення поняття «інноваційний потенціал підприємства» / А. М.Турило, М. В. Адаменко // Вісник Криворізького національного університету. – 2012. – Вип. 31. – С. 289–292.

17. *Шилепницький П. І.* Особливості впровадження проектів державно-приватного партнерства. Уроки для України / П. І. Шилепницький // Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект. – Донецк : ДонНУ, 2010. – С. 1014–1017.

УДК 339.137.2

К.Л. Ковадло, аспірант
Київський національний університет технологій та дизайну, м. Київ, Україна

МЕХАНІЗМ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТНОГО СТАТУСУ ПІДПРИЄМСТВА

К.Л. Ковадло, аспирант
Киевский национальный университет технологий и дизайна, г. Киев, Украина

МЕХАНИЗМ ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТНОГО СТАТУСА ПРЕДПРИЯТИЯ

Kateryna Kovadlo, PhD student
Kyiv National University of Technologies and Design, Kyiv, Ukraine

MECHANISM TO IMPROVE THE COMPETITIVE STATUS OF AN ENTERPRISE

Стаття присвячена розробленню етапів формування механізму управління конкурентним статусом підприємства та механізму підвищення конкурентного статусу підприємства з позиції сучасної теорії управління соціально-економічними системами, в межах якої цей механізм розглядається з урахуванням факторів зовнішнього та внутрішнього середовища й основних функцій менеджменту.

Ключові слова: *механізм конкурентного статусу, етапи формування механізму конкурентного статусу, підвищення конкурентного статусу.*

Статья посвящена разработке этапов формирования механизма управления конкурентным статусом предприятия и механизма повышения конкурентного статуса предприятия с точки зрения современной теории управления социально-экономическими системами, в рамках которой данный механизм рассматривается с учетом факторов внешней и внутренней среды и основных функций менеджмента.

Ключевые слова: *механизм конкурентного статуса, этапы формирования механизма конкурентного статуса, повышение конкурентного статуса.*

The article is devoted to the development stages of the management mechanism of the competitive status of the company and competitive mechanism for raising the status of the company and the mechanism of increasing competitive status of enterprises terms of modern management theory of social and economic systems in which this mechanism is considered on the basis of factors external and internal environment and the basic functions of management.

Key words: *mechanism of competitive status, stages of formation mechanism of competitive status, increasing competitive status.*

Постановка проблеми. В Україні з кожним роком збільшується кількість нових підприємств різних галузей, тому керівникам потрібно чітко уявляти процес досягнення високих показників економічної діяльності своїх підприємств.

Головним завданням конкурентоспроможного підприємства є завоювання високих конкурентних позицій, що забезпечать йому високий конкурентний статус.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам підвищення конкурентного статусу та управління конкурентоспроможністю промислових підприємств присвячена значна кількість робіт, які розкривають окремі сторони теоретико-методологічного підходу до дослідження цієї теми. Значний внесок у дослідження цих питань зробили М. Портер, К. Штайльманн, А. Томпсон, А.Дж. Стрікленд, В.В. Аврашимов, А.М. Васильчиков, Д.А. Єгоров, В.Ю. Зудін, З.В. Королев, Ю.Г. Лисенко, І.П. Фамінський, А.С. Селезньов, Р.А. Фатхутдінов та ін.

Значний вплив на розвиток системи управління конкурентоспроможністю здійснили такі вчені, як О.І. Амоша, Я.Б. Базилюк, О.І. Дацій, В.Л. Дікань, А.П. Дудар, Б.В. Губський, Ю.Б. Іванов, В.І. Коршунов, Л.М. Очеретько та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У результаті вивчення економічної літератури виявлено, що відсутні визначення, структура та інструменти «механізму підвищення конкурентного статусу підприємства». Це і зумовило необхідність його формування.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розроблення механізму підвищення конкурентного статусу підприємства та етапів його формування.

Виклад основного матеріалу. Механізм підвищення конкурентного статусу – «поняття синтетичне, його складовими є безліч груп факторів, що впливають на стан і розвиток виробничої системи. Іншими словами, це система механізмів, що діють на всіх рівнях економіки» [2].

Необхідність механізму підвищення конкурентного статусу підприємства очевидна, навіть з метою усунення основних причин втрати конкурентоспроможності, до яких віднесемо [2]:

- погіршення факторних параметрів (зниження кваліфікації кадрів, зростання витрат тощо);
- втрата покупцями своєї вимогливості;
- старіння технологій;
- постановка цілей, що обмежують темпи інвестицій (наприклад, політика «зняття вершків»);
- втрата фірмою швидкої адаптації;
- ослаблення внутрішньої конкуренції.

Розглянемо етапи формування механізму управління конкурентним статусом підприємства, розроблену автором (рис. 1).

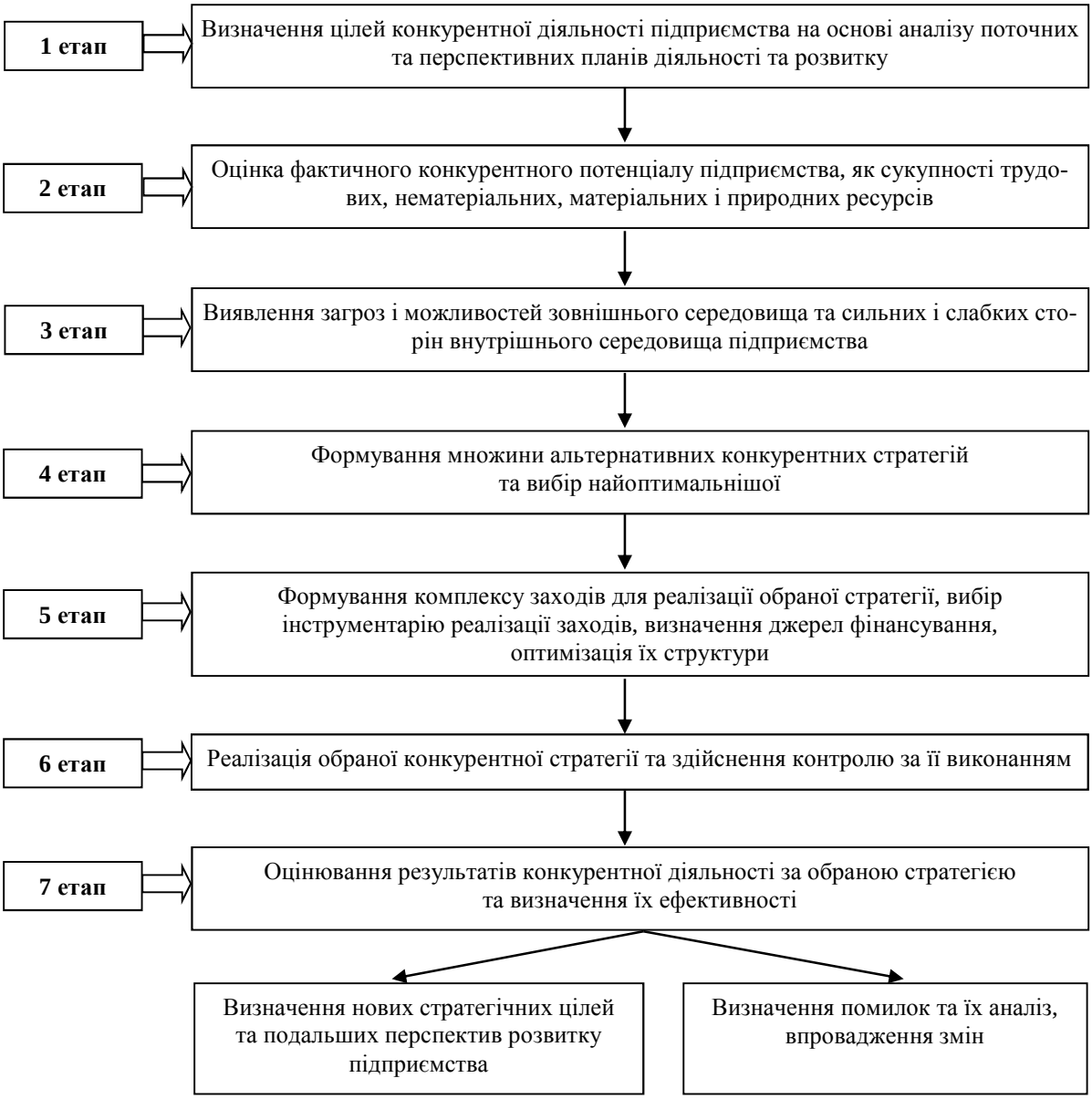

Рис. 1. Етапи формування механізму управління конкурентним статусом підприємства

Впровадження побудованих за такою схемою механізмів розвитку конкурентної діяльності вітчизняних підприємств у кінцевому підсумку повинно привести до забезпечення стабільності економічного розвитку як на рівні галузі, так і на рівні країни.

Основними принципами функціонування механізму управління конкурентоспроможністю промислового підприємства є [8]:

– необхідність комплексного підходу до формування та функціонування механізму управління конкурентоспроможністю підприємства;

– необхідність комплексного аналізу поточного стану і перспектив розвитку економіки, галузі, підприємства;

– забезпечення безперервності стратегічного управління конкурентоспроможністю на всіх рівнях;

– науковий підхід до розроблення національних, галузевих та регіональних програм;

– науковий підхід до розроблення стратегій конкурентоспроможності підприємства;

– дієвий контроль над рівнем конкурентоспроможності підприємств на всіх рівнях механізму підвищення;

– максимальне віддзеркалення специфічних умов господарювання підприємства в стратегії конкурентоспроможності;

– безперервність процесів розвитку власного потенціалу підприємства і зовнішнього середовища.

Для вдосконалення механізму підвищення конкурентного статусу підприємства пропонується підхід, який схематично представлений на рис. 2.

У запропонованому підході під впливом факторів зовнішнього та внутрішнього середовища відбувається формування інструментів механізму підвищення конкурентного статусу промислового підприємства, з допомогою яких у подальшому визначаються основні напрямки підвищення рівня управління конкурентним статусом підприємства.

Весь механізм формується на основі класичних функцій менеджменту: планування, організація, контроль, регулювання та аналіз. Складається механізм з чотирьох підсистем:

– цільова;
– управління розвитком конкурентоспроможного підприємства;
– реалізації стратегії підвищення конкурентного статусу підприємства;
– інституціональна.

Перша підсистема – цільова – постановка цілей та завдань. Вона включає в себе визначення мети, завдання розвитку конкурентоспроможного підприємства та підтримку стратегічної мети підприємства.

Друга – підсистема управління розвитком конкурентоспроможного підприємства – включає в себе визначення передумов та вимог до рівня конкурентного статусу підприємства, оцінку рівня складових конкурентного статусу підприємства, визначення методики підвищення конкурентного статусу та вибір стратегії підвищення конкурентного статусу [3].

Третя підсистема – реалізація стратегії підвищення конкурентного статусу підприємства. Вона включає в себе стратегічні, тактичні та оперативні заходи щодо досягнення високого конкурентного статусу, що здійснюється на основі підвищення таких факторів, як економічна спроможність підприємства, конкурентостійкість підприємства та престиж підприємства [4].

Четверта підсистема – інституціональна, що включає в себе правове, інформаційне і методологічне забезпечення.

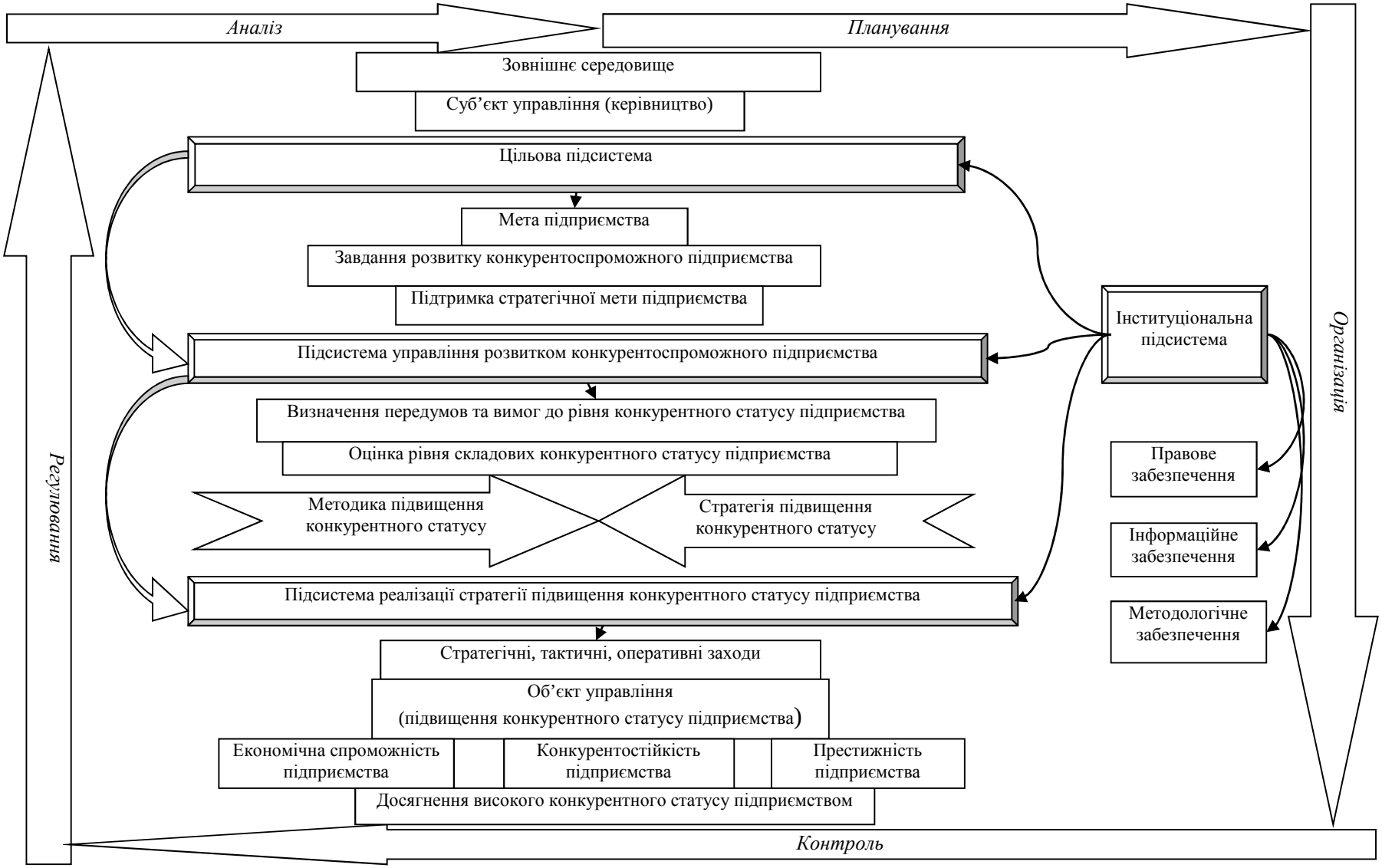

Рис. 2. Механізм підвищення конкурентного статусу підприємства

Механізм підвищення конкурентного статусу забезпечуватиме перехід неконкурентоспроможного підприємства в конкурентоспроможне, з допомогою сукупності системних заходів, направлених на формування відповідних кількісних та якісних характеристик підприємства, реалізація яких дозволяє досягти високого рівня конкурентного статусу підприємства.

Висновки і пропозиції. Кожне підприємство змагається на ринку за високий конкурентний статус [3], що дає неабияку перевагу серед конкурентів, визнання споживачами та найкращі економічні показники. Важливим завданням управління підприємством є забезпечення його високого конкурентного статусу та втримання лідируючих позицій протягом тривалого часу. Конкурентний статус значною мірою залежить від показника конкурентостійкості підприємства, його економічної спроможності та престижу [4–7]. Але для того, щоб повною мірою зрозуміти, як формується конкурентний статус, запропонований механізм його виникнення та підвищення. Впровадження механізму підвищення конкурентного статусу підприємства дозволить:

– визначити пріоритети і збалансувати стратегічні цілі підприємства;
– вирішити завдання розроблення та оптимізації конкурентної політики;
– ефективно використовувати матеріальні, людські та фінансові ресурси;
– забезпечити високий конкурентний статус підприємства.

Структура механізму повинна відповідати принципам функціонування механізму і формі господарювання конкретного підприємства. Ефективне функціонування механізму підвищення конкурентного статусу дозволить підприємствам задіяти потенціал і зайняти стійку конкурентну позицію, що дозволить посісти високий конкурентний статус.

Подальші дослідження направлені на формування та вибір стратегій розвитку конкурентоспроможності та підвищення конкурентного статусу підприємства.

Список використаних джерел

1. *Ансофф И.* Новая корпоративная стратегия / И. Ансофф. – СПб. : Питер Ком, 1999. – 416 с.

2. *Вопросы* изучения экономических аспектов конкурентоспособности товара (на примере машинотехнической продукции) // БИКИ. Приложение № 12. – М. : ВНИКИ, 1994. – 86 с.

3. *Портер М.* Конкуренция : пер. с англ. / М. Портер. – М. : Вильямс, 2005. – 608 с.

4. *Сидорец Е. Л.* Факторы, формирующие конкурентный статус предприятия / Е. Л. Сидорец, В. И. Бокий // Экономика и предпринимательство. – 2013. – № 12, ч. 3. − С. 578−581.

5. *Сидорець К. Л.* Зв'язок між економічною заможністю підприємства і його конкурентним статусом / К. Л. Сидорець, В. І. Бокій // Вісник Хмельницького національного університету. − 2011. − № 5, т. 3. − С. 114−118.

6. *Сидорець К. Л.* Конкурентні переваги як основа формування конкурентного статусу підприємства / К. Л. Сидорець, В. І. Бокій // Вісник Хмельницького національного університету. − 2012. – № 2, т. 3. − С. 97−92.

7. *Сидорець К. Л.* Конкурентостійкість підприємства як фактор збереження його конкурентного статусу / К. Л. Сидорець, В. І. Бокій // Теорія і практика управління економічним розвитком : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – К., 2012.

8. *Ярошенко С. П.* Принципы конкурентоспособности сферы материального производства / С. П. Ярошенко // Регіональні перспективи. – 1998. – № 1(2). – С. 37–39.

УДК 338.351

А.В. Матковський, здобувач
Полтавський національний технічний університет ім. Ю. Кондратюка, м. Полтава, Україна

ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ НА ДЕРЖАВНОМУ РІВНІ

А.В. Матковский, соискатель
Полтавский национальный технический университет им. Ю. Кондратюка, г. Полтава, Украина

ИННОВАЦИОННО-ИНВЕСТИЦИОННЫЕ ОСНОВЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ НА ГОСУДАРСТВЕННОМ УРОВНЕ

Andrii Matkovskyi, candidate
Poltava National Technical Yuri Kondratyuk University, Poltava, Ukraine

INNOVATIVE INVESTMENT PRINCIPLES OF ENSURING ECONOMIC SECURITY ON THE NATIONAL LEVEL

Сучасний стан національної економіки та її інтегрованість у міждержавні об'єднання виявили системні проблеми у сфері забезпечення економічної безпеки держави. Досліджено рівень науково-технологічної та інвестиційної безпеки і встановлено, що системно низький рівень інноваційного розвитку держави зумовлює необхідність запровадження дієвого механізму модернізації національного економічного простору. Проведено детальний аналіз динаміки інвестицій в основний капітал та обсяги витрат на науково-технічний розвиток промислових підприємств з метою подальшого дослідження основних проблем забезпечення економічної безпеки держави. Дослідження дозволило переконливо засвідчити зміцнення економічної безпеки держави у ресурсодефіцитній господарській системі з ознаками несприятливого інвестиційного клімату можливе лише в межах стимулюючої інноваційно-інвестиційної моделі розвитку держави.

Ключові слова: *економічна безпека держави, складові економічної безпеки, загрози економічній безпеці, інноваційна складова.*

Современное состояние национальной экономики и ее интегрированность в межгосударственные объединения обнаружили системные проблемы в сфере обеспечения экономической безопасности государства. Исследовано уровень научно-технологической и инвестиционной безопасности и установлено, что системно низкий уровень инновационного развития государства предопределяет необходимость внедрения действенного механизма модернизации национального экономического пространства. Проведен детальный анализ динамики инвестиций в основной капитал и объемы расходов на научно-техническое развитие промышленных предприятий с целью последующего исследования основных проблем обеспечения экономической безопасности государства. Исследование позволило убедительно удостоверить укрепление экономической безопасности государства в ресурсодефицитной хозяйственной системе с признаками неблагоприятного инвестиционного климата возможно только в рамках стимулирующей инновационно-инвестиционной модели развития государства.

Ключевые слова: *экономическая безопасность государства, составляющие экономической безопасности, угрозы экономической безопасности, инновационная составляющая.*

Modern state of national economy and its integrating in intergovernmental associations, that considerably strengthens dependence on influence of transformation changes, which found out system problems in the field of providing of economic security the states, predefined the accumulation of system risks and threats, loss of national competitive edges. Accented attention in relation to the problems of providing of economic security of the state and basic threats are selected. A level is investigational scientifically to technological and investment safety and it is set that system the low level of innovative development of the state is predetermined by the necessity of introduction of effective innovative-investment mechanism of development of national economy. The detailed analysis of dynamics of investments is conducted in the fixed assets and volumes of charges on innovative works of industrial enterprises with the purpose of subsequent research of basic problems of providing of economic security. A conclusion is done, that strengthening of economic security of the state in the conditions of resource-scarce economy with the signs of unfavorable investment climate possibly within the framework of stimulant innovative-investment policy of the state which will guarantee distribution of innovations in all spheres of economy and defense of national economic interests.

Key words: *economic security of the state, constituents of economic security, threats economic security, innovative constituent.*

Постановка проблеми. Функціонування національної економіки за умов глибоких трансформаційних змін визначає потребу подолання високого рівня зношеності основних засобів і технологічної відсталості виробництва. Якщо сюди додати глибокі структурні диспропорції, то передусім вони потребують ефективного використання вітчизняних досягнень науки і техніки задля підвищення конкурентоспроможності національного виробництва та економічного розвитку країни на інноваційній основі. Оцінюючи проблеми неприпустимо низького рівня інноваційного розвитку та відсутність його інвестиційного забезпечення, можна стверджувати, що ці процеси становлять загрозу економічній безпеці України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вагомих наукових досліджень з питань забезпечення економічної безпеки України можна виокремити праці вітчизняних науковців, зокрема О. Барановського, І. Бінька, З. Варналія, О. Власюка, А. Гальчинського, В. Гейця, М. Єрмошенка, Я. Жаліла, В. Кириленка, С. Кірєєва, Т. Ковальчука, Ф. Медвідя, В. Мунтіяна, О. Новікової, О. Стародубцевої, А. Сухорукова, С. Шкарлета, В. Шлемка та багатьох інших.

Виділення невирішеної проблеми. Посилення інтеграційних процесів обумовлює необхідність проведення аналізу й дослідження сучасних тенденцій інноваційного та інвестиційного розвитку та їх вплив на рівень економічної безпеки України.

Метою статті є дослідження основних проблем забезпечення економічної безпеки держави через активізацію процесів інноваційного та інвестиційного розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Передумовою ефективної інтеграції України у світовий економічний простір є значне підвищення економічної безпеки держави, формування і розвиток бізнес-середовища, удосконалення інституційного забезпечення середовища прискореного розвитку національної економіки на інноваційних засадах. Сучасні реалії є такими, що протягом усіх років незалежності помітного впливу інновацій на прискорення економічного зростання в Україні та формування конкретних переваг, попри декларовані державою зусилля, досягти не вдалося. Статистичні дані є парадоксальними, оскільки за наявного у країні досить потужного науково-технічного потенціалу спостерігається негативна динаміка інноваційної активності. Така ситуація є наслідком недостатнього фінансування науково-технічної діяльності, що підтверджують показники наукоємності ВВП в Україні порівняно з іншими країнами.

Детально аналізуючи складові економічної безпеки за останні роки, в зоні задовільного стану не знаходиться жодна з її складових, натомість у зоні критичного стану перебуває макроекономічна та науково-технологічна безпека, які визначають стан і основи розвитку національної економіки.

Негативна динаміка, яка збереглася за більшістю складових економічної безпеки, спричинила подальше падіння її інтегрального показника, проте слід зазначити, що темпи падіння у порівнянні з попередніми кризовими роками дещо уповільнилися, що за оптимістичним сценарієм дозволяє прогнозувати поступовий вихід економіки України з рецесії й покращення стану економічної безпеки держави.

У ході проведеного аналізу було встановлено, що особливо небезпечна ситуація склалася в науково-технологічній сфері. Виявлені тенденції можуть викликати загрозливі процеси в національній економіці, тому з метою їх попередження доцільним вважається проведення дослідження стану економічної безпеки України за окремими її складовими. Оцінювання стану економічної безпеки України через співставлення індикаторів основних складових економічної безпеки держави з їх пороговими значеннями дозволяє виявити реальні й потенційні загрози економічній безпеці України.

Рівень інтегрального показника двох складових економічної безпеки – науково-технологічної, який знаходився в зоні критичного стану, макроекономічної, що демонструє суттєве падіння із зони задовільного стану до зони небезпечного стану безпеки і потребує з’ясування причин загрозливої для національної економіки ситуації, що склалася у цих сферах (рис. 1).

Критична ситуація у сфері науково-технологічної безпеки пояснюється недостатнім рівнем інвестиційних ресурсів, зокрема рівнем бюджетних вкладень у науку, обмеженими власними фінансовими можливостями підприємств, недостатньою кількістю спеціалістів, які виконують науково-технічні роботи та скороченням замовлень на науково-технічні розробки.

Рис. 1. Динаміка макроекономічної і науково-технологічної безпеки України
Джерело: побудовано автором за розрахунками Міністерства економічного розвитку і торгівлі України.

Визначальними факторами, які найбільше вплинули на рівень науково-технологічної безпеки, є:

1) зменшення загального обсягу фінансування науки до 0,82 % ВВП проти 0,86 % ВВП у 2009–2011 роках;

2) зниження наукоємності ВВП внаслідок зменшення питомої ваги у ВВП видатків загального фонду державного бюджету на 0,03 в. п. до 0,34 % при законодавчо визначеному рівні не менше 2 % ВВП;

3) суттєве скорочення основного джерела фінансування науково-технічних розробок – власних коштів підприємств;

4) збереження загальної тенденції до скорочення чисельності виконавців науково-технічних робіт в Україні, частка яких у загальній чисельності зайнятих в економіці країни скоротилася до 4,4 % порівняно з 4,6 % у 2011 році;

5) позитивним результатом було підвищення інноваційної активності промислових підприємств, про що свідчить зростання частки підприємств, які впроваджували інновації, до докризового рівня 2007 року, а саме 11,5 % загальної кількості промислових підприємств (у 2011 році – 10,7 %);

6) збільшення кількості впроваджених нових технологічних процесів у звітному періоді на 3,4 % до 2043 процесів, порівняно із 1893 процесами, впровадженими у 2011 році.

Стосовно обсягу інвестицій та витрат на інноваційні роботи, то вони свідчать про низький рівень економічної безпеки, зумовлений значними проблемами інноваційного розвитку держави (рис. 2). Негативна тенденція пояснюється, з одного боку, необхідністю виконання, в умовах обмеженого доступу до нових позичкових ресурсів, зобов’язань щодо погашення боргів та перерозподілу обсягу прибутку на користь обслуговування запозичень. З іншого боку, зміни 2010 року у структурі інвестицій в основний капітал за джерелами фінансування, а саме зростання коштів населення на індивідуальне житлове будівництво, питома вага яких збільшилась на 7,1 в. п. до 10,7 %, пов’язані з дією структурного ефекту, що проявився внаслідок легалізації індивідуального житлового будівництва завдяки введенню в експлуатацію незаконно забудованих населенням споруд у попередніх роках [4].

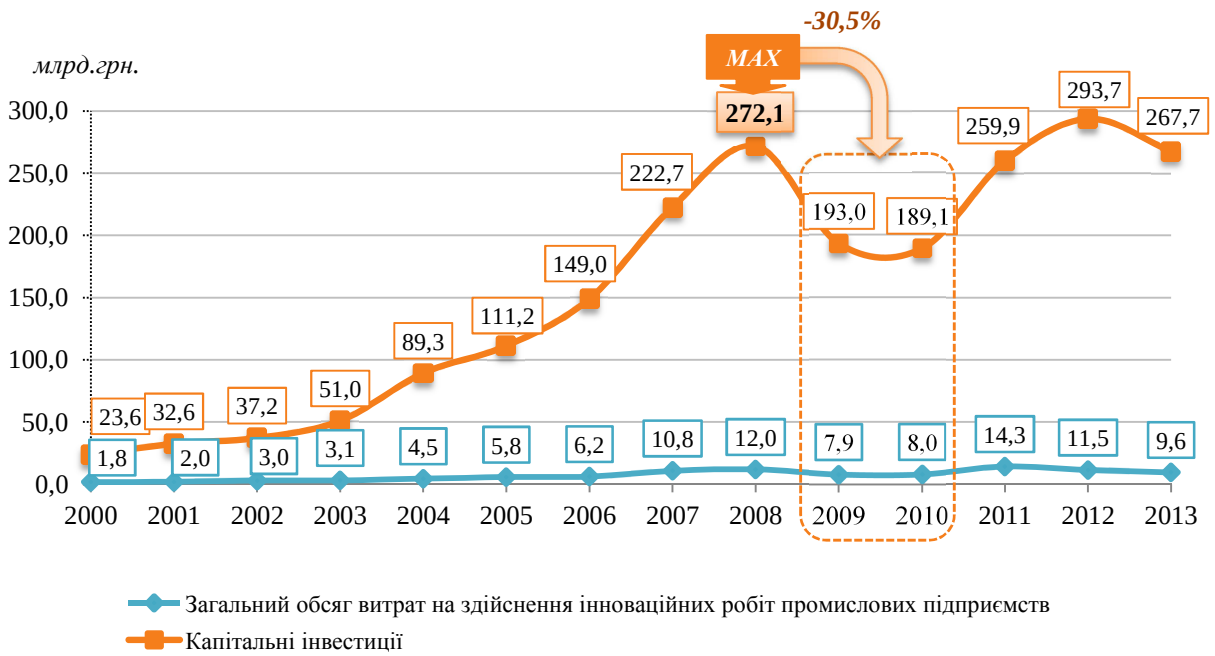

Рис. 2. Динаміка обсягів капітальних інвестицій та витрати на інноваційну діяльність промислових підприємств протягом 2000–2012 рр. (млрд грн)

Джерело: побудовано автором за даними Державної служби статистики України [11].

Загалом витрати на дослідження, розроблення, придбання та впровадження інновацій останніми роками мають тенденцію до поступового зростання. Зокрема, якщо у 2000 році витрати підприємств на інноваційні роботи становили лише 1 760,1 млн грн, а в 2012 році цей показник досягнув рівня 11 480,6 млн грн. Але водночас у порівнянні з інвестиціями, спрямованими в основний капітал, витрати на інноваційну діяльність є незначними. Так, наприклад, обсяги інвестицій в основний капітал у 2012 році перевищили витрати на здійснення інноваційних робіт більше ніж у 25 разів. Але слід зазначити, що інноваційна активність підприємств не демонструє кореляції з динамікою інвестиційних процесів і не відбувалася синхронно з інвестиційним «бумом» 2000–2008 рр., що свідчить про слабку інноваційну спрямованість інвестицій.

Висновки. Складний стан реального сектору економіки України, а саме рівень економічної безпеки та системно низький рівень інноваційного розвитку держави зумовлює необхідність запровадження інноваційно-інвестиційного механізму через упровадження програм державно-приватного партнерства, симулювання інноваційної діяльності, розширення експортного потенціалу, пільгового кредитування інноваційно-інвестиційних проектів, активізацію державних програм підтримки стратегічно-важливих галузей економіки.

Комплексний та системний підхід інституціонального забезпечення дозволить сформувати основні пріоритети розвитку національної економіки, а орієнтація сукупних інвестиційних ресурсів на інноваційний вектор дасть можливість досягти синергетичного ефекту від капітальних вкладень і сприятиме створенню великих конкурентоспроможних фінансово-промислових корпорацій, що сформують потребу в поширенні малих інноваційних структур.

Список використаних джерел

1. *Варналій З. С.* Економічна безпека України: проблеми та пріоритети зміцнення : монографія / З. С. Варналій, Д. Д. Буркальцева, О. С. Саєнко. – К. : Знання України, 2011. – 299 с.

2. *Васильців Т. Г.* Економічна безпека підприємництва України: стратегія та механізми зміцнення : [монографія] / Т. Г. Васильців. – Львів : Арал, 2008. – 386 с.

3. *Ковальчук Т. Т.* Економічна безпека і політика: із досвіду професійного аналітика / Т. Т. Ковальчук. – К. : Знання, 2004. – 638 с.

4. *Методичні* рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України [Електронний ресурс] : Наказ Мінекономрозвитку України від 29.10.2013 р. № 1277. – Режим доступу : http://me.kmu.gov.ua/.

5. *Модернізація* України – наш стратегічний вибір : Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К. : НІСД, 2011. – С. 103-104.

6. *Національна* безпека України: стратегічні пріоритети та шляхи їх реалізації: матеріали круглого столу / за ред. О. В. Литвиненка. – К. : НІСД, 2011. – 64 с.

7. *Про основи* національної безпеки України [Електронний ресурс] : Закон України від 19.06.2003 р. № 964–IV / Верховна Рада України. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/964-15.

8. *Про рішення* Ради національної безпеки і оборони України від 8 червня 2012 року «Про нову редакцію Стратегії національної безпеки України» [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 08.06.2012 р. № 389/2013. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/389/2012.

9. *Проблеми* та шляхи забезпечення економічної безпеки України [Електронний ресурс] / Рада національної безпеки і оборони України. – Режим доступу : http://www.rnbo.gov.ua/news/25.html.

10. *Саєнко О. С.* Удосконалення інституціональної системи у контексті зміцнення економічної безпеки України [Електронний ресурс] / О. С. Саєнко // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. – 2011. – Вип. I (41). – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vchtei/2011_1/ NV-2011-V1_19.pdf.

11. *Статистична* інформація [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України : офіційний веб-сайт. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/.

УДК 330.332

В.В. Концева, канд. екон. наук
Національний транспортний університет, м. Київ, Україна
І.О. Хоменко, канд. екон. наук
Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів, Україна
А.І. Демиденко, студентка
Національний транспортний університет, м. Київ, Україна

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ АМОРТИЗАЦІЙНОГО ФОНДУ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ ТА МЕХАНІЗМУ ЇХ ВІДТВОРЕННЯ

В.В. Концевая, канд. экон. наук
Национальный транспортный университет, г. Киев, Украина
И.А. Хоменко, канд. экон. наук
Черниговский национальный технологический университет, г. Чернигов, Украина
А.И. Демиденко, студентка
Национальный транспортный университет, г. Киев, Украина

ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ АМОРТИЗАЦИОННОГО ФОНДА ОСНОВНЫХ СРЕДСТВ И МЕХАНИЗМА ИХ ВОПРОИЗВЕДЕНИЯ

Valentyna Kontseva, PhD in Economics
National Transport University, Kyiv, Ukraine
Inna Khomenko, PhD in Economics
Chernihiv National Technological University, Chernihiv, Ukraine
Alina Demydenko, student
National Transport University, Kyiv, Ukraine

PROBLEMS OF FORMING THE DEPRECIATION FUND OF FIXED ASSETS AND THE MECHANISM OF THEIR REPRODUCTION

Розглянуто проблемні питання амортизації основних засобів. На основі результатів проведеного оцінювання методів амортизації, а також змін у законодавстві щодо амортизації було виявлено позитивні та негативні сторони амортизаційної політики та запропоновано механізм, що зумовить якісне відновлення основних засобів.

Ключові слова: *амортизація, знос, амортизаційна політика, основні засоби, депозит.*

Рассмотрены проблемные вопросы амортизации основных средств. На основании результатов проведенной оценки методов амортизации, а также изменений в законодательстве об амортизации были выявлены положительные и негативные стороны амортизационной политики и предложен механизм, который обусловит качественное обновление основных средств.

Ключевые слова: *амортизация, износ, амортизационная политика, основные средства, депозит.*

The article deals with the problematic issue of fixed assets. On the base of the results of the evaluation methods of depreciation and changes in the law regarding were found positive and negative aspects of depreciation policy and was offers the mechanism that will result in quality restoration of fixed assets.

Key words: *depreciation, wear, depreciation policy, fixed assets, deposit.*

Постановка проблеми. Амортизаційна політика, як і будь-яка інша, має свою стратегію і тактику. Крім того, амортизаційна політика є складовою частиною системи керування відтворення зношених основних засобів, а також, як свідчить досвід багатьох років, амортизаційна політика є найслабшою ланкою економічної політики. Суттєвим недоліком сучасної амортизаційної політики є те, що вона не створює умов для оновлення основних засобів у найважливіших сферах економічної діяльності, таких як обробна промисловість, сільське господарство, транспорт, де ступінь зносу основних засобів є найвищим. Отже, відновлення зношених основних засобів є однією з найважливіших проблем, яка постає на вітчизняних підприємствах і потребує негайного вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перші спроби вивчення амортизаційних процесів були ще в період Середньовіччя у статті Раймонда де Рувер, де вперше буде згадуватися рахунок «Прибутки та збитки» компанії Франческо Датіні в Барселоні (за 1397–1399 рр.), що включає розділ «Амортизація конторського обладнання». Проблеми

нарахування та обліку основних засобів ніколи не втрачали своєї актуальності і досить глибоко досліджувались як вітчизняними, так і зарубіжними ученими-економістами. Ґрунтовне висвітлення вони знайшли у працях А. Аракеляна, А. Баранова, П. Бондаря, В. Будавея, П. Буніча, А. Додонова, Л. Контора, Я. Кваші, А. Мягкова, П. Німчинова, П. Павлова, А. Первухіна, К. Петросяна, Я. Соколова, А. Степанкова, П. Хромова та ін.

Аналізу фактичних тенденцій нарахування амортизації і дослідженню закономірностей відтворення присвячено праці зарубіжних науковців: Є. Хендріксена, М. Ван Бреда, К. Маттерна, З. Танхойзера, Д. Фрідмана, Н. Ордуея, Д. Стоуна, К. Хітчинга, Б. Нідлза та ін.

Значний внесок у розроблення проблем амортизації в умовах переходу до ринкових відносин зробили українські вчені: В. Бабич, О. Бородкін, М. Білуха, А. Герасимович, М. Дем'яненко, Г. Кірейцев, М. Кужільний, В. Линник, Ю. Литвин, Ю. Осадчий, П. Саблук, В. Сопко, В. Швець та ін.

Дослідження теоретичних та практичних аспектів обліку амортизації основних засобів, що проводились в останні два десятиріччя, дозволили виявити недоліки, що стосуються правильного вибору методу нарахування амортизації, відсутність порядку і методики обліку морального зносу основних засобів, що стримує їх вчасне відновлення, а також проблеми, що пов'язані з вибором між створенням амортизаційного фонду для купівлі нових основних засобів, чи витрачання сум нарахованої амортизації на поточні потреби, або збільшення за рахунок таких сум розміру прибутку підприємства. Це робить актуальними окреслені питання.

Метою і завданням дослідження є теоретичні й практичні аспекти функціонування амортизаційної політики в Україні, яка покликана забезпечити нарахування амортизації основних засобів одним із п'яти методів, віднесення амортизації на відповідні витрати, а також створення амортизаційного фонду для відновлення зношених основних засобів. На підставі таких аспектів необхідно дослідити механізми, що будуть сприяти відновленню основних засобів.

Матеріалами дослідження є наукові праці вітчизняних та зарубіжних науковців і практиків у сфері амортизаційної політики, а також законодавчі і нормативно-правові акти, які регламентують нарахування амортизації, вибір строку корисного використання об'єктів основних засобів; матеріали науково-практичних конференцій, статистична та фінансово-економічна інформація Державного комітету статистики України.

У ході дослідження використовувалися такі методи: аналізу і синтезу, узагальнення. Системний підхід використаний для виділення критеріїв, системи показників.

Результати досліджень та їх обговорення. Незважаючи на певне державне втручання у процес формування амортизаційних ресурсів до цього часу існують як об'єктивні, так і суб'єктивні фактори, що суттєво на них впливають. Завдання формування реальної величини амортизаційних ресурсів залишаються актуальними і можуть бути вирішені комплексним вдосконаленням організаційно-економічного механізму формування та використання амортизаційних відрахувань. У зв'язку з цим у сучасних умовах господарювання необхідно створення такого механізму амортизації, який забезпечував би формування реального джерела відтворення основного капіталу підприємств.

Є декілька підходів до трактування категорії амортизація. Згідно з першим підходом амортизація – це процес перенесення вартості засобів виробництва на готову продукцію. Другий підхід визначає амортизацію як спосіб повернення вкладеного капіталу. Визначення амортизації як способу покриття капіталу в управлінні малим бізнесом, зокрема, основними активами знайшло відображення у третьому підході. В останніх дослідженнях науковців амортизація розглядається з погляду повернення авансованого капіталу. Але сутність амортизації все ж таки залишається у перенесенні вартості

(капіталу) на готову продукцію. Загалом в Україні основні засоби підприємств суттєво зношені (табл.).

Таблиця

Вартість основних засобів у 2000–2012 роках

Рік	У фактичних цінах на кінець року, млн грн		Ступінь зносу, у %
	первісна (переоцінена) вартість	залишкова вартість	
2000	828822	466448	43,7
2001	915477	503278	45,0
2002	964814	512235	47,2
2003	1026163	538837	48,0
2004	1141069	587453	49,3
2005	1276201	661565	49,0
2006	1568890	774503	51,5
2007	2047364	993346	52,6
2008	3149627	1251178	61,2
2009	3903714	1597416	60,0
2010	6648861	1731296	74,9
2011[1]	7396952	1780059	75,9
2012[1]	9148017	2135987	76,7

Примітка: [1] Не включено вартість основних засобів місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування.

З прийняттям нового Податкового кодексу України (далі – ПКУ) з'явилось чимало змін, що стосуються методів нарахування амортизації, строку їх корисного використання, класифікації основних засобів та ін. Так, згідно з ПКУ амортизація основних засобів – це систематичний розподіл вартості, що амортизується, протягом строку корисного використання (експлуатації) основних засобів [4]. До 01.04.2011 року підприємці використовували шість методів нарахування амортизації: прямолінійний, метод зменшення залишкової вартості, метод прискореного зменшення залишкової вартості, кумулятивний, виробничий та податковий. Проте відповідно до нового ПКУ податкового методу нарахування амортизації більше немає. Підприємства повинні обрати один з п'яти методів нарахування амортизації, який має бути зазначений у Наказі про облікову політику підприємства. Дозволяється одночасно обирати декілька методів нарахування амортизації, якщо таких дій потребують окремі об'єкти основних засобів. Так, наприклад, для автомобілів, верстатів доцільно обирати виробничий метод, оскільки для нього необхідно враховувати пробіг, або обсяги роботи цього об'єкта основних засобів. Також новим є те, що замість чотирьох груп основних засобів стало 16. Для кожної групи передбачений певний строк корисного використання об'єктів основних засобів.

Нарахування амортизації здійснюється протягом строку корисного використання (експлуатації) об'єкта, який встановлюється наказом по підприємству при визнанні цього об'єкта активом (при зарахуванні на баланс), але не менше, ніж визначено Податковим кодексом України і призупиняється на період його виводу з експлуатації (для реконструкції, модернізації, добудови, дообладнання, консервації та інших причин) на підставі документів, які свідчать про виведення таких основних засобів з експлуатації [4]. Визначаючи строк корисного використання (експлуатації), слід враховувати:

– очікуване використання об'єкта підприємством з урахуванням його потужності або продуктивності;
– очікуваний фізичний і моральний знос;

– правові або інші обмеження щодо строків використання об'єкта та інші фактори, наприклад, закінчення терміну оренди цього активу [1].

З часом будь-які основні засоби зазнають зношення, при чому не тільки фізично, але й застарівають за своїми технічними характеристиками, а також економічною ефективністю, тобто зазнають морального зносу. Причини, які призводять до морального зносу, наведені на рис.

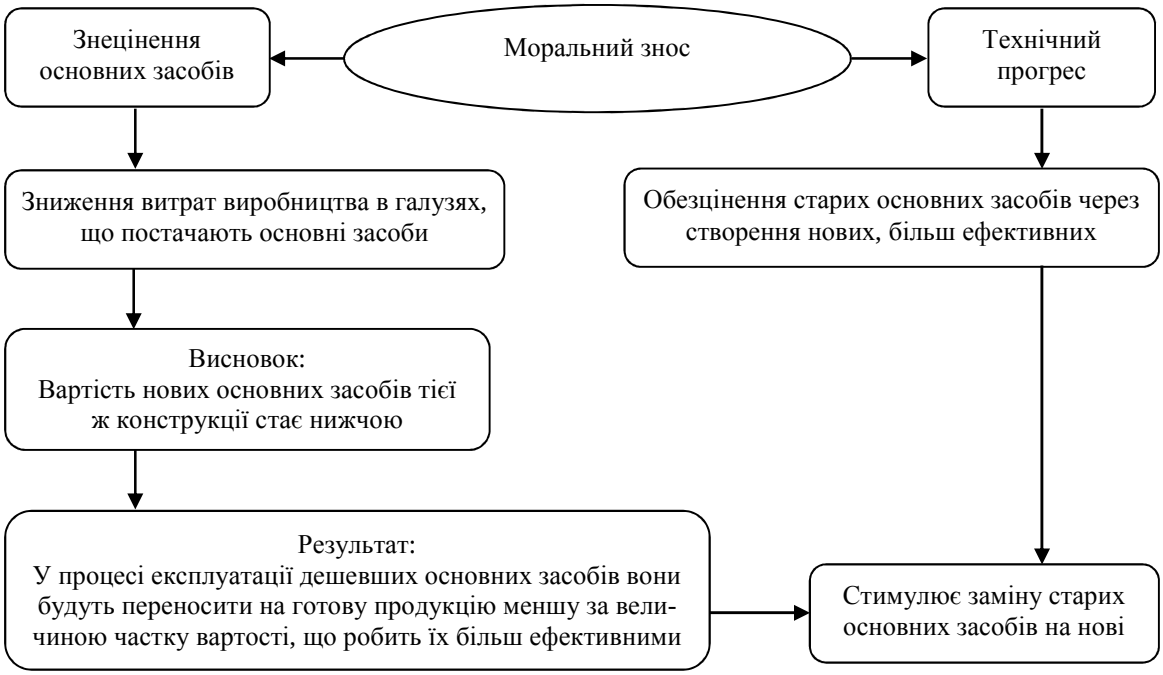

Рис. Основні причини морального зносу основних засобів

Закінчення строку корисного використання основних засобів не завжди збігається з їх повним зносом. Тому строк корисного використання можна продовжити, але, як свідчить рис., такі дії не завжди виправдовуються. Отже, необхідно з часом відновлювати об'єкти основних засобів: дообладнувати, модернізувати або купити нові. Звичайно, на відновлення основних засобів необхідно мати фінансові ресурси. Саме для їх накопичення нараховують амортизацію. Але, як відомо, амортизаційні відрахування дуже часто спрямовують не на відновлення основних засобів, а на поточні потреби або на збільшення частки прибутку. Амортизація, що нараховується на обладнання, яке безпосередньо виробляє товари, включається в собівартість цієї продукції, що збільшує її вартість на ринку. За своєю суттю амортизація досить неоднорідна та поєднує дві несумісні складові: фінансову, яка передбачає в амортизації джерело відновлення довгострокових активів, і фіскальну, згідно з якою амортизація – частка прибутку, звільнена від податків і потрібна для відтворення цих активів.

У сучасних економічних умовах для зниження залежності від зовнішніх джерел фінансування інвестицій, пов'язаних з удосконаленням необоротних активів, технічною модернізацією і модифікацію обладнання нового покоління, необхідно активізувати внутрішні фактори економічного розвитку підприємств. Під час вирішення цих завдань особливу увагу необхідно приділяти підвищенню ролі саме амортизації й ефективного її використання при формуванні інвестиційних ресурсів. Амортизація, як одна із функцій обороту основного капіталу, відображає і відшкодовує знос засобів праці. Засоби праці можуть передати продукту лише ту вартість, з якої вони самі складаються, що не створює доданої вартості. Фінансові ресурси від амортизації, сприяючи розширеному відтворенню, відрізняються за своєю суттю від прибутку підприємств. Амортизаційний

фонд забезпечує розширене відтворення лише за рахунок особливостей обігу основного капіталу. Амортизаційний фонд, який створюється, не використовується для купівлі нових основних засобів, що, можливо, допомогло б знизити собівартість товарів (робіт, послуг), а отже, ринкову ціну товарів (робіт, послуг) підприємств України.

Відповідні нормативно-правові документи регулюють нарахування амортизації, але обов'язковість створення амортизаційного фонду в жодному з них не прописана. Таким чином, вважаємо за доцільне зобов'язати всіх підприємців створювати амортизаційний фонд.

Створення амортизаційного фонду дозволить отримати економічні вигоди, зокрема резервування амортизаційних відрахувань в амортизаційному фонді та його розміщення на депозитних банківських рахунках під певний процент на певний період (строк корисного використання).

Амортизаційний фонд на кінець строку служби об'єкта (сума визначається за умови резервування):

$$АФ = \sum_{i=1}^{T} Ai + (1 + Eн)^{T-i}, \quad (1)$$

де АФ – амортизаційний фонд;

Т – строк корисного використання об'єкта основних засобів;

і – період використання об'єкта основних засобів;

Аі – сума амортизаційних відрахувань в і-му періоді;

Ен – коефіцієнт приведення, прийнятий з розрахунку річної ставки депозиту [2].

Після завершення строку служби об'єкта амортизаційний фонд використовується відповідно до його призначення, як джерело відновлення основних засобів. Передбачається, що витрати на виконання всіх видів ремонту, модернізацію чи будь-які дообладнання та інші види покращень основних засобів за період їх служби відносяться на собівартість продукції в межах сум, що передбачені чинним законодавством, або покриваються за рахунок прибутку, резервних фондів і фондів цільового використання.

Такий варіант є вигідним як для підприємців, оскільки їм не доведеться у разі непередбачуваної несправної поломки основних засобів брати кредит на купівлю нових, так і для банківських установ, у яких однозначно після прийняття нормативно-правового акта, що буде регулювати обов'язкове створення амортизаційного фонду, збільшиться кількість коштів в обігу.

Таке регулювання з боку держави буде як додатковий захист прав споживачів, тому що своєчасна заміна старих основних засобів на нові може зменшити собівартість товарів, робіт, послуг, що дозволить зменшити ціну на ринку. Це не означає, що збільшаться витрати для підприємців, адже у них завжди є можливість продовжити строк корисного використання основних засобів.

Амортизаційна політика, що проводиться державою, повинна активізувати більш швидке оновлення засобів виробництва та стимулювати використання новітніх досягнень науково-технічного прогресу. А тому на підприємствах потрібно використовувати методи нарахування амортизації, які відображають закономірності фізичного і морального зносу засобів виробництва з урахуванням інфляційних процесів, що дозволить акумулювати фінансові ресурси для заміни зношених засобів виробництва аналогічними або вдосконаленими новими того ж призначення.

На наш погляд, амортизацію необхідно розглядати з позиції створення реальних інвестиційних ресурсів, достатніх для успішного оновлення і відтворення основних засобів. Підприємства і держава взагалі повинні бути зацікавлені у збільшенні амортизаційних відрахувань і в їх використанні безпосередньо на інвестиційні цілі для фінансування необоротних активів. Відповідно, амортизація на сучасному етапі повин-

на розглядатися як основне джерело формування власних інвестиційних ресурсів, що направляють на покращення матеріально-технічної бази, технологічне переозброєння, розроблення і впровадження інновацій.

Висновки. Нині, коли чималих змін зазнала підприємницька діяльність загалом, дуже мало уваги відведено нарахуванню амортизації основних засобів. Хоча і стались певні зміни щодо нарахування амортизації в Податковому кодексі України, що введений у дію з 01.04.2011 року, але чіткої регламентації створення амортизаційного фонду немає. Без такої регламентації немає механізму використання амортизації, адже вона лише збільшує собівартість продукції і зовсім не підтримує основну функцію її нарахування – відновлюючу.

Було встановлено, що одним із підходів, що збільшить вигоду для підприємців є резервування амортизаційних відрахувань на депозитному рахунку під певний процент.

Список використаних джерел

1. *Ковальов В. В.* Введення у фінансовий менеджмент / В. В. Ковальов. – М. : Фінанси і статистика, 2005. – 768 с.

2. *Кожинов В. Я.* Прогнозирование финансового результата / В. Я. Кожинов // Налоговое планирование. – 2000. – № 1. – С. 56–62.

3. *Петлюк В. І.* Формування механізму оновлення та покращення використання основних фондів підприємств / В. І. Петлюк // Економічні проблеми розвитку аграрного виробництва в регіоні : збірники (загальні). – 2009. – Вип. 5. – С. 182–184.

4. *Податковий* кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI, зі змінами та доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-vi.

5. *Помилуйко Є. О.* Особливості реалізації амортизаційної політики в Україні [Електронний ресурс] / Є. О. Помилуйко // Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка». – 2012. – Режим доступу : economy.nayka.com.ua›?op=1&z=1416.

УДК 33.025:338.47

О.М. Парубець, канд. екон. наук
Національний авіаційний університет, м. Київ, Україна

СИСТЕМОЛОГІЯ ЕКОНОМІЧНИХ ІНСТРУМЕНТІВ РЕГУЛЮВАННЯ МЕРЕЖЕВОЇ ВЗАЄМОДІЇ ТРАНСПОРТНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Е.Н. Парубец, канд. экон. наук
Национальный авиационный университет, г. Киев, Украина

СИСТЕМОЛОГИЯ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ИНСТРУМЕНТОВ РЕГУЛИРОВАНИЯ СЕТЕВОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ТРАНСПОРТНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Olena Parubets, PhD in Economics
National Aviation University, Kyiv, Ukraine

SYSTEMOLOGY OF ECONOMIC INSTRUMENTS IN STUDYING NETWORKING OF TRANSPORTATION COMPANIES

В умовах недосконалої моделі функціонування ринку транспортних послуг, неадекватної сучасним реаліям системи регулювання діяльності суб'єктів транспортної діяльності, відсутність системних фундаментальних досліджень у сфері економічного інструментарію сприяння входженню транспортних підприємств до складу різноманітних мережевих структур гальмує механізми конкурентоспроможного та інноваційного розвитку останніх. У зв'язку з цим виявлено систему економічних інструментів та обґрунтовано їх якісний і кількісний вплив на формування й розвиток мережевої взаємодії підприємств різних видів транспорту.

Ключові слова: *економічні інструменти, мережева взаємодія, підприємства транспорту, вплив, конкурентоспроможність, регулювання.*

В условиях несовершенной модели функционирования рынка транспортных услуг, неадекватной современным реалиям системы регулирования деятельности субъектов транспортной деятельности, отсутствие системных фундаментальных исследований в области экономического инструментария содействия вхождению транспортных предприятий в состав различных сетевых структур тормозит механизмы конкурентоспособного и инновационного развития последних. В связи с этим выявлено систему экономических инструментов и обосновано их качественное и количественное влияние на формирование и развитие сетевого взаимодействия предприятий различных видов транспорта.

Ключевые слова: *экономические инструменты, сетевое взаимодействие, предприятия транспорта, влияние, конкурентоспособность, регулирование.*

In the condition of functional imperfection of the transport services market, of regulation of the transport that is inadequate to modern realities, of the lack of basic research in the field of economic instruments promoting the entry of transport companies to various network structures, slows competitiveness mechanisms and innovative development of the latter. In this regard, the article reveals a system of economic instruments and proves their qualitative and quantitative impact on the formation and development of networking in companies of different kinds of transport.

Key words: *economic instruments, networking, transport enterprises, influence, competitiveness, regulation.*

Постановка проблеми. Висока ступінь нестабільності ринкового середовища функціонування транспортних підприємств, безпосередня залежність результатів їх діяльності від показників функціонування суб'єктів господарювання інших галузей, проблеми обмеженості ресурсів, що споживаються у транспортному процесі, постійне оновлення транспортних, інноваційних та інформаційних технологій, загострення конкурентної боротьби на ринку транспортних послуг обумовлює необхідність пошуку більш ефективних форм взаємодії, заснованих на мережевих підходах і моделях.

Мережеві моделі організації бізнесу набувають активного розвитку серед різноманітних форм і видів господарських систем, при цьому в галузі транспорту їх організація потребує подальшого теоретико-методологічного обґрунтування і виявлення специфічного економічного інструментарію здійснення процесів їх створення й ефективного функціонування.

Дослідження мережевої взаємодії підприємств транспорту знаходиться на стику декількох наукових дисциплін, а саме філософії, економіки, соціології, менеджменту, фінансів, кібернетики, математики, маркетингу, синтез окремих положень і висновків яких дозволяє визначити економічний інструментарій розвитку мереж і мережевих структур на транспорті.

Економічні інструменти мають певні суттєві переваги порівняно з методами прямого адміністративного впливу, є більш гнучкими та багатоцільовими.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам використання економічних інструментів у різних сферах економічної діяльності присвячені праці багатьох учених, а саме О.Ф. Балацького, Г.Л. Баяндурян, Т.А. Васильєва, Б.М. Данилишина, М.І. Долішнього, А.О. Єпіфанова, С.М. Живайкіна, Л.В. Кривенко, Ю.М. Мельника, Н.В. Пахомової, І.М. Синякевича та ін. Однак недостатньо висвітленими залишаються питання використання економічного інструментарію для транспортних підприємств у складі мережевих структур.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Для теоретичного обґрунтування засад мережевої взаємодії підприємств транспорту необхідно здійснити системологію економіних інструментів регулювання таких процесів.

Метою статті є виявлення системи економічних інструментів та обґрунтування їх якісного і кількісного впливу на формування й розвиток мережевої взаємодії підприємств різних видів транспорту для підвищення ефективності їх функціонування.

Виклад основного матеріалу. Загальновідомим є факт, що мережеві структури передбачають застосування ринкових механізмів. Для цілісного осмислення процесів мережизації підприємств транспорту застосовуються різноманітні економічні інструменти, які здійснюють якісний і кількісний вплив на ефективність створення мережевих структур на транспорті [1].

В економічній літературі відсутнє єдине тлумачення терміна «економічний інструмент», що ускладнює сферу їх практичного застосування. Для розуміння впливу економічних інструментів на діяльність транспортних підприємств розглянемо етимологію цього поняття.

У більшості випадків під словом «інструмент» розуміють пристрій, за допомогою якого людина здійснює вплив на інші об’єкти. Мета застосування інструменту – посилити вплив або здійснити дію, яка за інших умов неможлива.

Останнім часом, крім уречевленої форми, інструменти отримали нову, не уречевлену форму, особливо в суспільних науках. Так, з’явилися фінансові, економічні, мотиваційні та інші інструменти. Однак мета їх застосування не змінилася – посилити або здійснити вплив суб’єкта управління на об’єкт.

Спільним елементом усіх економічних інструментів є те, що вони домагаються змін або впливу на поведінку об’єктів через вплив на ринкові сигнали. Економічні інструменти є засобом оцінювання витрат, понесених у процесі здійснення транспортної діяльності й отримання більш точних ринкових сигналів.

Економічні інструменти протиставляються системі прямого управління і контролю, однак на практиці вони часто діють спільно і визначаються як ринкові, тому що орієнтовані на поліпшення економічної ефективності розподілу та використання мережевих ресурсів, змінюючи при цьому поведінку транспортних підприємств. Ці інструменти впливають на прийняття рішень стосовно здійснення мережевої взаємодії або через механізми ціноутворення, або за рахунок зміни економічної привабливості конкретних дій. Переважно, вони виступають як різного роду стимули або санкції, що надаються або стягуються відповідно до діючого нормативно-правового поля.

Правильно розроблена система економічних інструментів пропонує широкі можливості для ефективного розвитку мережевої взаємодії транспортних підприємств.

Класифікація економічних інструментів, наведена у працях різних учених, переважно, залежить від сфери їх застосування. Так, Л.Г. Мельник до економічних інструментів відносить ціни ресурсів, економічні вигоди, перерозподільні платежі та виплати [2].

Н.В. Пахомова вважає, що до економічних інструментів відносяться природно-ресурсні платежі, платежі за забруднення довкілля, екологічні податки, страхування екологічних ризиків [3].

На думку В.І. Срібного, економічними інструментами є допоміжні засоби – стандарти і норми; асоційовані засоби – адміністративні податки, фондоутворюючі податки і платежі; обов'язкове страхування ризиків; важелі економічного стимулювання – цінова диференціація, податки на продукти і вироби, заставні системи [4].

П.П. Масленніков та О.Ф. Черненко ототожнюють економічні інструменти з ринковими [5], а на відміну від цих авторів С.М. Живайкін вважає, що економічні інструменти є складовою частиною ринкових поряд з технологічними, маркетинговими, інформаційними, соціальними [6].

У сучасних умовах господарювання розвиток мережевої взаємодії транспортних підприємств неможливий без використання економічних інструментів регулювання, що запроваджуються як на мікро-, так і на макрорівні. Під економічними інструментами мережевої взаємодії транспортних підприємств будемо розуміти набір різноманітних методів, важелів, за допомогою яких здійснюється вплив, спрямований на реалізацію ними досягнення спільних цілей та стратегій розвитку, а також сумісного використання мережевих ресурсів і результатів діяльності.

Розглядати економічні інструменти будемо з позицій системного підходу, який дозволяє проводити їх аналіз з урахуванням діючої системи взаємозв'язків між мережевими партнерами.

Види економічних інструментів регулювання мережевої взаємодії підприємств транспорту згідно з системним підходом наведено на рис.

Система економічних інструментів розглядається як сукупність трьох підсистем – інструментів господарювання, інструментів управління та інструментів влади. Водночас ці підсистеми поділяються на групи інструментів якісного та кількісного впливу.

Економічні інструменти на транспорті з метою поглиблення міжнародного транспортного співробітництва в основному розроблялися і реалізовувалися у країнах Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР). Досвід групи країн-членів цієї організації з ефективного використання важелів економічних інструментів для регулювання транспортної діяльності застосовується й іншими країнами світу. Однак останнім часом спостерігається тенденція використання потенціалу власних економічних інструментів для розширення меж транспортного співробітництва країн, що не входять до складу ОЕСР. Це дозволяє досягти дві цілі – здійснювати ефективне господарювання транспортних підприємств та сприяти підвищенню податкових надходжень. Такі інструменти також застосовуватися для вирішення багатьох поточних економічних, соціальних та екологічних проблем, пов'язаних з функціонуванням транспорту. Розробляючи системи таких інструментів для регулювання діяльності національних підприємств транспорту, необхідно враховувати накопичений у міжнародній практиці позитивний і негативний досвід їх використання.

Необхідно також зупинитися на розгляді обмежень використання економічних інструментів, які можуть суттєво зменшити привабливість їх застосування в певних ситуаціях. Наприклад, зменшення дотацій на залізничному транспорті може викликати зростання вартості пасажирських перевезень, що призведе до негативних соціально-економічних явищ; реакція на збільшення податків і зборів спровокує ухилення від їх сплати і появу тіньових схем.

Особливістю економічних інструментів є те, що вони встановлюють тільки межі, в яких кожен партнер мережевої взаємодії робить свій власний вибір. Такі реакції не можуть бути точно передбачені, отже, використанню економічних інструментів може знадобитися кілька коригувань, щоб досягти поставленої мети. Так, зростання цін на паливо, наприклад, дає тільки невелике скорочення попиту на нього в короткостроковій перспективі та стає більш еластичним у довгостроковій.

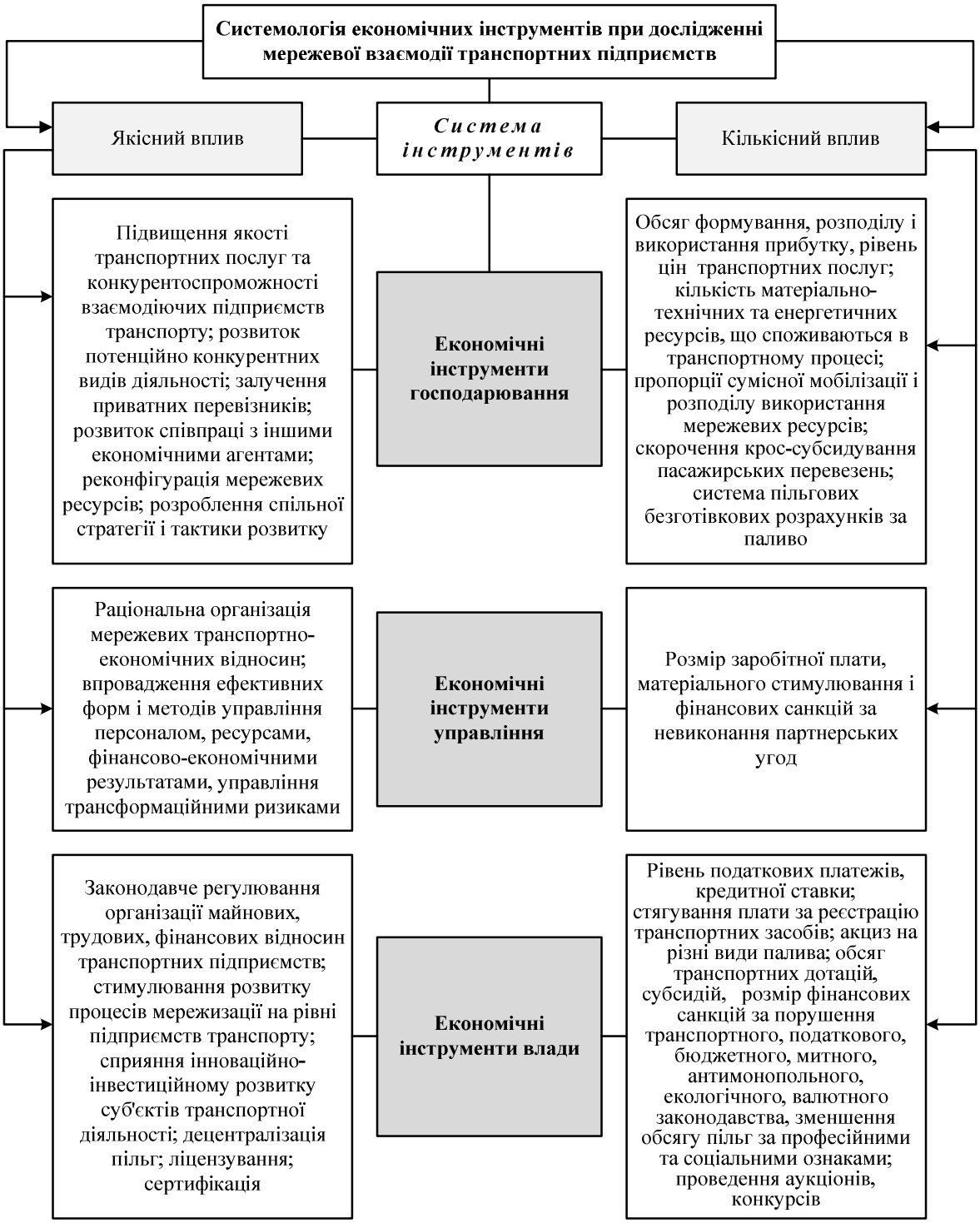

Рис. Системний підхід до економічних інструментів мережевої взаємодії транспортних підприємств

Незважаючи на великий потенціал для ефективного розвитку, економічні інструменти можуть іноді знижувати показники результативності мережевої взаємодії транспортних підприємств. Це може відбуватись у випадку реалізації програм охорони навколишнього середовища, зменшення шкідливих викидів транспорту в атмосферне повітря, водний басейн завдяки оновленню рухомого складу та впровадженню енергозберігаючих технологій. Так, у країнах Європи стимулюють перехід до автомобільного біопалива другого покоління, що не потребує у процесі виготовлення використання харчових культур та земель аграрного призначення [6].

Підприємства транспорту можуть доповнити перелік економічних інструментів угоди про співпрацю. Враховуючи вищевказані міркування, економічні інструменти повинні бути вбудовані у стратегії мережевої взаємодії транспортних підприємств, спираючись на інструменти, розроблені органами державної влади та місцевого самоврядування, що забезпечить їх сталий розвиток у майбутньому.

Саме підприємства, об'єднані у мережеві транспортні структури, відчуваючи вплив державних економічних інструментів, можуть отримувати конкурентні переваги за рахунок сумісного подолання еколого-економічних та соціальних проблем. Цим підприємствам простіше одержувати державну допомогу, кредити, перемагати у різноманітних тендерах і аукціонах тощо [8].

Висновки і пропозиції. Впровадження економічних інструментів у межах сталого розвитку мережевої взаємодії підприємств транспорту потребує відповідних стратегічних дій та рішень, основними серед яких є:

1. Встановлення економічних і соціальних цілей використання економічних інструментів. Важливо ініціювати процес обговорення за участю зацікавлених партнерів, основних груп з осіб, що приймають рішення.

2. Оцінювання доцільності використання економічних інструментів. Необхідно проаналізувати наявні особливі економічні та політичні умови, а також визначити економічні інструменти, що вже використовуються. Якщо мережева взаємодія має міжнародний характер, то важливо визначити умови використання різних економічних інструментів у кожній країні окремо для їх подальшого узгодження.

3. Вибір відповідного економічного інструменту і його різновидів, необхідних для досягнення цілей. Необхідно розглянути технічну можливість використання тих чи інших економічних інструментів, визначити, які заходи треба стимулювати та на шляху реалізації яких треба створити перешкоди.

4. Формулювання організаційних вимог до реалізації та контролю за використанням економічних інструментів. Для реалізації цього потрібно передбачати у мережевій транспортній структурі підрозділи, відповідальні за планування, здійснення й управління використанням економічних інструментів, основною перешкодою на цьому шляху є поділ повноважень між багатьма учасниками мережевого об'єднання, а також відсутність координації дій між ними.

5. Визначення обсягів та джерел фінансування і розподілу доходів. Потрібно проаналізувати фінансову складову проектів мережевої взаємодії, а також створити відповідні механізми розподілу ресурсів, доходів, відповідальності.

6. Розрахунок періоду впровадження економічних інструментів регулювання мережевої взаємодії, враховуючи специфіку діяльності підприємств окремих видів транспорту, що входять до складу мереж.

7. Випробування використання окремих економічних інструментів, тестування та оцінювання результатів.

8. Трансформація економічних інструментів відповідно до результатів оцінювання.

9. Контроль і коректування заходів щодо використання економічних інструментів.

10. Поширення інформації щодо результатів використання певних економічних інструментів серед усіх учасників мережевої взаємодії.

Наведені дії дозволять використовувати чітко визначений спектр економічних інструментів для отримання конкурентних переваг партнерів мережевої взаємодії.

Список використаних джерел

1. *Парубець О.М.* Фінансово-економічні інструменти управління мережевою взаємодією підприємств транспорту / О. М. Парубець // The International Scientific and Practical Congress of Economists and Lawyers "The genesis of genius", professional scientific publication. – ed. dep.:

Geneva (Switzerland), Minsk (Republic of Belarus), Odessa (Ukraine), St. Petersburg (Russian Federation), 2014. – Vol. 2. – P. 130–133.

2. *Мельник Ю. М.* Адміністративні та ринкові інструменти забезпечення сталого розвитку регіону / Ю. М. Мельник // Науковий вісник НЛТУ України. – 2009. – Вип. 19.15. – С. 70–76.

3. *Пахомова Н. В.* Экологический менеджмент / Н. В. Пахомова, А. Эндерс, К. Рихтер. – СПб. : Питер, 2003. – 544 с.

4. *Срибный В. И.* Экономические инструменты обеспечения экономико-экологической безопасности / В. И. Срибный // Культура народов Причерноморья. – 2008. – № 140. – С. 102–103.

5. *Масленников П. П.* О термине «рыночные инструменты» в обеспечении конкурентоспособности предприятия [Электронный ресурс] / П. П. Масленников, А. Ф. Черненко // Современные проблемы науки и образования. – 2013. – № 1. – Режим доступа : http://www.science-education.ru/107-8232.

6. *Живайкин С. Н.* Развитие современных рыночных инструментов как основа повышения конкурентоспособности автотранспортных услуг / С. Н. Живайкин // Известия СГУ. Серия “Экономика. Управление. Право”. – 2012. – Т. 12, вып. 1. – С. 80–84.

7. *Куюн С.* Спирт у бак, або Проблема-2014 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://gazeta.dt.ua/energy_market/spirt-u-bak-abo-problema-2014-_.html.

8. *Данилишин О.* Сучасні інструменти грошово-кредитної політики як важливий чинник забезпечення економічного зростання в Україні / О. Данилишин // Регіональна економіка : наук.-практ. журнал НАН України. – Львів : Ін-т регіон. дослідж. НАН України, 1996. – № 2. – С. 151–159.

УДК 338.439.5:63.002.6(477)

Г.С. Тимофієва, канд. екон. наук
Миколаївський національний аграрний університет, м. Миколаїв, Україна

СВІТОВИЙ РИНОК АГРАРНОЇ ПРОДУКЦІЇ: ОСОБЛИВОСТІ УЧАСТІ УКРАЇНИ

А.С. Тимофеева, канд. экон. наук
Николаевский национальный аграрный университет, г. Николаев, Украина

МЕЖДУНАРОДНЫЙ РЫНОК АГРАРНОЙ ПРОДУКЦИИ: ОСОБЕННОСТИ УЧАСТИЯ УКРАИНЫ

Hanna Tymofiieva, PhD in Economics
Mykolayiv National Agrarian University, Mykolayiv, Ukraine

INTERNATIONAL MARKET OF AGRICULTURAL PRODUCT: FEATURES OF PARTICIPATION OF UKRAINE

Досліджено сутність поняття «аграрний ринок», зазначено основні підходи до його трактування. Обґрунтовано поняття «ринок аграрної продукції» та визначено основні його функції. Досліджено поняття світового ринку аграрної продукції та обґрунтовано значення його розвитку для світового господарства. Зазначено, що аграрний сектор України розвивається не ізольовано від світових процесів і з кожним роком все більше включається у процес глобалізації. Представлено основні види аграрної продукції, експорт яких визначає місце України на світовому ринку аграрної продукції, та розглянуто кроки держави щодо його посилення. Зазначена необхідність подальшої співпраці української влади з представниками аграрного співтовариства, іноземних країн та міжнародними організаціями задля посилення позицій України на світовому ринку аграрної продукції.

Ключові слова: *аграрний ринок, агропромисловий ринок, ринок аграрної продукції, світовий ринок аграрної продукції, державні органи влади.*

Исследована сущность понятия «аграрный рынок», указаны основные подходы к его трактовке. Обосновано понятие «рынок аграрной продукции» и определены основные его функции. Исследовано понятие мирового рынка аграрной продукции и обосновано значение его развития для мирового хозяйства. Отмечено, что аграрный сектор Украины развивается не изолированно от мировых процессов и с каждым годом все больше включается в процесс глобализации. Представлены основные виды аграрной продукции, экспорт которых определяет место Украины на мировом рынке аграрной продукции, и рассмотрены шаги государства по его улучшению. Отмечена необходимость дальнейшего сотрудничества украинской власти с представителями аграрного сообщества, иностранных государств и международными организациями для усиления позиций Украины на мировом рынке аграрной продукции.

Ключевые слова: *аграрный рынок, агропромышленный рынок, рынок аграрной продукции, мировой рынок аграрной продукции, государственные органы власти.*

The essence of the concepts of "agricultural market" are the main approaches to its treatment. Justified by the notion of "market of agricultural products" and defined its basic functions. Explore the concept of the world market of agricultural products and reasonable value for its development of the world economy. Noted that the agricultural sector of Ukraine does not develop in isolation from the global processes and each year more and more involved in the process of globalization. Proceeding from this, presented the main types of agricultural products exports which defines the place of Ukraine in the world market of agricultural products and the state through the steps to improve it. The need for further cooperation with representatives of the Ukrainian government agricultural community, foreign governments and international organizations to reinforce Ukraine's position in the global agricultural market.

Key words: *agricultural market, agro-industrial market, the market for agricultural products, the global market for agricultural products, public authorities.*

Постановка проблеми. За попередніми оцінками до 2050 року чисельність світового населення досягне позначки 9,1 млрд, або збільшиться приблизно на 2,3 млрд. Також очікується зростання доходів населення, а це означає, що більше грошей буде витрачатися на продовольство. У зв'язку з цим, за оцінками FAO, щоб задовольнити попит на продовольство з боку всезростаючого, більш урбанізованого і багатшого населення планети, протягом наступних 40 років світове виробництво продовольства має збільшитися на 60 % [1]. Отже, країни світу, які мають відповідний потенціал, будуть активно діяти на світовому ринку аграрної продукції. Україна є потужним виробником аграрної продукції. Необхідно звернути увагу на дослідження світового ринку аграрної продукції та визначення особливостей участі України на ньому.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням вивчення особливостей функціонування ринку, як економічної системи, приділена значна увага у працях

Р. Кемпбелла, Ф. Котлера, О.О. Мамалуй та інших дослідників. Осмислення поняття аграрного ринку, агропромислового ринку наведено в працях В.Г.Андрійчука, О.М. Бородіної, П.П. Борщевського, М.П. Бутка, М.В. Гладія, М.О. Гофман, О.М. Кваші, Ю.С. Коваленка, О.В. Кривончака, О.О. Мороз, П.Т. Саблука, С.М. Шкарлета та ін. Разом з тим необхідним є подальше дослідження сутності ринку аграрної продукції, світового ринку аграрної продукції та особливостей його функціонування.

Мета статті. Вивчення особливостей розвитку світового ринку аграрної продукції та визначення перспектив нарощування позицій України в його базових сегментах.

Виклад основного матеріалу. Умови виникнення та успішного функціонування ринку включають умову суспільного розподілу праці, що зумовлює саму причину виникнення ринку, оскільки жодний виробник (особа, підприємство) не може існувати за рахунок повного самозабезпечення необхідними благами; економічну відокремленість, яка являє собою сукупність умов господарювання та передбачає відокремлене економічне функціонування фірм, виходячи з їх інтересів; вільний обмін ресурсів.

Сутність ринку різні автори визначають неоднозначно. Виходячи з наявних досліджень, ринок можна розглядати з декількох позицій:

- як місце, де здійснюється обмін;
- як систему соціально економічних відносин щодо обміну вартостями.

Як систему соціально-економічних відносин щодо товарного обміну ринок характеризують такі ознаки:

- доступність для будь-якого споживання всіх товарів без будь-яких обмежень;
- свобода реалізації товарів виробника і свобода вибору товарів споживачами;
- можливість продажу товару та послуг на самостійно встановлюваних основах.

Сучасна економічна система являє собою сукупність значної кількості взаємодіючих ринків. При чому ринки можна класифікувати за об’єктами обміну, з територіального погляду, залежно від умов діяльності ринкових відносин, відповідності чинному законодавству та ін. Кожен з наявних ринків має свою інфраструктуру, свій набір інструментів, які забезпечують його життєдіяльність. Окремі види ринку не існують самі по собі. Всі вони пов’язані між собою, утворюючи розгалужену ринкову систему. Вона діє не тільки в межах тієї чи іншої країни, а й глобально, охоплюючи своїм впливом значну частину світового господарства.

Аграрний ринок є різновидом ринку з позиції об’єктів обміну. Про це яскраво засвідчує трактування цього поняття Ю.С. Коваленком. На його думку, сільськогосподарський (аграрний, продовольчий) ринок – це частина національного аграрного ринку, на якому предметом купівлі продажу є сільськогосподарська продукція та продовольство [6].

Специфіка діяльності підприємств аграрного сектору призводить до необхідності залучення до процесу виробництва та реалізації сільськогосподарської продукції підприємств суміжних галузей із виробництва матеріально-технічних засобів для сільського господарства, транспортування, перероблення та зберігання сільськогосподарської продукції. Виходячи з зазначеного, деякі науковці почали трактувати поняття «аграрний ринок» більш широко. Так, О.В. Кривончак під аграрним ринком розуміє відносини, які складаються між сільським господарством і промисловими підприємствами та іншими споживачами його продукції, а також із сукупності обмінних операцій між самими сільськогосподарськими товаровиробниками [8].

М.О. Гофман зазначає: «аграрний ринок – це система установ, методів та ресурсів, головним завданням якої є координація та управління агропромисловим виробництвом країни на основі обмінних процесів з метою задоволення споживчих потреб» [4].

На думку В.К. Збарського та В.І. Мацибори, під аграрним ринком слід розуміти складну систему багатогранних економічних відносин між суб’єктами ринку (покупця-

ми, продавцями, посередниками та ін.), що виникають під час виробництва, розподілу й споживання сільськогосподарської продукції [5].

Т.М. Лозинська зазначає, що «критерієм для ідентифікації аграрного ринку може служити походження продукції (сільськогосподарське, лісове, рибне виробництво), тому не вважаємо за доцільне включати до складу аграрного ринку ринок факторів виробництва» [9].

Отже, дослідження засвідчили наявність як мінімум двох підходів до розкриття сутності аграрного ринку:

1. Виділення аграрного та агропромислового ринків на основі об'єкта економічних відносин. Аграрний ринок включає в себе торгівлю саме сільськогосподарською продукцією (сировиною та продукцією після первинної обробки), а агропромисловий ринок, крім зазначеного, включає ще й засоби виробництва. Такого підходу дотримуються О.О. Мороз [14], В.Г. Андрійчук [3], Ю.С. Коваленко [6] та ін.

2. Ототожнення агропромислового ринку з аграрним ринком через включення до останнього ринку засобів виробництва. Прибічниками зазначеного підходу є О.В. Кривончак [8], М.О. Гофман [4], П.Т. Саблук [17] та ін.

Стосовно правового трактування поняття «аграрний ринок», то у Законі України «Про державну підтримку сільського господарства України» зазначено, що організований аграрний ринок – це сукупність правовідносин, пов'язаних з укладенням та виконанням цивільно-правових договорів, предметом яких є сільськогосподарська продукція, за стандартизованими умовами та реквізитами біржових договорів (контрактів) і правилами Аграрної біржі [15].

Виходячи з зазначеного та враховуючи дискусійні моменти, які виникають під час трактування поняття «аграрний ринок», вважаємо, що у випадку врахування економічних відносин між суб'єктами, предметом яких є сільськогосподарська продукція, доречно говорити не про аграрний ринок загалом, а саме про ринок аграрної продукції.

Ринок аграрної продукції являє собою систему установ, відносин та принципів функціонування, яка забезпечує обмінні процеси між виробниками та споживачами сільськогосподарської продукції не лише у вигляді продовольства, а і як засобів виробництва для інших галузей.

Ринок аграрної продукції може виконувати як загальні функції, притаманні ринку загалом, так і специфічні. До загальних функцій аграрного ринку можна віднести такі:

1. Регулююча – ринок є найбільшим механізмом саморегулювання товарного проведення, формування основних пропорцій суспільного відтворення та розподілу ресурсів між окремими регіонами та галузями економіки.

2. Розподільча – за допомогою ринку відбувається ефективний розподіл, що забезпечує збалансованість економіки.

3. Стимулююча – ринок виступає стимулятором економічного розвитку, прискорення науково-технічного й суспільного прогресу.

4. Санаційна функція. Через ринкову конкуренцію відбувається очищення суспільного виробництва від економічно слабких, нестійких, нежиттєздатних підприємницьких структур і, навпаки, активно стимулюється розвиток ефективних.

5. Інформаційна функція. Ринок являє собою багате джерело інформації, знань про стан справ у господарському житті, необхідних усім його суб'єктам. Через ціни, які постійно змінюються, ринок подає об'єктивну інформацію про кількість, асортименти і якості товарів і послуг, які залишаються на ринок. У результаті цього виробники можуть порівнювати свої індивідуальні видатки на зроблені товари з видатками конкурентів; споживачі – зрівняти величину своїх доходів з ринковими цінами, з можливістю задовольнити свої потреби [16].

Поряд з зазначеними науковці виділяють ще алокаційну, інтеграційну, посередницьку та інші функції ринку.

Слід зазначити, що крім загальновизначених функцій ринку, у процесі свого функціонування ринок аграрної продукції виконує специфічні функції. Причому вони полягають не тільки у забезпеченні населення продуктами харчування, а й у вирішенні соціально-економічних та екологічних проблем. Так, ринок аграрної продукції сприяє стабілізації цін на сільськогосподарську продукцію, забезпеченню покупців сільськогосподарською продукцією відповідної якості в необхідній кількості, забезпеченню зростання ефективності сільськогосподарського виробництва та підвищенню рівня зайнятості сільського населення, розвитку соціальної інфраструктури села. Крім того, він сприяє збереженню природного різноманіття, охороні довкілля, відновленню родючості ґрунтів.

Ринок аграрної продукції (зерна, овочів, картоплі, олійних та інших культур, молока, м'яса) формується суб'єктами ринкових відносин – приватними і державними підприємствами, підприємствами системи заготівлі, зберігання, переробки і реалізації продукції. Залежно від особливостей суб'єкти ринку, які вступають у товарообмін, формують різні ринкові структури (оптовий, роздрібний ринки), забезпечують державну і кооперативну торгівлю або входять у більш складну систему товарообігу основних видів продукції (товарні біржі) [12].

Аграрний сектор України розвивається не ізольовано від світових процесів і з кожним роком все більше включається у процес глобалізації. У 2013 році експорт продукції аграрного сектору досяг майже чверті від загального експорту України. Українські аграрні підприємства відкрили для себе аграрні ринки країн Перської затоки, Японії, Китаю, Південної Кореї та інших країн Азії. Українська аграрна продукція зайняла гідні позиції на ринках країн Європейського Союзу. Україна є найбільшим експортером соняшникової олії у світі, посідає 4-е місце за експортом кукурудзи, 5-е – за експортом пшениці і 6-е – за експортом ячменю [12]. Зовнішня торгівля продукцією аграрного сектору забезпечує високі валютні надходження в державний і місцеві бюджети, що дозволяє підтримувати стабільність національної валюти.

Україна в особі державних органів управління проводить активну політику щодо посилення ролі країни на світовому ринку аграрної продукції. Так, в Україні діють різного роду нормативно-правові акти, основною метою яких є підвищення рівня співпраці нашої держави з міжнародними організаціями у сфері аграрної політики, нарощення експортного потенціалу та спрощення процедури експорту аграрної продукції на світовий ринок. Основними з них є:

1. Закон України «Про зерно та ринок зерна в Україні» від 04.07.2002 р. – визначає державну політику щодо розвитку ринку зерна як пріоритетного сектору економіки агропромислового комплексу України. Закон спрямований на створення правових, економічних та організаційних умов конкурентоспроможного виробництва і формування ринку зерна для забезпечення внутрішніх потреб держави у продовольчому, насіннєвому та фуражному зерні, нарощування його експортного потенціалу.

2. Закон України «Про приєднання до Конвенції про торгівлю зерном» від 06.07.2010 р. – цілями цієї Конвенції є сприяння міжнародному співробітництву в усіх галузях торгівлі зерном; сприяння розширенню міжнародної торгівлі зерном і забезпечення якомога вільнішого розвитку такої торгівлі; сприяння стабілізації міжнародних ринків зерна в інтересах усіх членів настільки, наскільки це є можливим, зміцнення світової продовольчої безпеки й сприяння розвиткові країн, економіки яких значною мірою залежать від комерційних продажів зерна, а також забезпечення форуму для обміну інформацією й обговорення інтересів членів стосовно торгівлі зерном.

3. Постанова Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до пункту 1 Порядку видачі сертифіката якості зерна та продуктів його переробки» від 19.09.2012 – направлена на спрощення сертифікації зерна при його переміщеннях усередині країни, у тому числі в напрямках портів, з метою скорочення часу на оформлення вантажів, раціоналізації використання дефіцитних вагонів-зерновозів, зменшення витрати товаровиробників та експортерів на ці цілі.

4. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо скорочення кількості документів дозвільного характеру, які повинні одержувати оператори ринку харчових продуктів» від 05.09.2013 – направлена на спрощення діяльності суб'єктів господарювання України, дерегуляції підприємницької діяльності, гармонізації законодавства України із законодавством Європейського Союзу у частині видачі документів дозвільного характеру.

5. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року» від 17.10.2013 – основною метою є створення організаційно-економічних умов ефективного розвитку аграрного сектору завдяки забезпеченню єдності економічних, соціальних та екологічних інтересів суспільства для стабільного забезпечення населення якісною, безпечною, доступною вітчизняною сільськогосподарською продукцією та промисловості сільськогосподарською сировиною. При цьому стратегічними цілями розвитку аграрного сектору є: гарантування продовольчої безпеки держави; підвищення рівня інвестиційної привабливості галузей аграрного сектору та фінансової безпеки сільськогосподарських підприємств; підвищення конкурентоспроможності вітчизняної сільськогосподарської продукції, ефективності галузей, забезпечення стабільності ринків; розширення участі України у забезпеченні світового ринку сільськогосподарською продукцією та ін.

Крім того, з метою посилення ролі України на світовому ринку аграрної продукції проводяться постійні зустрічі між представниками української влади та представниками інших країн. Так, 26.03.2014 р. відбулася зустріч між керівництвом Міністерства аграрної політики та продовольства України та представниками Американської торгівельної палати. Під час зустрічі були розглянуті питання скасування дозволів на імпорт та дозвіл на реекспорт продукції з України, а також спрощення процедури отримання дозволу на експорт для харчових продуктів тваринного походження [11].

Наведений перелік нормативно-правових актів України, результатів зустрічей представників українських та іноземних організацій щодо посилення ролі України на світовому ринку аграрної продукції не є вичерпним. Разом з тим він показує визнання державними органами влади пріоритетності зазначеного завдання.

Висновки і пропозиції. Особливістю функціонування світового ринку аграрної продукції є посилення попиту на аграрну продукцію через збільшення чисельності населення світу та покращення його купівельної спроможності. Україна є його активним учасником. Так, вона має гарні позиції у світі з експорту соняшникової олії, кукурудзи, пшениці, ячменю та ін. Державні органи України розуміють пріоритетність завдання з посилення ролі країни на світовому ринку аграрної продукції, про що свідчать як чинні нормативно-правові документи, так і співпраця українських органів влади з іноземними організаціями в контексті розвитку аграрного сектору України. Разом з тим вважаємо за необхідне направлення зусиль влади не лише на співпрацю з іноземцями, а і на покращення порозуміння з вітчизняними представниками аграрного співтовариства (Українська аграрна конфедерація, Українська зернова асоціація, Асоціація фермерів та приватних землевласників України). Адже лише спільними зусиллями державної влади, недержавних організацій та представників аграрного бізнесу можна забезпечити Украї-

ні стійкі позиції на світовому ринку аграрної продукції, що приведе до стабільності національної валюти, розвитку як окремих регіонів, так всієї країни загалом.

Список використаних джерел

1. *Аграрний* сектор України: інвестиційна привабливість, незважаючи на недосконале регулювання [Електронний ресурс] / «Світ агротехнологій». – Режим доступу : http://svitagro.com/agrarniy-sektor-ukrayini-investiciyna-privablivist-nezvazhayuchi-na-nedoskonale-regulyuvannya.

2. *Аграрний* сектор України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://agroua.net/economics/documents/category-122/doc-200.

3. *Андрійчук В. Г.* Економіка аграрних підприємств : підручник / В. Г. Андрійчук. – 2-ге вид., доповн. і переробл. – К. : КНЕУ, 2002. – 624 с.

4. *Гофман М. О.* Економічна сутність аграрного ринку [Електронний ресурс] / М. О. Гофман. – Режим доступу : www.pdaa.edu.uafsites/default/files.

5. *Економіка* сільського господарства: навч. посіб. / за ред. В. К. Збарського, В. І. Мацибори. – К. : Каравела, 2010. – 280 с.

6. *Коваленко Ю. С.* Аграрний ринок України: організація та управління / Ю. С. Коваленко. – К. : ІАЕ УААН, 1998. – 108 с.

7. *Котлер Ф.* Основы маркетинга : пер. с англ. / Ф. Котлер ; общ. ред. и вступ. ст. Е. М. Пеньковой. – М., 1990. – 736 с.

8. *Кривончак О. В.* Сутність аграрного ринку і його раціональна побудова / О. В. Кривончак // Сталий розвиток економіки. – 2011. – № 5. – С. 235–239.

9. *Лозинська Т. М.* Тенденції розвитку аграрного ринку в контексті державного регулювання [Електронний ресурс] / Т. М. Лозинська, Г. П. Пасемко. – Режим доступу : www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/putp.

10. *Мамалуй О. О.* Основи економічної теорії [Електронний ресурс] / О. О. Мамалуй. – Режим доступу : http://pidruchniki.ws/12631113/politekonomiya.

11. *Міністерство* аграрної політики та продовольства України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://minagro.gov.ua/uk/node/12275.

12. *Міністерство* економічного розвитку та торгівлі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.me.gov.ua.

13. *Місюк М. В.* Ринок продукції скотарства : монографія / М. В. Місюк. – К. : ННЦ ІАЕ, 2012. – 330 с.

14. *Мороз О. О.* Теоретико-методологічні аспекти сучасної парадигми аграрного ринку [Електронний ресурс] / О. О. Мороз // Вісник Вінницького політехнічного інституту. – Режим доступу : http://visnyk.vntu.edu.ua/article/view/91.

15. *Про державну* підтримку сільського господарства України : Закон України від 24.06.2004 № 1877-IV.

16. *Происхождения* и определение торговли [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://finanse-porady.ru/funkcii_rinka.html.

17. *Саблук П. Т.* Формування та розвиток підприємств агропромислового виробництва : посібник у питаннях та відповідях / П. Т. Саблук. – К. : ІАЕ УААН, 1999.

УДК 004.9:338.46

О. П. Коваль, аспірант
Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

ОПТИМІЗАЦІЯ ВИТРАТ У СФЕРІ ПОСЛУГ ШЛЯХОМ ВІРТУАЛІЗАЦІЇ БІЗНЕС-ПРОЦЕСІВ

О. П. Коваль, аспирант
Черниговский национальный технологический университет, г. Чернигов, Украина

ОПТИМИЗАЦИЯ ЗАТРАТ В СФЕРЕ УСЛУГ ПУТЕМ ВИРТУАЛИЗАЦИИ БИЗНЕС-ПРОЦЕССОВ

Oksana Koval, PhD student
Chernihiv National Technological University, Chernihiv, Ukraine

COST OPTIMIZATION IN THE SERVICES SPHERE THROUGH VIRTUALIZATION OF BUSINESS PROCESSES

Проаналізовано результати віртуалізації бізнес-процесів на прикладі малого бізнесу у сфері послуг, а саме при трансфері процесів з класичного у віртуальне кадрове агентство. Порівняно рентабельність класичної форми підприємства та віртуальної, а також проаналізовано середньострокові результати діяльності віртуальних підприємств.

Ключові слова: *віртуальне підприємство, оптимізація витрат, віртуалізація, віртуалізація бізнес-процесів.*

Проанализированы результаты виртуализации бизнес-процессов на примере малого бизнеса в сфере услуг, а именно при трансфере процессов из классического в виртуальное кадровое агентство. Приведено сравнение рентабельности классической формы предприятия и виртуальной, а также проанализировано среднесрочные результаты деятельности виртуальных предприятий.

Ключевые слова: *виртуальное предприятие, оптимизация затрат, виртуализация, виртуализация бизнес-процессов.*

It was assessed results of business-process virtualization at the small enterprise in the services sector with a focus on transfer of processes from traditional to the virtual recruitment agency. It was compared profitability of the traditional and virtual form of the enterprise as well as the mid-term results of virtual enterprises activity were evaluated.

Key words*: virtual enterprise, cost optimization, virtualization, virtualization of business processes.*

Постановка проблеми. Інформаційні технології значно впливають на бізнес і цей процес має різні прояви у багатьох секторах економіки і, очевидно, що такий вплив поглиблюватиметься у майбутньому. Активне застосування інтернет-технологій у бізнесі також значною мірою змінює основи функціонування багатьох підприємств, особливо малих та середніх. Традиційні автономні структури поступаються місцем більш гнучким за конфігурацією, а в деяких випадках компанії далеко відходять від традиційних форм організації бізнесу і повністю або частково віртуалізують виконання допоміжних або основних функцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Віртуальні технології та використання інтерактивних засобів обслуговування клієнтів дозволяють значно підвищити ефективність процесів та оптимізувати витрати у компаніях сфери послуг і, зокрема, у сегменті управління людськими ресурсами (у т. ч. у кадрових агентствах). Опитування американських фірм показує, що у галузі управління кадрами застосування програм і веб-додатків є найбільш ефективним для виконання великої кількості завдань, зокрема: полегшення нарахування і контролю за виплатами соціальних пакетів (39 %), зміни особистих даних працівників (31 %), контроль виконання пенсійних планів (35 %) і реєстрації нових співробітників (19 %) [1]. Також відзначається помітне збільшення оперативності і точності операцій та зниження завантаженості співробітників.

Віртуалізація дозволяє максимізувати результати застосування інформаційно-технологічних ресурсів, завдяки чому компанії значно підвищують прибуток, знижують витрати і в результаті можуть виконати оптимальну релокацію коштів. Віртуалізація дозволяє значно знизити витрати завдяки значно легшому адмініструванню процесів та допомагає підвищити гнучкість та стабільність бізнесу. Згідно з дослідженнями компанії Янкі Груп (Yankee Group) у 2008–2009 роках 72 % компаній малого і середнього бізнесу в США планували запроваджувати технології віртуалізації у своїй роботі.

Дослідження і приклади імплементації віртуальних технологій у компаніях доводять ефективність віртуалізації бізнес-процесів. Зокрема, Університет Гедельберга (Heidelberg University) оцінив, що завдяки запровадженню віртуалізації додатків було досягнуто скорочення витрат на упаковку в розмірі 50 000 євро менш ніж за півроку. Водночас, Університет Каліфорнії (California State University) завдяки віртуалізації процесу оброблення аплікаційних форм знизив необхідний час для оброблення аплікаційних форм з 700 до лише 10 годин [2].

Віртуалізація є ефективним засобом зниження витрат на підприємстві, що значно підвищує прибутковість інвестицій. Також віртуалізація дозволяє узгодити бізнес-процеси, що підвищує якість товарів та послуг, що надає підприємство.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Вивчення віртуалізації процесів значною мірою сфокусовано на методах та технологіях трансферу бізнес-процесів із фізичного середовища у віртуальне. Водночас, питання зниження витрат та підвищення адаптивності підприємства є одним із ключових під час розгляду бізнес-кейсів віртуалізації. Досвід компаній та попередні дослідження містять значну інформацію стосовно ефективності віртуалізації та скорочення витрат внаслідок її запровадження в іноземних організаціях. Проте є необхідність оцінювання ефективності віртуалізації в українських умовах. Також є необхідність більш детального вивчення результативності віртуалізації у секторі послуг.

Мета статті. Необхідність оптимізації витрат підприємств та підвищення їх гнучкості є необхідною умовою для покращення конкурентоспроможності бізнесу на регіональному, національному та міжнародному рівнях. У цій статті буде проаналізовано результати віртуалізації бізнес-процесів на прикладі малого бізнесу у сфері послуг, а саме при переведенні процесів з класичного у віртуальне кадрове агентство.

Виклад основного матеріалу. Нині попит на послуги рекрутингових агентств переважно пред'являють іноземні компанії. Одночасно відзначається динаміка збільшення попиту на послуги агентств з підбору персоналу з боку великих українських компаній. За експертними оцінками, загальний обсяг ринку рекрутингових послуг за 2012 рік становив понад 75 млн доларів, що значно перевищує рівень, досягнутий перед кризою 2000 року. До того ж кількість рекрутингових агентств на українському ринку станом на 2014 рік становить лише 70 % від кількості 2010 року, а кількість людей, які шукають роботу, значно зросла через кризу [3].

Ненасиченість українського рекрутингового ринку та порівняно низькі витрати для відкриття підприємства робить цей сегмент привабливим для початку бізнесу. Проте значним бар'єром для входу на ринок рекрутингових послуг залишаються початкові інвестиції. Основними витратами на відкриття традиційного рекрутингового агентства є оренда офісного приміщення площею 15–20 кв. м у діловому центрі міста, закупівля обладнання та оплата праці співробітників.

Вартість оренди приміщення значно відрізняється у різних містах України. Згідно з даними УНІАН, на сьогодні рівень орендних ставок у бізнес-центрах класу "А" у м. Києві становить 250–400 грн за кв. м (з ПДВ і без експлуатаційних витрат), у бізнес-центрах класу "В" – 100–320 грн за кв. м (з ПДВ і без експлуатаційних витрат). Середні експлуатаційні витрати для офісів класу "А" становлять 40–72 грн/кв. м/міс. (з ПДВ), для класу "В" – 25–40 грн за кв. м/міс. (з ПДВ) [4].

Оскільки кадрове агентство має бути розташоване у престижному бізнес-центрі для формування позитивного іміджу серед клієнтів, то для подальших розрахунків ми використовуватимемо ціну офісу категорії "А". Порівняння цін офісів категорії "А" у різних містах України наведено на рис. 1.

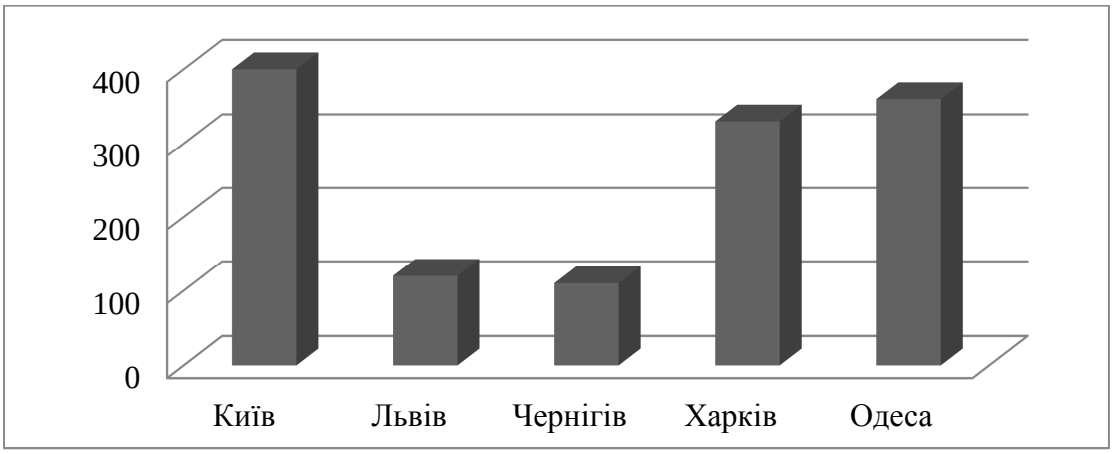

Рис. 1. Порівняння ціни оренди 1 кв. м офісних площ у Києві, Львові, Чернігові, Харкові та Одесі

У табл. 1 наведено розрахунок річної вартості оренди офісного приміщення категорії “А” для різних міст.

Таблиця 1

Розрахунок вартості оренди офісного приміщення категорії «А» у різних містах України, грн

Показник	**Місто**				
	Київ	**Львів**	**Чернігів**	**Харків**	**Одеса**
Ціна за 1 кв.м/міс.	400	120	110	330	360
Вартість оренди офісу 20 кв.м/міс.	8000	2400	2200	6600	7200
Вартість оренди офісу 20 кв.м/рік	96000	28800	26400	79200	86400
Експлуатаційні витрати за 1 кв.м/міс.	60	60	60	60	60
Експлуатаційні витрати для офісу 20 кв.м/міс.	1200	1200	1200	1200	1200
Експлуатаційні витрати для офісу 20 кв.м/рік	14400	14400	14400	14400	14400
Всього витрати на місяць	9200	3600	3400	7800	8400
Всього витрати на рік	110400	43200	40800	93600	100800

Найбільш поширений склад співробітників рекрутингового агентства є наступним: керівник, психолог, секретар, бухгалтер, менеджери по роботі з клієнтами та професійні рекрутери. Можливий штатний розклад з розрахунком витрат на заробітну плату співробітникам для міст України наведений у табл. 2.

Таблиця 2

Штатний розклад рекрутингового агентства та розрахунок витрат на заробітну плату кадрового агентства у різних містах України

Посада	**Кількість**	**Місячний фонд, грн**				
		Київ	**Львів**	**Чернігів**	**Харків**	**Одеса**
Керівник	1	12000	6000	4000	10000	11000
Психолог	1	5000	3750	2500	4500	4700
Менеджер по роботі з клієнтами	2	9000	8000	7000	8000	8000
Рекрутер	4	28000	18000	8000	28000	28000
Бухгалтер	1	6000	4250	2500	4500	4500
Секретар	1	4000	3000	2000	4000	4000
Разом	10	64000	43000	26000	59000	60200
Відрахування до фондів соціального захисту	-	25600	17200	10400	23600	24080
Всього витрат на заробітну плату	-	89600	60200	36400	82600	84280

Закупівля обладнання є іншою статтею витрат, яку обов’язково має забезпечити підприємство. Обладнання для кадрового агентства включає комп’ютери, телефони, факс, ксерокс. Для розрахунків ми припускаємо, що вартість обладнання є однаковою у всіх містах (табл. 3).

Таблиця 3

Розрахунок витрат для типового кадрового агентства, грн

Категорія витрат	**Місто**					**Віртуальне агентство**
	Київ	**Львів**	**Чернігів**	**Харків**	**Одеса**	
Оренда офісу	96000	28800	26400	79200	86400	0
Експлуатаційні витрати	1200	1200	1200	1200	1200	0
Оргтехніка	37000	37000	37000	37000	37000	0
Меблі	6900	6900	6900	6900	6900	0
Заробітна плата	1075200	722400	436800	991200	1011360	1039200
Оплата комунікаційних послуг	1200	1200	1200	1200	1200	12000
Інші витрати	2700	2700	2700	2700	2700	2700
Разом	1220200	800200	512200	1119400	1146760	1053900

Оскільки кадрове агентство є невеликим підприємством, що надає консалтингові послуги, то забезпечення основного виробництва переважно стосується інформаційних і комунікаційних ресурсів та канцелярського приладдя. Витрати на матеріали, необхідні для забезпечення функціонування аудиторської фірми, наведені в табл. 4.

Таблиця 4

Витрати на забезпечення традиційного рекрутингового агентства на 1 рік

Категорія витрат	**Кількість**	**Вартість**	**Загальна вартість, грн**
Витрати на телефон та Інтернет	12 міс. оплат	150 грн/місяць	1800,0
Канцтовари	-	-	800,0
Папір	18 упаковок по 500 листів	45 грн/упаковка	810,0
Зошити	45	2,50 грн/зошит	112,5
Інші канцтовари	-	-	100,0
Підписка на періодичні видання	-	-	800,0
Обслуговування комп'ютерної техніки	-	-	500,0
Разом	-	-	4922,5

Згідно з оцінками експертів витрати на рекламу рекрутингового агентства становлять близько 12 000 грн у перший рік існування. Рентабельність таких підприємств становить 15–25 %, а строк окупності не перевищує 3 років [5].

Витрати віртуального рекрутингового агентства відрізнятимуться від витрат традиційного агентства відсутністю витрат на оренду офісу та експлуатаційних витрат. Проте рівень зарплат може бути встановленим на максимальному рівні, що відповідає заробітній платі у м. Києві. Витрати на обладнання також будуть скорочені. Водночас, інтернет-агентство вимагатиме більших витрат на телекомунікацію (оплата послуг Інтернет віддаленим працівникам, телефон). Таблиця 5 містить порівняння витрат віртуального та традиційного кадрового агентств.

Таблиця 5

Порівняння витрат традиційного та віртуального рекрутингового агентства, грн

Категорія витрат	**Місто**					**Віртуальне агентство**
	Київ	**Львів**	**Чернігів**	**Харків**	**Одеса**	
Оренда офісу	96000	28800	26400	79200	86400	0
Експлуатаційні витрати	1200	1200	1200	1200	1200	0
Оргтехніка	37000	37000	37000	37000	37000	0
Меблі	6900	6900	6900	6900	6900	0
Заробітна плата	1075200	722400	436800	991200	1011360	1039200
Оплата комунікаційних послуг	1800	1800	1800	1800	1800	1800
Маркетингові заходи	12000	12000	12000	12000	12000	12000
Інші витрати	3122,5	3122,5	3122,5	3122,5	3122,5	3122,5
Разом	1233222,5	813222,5	525222,5	1132422,5	1159782,5	1056122,5

Дохід підприємств, що знаходяться в різних містах, значно відрізняється через різні рівні встановлених цін на послуги та різницю заробітних плат фахівців, яких підбирають рекрутери. На нашу думку, рентабельність традиційних агентств буде становити 20 %. Однак віртуальне підприємство здатне забезпечити річний дохід на рівні рекрутингового агентства, що працює в м. Києві, що значно підвищує рівень рентабельності віртуальної форми кадрового агентства (табл. 6).

Таблиця 6

Порівняння доходів, витрат та рентабельності традиційних кадрових агентств у різних містах України та віртуального агентства

Агентства у містах	**Дохід, грн**	**Витрати, грн**	**Рентабельність, %**
Київ	1479867	1233222,5	20,00
Львів	975867	813222,5	20,00
Чернігів	630267	525222,5	20,00
Харків	1358907	1132422,5	20,00
Одеса	1391739	1159782,5	20,00
Віртуальне агентство	1479867	1056122,5	40,12

Рисунок 2 демонструє порівняння очікуваних витрат та доходів різних форм бізнесу.

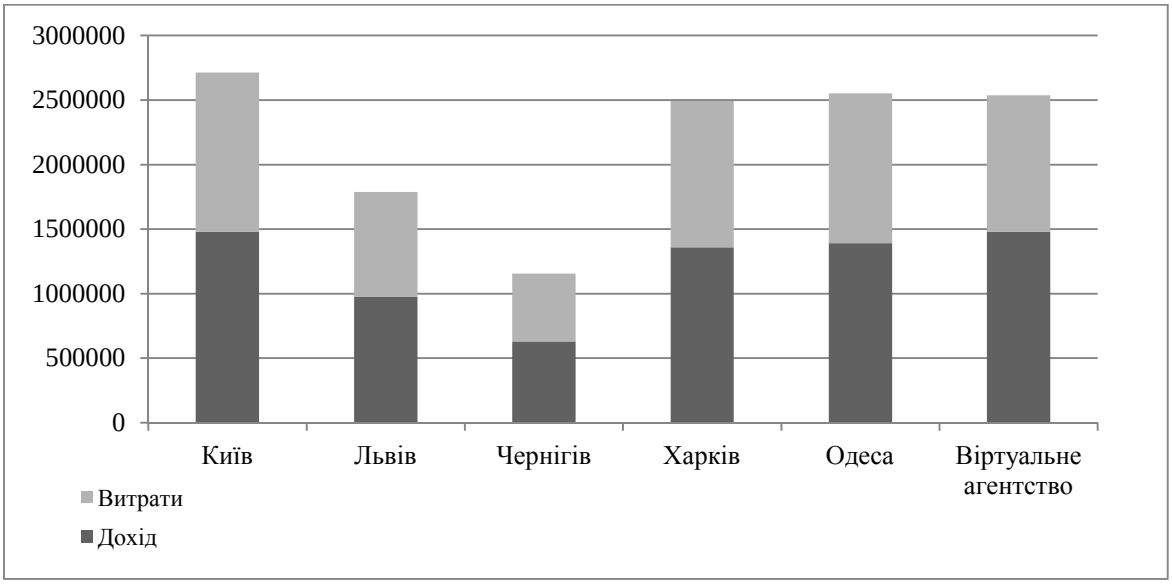

Рис. 2. Порівняння очікуваних витрат і доходів різних форм бізнесу

Висновки та пропозиції. Таким чином, високий рівень рентабельності, який здатне забезпечити віртуальне підприємство, дозволяє стверджувати про ефективність цієї форми бізнесу. На наш погляд, запровадження віртуальних підприємств матиме значний позитивний ефект у довгостроковій перспективі і дозволить вирішити такі завдання:

- вирівняти рівень доходів та соціального добробуту населення;
- зменшити концентрацію підприємств у великих містах та активізувати бізнес у периферії;
- знизити рівень безробіття, особливо у невеликих населених пунктах;
- підвищити ефективність ведення бізнесу за рахунок зменшення витрат;
- зменшити бар’єри для початку ведення бізнесу та стимулювати зростання кількості підприємств.

Віртуальні організації є новою і перспективною формою підприємництва в Україні, що довела свою ефективність на міжнародному рівні. Проте сьогодні поширення віртуальних підприємств значно ускладнене інституціональними бар’єрами і рішення цієї проблеми має бути комплексним та систематичним. Створення рівних умов для функ-

ціонування віртуальних структур має бути пріоритетним напрямком державної політики у сфері регулювання підприємницької діяльності з огляду на переваги таких підприємств.

Список використаних джерел

1. *Microsoft*. (2008). How customers are cutting costs and building value with Microsoft Virtualization. Retrieved 03 18, 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : download.microsoft.com/download/D/A/3/DA3F0BAB-40FC-44F9-ACF2-1B1F4E157802/Econ_CTA_to_Tori_PDF_XPS/Customer%20Whitepaper%20Cost%20Savings.pdf.

2. *Vergnes, Bernard* (2001), Presentation at the OECD Business and Industry Policy Forum on The Internet and Business Performance, 25 September.

3. *В Україні* зникло 70 % рекрутингових агентств [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ubr.ua/uk/labor-market/ukrainian-labor-market/v-ukran-zniklo-70-rekrutingovih-agenstv-107369.

4. *Вартість* оренди офісних приміщень у Києві від 20.08.2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.unian.ua/news/392019-vartist-orendi-ofisnih-primischen-u-kievi.html.

5. *Федулова Л. І.* Інтеграційні процеси корпоративних структур: можливості для інноваційного розвитку економіки України / Л. І. Федулова // Економіка і прогнозування. – 2007. – № 3. – С. 9–31.

УДК 005.[330.341.1:664]

Кхалид Аль-Мула Али, аспирант
Одесский национальный политехнический университет, г. Одесса, Украина

МОДЕЛИРОВАНИЕ ЭФФЕКТИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ ПРЕДПРИЯТИЙ ПИЩЕВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

Кхалід Аль-Мула Алі, аспирант
Одеський національний політехнічний університет, м. Одеса, Україна

МОДЕЛЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОГО УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

Khalid Al-Mula Ali, PhD student
Odessa National Polytechnic University, Odessa, Ukraine

SIMULATION OF GOOD GOVERNANCE INNOVATIVE ACTIVITIES OF THE FOOD INDUSTRY

Исследованы вопросы моделирования и оптимизации инновационно-инвестиционных процессов в условиях стохастических изменений характеристик рыночной и инвестиционной среды при наличии неопределенности, связанной с поведением компаний-конкурентов, которые имеют возможность реализации аналогичных инвестиционных проектов.

***Ключевые слова**: инновационная деятельность, предприятия пищевой промышленности, конкуренты, инвестиционные проекты.*

Досліджено питання моделювання та оптимізації інноваційно-інвестиційних процесів в умовах стохастичних змінних характеристик ринкового та інвестиційного середовища за умови невизначеності, що пов'язана з поведінкою компаній-конкурентів, що мають можливості реалізації аналогічних інвестиційних проектів.

***Ключові слова**: інноваційна діяльність, підприємства харчової промисловості, конкуренти, інвестиційні проекти.*

The problems of modeling and optimization of the processes of innovation and investment in terms of stochastic changes in the characteristics of the market and investment environment in the presence of uncertainty associated with the behavior of competitors, who are able to implement similar investment projects.

***Key words**: innovation activity, the food processing companies, competitors, investment projects.*

Постановка проблемы в общем виде, ее связь с важнейшими научными или практическими заданиями. Развитие промышленности, как известно, тесно связано с научно-техническим прогрессом и внедрением его результатов в производство. Реализация этой установки невозможна без совершенствования системы управления на базе инновационного характера его развития. В эпоху "экономики знаний" инновации становятся основным фактором повышения эффективности работы промышленных предприятий. Решение столь масштабной задачи требует критического комплексного анализа и переосмысления сложившихся подходов, создания теоретических основ обеспечения эффективного развития предприятий пищевой промышленности [1; 3; 7].

Анализ последних исследований и публикаций. Современная экономическая наука традиционно большое внимание уделяет теоретико-методологическим аспектам инновационной деятельности предприятий. Широкий круг теоретических и практических проблем повышения эффективности производства в результате осуществления инновационной деятельности исследован в трудах И.Ю. Гришовой, В.В. Кужеля, Т.С. Шабатуры, И.А. Крюковой, О.Г. Чирвы, О.В. Митяй и др.

Нерешенные ранее части проблемы. Вместе с тем, недостаточно исследованы вопросы моделирования и оптимизации инновационно-инвестиционных процессов в условиях стохастических изменений характеристик рыночной и инвестиционной среды при наличии неопределенности, связанной с поведением компаний-конкурентов, которые имеют возможность реализации аналогичных инвестиционных проектов. Решение этих проблем требует разработки адекватных экономико-математических моделей инновационной деятельности в условиях неопределенности и конкуренции, что и определило тему и постановку задач статьи.

Постановка задания. Разработка модели эффективного управления инновационной деятельностью предприятий пищевой промышленности.

Изложение основного материала с полным обоснованием полученных научных результатов. В процессе моделирования концепции эффективного управления инновационной деятельностью предприятий пищевой промышленности будем исходить из гипотезы о том, что все инновационные изменения, планируемые и осуществляемые на предприятиях пищевой промышленности, увеличивают их инновационный потенциал [2; 5].

При реализации сырьевых инноваций возникает необходимость в учете уровня качества сырья (в части функциональных свойств), его стоимости, доступности поставок, экологической чистоты, относительного объема использования в производстве данной продукции, динамики относительного объема использования в производстве данной продукции, унификации сырья.

Критерий эффективности сырьевых инноваций сформулирован в виде:

$$K_c = \frac{Q_c}{Q_э} \cdot \frac{S_c}{S_э} \cdot \frac{T_c}{T_a} \cdot \frac{E_{эс}}{E_c} \cdot \frac{W_c}{\sum_i W_i} \cdot \frac{\Delta W_c}{\sum_i \Delta W_i} \cdot \frac{\sum_j W_{cj}}{W_c} \cdot \frac{Z_c}{Z_э}, \quad (1)$$

где Q_c, $Q_э$ – оценки качества (функциональных свойств) рассматриваемого инновационного и эталонного сырья;

S_c, $S_э$ – стоимость рассматриваемого инновационного и эталонного сырья;

T_c, T_a – время поставки рассматриваемого инновационного и альтернативного (эталонного) сырья;

E_c, $E_{эс}$ – экологическая чистота рассматриваемого инновационного и эталонного сырья;

W_c, $\sum W_i$ – объем использования рассматриваемого инновационного сырья в производстве пищевой продукции и объем использования всех видов сырья в производстве пищевой продукции (включая рассматриваемое);

ΔW_c, $\sum \Delta W_i$ – приращение объема использования рассматриваемого инновационного сырья в производстве пищевой продукции и приращение объема использования всех i-ых видов сырья в производстве пищевой продукции (включая рассматриваемое);

$\sum W_{cj}$ – суммарный объем использования рассматриваемого инновационного сырья в производстве j-ых видов пищевой продукции;

Z_c, $Z_э$ – сохраняемость рассматриваемого инновационного и эталонного сырья.

В целом по всем видам сырьевых инноваций предприятия пищевой промышленности реализацию перспективной инновационной политики экономического роста можно определить в виде модели:

$$K_c^o = \sum_m K_{cm} \cdot \alpha_m, \quad (2)$$

где K_c^o – обобщенная оценка реализации перспективной инновационной политики экономического роста промышленных предприятий по сырьевым инновациям;

K_{cm} – частный критерий эффективности m-ой сырьевой инновации;

α_m – весомость частной m-ой сырьевой инновации.

При реализации продуктовых инноваций применительно к пищевому производству возникает необходимость в учете уровня функциональных, эксплуатационных, стоимостных характеристик, взамозаменяемости товара, потребности в его взамодополнении с другими товарами.

Критерий эффективности продуктовых инноваций сформулирован в виде:

$$K_n = \frac{F_n}{F_э} \cdot \frac{R_n}{R_э} \cdot \frac{S_n}{S_э} \cdot \frac{1}{Y_n} \cdot \frac{1}{U_n} \cdot \frac{I_n}{I_э} \cdot \frac{D_n}{D_э} \cdot \frac{E_n}{E_{эп}}, \quad (3)$$

где F_n, $F_э$ – функциональные свойства рассматриваемой инновационной и эталонной продукции;

R_n, $R_э$ – эксплуатационные свойства рассматриваемой инновационной и эталонной продукции;

S_n, $S_э$ – цена рассматриваемой инновационной и эталонной продукции;

Y_n – количество заменителей инновационного товара,

U_n – количество требуемых взаимодополняемых товаров для предлагаемого инновационного продукта;

I_n, $I_э$ – эргономические свойства инновационного и эталонного продукта;

D_n, $D_э$ – оценка уровня внешнего вида инновационного и эталонного продукта;

E_n, $E_{эп}$ – экологическая чистота рассматриваемой инновационной и эталонной продукции.

В целом по всем видам продуктовых инноваций пищевого предприятия реализацию перспективной инновационной политики экономического роста можно определить в виде модели:

$$K_n^o = \sum_k K_{nk} \cdot \beta_k, \quad (4)$$

где K_n^o – обобщенная оценка реализации перспективной инновационной политики экономического роста предприятий пищевой промышленности по продуктовым инновациям;

K_{nk} – частный критерий эффективности k-ой продуктовой инновации;

β_k – весомость частной k-ой продуктовой инновации.

При реализации технологических инноваций применительно к пищевому производству возникает необходимость в учете: функциональных возможностей технологии; производительности оборудования; энергоемкости оборудования; капиталоемкости технологии; относительного уровня безотходности технологии; соотношение ресурса оборудования, реализующего технологию, сроку его морального износа; надежности технологического оборудования; экологическая чистота, обеспечиваемая технологией.

Критерий эффективности технологических инноваций сформулирован в виде:

$$K_T = \frac{P_T}{P_э} \cdot \frac{A_T}{A_э} \cdot \frac{G_э}{G_T} \cdot \frac{H_э}{H_T} \cdot \frac{\Delta J_э}{\Delta J_T} \cdot e^{-\left(\frac{|L_p - L_м|}{L_p + L_м}\right)} \cdot \frac{Z_э}{Z_T} \cdot \frac{E_{эT}}{E_T}, \quad (5)$$

где P_T, $P_э$ – функциональные возможности рассматриваемой инновационной и эталонной технологии;

A_T, $A_э$ – производительность оборудования, реализующего рассматриваемую инновационную и эталонную технологию;

G_T, $G_э$ – энергоемкость оборудования, реализующего рассматриваемую инновационную и эталонную технологию;

H_T, $H_э$ – капиталоемкость оборудования, реализующего рассматриваемую инновационную и эталонную технологию;

$\Delta J_T, \Delta J_э$ – доля отходов сырья при применении рассматриваемой инновационной и эталонной технологии;

L_p – ресурс оборудования, реализующего рассматриваемую инновационную технологию;

$L_м$ – время морального износа оборудования, реализующего рассматриваемую инновационную технологию;

Z_T, $Z_э$ – надежность оборудования, реализующего рассматриваемую инновационную и эталонную технологию;

E_T, $E_{эT}$ – экологическая чистота рассматриваемой инновационной и эталонной технологии.

В целом по всем видам технологических инноваций предприятия пищевой промышленности реализацию перспективной инновационной политики экономического роста можно определить в виде модели:

$$K_T^o = \sum_l K_{Tl} \cdot \chi_l , \qquad (6)$$

где K_T^o – обобщенная оценка реализации перспективной инновационной политики экономического роста предприятий пищевой промышленности по технологическим инновациям;

K_{Tl} – частный критерий эффективности l-ой технологической инновации;

χ_l – весомость частной l-ой технологической инновации.

При реализации организационных инноваций применительно к пищевому производству возникает необходимость в учете уровня организации инновационной деятельности и развития инновационной инфраструктуры, включая: продуктивность инновационной деятельности; затратные показатели инновационной деятельности; показатели динамики инновационных процессов; показатели обновляемости инновационных разработок; уровень обеспеченности информационными технологиями; уровень стандартизации и сертификации продукции и процессов производства; уровень развития кадрового потенциала; гибкость организационных структур, осуществляющих инновационную деятельность.

Критерий эффективности организационных инноваций сформулирован в виде:

$$K_o = \frac{V_ф}{V_э} \cdot \frac{C_Э}{C_ф} \cdot \frac{B_э}{B_ф} \cdot \frac{M_э}{M_ф} \cdot \frac{N_ф}{N_э} \cdot \frac{QW_ф}{QW_э} \cdot \frac{ER_ф}{ER_э} \cdot \frac{TY_э}{TY_ф} , \qquad (7)$$

где $V_ф$, $V_э$ – продуктивность инновационной деятельности рассматриваемого и эталонного предприятия, оцениваемая через приращение дохода в результате осуществления инновационной деятельности за период;

$C_ф$, $C_э$ – затратные показатели инновационной деятельности рассматриваемого и эталонного предприятия (включая: удельные затраты на НИОКР в объеме продаж, которые характеризуют показатель наукоемкости продукции фирмы; удельные затраты на приобретение лицензий, патентов, ноу-хау; затраты на приобретение инновационных фирм; относительные объемы фондов на развитие инициативных разработок);

$B_ф$, $B_э$ – показатели динамики инновационных процессов рассматриваемого и эталонного предприятия (включая: показатель инновационности, длительность процесса разработки инновации, длительность подготовки производства инновационного продукта; длительность процесса освоения инновационного сырья; длительность процесса освоения инновационной технологии);

$M_ф$, $M_э$ – показатели обновляемости инновационных разработок рассматриваемого и эталонного предприятия (включая относительное количество разработанных или внедренных инноваций; показатели динамики обновления портфеля продукции; количество приобретенных и переданных инновационных технологий; относительный объем реализуемой инновационной продукции; относительный объем предоставляемых новых услуг);

$N_ф$, $N_э$ – уровень обеспеченности информационными технологиями рассматриваемого и эталонного предприятия;

$QW_ф$, $QW_э$ – уровень стандартизации и сертификации продукции и процессов производства рассматриваемого и эталонного предприятия;

$ER_ф$, $ER_э$ – уровень развития кадрового потенциала рассматриваемого и эталонного предприятия (включая состояние персонала предприятия; уровень обеспеченности персоналом; уровень использования трудового потенциала; внутренние резервы снижения трудовых издержек и т. д.);

$TY_ф$, $TY_э$ – гибкость организационных структур, осуществляющих инновационную деятельность, рассматриваемого и эталонного предприятия.

В целом по всем видам технологических инноваций пищевого предприятия реализацию перспективной инновационной политики экономического роста можно определить в виде модели:

$$K_T^o = \sum_j K_{фj} \cdot \varphi_j \ , \tag{8}$$

где K_m^o – обобщенная оценка реализации перспективной инновационной политики экономического роста пищевых предприятий по организационным инновациям;

K_{Tj} – частный критерий эффективности по j-ой организационной структуре (для крупных компаний, холдингов и т. д.);

φ_j – весомость j-ой организационной структуры.

При реализации рыночных инноваций применительно к пищевому производству возникает необходимость в учете освоения новых рынков: сбыта продукции; приобретения ресурсов; обеспечения качества деятельности; привлечения инвестиций; поставки кадров; осуществления финансовых операций; привлечения инноваций; построения производственно-логистических цепочек.

Критерий эффективности рыночных инноваций сформулирован в виде:

$$K_n = \frac{UI_1}{UI_0} \cdot \frac{OP_0}{OP_1} \cdot \frac{AS_1}{AS_0} \cdot \frac{DF_0}{DF_1} \cdot \frac{GH_1}{GH_0} \cdot [\frac{(JK_1)}{(JK_0)} \cdot \frac{(LZ_0)}{(LZ_1)}] \cdot \frac{XC_1}{XC_0} \cdot \frac{VB_1}{VB_0} \ , \tag{9}$$

где UI_0, UI_1 – объемы сбыта продукции до и после освоения соответствующих новых рынков;

OP_0, OP_1 – поставки единицы ресурса до и после освоения новых соответствующих рынков;

AS_0, AS_1 – область признания качества продукции до и после освоения новых соответствующих рынков;

DF_0, DF_1 – уровень финансовых издержек по внешним инвестициям до и после освоения новых соответствующих рынков;

GH_0, GH_1 – соотношения цены и качества привлекаемых кадров до и после освоения новых соответствующих рынков;

JK_0, JK_1 – количество финансовых операций до и после освоения новых соответствующих рынков;

LZ_0, LZ_1 – средний уровень операционных издержек до и после освоения новых соответствующих рынков;

XC_0, XC_1 – продуктивность привлечения инноваций до и после освоения новых соответствующих рынков;

VB_0, VB_1 – глубина добавленной стоимости до и после освоения новых производственно-логистических цепочек.

В целом по всем видам рыночных инноваций предприятия пищевой промышленности реализацию перспективной инновационной политики экономического роста можно определить в виде модели:

$$K_p^o = \sum_g K_{pg} \cdot \gamma_g \ , \qquad (10)$$

где K_p^o – обобщенная оценка реализации перспективной инновационной политики экономического роста предприятий пищевой промышленности по рыночным инновациям;

K_{pg} – частный критерий эффективности для g-ой организационной структуры (крупных компаний, холдингов и т. д.);

γ_g – весомость частной g-ой организационной структуры.

Необходимо отметить, что показатели, входящие в групповые критерии также могут иметь весовые коэффициенты, но в диссертационной работе они рассматриваются как равнозначные.

Обобщенный критерий эффективности ($K_{эф}^{об}$) реализации концептуальных положений перспективной инновационной политики экономического роста для предприятия пищевой промышленности сформирован в виде:

$$K_{эф}^{об} = (K_c^o \cdot \lambda_1 + K_n^o \cdot \lambda_2 + K_T^o \cdot \lambda_3 + K_ф^o \cdot \lambda_4 + K_p^o \cdot \lambda_5) \cdot \frac{RN_1}{RN_0} \cdot \frac{UR_1}{UR_2} \cdot \frac{I_1}{I_0}, \qquad (11)$$

где $\lambda_1, \lambda_2, \lambda_3, \lambda_4, \lambda_5$ – соответственно весомости сырьевых, продуктовых, технологических, организационных и рыночных инноваций ($\sum \lambda_z = 1$);

RN_0, RN_1 – рентабельность деятельности предприятия пищевой промышленности в исходном и отчетном периоде соответственно;

UR_1, UR_2 – индекс риска инновационной деятельности предприятия пищевой промышленности в отчетном и прогнозном периоде соответственно;

I_0, I_1 – индекс предпринимательской уверенности предприятия пищевой промышленности в исходном и отчетном периоде соответственно.

На основе разработки концептуальных положений перспективной инновационной политики экономического роста промышленных предприятий нами сформирован механизм трансформации этих положений в стратегические направления деятельности предприятий пищевой промышленности.

В основе разработки механизма трансформации концептуальных положений перспективной инновационной политики в стратегические направления деятельности предприятий пищевой промышленности лежит сформированная трехмерная модель вариантов потенциальных стратегий инновационного развития пищевых предприятий (рис.).

Анализируя возможность реализации стратегий инновационного развития предприятия пищевой промышленности, рассмотрим векторные составляющие модели. Во-первых, любое предприятие пищевой промышленности может одновременно реализовывать все пять типов инноваций. При этом, рассматривая перспективы инновационного развития предприятия по каждому из направлений функционирования, следует учесть составляющие инновационного потенциала, которые могут быть рассчитаны с использованием предложенных показателей, а также коэффициенты полезного действия, отражающие трансформацию планов стратегического инновационного развития в ожидаемые (с учетом рисков) результаты инновационной деятельности.

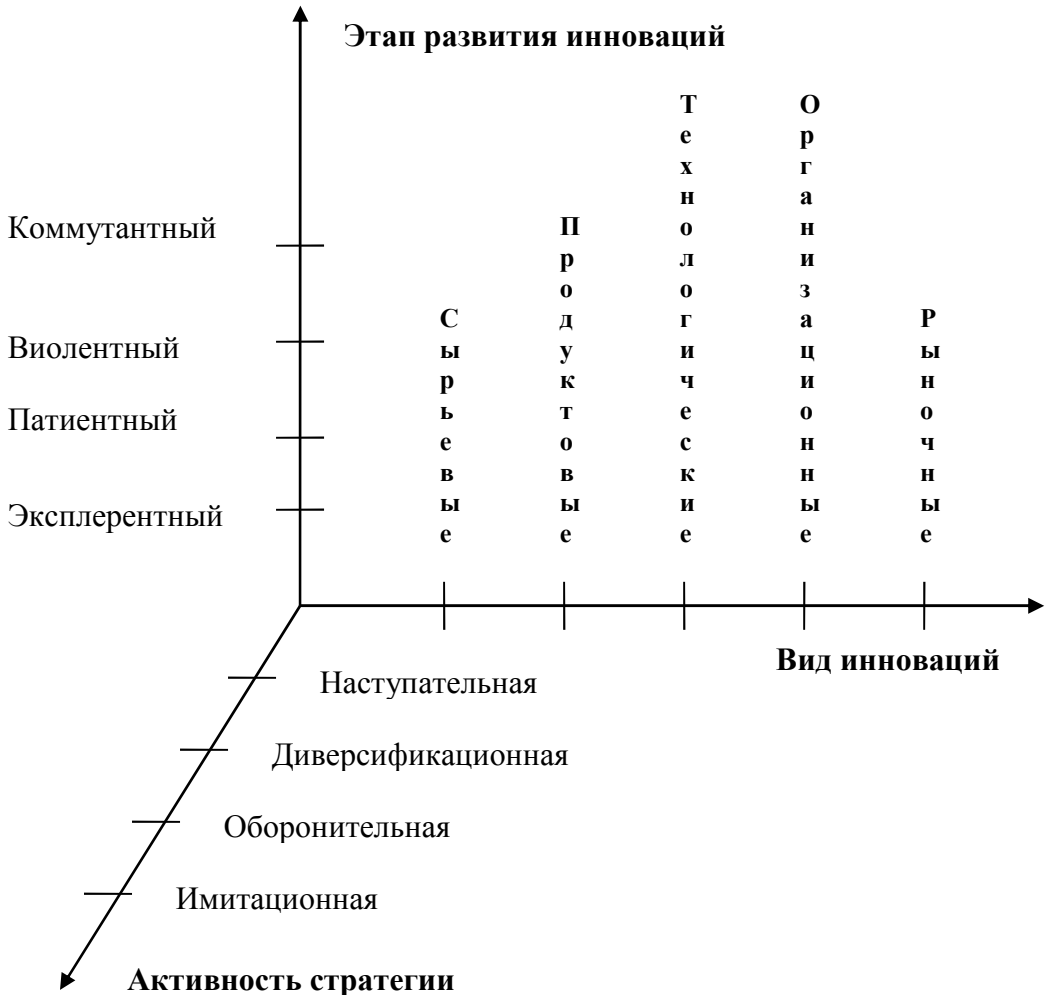

Рис. Сформированная трехмерная модель вариантов потенциальных стратегий инновационного развития предприятий пищевой промышленности

Во-вторых, по своему статусу любое предприятие пищевой промышленности, с одной стороны, как правило, сосредоточено преимущественно на одном из этапов развития инноваций: эксплерентном, патиентном, виолентном или коммутантном. С другой стороны, строгие границы между эксплерентными, патиентными, виолентными и коммутантными позициями пищевого предприятия провести достаточно сложно. В этих условиях можно говорить об определении ожидаемого синергетического эффекта, связанного с комбинаторным характером использования вариантов стратегий инновационного развития в рамках концепции.

В-третьих, с учетом возможных вариантов реализации этапов развития инноваций для различных их видов инноваций возникает возможность оценки представленных в модели уровней активности (наступательного, дивесификационного, оборонительного, имитационного) с точки зрения распределения и перераспределения ресурсов на них с целью выбора рациональных вариантов с использованием сбалансированной системы показателей.

Фактически речь идет о механизме контроля достижения целей стратегического инновационного развития предприятия пищевой промышленности с помощью ключевых показателей эффективности – Key Performance Indicator (KPI). KPI в первую очередь характеризуют эффективность бизнес-процессов. Таким образом, сбалансированная система показателей позволяет в данном случае реализовать стратегию инновационно-

го развития предприятия пищевой промышленности с использованием механизма, содержащего инструменты перевода рассматриваемой стратегии в плоскость конкретных целей и показателей их достижения.

Выводы. Таким образом, предлагаемые механизмы трансформации концептуальных положений перспективной инновационной стратегии предприятий пищевой промышленности в составляющие их инновационной деятельности базируются на рассмотрении перспектив инновационного развития предприятия по каждому из направлений функционирования, с учетом составляющие инновационного потенциала, а также коэффициентов полезного действия, отражающих трансформацию планов стратегического инновационного развития в ожидаемые (с учетом рисков) результаты инновационной деятельности; на определении ожидаемого синергетического эффекта, связанного с комбинаторным характером использования вариантов стратегий инновационного развития в рамках концепции; на рациональном распределении и перераспределении ресурсов в рамках стратегий инновационного развития при использовании системы сбалансированных показателей.

Список использованных источников

1. *Гришова И. Ю.* Инновационная модель развития предприятий молокоперерабатывающей отрасли / И. Ю. Гришова, И. А. Крюкова // Вектор науки ТГУ. Серия: Экономика и управление. – 2014. – № 1. – С. 20–24.

2. *Гришова І. Ю.* Державна підтримка регіональних програм інноваційного розвитку [Електронний ресурс] / І. Ю. Гришова, В. А. Замлинський, В. В. Кужель // Економіка: реалії часу. Науковий журнал. – 2013. – № 2. – С. 201–206. – Режим доступу : http://economics.opu.ua/files/archive/2013/n2.html.

3. *Гришова І. Ю.* Проблеми формування інноваційної системи України / І. Ю. Гришова, Т. М. Гнатьєва // Інноваційна економіка. – 2012. – № 12. – С. 54–62.

4. *Гришова І. Ю.* Розробка заходів управління ризиками фінансової безпеки підприємства / І. Ю. Гришова, Т. С. Шабатура // Вісник Сумського національного аграрного університету: науково-методичний журнал. Серія: фінанси і кредит. – 2012. – № 2. – С. 15–21.

5. *Гришова І. Ю.* Соціальні інвестиції як інструмент реалізації соціально-орієнтованого бізнесу / І. Ю. Гришова, Т. С. Шабатура // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія "Економіка і менеджмент". – 2014. – Вип. 4. – С. 183–187.

6. *Anisimova Iu. A.* METHODS OF CONTROL OF RECEIVABLES IN THE INDUSTRIAL ENTERPRISES / Iu. A. Anisimova, A. Mönkkönen // Вектор науки Тольяттинского государственного университета. Серия: Экономика и управление. – 2013. – № 1(12). – С. 92–96.

7. *Geiffer W.*, Scheider W., Dogl R. Technologie Portfolio Management in: Saudt, Das Management von Innovationen, Frankfurt, 1990. – S. 107–124.

УДК 631.11

М. В. Щурик, д-р екон. наук
Івано-Франківський університет права імені Короля Данила Галицького, м. Івано-Франківськ, Україна

КОНЦЕПТ РОЗВИТКУ ПРИРОДОРЕСУРСНОЇ СФЕРИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ МОДЕЛІ

М. В. Щурик, д-р экон. наук
Ивано-Франковский университет права имени Короля Данила Галицкого, г. Ивано-Франковск, Украина

КОНЦЕПТ РАЗВИТИЯ ПРИРОДОРЕСУРСНОЙ СФЕРЫ УКРАИНЫ В УСЛОВИЯХ ФОРМИРОВАНИЯ ПОСТИНДУСТРИАЛЬНОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ МОДЕЛИ

Mykhailo Shchuryk, Doctor of Economics
Ivano-Frankivsk University of Law named after King Danylo Galician, Ivano-Frankivsk, Ukraine

CONCEPT OF UKRAINE NATURAL RESOURCE AREAS DEVELOPMENT UNDER THE CONDITIONS OF THE FORMATION OF POST-INDUSTRIAL ECONOMIC MODEL

Досліджено нинішні засади організації природоресурсної сфери. Звернено увагу на надмірне залучення природних ресурсів у господарський обіг. Зазначено, що діюча модель розвитку природоресурсної сфери в Україні оцінюється як затратна та виснажлива. Проаналізовано основні фактори, які спричинили занепад у використанні, збереженні та охороні природоресурсного потенціалу (ПРП). Запропоновано диверсифікацію напрямків використання природних ресурсів, радикальну зміну оцінювання їх властивостей соціумом. Рекомендовано нові теоретико-методологічні засади організації розвитку природоресурсної сфери в Україні.

Ключові слова: *розвиток, відтворення, цінності, модель, власність, збереження, використання.*

Исследованы нынешние основы организации природоресурсной сферы. Обращается внимание на чрезмерное привлечение природных ресурсов в хозяйственный оборот. Отмечено, что действующая модель развития природоресурсной сферы в Украине оценивается как затратная и истощительная. Проанализированы основные факторы, которые привели к ухудшению использования, сбережения и охраны природоресурсного потенциала (ПРП). Предложена диверсификация направлений использования природных ресурсов, радикальное изменение оценки их свойств социумом. Рекомендованы новые теоретико-методологические основы организации развития природоресурсной сферы в Украине.

Ключевые слова: *развитие, воспроизводство, ценности, модель, собственность, сохранение, использование.*

Investigate the current principles of organization of nature resource sector. Draws attention to the excessive involvement of natural resources into economic circulation. It is noted that the current model of natural resource sector in Ukraine is estimated as costly and exhausting. Analyzed the basic factors that caused the decline in the use, conservation and protection of natural resource potential (ERP). Proposed diversification possible use of natural resources, a radical change in the assessment of their property society. Recommended for new theoretical and methodological bases of the development of natural resource sector in Ukraine.

Key words: *development, reproduction, value, model, ownership, storage, use.*

Постановка проблеми. Надмірне залучення ресурсів природоресурсної сфери в господарський обіг, атрофоване сприйняття населенням цінностей природоресурсного потенціалу в Україні та Карпатському макрорегіоні зокрема призвело до зменшення природних ресурсів його потенціалу, погіршення екології та загострення соціальних проблем у суспільстві. Зазначені деструктиви обумовлюють потребу запровадження нового концепту розвитку природоресурсної сфери.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Природоресурсна сфера, складнощі, що впливають на розвиток природоресурсного потенціалу, постійно знаходяться в полі досліджень багатьох відомих вітчизняних і зарубіжних учених. Зростаючий інтерес науковців до проблем стану, використання, збереження та охорони природних ресурсів пояснюється їх важливістю в життєдіяльності людей. Природні ресурси і життя людства є органічно взаємозв’язаними, збалансованими Світовим Розумом субстанції. Порушення встановленої рівноваги між ними може спричинити непередбачувані катастрофічні результати. Ось чому нині науковці перебувають у пошуках шляхів імплементації нових моделей розвитку природоресурсної сфери. На сьогодні, незважаючи на вагомий науковий внесок, в Україні відсутня загальнодержавна стратегія земле-

користування, яка враховувала б роль і значення земельно-ресурсного потенціалу у вирішенні екологічних, економічних і соціальних проблем країни [1, с. 46]. Означене стосується не лише земельних ресурсів, а й інших компонент природоресурсної сфери. Відсутність програми і стратегії розвитку природних ресурсів у нашій країні призводить до загострення суперечностей в інших сферах суспільної діяльності. Крім дисбалансів, у нагромадженні у світовій економіці зберігаються й навіть загострюються суперечності між працею та капіталом, розвитком і навколишнім середовищем, розміщенням ресурсів і продуктивних сил, національним регулюванням і глобальним характером міжнародної торгівлі, фінансів, процесів міграції [2, с. 12].

Одним із напрямів розвитку природоресурсної сфери стала приватизація. Передусім це стосується земель сільськогосподарського призначення. Однак, на думку багатьох науковців, приватизаційні процеси не забезпечили належну організацію відтворення земельно-ресурсного потенціалу. Приватизація землі сама по собі не забезпечує ні ефективного бізнесу на селі, ні збереження її родючості. Для цього необхідно сформувати сприятливі макроекономічні умови, за яких більшість господарств зможуть рентабельно вести свій бізнес [3, с. 80].

Деякі вчені пропонують змінити формат розвитку завдяки додатковому залученню природних ресурсів для потреб економіки, а також замінити ресурси організації суспільного відтворювального процесу. Мова йде не про необхідні еволюційні зміни, а про радикальну трансформацію світу та країн вже найближчим часом, яка чітко повинна враховувати заміну ресурсної бази розвитку [4, с. 98]. Нині, як ніколи раніше, виникає потреба змінити формат розвитку природних ресурсів, а також його цільове використання. Йдеться про запровадження постіндустріальних засад розвитку, які поки що залишаються недостатньо дослідженими.

Постановка завдання. Дослідити основні передумови та шляхи розвитку природних ресурсів із використанням засад постіндустріальної економічної моделі.

Результати дослідження. Надмірні затратні засади організації економічного розвитку в Україні завдяки залученню в господарський обіг додаткових природних ресурсів призводять до зростання їх вичерпності, збільшення забрудненості й засміченості. Як результат, значна частина з них перебуває на межі фізичного знищення або зникнення з лиця землі взагалі. Про це переконливо засвідчує швидке збільшення оголених від лісу лісогосподарських земель, зменшення дебіту водних ресурсів, депопуляція багатьох видів рослинного і тваринного світу, ріст забрудненості та засміченості тощо. Зрозуміло, що діючі засади, механізм економічного розвитку не відповідають сучасним потребам і вимогам. Означене переконує змінити формат організації використання та охорони природоресурсного потенціалу (ПРП).

Слід зазначити, що потреба запровадження нових теоретичних і методологічних засад економічного розвитку, включаючи використання ПРП, не є новою. В Україні неодноразово декларувалася потреба змінити економічну модель розвитку. Однак практичних заходів щодо її запровадження практично зроблено не було. За розмовами про реформи ми вже втретє тупцюємо на місці: повз пройшли структурні, технологічні та інформаційні революції останньої чверті XX ст., ми опинилися на узбіччі глобалізації, а нині – за межами входження в VI і підготовки умов для визрівання VII технологічних укладів [5, с. 68].

Вирішення завдань конструктивного розвитку природних ресурсів, збереження їх не лише для нинішнього, а й прийдешніх поколінь стане об’єктивно можливим завдяки побудові нової соціально-економічної моделі, концепту, які б відповідали світовим надбанням. Тенденції та суперечності, які склались у світовій економіці, свідчать про те, що вже практично визріла і загострилась актуальність формування нового соціаль-

но-економічного устрою, який повинен відповідати викликам сучасності, особливо сприяти усуненню різноманітних форм нерівності та доступу до обмежених сировинних ресурсів [6, с. 58].

Імплементація нових засад використання природних ресурсів, на наше переконання, потребує радикальних перетворень у чинній державній природоресурсній політиці, інституціональній перебудові провладних інститутів вироблення ними стратегії розвитку. Суспільний розвиток можна образно уявити собі як спіраль з чотирьох переплетених гілок, яка розкручується: економіки (точніше, її зростання), зміцнення держави (яке полягає, у тому числі, хоча й не тільки, у побудові ефективної дієздатної бюрократії), інститутів – насамперед, звичайно, верховенства права та інших стримувань і противаг, які змушують державу працювати на користь громадян і громадянського суспільства [7]. Означене переконливо засвідчує пріоритетність у концепті розвитку природних ресурсів інтересів усього соціуму, а не окремих осіб. Це аксіома, яку слід покласти у розвиток природоресурсної сфери в умовах формування постіндустріальної економічної моделі.

Запровадження нового концепту до організації розвитку і відновлення ПРП в Україні безпосередньо впливає на відносини власності, передусім приватної. Відомо, що нині значна кількість провладних чиновників є власниками багатьох видів природних ресурсів і віддавати їх на користь суспільних потреб вони не збираються. За допомогою владних повноважень ними всіляко гальмується проведення трансформаційних заходів. Коли ринок оголошується панацеєю від усіх бід, зазначає А. Етціоні, коли перетасування активів підриває господарські основи економіки, врешті-решт, коли питання безпеки та охорони навколишнього природного середовища віддаються на відкуп вузькому й недосконалому аналізу затрат і результатів, виникає гостра необхідність у виробленні позиції, яка б враховувала також інші фактори, крім економічних [8, с. 69, 70]. Передусім це стосується стану екології природоресурсного потенціалу. Зростає забрудненість і засміченість земельних і водних ресурсів, збільшуються викиди забруднюючих речовин зі стаціонарних і рухомих джерел, швидко накопичуються та не утилізуються відходи, втрачаються регенеративні й асимілятивні властивості фауністики і флориністики тощо.

В Україні та областях Карпатського макрорегіону продовжує зберігатися негативна динаміка викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря (табл. 1).

Таблиця 1

Викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря в Карпатському макрорегіоні

Регіон	**Усього, тис. т**				**У розрахунку на км^2, т**			
	2000	**2005**	**2010**	**2011**	**2000**	**2005**	**2010**	**2011**
Україна	5 908,6	6 615,6	6 678,0	6 877,3	9,8	11,0	11,1	11,4
Закарпатська обл.	40,7	65,9	87,1	89,4	3,2	5,1	6,8	7,0
Івано-Франківська обл.	184,8	252,2	224,9	275,9	13,3	18,1	16,2	19,8
Львівська обл.	192,9	187,6	246,3	256,6	8,8	8,6	11,3	11,8
Чернівецька обл.	35,1	33,6	44,6	45,4	4,3	4,1	5,5	5,6
Разом по макрорегіону	453,5	539,3	602,9	6 673	Ч	Ч	Ч	Ч

Джерело: [9, с. 512].

Парадокс полягає в тому, що в Україні, передусім у Карпатському макрорегіоні, за 2000–2011 рр. не збільшилася, а зменшилася кількість підприємств реального сектору, які є потенційними забруднювачами атмосферного повітря та усього довкілля. Означене переконує в потребі проведення наукових досліджень, спрямованих на пошук джерел забруднення і засмічення, а також утилізації відходів.

Найбільш складним для вирішення цього завдання було і залишається фінансове забезпечення (табл. 2).

Таблиця 2

Структура капітальних інвестицій на охорону навколишнього природного середовища за напрямами, %

Капітальні інвестиції на охорону навколишнього природного середовища	**Роки**			
	2000	**2005**	**2010**	**2011**
Усього	100,0	100,0	100,0	100,0
За напрямами на:				
– охорону атмосферного повітря і клімату	17,0	30,6	41,3	39,3
– очищення зворотних вод	52,3	41,4	26,5	11,2
– поводження з відходами	2,8	10,5	17,2	18,4
– захист і реабілітацію ґрунту, підземних і поверхневих вод	26,6	16,3	11,6	9,9
– зниження шумового і вібраційного впливу	…	…	0,4	0,6
– збереження біорізноманіття і середовища існування	0,5	0,6	0,7	0,2
– радіаційну безпеку	…	…	0,1	19,8
– науково-дослідні роботи природоохоронного спрямування	…	…	0,3	0,2
– інші напрями природоохоронної діяльності	0,8	0,6	1,9	0,4

Джерело: [9, с. 525].

Оцінюючи позитивно спрямування фінансових ресурсів на потреби охорони атмосферного повітря і клімату, очищення зворотних вод та поводження з відходами, ми все ж таки вважаємо, що діюча структура капітальних інвестицій не відповідає вимогам сьогодення та у своєму розвитку залишається відсталою. З приводу цього А. Тойнбі стверджував, що суспільство, яке наслідує устрій попередніх поколінь та імітує їх соціальні цінності, приречене на загибель, а розвиток цивілізації можливий лише за орієнтації на прогресивні, якісно нові зміни [10]. Інакше кажучи, найбільш капіталомістким напрямком успішного розвитку природоресурсної сфери слід зробити науково-дослідні роботи природоохоронного спрямування. При цьому не можна наукові дослідження спрямовувати виключно для підвищення економічної ефективності природоресурсної сфери. Цей процес не може бути суто механістичним, а повинен виходити з того, що природні ресурси є живим організмом, невіддільною часточкою Всесвіту, руйнування якої призведе до загибелі людства. Розвиток, що розглядається виключно як технічний і економічний процес, включаючи і сталий розвиток, – перетворюється на ніщо; такий розвиток не витримує критики. Нам необхідне більш багате і складне розуміння розвитку [11, с. 60]. Слід призупинити діючі нині в Україні критерії, які покладаються в основу розвитку ПРП і носять у абсолютній своїй більшості руйнівний, надмірно виснажливий характер. У своєму розвитку людство, використовуючи діючі засади відтворення природних ресурсів, швидко наближається до точки біфуркації, яку слід вважати критичною межею існування Всесвіту. Домінування надмірних економічних інтересів під час використання природних ресурсів без урахування вимог онтологічних законів є згубною моделлю розвитку. Саме тому новою ідеологічною платформою політики модернізації має стати відмова від стратегії розвитку, орієнтованої на безперервне зростання споживання, на користь формування раціональних стандартів життя і такої моделі добробуту, яка б дозволила користуватися всіма благами цивілізації, дбайливо ставитися до природи та її ресурсів, виховувати здорову, освічену й духовно багату людину [12, с. 21]. Нині на кону має бути завдання збереження та недопущення до подальшого забруднення й засміченості природних ресурсів, поліпшення екології.

Дослідження засвідчують, що побудова якісно нового концепту використання, відновлення та охорони природних ресурсів буде надзвичайно складним і суперечливим процесом. Складність полягає не лише у недостатності інвестування ПРП, недооцінюваності наукових досліджень, а у відсутності в суспільстві сучасних критеріїв світосприйняття. Найбільшими цінностями в суспільстві, які десятками років штучно

насаджувалися серед населення, є гроші. В Україні практично сформоване атрофоване грошоцентричне суспільство. Гроші слугують мірилом багатства, величі, влади, місця в різного роду управлінських провладних структурах тощо.

Означене твердо переконує в потребі формування у країні нового, усвідомленого сприйняття розвитку, яке б забезпечувало, призупинило подальше залучення природних ресурсів для потреб економіки. Саме такі засади соціально-економічного розвитку успішно використовує багато країн світу. Йдеться про так звані засади сталого розвитку, в основу яких покладено розвиток без додаткового залучення в обіг ПРП.

Саме такі критерії соціально-економічного й екологічного розвитку були запропоновані країнами світової спільноти на Конференції ООН ще в останній чверті XX століття. Разом з тим, як засвідчують дослідження, не всі країни забезпечують розвиток через відхід від матеріальних до постматеріальних цінностей, які дедалі більшою мірою визначають поведінку сучасної людини. Щоб цього досягти, потрібно змінити ментальність сучасної людини, її пріоритети, «смак щастя»: це відбудеться тоді, коли цінність будь-якої речі чи діяльності сприйматиметься більшістю, і особливо елітами, не лише як індивідуальна корисність, але й на основі тих зовнішніх ефектів, які виникають у процесі його виробництва або споживання, причому як матеріального, так і нематеріального характеру; коли суспільство відійде від технократичного шляху розвитку [13, с. 54]. Нинішній шлях розвитку природоресурсної сфери в Україні, на нашу думку, є хибним, небезпечним, про що переконливо засвідчує зростання кількості техногенних та екологічних катастроф.

Забезпечення успішного відтворення природних ресурсів в Україні у період формування постіндустріальної економічної моделі потребує більш дієвої участі в цьому процесі державних структур, органів місцевого самоврядування, громадськості. Аналіз засвідчує, що нині ці інституції недостатньо переймаються проблемами розвитку природних ресурсів, які б забезпечували інтереси усіх громадян країни. Більше того, часто у скритій і відкритій формах чиновники лобіюють перехід природоресурсної сфери на постіндустріальні критерії відтворення ПРП. Представники вищого політичного й адміністративного істеблішменту, використовуючи своє службове становище та необізнаність пересічних громадян щодо їх прав на частину національного багатства, сконцентрували у своїх руках найбільш ліквідні активи, де, здебільшого, має місце рентна природа доходів [14, с. 50]. На нашу думку, це і є одна з ключових проблем, що гальмує, унеможливлює повноцінне переведення процесу розвитку природоресурсної сфери у формат постіндустріальної економічної моделі. Запровадження концепту розвитку природоресурсної сфери слід розпочинати з очищення державної і місцевої влади від недобросовісних чиновників, які гальмують імплементацію постіндустріальних засад використання, збереження, відновлення та охорону природного багатства. Зрозуміло, що процес очищення, люстрації осіб, які перебувають на державній службі, буде непростим, суперечливим, оскільки абсолютна більшість із них не зможе відмовитися від власних привілеїв на користь інтересів суспільства. Однак іншої альтернативи немає. За інших умов імплементація нового концепту розвитку природоресурсної сфери в нашій країні з використанням постіндустріальної економічної моделі приречена на невдачу.

Висновки. Діючі засади функціонування природоресурсної сфери в Україні засвідчують про невідповідність їх вимогам сьогодення. В абсолютній своїй більшості вони ґрунтуються на екстенсивній, виснажливій, безперспективній моделі економічного розвитку. Складність полягає в тому, що з кожним роком зростає потреба залучення нових обсягів і видів природних ресурсів в економічну сферу. Як результат, зменшуються запаси ПРП, має місце погіршення екології. Зрозуміло, що є певна межа, міра вичерп-

ності природних ресурсів, переступ через які може стати причиною дисбалансу в природоресурсній сфері, загострити вирішення соціально-економічних завдань. У зв'язку з цим у країні нагальним постало питання переходу на нові теоретично-методологічні й практичні засади використання, відновлення, збереження, поліпшення та охорони природних ресурсів. Вирішення означеної проблеми в Україні полегшується тим, що країнами світової спільноти вироблено й затверджено на Конференції ООН у 1987 р. новий концепт суспільного розвитку, включаючи природоресурсну сферу. Однак виконання вимог і передумов запровадження нових засад відтворення й охорони природних ресурсів знаходиться на початковій стадії, оскільки не розроблено конкретного концепту переходу на постіндустріальну модель суспільного розвитку. Домінуючими при цьому продовжують залишатися матеріальні, приватні інтереси окремих високопоставлених державних чиновників, олігархів або їх груп. Як і раніше, при вирішенні матеріальних меркантильних інтересів поза увагою залишаються вимоги дотримання онтологічних законів розвитку. Найбільша складність полягає в тому, що у процесах розвитку вітчизняної природоресурсної сфери деструктивну роль виконують державні чиновники, які свідомо лобіюють вимоги новітніх засад відтворення ПРП. Державними інституціями недооцінюється потреба запровадження інноваційних засад відтворення природних ресурсів, про що переконливо засвідчує хронічне недофінансування природоресурсної сфери, деструктива напрямків капітальних інвестицій. Мірилом могутності, досягнень чиновників слугують гроші, а не збереження, охорона та раціональне використання ПРП.

Зрозуміло, що такі засади мають межу-переступ, які унеможливлюють розвиток природоресурсної сфери. Запровадження нового концепту відтворення природних ресурсів у країні потребує:

- здійснення інвентаризації кількісного та якісного стану вітчизняної природоресурсної сфери;
- проведення люстрації чиновників державної і місцевої влади та формування якісно нової управлінської вертикалі ПРП;
- побудови концепту розвитку природних ресурсів відповідно до архітектоніки постіндустріальної економічної моделі;
- усвідомленого прищеплення в суспільстві нових (нематеріальних) цінностей та інтересів;
- збільшення обсягів фінансування потреб відтворення ПРП із наданням пріоритетності науково-дослідним роботам природоресурсного спрямування.

Список використаних джерел

1. *Ібатулін Ш.* Передумова формування стратегічної моделі управління земельними ресурсами в Україні / Ш. Ібатулін, О. Сакаль, В. Бокоч // Економіст. – 2013. – № 11. – С. 46–48.

2. *Білорус О. Г.* Фінансова глобалізація: парадигмальні зрушення й ризики / О. Г. Білорус, О. В. Гаврилюк // Фінанси України. – 2013. – № 7. – С. 7–17.

3. *Макаренко М. П.* Різновиди використання приватної власності на землю в ринковій економіці / М. П. Макаренко // Земельная реформа и формирование рынка земли в Украине : матер. межрегионального собрания участников Всеукр. конгресса ученых экономистов-аграрников в г. Луганске 22 дек. 2008 г. / под общей ред. д.э.н., проф. В. Г. Ткаченко. – Луганск : Элтон-2, 2009. – С. 75–84.

4. *Кириленко І. Г.* Контури глобального три–Е (економіка-енергетика-екологія) майбутнього та перспективи України / І. Г. Кириленко // Економіка АПК. – 2012. – № 8. – С. 93–103.

5. *Городецький А. Є.* Антикризове регулювання і моделі посткризового розвитку Росії / А. Є. Городецький // Економіка України. – 2013. – № 4. – С. 67–71.

6. *Куриляк В. Є.* Вплив глобалізації на економічний розвиток України / В. Є. Куриляк, Є. В. Савельєв // Економіка України. – 2012. – № 9. – С. 57–69.

7. *Дубровський В.* Із чого починається розвиток / Володимир Дубровський // Дзеркало тижня. Україна. – 2013. – 4 жовт. (№ 36).

8. *Этциони А.* Социоэкономика: дальнейшие шаги / А. Этциони // Экономическая социология. – 2002. – Том 3, № 1. – С. 69, 70.

9. *Статистичний* щорічник України за 2011 рік. Природні ресурси та охорона навколишнього середовища / відп. за вип. О. М. Прокопенко ; Державна служба статистики України. – К., 2012. – 559 с.

10. *Тойнби А. Дж.* Постижение истории / А. Дж. Тойнби. – М. : Прогресс, 1991. – 736 с.

11. *Морен Э.* Образование в будущем: семь неотлаженных задач / Э. Морен // Синергетическая парадигма. – М. : Прогресс-Традиция, 2006. – С. 60.

12. *Новий* курс: реформи в Україні 2010-2015 : національна доповідь / за заг. ред. В. М. Гейця. – К. : НВЦ НБУВ, 2010. – 232 с..

13. *Носова О.* Про фундаментальні причини фінансових криз та життєздатність фінансових ринків у сучасній формі / О. Носова // Економіка України. – 2011. – № 4. – С. 45–55.

14. *Поліщук А.* Удосконалення еколого-економічного регулювання концентрації земельної власності / А. Поліщук // Економіст. – 2013. – № 9. – С. 50–52.

УДК 364.48

В.О. Анопрієнко, канд. екон. наук
Чернігівський інститут імені Героїв Крут МАУП, м. Чернігів, Україна

ІНСТИТУЦІЙНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМІВ РОЗВИТКУ РЕКРЕАЦІЙНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ РЕГІОНУ

В.А. Аноприенко, канд. экон. наук
Черниговский институт имени Героев Крут МАУП, г. Чернигов, Украина

ИНСТИТУЦИОННЫЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ МЕХАНИЗМОВ РАЗВИТИЯ РЕКРЕАЦИОННОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ РЕГИОНА

Valentyna Anopriienko, PhD in Economics
Chernihiv Institute behalf of Krut Heroes IAPM, Chernihiv, Ukraine

INSTITUTIONAL BASES OF FORMATION OF MECHANISMS FOR THE DEVELOPMENT OF RECREATIONAL INFRASTRUCTURE OF THE REGION

Визначено роль держави як основного інституту регулювання рекреаційної діяльності, наведена характеристика основних інституційних форм впливу на забезпечення функціонування регіонального ринку рекреаційних послуг. Проаналізовано основні законодавчі акти, галузеве законодавство та документи, що регламентують діяльність рекреаційної сфери.

Ключові слова: *інституціоналізм, інституційні основи, ринок рекреаційних послуг, рекреаційна інфраструктура, рекреаційна сфера.*

Определена роль государства как основного института регулирования рекреационной деятельности, дана характеристика основных институциональных форм влияния на обеспечение функционирования регионального рынка рекреационных услуг. Проанализированы основные законодательные акты, отраслевое законодательство и документы, регламентирующие деятельность рекреационной сферы.

Ключевые слова: *институционализм, институциональные основы, рынок рекреационных услуг, рекреационная инфраструктура, рекреационная сфера.*

The role of the state as the primary institute regulating recreational activities are the characteristics of the main institutional forms of influence on the functioning of the regional market of recreational services. Analysis of key legislation, sectoral policies and documents regulating the activities of recreational areas.

Key words: *institutionalism, institutional framework, the market for recreational services, recreational infrastructure, recreation.*

Постановка проблеми. Стан наявної рекреаційної інфраструктури визначає конкурентні позиції окремого регіону в межах країни або на міжнародному рівні. На сучасному етапі розвитку світової економіки рекреаційна сфера відіграє важливу соціальну, економічну та політичну роль.

Наявність потужної рекреаційної інфраструктури є необхідною, але далеко недостатньою умовою перетворення сфери рекреації на прибуткову галузь економіки. Найперспективніші можливості не будуть повною мірою реалізовані, якщо введення ринкових механізмів у сфері рекреаційного обслуговування комплексно не поєднуватиметься із заходами державного регулювального впливу у вигляді необхідних юридичних, політичних, економічних та інших гарантій. Отже, внесок рекреаційної індустрії в дохідну частину бюджету країни багато в чому визначається політикою держави щодо рекреаційної сфери. Без цього, як підтверджує світовий досвід, всі можливі заходи не забезпечуватимуть необхідного позитивного результату.

Тому актуальним залишається питання побудови ефективної системи органів управління цією галуззю в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання інституційного забезпечення рекреаційної сфери у нових умовах господарювання широко представлені у наукових дослідженнях багатьох вітчизняних та зарубіжних учених, таких як: Ю. Алексєєва, О. Амоша, М. Бутко, І. Валентюк, П. Гудзь, Л. Давиденко, М. Жукова, В. Ільчук, О. Любіцева, М. Мальська, В. Мамутов, А. Мерзляк, Ю. Мігущенко, О. Соловйова, Л. Чернюк, С. Шкарлет та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз наукових праць з зазначених напрямів досліджень свідчить про необхідність подальшого вивчен-

ня проблем інституційного забезпечення рекреаційної сфери, удосконалення організаційно-економічних та нормативно-правових механізмів її розвитку.

Мета статті. Основною метою статті є дослідження сучасного стану інституційного забезпечення формування механізмів розвитку рекреаційної інфраструктури на регіональному рівні та пошук ефективних шляхів його удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Визначений напрям України на формування соціально-орієнтованої економіки передбачає прискорення розвитку соціальних галузей, зокрема рекреаційної сфери, ефективне функціонування якої в умовах розвитку ринкових відносин пов'язано з вирішенням широкого кола соціально-економічних, техніко-технологічних та екологічних проблем.

Враховуючи особливості рекреаційної діяльності, модернізація рекреаційної інфраструктури повинна здійснюватись за умов інституційного забезпечення, яке дає змогу визначити організаційно-економічні та нормативно-правові засади розвитку рекреаційної сфери. Це стосується удосконалення структури органів управління рекреаційною діяльністю, активізації ринкових відносин у рекреаційній сфері, прискорення процесів інноваційного оновлення рекреаційної інфраструктури. Загальна схема інституційного забезпечення функціонування ринку рекреаційних послуг показана на рис.

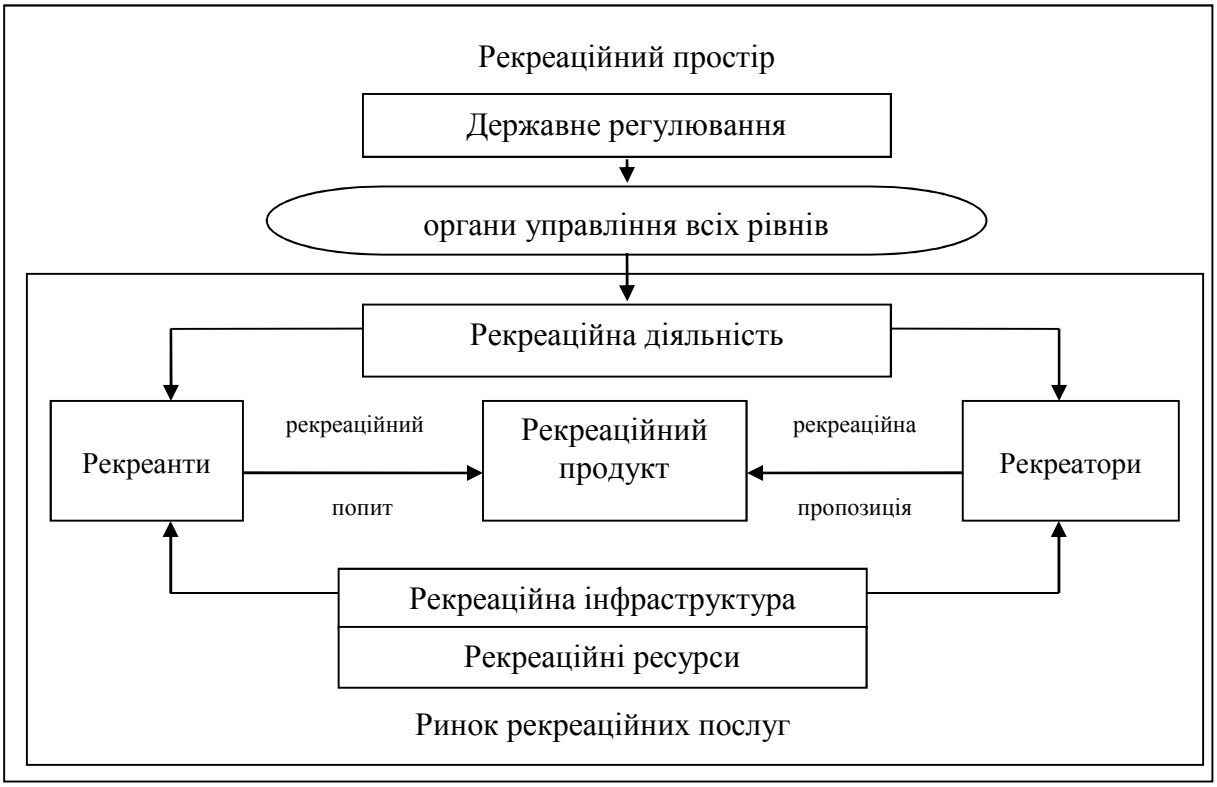

Рис. Інституційне забезпечення функціонування регіонального ринку рекреаційних послуг

Органи управління рекреаційною діяльністю мають відігравати координуючу і стимулюючу роль, забезпечувати реалізацію державної політики у рекреаційній сфері. Загальне управління рекреаційною діяльністю здійснюється Президентом України, Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України, урядом АР Крим, Міністерством інфраструктури України, Міністерством культури України, Державним агентством України з туризму та курортів тощо, а також місцевими органами державної виконавчої влади, місцевими органами самоврядування.

За умов наявності системи багаторівневого управління рекреаційною діяльністю, найбільш результативним та предметним є регіональний та місцевий рівень управління

рекреаційною сферою, представлений відповідними управліннями обласних державних адміністрацій та районних управлінь.

Реалізація функцій спеціального управління покладається на Державне агентство земельних ресурсів України, Міністерство екології та природних ресурсів України, Міністерство охорони здоров'я України, Державне агентство лісових ресурсів України, Державне агентство водних ресурсів України, Державне агентство України з туризму та курортів.

В управлінні рекреаційною діяльністю, відповідно до Положення «Про рекреаційну діяльність в межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України», суб'єкти рекреаційної діяльності (фізичні та юридичні особи-підприємці, що надають рекреаційні послуги) повинні здійснювати свою діяльність відповідно до вимог чинного природоохоронного законодавства та інших нормативно-правових актів та нормативних документів, а саме:

I. Основні законодавчі акти України з питань регулювання рекреаційної діяльності:

- Конституція України [6]: ст. 13 – про право на користування природними об'єктами; ст. 49 – про право на охорону здоров'я, медичну допомогу; ст. 50 – про право на безпечне для життя і здоров'я довкілля;

- Господарський кодекс України [4]: ст. 413 – про особливості здійснення господарської діяльності в санітарно-захищених та інших охоронних зонах, на територіях і об'єктах, що особливо охороняються; регламентування господарської діяльності на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду України, курортних, лікувально-оздоровчих, рекреаційних та інших територіях і об'єктах;

- Земельний кодекс України [5]: ст. 19 – про класифікацію земель України за цільовим призначенням (дев'ять категорій, п'ять з яких землі оздоровчого, рекреаційного, історико-культурного, природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення); ст. 50–52 – про склад і права власності на земель рекреаційного призначення; ст. 53–54 – про склад і права власності на земель історико-культурного призначення

- Водний кодекс України [2]: ст. 36 – про нормативи екологічної безпеки водокористування; ст. 62–64 – про спеціальне водокористування та використання водних об'єктів для лікувальних, курортних і оздоровчих цілей, охорони вод та користуванні землями водного фонду;

- Лісовий кодекс України [7]: ст. 1 – про ліси як національне багатство, що виконують за своїм призначенням та місцерозташуванням водоохоронні, захисні, санітарно-гігієнічні, оздоровчі, рекреаційні, естетичні, виховні, інші функції та є джерелом для задоволення потреб суспільства в лісових ресурсах; ст. 18, 37, 39, 74, 75 – про правові аспекти використання лісів та їх корисні властивості;

- Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» [14]: ст. 38 – про основи загального та спеціального використання природних ресурсів, про право людини безоплатно використовувати природні ресурси для задоволення життєво необхідних потреб (естетичних, оздоровчих, рекреаційних, матеріальних тощо), без закріплення цих ресурсів за окремими особами і надання їм відповідних дозволів, за винятком обмежень, передбачених законодавством України; ст. 60 – про систему природних територій та об'єктів, що перебувають під особливою охороною і включають території та об'єкти природно-заповідного фонду, курортні і лікувально-оздоровчі, рекреаційні, водозахисні, полезахисні та інші типи територій і об'єктів, що визначаються законодавством України; ст. 61 – про склад і правові аспекти природно-заповідного фонду України; ст. 62, 63 – про організаційно-правові відносини використання курортних, лікувально-оздоровчих та рекреаційних зон.

II. Галузеве законодавство та документи, що регламентують рекреаційну діяльність на національному рівні:

- Закон України «Про туризм» [16]: про стратегію і конкретні завдання розвитку туристичної сфери;
- Закон України «Про внесення змін до Закону України "Про туризм"» [10]: про загальні правові, організаційні та соціально-економічні принципи реалізації державної політики України в галузі туризму, про основи раціонального використання туристичних ресурсів та регулювання відносин, пов'язаних з організацією та здійсненням туризму на території України;
- Закон України «Про курорти» [13]: про суспільні відносини у сфері організації та розвитку курортів, виявленні та обліку природних лікувальних ресурсів, використання та охорону з метою створення сприятливих умов для лікування, профілактики захворювань та відпочинку;
- Указ Президента України «Про деякі заходи щодо розвитку туристичної та курортно-рекреаційної сфер України» [11] від 11 березня 2003 р. № 207/2003: про впровадження механізмів стимулювання будівництва нових і реконструкції діючих об'єктів туристичної та курортно-рекреаційної сфер за рахунок пільгового довгострокового кредитування будівництва та реконструкції житла, що використовується для надання послуг сільського зеленого туризму.

III. Документи з питань регулювання рекреаційної діяльності та надання рекреаційних послуг:

- Указ Президента України «Про Положення про Державне агентство України з туризму та курортів» [15]: про реалізацію державної політики у сфері туризму та курортів.

IV. Міжнародні інституції та акти міжнародного права:

- Глобальний етичний кодекс туризму [3]: ст. 2 – про комплекс орієнтирів для відповідального і сталого розвитку світового туризму, про планування та практиці туризму як привілейованого засобу індивідуального і колективного вдосконалення;
- Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» [12]: ст. 4 – про надання туристських послуг іноземним суб'єктам.

Значна кількість законів, нормативних актів та положень стосуються різних видів діяльності, які реалізуються у рекреаційній сфері: організація рекреаційних підприємств (Закони України «Про власність», «Про підприємництво», «Про ліцензування певних видів господарської діяльності»); ведення підприємницької діяльності (Закони України України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності», «Про міжнародні договори України», Цивільний і Господарський кодекси України).

Усі інші законодавчі акти спрямовані на підтримання визначених державних векторів діяльності, зафіксованих у Конституції та галузевих нормативних актах і призначених для нівелювання відхилень рекреаційного процесу відповідно до визначеної мети, тобто вони регулюють цей процес, забезпечуючи діяльність рекреаційного комплексу, створюючи спеціалізовані території, інженерні споруди, транспортні зв'язки та комунікаційні мережі, будови різного призначення, забезпечуючи створення й надання рекреаційних послуг.

Використання ринкових механізмів у модернізації рекреаційної інфраструктури мають поєднуватись із законами державного регулювального впливу на відтворювальні процеси у рекреаційній сфері. Держава через нормативно-правове регулювання, податкову політику, грошово-кредитну політику і т. ін. сприяє реалізації соціально-економічних програм розвитку регіонів, у складі яких рекреаційній сфері відводиться провідне місце.

Значима в соціально-економічному відношенні рекреаційна інфраструктура потребує комплексного підходу в управлінні її розвитком, що повинно бути забезпечено координуючою функцією державних органів влади. За умов багаторівневого управління рекреаційною сферою необхідний чіткий розподіл між ними прав та обов'язків щодо розвитку та забезпечення умов ефективного функціонування рекреаційної інфраструктури:

- на урядовому рівні – розроблення та реалізація концепції розвитку рекреаційної інфраструктури, створення нових рекреаційних зон з відповідною інфраструктурою;
- на регіональному рівні – сертифікація об'єктів рекреаційної інфраструктури (готелів, ресторанів, баз відпочинку і т. ін.), стимулювання розробок інноваційного рекреаційного продукту, пошук джерел залучення інвестиційного капіталу;
- на субрегіональному рівні – сприяння модернізації наявних об'єктів рекреаційної інфраструктури, залучення інвесторів на реалізацію проектів модернізації рекреаційної інфраструктури.

Ефективність управління розвитком рекреаційної інфраструктури, прискорення темпів її модернізації забезпечується державою за активної участі регіональних і місцевих органів влади, спеціальними обласними та районними управліннями.

Характерним для функціонування рекреаційної сфери останніх років є дефіцит інвестицій для її розвитку, що призводить до зниження якості рекреаційних послуг, занепаду галузі, втрати конкурентоспроможності. Водночас, у суспільстві відновлюється розуміння цінності людського капіталу, охорони здоров'я, потреби дотримання здорового способу життя, що вимагає нового ставлення з боку держави до рекреаційної галузі, потреби її відродження на засадах інноваційного розвитку.

Ситуація, що склалась у рекреаційній галузі, вимагає суттєвого її реформування, прискорення темпів інноваційного розвитку, створення умов доступності рекреаційних послуг широким верствам населення, підвищення ступеня відповідальності постачальників рекреаційних послуг за якість їх надання. Для вирішення вказаних завдань держава має забезпечити пріоритетний розвиток рекреаційної галузі, знайти засоби та методи, що сприяють залученню коштів у галузь, створити привабливий інвестиційний клімат як для вітчизняних, так і зарубіжних інвесторів.

Висновки і пропозиції. Рекреаційна сфера є однією зі сфер, яку можна визначити як стратегічну для нашої країни, отже, доцільним є визначення меж впливу держави на цю галузь. Держава відповідно до чинного законодавства виконує важливу соціальну місію по збереженню та відновленню здоров'я широких верств населення.

Досягнення належного розвитку рекреаційної індустрії можливе через правовий механізм, який ґрунтується на необхідності конституційного визнання рекреації з подальшою конкретизацією в нормативно-правових актах, що дозволить створити рекреаційне право, яке, у свою чергу, дозволить значно розширити джерела фінансування рекреаційної сфери.

Список використаних джерел

1. *Бутко М. П.* Інституційні засади формування конкурентних переваг регіональних господарських систем в умовах посилення інтеграції / М. П. Бутко // Міжнародна науково-практична конференція Східноєвропейського університету економіки і менеджменту (м. Черкаси, 14–15 квіт. 2011). – Черкаси, 2011. – С. 47–49.

2. *Водний* кодекс України від 06.06.1995 № 213/95-ВР (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/213/95-вр.

3. *Глобальний* етичний кодекс туризму від 01.10.1999 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/983_001.

4. *Господарський* кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/436-15.

5. *Земельний* кодекс України від 25.10.2001 № 2768-III (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2768-14.

6. *Конституція* України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ 254к/96-вр.

7. *Лісовий* кодекс України від 21.01.1994 № 3852-XII (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3852-12.

8. *Мерзляк А.* Удосконалення організаційної структури державного регулювання сфери рекреаційних послуг в Україні [Електронний ресурс] / А. Мерзляк, О. Соловйова. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Dums/2010_4/10mavrpu.pdf.

9. *Мігущенко Ю. В.* Інституційне забезпечення розвитку сфери туризму в українсько-польському транскордонному регіоні [Електронний ресурс] / Ю. В. Мігущенко. – Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/articles/245/.

10. *Про внесення* змін до Закону України «Про туризм» [Електронний ресурс] : Закон України від 18 листопада 2003 р. № 1282-IV / Верховна Рада України. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1282-15.

11. *Про деякі* заходи щодо розвитку туристичної та курортно-рекреаційної сфер України [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 11 березня 2003 р. № 207/2003. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/207/2003.

12. *Про зовнішньоекономічну* діяльність [Електронний ресурс] : Закон України від 16 квітня 1991 р. № 959-XII (зі змінами та доповненнями) / Верховна Рада України. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/959-12/page.

13. *Про курорти* : Закон України від 5 жовтня 2000 р. № 2026-III (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2026-14.

14. *Про охорону* навколишнього природного середовища [Електронний ресурс] : Закон України від 25 червня 1991 р. № 1264-XII (зі змінами та доповненнями) / Верховна Рада України. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1264-12.

15. *Про Положення* про Державне агентство України з туризму та курортів [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 8 квітня 2011 року № 444/2011 (зі змінами та доповненнями). – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/444/2011.

16. *Про туризм* : Закон України від 15 вересня 1995 р. № 324/95-ВР (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/324/95-вр.

УДК 658.1

О.Я. Базілінська, канд. екон. наук
І. В. Кравченко, студентка
Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВИМИ РЕСУРСАМИ АВТОТРАНСПОРТНОГО ПІДПРИЄМСТВА

Е.Я. Базилинская, канд. экон. наук
И. В. Кравченко, студентка
Черниговский национальный технологический университет, г. Чернигов, Украина

УПРАВЛЕНИЕ ФИНАНСОВЫМИ РЕСУРСАМИ АВТОТРАНСПОРТНОГО ПРЕДПРИЯТИЯ

Olena Bazilinska, PhD in Economics
Iryna Kravchenko, student
Chernihiv National Technological University, Chernihiv, Ukraine

MANAGEMENT OF FINANCIAL RESOURCES OF A MOTOR TRANSPORT ENTERPRISE

Висвітлено необхідність та місце автотранспортної галузі в Україні, проаналізовано її сучасний стан та особливості управління фінансовими ресурсами АТП.

Ключові слова: *фінансові ресурси, управління ресурсами, структура капіталу, транспортна галузь, автотранспортні підприємства (АТП).*

Отражена необходимость и место автотранспортной отрасли в Украине, проанализировано ее современное состояние и особенности управления финансовыми ресурсами АТП.

Ключевые слова: *финансовые ресурсы, управление ресурсами, структура капитала, транспортная отрасль, автотранспортные предприятия (АТП).*

In the article a necessity and place of motor transport industry is reflected for Ukraine, it is analysed the modern state and features of management the financial resources of MTE.

Key words: *the financial resources, management financial resources, capital structure, transport industry, motor transport enterprises (MTE).*

Постановка проблеми. У наш час, коли світова економіка і досі стикається з проблемами, які є наслідками світової економічної кризи у більшості галузей народного господарства, а також в Україні, автотранспортні підприємства (АТП) являють собою важливу інфраструктурну одиницю економіки країни. Адже насамперед ефективність діяльності АТП дає можливість забезпечити стабільну роботу всіх галузей національної економіки.

Сьогодні можна спостерігати посилення конкурентної боротьби на ринку транспортних послуг, а результатом є те, що нині переважна більшість перевізників є саме приватної форми, а не державні підприємства. З метою недопущення кризового стану та навіть загрози ліквідації чи банкрутства більшість автотранспортних підприємств України мають переглянути методи та принципи управління, зокрема фінансовими ресурсами підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у дослідження питань, пов’язаних з управлінням фінансовими ресурсами підприємств, здійснили відомі науковці: А. Сміт, Д. Рікардо, Т. Мальтус, Дж. Міль, К. Маркс, Е. Бем-Баверк, А. Маршалл, Дж. Кларк, І. Фішер, Дж. Хікс, а також провідні вітчизняні та зарубіжні вчені сучасності: І. Балабанов, Ю. Воробйов, Д. Ван Хорн і Д. Ваховач, Н. Дучинська, М. Кизим, В. Ковальов, О. Любунь, Ф. Модільяні та М. Міллер, І. Яремко присвятили свої праці дослідженню фінансового капіталу; Е. Брукінг, О. Гапоненко, О. Грішнова, Л. Едвінсон і М. Мелоун, О. Кендюхов – інтелектуального; І. Бланк, А. Грязнова, М. Дороніна, С. Козьменко – фізичного та фінансового капіталів.

Основою системи управління фінансовими ресурсами є структура капіталу. При цьому однозначного поняття „оптимальна структура капіталу підприємств” як категорії немає, і більшість авторів, що досліджували ці питання, визначають оптимальність структури капіталу за декількома критеріями. Є. Ф. Брігхем, І. В. Викиданець,

О. С. Стоянова, Е. Нікхбахт, А. Гропеллі, В. Г. Белоліпецький, Р. С. Каплан, Д. П. Нортон, Г. Г. Кірейцев та інші дають тлумачення оптимальної структури капіталу як деякого співвідношення власного та залученого капіталу, яке має забезпечити максимізацію вартості підприємства. Отже, основним критерієм визначення оптимальної структури капіталу вчені визначають максимальну ринкову вартість власного капіталу.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогодні основні і найважливіші аспекти управління фінансовими ресурсами підприємства, особливо у сфері транспортних послуг, належним чином не розкриті, а наявні наукові розробки, на жаль, досконало на практиці не використовуються. Саме необхідність подальшого дослідження наведених проблем з метою забезпечення досконалого управління фінансовими ресурсами вітчизняних автотранспортних підприємств і зумовила вибір цієї теми для написання статті та її актуальність.

Мета статті. Головна мета цієї статті полягає у тому, щоб проаналізувати сучасний стан та особливості управління фінансовими ресурсами автотранспортного підприємства.

Виклад основного матеріалу. Нині транспортна система України не повністю готова забезпечити перевезення як пасажирів, так і вантажів у тих обсягах, які є необхідними. Внаслідок слабкого розвитку відповідної нормативно-правової бази та недостатності інвестиційного потенціалу відбувається постійне зношення технічних засобів, не забезпечується надійна безпека руху, а також справляється великий негативний вплив діяльності транспорту на навколишнє середовище та здоров'я людей. Всі ці моменти в умовах жорсткої конкуренції призводять до витіснення українських перевізників з міжнародних ринків транспортних послуг, а також знижують якість обслуговування вітчизняних підприємств і населення та призводить до загрози економічній безпеці країни.

Сучасна транспортна система України представлена різними видами транспорту: автомобільний, залізничний, авіаційний, морський тощо. При цьому значна роль належить саме автомобільному транспорту, який є найбільш поширеним і доступним видом транспорту в нашій країні. Його перевагою є те, що він майже не залежить від природних умов і може доставити вантаж від „дверей до дверей". Автотранспорт обслуговує промислові, будівельні, сільськогосподарські, торговельні і комунально-побутові підприємства, а також здійснює широкомасштабне перевезення людей [5]. Протяжність автошляхів – майже 170 тис. км, проте їх якість за європейськими стандартами є недостатньо задовільною. На сьогодні внаслідок недосконалого автопарку, відсутності відповідного сервісу на дорогах, високих цін на бензин автотранспорт стає одним із найдорожчих видів транспорту.

Транспорт України забезпечує не лише власні потреби у перевезенні пасажирів і вантажів, а і транзитні, оскільки Україна має дуже вигідне економіко-географічне положення, адже транзитні перевезення є важливим джерелом поповнення валютних надходжень держави.

Проаналізувавши статистичні дані стосовно вантажних та пасажирських перевезень, ми бачимо, що останніми роками в Україні обсяги перевезень вантажів АТП скорочувались досить швидкими темпами, що загалом відповідало економічного спаду в Україні в цих роках. Крім вантажних перевезень, негативні зміни позначились також на обсягах пасажирських перевезень.

Порівняльна характеристика тенденцій розвитку пасажирських перевезень за окремими видами транспорту наведено у табл. 1.

Як бачимо, за період 2008–2013 рр. обсяг перевезення пасажирів в Україні всіма видами транспорту з кожним роком лише зменшується. Відповідно, у 2013 році послугами пасажирського транспорту скористалися 6620 млн пасажирів, а це на 20,6 % менше в порівнянні з 2008 роком.

Таблиця 1

Аналіз перевезення пасажирів окремими видами транспорту (за роками)

Види транспорту	**Перевезено пасажирів (млн чол.)**					
	2008	**2009**	**2010**	**2011**	**2012**	**2013**
Всіма видами транспорту	8331,2	7274,1	6837,0	6 973,0	6812,3	6620,0
у тому числі залізничним	445,6	425,9	426,6	430,1	429,6	425,4
автомобільним	4368,7	4012,9	3719,4	3604,6	3448,7	3340,8
водним	8,9	7,8	7,6	8,0	6,6	7,3
авіаційним	6,2	5,1	6,1	7,5	8,1	8,1
трамвайним	962,7	787,0	713,8	798,0	799,7	757,4
тролейбусним	1580,4	1283,4	1203,6	1346,4	1345,5	1306,2
метрополітенами	958,7	752,0	760,6	778,3	774,1	774,8

Відправлення пасажирів залізничним транспортом (з урахуванням перевезень міською електричкою) протягом всього періоду мало незначні зміни, проте в кінцевому результаті спостерігається зменшення обсягу перевезень у 2013 році до 2008 року на 4,6 %. На Донецькій залізниці відправлення пасажирів зменшилося на 0,1 %, Одеській – 0,4 %, Південно-Західній – 0,4 %, Південній – 0,6 %, Придніпровській – 1,3 %.

Послугами автомобільного транспорту (з урахуванням перевезень фізичними особами-підприємцями) скористалися 3340 млн пасажирів, що на 23,5 % менше, ніж за 2008 рік.

Слід зазначити, що повітряні види транспорту досі залишаються поза конкуренцією за швидкістю доставки пасажирів та вантажів. Авіаційним транспортом перевезено 8,1 млн пасажирів, цей вид транспорту виявився найстабільнішим, адже його обсяги в 2013 році зросли на 23,5 % у порівнянні з 2008 роком. Такі зміни пояснюються розвитком туризму, що позначилось як на сфері організації подорожей, так і на транспортній системі. Саме підвищення кількості туристів з України до деяких екзотичних країни і привели до підвищення попиту на повітряний транспорт. Проте навіть у цій галузі є велика кількість проблем, таких як застарілий парк літаків, поганий стан аеродромної мережі тощо.

Стосовно вантажних перевезень головне можна зазначити те, що найбільш стабільним і продуктивним є все ж таки автомобільний транспорт (табл. 2). Як бачимо, його показники в порівнянні із 2009 роком збільшились у 2013 році. Перевезення вантажів іншим транспортом поступово зменшують свої обсяги.

Таблиця 2

Аналіз перевезення вантажів окремими видами транспорту (за роками)

Види транспорту	**Перевезено вантажів (млн т)**				
	2009	**2010**	**2011**	**2012**	**2013**
Всіма видами транспорту	695,7	755,3	811,7	772,8	757,6
у тому числі залізничним	391,2	432,5	468,4	457,5	441,8
автомобільним	140	158,2	178,3	179,0	183,5
водним	9,8	11,1	9,9	7,8	6,3
трубопровідним	154,6	153,4	155,0	128,4	125,9
авіаційним	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1

Такі негативні зміни у транспортній галузі викликані нестабільністю економіки в країні, значної шкоди завдала також криза 2008 року. Внаслідок цього підприємства не можуть подолати її наслідки та відновити показники своєї діяльності, які були до періоду світової кризи.

Можна виділити основні негативні тенденції розвитку автотранспортних послуг на ринку України, а саме:

- постійно простежується тенденція зменшення кількості автомобілів, фактично відсутні підприємства, на яких би збільшилась кількість рухомого складу порівняно з 1990 роком;
- збільшується ступінь морального та фізичного зносу основних фондів, що призводить до перегрупування структури витрат та збільшення частки витрат на капітальний ремонт;
- спостерігається тенденція зниження основних експлуатаційних показників роботи рухомого складу;
- зменшення кількості автомобілів, фізичне старіння рухомого складу автомобільного парку безпосередньо впливає на зменшення обсягів перевезень, що, у свою чергу, призводить до зменшення пасажиро- і вантажообороту;
- поряд із загальним скороченням перевезень пасажирів збільшується кількість пільгових перевезень, а держава, своєю чергою, не повною мірою виконує свої обов'язки стосовно відшкодування вартості перевезення пільгових пасажирів.

Варто зазначити, що на перебої у постачанні, виробництві та реалізації послуг автотранспортними підприємствами значний вплив чинить неефективне використання фінансових ресурсів, що призводить до низької платоспроможності, а як наслідок, до невиконання запланованого прибутку, а також зниження рентабельності підприємства.

Для покращення фінансового стану підприємств автомобільного транспорту, насамперед, необхідно знайти оптимальне співвідношення власного і позикового капіталу, що могло б забезпечити мінімальні фінансові ризики за максимальну рентабельність власного капіталу.

Нині майже для всіх автотранспортних підприємств власний капітал є основною частиною всього фінансового капіталу, проте діяльність будь-якого підприємства в ринковій економіці неможлива без використання певних форм залучення позикових коштів. Коли підприємство використовує саме позикові кошти, то це дає можливість збільшити рентабельність власного капіталу, але водночас негативно впливає на фінансову стійкість підприємства. Оптимізацію структури капіталу необхідно здійснювати з урахуванням критеріїв максимізації чистого прибутку, фінансової рентабельності, приросту ринкової вартості підприємства, а також мінімізації вартості капіталу і рівня фінансового ризику.

Спираючись на практичний досвід у сфері управління фінансовими ресурсами, можна зробити висновок, що лише деякі з управлінських команд все ж таки змогли досягти постійного зростання вартості, завдяки зміні традиційного підходу до управління на такий, що більш тісно орієнтує стратегію на довгострокове створення вартості. Дослідження Marakon Associates, проведене серед 800 провідних корпорацій у Північній Америці, Європі й Азії, підтвердило, що вищі керівники кращих світових компаній знають: виняткове зростання вартості вимагає високої прибутковості в короткостроковій і високого зростання в довгостроковій перспективі [3].

Отже, основним завданням із управління капіталом автотранспортних підприємств є пошук можливих резервів для збільшення прибутковості. Серед можливих резервів можна виділити такі: організаційно-технічні; фінансові; адміністративно-правові.

Організаційно-технічні резерви спрямовані на оптимізацію маршрутів; раціоналізацію графіка руху та дотримання безпеки руху; технічне та технологічне оновлення матеріально-технічної бази; уживання організаційно-технічних заходів для збільшення обсягів перевезень та ефективного використання рухомого складу. Організаційно-технічні резерви також пов'язані із впровадженням нових видів послуг (доставка квитка за межі міста; надання платної довідкової інформації стосовно роботи міського транспорту; відкриття на станції комп'ютерних залів із виходом у мережу Інтернет, залу

очікування підвищеної комфортності з відповідною сплатою за надані послуги, запровадження електронної доставки документів з іншої станції під час руху вантажного потягу, а також електронної доставки документів до митниці для оформлення тощо).

Усі ці заходи дозволять транспортному підприємству оптимізувати процес перевезень, а саме прискорити подачу вагонів, зменшити простої, спростити митні процедури та збільшити рівень отриманого доходу, підвищити рентабельність як підприємства, так і галузі, зменшити експлуатаційні витрати.

Фінансові резерви пов'язані з реалізацією таких заходів: обґрунтування тарифів на перевезення вантажів і пасажирів; упорядкування категорій громадян, яким надаються пільги; створення умов для поступового зменшення обсягу перехресного субсидіювання пасажирських перевезень за рахунок вантажних; залучення додаткових коштів на основі впровадження ефективного механізму для оновлення та модернізації виробничо-технічної бази залізниць; підвищення тарифів за простій вагонів із вини клієнта та надмірне використання рухомого складу під час розвантажування вагонів та ін. Резерви фінансового характеру спрямовані на удосконалення тарифної політики, збільшення обсягів перевезень і запровадження нових більш якісних умов обслуговування, що дозволить підвищити рівень конкурентоспроможності транспортного підприємства та перейти на інноваційний тип розвитку.

Адміністративно-правові резерви – це створення пільгових умов з боку держави для технологічного розвитку транспортних підприємств (надання кредитів на пільгових умовах, грантів, дотацій), створення спеціального режиму інвестиційної діяльності для підвищення інвестиційного потенціалу та привабливості регіону. Створення правової основи дозволить підвищити рівень конкуренції у сфері перевезень і забезпечить умови правового регулювання діяльності операторських компаній-перевізників та їхньої взаємодії з об'єктами інфраструктури.

Висновки і пропозиції. За результатами проведеного дослідження можна зробити висновок, що нині транспортна галузь України дійсно розвивається недостатньо, налічується дуже значна кількість проблем, які необхідно якнайшвидше вирішувати. Проте Україна поступово робить всі можливі заходи для того, щоб функціонування транспорту, зокрема автотранспорту, ставало більш ефективним. Для покращення фінансового стану автотранспортних підприємств, керівникам цих підприємств необхідно терміново переглянути їх політику стосовно управління фінансовими ресурсами. Як вже було зазначено, основним завданням із управління фінансовими ресурсами автотранспортного підприємства є пошук можливих резервів для збільшення прибутковості, а саме організаційно-технічних, фінансових та адміністративно-правових. Зазначені резерви можна вважати основою для забезпечення ефективної діяльності автотранспортних підприємств, а також підвищення платоспроможності, налагодження постачання, виробництва та реалізації транспортних послуг, а також виконання запланованого прибутку та підвищення рентабельності.

Список використаних джерел

1. *Балабанов И. Т.* Основы финансового менеджмента. Как управлять капиталом? / И. Т. Балабанов. – М. : Финансы и статистика, 1994. – 384 с.

2. *Бланк И. А.* Управление капиталом : учебный курс / И. А. Бланк. – К. : Эльга, Ника-центр, 2004. – 576 с.

3. *Кисел Н.* Управление капиталом: как связать стратегию и рост стоимости [Электронный ресурс] / Н. Кисел, Дж. Рейнолдс. – Режим доступа : www/iteam.ru/publications/strategy/.

4. *Режим* доступу : http:// ukrstat.gov.ua.

5. *Яцківський Л. Ю.* Транспортне забезпечення виробництва : навчальний посібник / Л. Ю. Яцківський, Д. В. Зеркалов. – К. : Арістей, 2007. – 456 с.

УДК 331.552.4:332.012.2

Ж.В. Дерій, канд. екон. наук
Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

ВПЛИВ КАПІТАЛІЗАЦІЇ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ НА ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК РЕГІОНАЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

Ж.В. Дерей, канд. экон. наук
Черниговский национальный технологический университет, г. Чернигов, Украина

ВЛИЯНИЕ КАПИТАЛИЗАЦИИ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА НА ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ РЕГИОНАЛЬНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ СИСТЕМ

Zhanna Derii, PhD in Economics
Chernihiv National Technological University, Chernihiv, Ukraine

INFLUENCE OF CAPITALIZATION OF HUMAN POTENTIAL ON INNOVATIVE DEVELOPMENT OF REGIONAL ECONOMIC SYSTEMS

Вивчення питань регіонального розвитку на засадах інноваційності повинно забезпечити оптимізацію територіальної організації регіональних господарських систем, підвищити ефективність суспільного виробництва, якість життя населення територіальних громад. У зв'язку з цим актуальним є дослідження впливу процесів капіталізації людського потенціалу через освіту, науку на інноваційний розвиток регіональних соціально-економічних систем.

Ключові слова: *капіталізація, людський потенціал, інновації, регіон, регіональна економічна система.*

Изучение вопросов регионального развития на основе инновационности должно обеспечить оптимизацию территориальной организации региональных хозяйственных систем, повысить эффективность общественного производства, качество жизни населения территориальных общин. В связи с этим актуальным является исследование влияния процессов капитализации человеческого потенциала через образование, науку на инновационное развитие региональных социально-экономических систем.

Ключевые слова: *капитализация, человеческий потенциал, инновации, регион, региональная экономическая система.*

Examining issues of innovation development space must ensure the optimization of the territorial organization of regional economic systems, improve the efficiency of social production, the quality of life of local communities. In connection with this study is the actual impact of the capitalization process of the human potential through education, science, innovation development of regional socio-economic systems.

Key words: *capitalization, human potential, innovation, region, regional economic system.*

Постановка проблеми. В умовах глобалізації, утвердження цивілізованих ринкових відносин з одночасним наростанням кризових явищ зростає роль окремих регіонів у трансформаційних процесах розвитку національної і світової економіки. Нині конкурентоспроможність країни все більше визначають регіони з високим міжнародним конкурентним статусом та розвиненим людським потенціалом.

Сучасний етап функціонування територіальних соціально-економічних систем усіх рівнів потребує обґрунтування та реалізації нових пріоритетів їх діяльності на засадах сталого просторового розвитку. Практика розвитку регіональних господарських систем свідчить, що значна кількість проблем соціально-економічної та екологічної незбалансованості сформувалась саме на рівні регіонів, а вже потім набула загальнодержавних масштабів. Саме тому необхідною є активізація діяльності у сфері формування ефективної регіональної політики, заснованої на новій моделі сталого просторового розвитку, яка повинна мати за мету забезпечення економічного зростання, підвищення рівня та якості життя населення.

Акцентування уваги на формуванні конкурентних переваг на субнаціональному рівні ставить перед науковцями завдання щодо його теоретичного осмислення, зокрема виявлення закономірностей впливу регіональних чинників, таких як людський потенціал, на підвищення конкурентоспроможності країн. У практичній площині стоїть завдання щодо створення ефективного механізму підтримання й нарощування конкурентоспроможності країни через підвищення конкурентоспроможності окремих регіонів держави. Саме це викликає необхідність дослідження питань капіталізації людського потенціалу та її впливу на інноваційний розвиток регіональних економічних систем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічні питання людського розвитку, людського потенціалу та його трансформації у людський капітал, відтворення та вико-

ристання людських ресурсів досліджували такі провідні вчені, як В. Антонюк, С. Бандур, Д. Богиня, В. Брич, О. Грішнова, М. Долішній, Т. Заяць, І. Каленюк, А. Колот, Е. Лібанова, О. Новікова, В. Онікієнко, У. Садова, Л. Шаульська, Л. Шевченко, Л. Шевчук, Н. Ушенко. Значний внесок у розроблення науково-практичних засад інноваційного розвитку регіонів зробили такі вітчизняні й зарубіжні науковці, як: О. Амоша, Л. Антонюк, Б. Асхайм, І. Бегг, В. Безугла, П. Бєлєнький, І. Брикова, П. Бубенко, Б. Буркинський, М. Бутко, В. Василенко, М. Войнаренко, Б. Данилишин, М. Долішній, В. Захарченко, Л. Ковальська, В. Мікловда, Н. Мікула, В. Парахіна, І. Пилипенко, С. Писаренко, О. Подсолонко, М. Портер, В. Реутов, С. Романюк, А. Селезньов, Л. Ушвицький, Р. Фатхутдінов, Л. Шеховцева, Л. Чернюк, Р. Шніпер, Л. Яремко та ін.

Науковці здійснили значний внесок у поглиблення теоретичних засад концепції людського потенціалу. Однак є багато невирішених як теоретичних, так і практичних проблем, пов'язаних з капіталізацією людського потенціалу, а саме з дослідженням економічної сутності капіталізації, ефективністю практичного використання та визначенням впливу на соціально-економічний розвиток регіональних економічних систем на засадах інноваційності. Це свідчить про необхідність поглибленого дослідження капіталізації людського потенціалу у цих напрямах, що є підґрунтям удосконалення регіональної політики соціально-економічного розвитку.

Метою статті є вияв взаємозв'язку капіталізації людського потенціалу та інноваційного розвитку соціально-економічних систем на рівні регіонів.

Викладення основного матеріалу. Для розуміння процесів капіталізації та їх впливу на інноваційний розвиток регіональної економіки варто виокремити поняття "людський потенціал" і "людський капітал".

Сучасна теорія людського капіталу сформована на досягненнях інституційної теорії, неокласичної теорії та ідей неокейнсіанства. Коли капітал досягає реального панування над суспільством, він набуває рис матеріальної спільноти, що долає обмеження, поставлені на її шляху наявністю вартості та закону вартості, що зберігаються лише як щось «зняте». Капітал переходить у таке становище завдяки двом процесам:

1) значному зменшенню кількості праці, уречевленої в капіталі як продукті виробництва;

2) поступовому зникненню відносин вільного обміну – спершу з відносин найманої праці, а потім з усіх економічних процесів обміну.

Будь-яка наявна вартість нині визначається капіталом. Сучасний капітал може існувати лише у процесі свого обороту. Цей процес передбачає вростання людини у процес накопичення та обороту капіталу та панування капіталу над людською свідомістю.

Сьогодні в такому розумінні поняття капіталу виокремлено дві сучасні принципово відмінні теоретичні платформи щодо визначення сутності людського капіталу, які у подальшому визначають методологічну схему дослідження людського капіталу. Так, згідно з першим підходом, закладеного ще К. Марксом у процесі досліджень робочої сили, людський капітал являє собою сукупність сформованих і розвинутих внаслідок інвестицій продуктивних здібностей, особистих рис і мотивацій індивідів, що перебувають у їхній власності, використовуються в економічній діяльності, зокрема: інституційний та особистісний.

Людський капітал – це сукупність якісних характеристик, що мають економічний характер, інтегрованих в органічну систему особистісного потенціалу індивіда, які сприяють створенню додаткової вартості та капіталізація яких приносить дохід її власнику.

Зміна ролі людського капіталу, розширення його структури й функцій, перетворення його з витратного фактора в основний продуктивний і соціальний фактор розвитку та функціонування сучасного суспільства обумовило необхідність формування нової парадигми сучасного розвитку.

Концепція людського капіталу в її сучасному вигляді стала закономірним результатом генезису світової економічної та філософської думки. Основними причинами виникнення інтересу до цього явища суспільного життя вважаються наступні.

По-перше, це загальна закономірність розвитку сучасної науки взагалі, яка виявляється в концентрації уваги вчених на дослідженні проблем людини.

По-друге, усвідомлення того, що знання у вигляді інформації як систематизованих даних дедалі швидкими темпами змінюють сучасний світ, це привело до виникнення так званої «економіки знань».

По-третє, це визначення того факту, що активізація творчих здібностей людини, розвиток висококваліфікованої робочої сили є найефективнішим способом досягнення економічного зростання.

Тобто людський капітал відображає здібності, навики, до праці, економічну активність та економічні інтереси, здоров'я, рівень освіти населення і відображає максимально можливу потенційну сукупну продуктивність робочої сили.

Людський капітал – це реальний потенціал людських ресурсів, оцінений у конкретних суспільно-історичних умовах існування людини як носія робочої сили. З погляду капіталу – це постійно відтворюваний у часі та просторі капітал, втілений у людях.

Людський капітал (Human Capital) – це соціально-економічна категорія, похідна від категорій "робоча сила", "трудові ресурси", "трудовий потенціал", "людський фактор", у загальному вигляді його можна розглядати як економічну категорію, яка характеризує сукупність сформованих і розвинутих унаслідок інвестицій продуктивних здібностей, особистих рис і мотивацій індивідів, що перебувають у їхній власності, використовуються в економічній діяльності, сприяють зростанню продуктивності праці і завдяки цьому впливають на зростання доходів (заробітків) свого власника та національного доходу.

Теорія людського капіталу виходить з того, що капітал – це запас благ, який приносить дохід власнику внаслідок інвестицій, тобто йдеться про капіталізацію людського потенціалу і нарощування людського капіталу.

Під людським потенціалом творчих індивідів розуміється сукупність творчих здібностей, знань та умінь, здоров'я індивідів, які використовуються для відтворення особистостей і суспільного розвитку. Серед аспектів людського потенціалу вважаємо за потрібне виділити такі: демографічний; економічний; юридичний; соціологічний; історичний; психологічний; біологічний; соціальний; етнічний; системний; структурний; міграційний.

Капіталізація людського потенціалу є необхідною умовою та дієвим важелем ефективного економічного розвитку. На нашу думку, сьогодні капіталізація людського потенціалу – це складний багаторівневий та багатоаспектний процес, що має за мету зростання ринкової вартості людських ресурсів, збільшення віддачі від ресурсів праці у вигляді зростання продуктивності праці та її якості, економію робочого часу, інтелектуалізацію та інноваційність праці, отримання нових знань та навичок робочою силою, накопичення нових знань у формі прикладних та теоретичних розробок, продукування нових знань, створення нових технологій; підвищення адаптивного потенціалу національної економіки через забезпечення високої швидкості впровадження нововведень. При цьому основними каналами впливу капіталізації на економічне зростання можна вважати зростання продуктивності праці, що приводить до зростання прибутку в галузях та підвищення економічного добробуту як окремих територій, країни взагалі та всього суспільства.

Однією з відомих моделей економічного зростання з інтегрованим чинником людського капіталу є модель Р. Лукаса, в якій рівень випуску представлений як функція запасу людського капіталу, і передбачається, що стійке довгострокове зростання можливе тільки за умови необмеженого зростання людського капіталу.

Альтернативний клас моделей економічного зростання з урахуванням чинника людського потенціалу акцентує основну увагу на стимулах фірм генерувати нововведення. Моделі економічного зростання, що спираються на аналіз досліджень, розробок і розвитку, припускають, що результуючий рівень стійкого зростання частково залежить від рів-

ня капіталізованого людського потенціалу, який є ключовим чинником виробництва нововведень. При цьому, хоча державне втручання в короткостроковому періоді надає неістотний ефект на розподіл часу індивідів в освіту, в довгостроковому аспекті вплив державної освітньої та економічної політики на темп економічного зростання є значним.

Економічне зростання через капіталізацію людського потенціалу передбачає, що процес капіталізації здійснюється за певними напрямками, одним з яких є наука та освіта.

Сучасний світовий розвиток визначається такими факторами: значним підвищенням ролі теоретичних знань та науки; зростанням частки третинного сектору економіки – сфери послуг; розвитком сучасних інформаційних технологій та високотехнологічних галузей.

Формування системи "наука – освіта – технологія – інновація – виробництво" сьогодні визнано головним орієнтиром розвитку постіндустріальних суспільств та як єдиний можливий шлях до підвищення конкурентоспроможності і динаміки прогресу України зокрема.

Проект Доктрини економіки знань проголошує, що наукові дослідження дають людині нові знання, які трансформуються у технології та продукти наукоємного виробництва, стимулюють зростання продуктивності праці, зниження матеріало- та енергоємності, підвищення конкурентоспроможності суспільного виробництва, прискорюючи темп накопичення суспільного прибутку, змінюючи мотивації трудової діяльності, і тому виступають фактором постіндустріального економічного зростання та капіталізації людського потенціалу.

Питання визначення суті й основних рис сучасного стану економіки є досить дискусійним, але незважаючи на відсутність єдності у розгляді проблеми світовою наукою, можна констатувати, що економіка початку третього тисячоліття заснована на інноваціях, які матеріалізуються у вигляді нових високоефективних наукомістких технологій і продуктів. Але економіка знань не оперує лише знаннями і не заміщує ними реальне виробництво, вона є якісно новою системою їх використання і впровадження у господарську діяльність і зокрема регіонального рівня.

Нині науково-технічну діяльність в Україні проводять у десятках міністерств та відомств, але близько 50 % бюджетного фінансування отримує Національна академія наук України (НАНУ), решта 50 % його розподіляється серед інститутів галузевих академій наук, установ Міністерства освіти і науки України, Міністерства молоді та спорту України, інших міністерств та відомств. В абсолютних величинах загальні видатки бюджету на науку становлять близько 4 млрд грн, що близько 1 % від загального бюджету України. Водночас Євросоюз рекомендує своїм країнам-членам виділяти на розвиток науки 1,7 % національних бюджетів, деякі країни цей орієнтир перевищують (Німеччина виділяє 2,8 %, Франція – 2,2 % бюджету). Кожна країна Євросоюзу може отримати додаткове фінансування із загального бюджету співтовариства, а в ньому видатки на науку становлять більше 10 %.

У НАНУ працює 40 тис. осіб (для порівняння: в Академії наук Польщі, близької до України за чисельністю населення, працює тільки 6 тис. осіб). Державне базове фінансування передбачає лише оплату заробітної платні і частково – комунальних платежів. На матеріали, реактиви та відрядження кошти практично не виділяються.

Незважаючи на те, що випускникам вищих навчальних закладів сьогодні складно знайти роботу за фахом, тим не менш у суспільстві є сформованим розуміння цінності вищої освіти, про що свідчить зростання кількості студентів ВНЗ (табл. 1).

Огляд стану окремих компонентів людського потенціалу України свідчить не тільки про наявність значних можливостей його використання, але й про неефективність регіональної політики щодо реалізації та використання цих можливостей.

В Україні людський потенціал характеризується високим освітньо-професійним рівнем. Значною мірою цьому сприяє той факт, що у країні є велика кількість навчальних закладів, які здійснюють підготовку фахівців за різними напрямами та підготовку кадрів вищої кваліфікації (табл. 2).

Таблиця 1

Вищі навчальні заклади (на початок навчального року)

Навчальний рік	**Кількість закладів**		**Кількість студентів у закладах, тис.**	
	I-II рівнів акредитації	III-IV рівнів акредитації	I-II рівнів акредитації	III-IV рівнів акредитації
1990/91	742	149	757,0	881,3
1991/92	754	156	739,2	876,2
1992/93	753	158	718,8	855,9
1993/94	754	159	680,7	829,2
1994/95	778	232	645,0	888,5
1995/96	782	255	617,7	922,8
1996/97	790	274	595,0	976,9
1997/98	660	280	526,4	1110,0
1998/99	653	298	503,7	1210,3
1999/00	658	313	503,7	1285,4
2000/01	664	315	528,0	1402,9
2001/02	665	318	561,3	1548,0
2002/03	667	330	582,9	1686,9
2003/04	670	339	592,9	1843,8
2004/05	619	347	548,5	2026,7
2005/06	606	345	505,3	2203,8
2006/07	570	350	468,0	2318,6
2007/08	553	351	441,3	2372,5
2008/09	528	353	399,3	2364,5
2009/10	511	350	354,2	2245,2
2010/11	505	349	361,5	2129,8
2011/12	501	345	356,8	1954,8

Джерело: за даними Державної служби статистики України.

Таблиця 2

Кількість випускників та підготовка фахівців вищої кваліфікації

Навчальний рік	**Прийнято студентів, тис.**		**Випущено фахівців, тис.**		**Кількість аспірантів**	**Кількість докторантів**
	I-II рівнів акредитації	III-IV рівнів акредитації	I-II рівнів акредитації	III-IV рівнів акредитації		
1990/91	241,0	174,5	228,7	136,9	13374	-
1991/92	237,5	173,7	223,0	137,0	13596	503
1992/93	212,6	170,4	199,8	144,1	13992	592
1993/94	198,9	170,0	198,0	153,5	14816	765
1994/95	194,0	198,0	204,3	149,0	15643	927
1995/96	188,8	206,8	191,2	147,9	17464	1105
1996/97	183,4	221,5	185,8	155,7	19227	1197
1997/98	166,2	264,7	162,2	186,7	20645	1233
1998/99	164,9	290,1	156,9	214,3	21766	1247
1999/00	170,1	300,4	156,0	240,3	22300	1187
2000/01	190,1	346,4	148,6	273,6	23295	1131
2001/02	201,2	387,1	147,5	312,8	24256	1106
2002/03	203,7	408,6	155,5	356,7	25288	1166
2003/04	202,5	432,5	162,8	416,6	27106	1220
2004/05	182,2	475,2	148,2	316,2	28412	1271
2005/06	169,2	503,0	142,7	372,4	29866	1315
2006/07	151,2	507,7	137,9	413,6	31293	1373
2007/08	142,5	491,2	134,3	468,4	32497	1418
2008/09	114,4	425,2	118,1	505,2	33344	1476
2009/10	93,4	370,5	114,8	527,3	34115	1463
2010/11	129,1	392,0	111,0	543,7	34653	1561
2011/12	105,1	314,5	96,7	529,8	34192	1631

Джерело: за даними Державної служби статистики України.

Кадровий потенціал науки завжди був сильною стороною держави і протягом багатьох років визначав місце України серед провідних європейських країн: за чисельністю науковців – близько 0,54 % від чисельності економічно активного населення (у тому числі, за чисельністю дослідників – 0,41 %). Забезпеченість науковими кадрами в Україні й нині відповідає рівню таких європейських країн, як Іспанія, Польща, Чехія, Угорщина, однак більш як вдвічі менше за середнє значення цього показника в західноєвропейських країнах.

Відповідно до даних статистики, кількість науковців зменшилася з 295 010 у 1991 році до 84 969 у 2011 році і продовжує зменшуватися. Це вкладається в уявлення про відплив інтелекту (як зовнішній, так і внутрішній). Але парадоксальним є той факт, що за цей самий період кількість кандидатів наук в економіці в Україні зросла з 57 610 у 1995 році до 84 979 в 2011 р., а докторів наук – із 8133 у 1991 р. до 14 895 у 2011 р.

Саме наука та освіта повинні стати дієвим інструментом капіталізації людського потенціалу та чинником економічного зростання регіону.

Будь-яка регіональна економічна система характеризується і розвивається під впливом внутрішніх і зовнішніх факторів. Якщо внутрішні фактори характеризують процеси виробництва в межах одного регіону і, відповідно, внутрішнє середовище, відображаючись такими показниками, як валова додана вартість, випуск продукції та проміжне споживання, то зовнішні фактори щодо макрорегіону характеризують міжрегіональні процеси. При цьому основою виробництва економічних благ продовжують виступати матеріально-природничі ресурси (як у аграрному та індустріальному типі економіки), але найважливішими нематеріальними чинниками, які забезпечують зростання і розвиток будь-якої економічної системи, виступають людський капітал і знання. Регіональні співставлення наведено у табл. 3.

Таблиця 3

Територіальна структура регіональних господарських систем України у 2010 році, частка регіону в загальнодержавному показнику, %

Економічні райони і регіони	Територія	Населення	Валова додана вартість	Продукція промисловості	Продукція с/г	Кап. вклад.	Експорт
1	2	3	4	5	6	7	8
Україна	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**
Донецький район	**8,8**	**14,7**	**15,0**	**26,0**	**8,1**	**10,5**	**32,0**
Донецька	4,4	9,7	11,0	19,1	5,5	7,3	25,5
Луганська	4,4	5,0	4,0	6,9	2,6	3,1	6,5
Карпатський район	**9,3**	**13,3**	**8,2**	**5,6**	**4,9**	**10,8**	**5,3**
Закарпатська	2,1	2,7	1,4	0,7	0,2	1,4	2,3
Івано-Франківська	2,3	3,0	1,8	1,3	1,3	2,8	1,0
Львівська	3,6	5,6	4,0	2,4	2,4	5,4	1,9
Чернівецька	1,3	2,0	1,0	1,2	1,0	1,2	0,2
Південний район	**18,8**	**15,3**	**13,1**	**7,5**	**16,4**	**14,5**	**8,3**
АР Крим	4,5	5,1	3,9	2,0	4,3	5,6	1,3
Миколаївська	4,1	2,6	2,2	1,7	3,8	2,5	3,1
Одеська	5,5	5,2	5,5	2,9	4,4	5,3	3,3
Херсонська	4,7	2,4	1,5	0,9	3,8	1,1	0,7
Подільський район	**10,1**	**8,9**	**5,3**	**3,3**	**12,1**	**5,8**	**1,9**
Вінницька	4,4	3,6	2,2	1,7	6,1	2,5	1,1
Тернопільська	2,3	2,4	1,3	0,5	2,3	1,4	0,3
Хмельницька	3,4	2,9	1,8	1,1	3,6	1,9	0,6
Поліський район	**16,9**	**10,0**	**6,1**	**4,2**	**8,2**	**5,9**	**3,0**
Волинська	3,3	2,3	1,4	0,8	1,8	1,2	0,8
Житомирська	5,0	2,8	1,6	1,1	2,0	2,0	0,8

Закінчення табл. 3

1	2	3	4	5	6	7	8
Рівненьська	3,3	2,5	1,5	1,2	1,4	1,5	0,8
Чернігівська	5,3	2,4	1,6	1,1	3,0	1,2	0,6
Придніпровський район	**13,9**	**13,4**	**15,2**	**22,8**	**16,7**	**14,8**	**22,5**
Дніпропетровська	5,3	7,3	9,8	15,6	8,4	8,3	15,6
Запорізька	4,5	3,9	3,9	6,3	4,2	4,9	6,2
Кіровоградська	4,1	2,2	1,5	0,9	4,2	1,6	0,7
Східний район	**13,9**	**11,8**	**8,3**	**6,3**	**12,9**	**11,2**	**8,6**
Полтавська	4,8	3,2	3,4	5,6	6,0	4,9	4,3
Сумська	3,9	2,5	1,8	1,4	2,5	1,5	1,5
Харківська	5,2	6,0	6,5	4,9	4,4	4,8	2,8
Центральний район	**8,3**	**12,7**	**25,4**	**19,6**	**20,6**	**26,5**	**17,7**
Київська							
м. Київ	4,8	9,9	23,4	17,4	9,0	24,6	16,4
Черкаська	3,5	2,8	2,0	2,2	11,6	1,9	1,3

Джерело: за даними Державної служби статистики України.

Дослідження розвитку економіки регіонів України показало, що потенціал факторів, які забезпечують їх економічне зростання, значно вичерпано, а якість економічного зростання переважно ґрунтується на внутрішніх джерелах розвитку (тиражування застарілих моделей і видів продукції, розширення обсягів випуску), що не забезпечує реального зміцнення конкурентних позицій вітчизняних товарів на внутрішніх регіональних та міжнародних ринках. Основними причинами такого стану є застаріла і зношена виробничо-технологічна база вітчизняної промисловості. В багатьох галузях порушено фундаментальну умову економічного зростання – розширене відтворення основного капіталу, оновлення якого не забезпечується ні обсягами нововведених потужностей, ні масштабами вибуття; досягнення граничних значень можливого рівня завантаження виробничих потужностей як внутрішнього резерву нарощування випуску продукції.

Вивчення теоретико-методологічних підходів і практики господарювання дало можливість визначити такі фактори економічного зростання регіональної економіки: ефективність використання і нарощування ресурсного потенціалу регіонів; формування інноваційного та інтелектуального потенціалів регіонів. Враховуючи диспропорції у територіальному розвитку України, для розвитку національної інноваційної системи та подолання відставання в інноваційному розвитку необхідна конвергенція галузей знання, яка веде до створення нових парадигм, що виходять за межі традиційної мультиплікативної моделі.

Економічне зростання визначається наявними продуктивними та ринковими силами. Динамічне економічне зростання регіонів можливе лише за наявності оптимального співвідношення між наявними продуктивними силами (соціально-економічним потенціалом) та ринковими силами (капіталом), що забезпечують нормальне відтворення і приріст продуктивних сил регіонів.

Фактори економічного зростання регіональної економіки, потенціалу конкурентоспроможності повинні ґрунтуватися на механізмах приросту та формування ринкових чинників на засадах капіталізації людського потенціалу насамперед через нарощування інноваційного та інтелектуального потенціалів регіону за рахунок удосконалення механізмів управління наукою та освітою; підвищення ефективності використання і нарощування наявного ресурсного потенціалу за рахунок механізмів управління внутрішньогалузевими і міжгалузевими структурними зрушеннями; приросту людського капіталу (приросту і формування нових регіональних ринкових сил).

Враховуючи те, що кожен регіон – це є макросуб’єкт, капіталізація людського потенціалу на цьому рівні можлива у таких формах: ринкова (фіктивна); маркетингова

(суб'єктивна); реальна. Інструментами капіталізації при цьому вважаємо за доцільне обрати поєднання державних, корпоративних та індивідуальних. Напрямки капіталізації виражаються через капіталізацію частини прибутку; створення та накопичення інтелектуальної власності; можливості використання особистих характеристик.

Сьогодні наявність людського потенціалу не призводить до автоматичного його перетворення у людський капітал, якщо людина нічого не створює, не навчається, не удосконалює себе як особистість, тобто не відбувається процес капіталізації людського потенціалу.

Шляхами капіталізації людського потенціалу, що буде мати позитивний вплив на інноваційний розвиток регіону, є:

– капіталізація частини прибутку, створеного регіональною господарською системою;
– забезпечення першого робочого місця;
– інтелектуалізація трудових відносин;
– використання освітнього чинника;
– професійна підготовка;
– використання творчих здібностей людей для генерації нових бізнес-ідей;
– формування нових ділових зв'язків;
– перетворення особистого іміджу осіб в імідж регіону;
– охорона здоров'я;
– забезпечення мобільності робочої сили.

Висновки та пропозиції. Прискорення національного розвитку та забезпечення сталого економічного зростання у країні можливе лише на основі формування потужного науково-технічного потенціалу, який заснований на капіталізації людського потенціалу.

Таким чином, можна констатувати той факт, що процеси капіталізації людського потенціалу мають безпосередній вплив на інноваційний розвиток суспільства. Водночас є зворотний зв'язок між капіталізацією та інноваційністю. Наука та інновації у сучасному суспільстві одночасно виступають і джерелом капіталізації, і засобом інвестування у людський розвиток. Саме наукові досягнення впливають на зростання людського капіталу, який потім впроваджує ці знання у виробництво й одночасно їх продукує. Поряд з фінансуванням людського потенціалу важливо мати комплекс організаційних заходів, нормативно-правових актів та політичних рішень, реалізація яких покладається на органи влади, які несуть відповідальність за соціально-економічний стан суспільства.

Список використаних джерел

1. *Архієреєв С.* Підвищення ролі регіонів у випуску високотехнологічної та інноваційної продукції: міжнародний досвід [Електронний ресурс] / С. Архієреєв, О. Попадинець. – Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/Monitor/november08/5.htm.

2. *Верхоглядова Н. І.* Людський капітал і показники економічного зростання / Н. І. Верхоглядова // Економіка та держава. – 2007. – № 1. – С. 84–86.

3. *Давыдова О. А.* Инвестиции в человеческий капитал: динамика, оценка, эффективность : автореф. дис. … канд. экон. наук / О. А. Давыдова. – СПб., 1998. – 18 с.

4. *Кондаурова І. О.* Інституційні аспекти становлення економіки знань [Електронний ресурс] / І. О. Кондаурова. – Режим доступу : http://www. ea.donntu.edu.ua:8080.

5. *Lucas R. E.* On the mechanics of economic development / *R. E. Lucas* // Journal of monetary economics. – 1988. – № 22 (1). – P. 3–42.

УДК 332.012.33.14

Г.О. Комарницька, канд. екон. наук
Львівська державна фінансова академія, м. Львів, Україна

НАУКОВІ ТА ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ ЯК ЧИННИК СТРАТЕГІЧНОГО ПЛАНУВАННЯ ТА ПРОГНОЗУВАННЯ РОЗВИТКУ МІСТ

А.О. Комарницкая, канд. экон. наук
Львовская государственная финансовая академия, г. Львов, Украина

НАУЧНЫЕ И ОБЩЕСТВЕННЫЕ ОРГАНИЗАЦИИ КАК ФАКТОР СТРАТЕГИЧЕСКОГО ПЛАНИРОВАНИЯ И ПРОГНОЗИРОВАНИЯ РАЗВИТИЯ ГОРОДОВ

Hanna Komarnytska, PhD in Economics
Lviv State Academy of Finance, Lviv, Ukraine

SCIENTIFIC AND PUBLIC ORGANIZATIONS AS A FACTOR IN STRATEGIC PLANNING AND FORECASTING THE DEVELOPMENT OF CITIES

Обґрунтовано теоретико-методологічні основи дослідження наукових та громадських організацій як чинників стратегічного планування та прогнозування розвитку міст. Проаналізовано проекти цих організацій на прикладі міста Львова та області. Визначена ефективність таких проектів.

Ключові слова: *громадські та наукові організації, проекти розвитку, стратегічне планування, удосконалення, місто, регіон.*

Обоснованы теоретико-методологические основы исследования научных и общественных организаций как факторов стратегического планирования и прогнозирования развития городов. Проанализированы проекты данных организаций на примере города Львова и области. Определена эффективность данных проектов.

Ключевые слова: *общественные и научные организации, проекты развития, стратегическое планирование, усовершенствование, город, регион.*

In the article the theoretical and methodological bases of research scientific and public organizations as factors in strategic planning and forecasting of urban development. Analyzed projects of these organizations on the example of the city and region. Efficiency of these projects.

Key words: *public and scientific organizations, development projects, strategic planning, improvement, city, region.*

Постановка проблеми. Сучасний розвиток міст регіону, на наш погляд, становить неоднозначний і суперечливий процес, що зумовлює і позитивні, і негативні соціально-економічні наслідки. У зв’язку з цим неодмінною умовою ефективного функціонування проектів, які розробляють та впроваджують наукові та громадські організації, є попереднє ґрунтовне вивчення регіонального середовища, його внутрішніх відмінностей і проблем.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Обґрунтуванню теоретико-методологічних основ аналізу стратегії розвитку та планування міст та вивченню їх просторових і соціально-економічних особливостей у нашій країні присвячені праці вчених географів, соціологів та економістів, таких як О.І. Карий, Т.М. Качала, І.М. Комарницький, О.І. Шаблій, Л.Т. Шевчук та ін.

Цілі статті. З урахуванням невирішених частин досліджуваної проблеми та актуальних тенденцій розвитку зарубіжної економічної науки, метою цієї статті є аналіз ефективного функціонування міжнародних, всеукраїнських та регіональних проектів, які розробляють та впроваджують наукові та громадські організації.

Виклад основного матеріалу. Для сучасного планування та прогнозування розвитку міст необхідно здійснити аналіз, який ґрунтується на відомостях картографічних, соціологічних досліджень, характеристиці історичних передумов розвитку міст регіону.

Крім цього, планування та прогнозування повинні передбачати:

– особливості перебігу урбанізаційних процесів у регіоні загалом та конкретному населеному пункті зокрема;

– концептуальні положення перспективного розвитку урбанізаційних процесів у регіоні, державі;

– пріоритетності соціально-економічного розвитку регіону й підвищення якості життя населення;

– інноваційну орієнтацію розвитку регіональної економіки.

Неодмінна складова сучасного планування розвитку міст − розроблення відповідної документації, що ґрунтується на детальному аналізі сучасного стану міських населених пунктів та прогнозних моделях, у тому числі з використанням сценарного підходу. Планово-прогнозна документація як важлива складова стратегічного планування розвитку міст є основою для регулювання багатьох аспектів урбанізаційних процесів. Стратегічним плануванням виникнення та формування міст регіону займається багато наукових і громадських організацій. Так, заслуговує на увагу проект «Місцевий економічний розвиток міст України», що має на меті покращити умови та можливості економічного зростання міст завдяки ефективному урядуванню, яке відповідає інтересам громадян і бізнес-спільноти за активної підтримки центральних органів влади. Проект реалізовували від січня 2010 р. до грудня 2014 р. Він надавав підтримку в процесі вдосконалення планування та постачання послуг, які сприяли економічному зростанню та розвитку в 12 українських містах Львівської та Дніпропетровської областей [4].

В основу методології, використаної під час розроблення стратегічного плану, покладено узгоджені принципи та підходи загальновизнаної методології стратегічного планування, прийняті на початку процесу стратегічного планування у містах-партнерах проекту МЕРМ та сформульовані у методичних рекомендаціях для консультантів − «Короткому описі питань щодо методологічних засад розробки стратегічних планів економічного розвитку територіальних громад». Ці засади сформовані на практичному досвіді розроблення стратегій розвитку міст і регіонів України, у межах чисельних проектів міжнародної технічної допомоги. Це, наприклад, «Партнерство громад для поширення досвіду місцевого самоврядування» (USAID, 1998–2007 рр.), «Голос громадськості» (CIDA, 2005–2007 рр.), «Економічний розвиток українських міст» (2003–2006 рр.), «Локальні інвестиції та національна конкурентоспроможність» (USAID, 2007–дотепер) [4].

Зауважимо: названі проекти не були надто ефективними. Так, «Партнерство громад для поширення досвіду місцевого самоврядування», фінансоване США, офіційно мало на меті вдосконалення місцевого самоврядування на засадах спільної роботи громад міст-партнерів (українських і американських) з конкретних проблем, які стосуються:

– місцевого економічного розвитку;

– місцевого бюджету і фінансів;

– житлового господарства та комунальних послуг;

– громадського транспорту;

– залучення громадян до участі в місцевому самоврядуванні [5].

Однак реальна співпраця відбувалася лише у напрямку передання досвіду та фахової підтримки з удосконалення місцевого самоврядування. Причому задекларована взаємодопомога у цих питаннях між містами-партнерами мала сумнівний характер, оскільки середовища функціонування міст України та США суттєво відрізняються, і, вочевидь, український досвід, пов’язаний із подоланням проблем пострадянського періоду, малокорисний для регулювання урбанізаційних процесів у США. Отже, реальне передання досвіду виявилося радше однобічним.

У Львівській області до проекту «Місцевий економічний розвиток міст України» були залучені Дрогобич і Червоноград. Стратегічний план економічного розвитку цих міст на 2012−2020 рр. розроблено відповідно до прийнятої методології стратегічного управління територіальним розвитком [4]. Її складовими стали також національні правові й нормативні документи, зокрема Постанова Кабінету Міністрів України від 21 липня 2006 р. № 1001 «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвит-

ку на період до 2015 року» та Методичні рекомендації щодо формування регіональних стратегій розвитку, затверджені Наказом Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України від 29 липня 2002 р. № 224.

Стратегічний план спрямований на місцевий економічний розвиток як процес стратегічного партнерства влади, громад і бізнесу, що сприятиме зростанню продуктивності місцевої економіки через стимулювання інвестицій у нові й наявні підприємства, створення максимальної кількості робочих місць унаслідок реалізації переваг конкурентоспроможності міста порівняно з іншими містами та регіонами України [5].

Відповідно до Закону України «Про перспективне стратегічне планування» [4], таке планування розвитку територій повинні здійснювати органи місцевого самоврядування. Сучасні технології передбачають безпосередню участь у такому процесі представників різних секторів громади міста за принципами соціального партнерства.

Наприклад, з метою окреслення головних напрямків розвитку міст регіону та пошуку шляхів вирішення його проблем у межах проекту «Місцевий економічний розвиток міст України» проведено експертне опитування керівників підприємств, роботодавців і підприємців міст, залучених до аналізу.

Вагому роль у розробленні планово-прогнозної документації в обласному центрі відіграє Інститут міста – аналітичний центр, створений Львівською міською радою 21 травня 2009 р. Організаційно-правова форма – комунальна установа (має статус неприбутковості), заснована на комунальній власності й підпорядкована виконавчому комітету Львівської міської ради. Інститут велике значення у своїй діяльності надає інноваційній складовій розвитку Львова. Так, інноваційна економіка становить пріоритет розвитку міста, сформований в основних стратегічних документах міста − «Стратегії підвищення конкурентоспроможності міста Львова до 2015 року» та «Комплексній стратегії розвитку Львова 2012−2025 рр.». У межах реалізації визначених пріоритетів 6 жовтня 2010 р. на Х Міжнародному економічному форумі в м. Трускавці було підписано Меморандум про співпрацю між Львівською міською радою, Фондом цивільних досліджень та розвитку США, товариством з обмеженою відповідальністю «ТЕХІНВЕСТ», товариством з обмеженою відповідальністю «Елекс» щодо реалізації спільного Проекту зі створення Львівського інноваційного центру.

Завдання цього центру:

– сприяти розвитку в місті інноваційного підприємництва;
– комерціалізувати успішні результати діяльності науково-дослідних установ;
– залучати в місто інтелектуалів, венчурних інвесторів;
– розвивати економіку знань і модернізацію економіки міста [1].

Для аналізу інноваційного середовища Департаментом економічної політики та Комунальною установою Інститут міста до Львова було залучено також чотири експерти (М. Кашубовські – США, Л. Фридрих та К. Засядли – Республіка Польща, І. Гагауз – Україна). Проведено зустрічі з представниками лідируючих підприємств-виробників інноваційної продукції − НВП «Карат», ТзОВ «Софтсерв», ТзОВ «Міта-Техніка», ВАТ «Ензим», Корпорацію «Енергоресурс-Інвест»; провідних навчальних та науково-дослідних закладів міста − Національний університет «Львівська політехніка», Львівський національний університет ім. Івана Франка, Українська академія друкарства, Інститут біології клітини, Національний лісотехнічний університет України, Львівський державний аграрний університет, Львівська національна академія мистецтв та ін.; діючих об’єктів інфраструктури підтримки інновацій у м. Львові – Львівський центр науки, інновацій та інформатизації, Технологічний парк Національного університету «Львівська політехніка», Західний науковий центр, Технологічний парк «Яворів», Західний регіональний центр інноваційного розвитку.

На основі звітів експертів було зазначено відсутність у місті ефективної ринкової інфраструктури, необхідної для успішного розвитку конкурентоспроможного інноваційного сектору економіки, сформовано пріоритетні завдання для майбутнього Інноваційного центру й умови першого конкурсу в межах Проекту з відбору його партнерів [1].

На прикладі міста Львова можна проаналізувати шляхи оптимізації регулювання урбанізаційних процесів у великому місті. Слід зауважити, що загалом система регулювання розвитку міст в Україні є суттєво розбалансованою. Зокрема, з одного боку, великі повноваження щодо провадження міської політики мають місцеві органи влади, що представлені міськими головами (мерами міст), міськими радами та відповідними адміністраціями. З іншого боку, питання бюджетної та інвестиційної політики вирішуються головним чином центральними органами влади. Власне, проблема наповнюваності місцевого бюджету та раціонального використання його можливостей для розвитку міського середовища за активної участі наукових та громадських організацій є однією із найсуттєвіших на сучасному етапі розвитку стратегічного планування та прогнозування функціонування міст.

Однак розвиток міста Львова має свою суттєву специфіку, що зумовлена:

– західним прикордонним положенням міста;
– його транспортним значенням;
– активним розвитком туристичного бізнесу.

Західне прикордонне положення Львова досить ефективно використовується для активізації економічного розвитку міста, формування його позитивного іміджу серед зарубіжних інвесторів. Безумовно, стримуючим чинником є наявність візового режиму з країнами шенгенської зони, однак найімовірніше вже у 2015 році спільними зусиллями представників Євросоюзу та новообраної української влади це питання може бути вирішене. Поряд із підписанням угоди про асоціацію з Європейським Союзом безвізовий режим у поєднанні зі значним інноваційним потенціалом міста можуть зумовити перетворення його в осердя потужного урбокластера, найбільшого у західній частині України.

Висновки. Проаналізована нами планово-прогнозна документація та стратегічна інноваційна діяльність, спрямована на міський розвиток регіону, засвідчує активну участь громадських організацій у розвитку міст. Водночас установлені особливості діяльності відповідних організацій дають змогу дійти висновку про певну невідповідність стратегічних цілей розвитку міст та їхнього реального соціально-економічного потенціалу. Отже, проаналізовані нами місторегулюючі документи орієнтовані передусім на покращення соціально-економічних умов розвитку міста та приміської зони і мало враховують інтереси територіальної громади, мешканців. З огляду на це принципового значення набувають заходи української влади, спрямовані на розвиток місцевого самоврядування, у тому числі ухвалення необхідних законів.

Список використаних джерел

1. *Інститут* міста [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.cityinstitute.org/index.php?option=com_content&view=192&Itemid=202.

2. *Комарницький І. М.* Зв'язки з громадськістю в контексті регулювання урбанізаційними процесами в регіоні / І. М. Комарницький, Г. О. Комарницька // Збірник наукових праць Хмельницького кооперативного торговельно-економічного інституту. – 2014. – № 8. – С. 186–195.

3. *Лисенко І. В.* Кластерна концепція інноваційного розвитку економіки регіону [Електронний ресурс] / І. В. Лисенко. – Режим доступу : http://www.confcontact.com/20111019/2_lisenko.htm.

4. *Місцевий* економічний розвиток міст України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mled.org.ua/.

5. *Місцевий* економічний розвиток: підтримка та стимулювання : VIII Український муніципальний форум [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mled.org.ua/media/docs/Book_for_8_AUC_MunicipalForum_12July2012_Ukr.pdf.

УДК 332.1:330.322(477.51)

С.В. Повна, канд. екон. наук
Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

ТЕРИТОРІАЛЬНО-ГАЛУЗЕВИЙ ЗРІЗ ІНВЕСТИЦІЙНИХ ПРОЕКТІВ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

С.В. Повная, канд. экон. наук
Черниговский национальный технологический университет, г. Чернигов, Украина

ТЕРРИТОРИАЛЬНО-ОТРАСЛЕВОЙ СРЕЗ ИНВЕСТИЦИОННЫХ ПРОЕКТОВ ЧЕРНИГОВСКОЙ ОБЛАСТИ

Svitlana Povna, PhD in Economics
Chernihiv National Technological University, Chernihiv, Ukraine

TERRITORIAL AND SECTORAL CUT OF THE INVESTMENT PROJECTS OF THE CHERNIHIV REGION

Проаналізовано масштаби та напрями інвестиційних проектів, що пропонуються до реалізації в Чернігівській області. Зроблені висновки щодо відповідності цих проектів державним та регіональним пріоритетам, а також рівномірності майбутнього розвитку регіону. На основі європейського досвіду надані рекомендації щодо державної регіональної політики у сфері інвестування.

***Ключові слова**: розвиток регіону, пріоритети, рівномірність розвитку, державна регіональна політика.*

Проанализированы масштабы и направления инвестиционных проектов, предлагаемых к реализации в Черниговской области. Сделаны выводы относительно соответствия этих проектов государственным и региональным приоритетам, а также равномерности будущего развития региона. На основе европейского опыта даны рекомендации относительно государственной региональной политики в сфере инвестирования.

***Ключевые слова**: развитие региона, приоритеты, равномерность развития, государственная региональная политика.*

Analyzed the extent and directions of investment projects proposed for implementation in the Chernihiv region. Conclusions regarding the compliance of these projects to the national and local priorities and the uniformity of the future development of the region. Based on the European experience provides recommendations concerning the state regional policy in the field of investment.

***Key words**: regional development, priorities, uniform development, the state's regional policy.*

Постановка проблеми. Важливими проблемами регіонального розвитку є відповідність регіональних інвестиційних проектів заданим пріоритетам, що забезпечує розвиток території в бажаному напрямку, а також рівномірність розвитку територій. Як і проблеми ефективності територіального управління, ці проблеми належать до впливу двох сил: влади (державної і місцевої) та суб'єктів господарювання і багато в чому визначаються державною регіональною економічною політикою.

Державна регіональна економічна політика – це політика балансування між економічним централізмом і господарською самостійністю регіону, в остаточному підсумку вона визначається якісним станом суспільства, його економіки і політики. Характерна риса розглянутої проблеми полягає в тому, що основна увага при цьому приділяється регіональній економічній політиці держави, у той час як економічна політика регіонів практично не вивчається [1]. Важливою проблемою є прагнення та можливість самого регіону визначати власну політику, активність та здібності місцевої влади, а також керівників підприємств.

Майбутній розвиток території визначається інвестиційними проектами, що пропонуються до реалізації. Відповідно до їх змісту та масштабів можна оцінити, наскільки вдало розвиваються діючі суб'єкти господарювання та рівень впливу на розвиток економіки органів державної та місцевої влади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам інвестиційного розвитку регіонів присвячено багато публікацій, серед яких можна виокремити таких авторів: М.П. Бутко, В.М. Геєць, Б.М. Данилишин, В.П. Приходько, М.А. Хвесик та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Оцінювання відповідності регіональних інвестиційних проектів заданим пріоритетам надає інформацію

щодо ступеня впливу державної регіональної політики на розвиток економіки території, а через масштаби та зміст інвестиційних проектів можна оцінити рівномірність та характер майбутнього розвитку територій, що є актуальним, вказує на можливі проблеми подальшого розвитку регіону і потребує відповідних досліджень.

Мета статті. Метою цього дослідження є оцінювання масштабів та змісту інвестиційних проектів Чернігівської області, визначення їх відповідності державним та регіональним пріоритетам, а також рівномірності майбутнього розвитку територій.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах інвестиції виступають найважливішим засобом забезпечення умов економічного зростання, структурних зрушень в економіці, технічного прогресу, підвищення якісних показників економічної діяльності на макро-, мезо- та мікроекономічному рівнях [2]. Складні відтворювальні процеси відбуваються виключно на основі інвестування, яке забезпечує відновлення господарської системи. Саме через зроблені інвестиції можна розвивати конкурентні переваги кожної місцевості, нарощувати конкурентоспроможні виробництва, відповідно мати господарську самостійність території. Напрям інвестування вказує на зміст регіональної економічної політики, що проводиться владою.

Розвиток регіональної економічної політики є режимом функціонування регіональної системи, орієнтованим на позитивну динаміку параметрів рівня та якості життя населення, забезпеченого стійким, збалансованим багатофакторним відтворенням соціального, господарського, ресурсного й екологічного потенціалів території. Регіональна політика принципово відрізняється від усіх інших тим, що розглядає регіони й регіональні проблеми в комплексі та спрямована на узгодження загальнодержавних і регіональних інтересів [1].

Значення регіональної політики й увага до неї у світі неухильно зростають. Про це, зокрема, свідчить той факт, що у Стратегії розвитку Європи на період до 2020 року передбачено, що 60–75 % всіх коштів, спрямованих на реалізацію Стратегії, буде витрачено на заходи, пов’язані з досягненням цілей регіонального розвитку [3].

Сьогодні в Україні є суспільний запит на ефективну державну регіональну політику, спроможну здійснити модернізацію на місцевому рівні, стати запорукою підвищення рівня та якості життя людини незалежно від місця її проживання – на всій території України. Вектор змін парадигми регіонального розвитку в Україні передбачає перехід від регіональної політики перерозподілу ресурсів та «вирівнювання» до політики створення рівних можливостей та сприятливих інституційних умов для комплексного розвитку регіонів України, зростання їх конкурентоспроможності.

Запорукою успішного досягнення мети сталого збалансованого розвитку регіону, зростання його конкурентоспроможності є об’єктивно визначений пріоритет регіонального розвитку (у т. ч. з урахуванням особливостей розвитку території), підкріплений наявним на місцевому рівні ресурсним забезпеченням. Пріоритети регіонального розвитку повинні відображати не тільки інтереси окремого регіону, а й бути засобом досягнення стратегічних цілей регіонального розвитку у масштабах України: зростання конкурентоспроможності регіонів та забезпечення збалансованого регіонального розвитку; досягнення територіальної соціально-економічної інтеграції; підвищення ефективності державного управління у сфері регіонального розвитку. Синергетичне поєднання секторального, територіально-просторового та управлінського виміру формує засади нової державної регіональної політики, започатковує інноваційні механізми щодо формування регіональних пріоритетів розвитку в Україні. Обґрунтоване визначення механізмів формування пріоритетів регіонального розвитку відкриває нові можливості для успішного управління регіональним розвитком з огляду на потреби регіонів та в контексті практичної реалізації стратегічних цілей та стратегічних пріоритетів регіонального розвитку держави.

Разом з тим важливо не лише правильно сформувати пріоритети; не менш важливою проблемою є проблеми практичної реалізації, тобто забезпечення узгодженості інвестиційних проектів підприємств із сформованими пріоритетами. У табл. 1 ми проаналізували розподіл інвестиційних проектів Чернігівської області [4] за галузевою ознакою та в подальшому відповідність їх встановленим пріоритетам.

Таблиця 1

Розподіл пропонованих до реалізації інвестиційних проектів Чернігівської області за галузевою ознакою

Галузь проекту	**Кількість проектів**	**Вартість проектів, тис. грн**	**% від загальної вартості проектів**
Обробна промисловість (крім харчової)	7	2411640	42,35
Соціальні проекти	7	2229455	39,15
Аграрна інфраструктура	7	277120	4,87
Харчова промисловість	5	194300	3,41
Енергетичні проекти	8	187600	3,29
Екологічні проекти	2	171570	3,0
Туризм	14	107796	1,89
Тваринництво	8	43500	0,76
Інфраструктура бізнесу	2	37270	0,65
Видобування і переробка корисних копалин	1	34429	0,6
Разом	**61**	**5694680**	**100**

Згідно з табл. 1, за галузевою ознакою основний обсяг інвестування припадає на обробну промисловість (крім харчової) – 42,35% від загальної вартості інвестиційних проектів та соціальну сферу (будівництво житла) – 39,15 %. Загалом подані проекти відповідають як національним, так і регіональним пріоритетам інвестиційного та соціально-економічного розвитку. Так, наприклад, спостерігаються проекти за такими пріоритетними напрямами:

1) пріоритети розвитку базових галузей економіки, в яких реалізуються інвестиційні та інноваційні проекти [5]: виробництво, перероблення та зберігання сільськогосподарської продукції; реконструкція систем тепло- і водопостачання та водовідведення; будівництво житла; виробництво альтернативних джерел енергії;

2) пріоритетні напрями соціально-економічного та культурного розвитку (національні проекти) [6]: “LNG Україна” – створення інфраструктури постачання скрапленого газу в Україну; "Енергія природи" – будівництво комплексу вітрових, сонячних та малих гідроелектростанцій, виробництво твердого альтернативного палива; "Доступне житло" – система проектів комплексного будівництва доступного житла (виключено 05.03.2014 р.); "Чисте місто" – система комплексів з перероблення твердих побутових відходів (виключено 05.03.2014 р.); "Якісна вода" – забезпечення населення України якісною питною водою; “Відроджене скотарство” – розроблення та реалізація програми розвитку скотарства;

3) регіональні інвестиційні пріоритети Чернігівської області: за галуззю інвестування (об’єкти інноваційно-інвестиційної інфраструктури; об’єкти туристичного комплексу, включаючи туристично-оздоровчі об’єкти, об’єкти технічної інфраструктури; інвестиції в розвиток і впровадження енергозберігаючих та екологобезпечних технологій; об’єкти ефективного розроблення та глибинного перероблення сировинних та природних ресурсів, що містять надра області та розташовані на її території); пріоритети інвестиційного розвитку ресурсної бази регіону (торф’яна галузь; деревообробна галузь; виробництво альтернативних видів палива; добування неенергетичних матеріалів та виробництво будівельних матеріалів; перероблення промислових і побутових відходів та вторинної сировини).

Лише три проекти загальною вартістю 0,3 % від вартості усіх проектів важко віднести до яких-небудь затверджених пріоритетів, отже, можна констатувати вагомий вплив державної та регіональної політики у вигляді встановлення пріоритетів на господарський розвиток регіону.

У табл. 2 ми проаналізували рівномірність розподілу інвестиційних проектів за територіальною ознакою, що має надати інформацію про активність та рівномірність майбутнього розвитку територій.

Таблиця 2

Територіальний зріз пропонованих до реалізації інвестиційних проектів Чернігівської області

Регіон проекту	**Кількість проектів**	**Вартість проектів, тис. грн**	**% від загальної вартості проектів**
Бахмачський район	2	20800	0,36
Бобровицький район	2	15500	0,27
Варвинський район	1	170000	2,98
Городнянський район	1	11600	0,20
Козелецький район	2	91776	1,61
Коропський район	3	44429	0,78
Корюківський район	5	242120	4,25
Куликівській район	3	4000	0,07
Менський район	4	117600	2,06
Ніжинський район	6	2339620	41,08
Новгород-Сіверський район	1	2000	0,03
Носівський район	3	190000	3,34
Прилуцький район	8	134600	2,36
Семенівський район	1	12640	0,22
Сосницький район	2	5000	0,09
Срібнянський район	1	10000	0,17
Талалаївський район	3	15900	0,28
Щорський район	1	1200	0,02
Чернігівський район	2	11500	0,20
м. Чернігів	10	2254395	39,59
Разом	**61**	**5694680**	**100**

Таким чином, основний обсяг інвестування (41,08 %) пропонується у Ніжинському районі та обласному центрі – м. Чернігові (39,6 %). За кількістю підготовлених проектів лідирують м. Чернігів, Прилуцький, Ніжинський та Корюківський райони. Отже, загалом можна констатувати, що навіть на рівні Чернігівської області більшу інвестиційну активність проявляють ті райони, які вже сьогодні більш розвинуті.

При порівнянні лідерів (Ніжинського району та м. Чернігова) можна побачити, що у Ніжинському районі планують використати інвестиції на виробничі проекти (створення серійного виробництва комбінованих концентраторних сонячних систем теплопостачання будівель та споруд; розроблення та впровадження у виробництво нових технологій щодо створення медичних виробів; розроблення та виробництво сучасних технічних засобів навчання та тренажерів для підготовки робітників за найбільш затребуваними спеціальностями; створення нових видів обладнання для птахівництва; створення сучасної технологічної лінії з виробництва високоякісного листового скла флоат-методом; будівництво комбінату зі зберігання та перероблення зернових і олійних сільськогосподарських культур), а у м. Чернігові – переважно на соціальні проекти (забудова житлового мікрорайону; будівництво торгово-розважального центру; будівництво комерційного центру; будівництво готельного комплексу з рестораном). Отже, виробничі підприємства м. Чернігова не проявляють жодної інвестиційної активності, натомість у деяких районах планується вагомий економічний розвиток.

Безумовно, соціальні проекти також необхідні, тим більше, що потреба в житлі не задоволена, але соціальний розвиток у нормальних умовах є похідною від економічного розвитку. Ця проблема ускладнюється тим, що за державною регіональною політикою основний наголос робиться також на соціальних проектах [7], забуваючи про економічний розвиток. Так, згідно з регіональним планом заходів Чернігівської області на виконання Державної програми активізації розвитку економіки на 2013–2014 роки, передбачене бюджетне фінансування економічних заходів становить лише 0,2 % від загального фінансування, соціальних заходів – 37 %.

Зауважимо, що в ЄС під «соціальною складовою» розуміють насамперед вирішення комплексу питань щодо зайнятості населення. Успішно реалізованими вважають тільки ті програми, які зробили значний внесок у зменшення безробіття. Стосовно фінансування соціального напрямку, в Державній програмі активізації розвитку економіки на 2013–2014 роки [8] також визначено, що активізація розвитку національної економіки має сприяти підвищенню соціальних стандартів та рівня добробуту громадян, збільшенню кількості робочих місць. “Соціалізація” бюджету, не підкріплена адекватним збільшенням обсягів виробництва і підвищенням рівня продуктивності праці, тільки тимчасово вирішує завдання покращення добробуту громадян. В Україні тривалий час не проводилися реформи, спрямовані на усунення структурних диспропорцій, внаслідок чого істотно загальмувалися процеси подолання структурних дисбалансів перехідного періоду, технологічної модернізації, формування ефективної економічної бази для соціальних перетворень.

Отже, економічні питання є першочерговими щодо розвитку територій, і саме їм варто приділяти найбільше уваги. У деяких розвинених країнах навіть є вимога щодо обов’язковості інвестиційного напряму державних запозичень [9]. Ця вимога, зокрема, прописана у Великобританії у Кодексі фінансової стабільності, а в Німеччині включена навіть до Конституції.

Прагнення України до євроінтеграції обумовлено бажанням отримати фінансову допомогу, але треба враховувати, що для «нових» країн ЄС було вирішено встановити «стелю» щорічно виділених коштів у розмірі 4 % від національних ВВП з міркувань про низьку поглинаючу здатність їх фінансових систем. Вважається, що такий обсяг допомоги країна може прийняти без значного збільшення інфляції й істотного тиску на держбюджет. Отже, чим сильнішою Україна увійде до цього союзу, тим більше вона зможе отримати від нього.

Одним з найважливіших принципів регіональної політики ЄС, що діє з 1988 р., є принцип доповнюваності, відповідно до якого всі заходи фондів ЄС співфінансуються з боку країн-членів (з національних і регіональних бюджетів, а також інших джерел, у тому числі коштів приватних компаній); інститути ЄС можуть надавати ресурси тільки як додаткове джерело під час реалізації національних програм і не мають права визначати об’єкти свого втручання виключно за власною ініціативою. Місцеві органи управління повинні покрити від 15 до 50 % витрат, пов’язаних з конкретними проектами, за рахунок місцевих (державних або приватних) джерел, оскільки не мають сенсу проекти, які нав’язуються органами вищого рівня, і проекти повинні дійсно належати громаді, яка отримує користь від їх реалізації.

У цьому процесі велика роль консалтингу, бо вміння розробити та впровадити потрібні проекти не виникає без зусиль та кваліфікованої підтримки. Для успішно реалізованих проектів ЄС концентрує додатковий резерв коштів, натомість при нецільовому використанні ресурсів можуть наступити санкції та відмова у фінансуванні. Наприклад, досягнення Польщі пов’язуються з успішним освоєнням коштів ЄС через вдалу реалізацію проектів, але це характерно далеко не для усіх країн ЄС.

З метою створення додаткової доданої вартості під час використання коштів фондів ЄС функціонують технічні програми групи Європейського інвестиційного банку, які покликані поліпшити розробку регіональних проектів і підвищити їх якість. Наприклад, програма «Спільна допомога в підтримці проектів у європейських регіонах» (JASPERS) повинна допомогти країнам ЄС у підготовці якісних проектів на всіх етапах їх розроблення, починаючи з плану проекту і закінчуючи отриманням кінцевої допомоги.

У реформі політики згуртування ЄС на 2014–2020 рр. [10] робиться акцент на кредити, а не субсидії, що має підвищити якість проектів і перешкоджати залежності від субсидій. Політика ЄС рухається сьогодні в напрямку збільшення обсягів допомоги, яку необхідно повертати, намагаючись таким чином збільшити рівень наявних ресурсів, створити додаткові стимули для забезпечення ефективності з боку бенефіціарів, а також для додаткового досвіду, який надається банками і сектором фінансових послуг.

Згладжування міжрегіональних контрастів в ЄС часто досягається вирівнюванням кількісних показників, при якому зберігається якісне відставання проблемних територій у розвитку постіндустріального інноваційного суспільства. Так, регіони ЄС розрізняються не тільки за рівнем поточного економічного розвитку або соціальною обстановкою, а й за можливостями змінити ситуацію. Більшою мірою згладжування міжрегіональних контрастів в ЄС залежить від активності у сфері науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт. Ні поточна підтримка відсталих територій, ні навіть створення загального сприятливого інвестиційного клімату для підприємств (що найчастіше мають середню або низьку наукоємність) не дає стійкого скорочення розриву в рівні регіонального розвитку. Вважається, що ліквідувати в перспективі прірву між провідними економічними центрами ЄС і периферійними або депресивними територіями можна лише одним шляхом – створюючи можливості для нарощування в регіонах власного потенціалу інноваційного розвитку.

На тлі нових можливостей фінансування ЄС на 2014–2020 рр. і запуском нової програми Творчої Європи [11], підкреслюється потенціал зростання культури і творчості для міст та регіонів: інвестиції в культуру фундаментально впливають на економічну привабливість, а отже, на зростання зайнятості, розвиток міст і регіонів. Дослідження показують, що регіони з сильною стратегією економічного розвитку, заснованій на культурі, здебільшого, мають більш низькі показники безробіття. Кілька міжнародних обстежень показали, що міста та регіони, які інвестують у культуру, спорт і освіту, економічно більш успішні, ніж міста і регіони, що не роблять цього, і, більше того, ці міста і регіони, у кінцевому рахунку, стають більш безпечними місцями для проживання. В основі лежать п’ять секторів: «культура», «спорт», «освіта», «економіка» і «безпека»; при цьому інвестиції в першу трійку сприяють двом останнім. Україні також варто звернути увагу на ці складові, оскільки намагання зекономити на них звичайно не приводить до розвитку суспільства та економіки.

Висновки і пропозиції. Отже, згідно з проведеним аналізом можна констатувати, що подані інвестиційні проекти Чернігівської області відповідають як національним, так і регіональним пріоритетам інвестиційного та соціально-економічного розвитку. За територіальною ознакою класифікації цих проектів виявлено, що більшу інвестиційну активність проявляють ті райони, які вже сьогодні більш розвинуті. Крім того, у м. Чернігові виявлена негативна тенденція щодо розвитку лише соціальних проектів, не підкріплена економічним розвитком.

Майбутній розвиток регіону залежить від масштабів та напрямів інвестування, при цьому необхідно приділити увагу розвитку інвестиційного консалтингу, який би допомагав розробляти та впроваджувати успішні інвестиційні проекти, а також необхідна

раціональна державна регіональна політика, що знаходила б «золоту середину» між соціальним та економічним напрямами розвитку.

Список використаних джерел

1. *Приходько В. П.* Інституціональні умови сталого розвитку в системі реалізації регіональної політики / В. П. Приходько // Агросвіт. – 2012. – № 12. – С. 35–40.

2. *Інвестиційний* менеджмент: теорія і практика : навчальний посібник / за ред. М. П. Бутка. – Ніжин : Аспект-Поліграф, 2009. – 452 с.

3. *Щодо вдосконалення* територіально-організаційних механізмів стимулювання інвестиційної діяльності в Україні : аналітична записка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/articles/897/.

4. *Перелік* інвестиційних проектів Чернігівської області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://economy.cg.gov.ua/index.php?id=9564&tp=1&pg=.

5. *Про затвердження* Програми розвитку інвестиційної та інноваційної діяльності в Україні [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 02.02.2011 р. № 389. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/389-2011-%D0%BF.

6. *Про затвердження* переліку проектів із пріоритетних напрямів соціально-економічного та культурного розвитку (національні проекти) [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 08.12.2010 р. № 1256. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1255-2010-%D0%BF.

7. *Повна С. В.* Системність регіональної економічної політики в контексті сталого розвитку / С. В. Повна // Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія «Економічні науки» : наук. зб. – 2013. – № 2 (66). – С. 158–163.

8. *Державна* програма активізації розвитку економіки на 2013–2014 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/187-2013-%D0%BF#n11.

9. *Луніна І. О.* Ризики державних фінансів України та шляхи їх мінімізації / І. О. Луніна // Фінанси України. – 2012. – № 2. – С. 4–15.

10. *Refocusing* EU Cohesion Policy for Maximum Impact on Growth and Jobs: The Reform in 10 points [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-13-1011_en.htm.

11. *Culture* and Creativity – Europe's regions and cities making a difference [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://cor.europa.eu/en/news/Pages/cor-cultural-creative-sectors.aspx.

УДК 338.22:330.341.1

О.В. Попело, канд. екон. наук
Ф.М. Уляненко, канд. екон. наук
Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

ІНСТИТУЦІЙНІ АСПЕКТИ АКТИВІЗАЦІЇ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ІННОВАЦІЙНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

О.В. Попело, канд. экон. наук
Ф.М. Уляненко, канд. экон. наук
Черниговский национальный технологический университет, г. Чернигов, Украина

ИНСТИТУЦИОННЫЕ АСПЕКТЫ АКТИВИЗАЦИИ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ИННОВАЦИОННОЙ СРЕДЕ

Olha Popelo, PhD in Economics
Fedir Ulianenko, PhD in Economics
Chernihiv National Technological University, Chernihiv, Ukraine

INSTITUTIONAL ASPECTS OF ACTIVATION OF ENTREPRENEURIAL ACTIVITY IN THE INNOVATIVE ENVIRONMENT

Визначено залежність активізації підприємницької діяльності в регіональному інноваційному середовищі від рівня інституційної домінанти модернізації економіки.

Ключові слова: *підприємницька діяльність, інноваційне середовище, інноваційна діяльність, кластерні структури, інноваційна модель розвитку, конкурентоспроможність, модернізація.*

Определена зависимость активизации предпринимательской деятельности в региональной инновационной среде от уровня институциональной доминанты модернизации экономики.

Ключевые слова: *предпринимательская деятельность, инновационная среда, инновационная деятельность, кластерные структуры, инновационная модель развития, конкурентоспособность, модернизация.*

The dependence of entrepreneurial activity stepping up in the regional innovation environment on the level of institutional dominance of economic modernization has been determined.

Key words: *entrepreneurial activity, innovation environment, innovation activity, cluster structures, innovation development model, competitiveness, modernization.*

Постановка проблеми. Світові інтеграційні процеси все більше вимагають активізації інноваційної діяльності, у тому числі і широкого залучення до цього малого підприємництва, яке є каталізатором нововведень, формуючи конкурентоспроможність як регіону, так і держави. Незважаючи на послідовні заходи, ужиті державними структурами, які спрямовані на підвищення ефективності інноваційної політики в Україні, вона нині залишається недосконалою, а інноваційна активність малого підприємництва – низькою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам інноваційного розвитку малого підприємництва присвятили чимало наукових праць такі вітчизняні і зарубіжні вчені, як: О.М. Алімов, О.І. Амоша, Б.В. Буркинський, М.П. Бутко, З.С. Варналій, К.О. Ващенко, В.П. Вишневський, В.Є. Воротін, В.М. Геєць, З.В. Герасимчук, Б.М. Данилишин, М.І. Долішній, С.І. Дорогунцов, І.І. Лукінов, С.В. Мочерний, Т.В. Пепа, М.І. Туган-Барановський, Л.Г. Чернюк, М.Г. Чумаченко, А.А. Чухно, С.М. Шкарлет, Й. Шумпетер та багато інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогодні більша частина наукових напрацювань стосується процесів трансформації затрат у випуск нової продукції реальним сектором економіки, тоді як роль інноваційного підприємництва залишається на рівні дискусій і не знаходить шляхів його активізації.

Метою статті є дослідження інституційних засад активізації інноваційного розвитку підприємницького середовища.

Виклад основного матеріалу. Успішна інноваційна підприємницька діяльність неможлива без інноваційної інфраструктури (інноваційного середовища). Ринкова інноваційна інфраструктура – це сукупність взаємопов'язаних і взаємодоповнюючих організаційних структур, завданням яких є створення необхідних умов для достатнього й ефективного здійснення різних видів інноваційної підприємницької діяльності [4,

с. 132]. У Законі України «Про інноваційну діяльність» під інноваційною інфраструктурою розуміється «сукупність підприємств, організацій, установ, їх об'єднань, асоціацій будь-якої форми власності, що надають послуги із забезпечення інноваційної діяльності (фінансові, консалтингові, маркетингові, інформаційно-комунікативні, юридичні, освітні тощо)» [7]. Переважно, у розвинутих країнах інноваційна інфраструктура створюється за кошти держави і під її керівництвом. Зокрема, держава бере на себе:

- інституційно-правове забезпечення, що виражається у прийнятті законів України, постанов Верховної Ради України і Кабінету Міністрів України та інших правових документів, які формують законодавче поле для успішного ведення інноваційної діяльності;
- послідовне проведення інноваційної політики, системно організовуючи дію економічних механізмів: оподаткування, кредитування, амортизації, страхування, ліцензування, квотування, тарифікації, встановлення зборів та акцизів;
- організацію сучасної системи інформації, доступної для всіх регіонів, про нові досягнення в науці, техніці, технологіях, що дає можливість користувачам підбирати необхідне для розвитку своїх підприємств;
- створення системи консультативних та навчальних інноваційних центрів у регіонах, в яких влаштовуються демонстрації нових технологій та техніки, навчання працівників, організовуються зустрічі з розробниками нових видів конкурентоспроможної та наукомісткої продукції та послуг.

У країнах, які досягли економічного успіху, сьогодні йдеться вже не про формування інноваційного середовища, а про запровадження національних інноваційних систем (НІС). На думку Л. Федулової, національна інноваційна система – це, з одного боку, сукупність взаємопов'язаних організацій (структур), зайнятих виробництвом і комерційною реалізацією наукових знань і технологій у межах національних кордонів: малих і великих компаній, університетів, лабораторій, технопарків та інкубаторів; з іншого – комплекс інститутів правового, фінансового й соціального характеру, що забезпечують інноваційні процеси та спираються на національні звичаї, традиції, культурні та політичні особливості. Метою національних інноваційних систем є підвищення якості життя населення через [9, с. 56]:

- створення додаткових робочих місць у сфері науки, виробництва й послуг;
- збільшення надходжень у бюджети різних рівнів внаслідок збільшення обсягів виробництва наукомісткої продукції та доходів населення;
- зростання освітнього рівня населення;
- вирішення екологічних і соціальних проблем за рахунок використання новітніх технологій.

А.А. Чухно зазначає: «Принципово важливою рисою нової економіки є те, що вона створює якісно новий фактор виробництва – інформацію і знання. Якщо раніше існували однозначні фактори виробництва – земля, праця, капітал, – то тепер з'явився, так би мовити, двозначний фактор. Це відкрило широке поле для фантазії учених. Перші брали інформацію і на її основі характеризували інформаційну економіку і суспільство; другі вивчали іншу його частину – знання – і на цій основі розробляли теорію економіки і суспільства знань; треті стверджували, що суспільство пройшло комунікаційну й інформаційну стадії або фази розвитку і наразі будує економіку і суспільство знань. Така різноманітність поглядів і тлумачень обумовлена відсутністю наукового обґрунтування теорії якісно нового фактора виробництва. Дослідження показали, що інформація і знання, при всій їх відмінності, представляють єдність. Знання – це вміст інформації, а інформація – форма поширення знань. Без знань інформація існувати не може, принаймні вона не буде повноцінною, а без інформації знання перетворюються на мертвий капітал. Завдяки своїм якостям інформація і знання повинні зайняти провідне місце в ін-

новаційному розвитку. Україна, яка знаходиться на індустріальній стадії, вимушена застосовувати високі індустріальні технології. У цьому полягає особливість інноваційного розвитку нашої країни. Але майбутнє інноваційного розвитку й економіки в цілому визначають інформація і знання. Саме вони обумовлюють інтелектуалізацію економіки, вплив інтелектуального капіталу, який є джерелом інновацій, зростання інтелектуальної власності, інтелектуальної продукції» [10].

Основні показники інноваційної діяльності промислових підприємств у регіонах України наведено на рис. 1.

Невід'ємною складовою інноваційного розвитку є наявність державної політики і законодавства, спрямованого на стимулювання інноваційних процесів як в економічній сфері, так і у суспільстві загалом. З огляду на це прерогативою держави є удосконалення інституційно-правового забезпечення інноваційних нововведень на регіональному та загальнонаціональному рівні української економіки.

Враховуючи те, що інноваційна ідея з самого початку націлена на комерційний результат, а доведення її до робочої стадії вимагає значних вкладень капіталу і пов'язане зі значними ризиками, має використовуватись широкий набір прямих і непрямих методів державної підтримки інноваційної активності підприємств і бізнесу відповідно до світової практики. Непряме стимулювання, що ґрунтується на наданні різних видів податкових пільг, вимагає значно менших бюджетних витрат і дозволяє охопити набагато більшу кількість інноваційних суб'єктів [2].

Фактори податкового стимулювання інноваційної активності малих підприємств розглянуто на рис. 2.

Вагоме місце серед засобів державної підтримки займає прискорене амортизаційне списання основного капіталу, що теж відноситься до групи податкових пільг. Фінансовим відображенням амортизації є накопичення частини вартості основного капіталу (згідно з нормою амортизації) на рахунках амортизаційного фонду. Ці відрахування відносяться до витрат виробництва, не є прибутком і тому не оподатковуються. Амортизаційні нарахування є важливим джерелом інвестування інновацій. В Україні коефіцієнт амортизації низький і коливається від 4 до 15 % залежно від групи, до якої відносяться основні фонди. За такої амортизації експлуатація їх досить тривала – 10, 15, а то і більше років. У країнах з розвиненою економікою оновлення капіталу відбувається протягом 3–6 років, а в деяких випадках, наприклад у Японії, – 1,5–2 роки [3, с. 246]. Списання основних фондів у амортизаційний фонд за коротший період, ніж це передбачено нормами амортизації, називають прискореною амортизацією. Підприємці зацікавлені у прискореній амортизації, вона дозволяє за короткий період перенести вартість застарілих технічних засобів на вартість продукції і, таким чином, дає можливість замінити їх на нове інноваційне обладнання.

Прискорена амортизація за рахунок збільшення норм списання основного капіталу підвищує попит на нове устаткування, є основним джерелом формування капіталу в нестабільній економіці, сприяє імпорту високих технологій, розширює ємність ринку продукції машинобудування та стимулює ділову (у т. ч. інвестиційну, інноваційну) активність. Збільшення нормативів амортизації вивільняє ресурси для здійснення інвестицій. На етапі зниження ділової активності прискорена амортизація є особливо ефективною, адже допомагає підвищенню інвестиційного попиту в бізнес-середовищі при зменшенні купівельної спроможності (споживчого попиту). Важливо не лише підвищувати фінансовий потенціал підприємств за рахунок розумної амортизаційної політики, а й врегулювати (стимулювати) використання амортизаційних відрахувань на інвестиційні цілі, модернізацію виробничих фондів за рахунок внутрішніх джерел. У такому випадку стимулювання ділової активності буде носити пріоритетний (стратегічний) характер для економіки [5].

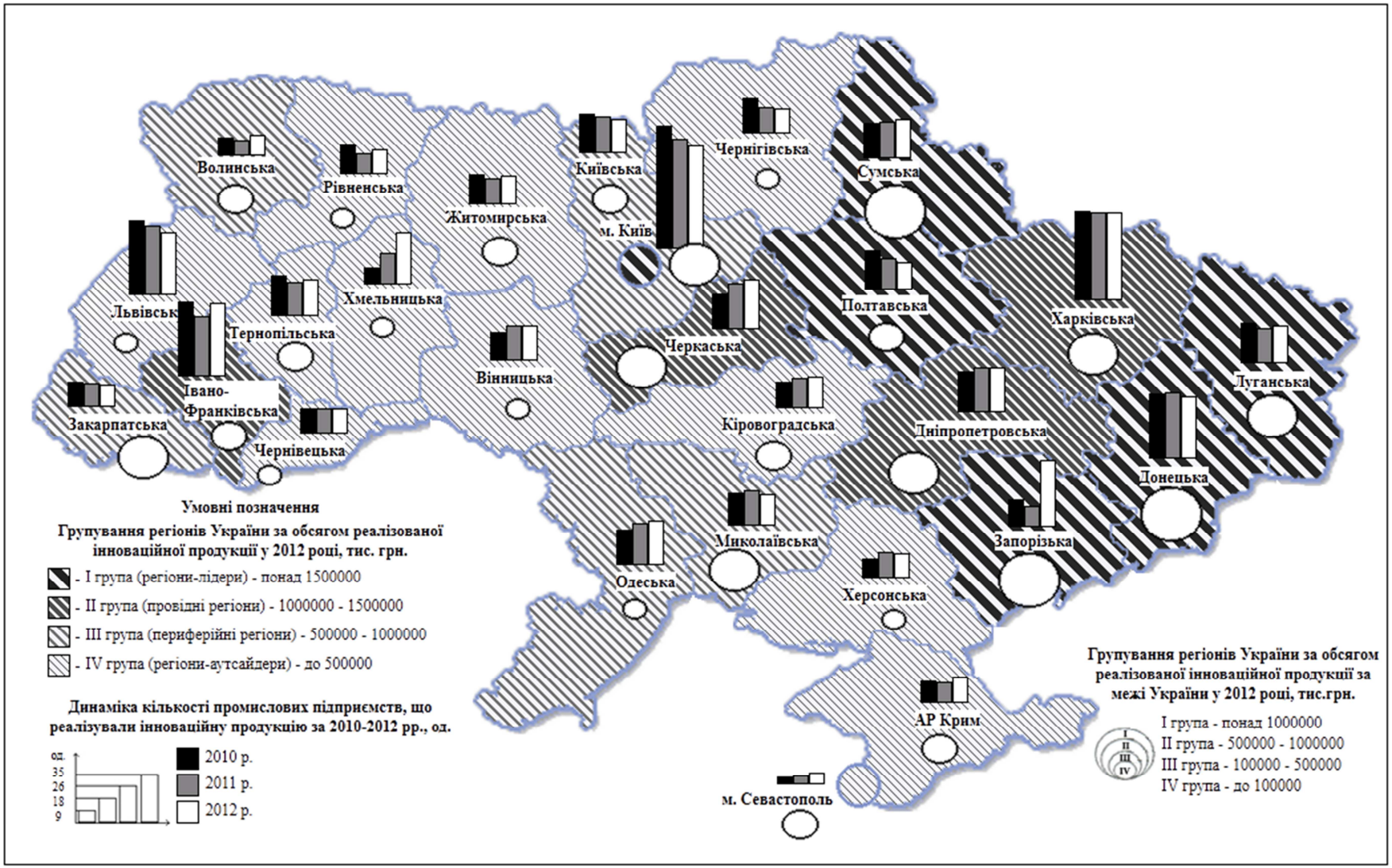

Рис. 1. Основні показники інноваційної діяльності підприємств у регіонах України у 2012 р.

Джерело: розроблено авторами за даними Державної служби статистики України.

Рис. 2. Фактори податкового стимулювання інноваційної активності малих підприємств

Прискорене амортизаційне списання – це одна із форм капіталізації прибутків, яка не супроводжується сплатою податків до бюджету і є одним із інструментів держави у стимулюванні інноваційного розвитку. Саме за рахунок амортизації у розвинених країнах формується до 70–80 % інновацій [8].

На думку М. Мельник, податкова система України не стимулює ділову активність, адже через постійний процес зростання фіскального тиску відбувається скорочення обсягів власних коштів підприємств, а отже, і потенціалу їх фінансово-економічного розвитку, зберігається нерівномірність розподілу оподаткування між галузями та підприємствами, складність та недоопрацьованість Податкового кодексу України посилює правову невизначеність діючих підприємств, поглиблення негативних процесів приховування доходів суб'єктами підприємництва, оптимізації податкових платежів, ухилення від сплати податків та платежів, недотримання норм законодавства у сфері оподаткування, лобіювання податкових преференцій, посилення тіньової складової бізнесу та втечу капіталів. Вона зауважує, що новий Податковий кодекс України, який набрав чинності з 1 січня 2011 року, консолідує окремі частини податкового законодавства в єдиний кодекс, проте не вирішує ключові проблеми податкового середовища функціонування бізнесу. Зокрема, руйнує можливості створення європейської моделі формування середнього класу та самодостатнього суспільства за рахунок малого та середньо-

го бізнесу; розширює права податкової служби, що загрожує адміністративним тиском та новим проявом корупції з боку представників податкових органів; передбачає залежність податкової системи від адміністративного втручання уряду в її функціонування, що створює резерви для лобіювання певних приватних інтересів, нерівне конкурентне бізнес-середовище; скорочення кількості загальнодержавних і місцевих податків та зборів не вирішує проблему великого податкового навантаження на бізнес; не містить вагомих змін щодо удосконалення системи оподаткування господарської діяльності, пов'язаної з експлуатацією природних ресурсів; не забезпечує системного зниження схем оптимізації, тіньової та корупційної складової вітчизняної системи оподаткування, податок на додану вартість залишається таким же непрозорим і неадекватним, недосконале (складне й обтяжливе) адміністрування без жодних преференцій бізнесу, відкритим залишається питання щодо спеціальних режимів спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності [5].

Подібну думку має В. Зянько: «хоч деякі податкові пільги на інноваційну діяльність в Україні все таки існують, …але в цілому система оподаткування в Україні не спрямована на стимулювання розвитку інноваційного підприємництва. Практично відсутній механізм заохочення інвестування частин прибутку у виробництво, не створено стимулів щодо науково-дослідних та проектних конструкторських робіт» [4, с. 124–125]. Він вважає, що податкові пільги повинні носити цільовий характер і право на них має бути закріплено законодавчо. Вони мають надаватися підприємствам, які виконують державні умови стосовно пріоритетного розвитку промисловості: реалізують продукцію на експорт, впроваджують інновації, демонструють кращі показники ефективності господарювання, забезпечують високу якість виробленої продукції.

Інновації як ризикована діяльність потребують передусім стабільного та передбачуваного податкового середовища. В умовах, коли податкові «правила гри» не є прогнозованими, розраховувати на реалізацію інноваційного шляху розвитку економіки неможливо, адже у зв'язку з цим сукупні ризики інноваційного бізнесу перевищують критичні значення. Тому для податкового забезпечення інноваційної діяльності необхідно передусім створити нове стабільне і сприятливе для інновацій інституційне податкове середовище. Виходячи з економічних особливостей життєвого циклу створення і впровадження науково-технічної продукції, інновації потребують спеціальної державної, у тому числі податкової підтримки [1].

Система оподаткування розвинених країн побудована так, щоб постійно заохочувати підприємницьку ініціативу, інвестиції, впровадження інновацій. Враховуючи досвід інших країн, для стимулювання розвитку інноваційної діяльності на малих та середніх підприємствах і окремими інвесторами в Україні потрібно запровадити [4, с. 123–124]:

- пряме фінансування (у Франції, США та інших країнах воно сягає 50 % від витрат на створення нової продукції та технології);
- надання позик, зокрема, без виплати відсотків (застосовується у Швеції);
- дотації (застосовують практично всі країни);
- створення фондів втілення інновацій з урахуванням можливого ризику (поширено у Великобританії, Німеччині, Франції, Швейцарії, Нідерландах);
- надання безповоротних позик (у Німеччині вони становлять 50 % витрат на впровадження новинок);
- зниження державного мита для індивідуальних винахідників (використовують Австрія, Німеччина, США та ін.);
- відстрочення сплати мита чи звільнення від нього, якщо винахід стосується економії енергії (застосовує Австрія);
- безкоштовні послуги патентних повірених (надаються в Нідерландах).

Податкові пільги та преференції для інноваційних інститутів у країнах світу наведено в табл.

Таблиця

Податкові пільги та преференції для інноваційних інститутів у країнах світу

Країна	Податкові пільги та преференції
Ізраїль	Нині діє податкове відрахування в розмірі 40 % від витрат на науково-дослідні проекти, схвалені урядом Ізраїлю за податковий рік. Проекти, які підпадають під податкові пільги, повинні бути спрямовані на досягнення в галузі промисловості, сільського господарства, транспорту або енергетики. OCS і BIRD через систему інкубаторів виділяють також пільгові кредити на початок власного бізнесу, що підлягають поверненню тільки у разі успіху проекту. OCS має повноваження підтверджувати статус інноваційних компаній для отримання у держави преференцій з податку на прибуток, що отримується від патентів та ведення дослідницької діяльності
Фінляндія	Прискорена амортизація витрат на НДДКР. Включення витрат на НДДКР у собівартість. Податкові пільги на придбання або спорудження будівель або іншого майна для науково-дослідних цілей. Регіональні пільги
США	Сполучені Штати пропонують як податковий кредит, так і податкові відрахування для покриття витрат на науково-дослідні напрями. Більший розмір підтримки надається на науково-дослідні цілі бізнесу за рахунок прямого фінансування, ніж через податкові пільги. Податкові кредити в США обкладаються податком. Однак є певні митні пільги. До кінця 2009 року в США давались податкові кредити на збільшення витрат на науково-дослідні цілі та було дозволено списувати до 14 % від суми податку до сплати на певні види витрат, при цьому малий бізнес міг списувати всі витрати на НДДКР на собівартість. Якщо обсяг можливих списань перевищує величину податку до сплати, пільга може бути перенесена на наступний фіскальний рік або амортизована протягом 60 днів. Для того, щоб мати право скористатися пільгами, дослідження необхідно проводити на території США. Для отримання податкового кредиту витрати на НДДКР у поточному році мають становити більш високу частку від доходу компанії, ніж у попередньому
Індія	Нині Індія надає податкове відрахування витрат на проведення НДДКР в обсязі 100–150 % (залежно від категорії, до якої потрапляють ці витрати). Витрати на НДДКР включаються в собівартість. Певні категорії майна, яке використовується для інноваційної діяльності, звільняється від податку на майно. Діють спеціалізовані інвестиційні податкові кредити для створення високотехнологічних виробництв. Крім того, спеціальні економічні зони надають задіяним у них компаніям великі преференції
Тайвань	Керівництвом Тайваню ухвалено Статут про модернізацію промисловості, який надає податкові канікули і відрахування компаніям, що займаються НДДКР на Тайвані. Зокрема, статут передбачає надання 30 % податкового відрахування за певними видами витрат. Нині держава надає податкові відрахування на підтримку НДДКР в обсязі 20 млрд нових тайванських доларів (приблизно 635 млн доларів США) на рік
Російська Федерація	Чинне податкове законодавство РФ орієнтоване на інтереси видобувних галузей з високими капітальними витратами і порівняно невеликою часткою витрат на виплату заробітної плати. У результаті галузі, що покладаються переважно на розумову діяльність своїх співробітників, наприклад, галузь ІКТ, змушені платити дуже високі податки. Особливі обмежені в часі податкові переваги поширюються на резидентів СЕЗ, у тому числі зниження податку на прибуток, звільнення від митних зборів, податків на майно і землю

На нашу думку, виважена система надання податкових пільг та інших преференцій для стимулювання ділової активності й формування сприятливого фіскального простору для бізнесу повинна ґрунтуватись на науково обґрунтованих підходах, в основі яких повинні лежати такі принципи:

- встановлення чітких і прозорих критеріїв (методик) надання податкових пільг, спрямованих на виконання стратегічних завдань економічного розвитку та стимулювання ділової активності (особливо інвестиційного попиту та експорту);
- усунення можливостей для масового використання податкових пільг з метою оптимізації оподаткування через регулювання системи податкових пільг на загальних підставах – прийняття відповідних законів, у т. ч. єдиного реєстру надання пільг чи гарантій; жорсткий контроль за цільовим використанням податкових пільг;
- прорахунок економічного ефекту від надання певних видів пільг чи преференцій у порівнянні з альтернативними інструментами досягнення поставлених цілей, наприклад, з адресними (прямими) бюджетними субсидіями, а також у порівнянні з перспективами зростання бази оподаткування і, відповідно, більш значних податкових надходжень у майбутньому;
- загальний, а не вибірковий характер пільгового оподаткування з метою максимального унеможливлення лобіювання галузевих чи окремих приватних інтересів та формування викривленого конкурентного бізнес-середовища загалом (дискримінації на внутрішньому ринку);
- застосування податкових преференцій на основі максимального поєднання державних, корпоративних та приватних економічних інтересів.

Слід зазначити, що в Законі України «Про інноваційну діяльність» було передбачено пільги для інноваційних підприємств [7]:

- пільги з податку на прибуток: 50 % податку на прибуток, одержаний від виконання інноваційних проектів, має залишатися у розпорядженні платника податків, зараховуватися на його спеціальний рахунок і використовуватися винятково на фінансування інноваційної, науково-технічної діяльності та розширення власних науково-технологічних і дослідно-експериментальних баз (ст. 21);
- пільги на сплату земельного податку: інноваційні підприємства мають сплачувати 50 % від ставки оподаткування (ст. 21);
- пільги на сплату податку на додану вартість: 50 % ПДВ з продажу товарів (виконання робіт, надання послуг, пов’язаних з виконанням інноваційних проектів) мають залишатись у розпорядженні платника податків, зараховуватись на його спеціальний рахунок і використовуватись ним винятково на фінансування інноваційної, науково-технічної діяльності (ст. 21);
- митні пільги: необхідні для виконання пріоритетного інноваційного проекту сировина, устаткування, обладнання, комплектуючі та інші товари (крім підакцизних товарів), які не виробляються в Україні або виробляються, але не відповідають вимогам проекту (ст. 22);
- інноваційним підприємствам дозволено прискорену амортизацію основних фондів і встановлено щорічну двадцятивідсоткову норму прискореної амортизації основних фондів групи 3 (ст. 21).

Реалізація наведених положень на практиці натрапила на значні перешкоди, пов’язані з недоотриманням бюджетних надходжень, і статті 21 і 22 були виключені з Закону України «Про підприємницьку діяльність» при прийнятті бюджету на 2005 рік.

Враховуючи досвід європейських країн, можна зазначити, що на активізацію підприємницької діяльності в інноваційному середовищі мають вплив інноваційні інструменти регіональної політики, зокрема: агентства регіонального розвитку, фонд регіонального розвитку, торгово-промислові палати та інші подібні їм структури.

Агенції регіонального розвитку (АРР) та фонди регіонального розвитку широко зарекомендували себе як інститути, діяльність яких спрямована на винайдення механізму оптимального поєднання державних, регіональних та місцевих ініціатив з інтересами приватного сектору в межах окремої території на основі узгодження пріоритетів загальнонаціонального та регіонального розвитку, децентралізації та залучення громадськості до вирішення нагальних проблем регіонального розвитку.

Основними напрямками роботи агенцій регіонального розвитку держав-членів ЄС є:

- оцінювання загроз та потенціалу регіональної економіки, розроблення регіональних економічних стратегій та програм розвитку;
- інвестування власних (та залучення сторонніх) ресурсів з метою зосередження коштів у тих сферах, розвиток яких відповідає інтересам громад та місцевого бізнесу;
- здійснення впливу на владні, бізнесові та наукові установи на місцевому рівні для прийняття рішень, які б сприяли розвитку територій;
- координація та оцінювання проведення заходів щодо підтримки регіонального розвитку; їх впровадження – відбір проектів регіонального розвитку для виділення державної підтримки.

Європейський досвід свідчить: налагоджена діяльність АРР, їх тісна взаємодія з усіма рівнями регіональної влади, громадськістю, представниками підприємницького середовища, бізнес-структур, що діють на регіональному (місцевому) рівні – сприяє досягненню синергії та мультиплікативного ефекту, адже дозволяє цілісно врахувати потреби та можливості територій, розділених кордонами внутрішнього адміністративно-територіального устрою.

Створення умов та сприяння якнайповнішому використанню внутрішнього потенціалу певної території можливе за умови відповідності АРР певним загальним критеріям:

– АРР має сприйматись органами державної влади і місцевого самоврядування та іншими політичними структурами як інституційний механізм регіонального розвитку;

– діяльність АРР підпадає під координацію державних структур, проте АРР зберігають автономію у прийнятті рішень (зокрема, спираються на власне бачення шляхів, механізмів та інструментів реалізації стратегії регіонального розвитку);

– у розпорядженні АРР мають бути відповідні ресурси (у тому числі і фінансові) для реалізації узгоджених з місцевою владою проектів регіонального розвитку.

До основних сфер діяльності АРР належать:

- узагальнення положень чинної нормативно-правової бази розвитку територій, розроблення пропозицій з її удосконалення;
- здійснення інтелектуальної та інституційної підтримки АРР в їхній співпраці з відповідними місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, структурами громадянського суспільства, приватним сектором щодо визначення пріоритетних напрямків та завдань розвитку територій;
- допомога в обґрунтуванні переліку місцевих пріоритетів та проблем розвитку, які мають вирішуватись на міжрегіональній або міждержавній основі;
- ініціація та участь у проведенні переговорів між відповідними органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування щодо вирішення спільних проблем регіонального розвитку, участь у підготовці необхідних угод тощо.

Стимулювання інноваційно-інвестиційної діяльності та економічного зростання на регіональному рівні потребує створення нової інституційної фінансової структури – спеціального Державного фонду регіонального розвитку (ДФРР). Президент України на засіданні Ради регіонів, що відбулось 24 січня 2011 року, наголошував на необхідності задіяння ДФРР як дієвого інноваційного інструменту фінансової підтримки регіонального розвитку, у т. ч. фінансування стратегічних проектів регіонального розвитку та міжрегіональної співпраці.

Створення Державного фонду регіонального розвитку як бюджетного фонду має забезпечити концентрацію бюджетних коштів на вирішення пріоритетних завдань розвитку регіонів.

Діяльність ДФРР має бути зорієнтована на реалізацію базових положень «Державної стратегії регіонального розвитку України на період до 2015 року», затвердженої Кабінетом Міністрів України постановою № 1001 від 21 липня 2006 року, а саме на:

- підтримку інвестиційної привабливості регіонів, розвиток на їх території інноваційних процесів та підприємницької активності;
- підтримку розвитку виробничої та соціальної інфраструктури;
- сприяння посиленню міжрегіональних зв'язків (насамперед, у економічній сфері);
- підвищення ефективності використання людського потенціалу регіону тощо.

В Україні ДФРР має відповідати за комплексну фінансову підтримку заходів (проектів), реалізація яких сприятиме збалансованому економічному, соціальному та екологічно безпечному розвитку регіонів. Діяльність ДФРР має бути узгоджена з діяльністю всіх державних та недержавних інститутів, відповідальних за реалізацію державної регіональної політики.

ДФРР відповідатиме за фінансування проектів регіонального (локального, місцевого) розвитку, що мають стратегічне значення для країни, у тому числі:

- фінансування проектів, реалізація яких сприятиме структурно-інноваційним зрушенням, розвитку імпортозаміщення, експортноорієнтованого виробництва товарів та послуг у пріоритетних сферах;
- сприяння розвитку інвестиційних та інноваційних локальних проектів у сільській та гірській місцевості з метою подолання їх депресивності;
- надання фінансової підтримки малому та середньому бізнесу з метою підвищення зайнятості, створення нових робочих місць та підтримки самозайнятості населення;
- сприяння формуванню на регіональному (місцевому) рівні об'єктів інфраструктури інвестиційно-інноваційного розвитку: бізнес-центрів, бізнес-інкубаторів, інноваційних та консалтингових центрів, венчурних фондів; координація їх діяльності з метою реалізації пріоритетів;
- надання фінансової підтримки суб'єктам господарювання всіх форм власності, що діють на певній території з метою реалізації інвестиційних, інноваційних, інфраструктурних та інших проектів, які мають стратегічне значення для підвищення локальної конкурентоспроможності та підвищення якості життя у регіоні тощо.

З метою впливу на посилення міжрегіонального співробітництва, в діяльності ДФРР має бути визначено такі пріоритети цільової фінансової підтримки регіонального розвитку:

- структурно-інноваційні зрушення, розвиток НДДКР, інноваційної діяльності та підприємництва;
- підтримку кластерних ініціатив (у тому числі на основі співпраці бізнесових кіл; використанні переваг державно-приватного партнерства тощо);
- створення та розвиток відкритого та прозорого інформаційного середовища, у тому числі допомогу суб'єктам малого та середнього бізнесу щодо пошуку партнерів у сфері міжрегіонального співробітництва;
- підтримку місцевих ініціатив (пов'язаних із координацією діяльності всіх суб'єктів господарювання, що діють на регіональному рівні), зорієнтованих на створення нових робочих місць тощо.

Діяльність торгово-промислових палат в Україні урегульована Законом України «Про торгово-промислові палати в Україні». Актуальним питанням інноваційного розвитку міжрегіональної співпраці є організація торгово-промисловими палатами взаємо-

дії між суб'єктами підприємницької діяльності, координація їх відносин поміж собою та з державою в особі її органів.

Інституційно-правовим механізмом забезпечення такої взаємодії є цивільно- та господарсько-правові угоди, предметом яких можуть виступати, наприклад: спільне проведення презентацій експортного та інвестиційного потенціалу регіону; участь у міжнародних виставках; організації та проведення днів регіону (як усередині країни, так за кордоном); налагодження організації обміну місіями ділових кіл, що представляють регіони країни, між якими укладено міжрегіональні угоди та реалізуються інші, перспективні для співробітництва проекти; сприяння реалізації проектів міжрегіонального та транскордонного співробітництва із залученням фінансової допомоги програм ЄС (у тому числі ресурсів міжнародної технічної допомоги); надання сторонам угоди організаційної, правової, інформаційної підтримки, спрямованої на нарощення ними обсягів експорту.

Висновки і пропозиції. Проблема активізації інноваційної діяльності малого підприємництва в Україні є однією з найбільш важливих для формування інноваційної моделі розвитку економіки. Незважаючи на прийняті державні рішення, направлені на покращення стану в інноваційному секторі, загалом інноваційна активність малих підприємств залишається низькою. Необхідний пошук нових, більш дієвих, без значних капіталовкладень форм активізації інноваційної діяльності в регіонах.

Інновації як ризикована діяльність потребують стабільного та передбачуваного податкового середовища. В умовах, коли податкове законодавство постійно змінюється, не є прогнозованим, розраховувати на реалізацію інноваційного шляху розвитку економіки неможливо.

Список використаних джерел

1. *Амоша О.* Інноваційний шлях розвитку України: проблеми та рішення / О. Амоша // Економіст. – 2005. – № 6. – С. 28–32.

2. *Денисюк В.* Інноваційна активність національної економіки: удосконалення методології, показники промислових підприємств, державна підтримка / В. Денисюк // Економіст. – 2005. – № 8. – С. 45–49.

3. *Заболоцький Б. Ф.* Економіка і організація інноваційної діяльності : навч. посіб. / Б. Ф. Заболоцький. – Львів : Новий Світ-2000, 2007. – 456 с.

4. *Зянько В. В.* Інноваційне підприємництво в Україні: проблеми становлення і розвитку : монографія / В. В. Зянько. – Вінниця: УНІВЕРСУМ–Вінниця, 2005. – 263 с.

5. *Мельник М.* Напрями підвищення податкового потенціалу стимулювання ділової активності в Україні / М. Мельник // Економіст. – 2011. – № 5. – С. 28–32.

6. *Попело О. В.* Сучасні тенденції розвитку малого підприємництва в Україні / О. В. Попело // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Модернізація економічного розвитку регіону : [зб. наук. пр.] / редкол. В. С. Кравців (відп. ред.). – Львів, 2012. – Вип. 4 (96). – С. 92–99.

7. *Про інноваційну* діяльність : Закон України від 04.07.2002 № 40–IV // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 36. – Ст. 266.

8. *Рудченко О. О.* Актуальні питання відтворення основних фондів та активізації інвестиційної діяльності в економіці України / О. О. Рудченко, Н. І. Опельянчик, В. Г. Федоренко // Інвестиції: практика та досвід. – 2003. – № 16. – С. 20.

9. *Федулова Л. І.* Інноваційна економіка : підручник / Л. І. Федулова. – К. : Либідь, 2006. – 480 с.

10. *Чухно А. А.* Модернізація економіки та економічна теорія / А. А. Чухно // Економіка України. – 2012. – № 9. – С. 4–12.

УДК 330.131.7

О.М. Саприкіна, канд. екон. наук
Відокремлений підрозділ Національного університету біоресурсів і природокористування України «Бережанський агротехнічний інститут», м. Бережани, Україна

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНЮВАННЯ ВИРОБНИЧИХ РИЗИКІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

О.М. Сапрыкина, канд. экон. наук
Обособленное подразделение Национального университета биоресурсов и природопользования Украины «Бережанский агротехнический институт», г. Бережаны, Украина

МЕТОДИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ОЦЕНКЕ ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ РИСКОВ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Olha Saprykina, PhD in Economics
Separated subdivision of NULES of Ukraine «Bereshany Agrotechnical Institute», Berezhany, Ukraine

METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE ASSESSMENT OF PRODUCTION RISKS OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

Проаналізовано наявні методики оцінювання ризиків і визначено можливість їх застосування на сільськогосподарських підприємствах. Обґрунтовано, що оцінювання ризиків виробничо-фінансової діяльності аграрних підприємств неможливе за відсутності системи показників, за значеннями і динамікою яких можна робити висновок про величину ризиків та їх суттєвість, а отже, здійснювати ефективні заходи для мінімізації їх негативного впливу.

***Ключові слова**: ризик, методи оцінювання ризиків, кількісна оцінка, якісна оцінка, статистичний метод, експертна оцінка, аналіз доцільності витрат, аналітичний метод.*

Проанализированы существующие методики оценки рисков и определена возможность их применения на сельскохозяйственных предприятиях. Обоснованно, что оценка рисков производственно-финансовой деятельности аграрных предприятий невозможна при отсутствии системы показателей, за значениями и динамикой которых можно делать вывод о величине рисков и их существенности, а следовательно, осуществлять эффективные мероприятия для минимизации их негативного влияния.

***Ключевые слова:** риск, методы оценки рисков, количественная оценка, качественная оценка, статистический метод, экспертная оценка, анализ целесообразности расходов, аналитический метод.*

In the article the existent methods of estimation of risks are analysed and possibility of their application is certain on agricultural enterprises. Grounded, that estimation of risks of production-financial activity of agrarian enterprises, impossible in default of the system of indexes, after values and the dynamics of which it is possible to draw conclusion about the size of risks and their importance, and consequently, to carry out effective measures for minimization of their negative influence.

***Key words:** risk, methods of estimation of risks, quantitative estimation, high-quality estimation, statistical method, expert estimation, analysis of expedience of charges, analytical method.*

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Господарська діяльність будь-якого підприємства пов'язана з великою кількістю ризиків, ступінь впливу яких на результати цієї діяльності і рівень фінансової безпеки суттєво збільшується з переходом до відкритості економічної системи. Ризик наявний об'єктивно, незалежно від того, враховують його чи ні, і проявляється в більшості випадків як зниження доходів, перевищення витрат, зниження рентабельності тощо. Ігнорування ризику може стати гальмом розвитку конкретних суб'єктів господарської діяльності і всієї національної економіки.

Ефективне управління ризиками сільськогосподарських підприємств забезпечується, перш за все, за рахунок достовірного і своєчасного аналізу ризиків, з якими ці підприємства можуть зіткнутися.

Ґрунтовний аналіз ризиків, що виникають у ході здійснення виробничо-фінансової діяльності аграрними підприємствами, неможливий за відсутності системи показників, за допомогою яких можна робити висновок про величину ризиків, а отже, і створювати ефективні заходи для їх подолання чи мінімізації.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Останнім часом наукова та прикладна проблематика ризик-менеджменту отримала розвиток у наукових розробках багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців: М.П. Бутка, В.В. Вітлінського, Л. В. Временка, В. М. Гранатурова, Я. І. Єлейка, С. М. Ілляшенка, А. Б. Камін-

ського, А. П. Минки, С. І. Наконечного, О.Л. Устенка, В. В. Чепурка, С.М. Шкарлета, О.І. Ястремського, А.Д. Штефанича, А.П. Альгіна, Г.Б. Клейнера, І.Т. Балабанова, Ю. Брігхема, Л. Гапенскі, Ф. Найта, Е. Нікбахта, Дж. Неймана, О. Моргенштерна, Б. Райзберга, О. Фінкельштейна, Й. Шумпетера, А. Мура, К. Хлардена та інших. Їх праці присвячені дослідженню сутності ризику підприємницької діяльності, визначенню факторів і причин його виникнення, характеристиці методів оцінювання та регулювання ступеня ризику. Однак в них мало уваги приділяється дослідженню методичних підходів до визначення можливих втрат аграрного підприємства від впливу на його діяльність ризику, відсутня ефективна комплексна система оцінювання та управління виробничими ризиками підприємств.

Формулювання цілей статті. Метою цього дослідження є обґрунтування теоретико-методичних підходів до оцінювання ризиків, яких зазнають сільськогосподарські підприємства у процесі своєї діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Аналіз теоретичних і практичних аспектів діяльності сільськогосподарських підприємств показує, що мета, призначення оцінювання ризику, можливості одержання необхідної інформації, а також затрати часу, фінансових і інших ресурсів, які товаровиробники й управлінці вважають прийнятними для проведення цієї роботи, можуть суттєво відрізнятися. Саме тому наявні підходи, конкретні методики і форми представлення інформації з оцінки ризику досить різноманітні. Зокрема, розрізняють кількісне та якісне оцінювання ризику [1–9].

Завдання якісного оцінювання ризику – визначити можливі види ризику, оцінити принциповий ступінь їх небезпеки і виділити фактори, що впливають на рівень ризику [6, с. 58].

На думку В.В. Вітлінського, якісний аналіз ризику є чи не найскладнішим, оскільки він потребує ґрунтовних знань як з теорії економіки, бізнесу, фінансів, так і з інших спеціальних предметів, необхідних для підготовки висококваліфікованих спеціалістів з певного напряму діяльності [2, с. 31]. На практиці часто виникає необхідність у залученні спеціалістів, які мають практичний досвід у певній сфері діяльності (галузі виробництва).

Зазвичай, якісний аналіз економічного ризику проводиться на стадії розроблення бізнес-плану. Саме тут потрібно виявити основні види ризиків, що впливають на результати господарської діяльності.

Кількісний аналіз ризику передбачає чисельне визначення розмірів окремих ризиків і ризику конкретного виду діяльності (проекту) взагалі [6, с. 59]. Кількісна оцінка відрізняється від якісної не лише різноманітністю, але й складністю визначення (у балах, процентах, у натуральних показниках, в абсолютному вираженні і в розрахунку на одиницю вкладеного капіталу).

Обираючи конкретну методику, слід керуватися призначенням оцінки ризику, що визначається, виходячи з мети управлінського рішення, реальність досягнення якого необхідно провірити в результаті оцінювання.

Загальновідомо, що сільське господарство характеризується такими особливостями, як сезонність, залежність від ґрунтово-кліматичних умов, значна просторова розосередженість, використання у виробничій діяльності живих організмів (рослин, тварин). Все це потребує використання у практичній діяльності таких методів оцінювання ризику, які дозволяють враховувати особливості аграрної галузі і не потребують особливих навичок та знань. У зв’язку з цим методи кількісного оцінювання ризику в сільському господарстві, на наш погляд, повинні включати: статистичний, метод доцільності затрат, експертних оцінок, використання аналогів, аналітичний метод, економіко-математичне моделювання для оцінки ризику.

Особливий інтерес становить кількісне оцінювання ризику за допомогою методів математичної статистики: дисперсії, стандартного (середньоквадратичного) відхилення,

коефіцієнта варіації [4, с. 25]. Ці методи не потребують додаткової інформації та характеризуються простотою обчислення. В їх основу закладено ймовірність настання випадкової події (рівень врожайності, продуктивності тварин, рентабельність господарювання тощо).

Для прийняття того чи іншого управлінського рішення товаровиробники повинні знати величину (ступінь) ризику, що визначається за допомогою показників: математичного очікування та коливання можливого результату.

Слід зазначити, що за допомогою статистичного методу оцінювання ризику можна оцінити ризик як за окремою господарською операцією (угодою), так і по підприємству загалом (наприклад, на основі аналізу динаміки його доходів за певний проміжок часу). Цей метод має певні переваги і недоліки. Зокрема, до переваг відносять простоту математичних розрахунків. До недоліків – необхідність залучення для оцінювання великого масиву даних.

Якщо неможливо використати статистичний підхід до оцінювання ризику, то виникає необхідність у застосуванні методів, що ґрунтуються на досвіді та інтуїції керівників, провідних спеціалістів підприємства, тобто евристичних методів чи методів експертних оцінок. Основною ідеєю цього методу є використання інтелекту, творчих здібностей людей, їх ініціативності та підприємливості для знаходження оптимальних рішень у слабоформалізованих завданнях. Незважаючи на вразливість методу експертних оцінок з погляду об’єктивності, він досить поширений, що пояснюється наявністю великого кола явищ і процесів, стосовно яких відсутня достовірна інформація. Оцінювання ризику в таких випадках проводиться на основі суб’єктивних думок експертів, що є фахівцями у конкретній галузі діяльності (виробничій, збутовій, фінансовій, інвестиційній). Переважно для такої роботи залучаються компетентні спеціалісти з того чи іншого виду діяльності цього підприємства та кілька провідних фахівців (експертів) зі сторони, які є обізнаними в цих питаннях. Проте кількість таких експертів не повинна бути надто великою. Крім того, керівництво підприємства повинно слідкувати, щоб серед експертів не було людей, які особисто зацікавлені в результатах аналізу. Склад групи експертів повинен забезпечити одержання необхідної інформації про ймовірність виникнення незначних втрат прибутку чи всього його розміру, втрат очікуваної величини виручки, а також втрат всіх активів підприємства.

На практиці застосовують індивідуальні і групові експертні процедури. Індивідуальні експертні процедури мають свої переваги і недоліки. До перших слід віднести оперативність одержання інформації для прийняття рішень і відносно невеликі витрати. Недоліком є високий суб’єктивізм, наслідком чого виступає відсутність упевненості у достовірності отриманих оцінок.

Серед групових експертних процедур виділяють такі їх види [5, с. 56]:

1. Відкрите обговорення питань, поставлених перед групою експертів. Недолік – думка авторитетних учасників часто впливає на судження інших членів експертної групи, тому цей метод не завжди може забезпечити достовірність одержаних результатів.

2. Вільне висловлювання без обговорення і голосування передбачає відсутність будь-якого виду критики, що перешкоджає формулюванню ідей, вільну інтерпретацію ідей у межах поставленої проблеми. Цей метод також носить назву колективної генерації ідей або «мозкової атаки».

3. Закрите обговорення з наступним закритим голосуванням чи заповненням анкет експертного опитування. До різновиду закритих групових опитувань можна віднести метод Дельфі, який відзначається анонімністю висновків членів експертної групи і керованим зворотним зв’язком. Метою анонімності є уникнення групового обговорення і домінування думки авторитетних осіб. Цей метод характеризується проведенням опитування в кілька етапів, під час кожного з яких експерти повідомляють свою думку і дають оцінку досліджуваним явищам [5, с. 57].

Найбільш прийнятним варіантом ефективної оцінки рівня ризику є комбінування статистичного й експертного способів оцінювання ризику.

Метод аналізу доцільності затрат ґрунтується на тому, що витрати за кожним конкретним напрямом не мають однакового ступеня ризику. Згадані напрями витрат розподіляються на зони загальних втрат, де конкретні втрати не досягають меж встановленого ступеня ризику [3, с. 17]. При цьому всі види витрат суб'єкта господарювання розподіляються на області (табл. 1), залежно від ступеня їх ризикованості за наявними даними про попередню діяльність, для кожної сфери розраховується коефіцієнт, за яким оцінюють доцільність витрат такого виду і проводять відповідну корекцію діяльності [8, с. 48].

Таблиця 1

Ризикові сфери діяльності підприємства

Сфера діяльності підприємства	Абсолютної стійкості	Нормальної стійкості	Нестійкий стан	Критичний стан	Кризовий стан
Області ризику	Безризикова область	Область мінімального ризику	Область підвищеного ризику	Область критичного ризику	Область недопустимого ризику
Максимальні втрати	Повна відсутність втрат	Чистий прибуток	Розрахунковий прибуток	Валовий прибуток	Виручка від реалізації і майно підприємства
Ступінь ризику v	0	0–25	25–50	50–75	75–100

Джерело: [9, с. 69].

На підставі даних минулих періодів по кожній статті витрат розраховується коефіцієнт варіації, при цьому кожна стаття витрат аналізується на предмет її ідентифікації областям ризику і максимальним втратам (ступінь ризику всього напряму діяльності відповідатиме максимальному значенню ризику за елементами витрат).

Кожному із наведених рівнів ризику відповідає ймовірність певного рівня втрат (міра, ступінь ризику) і ймовірність того, що втрати (ризик) виявляться вище визначеного рівня.

Для оцінки рівня ризику необхідно побудувати криву розподілу ймовірності втрат. Крива являє собою графічне зображення залежності ймовірності від їх рівня, що показує, наскільки ймовірне виникнення тих чи інших втрат. Щоб встановити вид типової кривої ймовірності втрат, зазвичай прибуток розглядають як випадкову величину і будують спочатку криву розподілу ймовірності одержання певного рівня прибутку. При цьому припускається, що прибуток як випадкова величина підкоряється нормальному закону розподілу [1, с. 151].

Виходячи з кривої ймовірностей одержання прибутку, будують криву розподілу ймовірностей можливих втрат прибутку, яку ще називають кривою ризику. Фактично це та ж сама крива, але побудована в іншій системі координат [1, с. 151].

Ймовірності визначення рівнів втрат є важливими показниками, що дозволяють висловлювати думку про очікуваний ризик і його прийнятність, тому побудовану криву можна назвати кривою ризику [1, с. 154].

Якщо під час оцінювання ризику діяльності сільськогосподарського підприємства вдається побудувати не всю криву ймовірностей ризику, а тільки встановити ці чотири точки, то завдання такого оцінювання можна вважати успішно вирішеним. Знання величин цих показників, зазвичай, достатньо, щоб йти на обґрунтований ризик [1, с. 155].

Цей метод має як переваги, так і недоліки. Зокрема, перевагами методу доцільності затрат є те, що коли менеджеру з ризику (чи особі, що приймає рішення) відомі всі статті витрат з максимальним ризиком, то він може знайти шляхи його зниження.

Недоліком зазначеного методу є те, що ризик тут сприймається як цілісна величина, не аналізуються джерела виникнення ризику, а отже, не враховуються окремі елементи ризику.

Сутність методу використання аналогів виявляється в тому, що у процесі аналізу ступеня ризику певного напряму діяльності (виробничого, збутового, фінансового, інвестиційного) використовують дані про розвиток цих напрямів у минулих періодах. Метод аналогій не дає точної оцінки. Він використовується в основному для попередніх оцінок.

Основним недоліком цього методу є те, що кожен проект має свої особливості, що не дозволяє підготувати достатню кількість алгоритмів розвитку подій на перспективу, ґрунтуючись на раніше набутому досвіді.

Такий метод частіше за все використовується у страхуванні під час розроблення правил страхування нових ризиків (як аналоги використовуються дані про ризик аналогічних проектів чи угод), при виявленні ступеня ризику інноваційного напряму підприємницької діяльності. Коли відсутня статистична інформація, краще знати минулий досвід, ніж не знати нічого.

Що стосується аналітичного методу, то необхідно відзначити, що він ще не достатньо розроблений у теоретичному плані і, відповідно, майже не використовується на практиці.

Суть цього методу зводиться до наступного: після визначення параметрів, які відповідають за рівень ризику, будуються залежності даних параметрів від характеристик діяльності суб’єкта господарювання, а потім за цими залежностями визначаються критичні значення оцінюваних параметрів ризику і формуються відповідні висновки.

Аналітичний метод рекомендується використовувати при побудові кривої ризику для підприємства, діяльність якого характеризується нестабільністю умов, у яких воно функціонує.

У випадку, якщо доводиться проводити оцінювання ризику, на величину якого впливає багато факторів, які є некерованими людиною і величину яких не можливо кількісно оцінити, виникає необхідність у використанні економіко-математичного моделювання. Для аграрного виробництва на сьогодні розроблена велика кількість різноманітних моделей (детерміновані, стохастичні, моделі в умовах невизначеності, зокрема, погодної та багато інших). Вони можуть охоплювати окремі виробничо-господарські процеси та явища, які відбуваються на підприємстві, діяльність його структурних підрозділів, а часто й діяльність підприємства загалом.

Проте слід зазначити, що використання моделей для прийняття рішення з урахуванням ризику в сільському господарстві не набуло особливого поширення. Це пов’язано насамперед з тим, що для обрахунку таких моделей, які включають безліч змінних і містять достатньо складні розрахунки, необхідне відповідне програмне забезпечення. Крім того, для такої роботи необхідно залучати відповідних спеціалістів, які є компетентними в цих питаннях, а це потребує додаткових фінансових витрат. Не слід також забувати, що моделі, які розроблені під умови конкретного підприємства, не завжди підходять для інших аналогічних суб’єктів господарювання – чим більшу кількість параметрів містить модель, чим точніше описує виробничий процес цього підприємства, тим вона складніша

і має більш обмежене використання. Тому при використанні готових моделей у багатьох господарствах доводиться вносити відповідні корективи, вводити нові змінні, а це потребує наявності в підприємствах відповідних спеціалістів і сучасної обчислювальної техніки з необхідним програмним забезпеченням. Розроблення таких моделей і програмного забезпечення є досить дорогою для аграрних товаровиробників, особливо враховуючи їх скрутне фінансове становище. З огляду на це більшість аграріїв у своїй діяльності замість економіко-математичних моделей використовує спрощені підходи до оцінювання ризику, які, на жаль, не дають змогу повною мірою оцінити всі види ризиків, що загрожують сільськогосподарському виробництву.

Крім розглянутих вище методів оцінювання ризику, великою популярністю користуються ще й такі методи, як аналіз чутливості, аналіз сценаріїв, факторний аналіз, кореляційно-регресійний аналіз, імітаційне моделювання (метод Монте-Карло) [10].

Порівняльна характеристика вказаних методів аналізу ризику подана в табл. 2.

Таблиця 2

Порівняльна характеристика методів кількісної оцінки економічного ризику

Методи кількісного оцінювання ризику	**Характеристики**				
	умови застосування	вид оцінки	точність оцінки	витрати	можливість урахування дій чинників ризику
Статистичний	Відомі дані про минулі періоди господарювання	Абсолютна	Незначна	Середні	Незначна
Аналітичний	Наявність детальних даних про проект чи діяльність	Відносна	Середня	Незначні	Неможливо врахувати
Дерева рішень	Відомі чинники ризику та ступінь їхнього впливу	Абсолютна	Висока	Значні	Найвища
Фінансової стійкості	Відомий баланс підприємства	Абсолютна	Середня	Незначні	Практично неможливо врахувати
Експертних оцінок	Дефіцит інформації	Відносна	Незначна	Значні	Практично неможливо врахувати
Нормативний	Відомі головні фінансові показники діяльності	Відносна	Незначна	Незначні	Неможливо врахувати
Аналізу чутливості	Наявність детальних даних про проект чи діяльність	Відносна	Середня	Незначні	Практично неможливо врахувати
Аналогій	Наявність аналогів і незмінність умов господарювання	Абсолютна	Незначна	Середні	Незначна

Джерело: [7, с. 148].

Якщо підприємство не має змоги розрахувати рівень ризику за допомогою методів, що розглянуті вище, у зв’язку з неповною поінформованістю про розвиток тих чи інших явищ (процесів), браком часу чи неможливістю проведення відповідних розрахунків через відсутність необхідних даних, то інтерес може становити оцінка ризику на основі фінансового стану підприємства. Це один із найдоступніших методів відносного оцінювання ризику як для підприємства, так і для його партнерів (інвесторів, банківсь-

ких установ, податкових органів, партнерів по бізнесу). Аналіз показників фінансового стану дає змогу оцінити фінансову стійкість господарюючих суб'єктів, яка у свою чергу є критерієм оцінки ризику. Поза сумнівом, цей метод доцільно використовувати під час оцінювання економічного ризику. Проте він містить певні недоліки, основними з яких є: відсутність загальноприйнятих показників, за якими можна проводити оцінювання фінансової стабільності підприємства та їх нормативних значень; використання цього методу обмежене фінансовою діяльністю, тоді як основною в сільському господарстві залишається все ж таки виробнича діяльність.

Таким чином, кількісне оцінювання ризику можна здійснити за допомогою багатьох параметрів. У більшості випадків для окремих видів ризику існують спеціальні методики, які дозволяють кількісно оцінити ризик.

Стосовно сільського господарства для кількісного оцінювання ризику найбільше підходить статистичний метод, при якому відбувається збір і оброблення статистичних даних за певний, визначений проміжок часу (урожайність, енергоозброєність, кліматичні дані, трудові ресурси, кількість внесених органічних і мінеральних добрив і т. ін.). На основі цих даних, за допомогою математичних дій, можна розрахувати, при яких параметрах настає ризикова ситуація в тому чи іншому регіоні, районі. Для оцінювання ризику в сільському господарстві розраховуються й економічні показники, такі як диференціальний рентний дохід і кадастрова оцінка земельних ділянок.

Як бачимо, огляд теоретичного доробку свідчить, що методи аналізу й оцінювання ризику досить різноманітні і часто несуть суперечливий характер. Вибір того чи іншого методу, перш за все, визначається метою аналізу, що проводиться. Крім того, побутує думка, що вибір методів оцінювання ризиків необхідно проводити і залежно від особистих якостей (ставлення до ризику) особи, яка приймає рішення. Зокрема, у разі негативного ставлення до ризику не рекомендується використовувати кількісне оцінювання ризику; чітко задаються можливі альтернативи (варіанти умов і результатів); не потрібно проводити оцінку ймовірності виникнення позитивного чи негативного результату. При антипатії до ризику використовуються методи, що основані на аналізі всього діапазону можливих умов і результатів. Особливу увагу необхідно приділити графічному представленню даних. Поряд з кількісними методами застосовуються процедури, що дозволяють краще використовувати інтуїцію і досвід особи, яка приймає рішення. При нейтральному ставленні до ризику використовуються, головним чином, методи, що ґрунтуються на розрахунку математичного очікування результату, в тому числі на розрахунку математичного очікування збитків, аналіз статистичних закономірностей, стохастична оптимізація за критерієм максимуму математичного очікування прибутку.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Аналітичне осмислення сформованої інформації дає підстави стверджувати, що в агроформуваннях досліджуваного регіону ризик виникає на всіх ланках виробничого процесу: при сівбі сільськогосподарських культур, збиранні врожаю, транспортуванні, при виробництві тваринницької продукції, роботі технічних засобів, при інвестуванні коштів, прийомі на роботу нових працівників і в багатьох інших випадках. Крім того, сільське господарство, на відміну від інших галузей національного господарства, має дуже важливу й разом з тим специфічну причину появи невизначеності та зумовленого нею ризику – погодні умови, які є об'єктивними, але часто саме від них залежать кінцеві результати господарювання.

Проведений аналіз методів оцінювання економічного ризику показує, що жоден з них не є універсальним. Часто у ході здійснення оцінювання того чи іншого виду ризику необхідно використовувати кілька методів водночас, тобто застосовувати комбінований підхід до оцінки ризику. При цьому в кожному конкретному випадку

комбінування методів оцінювання ризику може бути досить різноманітним. У зв'язку з цим виникає необхідність подальшого вдосконалення методик оцінювання ризику.

Список використаних джерел

1. *Боровкова В. А.* Управление рисками в торговле / В. А. Боровкова. – СПб. : Питер, 2004. – 228 с.

2. *Вітлінський В. В.* Ризикологія в економіці та підприємництві : [монографія] / В. В. Вітлінський, Г. І. Великоіваненко. – К. : КНЕУ, 2004. – 480 с.

3. *Внукова Н. М.* Базова методика оцінки економічного ризику підприємств / Н. М. Внукова, В. А. Смоляк // Фінанси України. – 2002. – № 10. – С. 15–21.

4. *Гончаренко Л. П.* Риск-менеджмент : [учеб. пособие] / Л. П. Гончаренко, С. А. Филин ; под ред. Е. А. Олейникова. – М. : КНОРУС, 2006. – 216 с.

5. *Гранатуров В. М.* Ризики підприємницької діяльності: Проблеми аналізу / В. М. Гранатуров, О. Б. Шевчук. – К. : Зв'язок, 2000. – 152 с.

6. *Ильяшенко С. М.* Хозяйственный риск и методы его измерения / С. М. Ильяшенко. – Сумы : ВВП «Мрія-1» ЛТД, 1996. – 102 с.

7. *Ілляшенко С. М.* Економічний ризик : [навчальний посібник] / С. М. Ілляшенко. – [2-ге вид., доповн. і переробл.]. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 220 с.

8. *Лещинський О. Л.* Економічний ризик та методи його вимірювання : [навч. посіб. для студ. вищих навч. закл.] / О. Л. Лещинський, О. В. Школьний. – К. : Дельта, 2005. – 112 с.

9. *Машина Н. І.* Економічний ризик і методи його вимірювання : [навч. посіб.] / Н. І. Машина. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – 188 с.

10. *Пікус Р. В.* Підприємницький ризик в АПК / Р. В. Пікус // Вісник академії праці і соціальних відносин. – 2001. – № 1. – С. 119–125.

УДК 332.025

М.В. Поленкова, викладач
Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУЦІЙНИХ ОСНОВ РОЗВИТКУ ДЕПРЕСИВНИХ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

М.В. Поленкова, преподаватель
Черниговский национальный технологический университет, г. Чернигов, Украина

ФОРМИРОВАНИЕ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫХ ОСНОВ РАЗВИТИЯ ДЕПРЕССИВНЫХ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ

Maryna Polenkova, teacher
Chernihiv National Technological University, Chernihiv, Ukraine

FORMATION OF INSTITUTIONAL FRAMEWORKS OF DEPRESSIVE RURAL AREAS DEVELOPMENT

Проведено дослідження інституційного середовища сільського розвитку як функціональної інфраструктури, що покликана сприяти модернізації і реструктуризації виробничої діяльності сільськогосподарських підприємств, застосуванню інноваційних розробок у господарській діяльності.

Ключові слова: *сільський розвиток, депресивні сільські території, інституційна матриця сільського розвитку, інституційний розвиток.*

Проведено исследование институциональной среды сельского развития как функциональной инфраструктуры, которая призвана способствовать модернизации и реструктуризации производственной деятельности сельскохозяйственных предприятий, применению инновационного развития в хозяйственной деятельности.

Ключевые слова: *сельское развитие, депрессивные сельские территории, институциональная матрица сельского развития, институциональное развитие.*

This paper studied the institutional framework of rural development as a functional infrastructure that aims to promote the modernization and restructuring of the production of agricultural enterprises, application of innovation in business.

Key words: *rural development, backward rural areas, rural development institutional matrix, institutional development.*

Постановка проблеми. Досвід останніх років доводить, що задекларовані концепції та програми розвитку депресивних сільських територій України на держаному рівні не принесли бажаних результатів. На сьогодні вже стає очевидним той факт, що акценти слід переносити на місцевий рівень. Територіальне різноманіття регіональних депресивних ситуацій являє собою варіацію підходів до виведення локалітетів з кризового стану. Причому особливості підходів повинні визначатися суб'єктами господарювання самостійно з урахуванням характеру розвитку конкретної сільської території та її ресурсного потенціалу. Український регіональний менеджмент на сучасному етапі розвитку не має систематизованого досвіду антикризової діяльності власних інститутів, які б займалися питаннями сільського розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питань інституційного розвитку займаються такі науковці, як М. Барановський, О. Бородіна, В. Борщевський, М. Бутко, В. Волошко, М. Лендєл, М. Малік, В. Мельниченко, Д. Норт, П. Саблук, В. Чайка, О. Шпикуляк, В. Юрчишин та інші.

Незважаючи на численні наукові напрацювання, залишаються недостатньо розкритими концептуальні засади розвитку інститутів сільського розвитку.

Постановка завдання. Метою дослідження є теоретичне обґрунтування особливостей формування інституційних основ розвитку депресивних сільських територій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Європейська практика розвитку сільських територій вже давно дістала своє інституційне оформлення. На території ЄС ефективно функціонують численні державні, громадські, професійні та інші об'єднання інституцій і громадян, які займаються питаннями сільського розвитку [4; 6].

Виходячи з того, що інститути є відносно стійкими компонентами громадського життя, які охоплюють соціально визнані нормативно-ціннісні системи, еталони соціальної поведінки, форми організації соціальних зв'язків між людьми та функціо-

нальні органи керівництва і регулювання, пов'язані із забезпеченням кодифікації соціальних норм і контролем за їх дотриманням, а також формулюванням суспільних цілей і потреб, організовуючи процес їхньої реалізації, вплив інститутів на процес адаптації українського села до європейських стандартів є визначальним. Адже саме крізь призму їх функціонування відбувається реалізація індивідуальних мотивів кожного мешканця сільських територій, а також їх узгодження з мотивами господарюючих на селі суб'єктів підприємництва та органами місцевого самоврядування [4; 1].

Функціонування інститутів [5; 7], які пов'язані з формуванням національного аграрного ринку, підприємницького сектору і розвитком сільських територій, ґрунтується на відповідних нормах і правилах, з одного боку, а також неформальних взаємодіях – з іншого. Управління макро- та мікроекономічними процесами вимагає підвищеної уваги до функціонування тих інститутів, які задля досягнення цілей збалансованого соціо-еколого-економічного розвитку сільської місцевості визначають ефективність сільського розвитку.

Взагалі, інститути – це не просто "правила гри", що накладають обмеження на допустимий вибір, як говорить Д. Норт, їх призначення – створювати, по можливості, стійкі та ефективні механізми вибору рішень за умови будь-яких конфліктів інтересів, коли діючі угрупування або індивіди переслідують цілі, що взаємно суперечать одна одній та не реалізуються одночасно [3]. Інститути сільського розвитку покликані координувати поведінку усіх суб'єктів згідно з завданнями та принципами забезпечення соціально-економічного розвитку.

Концептуальні засади розвитку інститутів сільського розвитку передбачають удосконалення інститутів-організацій – сільськогосподарських підприємств, виробничих та обслуговуючих кооперативів, соціальної та інженерної інфраструктури, державних установ; інститутів права – законодавчо-нормативних актів; інститутів-функцій – ринка, конкуренції, праці, власності, ціноутворення.

Умовою подолання депресивного стану сільських територій є створення такого інституційного підґрунтя, яке б дозволило не лише ефективно використовувати земельний, людський, рекреаційний потенціал, але й істотно його поліпшувати. Інституційне середовище сільського розвитку в більш конкретизованому вигляді варто розглядати як інфраструктуру, що покликана сприяти модернізації і реструктуризації виробничої діяльності сільськогосподарських підприємств, застосуванню інноваційних розробок у господарській діяльності, формуванню позитивного іміджу сільськогосподарських товаровиробників, дбайливому використанню принад сільської місцевості, створенню привабливих і якісних умов праці та життя для населення. Інституційні засади сільського розвитку формуються з груп інститутів та регламентованих ними інституцій (рис.).

З огляду на актуальність подолання депресивності сільських територій на засадах сільського розвитку, необхідною є інтенсифікація роботи інституцій як на місцевому, регіональному, так і на державному рівні, а також удосконалення нормативно-правової бази, що є основою цього процесу.

Першочергової модернізації і функціонального удосконалення потребують такі інститути, як власність, регулювання аграрного ринку, організація, розміщення та підтримка сільськогосподарських товаровиробників різних організаційно-правових форм господарювання, формування інфраструктури, землеволодіння і землекористування. Розвиток індивідуального підприємництва в сільських територіях країни повинен здійснюватися на інституціональних засадах та національних традиціях, процес формування і становлення різноманітних форм господарювання можливий на основі самостійного та вільного вибору приватних власників [2].

Рис. Інституційна матриця сільського розвитку

Соціальний та економічний процес сільського розвитку супроводжується формуванням соціального капіталу. Соціальний капітал стає інститутом розвитку сільських територій, який консолідує соціально-економічні ролі особистості сільського жителя у соціумі та господарський капітал депресивної території. Основою соціального розвитку є забезпечення добробуту сільського населення, що стане передумовою стабілізації демографічної ситуації і розвитку людського капіталу на депресивних територіях.

Розроблення та реалізація поселенської політики як складової соціальної політики є основою організації територіального управління розселенням, через яку вирішуються місцеві проблеми розселення. Нові умови господарювання потребують оптимального поєднання державного, регіонального і місцевого рівнів територіального управління через розширення повноважень і підвищення відповідальності місцевих органів влади у вирішенні проблем територіальної організації розселення. Удосконалення територіального управління поселенською мережею повинно здійснюватися у тісному взаємозв’язку з реформуванням адміністративно-територіального устрою.

Важливого значення для становлення і подальшого інституційного розвитку сільських територій набувають економічні інституції, тобто державні органи, які вповноважені регулювати економічні процеси, а також нормативно-правові акти та економічні системи, які регулюють і беруть участь в економічному процесі. Саме інститути в поєднанні з мотивацією до праці та економічним інтересом формують інституційну основу розвитку сільських територій.

Формальні інститути являють собою загальноприйняті норми, тобто офіційно закріплені конкретними повноважними органами правила, що фіксуються як нормативні документи або письмові розпорядження, що спираються на правові акти й охоплюють політичні та економічні правила. Проте офіційні інститути становлять лише невелику (хоча і дуже важливу) частину всіх обмежень. У той же час неформальні інститути ви-

являються дуже важливими для урегулювання відносин у сільському суспільстві. Вони беруть свій початок від суспільно переданої інформації як частини спадщини, яку ми називаємо культурою [3].

Отже, територіальні громадські утворення не лише подають сигнали органам державної влади, але виступають контролюючим органом щодо виконання державними установами їх зобов'язань. У свою чергу, держава формує зворотні зв'язки громадськості у вигляді інформації щодо проведення державної регіональної політики, яка ґрунтується на принципах законності, гармонізації загальнодержавних, регіональних і місцевих інтересів, стимулювання тісного співробітництва між органами виконавчої влади й органами місцевого самоврядування та реалізації заходів щодо сільського розвитку.

Державне регулювання депресивних сільських територій об'єднує як загальнодержавні важелі обґрунтованого територіально-диференційованого впливу на процеси соціально-економічного розвитку, так і діяльність місцевих органів влади. Основними цілями державного регулювання проблемних сільських територій є такі:

– впорядкування інституційного середовища, насамперед приведення в єдину систему відповідних регуляторних і нормативно-правових актів, приведення їх у відповідність до стандартів ЄС або прийняття нових законів;

– сприяння активізації модернізації сільськогосподарського виробництва, інноваційних та інвестиційних процесів;

– забезпечення територіально диференційованої системи оподаткування;

– податкове стимулювання галузей соціальної сфери, які забезпечують покращення якості життя сільського населення;

– зміцнення фінансових основ місцевого самоврядування сільських територій та забезпечення їх фінансової самостійності.

До принципів державного регулювання депресивних сільських територій відносяться:

– принцип системності і внутрішньої цілісності – передбачає синхронізацію дій, що впливають на соціально-економічний розвиток сільських територій, узгодження пріоритетів і дій центральних, місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування щодо регіонального і місцевого розвитку;

– субсидіарності – чітке розмежування повноважень центральних і місцевих органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з делегуванням конкретних рішень на той рівень, де вони можуть виконуватися найбільш ефективно;

– компетентності – програму розвитку сільських територій потрібно розробляти і реалізовувати на основі використання порівняльних переваг розвитку, пошуку точок зростання, виявлення і підтримки пріоритетних векторів підйому;

– концентрації – у зв'язку з обмеженістю державних фінансових ресурсів при реалізації завдань сільського розвитку вони концентруються на географічно визначених територіях, встановлюється ієрархічність пріоритетів відповідно до сформульованих цілей, визначаються вимоги до економічної ефективності їх використання;

– партнерства – передбачає тісну співпрацю між центральними і місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, недержавними організаціями, суб'єктами господарювання у процесі сільського розвитку;

– достатності – держава повинна виконувати тільки ті функції, які не може забезпечити ринок;

– гнучкості оподаткування – запровадження податкових канікул на територіях, де відбуваються диверсифікаційні економічні процеси або реконструювання економного механізму;

– збалансованого розвитку – зумовлює диференційованість надання державної підтримки депресивним сільським територіям з урахуванням особливостей їх потенціалу і відповідно до умов, критеріїв та строків, визначених законодавством;

– стимулювання сталого розвитку та інвестиційної активності регіону;

– територіальної справедливості – погодження інтересів різних суб'єктів господарювання та місцевих жителів при вдосконалені організації територіального управління розселенням на субрегіональному, локальному і місцевому рівнях;

– еквіфінальності – депресивна сільська територія може досягти високого рівня розвитку, використовуючи власний економічний, земельний, людський потенціал, спираючись на впорядковане інституційне середовище;

– суспільної ефективності – передбачає досягнення економічного, соціального й екологічного результату за рахунок використання переваг територіального поділу праці, раціонального природокористування, розвитку міжрегіональних зв'язків.

Наявний сьогодні стан розрізнених дій законодавчих та владних органів, фінансових установ, суб'єктів господарювання, організаційно, функціонально не пов'язаних між собою, не може позитивно впливати на розвиток сільських територій України, особливо якщо йдеться про сільський розвиток.

Серед головних проблем державного регулювання депресивних сільських територій є: відсутність системного підходу та послідовності здійснюваної політики; недосконалість та неузгодженість нормативно-правової бази; недостатня визначеність і неконкретність стратегічних пріоритетів сільського розвитку; неузгодженість цілей і пріоритетів політики подолання депресивності сільських територій; відсутність чіткого та прозорого механізму надання централізованої підтримки сільським регіонам; розпорошеність фінансових ресурсів; низька спроможність місцевих бюджетів та недостатня інституційна спроможність місцевих органів влади.

Тому нині важливим питанням державної регіональної політики з регулювання депресивних сільських територій залишається створення єдиної узгодженої системи законодавчих норм стосовно забезпечення сільського розвитку на основі зміцнення економічної самодостатності територій, запровадження сучасних механізмів та інструментів. З цією метою пропонується інституційне забезпечення сільського розвитку в подоланні депресивності сільських територій.

На наш погляд, магістральним напрямом концептуальної переорієнтації механізму здійснення аграрної реформи в контексті подолання депресивності сільських територій України є зміщення акцентів державної регіональної політики з бюджетно-регуляторної площини в місцево-самоврядну. У зв'язку з цим потребують внесення змін Закони України "Про місцеве самоврядування в Україні" та "Про місцеві державні адміністрації", зокрема в частині розширення відповідальності місцевих органів влади за регіональний і місцевий розвиток та надання їм відповідних повноважень і можливостей для їх виконання.

Місцеве самоврядування може усунути інституційні та юридичні перешкоди і заохочує інноваційні форми вирішення місцевих проблем. Заходи з розвитку депресивних сільських територій за участю громадян дозволяють планувати діяльність відповідно до специфічних потреб місцевого населення. Лише на цій основі може відбутися злам тих негативних тенденцій, що мають сьогодні місце у сільському господарстві нашої держави та розпочатися становлення процесів, пов'язаних з формуванням інституційних засад відродження українського села [2].

Громадська участь стала важливим і невід'ємним принципом управління розвитком сільських територій. Цей принцип передбачає, що успішність проектів сільського розвитку знаходиться в прямій залежності від зацікавленої участі місцевого населення у формулюванні цілей, розробленні заходів та реалізації цього проекту.

Громадська участь служить таким цілям:

– сприяє виробленню програм сільського розвитку, що враховують потреби місцевого населення і його досвід;

– сприяє ідентифікації місцевого населення з програмами сільського розвитку через участь у їх розробленні та реалізації;

– дає можливість різним соціальним групам висловлювати свої інтереси.

Висновки з цього дослідження. Для розроблення дієвих інституційних механізмів сільського розвитку необхідно проводити діагностування і ранжування сільських територій, тобто визначити їх статус, враховуючи відповідні показники функціонування, розміри яких значно нижчі середніх по країні, та розробити і запровадити спеціальні програми подолання депресивного стану сільських територій.

Для збереження освоєних сільських територій та запобігання втрати сільськогосподарських ландшафтів доцільно розробляти і застосовувати спеціальні програми з розвитку депресивних територій. Підготовка регіональних програм сільського розвитку, з урахуванням специфіки та проблем кожної сільськогосподарської території, повинна стати підґрунтям для формування повноцінної інституційної бази сільського розвитку на рівні держави.

Список використаних джерел

1. *Волошко В.* Інституційне забезпечення регіональної політики Європейського Союзу / В. Волошко // Регіональна економіка. – 2005. – № 1. – С. 148–155.

2. *Мельниченко В. І.* Інституційний розвиток на рівні регіону: навчально-методичний посібник для самостійного вивчення дисципліни / В. І. Мельниченко. – К. : НАДУ, 2009. – 88 с.

3. *Норт Д.* Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Д. Норт ; пер. с англ. А. Н. Нестеренко ; предисл. и науч. ред. Б. З. Мильнера. – М. : Фонд экономической книги “Начала”, 1997. – 180 с.

4. *Розвиток* сільських територій в системі євроінтеграційних пріоритетів України : [монографія] / наук. ред. В. В. Борщевський ; НАН України. Ін-т регіональних досліджень. – Львів, 2012. – 216 с. – (Серія “Проблеми регіонального розвитку”).

5. *Удовиченко В. П.* Через місцеву та регіональну демократію до ефективної політичної системи України / В. П. Удовиченко // Людина і влада. – 2007. – № 2. – С. 31–36.

6. *Чайка В.* Политика устойчивого развития сельских территорий ЕС / В. Чайка, Н. Леонова // Междунар. с/х журнал. – 2008. – № 1. – С. 11–17.

7. *Шпикуляк О. Г.* Формування нової моделі розвитку сільських територій України / О. Г. Шпикуляк // Економіка АПК. – 2011. – № 2. – С. 176–181.

УДК 339.9:332.1(477)

М. О. Козік, аспірант
Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ ЯК ЧИННИК АКТИВІЗАЦІЇ ПРОСТОРОВОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ КРАЇНИ

М. О. Козик, аспирант
Черниговский национальный технологический университет, г. Чернигов, Украина

ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ РЕГИОНОВ УКРАИНЫ КАК ФАКТОР АКТИВИЗАЦИИ ПРОСТРАНСТВЕННОГО РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ СТРАНЫ

Maryna Kozik, PhD student
Chernihiv National Technological University, Chernihiv, Ukraine

FOREIGN-ECONOMIC ACTIVITY OF THE REGIONS OF UKRAINE AS A FACTOR OF ACTIVIZATION OF SPATIAL DEVELOPMENT OF THE COUNTRY'S ECONOMY

Розглянуто теоретико-практичні аспекти розвитку зовнішньоекономічної діяльності в Україні. Також проаналізовано сучасний стан зовнішньоекономічних зв'язків регіонів України та розглянуті пріоритетні напрямки його покращення.

Ключові слова: *зовнішньоекономічна діяльність, зовнішньоекономічний потенціал, економічна інтеграція, експорт, імпорт, прямі іноземні інвестиції.*

Рассмотрены теоретико-практические аспекты развития внешнеэкономической деятельности в Украине. Также проанализировано современное состояние внешнеэкономических связей регионов Украины и рассмотрены приоритетные направления его улучшения.

Ключевые слова: *внешнеэкономическая деятельность, внешнеэкономический потенциал, экономическая интеграция, экспорт, импорт, прямые иностранные инвестиции.*

The article discusses the theoretical and practical aspects of foreign economic activity in Ukraine. Also analyzed the current state of foreign economic relations of Ukraine's regions and discussed priority directions its improvement.

Key words: *foreign trade, foreign economic potential, economic integration, export, import, foreign direct investment.*

Постановка проблеми. В сучасних умовах швидкого розвитку міжнародної економічної інтеграції проблема регулювання зовнішньоекономічної діяльності є дуже важливою для збалансованого розвитку економіки як регіону, так і держави взагалі, що є невід'ємною характеристикою повноцінного учасника світового господарства. Зовнішньоекономічні зв'язки стають суттєвим важелем прискорення розвитку економіки та створення передумов для забезпечення соціально-економічного розвитку відповідно до світових стандартів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню зовнішньоекономічних зв'язків присвячена велика кількість публікацій і досліджень вітчизняних та зарубіжних науковців. Представниками вітчизняної науки в цьому напрямку є О. І. Амоша, Б. В. Буркинський, М. П. Бутко, В. М. Геєць, О. П. Гребельник, Б. М. Данилишин, М. І. Дідківський, М. І. Долішній, В. І. Захарченко, В. В. Козик, Н. А. Микула, Ю. В. Макогон, Т. В. Пепа, Є. В. Савельєв, Л. Г. Чернюк, С. М. Шкарлет. Найбільш яскравими представниками зарубіжної науки, які досліджували зовнішньоекономічну діяльність, є Н.Ф. Гофман, М. Портер, Е.Ф. Прокушев, Д. Рікардо, А. Сміт та ін.

Мета статті. Головною метою роботи є дослідити зміни трансформаційної динаміки зовнішньоекономічних зв'язків регіонів України в умовах посилення інтеграційних процесів.

Виклад основного матеріалу. Поняття "зовнішньоекономічна діяльність" (далі – ЗЕД) з'явилось в Україні з початком системних перетворень, обумовлених проголошенням незалежності. Зокрема, були здійснені заходи, спрямовані на суттєву лібералізацію експортно-імпортних операцій у країні, розширення прав підприємств і організацій у господарській діяльності.

Визначення терміна «ЗЕД» зустрічається не тільки в однойменному законі, яким вона регулюється, а й у Господарському кодексі України та в авторів різних галузей науки, і трактується він по-різному.

Зокрема, Господарський кодекс України трактує ЗЕД як «господарську діяльність суб'єктів господарювання, яка у процесі її здійснення потребує перетинання митного кордону України майном та/або робочою силою» [4].

У Законі України «Про зовнішньоекономічну діяльність» зазначається, що *зовнішньоекономічна діяльність* – діяльність суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, побудована на відносинах між ними, що має місце як на території України, так і за її межами [12].

Наведені трактування різняться між собою. У Господарському кодексі України є «потреба перетину митного кордону», що робить неможливим віднести до ЗЕД відносини між іноземними та вітчизняними суб'єктами, коли обидва знаходяться на території іноземної держави або на території України, а тому перетин кордону при співробітництві між ними може не відбуватися. Враховуючи це, можемо стверджувати, що визначення, наведене в Законі України «Про зовнішньоекономічну діяльність», ширше й точніше відображає суть зовнішньоекономічних відносин.

У науковій літературі під зовнішньоекономічною діяльністю розуміється система різноманітних світогосподарських відносин зі створення та просування на світовий ринок товарів за допомогою реалізації зовнішньоекономічних зв'язків країни, заснованих на міжнародному поділі праці та включають нормативно-правові та організаційні умови функціонування підприємницьких структур. ЗЕД трактують також як зовнішньоторговельну, інвестиційну та іншу діяльність, включаючи виробничу кооперацію в галузі міжнародного обміну товарами, інформацією, роботами, послугами, результатами інтелектуальної діяльності, у тому числі винятковими правами на них (інтелектуальна власність).

М.І. Дідківський застосовує поняття зовнішньоекономічна діяльність переважно для характеристики зовнішньоекономічних операцій на мікрорівні (підприємств, організацій, об'єднань); операцій, метою яких було отримання прибутку в умовах самоокупності [8].

У свою чергу, О.П. Гребельник визначає зовнішньоекономічну діяльність як господарювання суб'єктів України та іноземних суб'єктів, засноване на відносинах між ними, що має місце як на території України, так і за її межами [6].

Є.Ф. Прокушев під зовнішньоекономічною діяльністю розуміє сукупність форм прояву міжнародних економічних відносин, визначаючи її як процес становлення і функціонування господарських зв'язків між суб'єктами міжнародної економіки [13].

Н.Ф. Гофман і Г.А. Маховікова тлумачать зовнішньоекономічну діяльність як сукупність виробничо-господарських, організаційно-економічних і комерційних функцій фірм і підприємств, пов'язаних зі співпрацею з іноземними партнерами [5].

Л.Г. Мельник визначає ЗЕД як сферу економічної діяльності держави і підприємств, яка тісно пов'язана із зовнішньою торгівлею, експортом та імпортом товарів, іноземними кредитами та інвестиціями, здійсненням спільних з іншими країнами проектів [10].

М. П. Бутко тлумачить сферу зовнішньоекономічних зв'язків як підсистему економічної системи країни, яка безпосередньо впливає на розвиток господарського комплексу. Її становлення обумовлюється факторами, що визначають загальний розвиток економічної системи, а також факторами, які безпосередньо обумовлюють її стан як підсистеми [3].

На практиці, зовнішньоекономічна діяльність проявляється через зовнішньоекономічні зв'язки господарюючих суб'єктів, які здійснюються за такими напрямами (рис.):

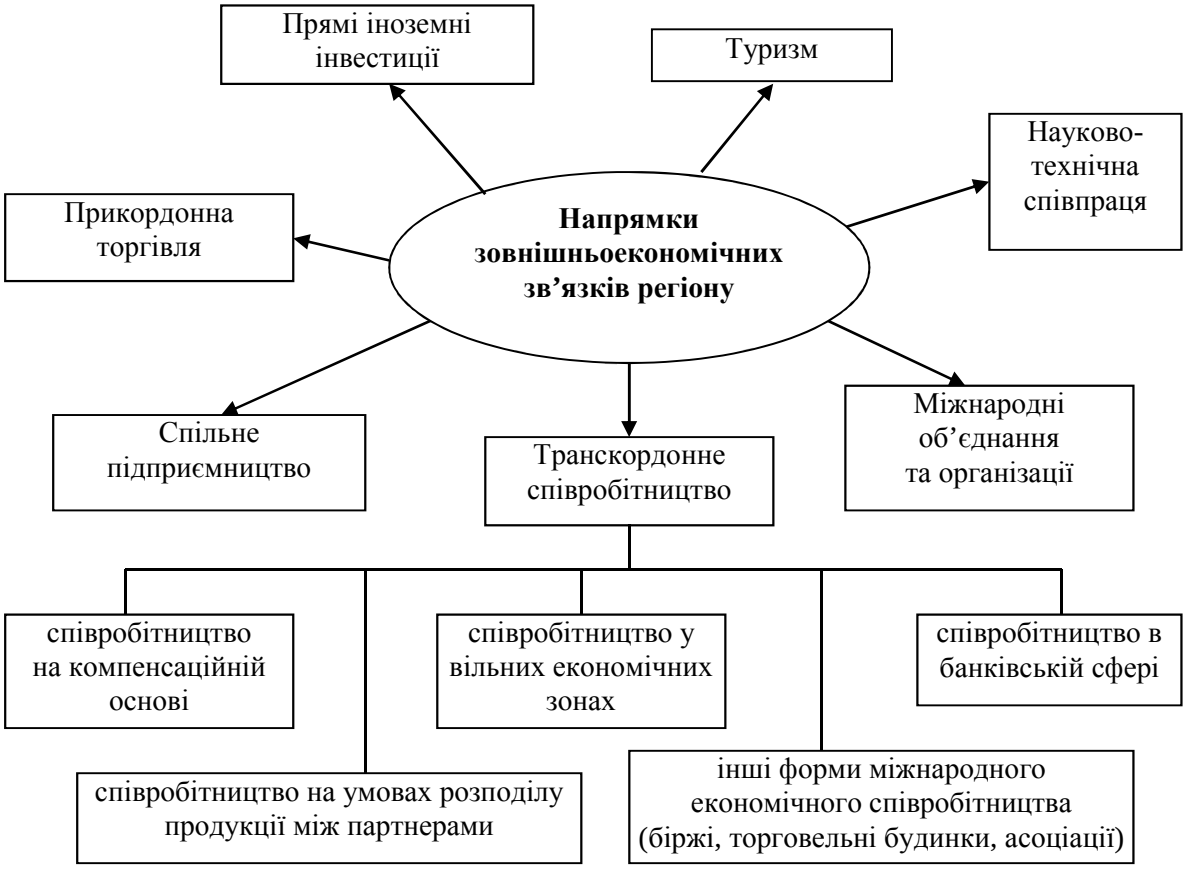

Рис. Напрямки зовнішньоекономічних зв'язків регіону

За останні роки залежність національних економік від зовнішньоекономічних зв'язків суттєво зросла. Стабільний економічний розвиток кожної країни сьогодні розглядається у нерозривному взаємозв'язку з функціонуванням світового господарства. У сучасних ринкових умовах важливим завданням кожної країни є підвищення обсягів експорту продукції власного виробництва на світовий ринок.

Наша держава не є винятком у вирішенні цього питання. Україна націлена на більш ефективне включення у систему міжнародного поділу праці і світового товарообміну. Про це свідчить щорічне збільшення обсягів експорту. Але все ж в Україні обсяг імпортних операцій товарів перевищує обсяг їх експорту.

Прямі іноземні інвестиції (ПІІ) зазвичай прискорюють темпи інноваційного розвитку регіону, сприяють активізації процесів локалізації та формування мережевих компаній. Разом з тим обсяги та динаміка інвестиційних потоків у регіон безпосередньо залежать від його інвестиційної привабливості. У більш привабливих регіонах інвестиційні проекти фінансуються здебільшого за рахунок коштів іноземних інвесторів і фінансових установ, у менш привабливих – за рахунок бюджетних коштів і власних коштів суб'єктів господарювання.

Зовнішньоекономічні зв'язки України мають досить розгалужену структуру, що пов'язано з найрізноманітнішими формами співпраці між країнами світу. Україна має тісні зовнішньоекономічні зв'язки з більш ніж 100 країнами світу. Провідну роль у розвитку зовнішніх економічних зв'язків України відіграють країни близького зарубіжжя (табл.).

Аналіз засвідчив, що незмінними лідерами як в експорті-імпорті товарів та послуг, так і в ПІІ залишаються найбільш економічно розвинені області нашої держави, зокрема Донецька, Дніпропетровська, Київська та м. Київ, що не можна сказати відносно Північних, Південних та Західних прикордонних регіонів.

Таблиця

Обсяги експорту-імпорту товарів та послуг, прямі іноземні інвестиції в економіку України в регіональному розрізі (2010–2012 рр.)

Регіони	**2010**			**2011**			**2012**		
	Експорт товарів та послуг	Імпорт товарів та послуг	ПІІ	Експорт товарів та послуг	Імпорт товарів та послуг	ПІІ	Експорт товарів та послуг	Імпорт товарів та послуг	ПІІ
Україна	**63164,6**	**66189,9**	**44806,0**	**82186,4**	**88843,4**	**50333,9**	**82408,9**	**91394,2**	**54462,4**
Автономна Республіка Крим, у т. ч. м. Севастополь	1038,9	435,9	969,2	1244,6	1611,0	1342,5	1531,3	1677,5	1622,1
області									
Вінницька	600,4	413,4	205,3	701,7	440,3	226,4	698,5	521,9	245,4
Волинська	464,0	599,2	218,6	679,7	1084,2	291,4	659,2	1043,5	361,2
Дніпропетровська	8368,2	5834,3	7495,1	10757,9	7187,5	8208,2	10517,9	6969,2	8351,8
Донецька	13661,4	3496,3	2278,2	17797,4	5130,4	2646,9	14812,7	4791,3	2981,6
Житомирська	404,5	441,8	258,1	531,2	475,0	337,7	579,8	393,6	363,8
Закарпатська	1205,6	1388,1	364,4	1465,5	2043,7	348,5	1450,6	2048,5	407,2
Запорізька	3376,2	1471,2	952,8	4394,4	2365,5	987,6	4283,5	2099,4	1144,2
Івано-Франківська	584,0	672,6	512,5	1027,9	1134,5	624,0	879,9	1038,6	642,5
Київська та м. Київ	11606,6	21740,3	23442,7	14486,7	29719,4	26659,4	18835,8	33888,6	28519,8
Кіровоградська	354,2	194,7	65,0	459,8	233,4	72,4	645,1	303,1	103,7
Луганська	3476,3	1170,6	687,5	6863,1	1806,1	766,0	4371,8	2061,7	838,5
Львівська	1084,6	2098,3	1254,6	1360,6	3284,2	1387,8	1565,8	3465,6	1634,8
Миколаївська	1803,8	925,4	165,4	1869,3	1118,5	152,3	2604,7	981,9	259,9
Одеська	2847,5	3721,4	1107,3	2702,8	3345,7	1220,5	2999,7	4560,0	1629,5
Полтавська	2251,2	1179,2	551,3	3389	1316,0	702,2	3445,0	1483,4	942,8
Рівненська	460,8	460,7	309,2	638,8	450,7	280,4	576,8	484,6	296,9
Сумська	790,8	535,0	359,6	1060,8	899,8	361,8	1184,5	753,5	374,4
Тернопільська	139,3	185,3	59,8	250	218,3	61,9	250,7	337,0	64,6
Харківська	1630,9	2151,6	2716,9	2154,6	2506,4	2814,3	2330,2	2938,4	2170,4
Херсонська	393,4	163,7	203,4	380,1	242,2	206,4	365,4	212,4	245,2
Хмельницька	309,3	473,6	183,0	427,9	569,1	186,8	501,1	576,5	208,6
Черкаська	684,3	398,9	289,4	1070,6	522,8	285,7	1033,1	589,6	884,1
Чернівецька	111,0	113,9	61,9	143,3	164,1	61,9	134,5	177,5	64,3
Чернігівська	331,0	400,6	94,9	425,8	603,0	100,9	550,3	571,6	105,3

Характерною особливістю є також те, що Україна є державою, яка імпортує більше товарів та послуг, ніж імпортує, тобто зовнішньоторгівельний баланс держави є від'ємним.

Політика стимулювання експорту та оптимізація критичного імпорту є важливими невід'ємними частинами зовнішньоекономічної політики держави, спрямованої на інтеграцію національної економіки у світогосподарський простір.

Система стимулювання зовнішньоекономічної діяльності (інструменти, інституціональні виконавці та характер їх взаємодії) у кожній країні є оригінальною. Її конфігурація залежить від ступеня державного втручання в економічне життя.

Слід зазначити, що у наукових дослідженнях виділяють французьку і німецьку моделі через їх полярність стосовно ролі держави у процесі стимулювання експорту. Якщо Німеччина дотримується принципів субсидіарності державних інтервенцій (через систему делегування повноважень), лібералізму і децентралізації, то Франція відстоює ідеї жорсткої координації, планування, активного втручання держави в економічне життя і централізації.

Зовнішньоекономічний потенціал країни характеризується рівнем конкурентоспроможності товарів власного виробництва і послуг, а також можливістю використання технологічних, трудових, природних та інших ресурсів країни у структурі світових зв'язків.

Сучасному світу притаманна дуже жорстка конкурентна боротьба за ринки збуту і сфери впливу. Без своєчасних та ефективних реформ Україна може назавжди залишиться країною з високою заборгованістю, неефективною структурою експорту й імпорту, недорозвиненим внутрішнім ринком. Освоєння міжнародного ринку стає одним з важливих факторів конкурентоспроможності та стабільного зростання.

Таким чином, структура й обсяг зовнішньоекономічних зв'язків не тільки характеризують ситуацію у країні на макро- та мікрорівні, але і значною мірою визначають економічний стан і перспективи розвитку національної економіки, оскільки здатні значно вплинути на динаміку і стійкість її розвитку.

Значну роль у зовнішньоекономічній діяльності країни відіграють прикордонні регіони, а тому зовнішня політика держави має бути направлена на активізацію міжрегіонального співробітництва. Прикордонні регіони значно переважають у питаннях, які стосуються розвитку зовнішньоекономічних зв'язків. Їх особливістю є те, що вони віддалені від центральних ринків країни та, у свою чергу, близькі до ринків сусідніх держав, що надає їм додаткові можливості для розвитку зовнішньої торгівлі.

Висновки і пропозиції. Значну роль у покращенні економічної ситуації також відіграє ефективна зовнішньоекономічна діяльність. Для України важливо не лише зберегти позитивну динаміку у відносинах з уже наявними лідерами ринку, але і з державами, які тільки починають утверджуватись як нові світові та регіональні лідери.

Співробітництво України з її сусідами має значні нереалізовані резерви, з яких найбільшу увагу треба сконцентрувати на таких напрямах:

– інтенсифікація взаємодії у сфері міграційної політики, транскордонного співробітництва та гуманітарних контактів;

– активізація діяльності єврорегіонів, реалізація дво- та багатосторонніх міжнародних проектів у сферах співробітництва органів місцевого самоврядування, освіти й культури, збереження природного середовища;

– модернізація транспортної інфраструктури, зокрема в межах створення міжнародних транспортних коридорів;

– транзит енергоносіїв (нафти та газу), а також залучення європейських партнерів до модернізації української газотранспортної системи;

– спільне вирішення питань екологічної безпеки та природоохоронної діяльності, насамперед у прикордонних регіонах.

Зовнішньоекономічна діяльність України має бути такою, щоб експорт та імпорт товарів і послуг відповідали стратегічним інтересам держави й були економічно вигідні для власних виробників. Це може бути досягнуто за рахунок різних заходів:

1. Підвищення конкурентоспроможності власних виробників і у першу чергу стосовно технічно складних товарів.

2. Змістовний перегляд імпортної політики держави. Потрібно відмовитись від імпорту тих товарів, що можуть бути виготовлені вітчизняними підприємствами.

3. Держава має забезпечити експортерам захист на всіх рівнях: юридично-правовому, міжнародно-політичному та інформаційному.

Список використаних джерел

1. *Базилюк Я. Б.* Механізм підвищення ефективності економічної інтеграції України / Я. Б. Базилюк // Академія митної служби України. – 2009. – № 3. – С. 3–9.

2. *Батченко Л. В.* Зовнішньоекономічна діяльність: теорія і практика сучасного менеджменту : [монографія] / Л. В. Батченко. – Донецьк : Донецький державний університет управління, 2005. –244 с.

3. *Бутко М. П.* Регіональні особливості економічних трансформацій в перехідній економіці / М. П. Бутко. – К. : Знання України, 2005. – 475 с.

4. *Господарський* кодекс України від 16.01.2003 року № 436-15 [Електронний ресурс] / Законодавство України. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=436-15.

5. *Гофман Н. Ф.* Основы внешнеэкономической деятельности / Н. Ф. Гофман, Г. А. Маховикова. – СПб. : Питер, 2001. – 208 с.

6. *Гребельник О. П.* Основи зовнішньоекономічної діяльності / О. П. Гребельник. – К. : Центр навчальної літератури, 2008. – 432 с.

7. *Державна* служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ukrstat.gov.ua/.

8. *Дідківський М.* Зовншньоекономічна діяльність підприємства : навч. посіб. / М. Дідківський. – К. : Знання, 2006. – 462 с.

9. *Крупін В. Є.* Державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності територіально-виробничих систем : монографія / В. Є. Крупін ; наук. ред. С. О. Іщук. – Львів, 2009. – 218 с.

10. *Мельник Л. Г.* Экономика и информация: экономика информации и информация в экономике : энциклопедический словарь / Л. Г. Мельник– Сумы : Университетская книга, 2005. – 384 с.

11. *Перенчук О. П.* Розвиток зовнішньоекономічної діяльності України в сучасних умовах / О. П. Перенчук // Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект : [сборник научных трудов]. – Донецк : ДонНУ, 2009. – С. 420–425.

12. *Про зовнішньоекономічну* діяльність [Електронний ресурс] : Закон України від 16.04.1991 року № 959-XII / Законодавство України. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=959-12.

13. *Прокушев Е. Ф.* Внешнеэкономическая деятельность / Е. Ф. Прокушев. – М. : ИВЦ Маркетинг, 1999. – 208 с.

14. *Чернюк Л. Г.* Економіка та розвиток регіонів (областей) України : навчальний посібник / Л. Г. Чернюк, Д. В. Клиновий. – К. : ЦУЛ, 2002. – 644 с.

UDC 005.35

Vitalii Kuzhel, PhD in Economics
Odesa National Academy of Food Technologies, Odesa, Ukraine

THE THEORETICAL BASIS OF INVESTMENT SUPPORT OF THE DEVELOPMENT OF THE ENTERPRISES OF AGRO FOOD SPHERE

В.В. Кужель, канд. екон. наук
Одеська національна академія харчових технологій, м. Одеса, Україна

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ІНВЕСТИЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ АГРОПРОДОВОЛЬЧОЇ СФЕРИ

В.В. Кужель, канд. экон. наук
Одесская национальная академия пищевых технологий, г. Одесса, Украина

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИНВЕСТИЦИОННОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИЯТИЙ АГРОПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ СФЕРЫ

Researching conceptual directions of forming complex approach to determining the content of the investment potential of enterprises agro-food sector. The author notes that the state investment policy should be directed on the creation of favourable investment climate in the country and stimulate the inflow of private capital and searching of new forms of state and private investment. An integrated approach is the result of a combination of resources, streaming and value for investment security in which outlines the investment potential is represented by the set of all investment flows of the company which in the process of investment move in vector maximization value of the business and is the basis of its competitive advantage.

Key words: *investment security, agro-food area, investment flows, investment climate, public investment, policy.*

Дослідженні концептуальні напрямки формування комплексного підходу до визначення змісту інвестиційного потенціалу підприємств агропродовольчої сфери. Приділено увагу державній інвестиційній політиці, яка повинна спрямовуватись на створення сприятливого інвестиційного клімату в країні, стимулювання притоку приватного капіталу, а також пошук нових форм спільного приватного і держаного інвестування. Комплексний підхід є результатом поєднання ресурсного, потокового та вартісного підходів до інвестиційного забезпечення, у контурах якого інвестиційний потенціал представлений сукупністю усіх інвестиційних потоків підприємства, що у процесі здійснення інвестиційної діяльності рухаються по вектору максимізації ринкової вартості бізнесу і є основою формування його конкурентної переваги.

Ключові слова*: інвестиційне забезпечення, агропродовольча сфера, інвестиційні потоки, інвестиційний клімат, державна інвестиційна політика.*

Исследованы концептуальные направления формирования комплексного подхода при понимании экономической категории инвестиционного потенциала предприятия агропродовольственной сферы. Уделено внимание государственной инвестиционной политике и ее влиянию на инвестиционной климат в стране, стимулированию притока капиталов и поиск новых форм объединения государственного и частного инвестирования. Комплексный подход представлен результатом соединения ресурсного, стоимостного подходов и инвестиционных потоков при инвестиционном обеспечении, у контурах которого инвестиционный потенциал представлен совокупностью всех инвестиционных потоков предприятия, что в процессе инвестиционной деятельности движутся по вектору максимизации рыночной стоимости бизнеса и являются основой формирования конкурентных преимуществ.

Ключевые слова*: инвестиционное обеспечение, агропродовольственная сфера, инвестиционные потоки, инвестиционный климат, государственная инвестиционная политика.*

Introduction. The experience of economically developed countries shows that the volume of investments, regardless of their type and form, is one of the most important factors in the development of the national economy, and the of investment deposits-as an indicator of changes in total demand, production volumes and the level of employment population.

The investing of the production can increase production levels, improve the quality of products, gives the possibility of creating a socially-attractive jobs with high level of payment. New technologies allow to increase the market value of the business. The growth of tax income to the state budget allow to increase investments aimed at the development of social sphere (social infrastructure, education, medicine, science). The growth of the activity of the socially-oriented policy can allows to solve a wide range of social problems and establish harmonious development of society.

Thus, the functioning of agro food sphere is impossible without investment that will ensure the continuity of production, development and implementation of innovative and social programs and projects that will increase production volume and production and will increase the effectiveness and functioning of given companies.

Analysis of recent research and publications. The works of such outstanding research scientists as: V.G. Andryichuk, I.Y. Gryshova, M.Y. Demyanenko, N.S. Krasnokutska, I.O. Kryukova, Y.O. Lupenko, M.I. Malyik, P.T. Sabluk, I.B. Homa, L.F. Chumak, A.V. Chupys, O.H. Shpykuliak, T.S. Shabatura and others [1–8] are dedicated to the problem of the theoretical and methodological working out for the formation, management and evaluation of the investment potential of the company.

Despite the scientific results obtained and the significance of experience, is logically incomplete theoretical and practical bases of enterprise content investment potential as an economic category, which increases the relevance of the problem in terms of recovery of the economy of Ukraine.

Objective. Is to study the conceptual directions of forming an integrated approach to determining the content of the investment potential of agro food sphere.

The main material presentation. Investments are means of structural transformation of production and social potential, its subordination to the demands of the market. The state should join the public interests of the society (maintaining its level of prosperity) with the interests of business activities, including through the regulation of investment flows.

State investment policy is aimed at creating a favorable investment climate in the country to encourage the inflow of private capital and the search for new standards and joint –private and state investment.

The state determines the investment policy as being able to realize their influence in the legal acts regulating investment flows, funding priority, and so on. The investment policy is realized in close connection to social and economic policy. The solutions of the economic problems are closely connected to social and economic policy. Therefore, the investment policy can be considered an important area of social and economic state policy, which allows to achieve the goal through public financial management, regardless of their source. Therefore the creation of the abilities of the wide attraction of investments in the agro-food sphere is the most important part of its agricultural policy today.

To carry out the normal production process to recover the investment potential of the agri sector. It is necessary to resolve the issue:

– Raising the level of their own sources amortization and profit possible elimination of disparity in prices for agricultural products enterprises, processing and food industry, material and technical resources they consume;
– Reducing the tax burden;
– Debt restructuring, including extension and withdrawal.

The investment policy is based on the following principles:

– Decentralization of investment, increase in own funds in total investment, strengthening the role of depreciation to finance investments;
– The return of centralized capital investments;
– Expansion of mixed funding;
– Implementation of control over the proper use of public investment;
– Capacity insurance and guarantee public investment;
– Promotion of foreign investment.

Question investment enterprises agri areas can not be separated from other issues of national economic development. The main problem, as the agricultural sector in general and for the enterprises of agro-food sector, which affect infusion both domestic and foreign investments are the following:

– Creating a complete market infrastructure;
– Lack of government support;
– Low level of foreign investment;

– Violation of linkages;
– Reducing the level of technical support;
– Deterioration of social services;
– Disparity in prices for agricultural products and industries that provide the necessary resources;
– Inadequacy of tax and customs legislation;
– Monopoly service, processors and trade.

For businesses, agri scope to expand the capabilities of potential investors is very important information about the level of investment attractiveness (Fig. 1).

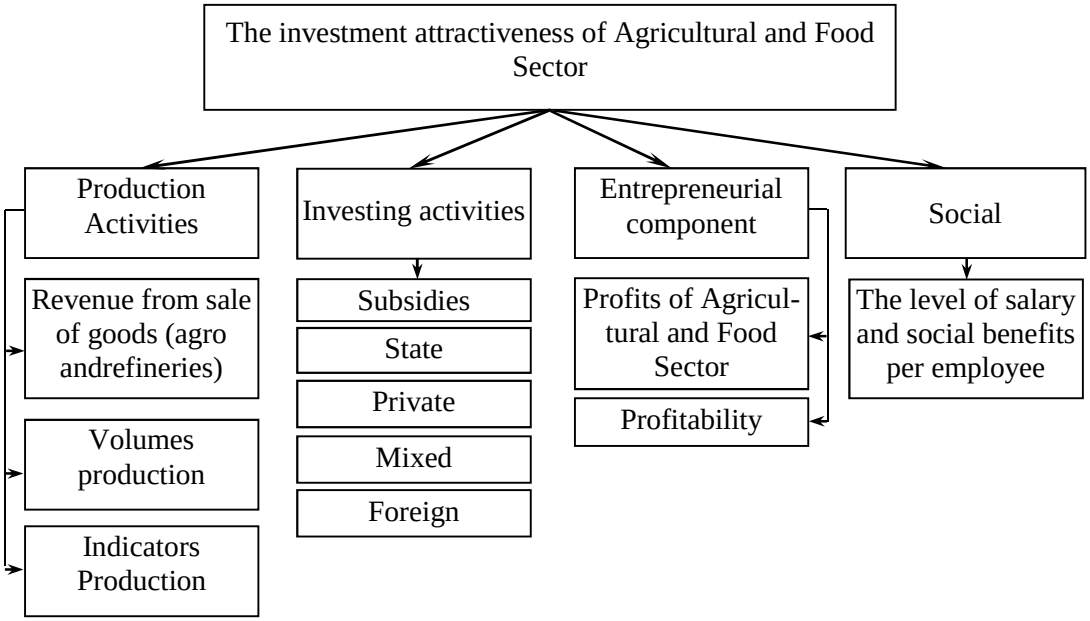

Fig. 1. The investment attractiveness of the agro-food sector
Source: author's elaboration.

To improve the investment activity of the population state should ensure a high standard of living, social security of citizens to care for the welfare of the nation.

The investment climate in the agricultural and food sector is a set of socio-economic, political and financial factors of the level of attractiveness of investment and determines the amount of investment risk (Fig. 2).

The investment potential reflects the financial and economic situation and the availability and variety of types and objects of investment. It exists by considering the main economic and financial indicators. (The availability of the necessary factors of production – labor, capital assets and infrastructure, and the solvency of the consumer demand of the population).

The investment market shows the loss of investor. The investment risk is identifying to invest the company or not. Unlike the investment potential the behavior of the market participants may change quickly. Essentially, the risk is qualitative characteristic. On the level of investment risk affects the socio-political, economic, environmental and social situation in the country.

A special place belongs to the methodological principles and approaches to its investment potencial of the enterprise of Agricultural and Food Sector, in the scientific literature [5–8].

Comprehensive approach is the resalt of a combination of resources, streaming and cost approaches to the interpretation of attribution category "Investment potential of the enterprise", in which circuits the investment potential is represented by a set of all investment flows of the enterprise, that in the process of carrying out investment activities are moving in the direction of maximizing the market value of business, which is the basis for the formation of its competitive advantage (Fig. 1).

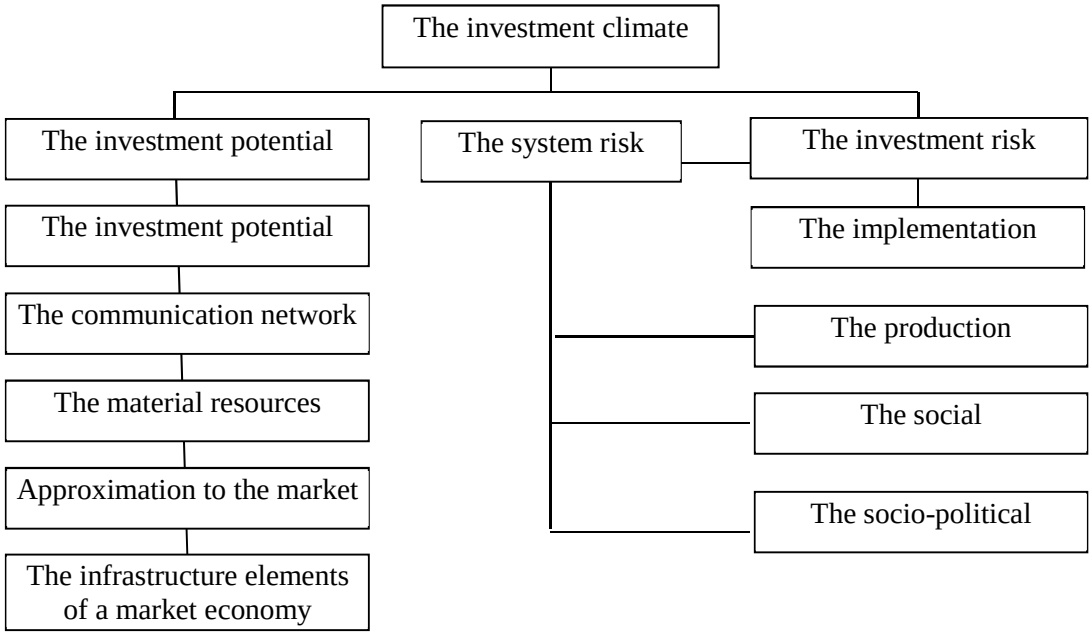

Fig. 2. The main elements of the investment climate in the agricultural and food sector
Source: elaboration of author.

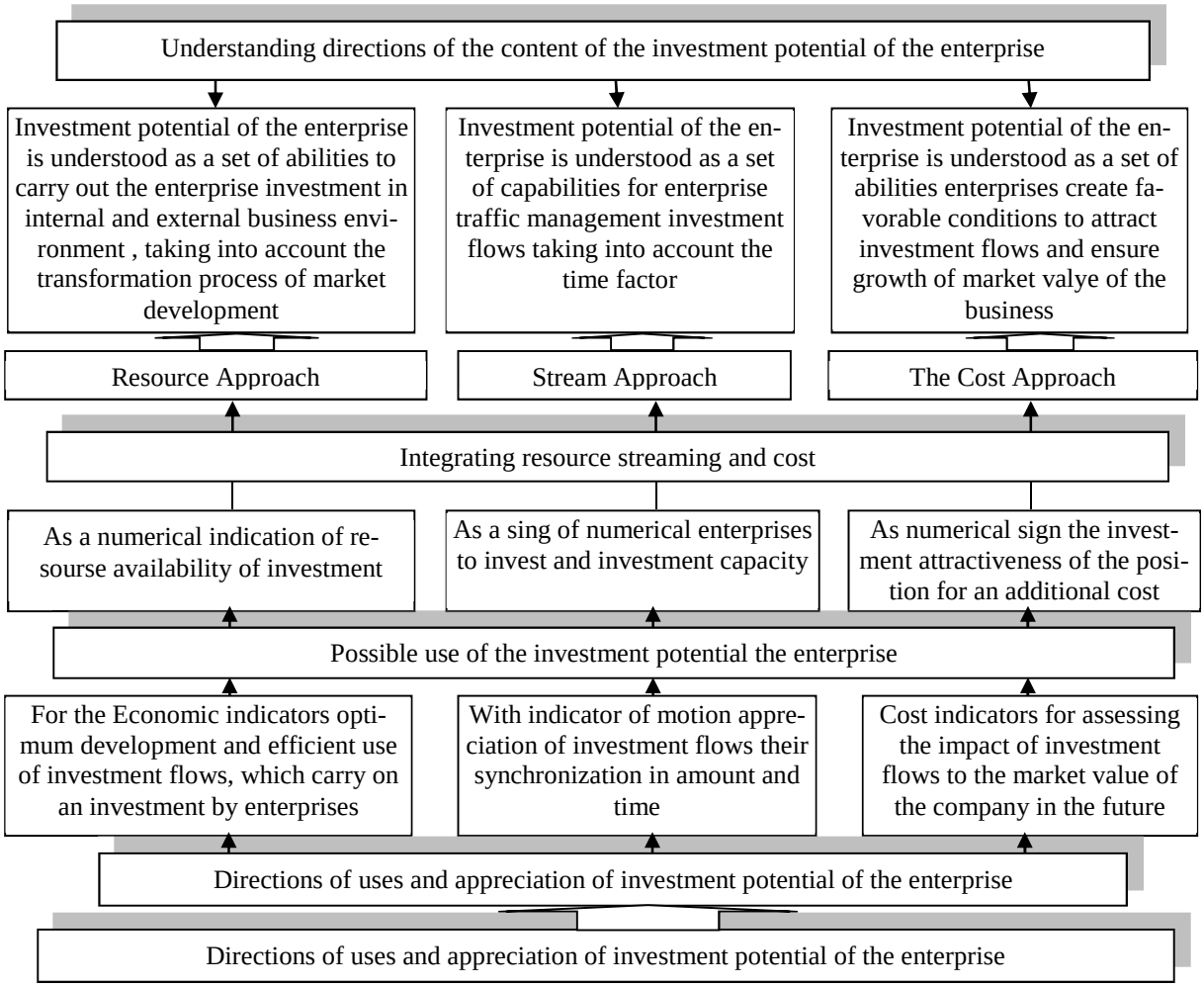

Fig. 3. Conceptual directions of forming an integrated approach to determining content of investment potential of the enterprise [5]

In developed countries one of the most effective ways of infusion of capital investments to the agroindustrial enterprises is to provide guarantess against various types of risks that should be included in preserving Ukraine as a consumer of finished imported machinery and food products. That's why attraction of foreign investments has a local character now. Attracting foreign investments will become more realistic if we direct them to the development of expert facilities. Orientation on the modern markets will raise the standards of domestic products and thus it will improve the guality of food in the country. Investment activity is a necessary condition for the turnover of an enterprise.

In turn production activity motivates new investments. From this point of view the activities of agroindustrial enterprises includes investment the principal activities. Investment movement acts as a circuit of investments and forms the investment cycle. This movement is constant because the income that is generated during the implementation and embedding investment resources in the activities of objects each time is decomposed into consumption and accumulation which are the basis for the next investment cycle. Totality of the circuit acts as the investment turnover (Fig. 4).

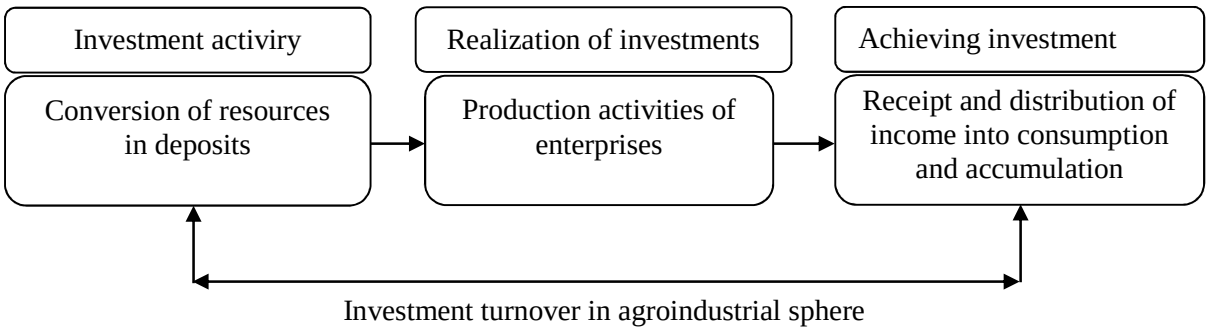

Fig. 4. Investment turnover in agroindustrial sphere

Source: author's elaboration.

The level of investment efficiency is directly related to the sources of their funding. The very low level of efficiency is in preferential investment credit.

Much better economic results are achieved in the financing of investments of state budget and mixed financing.

The importance of these factors that shape the effectiveness of targeting investments in agri-food sphere are very important to achieve the efficiency of investment in the field of agri-food. Besides factors of efficiency investments can be divided into internal and external (Table 1).

Table 1

External and internal factors of directing investments in Agro-Food Sector

Factors directing investments in Agri-Food cector	
Internal	External
– Selection of priority investments	– The level of inflation
– Formation of investments	– Prices of agrarian and processing food industry
– Terms of realizations of demands	– Interest rates on received loanes
– Distribution of investments by properties	– Size of taxes
– Specialization of enterprises	– Seasonality of production
– Providing of technologies and investments	– Climatic conditions
– The organization and implementation of production	– Demand for production
– The evel of expenditure	

Source: author's elaboration.

Investment potential should characterize the real capacity of the enterprise on actual usage of resources for the implementation of development strategies, which is maximizing the business value, taking into account balance of resources, their specific restrictions etc.

Conclusions and recommendations for further research in this direction. Summarizing the foregoing we approach the consideration of the investment potential of the enterprise as a set of available investment flows, organic interaction is in the process of investment company generates ability to mobilize and accumulate in the specified range of investment flows to implement tactical and strategic goals of the company.

According to an integrated approach in-depth understanding of the concept of "investment potential of the company," defined as the set of available investment flows, organic interaction of which in the process of investment company generates ability to mobilize and accumulate in the specified range of investment flows to implement tactical and strategic goals of the company.

Using of integrated approach to the definition of investment potential of the company requires the deepening of methodological apparatus on the study, which determines the direction of research.

Reference

1. *Чирва О. Г.* Становлення конкурентного середовища у регіональних соціально-економічних системах держави / О. Г. Чирва // Вісник Черкаського університету. Серія «Економічні науки»: науковий збірник. – 2011. – № 197. – С. 29–34.

2. *Гришова И. Ю.* Финансовое обеспечение перерабатывающих предприятий в контексте формирования финансовых потоков / И. Ю. Гришова // Азимут научных исследований: экономика и управление. – 2012. – № 1. – С. 22–24.

3. *Гришова І. Ю.* Вплив інституціональної структури на розвиток інноваційно-інвестиційної діяльності підприємств [Електронний ресурс] / І. Ю. Гришова, В. О. Непочатенко // Економіка: реалії часу. – 2013. – № 2. – С. 47–51. – Режим доступу : http://economics.opu.ua/files/archive/2013/n2.html.

4. *Кужель В. В.* Очікуваний результат соціальної відповідальності бізнесу та його вплив на стратегічний розвиток економіки агропродовольчої сфери [Електронний ресурс] / В. В. Кужель // Економіка: реалії часу. – 2014. – № 3. – С. 162–166. – Режим доступу : http://economics.opu.ua/files/archive/2014/n3.html.

5. *Гришова І. Ю.* Імплементація принципів соціально-орієнтованого бізнесу в площину економічного розвитку потенціалу харчових підприємств / І. Ю. Гришова, Т. С. Шабатура // Економіка: реалії часу. – 2014. – № 3. – С. 13–21. – Режим доступу : http://economics.opu.ua/files/archive/2014/n3.html.

6. *Стоянова-Коваль С. С.* Інвестиційні потоки як фактор нарощення інноваційного потенціалу підприємств / С. С. Стоянова-Коваль, Т. С. Шабатура, В. О. Непочатенко // Економіка: реалії часу. − 2013. – № 3. – С. 160–165.

7. *Митяй О. В.* Основні напрямки оцінки потенційних можливостей аграрних підприємств / О. В. Митяй // Весник науки Тольяттинского государственного университета. – 2013. – № 4(22). – С. 48–58.

8. *Кужель В. В.* Імунізація економіки агропродовольчої сфери в контексті реалізації принципів соціальної відповідальності бізнесу / В. В. Кужель // Економічний форум. – 2014. – № 3. – С. 17–22.

УДК 368.013

[1] **О.І. Гонта**, д-р екон. наук
[2] **М.В. Дубина**, канд. екон. наук
[1] **М.В. Тунік**, аспірант
[2] **А.Ю. Єфименко**, магістр
[1] Чернігівський державний інститут економіки і управління, м. Чернігів, Україна
[2] Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПРОГРАМ СТРАХУВАННЯ UNIT-LINK В УКРАЇНІ

[1] **Е.И. Гонта**, д-р экон. наук
[2] **М.В. Дубина**, канд. экон. наук
[1] **М.В. Туник**, аспирант
[2] **А.Ю. Ефименко**, магистр
[1] Черниговский государственный институт экономики и управления, г. Чернигов, Украина
[2] Черниговский национальный технологический университет, г. Чернигов, Украина

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ПРОГРАММ СТРАХОВАНИЯ UNIT-LINK В УКРАИНЕ

[1] **Olena Honta**, Doctor of Economics
[2] **Maksym Dubyna**, PhD in Economics
[1] **Maryna Tunik**, PhD student
[2] **Anna Yefymenko**, master
[1] Chernihiv State Institute of Economics and Management, Chernihiv, Ukraine
[2] Chernihiv National Technological University, Chernihiv, Ukraine

PERSPECTIVES OF DEVELOPMENT OF INSURANCE PROGRAMS UNIT-LINK IN UKRAINE

Досліджено теоретичні питання сутності інвестиційного страхування, особливості функціонування, визначено механізм його реалізації та специфічні риси, що відрізняють зазначений вид від класичного страхування життя. Також систематизовано переваги та недоліки, які притаманні інвестиційному страхуванню з позицій як страхової компанії, так і страхувальника. Ідентифіковано фактори, які впливають на ефективність запровадження зазначеного виду страхування, та з'ясовано перспективи його впливу на розвиток фінансового ринку України.

Ключові слова: *страхування, інвестиції, страхування життя, інвестиційне страхування життя, інвестиційний фонд, страхова компанія, страхувальник, актив.*

Исследованы теоретические аспекты сущности инвестиционного страхования, особенности функционирования, определен механизм его реализации и специфические черты, отличающие данный вид от классического страхования жизни. Также систематизированы преимущества и недостатки, которые присущи инвестиционному страхованию с позиций как страховой компании, так и страхователя. Идентифицированы факторы, влияющие на эффективность внедрения данного вида страхования, и выяснены перспективы его влияния на развитие финансового рынка Украины.

Ключевые слова: *страхование, инвестиции, страхование жизни, инвестиционное страхование жизни, инвестиционный фонд, страховая компания, страхователь, актив.*

In the article the theoretical aspects of the essence investment insurance, particularly functioning were investigated, mechanism for its implementation and the specific features that distinguish this species from the classic life insurance were defined. The advantages and disadvantages inherent in investment insurance products with an insurance company and the insured were systematized. Factors influencing the effectiveness of implementing this type of insurance were identified and its impact on the prospects of development of the financial market of Ukraine were clarified.

Key words: *insurance, investments, life insurance, investment life insurance, investment fund, insurance company, insurer, an asset.*

Постановка проблеми. Ефективний розвиток національної економіки України неможливий без реально функціонуючого фінансового ринку у країні, який протягом всіх років незалежності нашої держави так і не став основним джерелом формування інвестиційних ресурсів для модернізації національного господарства. Особливу роль у продукуванні таких ресурсів, насамперед, відіграють фінансові посередники, діяльність яких безпосередньо впливає на обсяги та якість таких джерел фінансування. Зокрема,

важливою складовою функціонування фінансового ринку є діяльність страхових компаній, що надають послуги зі страхування життя. Специфіка функціонування цих установ полягає в тому, що вони мають можливість формувати довгострокові ресурси, які складають основу розвитку реального сектору економіки у постіндустріальних країнах і можуть бути використані для реалізації інвестиційних проектів, впровадження яких вимагає тривалого часу.

Сучасний розвиток страхових компаній в Україні, що надають послуги зі страхування життя (страхові компанії life-типу), є недостатнім, що обумовлено певними економічними, політичними, соціальними, психологічними, культурними, історичними факторами. Зокрема, вагому роль у діяльності зазначених установ відіграє значна недовіра українського суспільства до їх функціонування. У результаті фактично страхування життя не набуло поширеного розвитку в нашій країні, що призводить до відсутності вкрай важливих та необхідних для економіки обсягів інвестиційних ресурсів, джерелами яких і є страхові внески громадян через опосередковану роль страхових посередників. Все це свідчить, що в Україні назріла необхідність формування передумов для діяльності компаній life-типу, особливо враховуючи той значний потенціал розвитку, який притаманний цим установам, та зважаючи на зарубіжний досвід їх функціонування.

Саме тому особливо актуальними стають питання впровадження у діяльність страхових компаній life-типу інноваційних продуктів, які б були цікавими та вигідними з економічного погляду їх клієнтам, що дозволило б наростити популярність програм такого виду страхування та підвищити зацікавленість, насамперед, фізичних осіб в їх участі. Досить цікавими та інноваційними для українського страхового ринку є програми страхування unit-link, в яких поєднано фактично дві фінансові операції: страхова та інвестиційна, які дозволяють клієнту отримати не лише позитивні аспекти від укладення страхового договору, але й одночасно збільшити свої доходи у результаті більш ефективного використання власних заощаджень, які передаються у розпорядження страховим компаніям на досить тривалий термін.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження питань функціонування та розвитку страхового ринку України зробили такі науковці: В. Базилевич, О. Барановський, О. Гаманкова, О. Залєтов, О. Заруба, Л. Орланюк-Малицька, О. Павленко, Н. Ткаченко, В. Тринчук, К. Турбіна, О. Філонюк, В. Фурман, В. Шахов та інші.

Дослідженню теоретичних питань сутності інвестиційного страхування та особливостей його запровадження в Україні присвячені праці таких учених: Л.О. Бойко, О. Привалова, І.Ю. Кондрат, Н.В. Грибань, В. Фещенко та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однак у більшості наукових працях теоретичні та практичні питання функціонування інвестиційного страхування розглядаються фрагментарно та не системно, фактично не досліджуються аспекти впливу його запровадження на розвиток вітчизняного фінансового ринку.

Мета статті. Метою статті є дослідження теоретичних засад інвестиційного страхування (unit-link страхування) та аналіз можливостей його запровадження в Україні.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі економічного розвитку України потенційна роль і необхідність всебічного піднесення страхування є особливо важливим напрямком державної політики, оскільки для усунення наслідків прямих та опосередкованих збитків у народному господарстві країни саме відшкодування останніх через систему страхування має позитивні макроекономічні наслідки. Створення дієвої системи захисту інтересів громадян, підприємців, підтримка соціальної стабільності суспільства неможлива без ефективного функціонування ринку страхових послуг із широким спектром усіх його галузей [1, с. 218].

На сьогодні в Україні немає законодавчих норм для впровадження інвестиційного страхування (програм unit-link страхування). Саме тому для надання можливості страховим компаніям пропонувати своїм клієнтам такий продукт варто внести зміни до чинного страхового законодавства. У проекті Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо викладення Закону України „Про страхування" у новій редакції» закладені норми щодо впровадження в нашій державі зазначеного виду страхування. Зокрема, страхування життя, пов'язане з інвестиційними фондами, – вид страхування за класами страхування життя, яке передбачає обов'язок страховика в разі смерті застрахованої особи до закінчення строку дії договору та/або дожиття застрахованої особи до закінчення строку дії договору, та/або настання в житті застрахованої особи події, передбаченої в договорі страхування, здійснити страхову виплату (виплати), розмір якої (яких) залежить від результатів розміщення коштів технічних резервів за договорами страхування життя, пов'язаними з інвестиційними фондами [14]. Таким чином, об'єктом інвестиційного страхування можна визначити майнові інтереси страхувальника, які пов'язані з його життям і направлені на отримання ним (або вигодонабувачем) певного доходу в разі настання визначеної у договорі страхової події.

До суб'єктів інвестиційного страхування варто віднести:

1) страхувальників – клієнтів страхової компанії, які здійснюють сплату страхових премій та мають бажання використати частину сплачених коштів для отримання підвищеного рівня доходу через вкладення їх у більш ризиковані інструменти фінансового ринку;

2) страховиків – юридичних осіб, що акумулюють кошти фізичних осіб та розробляють страхові продукти з інвестиційною складовою вкладення коштів клієнтів у більш ризиковані активи у порівнянні з інвестиційною політикою самої компанії щодо реалізації своїх технічних резервів.

Фонд інвестування технічних резервів за договорами страхування життя, пов'язаними з інвестиційними фондами, що утворюється страховиком, – це активи, що належать страхувальникам на праві спільної часткової власності та обліковуються страховиком окремо по кожному такому фонду залежно від результатів провадження його господарської діяльності. Страховик зобов'язаний встановити перелік фондів інвестування технічних резервів за договорами страхування життя, пов'язаними з інвестиційними фондами, до яких перераховуватимуться кошти технічних резервів за договорами страхування життя, пов'язаними з інвестиційними фондами, для їх подальшого інвестування в активи зазначених фондів. Рішення про вибір таких фондів приймається страхувальником згідно зі сформованим страховиком переліком фондів інвестування технічних резервів за договорами страхування життя, пов'язаними з інвестиційними фондами [14];

3) компанії з управління активами – господарські товариства, створені відповідно до законодавства у формі акціонерного товариства або товариства з обмеженою відповідальністю, яке провадить професійну діяльність з управління активами інституційних інвесторів на підставі ліцензії, що видається Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку [13].

Варто відзначити, що у програмах інвестиційного страхування клієнт може або самостійно визначати напрямки вкладень своїх ресурсів, або звертатися до професійних управлінців такими активами. На рис. наведено схему інвестиційного страхування, в якій відображено взаємозв'язок між основними його суб'єктами.

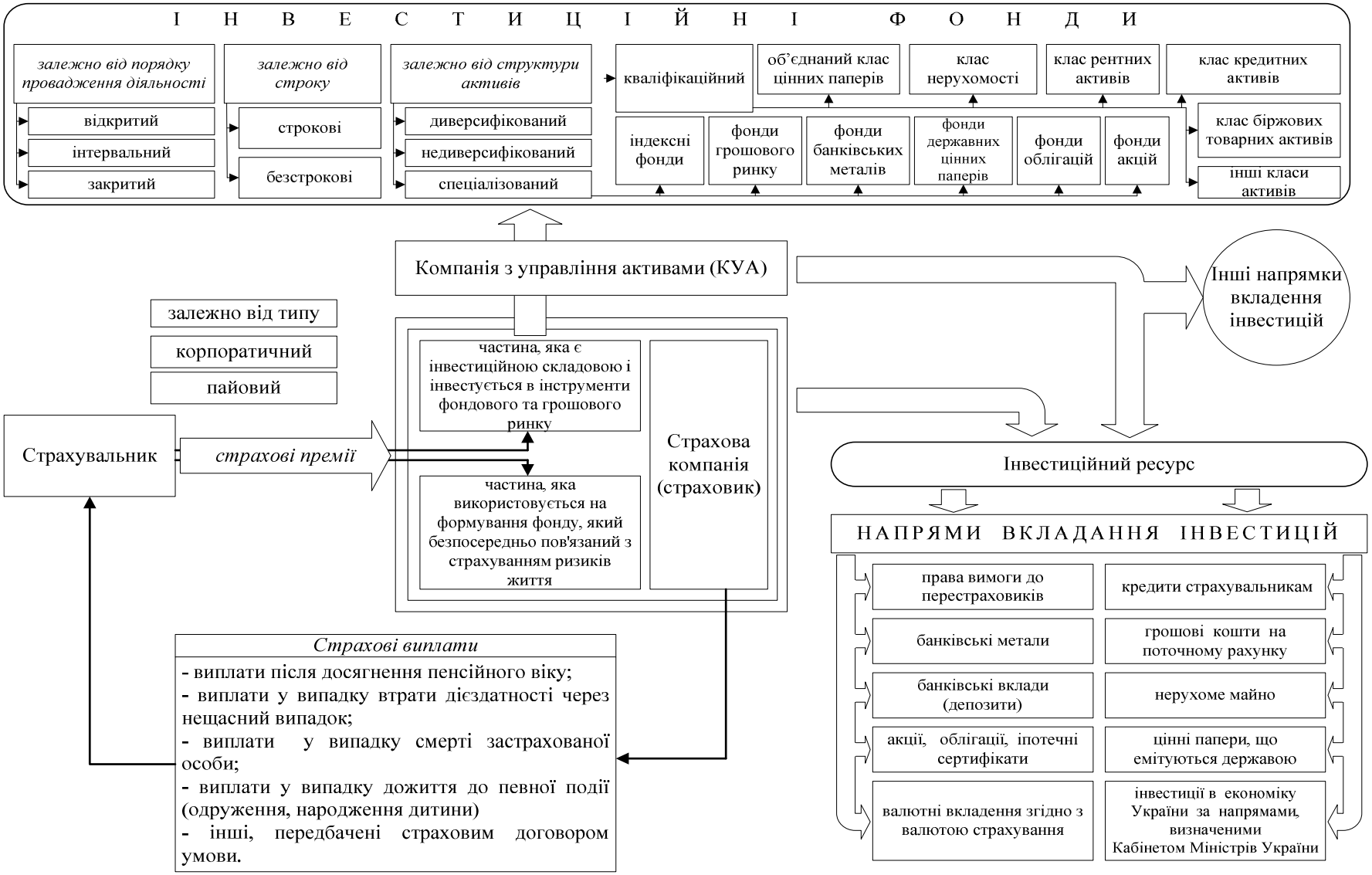

Рис. Схема інвестиційного страхування

Джерело: складено авторами з урахуванням [13; 14].

Таким чином, зі схеми можна зробити висновок, що кожна страхова премія, яка вноситься клієнтом страхової компанії, складається з двох частин: одна частина використовується на формування фонду, який безпосередньо пов'язаний зі страхуванням ризиків (життя і дожиття), друга є накопичувальною або інвестиційною складовою, інвестованою в інструменти фондового та грошового ринку. Якщо у всіх інших випадках коштами клієнта розпоряджається страховик, то у програмах unit-linked клієнт бере на себе всі ризики і сам вибирає напрями інвестування своїх коштів, або передоручає проводити вкладення від свого імені професійним керуючим активами. Водночас, страхувальник має право в будь-який момент відмовитися від поліса фондового страхування. У такому випадку йому виплачується викупна вартість. Вона складається з поточної вартості активів, у які розміщена інвестиційна частина внесків, мінус витрати на адміністрування [7].

Згідно з нормативно-правовими актами України інститути спільного інвестування мають змогу вкладати кошти відповідно до визначених у їх проспектах інвестиційні інструменти. Отже, принциповою різницею між вкладанням коштів від імені інвестиційного фонду та страхової компанії при інвестиційному страхуванні є напрямки здійснення таких інвестицій, оскільки в інвестиційних фондів у наявності є більш широкий спектр активів, у які вони можуть вкладати свої ресурси.

До особливостей інвестиційного страхування варто віднести такі:

1) наявність більше двох суб'єктів: страхувальника, страховика та інвестиційного фонду (компанії управління активами, якщо вкладник не бажає самостійно займатися інвестиційною діяльністю). Інвестиційне страхування вимагає обов'язкової участі в процесі як страхових компаній, так і інвестиційних фондів, тому в такому разі їм необхідно співпрацювати між собою, а не конкурувати.

Страхові компанії можуть стати для інвестфондів великими інституційними інвесторами. Тому йдеться не про поділ ринку, а про небажання деяких фондовиків конкурувати з новоствореними інвестиційними фондами [9];

2) можливість для страхувальника отримати підвищений дохід за своїми вкладами, не ризикуючи втратити страхові виплати у разі настання страхового випадку;

3) досить підвищена прозорість здійснення інвестиційної діяльності з використання тимчасово вільних ресурсів страхувальника. У деяких країнах транспарентність інвестиційного страхування посилюється регуляторними вимогами щодо надсилання страхувальнику щорічного звіту про стан та розвиток поліса, у тому числі чітке звітування про всі платежі, здійснені за рахунок поліса, а також отримані інвестиційні доходи [9];

4) нестабільність розміру потенційного додаткового доходу страхувальника, який він може отримати у разі використання продуктів інвестиційного страхування, оскільки розмір виплат залежить від ефективності здійснення інвестиційних операцій у майбутньому на фінансовому ринку, який є досить непередбачуваним;

5) страхувальник має можливість самостійно обирати напрямки вкладання коштів та здійснювати вибір тих фондів, інвестиційна політика яких йому найбільше подобається;

6) unit-linked-страхування апріорі не може принести дохід, нижчий нуля, оскільки активи вкладаються у більш ризиковані активи, ніж напрямки інвестування, в які вкладають свої ресурси страхові компанії, однак ризик за такими вкладами все одно залишається мінімальним і у середньому протягом терміну накопичення коштів страхувальник отримує позитивний дохід від розміщення власних коштів;

7) програми unit-linked-страхування можуть продукувати довгостроковий інвестиційний ресурс, оскільки програми страхування життя не розраховані на 1–3 роки, а у класичному вигляді є більш тривалими;

8) страхувальники, крім можливості вибору фонду, у який вони бажають вкладати свої кошти, можуть їх розміщати в активи декількох фондів одночасно;

9) за полісом інвестиційного страхування страхувальник отримує дохід, який складається з отриманого доходу, що отриманий від вкладання тимчасово вільних коштів у фінансові активи за вирахуванням адміністративних, та інших витрат, що здійснює страхова компанія.

Таким чином, враховуючи особливості інвестиційного страхування, визначимо переваги та недоліки його запровадження в Україні з позицій страхувальників та страховиків (табл.).

Таблиця

Переваги та недоліки здійснення інвестиційного страхування

	переваги	недоліки
страхувальник	- можливість отримати підвищений рівень доходу; - класичний страховий захист залишається; - можливість для клієнтів самостійно обирати інвестиційну стратегію вкладення коштів; - простота розуміння особливостей зазначеної послуги; - можливість компенсувати втрати від знецінення страхових внесків у наслідок дії інфляційних процесів та не завжди повної компенсації таких втрат страховою компанією; - відсутність оподаткування доходу, що отриманий в наслідок вкладання частини накопичених страховий премій у активи інвестиційних фондів.	- зростання рівня ризику за коштами, що використовуються як інвестиції.
страховик	- можливість розширення переліку страхових продуктів; - залучення нових клієнтів до обслуговування у наслідок запровадження нових страхових продуктів; - часткове перекладання ризику за інвестиційними операціями на страхувальника.	- втрата обсягів активів та, відповідно, обсягів інвестиційних ресурсів; - підвищення конкуренції з компаніями по управлінню активами та інвестиційними фондами.

Джерело: складено авторами з урахуванням [2; 5; 6; 7; 8, с. 51;10; 11; 15; 16; 17; 18].

Аналізуючи дані табл., варто відзначити наявність незначної кількості недоліків інвестиційного страхування у першу чергу для страхувальників, для яких запровадження зазначеного страхового продукту може бути лише вигідним. Для страхових компаній запровадження unit-linked-страхування може бути передумовою залучення нових клієнтів та споживачів страхових послуг.

Визначимо більш детально передумови запровадження інвестиційного страхування в Україні. Зокрема, варто зазначити, що у розвинутих країнах значна кількість програм страхування життя вже містить інвестиційну складову, оскільки такі страхові продукти є більш привабливими для клієнтів.

У другій половині 90-х років XX ст. французькі, італійські та іспанські страховики життя почали просувати продукти unit-linked. Успіх цих продуктів дозволив компаніям зменшити їх інвестиційний ризик, оскільки він в основному лягає на страхувальників, таким чином, знизити їх вплив на суперечності фондового ринку, низькі проценти та з метою конкуренції з пенсійними фондами, важливість яких постійно зростала. Пенсійні схеми традиційно не покривають ризики смерті та не поширюються на інвестиційні ризики – всі ці ризики переносяться на споживачів, тому безпека та запобігання цих ризиків заміщується очікуванням більш високих прибутків. Однак німецький менталітет зосереджений на запобіганні ризиків, чим відрізняється від орієнтованого на ризик і прибутки ринку Великої Британії. На ринку страхування життя Великої Британії переважають продукти unit-linked, у той час як на німецькому ринку (а також на деяких інших континентальних страхових ринках, зокрема швейцарському й австрійському) пе-

реважають продукти із гарантіями накопичення [12, с. 54–55]. Страхові продукти класу UL дозволили страховим компаніям Азії і Східної Європи значно розширити список клієнтів у сфері довготривалого страхування. Основною відмінністю накопичувального страхування життя разом з інвестиційною складовою є можливість страхувальників брати участь в інвестиційному доході страховиків, при цьому приймаючи на себе частину ризиків від вкладення коштів. Це продукт нового покоління [7].

Отже, важливим передумовами запровадження програм інвестиційного страхування є:

1) довіра населення до діяльності страхових компаній та інвестиційних установ;

2) досить потужний розвиток фінансового ринку, який може запропонувати різнобічні інвестиційні активи з підвищеним ризиком;

3) макроекономічна стабільність у країні;

4) зацікавленість клієнтів у вкладанні своїх тимчасово вільних коштів у продукти інвестиційного страхування;

5) наявність у страхових компаній досвіду співпраці з інвестиційними фондами та можливість розроблення різнобічних численних програм вкладення коштів страхувальників за програмами unit-linked-страхування;

6) актуальність впровадження інноваційних продуктів у діяльність фінансових посередників, у тому числі і страхових компаній;

7) наявність прийнятного рівня фінансової освіти населення, яке здатне зрозуміти сутність програм інвестиційного страхування та оцінити їх переваги та ризики.

В Україні функціонування інвестиційного страхування, насамперед, стримується загальними проблемами розвитку страхового ринку держави, до основних з яких варто віднести такі [3, с. 112; 4, с. 106-107, 114]:

1) недосконале державне регулювання діяльності зазначених установ;

2) недостатній захист інтересів споживачів страхових послуг;

3) недовіра економічних суб’єктів (юридичних та фізичних осіб) до діяльності страхових установ;

4) відсутність механізмів мінімізації шахрайства на страховому ринку;

5) відсутність гарантій повернення коштів, що акумулюються компаніями страхування життя;

6) низька обізнаність населення про послуги, що надаються страховими компаніями;

7) недостатній рівень доходів громадян;

8) відсутність ефективно проведених пенсійної та медичної реформ, які повинні дати імпульс розвитку компаній страхування життя;

9) низька активність страхових установ щодо залучення нових клієнтів та просування відповідних послуг;

10) низький рівень інформаційної прозорості щодо функціонування страхових компаній, що надають послуги зі страхування життя.

Крім зазначених перешкод у розвитку страхового ринку України, варто також відзначити такі проблеми, що загалом гальмують впровадження програм інвестиційного страхування в Україні:

1) низькі темпи розвитку фінансового ринку;

2) досить значні флуктуації на ринку цінних паперів, що унеможливлює здійснення прогнозування майбутніх обсягів додаткових доходів у результаті вкладання активів інститутів спільного інвестування;

3) незначний обсяг дохідних цінних паперів, які обертаються на вітчизняному фондовому ринку і можуть забезпечити прийнятний рівень співвідношення ризику та дохідності;

4) нестабільна макроекономічна ситуація у країні (нестабільність національної валюти, підвищений рівень інфляції);

5) досить ситуативний та незбалансований державний нагляд за діяльністю фінансових посередників, відсутність довгострокової дієвої стратегії розвитку фінансового ринку країни та ін.

Висновок. Таким чином, страхування життя, пов'язане з інвестиційними фондами, – вид страхування за класами страхування життя, яке передбачає обов'язок страховика в разі смерті застрахованої особи до закінчення строку дії договору та/або дожиття застрахованої особи до закінчення строку дії договору, та/або настання в житті застрахованої особи події, передбаченої в договорі страхування, здійснити страхову виплату (виплати), розмір якої (яких) залежить від результатів розміщення коштів технічних резервів за договорами страхування життя, пов'язаними з інвестиційними фондами.

Об'єктом інвестиційного страхування є майнові інтереси страхувальника, які пов'язані з його життям і направлені на отримання ним (або вигодонабувачем) певного доходу в разі настання визначеної у договорі страхової події. До суб'єктів інвестиційного страхування варто віднести: страхувальника, страховика, компанію з управління активами.

До особливостей інвестиційного страхування варто віднести такі: наявність більше двох суб'єктів: страхувальника, страховика та інвестиційного фонду (компанії управління активами, якщо вкладник не бажає самостійно займатися інвестиційною діяльністю); можливість для страхувальника отримати підвищений дохід за своїми вкладами, не ризикуючи втратити страхові виплати у разі настання страхового випадку; досить підвищені прозорість здійснення інвестиційної діяльності щодо ресурсної бази страхувальника; нестабільність розміру потенційного додаткового доходу страхувальника, який він може отримати у разі використання продуктів інвестиційного страхування; страхувальник має можливість самостійно обирати напрямки вкладання коштів та здійснювати вибір тих фондів, інвестиційна політика яких йому найбільше подобається; unit-linked-страхування апріорі не може принести дохід, нижчий нуля, оскільки активи вкладаються у більш ризиковані активи, ніж напрямки інвестування, в які вкладають свої ресурси страхові компанії; програми unit-linked-страхування можуть продукувати довгостроковий інвестиційний ресурс, оскільки програми є більш тривалими; страхувальники, крім можливості вибору фонду, у який вони бажають вкладати свої кошти, можуть їх розміщати в активи декількох фондів одночасно; за полісом інвестиційного страхування страхувальник отримує дохід, який складається з отриманого доходу, що отриманий від вкладання тимчасово вільних коштів у фінансові активи за вирахуванням адміністративних, та інших витрат, що здійснює страхова компанія.

Враховуючи поточну ситуацію в Україні, на перший погляд, можна однозначно стверджувати про неготовність вітчизняного фінансового ринку до запровадження таких інноваційних продуктів, якими є програми unit-linked-страхування, враховуючи незначні темпи розвитку компаній зі страхування життя, досить низькі темпи розвитку фондового ринку. Однак, на наше переконання, держава у першу чергу повинна створити умови для розвитку зазначеного виду страхування, сформувавши законодавчу базу його впровадження і надати страховим компаніям можливість здійснювати такий вид послуг. Оскільки програми unit-linked-страхування мають змогу активізувати розвиток фінансового ринку країни, пропонуючи довгострокові ресурси для модернізації національної економіки та пропонуючи додаткові переваги для страхувальників, що робить такі програми дійсно привабливими на думку страхувальників.

Список використаних джерел

1. *Бойко Л. О.* Сучасні тенденції розвитку страхування життя в Україні / Л. О. Бойко // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2010. – № 38. – С. 213–218.

2. *Грибань Н. В.* Управління інноваціями та процесами створення цінності нестандартних страхових послуг по страхуванню життя [Електронний ресурс] / Н. В. Грибань, О. А. Кушнір // Офіційний сайт Страхового клубу КНЕУ. – Режим доступу : http://pck.kneu.edu.ua/?p=342.

3. *Дубина М. В.* Вплив системи парабанківських посередників на розвиток національної економіки / М. В. Дубина, А. В. Кравчук // Актуальні проблеми економіки. – К. : ВНЗ «Національна академія управління», 2012. – № 5 (131). – С. 108–114.

4. *Дубина М. В.* Регіональні аспекти розвитку страхового ринку України / М. В. Дубина, О. І. Панченко // Вісник Чернігівського державного технологічного університету. – 2009. – № 38. – С. 102–115.

5. *Завьялова К.* Прибыльное страхование: правила игры на новом рынке [Электронный ресурс] / К. Завьялова // Официальный сайт портала „РБК. Личные финансы". – Режим доступа : http://lf.rbc.ru/recommendation/sk/2012/12/03/219059.shtml.

6. *Інвестиційне* страхування в Україні „Unit-Link" [Електронний ресурс] // Офіційний сайт „Все Pro Гроші". – Режим доступу : http://vseprogroshi.com.ua/investicijne-straxuvannya-v-ukrayini-laquo-unit-link-raquo.html.

7. *Інвестиційне* страхування життя unit-linked – нова перспектива для українського ринку [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Міжнародного центру наукових досліджень теорії і практики страхування. – Режим доступу : http://insurance.uabs.edu.ua/uk/biblioteka/publikatsii/243-investytsiine-strakhuvannia-zhyttia-unit-linked-nova-perspektyva-dlia-ukrainskoho-rynku.html.

8. *Кондрат І. Ю.* Інноваційний підхід до формування страхових продуктів / І. Ю. Кондрат, Х. В. Попович // Проблеми формування та розвитку інноваційної інфраструктури : тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 19–21 травня 2011 р.). – Львів, 2011. – С. 50–52.

9. *Ліга* страхових організацій України підтримує впровадження інвестиційного страхування [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Ліги страхових організацій України. – Режим доступу : http://uainsur.com/our-news/6705/.

10. *Мирошникова Е. С.* Развитие инвестиционного страхования жизни unit-linked в Украине [Электронный ресурс] / Е. С. Мирошникова, Я. С. Стаховская, Е. В. Беляева. – Режим доступа : http://www.rusnauka.com/13_NPT_2008/Economics/31993.doc.htm.

11. *Офутін О.* Тенденції розвитку продуктів unit-linked в Європі в умовах фінансової кризи [Електронний ресурс] / О. Офутін // Офіційний сайт журналу Форіншурер. – Режим доступу : http://dask.dp.ua/zhurnal-pro-straxuvannya-forinsurercom/tendenciji-rozvytku-produktiv-unit-linked-v-yevropi-v-umovax-finansovoji-kryzy/7/.

12. *Привалова О.* Страхування життя у системі соціального захисту населення / О. Привалова // Вісник КНТЕУ. – 2013. – № 2. – С. 48–57.

13. *Про інститути* спільного інвестування [Електронний ресурс] : Закон України // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5080-17.

14. *Проект* Закону України „Про внесення змін до деяких законів України щодо викладення Закону України „Про страхування" у новій редакції" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=9614&skl=7.

15. *Терещенко О.* Продукт нового поколения. Программы накопительного страхования жизни [Электронный ресурс] / О. Терещенко // Официальный сайт информационного портала „Про страхование". – Режим доступа : http://tatarstan.prostrahovanie.ru/articles/all/106/.

16. *Фещенко В.* Особливості інвестиційного страхування unit-linked та передумови його впровадження в Україні [Електронний ресурс] / В. Фещенко // Офіційний сайт інформаційно-аналітичного порталу Українського агентства фінансового розвитку. – Режим доступу : http://www.ufin.com.ua/analit_mat/strah_rynok/165.htm.

17. *Хакимов Ш.* Unit-linked. Инвестиционное страхование жизни [Электронный ресурс] / Ш. Хакимов // Финансовый консультант. – 2013. – № 9. – С. 12–15. – Режим доступа : http://www.fin-advice.com/read.

18. *Что* такое инвестиционно-страховые продукты unit-linked и в чем их преимущества? [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://insurance-life.com.ua/articles/353.

УДК 336.71(477)

Я.В. Жарій, канд. техн. наук
Н.О. Грінченко, магістр
Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ ПРОЦЕНТНИМИ РИЗИКАМИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Я.В. Жарий, канд. техн. наук
Н.А. Гринченко, магистр
Черниговский национальный технологический университет, г. Чернигов, Украина

ОСОБЕННОСТИ УПРАВЛЕНИЯ ПРОЦЕНТНЫМИ РИСКАМИ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ БАНКОВСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Yadviha Zhariy, PhD in Technical Sciences
Nataliia Hrinchenko, master
Chernihiv National Technological University, Chernihiv, Ukraine

FEATURE OF MANAGEMENT OF INTEREST RATE RISK MANAGEMENT IN MODERN CONDITIONS OF BANKING ACTIVITIES

Проаналізовано вітчизняний і світовий досвід функціонування систем управління процентними ризиками комерційних банків та розглянуто основні етапи процесу управління такими ризиками. Виявлено ключові переваги та недоліки застосовуваних українськими банками методів і моделей та запропоновано комплексний підхід до управління процентним ризиком з використанням світового досвіду.

***Ключові слова**: процентний ризик, управління процентним ризиком, якісний аналіз, кількісний аналіз, метод гепу, метод дюрації, хеджування, імунізація балансу, трансфертна ціна, управління процентним сальдо.*

Проанализированы отечественный и зарубежный опыт функционирования систем управления процентными рисками коммерческих банков и рассмотрены основные этапы процесса управления данными рисками. Определены ключевые преимущества и недостатки применяемых украинскими банками методов и моделей и предложен комплексный подход к управлению процентным риском с использованием зарубежного опыта.

***Ключевые слова:** процентный риск, управление процентным риском, качественный анализ, количественный анализ, метод разрывов, метод дюрации, хеджирование, иммунизация баланса, трансфертная цена, управление процентным сальдо.*

The article deals with national and international experience of the functioning of the control systems of interest risk of commercial banks and the main stages of the process data management risk. Found key advantages and disadvantages imposed by Ukrainian banks methods and models and offered a comprehensive approach to managing interest rate risk with the use of world experience.

***Key words:** interest rate, risk management interest rate risk, qualitative analysis, quantitative analysis, a method of GAP, method duration, hedging, immunization balance, transform price, interest rate management balance.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку банківської справи головне завдання полягає в тому, як уникнути або мінімізувати ризик і при цьому отримати достатні прибутки для збереження коштів вкладників та підтримання життєдіяльності банку. Процентний ризик є невід'ємною складовою процесу існування банку на ринку, тому саме такий ризик виступає для банку як особливий об'єкт аналізу й управління, оскільки чистий процентний дохід банку залежить від ефективності управління таким ризиком. Також процентний ризик вважається одним із основних внутрішніх ризиків, які виникають безпосередньо у зв'язку з діяльністю конкретного банку. Це пов'язано з тим, що динаміку процентних ставок складно прогнозувати, їм властива мінливість, тому зростаючий процентний ризик перетворюється на головне джерело банківського ризику взагалі.

Отже, процентні ризики справляють суттєвий вплив на банківську діяльність у сучасних умовах, тому дослідження питань з управління процентним ризиком набуває особливого значення, що зумовлює актуальність обраної теми та доцільність проведення подальших досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у вивчення суті процентних ризиків та заходів щодо управління ними внесли такі вчені, як В. Вітлінський,

О. Кириченко, В. Міщенко, А. Старостіна, П. Роуз, Х. ван Грюнинг, С. Братанович, С. Прасолова, Л. Примостка, О. Пожар, Ю. Потійко, Т. Савченко, О. Пернарівський, О. Ястремський та інші.

У роботах підкреслено значимість цього питання та зазначено, що банківські установи повинні серйозно ставитися до проблеми управління процентними ризиками. Аналіз наукових досліджень свідчить про наявність різних інструментів, методів та підходів, використання яких дозволяє банкам на практиці управляти процентним ризиком на належному рівні.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однак ще недостатньо уваги приділено питанням комплексного та якісного управління процентними ризиками, особливо в нестабільних економічних умовах. Як показує досвід посткризового періоду, не всі банки (і не завжди) готові об'єктивно оцінити процентні ризики та їх вплив на результати діяльності. Це досить багатогранне і складне завдання, оскільки в ринкових умовах на процентний ризик впливають інші види ризиків. Тому необхідно мати науково обґрунтовані методи, які є зручними та дієвими для кожного банку, щоб була можливість на практиці сконцентрувати увагу на проблемах оцінювання й управління процентними ризиками з мінімізацією негативного їх впливу на результати діяльності. Ризики є невід'ємною частиною банківської діяльності, тому ефективний ризик-менеджмент має стати однією з ключових конкурентних переваг банку, особливо у складних економічних умовах.

Метою статті є аналіз світового досвіду та сучасних підходів до управління процентними ризиками комерційних банків, пошук оптимальних методів вимірювання та мінімізації ризиків з урахуванням організаційних аспектів та динамічності самого процесу управління ризиками.

Виклад основного матеріалу дослідження. Процес управління ризиками в будь-якій сфері діяльності є досить складним і має включати широкий спектр дій та забезпечувати якісну взаємодію підрозділів на всіх організаційних етапах з недопущенням конфлікту інтересів. Оскільки сукупний банківський ризик може концентрувати в собі ризики клієнтів, процес управління ризиками в банку є ще складнішим.

У систематизованому вигляді [3] цей процес можна представити як послідовність етапів: планування ризик-менеджменту, ідентифікація ризику, якісний аналіз ризику, кількісний аналіз ризику, планування реагування на ризик, прийняття управлінського рішення, оцінювання ефективності реалізованих заходів, моніторинг та контроль ризику (рис. 1). При цьому всі етапи взаємопов'язані, хоча з позиції реалізації їх можна розглядати відокремлено.

На етапі кількісного аналізу процентного ризику здійснюються: визначення кількісних характеристик та оцінювання допустимого рівня ризику; визначення затрат, пов'язаних з ризиком; оцінювання можливих збитків та попереднє прийняття рішення.

Етап планування реагування на ризик здійснюється завдяки прогнозуванню розвитку ситуації та проектуванню стратегії реагування на ризик. Визначаються обсяги фінансових ресурсів, необхідних для реалізації стратегій, обирається оптимальна стратегія та аналізуються потенційні наслідки реалізації обраної стратегії. Здійснюється розроблення варіантів контролю за ризиками та остаточне прийняття рішення.

Оцінювання ефективності реалізованих заходів здійснюється на восьмому етапі, де аналізуються результати обраної стратегії реагування на ризик, оцінюється її ефективність та формується висновок про необхідність коригуючих заходів.

Етап моніторингу процентного ризику пов'язаний з розробленням та реалізацією процедур контролю над ризиками поточних позицій, відбувається переоцінка ризиків та коригування антиризикових заходів.

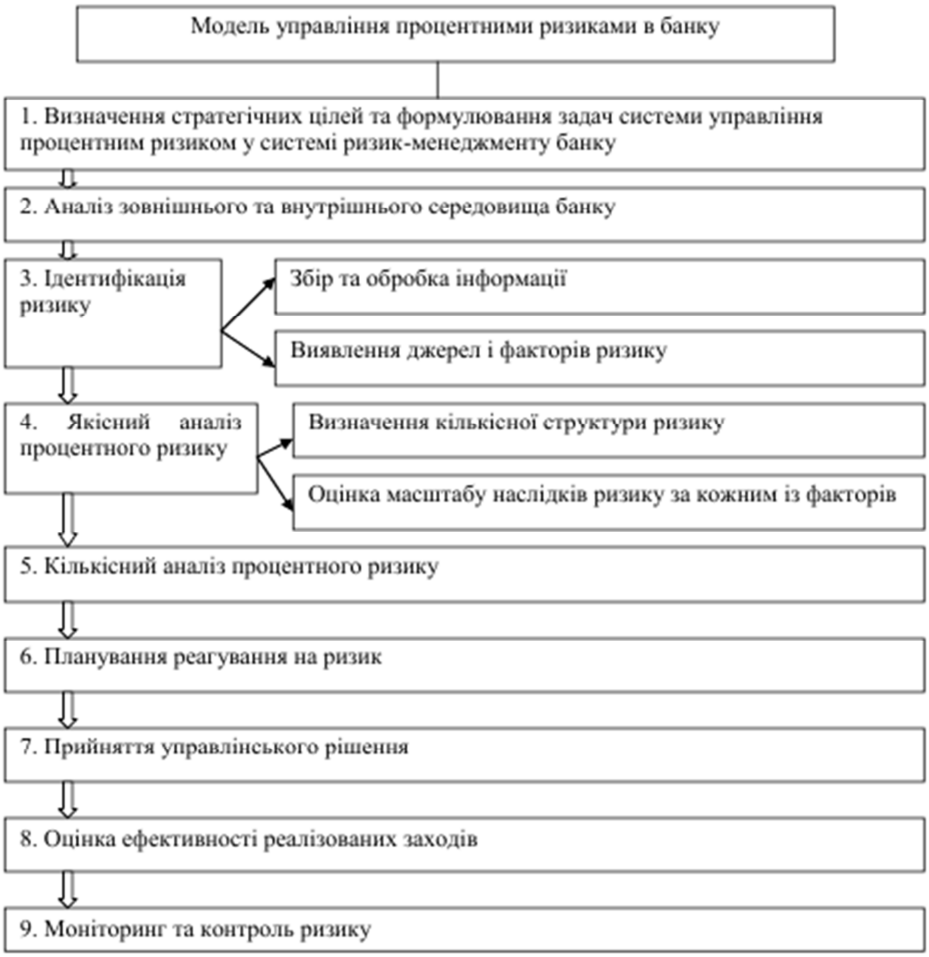

Рис. 1. Інформаційно-логічна модель управління процентним ризиком

При цьому органи нагляду будуть перевіряти наявність у банків процедур стосовно визначення, оцінювання, моніторингу і контролю або зменшення усіх суттєвих ризиків, а також для оцінювання загальної достатності їхнього капіталу щодо профілю ризиків. Ці процеси мають бути відповідними розміру і складності установи [3; 11].

Процес управління процентним ризиком важко зробити ефективним, якщо не враховувати ключові класифікаційні ознаки цього ризику. На сьогодні у науковців немає єдиного підходу до групування ризиків зміни процентних ставок. Однак більшість дослідників та міжнародних і національних наглядових органів погоджуються, що основними формами процентного ризику вважаються [3; 5; 6]:

– ризик зміни вартості ресурсів, який виникає через різницю у строках погашення (для інструментів із фіксованою процентною ставкою) і переоцінки розміру ставки (для інструментів зі змінною ставкою) банківських активів, зобов’язань і позабалансових позицій;

– ризик зміни кривої дохідності, який виникає через зміни в нахилі та формі кривої дохідності. Цей вид ризику може мати негативний вплив на доходи банку та його ринкову вартість (хоча банк може застрахувати свій стан від паралельних змін кривої дохідності);

– базисний ризик, що виникає через відсутність достатньо тісного зв’язку між коригуванням ставок, отриманих та сплачених за різними інструментами;

– ризик права вибору, пов’язаний із наявністю права відмови від виконання угоди (тобто з реалізацією права вибору). Ідеться про безстрокові депозитні інструменти, що

дають право вкладникам вилучати свої кошти; про кредити, які позичальники можуть погасити достроково без штрафних санкцій, а також різні види облігацій і векселів із правом дострокового викупу.

Виходячи із сутності та форм процентного ризику, доцільним є розгляд зміни у процентних ставках за кредитами і депозитами окремих суб'єктів економіки, наприклад, у нестабільний для країни період [7]. Наведені дані (рис. 2) є незначними за проміжком часу, але вказують на їх важливість з погляду: мінливості в часі, необхідності швидкого реагування на цінові зміни та миттєвого включення процесу аналізу процентного ризику.

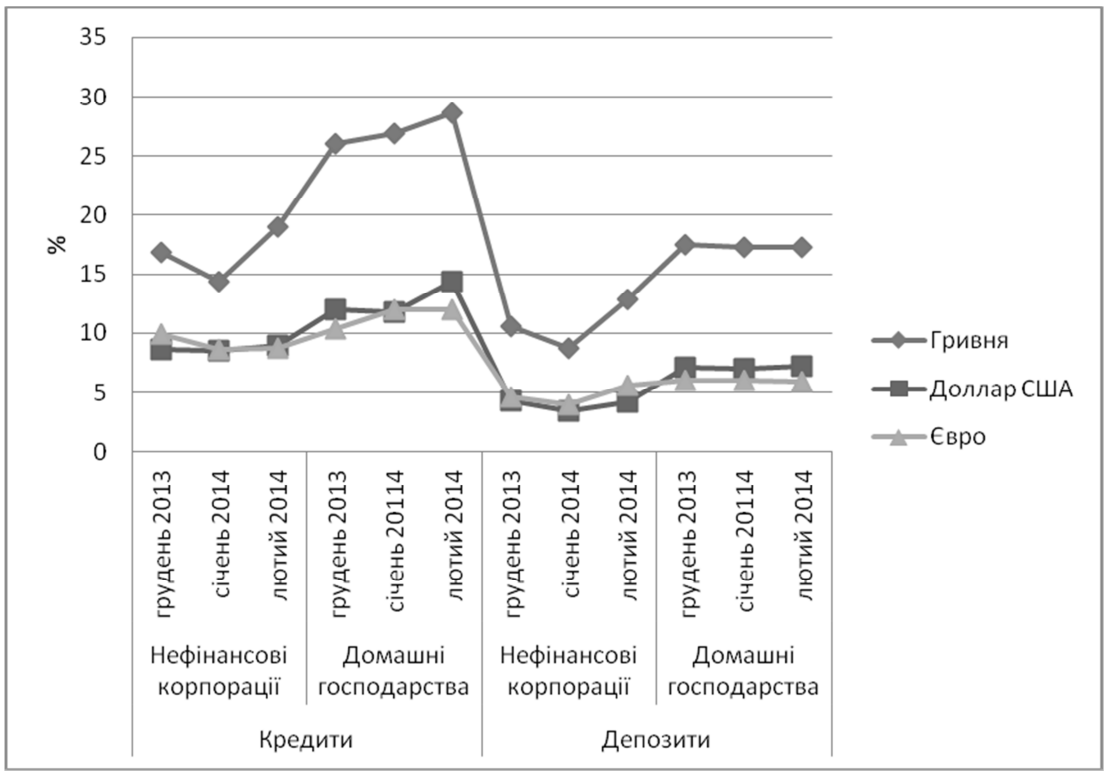

Рис. 2. Динаміка процентних ставок за кредитами і депозитами нефінансових корпорацій та домашніх господарств

Найпростішою і найпоширенішою методикою аналізу процентного ризику є методика геп-аналізу, що ґрунтується на виділенні чутливих (до процентних ставок) вимог та зобов'язань банку [1; 6]. Індикатором чутливості балансу банку є показник гепу (англ. gap – розрив, дисбаланс), який визначається як різниця між величиною чутливих активів і чутливих зобов'язань банку в кожному із зафіксованих часових інтервалів.

Для розрахунку показника гепу всі активи і пасиви балансу необхідно поділити на дві групи – чутливі та нечутливі. Чутливими до зміни процентних ставок активами є: надані кредити, придбані банком цінні папери, доходи майбутніх періодів тощо; чутливими пасивами – кошти на розрахункових і поточних рахунках, депозити (вклади) та отримані міжбанківські кредити (депозити). Нечутливі пасиви – це фонди комерційного банку (статутний, резервний та інші). Тоді, виходячи із сутності показника гепу, принципи управління процентним ризиком [4; 5; 6] можуть бути такими:

– зміна чистого процентного доходу, який отримує банк при заданому співвідношенні активів і пасивів у разі зміни процентної ставки залежить від величини гепу;

– якщо геп додатний, процентний дохід збільшується зі зростанням ставки відсотка, а з її зниженням – зменшується; якщо геп від'ємний – при зростанні ставки відсотка процентний дохід зменшується, а при її зниженні – зростає;

– поняття гепу нерозривно пов'язане з термінами погашення або переоцінки пасивів та активів;

– позиція гепу визначається характером діяльності комерційного банку.

Основною перевагою методики геп-аналізу є те, що на основі нескладних математичних розрахунків вона дає змогу оцінити загальні обсяги і тенденції процентного ризику. Однак ця модель є статичною, оскільки враховує чутливість балансу банку до процентного ризику лише у зафіксованому часовому інтервалі, її неможливо використати для більш якісного дослідження процентного ризику в інших інтервалах з урахуванням динаміки ринкових ставок.

Наступним методом, що допомагає передбачити зміни процентних ставок на ринку, є метод аналізу дюрації (середньозваженого строку погашення) [1]. Цей метод ґрунтується на здатності дюрації, як міри приведеної вартості, відображати чутливість фінансового інструменту до зміни процентних ставок, і чим більша дюрація фінансового інструменту, тим чутливіша його поточна вартість до зміни ставки. Контроль дюраціями схожий до контролю за гепом і полягає у встановленні цільового значення та лімітів на нормалізований дисбаланс дюрацій чи на відношення дюрацій активів до дюрацій пасивів.

З використанням цього методу можливо проводити так звану імунізацію балансу [6], що дозволяє зробити його нечутливим до коливань процентних ставок на ринку. І якщо ризик-менеджерам вдається підібрати фінансові інструменти, що дозволять мінімізувати чутливість різниці між вартістю активів та зобов'язань, це захищає власний капітал банку від впливу процентного ризику. Із цієї причини доцільно використовувати дисбаланс дюрацій як відносний показник позиції, зважений на величину власного капіталу банку. Тоді як абсолютну оцінку процентного ризику можна прийняти можливу зміну економічної вартості банку в результаті процентного стрибка.

Незважаючи на переваги моделі дюрацій, вона майже не використовується банками в повному обсязі. Це пов'язано з тим, що зазначеною моделлю не враховується базисний ризик, і тому для підтримки необхідного співвідношення середньозважених термінів погашення активів та зобов'язань необхідно постійно займатись імунізацією балансу, регулюючи його методами хеджування чи змінами інвестиційної стратегії банку [5].

Отже, наведені методи можуть використовуватися для загальної оцінки процентного ризику лише за умови визначення та встановлення банком системи лімітів. Для управління процентним ризиком та його мінімізації методів гепу і дюрації недостатньо, оскільки: по-перше, точність отриманих результатів невисока, особливо на довгостроковий період та в умовах значних коливань процентних ставок; по-друге, майже повністю ігнорується базисний ризик; по-третє, не враховується зв'язок непроцентних прибутків від процентних ставок, що є досить важливим.

Тому у світовій практиці найбільш прийнятним є метод хеджування процентного ризику, тобто його передачі іншій стороні через купівлю чи продаж похідних фінансових інструментів (процентні ф'ючерси, опціони, свопи) [5]. Хеджування (або передача ризику) виконується, переважно, на організованих фінансових ринках (біржах, електронних системах торгівлі) чи на двосторонній основі. Але цей метод також має певні недоліки, пов'язані: зі складністю його застосування в довгостроковому періоді (через низьку ліквідність довгострокових похідних фінансових інструментів); з неможливістю врахування додаткових ризиків, що виникають в операціях з похідними фінансовими інструментами; з недостатньою розвиненістю фінансових ринків (вітчизняних зокрема).

Наступним методом мінімізації основних форм процентного ризикує є метод трансфертного ціноутворення. Він вважається досить ефективним у банківському ризик-менеджменті, і суть методу полягає у встановленні трансфертної ціни за кожним рахунком, пов'язаним із рухом фінансових ресурсів у момент відкриття рахунку з присвоєнням

йому певних параметрів. Основним із них є термін залучення (розміщення) ресурсів. Трансфертна ціна залишається незмінною до кінцевого строку погашення фінансового інструменту (для рахунків з фіксованою процентною ставкою) або до моменту переоцінки фінансового інструменту (для рахунків з плаваючою процентною ставкою) [9].

Установлення трансфертної ціни за цим методом передбачається на основі еталонної кривої дохідності визначеного фінансового ринку. Крива дохідності, як відомо, відображає залежність між вартістю фінансового інструменту, який обертається на цьому ринку, та його строковістю. Тоді для кожного банківського рахунку визначається кінцева дата погашення або переоцінки та, відповідно до дати, визначається точка на ринковій кривій дохідності, яка відповідатиме базовій трансфертній ставці. Метод може доповнюватися використанням у ролі орієнтирів трансфертних цін різними кривими дохідності – роздрібного депозитного та кредитного ринків, у розрізі банківських продуктів, контрагентів, географічної структури тощо.

Ключовими ознаками цього методу є врахування строковості та результатів переоцінки фінансових інструментів. Вони дають змогу: зменшити ризик переоцінки та ризик у змінах кривої дохідності; врахувати ризик права вибору (опціону); врахувати спред переоцінки та контрактного грошового потоку (базисного ризику).

Метод трансфертного ціноутворення дозволяє відділити процентний ризик фінансових інструментів із фіксованими та плаваючими відсотковими ставками від інших видів ризику (передусім кредитного) і передати зазначений ризик (за відповідну плату) центру фондування або казначейству банку. Крім того, метод можна застосовувати для прийняття управлінських рішень на основі маржинального аналізу, для оцінювання довгострокових перспектив діяльності банку та з іншою метою [3; 9].

Отже, на нашу думку, у сучасних умовах українським банкам для управління процентними ризиками слід застосовувати не один із вищенаведених методів, а комплексно, з поєднанням методів аналізу (метод гепу, метод дюрації) з методами управління та мінімізації процентних ризиків (метод хеджування, метод трансфертного ціноутворення). З огляду на це, варто зазначити, що таке поєднання є ефективним, адже кожен метод має певні переваги і недоліки, а інтегроване їх застосування дасть можливість об’єднати усі переваги в одне ціле і тим самим компенсувати недоліки.

Наприклад, метод гепу дає змогу на основі нескладних математичних розрахунків отримати числовий результат та оцінити загальні обсяги і тенденції процентного ризику; метод аналізу дюрацій допомагає завдяки урахуванню всіх можливих джерел процентного ризику зменшити негативний вплив змін ринкових ставок на доходи та економічну вартість капіталу банку; метод хеджування дозволить захистити від процентного ризику похідні фінансові інструменти (процентні ф’ючерси, опціони, свопи); метод трансфертного ціноутворення дає можливість відокремити процентний ризик фінансових інструментів із фіксованими та плаваючими ставками від інших видів ризику (зокрема, кредитного), а також передати його за відповідну плату казначейству банку. Тому кожен банк має підібрати оптимальні для свого балансу методи, побудувати систему управління процентними ризиками та організувати процес її реалізації, зручний та дієвий саме для нього.

Якщо порівнювати український та світовий досвід щодо управління процентним ризиком банку, можна знайти багато спільного, проте є суттєві відмінності, які доцільно врахувати у процесі вдосконалення вітчизняної системи управління цим ризиком. Розглядаючи зарубіжні методики управління процентним ризиком, можна виявити два основні підходи: європейський та американський.

За європейського підходу, стандартизованого Базельським Комітетом, на першому місці стоїть якість системи аналізу і контролю (САК) процентного ризику комерційного

банку, яка багато в чому визначається ефективністю її організаційної структури. Використовувані в банку моделі аналізу й управління процентним ризиком більше спираються на методи аналізу гепу та дюрації під час оцінювання ризику, і наглядовими органами, зазвичай, розглядаються в другу чергу [1].

Щодо контролю, то в САК європейських банків можна виділити три етапи:

– попередній контроль за процентним ризиком, коли створюється система лімітів за складом і обсягами фінансових інструментів, виконується поділ повноважень та відповідальності серед підрозділів з розробленням плану оперативних дій у кризовій ситуації;

– поточний контроль, який передбачає регулярні комплексні і тематичні перевірки САК з дотримання лімітів, інформованості керівництва про схильність до ризику, наявності в банку можливостей оперативного залучення і розміщення ресурсів у кризовій ситуації;

– наступний контроль, коли здійснюється оцінювання адекватності САК характеру та обсягам операцій банку, розслідування причин випадків порушення встановлених лімітів, підготовку пропозицій з удосконалення САК.

Американський підхід передбачає систему управління процентним ризиком, до складу якої входять чотири ключові елементи (рис. 3). На цих «стовпах» ґрунтуються як нагляд за системою управління процентним ризиком з боку контролюючих органів, так і робота самого банку. Також передбачається залучення третьої незалежної сторони, що могла б оцінити якість управління процентним ризиком у банківській установі.

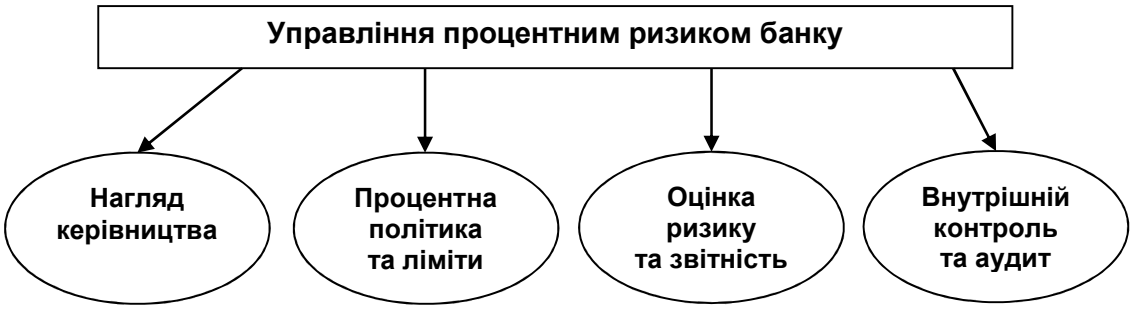

Рис. 3. Елементи системи управління процентним ризиком

Джерело: [2].

На відміну від європейських країн, у США не виокремлюють загальноприйнятих методик управління процентним ризиком банку. Цій країні більше притаманна власна методологічна система оцінювання процентного ризику, а методи вимірювання, якими користуються банки [2], можна поділити на дві ключові групи: короткострокові та довгострокові (табл.).

Таблиця

Методи вимірювання процентного ризику в США

Методи вимірювання процентного ризику		Характеристика
Короткострокові методи	Статичний геп-аналіз: 1. Maturity Gap Analysis (MGA) 2. Elastisity Gap Analysis (EGA)	1. Управління процентним сальдо твердовідсоткових активів і пасивів. 2. Припускає використання угод з плаваючими ставками
	EaR-аналіз	Вимірювання процентного ризику з позиції доходу
Довгострокові методи	Економічна вартість капіталу (EVE)	Вимірювання процентного ризику з позиції вартості банку
	Довгостроковий EaR-аналіз	Вимірювання процентного ризику з позиції доходу з часовим горизонтом понад 1 рік

Короткостроковими методами вимірювання кількісно визначають потенційне зниження доходів, яке може виникнути в результаті зміни процентних ставок протягом ча-

сового горизонту від 12 до 24 місяців. При цьому використовуються загальні методи, які включають оцінювання розривів (геп-аналіз) та звіти по EaR-аналізу. На довгостроковій основі найбільш використовуваною моделлю є оцінювання економічної вартості капіталу (EVE) [12].

За методом EaR-аналізу ризик зміни короткострокових процентних ставок вимірюють на основі попередньо сформованого однорічного базового (прогнозного) прибутку банку, який може включати динамічний прогноз ринкових курсів, зростання доходів, зміни в балансі обсягів різних видів ресурсів. При цьому кількісний показник ризику вказується як процентна зміна від базового прибутку. Оскільки процентний ризик є мірою можливого збитку від зміни процентних ставок, то модель представляє два миттєві, паралельні сценарії (підвищення-зниження ставок) [2]. Менеджерам банку слід динамічно стежити, яка зміна процентних ставок призводить до найбільш неприйнятних наслідків для банківського прибутку.

Maturity Gap Analysis (MGA) – метод управління процентним ризиком, коли об'єктом управління є сальдо обсягів активів і пасивів із фіксованою ставкою, які розмежовані за періодами. До розрахунку не приймаються угоди з плаваючими ставками. Недоліками цього методу є: використання єдиної ставки на всі терміни; відсутність урахування непаралельності у зрушенні ставок; неможливість розгляду угод з плаваючою процентною ставкою [12].

Elastisity Gap Analysis (EGA) – це також метод управління процентним сальдо, однак, на відміну від MGA, припускає використання угод з плаваючими ставками. Для цього на основі парної лінійної регресії будуються припущення щодо залежності ставок. Також передбачається облік планованих угод, однак непаралельність у зрушенні ставок не враховується. Крім того, цьому методу притаманні низька практична цінність і недостатня достовірність [8].

Довгостроковий метод економічної вартості капіталу (EVE) вимагає складання повного балансу поточної економічної вартості через планування грошових потоків усіх активів та зобов'язань із застосуванням ставок дисконтування для визначення теперішньої вартості. Економічна вартість капіталу (EVE) являє собою різницю між поточною вартістю активів та зобов'язань. У цьому методі розглядаються два сценарії процентної ставки із застосуванням до базової комплектації ставок і всі значення в балансі перераховуються. Процентним ризиком є найбільша негативна зміна вартості між базою і результатами одного з шокових сценаріїв, яка вказується у відсотках від базової вартості капіталу [12].

У системах управління процентними ризиками банку як в європейському, так і в американському підходах, використовується такий вид моделювання, як метод симуляції. Він полягає в аналізі альтернативних сценаріїв зміни відсоткових ставок у часі та в дослідженні, як такі зміни вплинуть на ключові показники діяльності банку: процентні доходи, ROA, ROE тощо. Модель включає взаємозв'язки між активами, пасивами, ціновими показниками, витратами та іншими змінними, що відносяться до діяльності банківської установи. Основними типами сценаріїв, що досліджуються, є: переоцінка ресурсів, що змінюють свою вартість внаслідок зміни процентних ставок; власне зміни процентних ставок; альтернативні дії менеджменту у відповідь на той чи інший сценарій; зміни кривої дохідності; поведінкова модель активів та пасивів тощо [10]. За результатами застосування цього методу складаються динамічні сценарії майбутнього фінансового стану банку.

Висновки. Таким чином, управління процентними ризиками на сьогодні є важливою складовою банківського управління взагалі, адже цей процес пов'язаний не тільки з мінливістю процентних ставок, а й зі змінами у структурі балансу банку, в обсягах

операцій та фінансових результатах діяльності. Для створення ефективної системи управління процентним ризиком, яка передбачає виявлення, кількісне оцінювання, моніторинг та оптимальне збалансування окремих елементів і видів ризику, необхідно застосовувати комплексний науковий підхід з урахуванням багатьох факторів.

Процес управління процентними ризиками є складним, і він не може бути зведений до однієї методики чи набору кількох формул. Тому з урахуванням наведених вище позитивних і негативних властивостей окремих методів аналізу, оцінювання та мінімізації процентного ризику слід звернути увагу на доцільність використання:

– методів геп-аналізу та аналізу дюрацій банку – для загального оцінювання обсягів і тенденцій процентного ризику на короткострокових часових інтервалах. При цьому модель управління гепом можливо використовувати для дослідження різних сценаріїв змін процентних ставок відносно статичних моделей розриву балансу банку, а модель управління дюраціями – для обліку ефекту зміни економічної вартості банку;

– методів моделювання – для більш детального якісного та кількісного дослідження процентного ризику, особливо ризику зміни кривої дохідності та базисного ризику;

– методу хеджування, що дасть можливість мінімізувати ризик неочікуваних змін вартості банківських ресурсів, передавши цей ризик іншій стороні через купівлю чи продаж похідних фінансових інструментів (процентних ф'ючерсів, опціонів, свопів тощо);

– методу трансфертного ціноутворення у процесі розрахунку внутрішніх цін за операціями комерційного банку, що дає змогу відділити процентний ризик фінансових інструментів із фіксованими та плаваючими процентними ставками від інших видів ризику та передати його казначейству банку.

Різноманітні методи та моделі можуть давати різні результати, тому, розробляючи систему управління ризиками, керівництво кожного банку має визначитись з критеріями та методами, які будуть використовуватись для прийняття ефективних управлінських рішень.

При цьому необхідно врахувати, що сам процес управління процентним ризиком, особливо в частині контролю та обмеження ризику, тісно пов'язаний з розробленням обґрунтованої системи лімітів і сублімітів, встановлених: для рівня процентних ризиків усього банку; у розрізі філій та відділень; за видами фінансових інструментів; за часом здійснення операцій; за видами валют та ін. Сучасні інформаційні банківські технології дають змогу програмно реалізувати більшість методів аналізу, оцінювання і контролю процентного ризику та забезпечити повноту інформації, що міститься в базі даних, і точність її обробки.

Тому в Україні, зважаючи на підвищену ризикованість банківської діяльності, дослідження зарубіжного досвіду управління процентним ризиком є корисним джерелом для вдосконалення подібних вітчизняних систем. Доцільним для українських банків є поступовий відхід від статичних методів управління процентним ризиком, таких як геп-аналіз, та активне введення в практику таких методів, як EaR-аналіз, EVE-метод і метод симуляцій, що дозволять якісно та в динаміці оцінювати вплив процентного ризику на важливі для банківської установи показники діяльності.

Список використаних джерел

1. *Кириченко О. А.* Банківський менеджмент : підручник / О. А. Кириченко, В. І. Міщенко. – К. : Знання, 2005. – 831 с.

2. *Кравченко М.* Міжнародний досвід управління процентним ризиком банку / М. Кравченко // Молодіжний науковий вісник УАБС НБУ. Серія: Економічні науки. – 2013. – № 3. – С. 54–62.

3. *Методичні* вказівки з інспектування банків «Система оцінки ризиків» [Електронний ресурс] : Постанова Правління НБУ від 15.03.2004 № 104. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=36986.

4. *Пернарівський О.* Аналіз, оцінка та способи зниження банківських ризиків / О. Пернарівський // Вісник НБУ. – 2004. – № 4. – С. 44–48.

5. *Прасолова С.* Проблеми оцінки та управління процентним ризиком комерційних банків: актуальні аспекти / С. Прасолова // Вісник НБУ. – 2007. – № 9. – С. 36–39.

6. *Примостка Л. О.* Фінансовий менеджмент банку : підручник / Л. О. Примостка. – [2-ге вид., доповн. і переробл.]. – К. : КНЕУ, 2004. – 468 с.

7. *Процентні ставки* за кредитами і депозитами нефінансових корпорацій та домашніх господарств у період з грудня 2013 року по лютий 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.bank.gov.ua.

8. *Романенко О.* Управління процентними ризиками / О. Романенко // Вісник Національного банку України. – 2006. – № 4. – С. 21–26.

9. *Савченко Т.* Трансфертне ціноутворення як інструмент управління процентним ризиком банку / Т. Савченко, О. Пожар // Вісник НБУ. – 2009. – № 7. – С. 30–38.

10. *Факторы* процентного риска [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.banksway.ru/banksways-986-2.html.

11. *Basel II* capital framework enhan cements announced by the Basel Committee [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.bis.org/press/p090713.htm.

12. *Gray, D.* Interest Rate Risk Management at Community Banks [Електронний ресурс] / D. Gray. – Режим доступу: http://www.communitybankingconnections.org/articles/2012/Q3/interest-rate-riskmanagement.

УДК 336.1

М.М. Забаштанський, канд. екон. наук
Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

УПРАВЛІННЯ ГРОШОВИМИ ПОТОКАМИ КОНЦЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

М.Н. Забаштанский, канд. экон. наук
Черниговский национальный технологический университет, г. Чернигов, Украина

УПРАВЛЕНИЕ ДЕНЕЖНЫМИ ПОТОКАМИ КОНЦЕССИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Maksym Zabashtanskyi, PhD in Economics
Chernihiv National Technological University, Chernihiv, Ukraine

MANAGEMENT OF CONCESSION ACTIVITIES CASH FLOWS

Досліджено особливості управління грошовими потоками концесійних об'єктів та визначена їх роль у формуванні концесійної програми. Доведено економічну необхідність оптимізації джерел фінансового забезпечення концесійної діяльності та встановлені основні причини її низької активності на території України.

Ключові слова: *грошові потоки, фінансове забезпечення, концесії, концесійна програма, концесійна діяльність.*

Исследованы особенности управления денежными потоками концессионных объектов и определена их роль в формировании концессионной программы. Доказана экономическая необходимость оптимизации источников финансового обеспечения концессионной деятельности и установлены основные причины ее низкой активности на территории Украины.

Ключевые слова*: денежные потоки, финансовое обеспечение, концессии, концессионная программа, концессионная деятельность.*

The features of the cash flows of concession facilities and determined their role in the formation of the concession program. Proven economic need to optimize sources of financial support concession and the main reasons for the low activity of the concession in the territory of Ukraine.

Key words*: cash flows, financial provigion, concessions, concession application, concession activities.*

Постановка проблеми. Прискорений розвиток глобалізаційних процесів, поступова інтеграція України до розвиненого європейського простору зумовлює виникнення багатьох питань, пов'язаних з забезпеченням ефективності та конкурентоспроможності національної економіки. Особлива увага за таких умов приділяється саме державному сектору економіки, оскільки суб'єктами господарювання цього сектору здійснюється реалізація значної частини гарантованих державою соціальних стандартів та монопольних послуг, спрямованих на життєзабезпечення суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Однією з головних перешкод ефективного функціонування більшості галузей вітчизняної економіки залишається відсутність достатніх обсягів фінансування, що в першу чергу зумовлено низькою результативністю їх власної фінансово-господарської діяльності, а також високою вартістю позикових фінансових ресурсів. Фінансове забезпечення державного сектору економіки, крім вищезазначених причин, ускладнюється також і обмеженістю бюджетного фінансування, що спричиняє поступове накопичення не лише фінансових потреб, але і спричиняє акумуляцію морального та технічного зношення їх основних засобів. Відновити технічне становище галузей державного сектору економіки, створити необхідне фінансове підґрунтя для забезпечення результативності його фінансово-господарської діяльності нині вдається можливим у разі запровадження концесій. Питанням активізації концесійної діяльності присвячені наукові праці багатьох учених-економістів, зокрема М. Богуславського, Ю.С. Вдовенко, Ж.В. Голодової, К.В. Іоненко, Л.О. Коваленко, С.В. Онишко та інших. Проте значна частина питань щодо підвищення ефективності управління грошовими потоками у процесі здійснення концесійної діяльності потребують подальшого вивчення та дослідження.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проаналізовані наукові джерела дають підставу зробити висновок, що питання фінансового забезпечення концесійної діяльності, ефективного управління її грошовими потоками залишаються

недостатньо дослідженими та висвітленими в науково-практичній літературі та потребують науково-методичного опису й обґрунтування в контексті стратегічного розвитку економіки України.

Мета статті. Метою цього дослідження є вивчення сутності та значення ефективного управління грошовими потоками у процесі організації та здійснення концесійної діяльності.

Виклад основного матеріалу. В умовах значного зростання обсягів дефіциту Державного бюджету України, накопичення обсягів внутрішнього та зовнішнього державного боргу, низької результативності функціонування об'єктів державної та комунальної власності постає потреба запровадження новітніх підходів до управління державним та комунальним майном. Проте в умовах обмеженості фінансових ресурсів, а також з урахуванням специфіки функціонування державних та комунальних суб'єктів господарювання реалізувати ці підходи можливо лише на умовах концесії.

На сьогодні концесія успішно діє в багатьох країнах у всьому світі, зокрема лідерами є Франція, Німеччина, Великобританія, Італія та США. У Франції сьогодні вся система газопостачання та комунального обслуговування працює на концесійному механізмі. У Буенос-Айресі до залучення концесіонерів тільки 70 % населення мало доступ до послуг центрального водопостачання і тільки 58 % до послуг каналізації. У результаті ж передачі системи водопостачання в концесію були досягнуті такі результати: значно зменшилися тарифи, виробництво питної води збільшилося на 39 %, мережі водопостачання були розширені на 27 %, а каналізаційні – на 19 %, оплата рахунків становила більше 90 % (до концесії – менше 80 %) [3]. Проте результативність функціонування концесійного об'єкта досягається за умови створення його належного фінансового забезпечення, а також ефективного управління наявними грошовими потоками.

У сучасних теоретичних розробках вітчизняні та зарубіжні науковці значну увагу приділяють питанням сутності грошових потоків, оскільки останні є матеріальною основою фінансового менеджменту на макро- та мікрорівнях національної економіки. Проблеми становлення системи управління грошовими потоками, їх сутності та ролі у фінансовому забезпеченні суб'єктів господарювання досліджуються у працях багатьох науковців.

І.А. Бланк розглядає грошовий потік як сукупність рознесених у часі протягом певного періоду надходжень та виплат грошових засобів, що створюються господарською діяльністю та пов'язані з чинниками часу, ризику та ліквідності [1].

Р.А. Слав'юк розглядає грошові потоки в контексті грошових розрахунків підприємства як їх частину, що нівелює їх значимість як самостійного поняття. Саме ж поняття «грошові потоки» розглядається як надходження та вибуття грошових коштів підприємства.

В.М. Гриньова та В.О. Коюда також розглядають грошові потоки підприємства в аспекті грошових надходжень підприємства (представлені, насамперед, виручкою від реалізації та отриманими кредитними ресурсами).

Ю. Брігхем та Л. Гапенскі визначають грошовий потік як чисті грошові кошти, що надходять до фірми або витрачаються нею протягом операційного циклу. Отже, грошовий потік визначається через збільшення чистого доходу на суму амортизаційних відрахувань, що не враховує результатів фінансової діяльності, яка пов'язана не з доходом від операційної діяльності, а безпосередньо з його чистим прибутком [5].

О.О. Терещенко розглядає грошові потоки як внутрішнє джерело фінансової стабілізації, через збільшення вхідних та зменшення вихідних грошових потоків, що спрямовується на зростання платоспроможності підприємства. Крім того, грошовий потік, а саме чистий грошовий потік від операційної діяльності, визначається як критерій внутрішнього потенціалу фінансування підприємства й основа для оцінки фінансового стану та кредитоспроможності будь-якого з суб'єктів господарювання [5].

В.І. Арначій узагалі не виокремлює поняття "грошові потоки підприємства", розглядаючи лише грошові надходження підприємств та організацію грошових розрахунків.

О. Кононенко розглядає грошовий потік як індикатор гнучкості підприємства та засіб взаємоузгодження потенційних потреб з його можливостями [3].

Згідно з П(с)БО № 4 "Звіт про рух грошових коштів" грошові потоки (рух грошових засобів) – це надходження та вибуття грошових ресурсів та їх еквівалентів (кошти в касі та на рахунках у банках, які можуть бути використані для поточних операцій, та короткострокові фінансові інвестиції, які можуть бути вільно конвертовані у певну суму коштів і мають незначний ризик щодо зміни вартості).

Враховуючи те, що обсяг грошового потоку, з одного боку, виступає індикатором рівня фінансового забезпечення концесійних суб’єктів, а з іншого – є результативним показником ефективності фінансового менеджменту на підприємстві, доцільним є з’ясування сутності поняття грошовий потік концесійного об’єкта. Так, грошовий потік концесійного об’єкта – це профільний динамічний показник руху його грошових коштів у результаті здійснення ним операційної, інвестиційної та фінансової діяльності відповідно до умов концесійної угоди.

Ефективність виробничо-господарської діяльності суб’єктів концесії істотно залежить від їх здатності акумулювати фінансові ресурси, як запоруки не лише виживання, але і їх стабільного функціонування, що зумовлено наявністю постійної різниці між зростаючими потребами в економічних ресурсах та їх обмеженістю. При цьому досягнення ефективної діяльності об’єктів концесії можливе лише за умови реалізації зваженої політики управління грошовими потоками, спрямованої на ефективне використання фінансових ресурсів для задоволення поточних потреб та на чітке визначення їх обсягів, вартості та джерел формування.

Термін “політика” має принаймні два значення – по-перше, це суспільна наука, і по-друге, це особливий вид діяльності на різних рівнях управління економікою.

Рух всіх наявних грошових ресурсів на підприємстві створює відповідний обсяг фінансового забезпечення, а ефективне управління фінансовим забезпеченням суб’єкта концесії дозволяє реалізувати його фінансову стратегію та вплинути на результативність його діяльності.

Політика фінансового забезпечення концесійних об’єктів має спрямовуватись на стабільне надходження у встановлені строки необхідних обсягів фінансових ресурсів, з метою збалансування потреби у наявних фінансових ресурсах.

Політика управління грошовими потоками – це система, яка включає декілька підсистем, а саме: формування фінансових ресурсів, управління фінансовими ресурсами, управління фінансовим станом, кожна з яких, маючи свою специфіку й інструментарій, поєднана з іншими взаємним впливом на кінцевий результат діяльності підприємства та його фінансовий стан (рис. 1).

При визначенні джерел формування фінансових ресурсів концесійних об’єктів окремого дослідження потребує встановлення оптимального співвідношення обсягу і вартості фінансових ресурсів. Визначається розмір власного капіталу та потреба у залученні додаткових фінансових ресурсів, аналізується фінансова структура капіталу та фінансова стійкість підприємства.

Рис. 1. Політика управління грошовими потоками об'єкта концесії

Серед основних принципів управління грошовими потоками під час здійснення концесійної діяльності слід виділити такі:

- збалансованості – забезпечення відповідності між обсягами вхідних та вихідних грошових потоків та їх підпорядкованості єдиним цілям та завданням управління концесійним об'єктом;
- ефективності – визначення та дотримання оптимального залишку грошових коштів концесійного об'єкта з метою підвищення ефективності їх використання;
- інформаційної доступності – формування та актуалізація спеціалізованої інформаційної бази руху грошових коштів, необхідної для організації та здійснення повного фінансового забезпечення фінансово-господарських операцій концесійного об'єкта;
- ліквідності – збалансування вхідних та вихідних грошових потоків концесійного об'єкта з метою ліквідації невідповідностей потреб у фінансуванні наявним обсягам фінансових ресурсів;
- цільового використання коштів – цільове фінансування програми технічного та фінансового оздоровлення концесійного об'єкта відповідно до укладеної концесійної угоди;
- достатності – загальний обсяг грошових коштів, спрямований на фінансове забезпечення функціонування концесійного об'єкта, має відповідати його потребам у фінансуванні;
- варіативності фінансування – постійний пошук додаткових джерел фінансового забезпечення концесійного об'єкта з урахуванням їх вартості та ризику залучення.

Ефективне управління грошовими потоками концесійного об'єкта вимагає розроблення чіткого процесу управління ними. Основні етапи управління грошовими потоками концесійного об'єкта наведені на рис. 2.

Рис. 2. Основні етапи управління грошовими потоками концесійного об'єкта

Важлива роль у процесі фінансового забезпечення більшості суб'єктів господарювання приділяється управлінню його вартістю. Висока вартість позикових фінансових ресурсів унеможливлює їх залучення, безпосередньо впливає на результативність функціонування суб'єктів господарювання, спричиняє зростання ризику вчасного повернення, або неповернення грошових коштів. У зв'язку з цим особлива увага у процесі оптимізації джерел фінансового забезпечення приділяється власним джерелам фінансування. Враховуючи особливості, притаманні концесійним об'єктам, важливим джерелом формування фінансових ресурсів залишаються прибуток та амортизація.

Відповідно до Закону України «Про концесії» нарахування амортизації на наданий у концесію об'єкт здійснюється концесієдавцем чи уповноваженим ним органом. Про суму нарахованих амортизаційних відрахувань концесіонеру повідомляється щоквартально у встановлений договором концесії строк [4]. На суму нарахованих амортизаційних відрахувань (але не більш як на суму концесійної плати) зменшується сума концесійної плати, що підлягає сплаті концесіонером за відповідний період. На суму нарахованих амортизаційних відрахувань, на яку було зменшено суму концесійної плати, концесіонер зобов'язаний у порядку і в строк, встановлені договором концесії, здійснювати погоджені з концесієдавцем роботи щодо поліпшення об'єкта концесії.

Проте, враховуючи наявність значних обсягів зношення основних засобів потенційних концесійних об'єктів, використання амортизаційних відрахувань як джерел їх відновлення буде майже неможливим.

Висновки і пропозиції. Низька ефективність функціонування державного сектору економіки в сучасних умовах, наявність значних обсягів фізичного та морального зношення їх основних засобів, низький рівень інвестиційної привабливості та невідповідність фінансового забезпечення наявним потребам вимагають пошуку нових підходів до управління ними. Саме тому використання концесійних форм управління зазначеними суб'єктами господарювання є важливим та необхідним. Проте, враховуючи наявність значних потреб у фінансовому забезпеченні переважної частини концесійних об'єктів, суттєво актуалізуються питання ефективного управління його грошовими коштами. Саме тому розроблення політики управління грошовими потоками концесійного об'єкта дозволить не лише покращити стан його фінансового забезпечення, а й впливатиме на результативність його фінансово-господарської діяльності.

Список використаних джерел

1. *Бланк І. А.* Управління грошовими потоками / І. А. Бланк. – К. : Ніка–Центр, 2007. – 511 с.

2. *Володіна Є.* Ефективне партнерство чи комунальне шахрайство [Електронний ресурс] / Є. Володіна // Україна комунальна. – Режим доступу : http://jkg-portal.com.ua/ua/publication/one/jefektivne-partnerstvo-chi-komunalne-shahrajstvo-33397.

3. *Привалов В.* Деякі аспекти управління грошовими потоками корпорацій / В. Привалов // Економіка і регіон. – 2008. – № 1. – С. 93–103.

4. *Про концесії* [Електронний ресурс] : Закон України від 16 липня 1999 року № 997–XIV. – Режим доступу : www.rada.gov.ua.

5. *Прушківський В.* Теоретичні і практичні аспекти управління грошовими потоками на підприємстві / В. Прушівський // Формування ринкових відносин в Україні. – 2007. – № 3. – С. 36–40.

УДК 336.71

О. В. Лебідь, канд. екон. наук
В. М. Григоренко, аспірант
Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця, м. Харків, Україна

СУТНІСТЬ, МЕТОДИ ТА СТРУКТУРА ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВПРОВАДЖЕННЯ ТЕХНОЛОГІЙ У ДІЯЛЬНІСТЬ БАНКІВ

О. В. Лебедь, канд. экон. наук
В. Н. Григоренко, аспирант
Харьковский национальный экономический университет им. С. Кузнеца, г. Харьков, Украина

СУЩНОСТЬ, МЕТОДЫ И СТРУКТУРА ФИНАНСОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ВНЕДРЕНИЕ ТЕХНОЛОГИЙ В ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ БАНКОВ

Olesia Lebid, PhD in Economics
Viktoriia Hryhorenko, PhD student
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Kharkiv, Ukraine

NATURE, METHODS AND STRUCTURE OF FINANCIAL SUPPORT OF TECHNOLOGIES INFRODUCTION INFO BANKS ACTIVITY

Представлено науково обґрунтоване визначення поняття «фінансове забезпечення». За результатами аналізу та узагальнення наукової літератури, а також досвіду банків України запропоновано послідовність етапів здійснення фінансового забезпечення впровадження технологій управління в діяльність банків. Також проаналізовано наявні методи та підходи до фінансового забезпечення впровадження технологій управління в діяльність банків, обрано найбільш оптимальний і в цьому контексті розраховано фінансовий потенціал розвитку десяти найбільших українських банків.

Ключові слова: *фінансове забезпечення, технології управління, самофінансування, кредитування, бюджетні асигнування, фінансовий потенціал розвитку банку.*

Представлено научно обоснованное определение понятия «финансовое обеспечение». По результатам анализа и обобщения научной литературы, а также опыта банков Украины предложена последовательность этапов осуществления финансового обеспечения внедрения технологий управления в деятельность банков. Также проанализированы существующие методы и подходы к финансовому обеспечению внедрения технологий управления в деятельность банков, избран наиболее оптимальный и в этом контексте рассчитан финансовый потенциал развития десяти крупнейших украинских банков.

Ключевые слова*: финансовое обеспечение, технологии управления, самофинансирование, кредитование, бюджетные ассигнования, финансовый потенциал развития банка.*

Submitted by science-based definition of "financial providing". Based on the analysis and generalization of the scientific literature, as well as the experience of banks in Ukraine the propose a series of stages to ensure implementation of the financial management technologies in banking activities. Also analyzed the existing methods and approaches to the financial provision of the implementation of management technologies in the activities of banks, elected the most appropriate and in this context is calculated financial capacity of development for the ten largest Ukrainian banks.

Key words: *financial providing, management technologies, self-finance, crediting, budgetary assignations, the financial capacity of the bank.*

Постановка проблеми. В умовах нестабільного розвитку вітчизняної банківської системи, прагнення вдосконалень та автоматизації операцій, що здійснюються банківськими установами, а також розширення спектра послуг та банківських продуктів важливим фактором успіху є впровадження технологій в управління діяльністю фінансових установ. З метою забезпечення стабільного функціонування, вчасного реагування на політичні та економічні зміни, а також прийняття вчасних рішень найбільш прогресивні банки навіть до стратегічних цілей включили необхідність впровадження нових технологій [25; 26; 27]. Впровадження нових технологій потребує, зазвичай, значних фінансових витрат, і не всі банківські установи можуть здійснити таке фінансове вливання у недоходні активи. У зв’язку з цим ключову роль у впровадженні управлінських технологій відведено фінансовому забезпеченню, оскільки на кожному з етапів впровадження технологій, а саме на етапах розроблення, впровадження та апробації технологій, необхідно своєчасно забезпечити цей процес фінансовими ресурсами з метою безперервного та своєчасного впровадження. Окремим класом технологій, які безперервно впроваджу-

ють банки, є управлінські технології. Як відомо, підвищення ефективності управління установою є постійним об'єктом уваги менеджменту банку і потребує досить значних фінансових ресурсів для впровадження новітніх технологій управління, а також виконання інвестиційних функцій установами, які мають змогу забезпечити фінансування нових технологій, що у свою чергу буде сприяти розвитку банківської системи України та стабільності її функціонування. А тому управління як установою взагалі, так і її фінансовими ресурсами, потребує формування системи фінансового забезпечення для розроблення, впровадження та забезпечення розвитку управлінських технологій у діяльності банківських установ, що і зумовлює актуальність питань, висвітлених у статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняні і зарубіжні науковці у своїх наукових працях розглядають різні аспекти фінансового забезпечення. Проте питаннями фінансового забезпечення впровадження технологій управління діяльністю банку майже не досліджені. Значний внесок у дослідження фінансового забезпечення зробили такі вчені: П. Ю. Буряк [3], Т. А. Васильєва [4; 5], І. В. Зятковський [7], О. М. Колодізєв [9], О. В. Міщук [14], Д. В. Нехайчук [15], В. М. Опарін [20], С. В. Онишко [19], І. Г. Сокиринська [23]. Серед зарубіжних науковців проблемами фінансового забезпечення займалися такі вчені, як Є.Ф. Брігхем (Brighem E.F., 1997) [2], Е. Нікбахт (Nikbaht E., 1993) [17]. Проте, незважаючи на значну кількість праць, які присвячені проблемам фінансового забезпечення як установ, так й інновацій, що вони здійснюють, варто відзначити недостатність дослідження питань фінансового забезпечення впровадження та в подальшому використання технологій управління в діяльності банківських установ, що є обов'язковою умовою розвитку та стабільного функціонування як банків, так і банківської системи взагалі. Необхідність подальших досліджень питань фінансування впровадження технологій у діяльність банків України й зумовили актуальність питань, аналізу та вирішенню яких присвячена стаття.

Метою статті є формування науково обґрунтованого визначення сутності, структури та методів фінансового забезпечення впровадження та використання управлінських технологій у діяльності банку. Для досягнення зазначеної мети були поставлені та вирішені такі завдання: 1) провести аналіз наявних визначень і на цій основі дати науково обґрунтоване визначення поняттю "фінансове забезпечення"; 2) проаналізувати та встановити послідовність етапів фінансового забезпечення впровадження технологій управління в діяльність банків; 3) проаналізувати сучасні методи та підходи до фінансового забезпечення впровадження технологій управління в діяльність банків та обрати найбільш оптимальний.

Основні результати дослідження. Формування фінансового забезпечення впровадження технологій відіграє важливу роль у фінансовому управлінні установами. Немає єдиної моделі, яка б описувала структуру фінансового забезпечення. Впровадження управлінських технологій у діяльність банківських установ потребує коштів на їх реалізацію. Так, пошук джерел фінансування технологій управління залишається однією з ключових проблем, яку установи повинні вирішити та врахувати під час впровадження технологій. Фінансування впровадження технологій потребує вирішення таких питань, як забезпечення потоку грошових надходжень, які необхідні для своєчасного виконання етапів впровадження тієї чи іншої технології, забезпечення контролю за використанням фінансових ресурсів та оцінки їх впливу на діяльність установи. Зазначимо, що фінансове забезпечення, передусім, є частиною фінансової діяльності банку (рис. 1).

Рис. 1. Структурні елементи фінансової діяльності банку
Джерело: на основі досліджень [10; 12, с. 10].

За визначенням Л.В. Кузнєцової, з яким ми повністю погоджуємось, фінансова діяльність банку, у широкому розумінні, є комплексним поняттям і має три складові: здійснення банківських операцій, формування та використання фінансових ресурсів, визначення й аналіз фінансових результатів [11; 12, с. 10].

Враховуючи зазначене вище, перед формуванням системи фінансового забезпечення впровадження технологій управління необхідно з'ясувати сутність поняття «фінансове забезпечення». Характерно, що серед економістів немає єдиного підходу до визначення поняття «фінансове забезпечення». А навпаки, у науковій літературі є велика кількість визначень фінансового забезпечення як установ, так і різних процесів. Так, І.В. Зятковський трактує фінансове забезпечення як «систему джерел і форм фінансування розвитку економічної і соціальної сфер суспільства» [7].

В.М. Опарін визначає фінансове забезпечення як структурний елемент фінансового механізму, який формується для забезпечення необхідної кількості фінансових ресурсів за рахунок різних джерел для виконання поставлених перед установою цілей. Проте слід зазначити, що фінансове забезпечення реалізується за допомогою системи [1]. У свою чергу, І.Г. Сокиринська також розглядає «фінансове забезпечення» як елемент фінансового механізму установи [23].

Досліджуючи теоретичні аспекти формування фінансового забезпечення, О.М. Колодізєв пропонує розуміти фінансове забезпечення, а саме інноваційного розвитку, як «сукупність економічних відносин, що виникають з приводу пошуку, залучення і ефективного використання фінансових ресурсів, а також організаційно-управлінських принципів, методів і форм впливу цих ресурсів на інноваційний розвиток національної економіки» [9, с. 11]. Такий підхід автора до тлумачення сутності поняття «фінансове забезпечення» є вичерпним та визначає всі сторони досліджуваного поняття, а також відповідає вимогам системності.

Аналізуючи вищенаведені тлумачення поняття «фінансове забезпечення», погоджуємося та поділяємо позиції наведених вище авторів. Виходячи з цього, під фінансовим забезпеченням пропонується розуміти пошук, формування та використання певної суми фінансових ресурсів на вирішення окремих завдань. Отже, фінансове забезпечення впровадження технологій управління в банківську діяльність – це пошук, формування та використання певної суми фінансових ресурсів на впровадження технологій управління в банківську діяльність.

Слід також зазначити, що перед фінансовим забезпеченням стоїть багато завдань, які повинні виконуватись. Серед них можна виділити такі завдання, як пошук фінансових ресурсів; визначення розміру інвестиційних ресурсів; мобілізація фінансових ресурсів у розмірах, які необхідні для забезпечення нормального процесу впровадження, а також і використання управлінських технологій; контроль за визначенням необхідного рівня фінансової стійкості, платоспроможності, забезпечення, збереженням та використанням оборотних активів, зокрема за прискоренням їх оборотності; контроль за раціональним і цільовим використанням фінансових ресурсів; визначення оптимального співвідношення активів та зобов'язань; залучення додаткових фінансових ресурсів [1].

Для забезпечення фінансування управлінських технологій слід виділити наявні методи фінансування в банківських установах, а саме: самофінансування, кредитування, бюджетні асигнування, венчурне фінансування, змішане ризиковане фінансування (інноваційні фонди).

Одним із методів фінансового забезпечення впровадження технологій управління банківською установою є використання власних фінансових ресурсів, тобто фінансування відбувається за рахунок власних коштів, наприклад, чистого прибутку. Цей метод дає змогу покрити витрати на впровадження технологій управління за рахунок власних коштів, а також забезпечує високу норму прибутку інвестованого капіталу, оскільки установі непотрібно сплачувати відсотки за використання фінансових ресурсів. Також фінансування за рахунок власних коштів має такі переваги, як підвищення фінансової стійкості за рахунок додатково сформованого з прибутку власного капіталу, а також суттєве зниження ризиків. При цьому важливим є те, що власні фінансові ресурси виступають не тільки фактором забезпечення, а й стимулом для впровадження та використання установами нових технологій в управління, впровадження інноваційних продуктів, а також автоматизованих систем документообігу, управління, аналізу та контролю операційної діяльності. Проте слід зауважити, що фінансування за рахунок власних коштів частіше використовується у випадках, коли управлінська технологія, що впроваджується, не потребує значних фінансових ресурсів.

У свою чергу, такий метод фінансового забезпечення, як кредитування для банківських установ, означає зменшення ефективності від впровадження технологій, оскільки установа повинна мати відповідні показники діяльності та матеріальне забезпечення, а також стабільні фінансові ресурси для отримання позик. Це пов’язано, насамперед, з тим, що перед установою постають певні зобов’язання щодо погашення отриманих позик, сплати відсотків по них, зокрема, своєчасність сплати у строк позичкових фінансових ресурсів. Але слід зазначити, що в ринкових умовах воно набуває все більшого значення.

Такий метод фінансового забезпечення, як бюджетні асигнування, притаманний банківським установам з державною формою власності, оскільки бюджетні асигнування є формою фінансового забезпечення за рахунок коштів централізованих державних фондів. Фінансові ресурси, що використовуються з таких фондів, не підлягають поверненню та сплаті відсотків.

У країнах Західної Європи та США широко застосовується такий метод фінансового забезпечення, як венчурне фінансування. Цей метод фінансування використовують для забезпечення фінансування науково-дослідної роботи, впровадження технологій та здійснюють у двох основних формах: 1) за допомогою придбання акцій нових фірм; 2) за допомогою надання кредиту різного виду, звичайно з правом конверсії в акції, адже капітал, що використовується при венчурному фінансуванні, є довгостроковою інвестицією, що надається на певний період, при цьому без будь-яких гарантій та забезпечення.

Так, для реалізації фінансового забезпечення за допомогою венчурного фінансування необхідно визначити потреби у фінансових ресурсах, оскільки визначення обсягів фінансових ресурсів зумовлене потребою в адекватному плануванні венчурного проекту, а їх недостатня кількість зумовлює продовження термінів. Встановлення ризиків є також дуже важливим, оскільки одним із ризиків венчурного проекту є ризик додаткових витрат.

Перевагами для інвесторів є отримання винагороди відповідно до частки володіння звичайними акціями, спільний розподіл фінансових ризиків між власниками установи залежно від частки у капіталі, зручні і прості у використанні та розрахунках щодо теперішньої і майбутньої вартості установи та часток власності, а також максимальна зацікавленість інвесторів у зростанні вартості звичайних акцій установи. Проте недоліками такого фінансування є значні ризики неповернення суми вкладених в установу інве-

стицій, розподіл винагороди та її отримання усіма зацікавленими сторонами незалежно від їх внеску в кінцевий результат.

Проте такий метод фінансового забезпечення може бути альтернативою для фінансування різних проектів, що впроваджуються в установи в порівнянні з банківським фінансуванням, тобто позиками. Про це у своїй роботі також зазначає і такий учений, як Е.З. Малевський [13]. Венчурне фінансування сьогодні для вітчизняних установ, у тому числі і банківських, є не досить поширеним, воно перебуває на етапі формування, оскільки є потреба у формуванні законодавчого підґрунтя. Це в майбутньому дасть змогу установам, по-перше, більш широко використовувати фінансові активи інвесторів, по-друге, розширить інвестиційні можливості, по-третє, дасть змогу ефективніше реалізовувати та впроваджувати наукові дослідження, зокрема технології, у діяльність установ.

Також слід зазначити, що всі методи фінансового забезпечення установи використовують комплексно, а тому дуже важливо обґрунтувати та встановити оптимальне співвідношення між ними. Так, для створення фінансового забезпечення слід використовувати і фінансові прийоми, серед яких можна виділити акціонування, фінансове прогнозування, фінансове інвестування, фінансове планування та бюджетування, оскільки для того, щоб обрати найбільш ефективний метод фінансового забезпечення, необхідно знати вартість кожного з джерел фінансування.

Формування структури фінансового забезпечення є складним процесом, який залежить від фінансових можливостей кожного з джерел фінансування в той чи інший проміжок часу, фінансового стану акціонерів, а також актуальності впроваджених управлінських технологій у перспективі. Під структурою фінансового забезпечення впровадження технологій управління розуміємо фінансові ресурси, які необхідні для здійснення впровадження управлінських технологій, а також створений фінансовий потенціал, що забезпечить не лише впровадження, але й подальше їх використання в управлінні діяльністю банку. На рис. 2 представлена процедура вибору оптимальної структури фінансового забезпечення.

Характерними ознаками фінансового забезпечення є формування та ефективне використання фінансових ресурсів; фінансування впровадження найбільш ефективних технологій, що значно покращать показники діяльності установи та підвищить її прибутковість; здійснення заходів щодо забезпечення фінансової стійкості, що у свою чергу впливає на рівень фінансового забезпечення.

Формування та реалізація фінансового забезпечення впровадження технологій управління діяльністю банку повинно забезпечуватися поетапно:

1) визначення періоду формування фінансового забезпечення;
2) аналіз факторів внутрішнього та зовнішнього середовища установи, що мають вплив на формування фінансових ресурсів;
3) визначення періоду впровадження технології, що повинно забезпечуватися фінансовими ресурсами;
4) визначення цілей впровадження управлінської технології;
5) визначення ефективності впровадження технологій управління;
6) визначення ризиків та ефективності впливу впроваджених технологій на діяльність установи загалом;
7) облік показників фінансового стану установи;
8) визначення та оптимізація структури фінансового забезпечення;
9) реалізація одного або декількох методів фінансового забезпечення одночасно;
10) визначення витрат на реалізацію та впровадження управлінської технології;
11) забезпечення ефективного моніторингу, контролю за фінансовим забезпеченням впровадження тієї чи іншої технології.

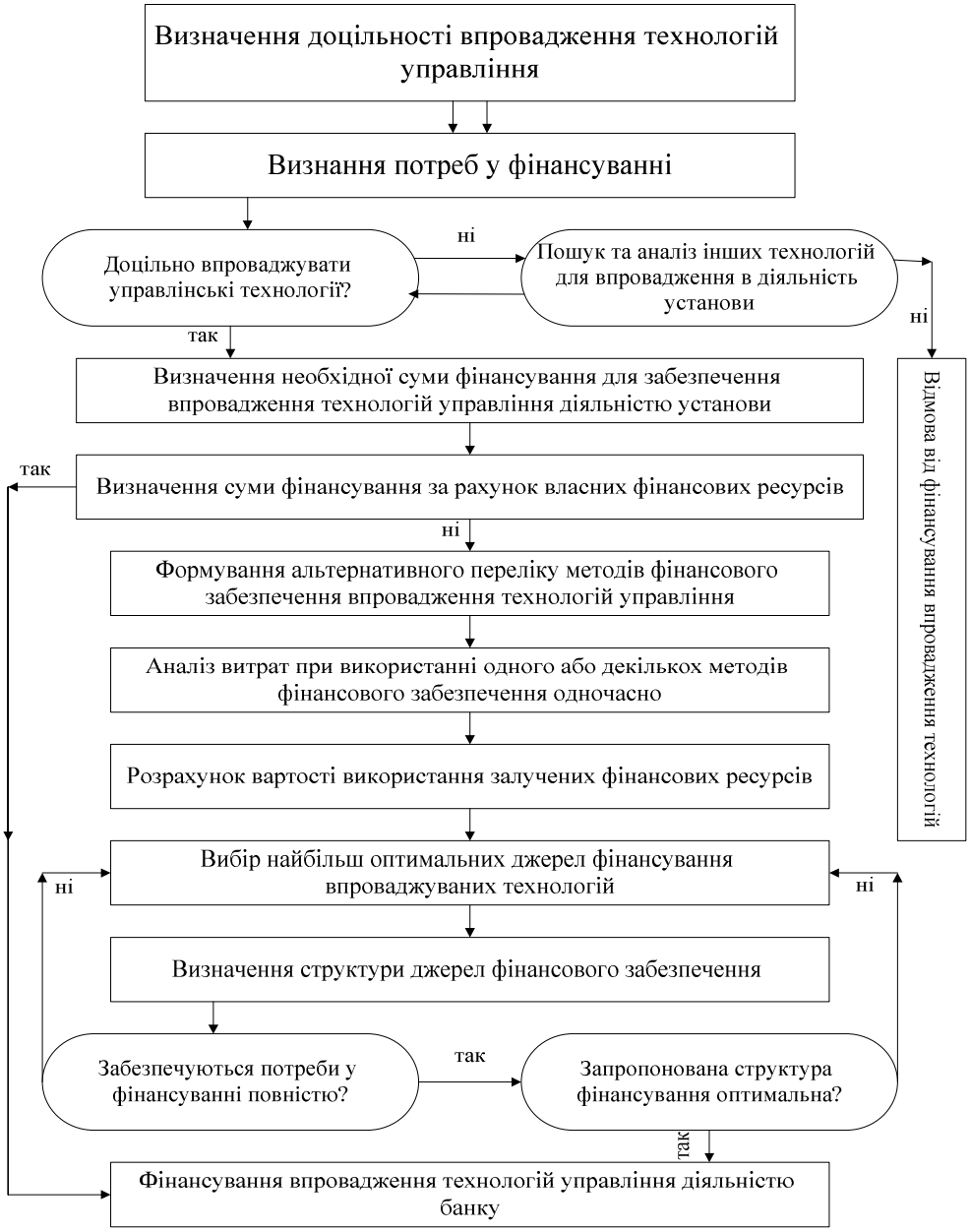

Рис. 2. Структура фінансового забезпечення

Джерело: доповнено на основі досліджень [28].

Фінансове забезпечення впровадження технологій у діяльність установ повинно спрямовуватись на стабільне надходження у встановлені строки необхідних обсягів фінансових ресурсів з метою збалансування потреби в них на кожному етапі впровадження.

Також важливим етапом фінансового забезпечення є визначення ступеня достатності наявних фінансових ресурсів для фінансового забезпечення впровадження та використання технологій управління діяльністю банку. Для визначення наявних обсягів фінансових ресурсів, які можна спрямувати на впровадження технологій, скористаємось поняттям “фінансовий потенціал розвитку”. Для цього пропонуємо використовувати підхід, запропонований І. М. Нєнно [16] і адаптований авторами до банківських установ (1):

$$ФПР = ФЗБ – ПФП, \quad (1)$$

де ФПР – фінансовий потенціал розвитку банку;

ФЗБ – фінансове забезпечення банку

ПФП – поточні фінансові потреби.

Формула показує залишок коштів банку після задоволення поточних потреб, а отже, дозволяє визначити фінансовий потенціал розвитку. Оскільки впровадження технологій є елементом розвитку банківської установи, то ця формула є правомірною. Трансформуємо (1) у більш детальну (2)

$$ФПР = ФЗБ – ПФП= (ВК + СБ+РЗ+ЧП) – (ПК+ПД), \quad (2)$$

де ВК – власний капітал;

СБ – субординований борг;

РЗ – резерви за зобов'язаннями;

ЧП – чистий прибуток банку;

ПК – поточні виплати за кредитами, отриманими;

ПД – поточні витрати за депозитами, залученими.

Визначимо фінансовий потенціал розвитку для десяти банків першої групи за класифікацією НБУ (табл.).

Таблиця

Обсяги фінансового потенціалу розвитку найбільших банків України, грн

Банк	Власний капітал	Субординований борг	Резерви за зобов'язаннями	Чистий прибуток	Поточні виплати за депозитами і кредитами	Фінансовий потенціал розвитку
Приватбанк	202 551 282	2 013 973	58 134	1 810 035	-9 938 349	196 495 075
Ощадбанк	92 319 845	828 271	10 248	646 290	-4 226 757	89 577 897
Укрексімбанк	91 097 679	2 974 850	11 208	199 238	-3 810 495	90 472 480
Дельта банк	54 040 873	1 936 143	298	245 467	-3 348 835	52 873 946
Райффайзен Банк Аваль	44 803 823	2 373 056	26 398	851 177	-1 537 194	46 517 260
Промінвестбанк	40 236 687	2 233 041	25 417	-2 625 293	-2 066 742	37 803 110
Укрсоцбанк	37 328 519	799 357	31 594	81 058	-1 573 265	36 667 263
Перший український міжнародний банк	34 959 081	486 541	6 444	316 859	-1 384 912	34 384 013
Сбербанк Росії	33 571 752	415 149	56 118	462 523	-1 256 146	33 249 396
Надра	29 345 998	1 452 595	2 683	1 441	-1 281 153	29 521 564

Дані табл. показують, що загалом фінансовий потенціал розвитку є близьким до величини власного капіталу банку.

Висновки. Таким чином, підсумовуючи вищенаведене, слід зазначити, що на основі аналізу економічної літератури було узагальнено теоретичні основи фінансового забезпечення, проаналізовано методи фінансового забезпечення, а також визначено процедуру вибору структури фінансового забезпечення впровадження та використання управлінських технологій у діяльності банку. Проте залишається актуальною проблема створення фінансового забезпечення впровадження технологій, а також оцінювання рівня фінансового забезпечення, що у свою чергу сприятиме розвитку банківської системи взагалі. А тому напрямки подальших досліджень можуть бути пов'язані з розробленням методики оцінювання достатності фінансових ресурсів для фінансового забезпечення впровадження та використання технологій управління діяльністю банку.

Список використаних джерел

1. *Бланк И. А.* Управление финансовыми ресурсами / И. А. Бланк. – М. : Омега-Л, 2010. – 768 с.

2. *Брігхем Є. Ф.* Основи фінансового менеджменту / Є. Ф. Брігхем ; пер. з англ. – К. : Молодь, 1997. – 1000 с.

3. *Буряк П. Ю.* Фінансове забезпечення розвитку підприємництва : монографія / П. Ю. Буряк. – Львів : Ін-т регіональних досліджень НАН України, 2000. – 258 с.

4. *Васильева Т. А.* Банковское инвестирование на рынке инноваций : монография / Т. А. Васильева. – Сумы : Изд-во СумГУ, 2007. – 513 с.

5. *Васильєва Т. А.* Банківське фінансування інноваційної діяльності : монографія / Т. А. Васильєва. – Суми : Ділові перспективи, 2006. – 60 с.

6. *Електронне* наукове фахове видання «Ефективна економіка» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2139.

7. *Зятковський І. В.* Фінансове забезпечення діяльності підприємств : монографія / І. В. Зятковський. – Тернопіль : Економічна думка, 2000. – 215 с.

8. *Коваленко В. В.* Антикризове управління в забезпеченні фінансової стійкості банківської системи : монографія / В. В. Коваленко, О. В. Крухмаль. – Суми : УАБС НБУ, 2007. – 198 с.

9. *Колодізєв О. М.* Фінансове забезпечення інноваційного розвитку національної економіки : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : спец. 08.00.08 / О. М. Колодізєв ; Укр. акад. банк. справи Нац. банку України. – Суми, 2010. – 40 с.

10. *Кривоног О. Л.* Фінансове забезпечення господарської діяльності суб'єктів малого підприємництва : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.08 / О. Л. Кривоног. – К., 2007.

11. *Кузнєцова Л. В.* Теоретико-методологічні засади фінансової діяльності банку : монографія / Л. В. Кузнєцова. – Одеса : Атлант, 2009. – 324 с.

12. *Кузнєцова Л. В.* Фінанси банку: теорія, методологія, управління : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : спец. 08.00.08 / Л. В. Кузнєцова. – Одеса, 2009. – 34 с.

13. *Малевський Е. З.* До питання створення національної системи венчурного інвестування в умовах ринкової трансформації / Е. З. Малевський // Обліково-аналітичні системи суб'єктів господарської діяльності в Україні : наук. зб. – Львів : Інтереко, 2005. – Спецвипуск. – № 15, ч. 1. – С. 183–190.

14. *Міщук О. В.* Фінансове забезпечення економічного зростання в умовах реалізації інвестиційно-інноваційної політики / О. В. Міщук // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 2. – С. 25–30.

15. *Нехайчук Д. В.* Сучасні наукові погляди на фінансове забезпечення розвитку водогосподарського комплексу / Д. В. Нехайчук // Экономика и управление. – Симферополь : НАПКС, 2006. – № 4. – С. 109–114.

16. *Нєнно І. М.* Фінансове забезпечення розвитку страховика : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.08 / Ірина Михайлівна Нєнно. – Одеса, 2009. – 19 с.

17. *Нікбахт Е.* Фінанси / Е. Нікбахт, А. Гроппеллі ; пер. з англ. В. Ф. Овсієнка та В. Я. Лусієнка. – К. : Основи, 1993. – 383 с.

18. *Онишко С. В.* Реалізація властивостей системи інноваційного розвитку / С. В. Онишко // Фінанси України. – 2004. – № 3. – С. 113–117.

19. *Онишко С. В.* Фінансове забезпечення інноваційного розвитку : монографія / С. В. Онишко. – Ірпінь : Нац. акад. ДПС України, 2004. – 434 с.

20. *Опарін В. М.* Фінанси (загальна теорія) : навч. посіб. / В. М. Опарін. – 2-ге вид., доповн. і переробл. – К. : КНЕУ, 2001. – 240 с.

21. *Офіційний* сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/control/uk/index.

22. *Риск-менеджмент* инноваций / Т. А. Васильева, О. Н. Диденко, А. А. Епифанов и др. – Сумы : Деловые перспективы, 2005. – 260 с.

23. *Сокиринська І. Г.* Діагностика фінансового забезпечення діяльності підприємства / І. Г. Сокиринська // Фінанси України. – 2003. – № 1. – С. 88–95.

24. *Стоянова Е. С.* Финансовый менеджмент: теория и практика / Е. С. Стоянова. – М. : Перспектива, 2004. – 656 с.

25. *Стратегический* план развития Сбербанка России до 2014 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://sberbank.ru/common/img/uploaded/ir/pics/strategy_rus.pdf.

26. *Стратегічний* план АТ «Ощадбанк» на 2012–2015 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.oschadnybank.com/uploads/Presentation_28.12.11.pdf.

27. *Укрексімбанк* 20 років: досвід, надійність, розвиток [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.eximb.com/img/app_links/1518.pdf.

28. *Фіщенко О. М.* Формування оптимальної структури джерел фінансування інвестиційних процесів / О. М. Фіщенко // Збірник наукових праць ДонДУУ: «Економіка та соціальна сфера: деякі питання взаємозв'язків». Серія «Економіка». – 2011. – Т. XII, вип. 209. – С. 297–305.

УДК 336.64

І.В. Сидоренко, канд. екон. наук
Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів, Україна
Д. В. Хомик, магістрант
Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут», м. Київ, Україна

ФУНКЦІОНУВАННЯ РИНКУ ВЕНЧУРНОГО КАПІТАЛУ В ЕКОНОМІКАХ ТРАНЗИТИВНОГО ТИПУ

И.В. Сидоренко, канд. экон. наук
Черниговский национальный технологический университет, г. Чернигов, Украина
Д. В. Хомик, магистрант
Национальный технический университет Украины «Киевский политехнический институт», г. Киев, Украина

ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ РЫНКА ВЕНЧУРНОГО КАПИТАЛА В ЭКОНОМИКАХ ТРАНЗИТИВНОГО ТИПА

Iryna Sydorenko, PhD in Economics
Chernihiv National Technological University, Chernihiv, Ukraine
Daryna Khomyk, Master's Degree student
National Technical University of Ukraine «Kyiv Polytechnic Institute», Kyiv, Ukraine

VENTURE CAPITAL MARKET FUNCTIONING IN TRANSITIVE ECONOMIES

Проаналізовано функціонування ринку венчурного капіталу у країнах з транзитивною економікою на прикладі України, Російської Федерації (далі – РФ), Республіки Білорусь, Казахстану та країн Прибалтики – Литви, Латвії, Естонії. Виявлено особливості венчурної діяльності у країнах з перехідною економікою.

Ключові слова: *венчурний капітал, венчурні інвестиції, транзитивна економіка, інститут спільного інвестування, венчурний фонд, фонд фондів.*

Проанализировано функционирование рынка венчурного капитала в странах с транзитивной экономикой на примере Украины, Российской Федерации (дальше – РФ), Республики Беларусь, Казахстана и стран Прибалтики – Литвы, Латвии, Эстонии. Выявлены особенности венчурной деятельности в странах с переходной экономикой.

Ключевые слова: *венчурный капитал, венчурные инвестиции, транзитивная экономика, институт совместного инвестирования, венчурный фонд, фонд фондов.*

The article outlines the analysis of venture capital market functioning in the countries with transitive economy on the example of Ukraine, Russian Federation (hereinafter – the RF), Belarus, Kazakhstan and the Baltic states – Lithuania, Latvia and Estonia. The features of venture capital activity in emerging economies were detected.

Key words: *venture capital, venture capital investments, transitive economy, collective investment institutions, venture fund, fund of funds.*

Постановка проблеми. Світовий досвід переконує, що значну роль у досягненні злагодженості функціонування ланцюжка «наука – технологія – виробництво – ринок» може мати залучення венчурного бізнесу, капітал якого служить вагомим чинником прискорення економічного зростання та створення якісно нових робочих місць, оскільки стимулює виникнення нових високотехнологічних виробництв та виготовлення інноваційної продукції.

Венчурний капітал є важливим засобом реструктуризації економіки країни та її переходу до інноваційного типу розвитку за рахунок його залучення у високоризикові інноваційні сфери бізнесу, адже він може стати поштовхом як до стрімкого розвитку наявних виробничих процесів, так і до появи нових.

Однак нині в Україні ринок венчурного капіталу поки що не є сформованим і не відповідає повною мірою його аналогам у розвинутих економіках. Венчурне інвестування в Україні є лише формально, адже у більшості випадків проекти не мають інноваційної компоненти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку венчурного механізму у країнах з транзитивною економікою досліджували О. Малашенкова [6; 7], В. Грига [2], А. Шевцов [12] та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Попри наявні наукові розробки, в Україні венчурний капітал ще не став важливим засобом інноваційного роз-

витку та джерелом фінансування інноваційних високотехнологічних проектів. Це говорить про необхідність подальших наукових розвідок у цій сфері, зокрема і спрямованих на вивчення венчурних ринків у країнах з економіками, подібними до української.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення особливостей здійснення венчурних інвестицій у країнах з перехідною економікою на прикладі України, Республіки Білорусь, Російської Федерації, Казахстану та країн Балтики – Литви, Латвії та Естонії.

Виклад основного матеріалу. На відміну від провідних індустріальних країн світу з розвинутою ринковою економікою, у країнах, де економіка характеризується перехідним станом, венчурний бізнес знаходиться на стадії становлення і поки не відіграє суттєвої ролі у фінансуванні високоризикових проектів, у тому числі інноваційних.

При цьому склад потенційних джерел капіталу для венчурної індустрії у державах із транзитивною економікою такий самий, що і в розвинених країнах, але суттєво відрізняється за розподілом питомої ваги цих джерел у загальному обсязі інвестицій у венчурних фондах (рис. 1).

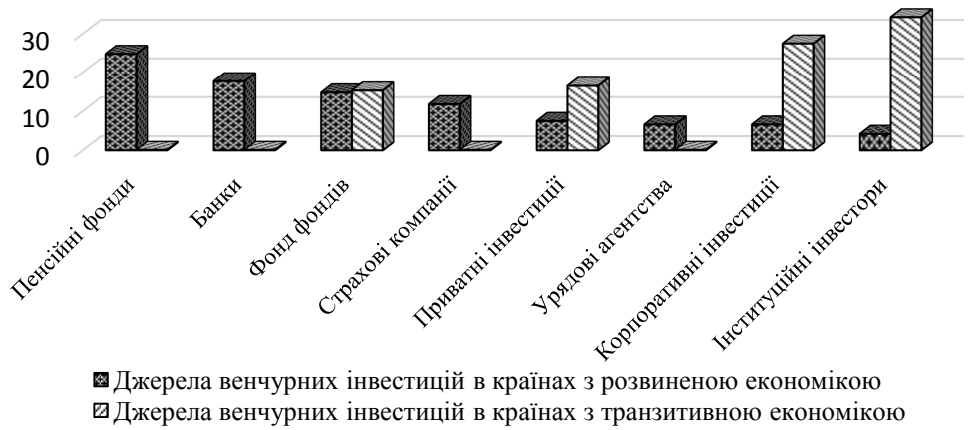

Рис. 1. Джерела венчурних інвестицій у країнах з різним ступенем розвитку економік, %
Джерело: [3].

Якщо на розвинених ринках основними джерелами капіталу є кошти пенсійних фондів (до 25 %), страхових компаній (10–12 %) і банків (15–17 %), то у країнах з перехідною економікою центр ваги зміщений у бік державного сектору (більше 15 %) та інституційних інвесторів (більше 30 %), таких як пайові інвестиційні фонди (ПІФи, а також limited partnership в європейському праві) [7, с. 8].

Світовий досвід показує, що в розвинених країнах використовують модель державного інвестування в інноваційні компанії, коли державний венчурний фонд безпосередньо інвестує кошти в компанії. У транзитивних економіках використовуються моделі інвестування державних коштів через фонд фондів, під яким розуміють фонд, який вкладає кошти в акціонерний капітал інших фондів [6].

Венчурне підприємництво в Україні стало зароджуватися при переході України на нові організаційно-правові форми підприємницької діяльності в інноваційній сфері та, у порівнянні з розвинутими країнами, значно поступається у своєму розвитку.

Законодавчою базою для існування ринку венчурного капіталу є Закон України «Про інститути спільного інвестування», який спрямований на забезпечення залучення та ефективного розміщення фінансових ресурсів інвесторів і визначає правові та організаційні основи створення, діяльності, припинення суб’єктів спільного інвестування, особливості управління активами зазначених суб’єктів, встановлює вимоги до складу, структури та зберігання таких активів, особливості емісії, обігу, обліку та викупу цінних паперів інститутів спільного інвестування, а також порядок розкриття інформації про їх діяльність.

Відповідно до зазначеного Закону, венчурний фонд – це недиверсифікований інститут спільного інвестування закритого типу, який здійснює виключно приватне розміщення цінних паперів власного випуску та активи якого більше ніж на 50 % складаються з корпоративних прав та цінних паперів, що не допущені до торгів на фондовій біржі або у торговельно-інформаційній системі [11].

Венчурні фонди становлять основу інститутів спільного інвестування в Україні, на них припадає майже 95 % вартості їх чистих активів. Активи усіх інших інститутів спільного інвестування становлять трохи більше 5 %.

Останніми роками динаміка вартості активів ІСІ демонструє позитивні тенденції із середньорічним зростанням близько 20 %. Зростала протягом 2010–2013 рр. і кількість венчурних ІСІ, яка у 2013 р. становила 1031 одиницю (рис. 2).

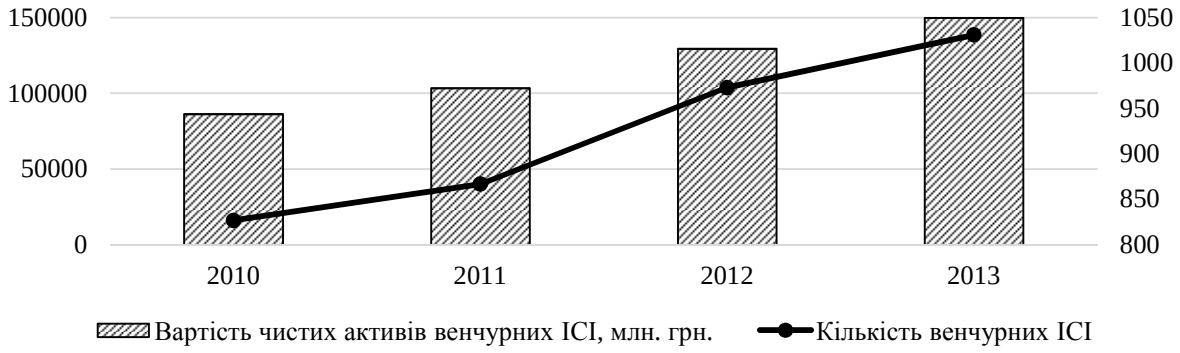

Рис. 2. Динаміка зміни вартості чистих активів венчурних ІСІ та кількості венчурних ІСІ у 2010–2013 рр.
Джерело: [3].

При цьому структура активів венчурних фондів в Україні дещо відрізняється від структури венчурних фондів розвинутих країн.

За офіційними даними Української асоціації інвестиційного бізнесу (УАІБ), активи венчурних фондів переважно розміщуються у галузях, які не належать до традиційного переліку, тобто переважає галузь інвестування «інші активи», що суттєво ускладнює оцінювання рівня технологічності таких фондів, також близько 28 % активів венчурних фондів в Україні інвестуються в цінні папери, близько 2,5 % – у нерухомість, 2,3 % – у банківські кошти та грошові депозити. До потенційно інноваційних же галузей (медицина, телекомунікації) активи венчурних фондів не інвестуються. Позитивним слід вважати зовсім незначну питому вагу нерухомості у структурі активів, інвестиції в яку не можна вважати венчурними, але яка, на жаль, донедавна займала досить значну частину в інвестиційному портфелі так званих венчурних фондів.

Незважаючи на певні позитивні тенденції, український венчурний капітал, хоч і має значний потенціал, сьогодні продовжує надавати перевагу середньо- та низькоризиковим інвестиційним проектам і поки що слабо орієнтований на високотехнологічні галузі. Якщо у розвинених країнах розвиток венчурного бізнесу приводить до спрямування інвестицій у високоризиковану інноваційну сферу, то в Україні найчастіше функцію венчурних капіталістів виконують компанії з управління активами, які інвестують кошти у проекти у фінансовій сфері, сфері нерухомості та сільському господарстві.

Причиною такого становища є високий рівень ризикованості інвестиційного середовища у країні, з одного боку, та надвисокі прибутки на ринку нерухомості та фондовому ринку, з іншого. Водночас бізнес у високотехнологічному секторі розвитку інноваційних проектів вимагає наявності специфічної ринкової та технологічної інфраструктури, інших, маловідомих для українських капіталістів методів управління, унікальних кадрів, креативності, готовності до конкуренції з лідерами світової хай-тек індустрії тощо, що разом мультиплікують ступінь ризику (так би мовити «венчурності») [2].

До того ж венчурні фонди в Україні використовуються для оптимізації управління активами фінансово-промислових холдингів та зниження податкового навантаження, тоді як венчурне інвестування (або інвестування ризикового капіталу) у світі залишається одним із найважливіших джерел капіталу для компаній, швидкий ріст та розвиток яких постійно потребує додаткових зовнішніх інвестицій.

У Російській Федерації ринок венчурного капіталу останніми роками дуже стрімко зростає. У 2013 році обсяг угод у російському венчурному бізнесі виріс майже в 1,5 рази з 1,98 млрд дол США у 2012 році до 2,89 млрд дол США [8, с. 4].

Однак, якщо у структурі венчурних угод за стадіями здійснення інвестицій найбільша їх кількість припадає на стадії стартового фінансування, то за обсягом венчурних інвестицій найбільші суми припадають на стадії розширення. У 2013 році відзначається подальше зміщення акцентів у порівнянні з 2012 роком: основна маса інвесторів переміщують фокус зі стадії достартового фінансування і все більше уваги приділяють більш зрілим компаніям – на стадії стартового, початкового фінансування та стадії розширення, що говорить про недостатню ризиковість венчурного інвестування (табл.).

Таблиця

Обсяг і структура венчурних угод у Російській Федерації у 2013 році

Стадія здійснення інвестицій	Кількість угод	Сума, млн дол США
Достартове фінансування (Seed Finance)	57	29,4
Стартове фінансування (Start-Up)	96	106,6
Фінансування початкової стадії (Early Stage)	51	221,2
Стадія розширення (Wide-scaling extension)	18	295,9

Джерело: [8, с. 5].

За сектором діяльності лідирує сфера інформаційних технологій (IT), на яку у 2013 році доводилося майже 87 % від усіх угод (193 угоди) і 93,6 % від загальної суми всіх інвестицій (611 млн дол). Хоча ще на початку 2000-х років основні венчурні інвестиції вкладалися у проекти зі швидкою окупністю – харчову промисловість, медицину і фармацевтику, виробництво упаковки [8, с. 13].

Російська держава відіграє значну роль у розвитку інноваційної економіки. На ранніх етапах історії російського венчурного ринку, головним чином у 2004–2009 роках, урядом створено кілька державних інститутів розвитку (ВАТ «РВК», ВАТ «РОСНАНО» і Фонд «Сколково»), які підвищили інтерес до нової економіки, інновацій та підприємництва у суспільстві і ділових колах. Водночас були зроблені істотні зусилля для того, щоб зробити режим оподаткування сприятливим для бізнесу. Були запропоновані різні стимули, а саме спеціальний податковий статус резидентів «Сколково», введений в 2010 році, пільги з ПДВ для ліцензування програмного забезпечення, скорочення ставок соціальних внесків для IT-компаній та інші заходи [5, с. 38].

Особливістю венчурних фондів РФ є те, що вони формуються переважно великими фінансово-промисловими групами, концернами і холдингами в межах великих компаній, а не поза ними, як передбачено традиційною моделлю венчурного інвестування [12].

Новою тенденцією в 2013 році став розвиток корпоративних венчурних інвестицій. Зокрема, в 2012–2013 рр. багато російських компаній оголосили про створення корпоративних венчурних фондів, серед них – Ощадбанк, Пробізнесбанк, Ростелеком і Русгідро. Експертами очікується, що ця тенденція продовжиться і в наступні кілька років у силу зростаючої потреби великого бізнесу в інноваціях, особливо в таких висококонкурентних галузях, як фінансові послуги, телекомунікації та медіа [8, с. 7].

У Республіці Білорусь основою законодавчої бази, що регламентує діяльність учасників венчурних процесів, є Указ Президента Республіки Білорусь від 3 січня 2007 р. № 1 «Про затвердження Положення про порядок створення суб’єктів інноваційної ін-

фраструктури та внесення зміни і доповнень до Указу Президента Республіки Білорусь від 30 вересня 2002 р. № 495», відповідно до якого венчурні організації відносяться до суб'єктів інноваційної інфраструктури [9].

При цьому офіційно зареєстровані венчурні фонди у Білорусі поки відсутні, хоча на практиці підприємці в окремих випадках намагаються організувати свій капітал у формі венчурного. Наприклад, у 2013 році у Мінську почала діяти венчурна компанія ЄврАзЕС, в яку Білорусь, РФ і Казахстан вже внесли по 30 млн російських рублів. У перспективі інвестувати у проекти зможуть банки і фінансові інститути трьох країн. При цьому в Республіці функціонують ще й інші організації, які сприяють активізації інноваційної діяльності, проте згідно з чинним законодавством не відносяться до суб'єктів інноваційної інфраструктури. Серед них Республіканський центр трансферу технологій, Парк високих технологій, інноваційні центри, інформаційні та маркетингові центри і бізнес-інкубатори [1].

З метою активізації венчурної діяльності Указом Президента Республіки Білорусь № 252 від 17 травня 2010 р. Білоруський інноваційний фонд, який фінансує інноваційні проекти на поворотній основі, наділено функціями державного венчурного фонду, який фінансуватиме виключно високотехнологічні та інноваційні проекти. Розвиток реальної венчурної індустрії країни забезпечують також так звані Мінські Стартап Уікенди (Minsk Startup Weekend) [7].

У Казахстані, за інформацією Національного агентства з технічного розвитку (НАТР), венчурне фінансування діє більше 15 років. Згідно зі статистикою Єдиного реєстратора цінних паперів, сьогодні в Казахстані діє 6 казахських венчурних фондів і 5 міжнародних. Одним з основних гравців на цьому ринку виступає НАТР, яке за час своєї діяльності спільно з казахстанськими і зарубіжними інвесторами підтримало 7 вітчизняних венчурних фондів. Венчурні фонди в Казахстані залучають переважно державні кошти. У законах Республіки Казахстан, що регулюють венчурну діяльність, «венчурними» називаються інвестиції, які пов'язані з підвищеними ризиками для інвестора [10].

Якщо говорити про пріоритетні галузі інвестування, то сьогодні до 60 % від загального фінансування фонду вкладається в такі напрямки, як інформаційні технології, технології для харчової промисловості, нафтогазового сектору, біотехнології та фармацевтика, а також альтернативна енергетика [4].

Щодо венчурного капіталу Прибалтики, то останніми роками теж спостерігається відчутне його зростання, хоча і значно відстає від інших країн-членів ЄС. У Литві, наприклад, венчурний капітал для запуску і розвитку інноваційного бізнесу в останнє десятиліття становить лише 19 % від середнього показника ЄС.

У 2010 році у межах ініціативи Європейської комісії JEREMIE, яка заохочує використання фінансових інструментів для поліпшення доступу до фінансування малих і середніх підприємств через структурні фонди, силами Європейського інвестиційного фонду та Imprimatur Capital у Латвії було створено перший фонд венчурного капіталу, який здійснює виключно достартове та стартове фінансування. Станом на 2010 рік у Литві діяло чотири венчурні фонди під егідою ініціативи JEREMIE [13].

Разом з тим ці країни по-різному підходять до надання пільг венчурному бізнесу. Податковий кодекс у Литві та Латвії не робить винятків для венчурних інвестицій. В Естонії ж з 1991 року діє закон про іноземні інвестиції, згідно з яким венчурним компаніям надаються податкові пільги [13].

У структурі венчурних інвестицій у країнах Прибалтики переважно лідирують венчурні інвестиції на ранніх стадіях життєвого циклу інновації. У 2012 році лише у Литві переважали венчурні інвестиції на більш пізніх стадіях. Переважання стартового та достартового фінансування свідчить про справді високий рівень ризикованості венчурних вкладень.

Отже, виходячи з вищевикладеного, особливостями венчурного фінансування у країнах з транзитивною економікою є:

— недостатня ризикованість венчурних проектів, переважання фінансування більш пізніх етапів життєвого циклу інновацій;

— ключова роль держави у венчурному інвестуванні. Часто через венчурні фонди залучаються саме державні кошти;

— нерозвинена інфраструктура венчурного бізнесу;

— недосконалість законодавчого закріплення понять, пов'язаних з венчурними інвестиціями (наприклад, в Україні відсутнє законодавчо закріплене визначення венчурного капіталу та венчурних інвестицій);

— нерозвиненість фондового ринку, що обмежує використання усіх інструментів венчурного фінансування. Найпоширенішим інструментом венчурного фінансування у транзитивних економіках є звичайні акції;

— залучення венчурного капіталу у сфери, не пов'язані з інноваціями, високотехнологічною продукцією та послугами;

— залучення капіталу у невенчурні проекти під виглядом венчурних інвестицій для оптимізації оподаткування та отримання податкових пільг.

Висновки і пропозиції. Отже, загалом ринок венчурного капіталу у країнах з транзитивною економікою характеризується початковим етапом його формування. Для цих країн характерна нерозвиненість фінансового та фондового ринку, що гальмує розвиток венчурного механізму та значно уповільнює розвиток венчурного фінансування інноваційних проектів.

Разом з тим світова практика показує, що чим більше відстає країна в технологічному розвитку, тим більше вона має сконцентруватися на прямому фінансовому стимулюванні інноваційної діяльності взагалі і венчурного капіталу зокрема.

Це особливо є актуальним для України, яка має досить ризикову економіку для інвестицій загалом. Тому створення механізму безпосередньої державної підтримки високоризикових високотехнологічних проектів поряд із стимулюванням венчурного інвестування у такі проекти сприятиме швидшому переходу економіки України на інноваційний шлях розвитку. З цією метою повинні продовжуватись наукові дослідження у цій сфері та здійснюватись удосконалення законодавства з цих питань, використовуватись можливості використання державно-приватного партнерства при створенні венчурних інститутів.

Список використаних джерел

1. *Государственный* комитет по науке и технологиям Республики Беларусь [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://gknt.org.by/.

2. *Грига В. Ю.* Сучасний стан венчурного фінансування в Україні: статистичний розріз та експертна характеристика / В. Ю. Грига, О. В. Красовська // Science and Science of Science. – 2009. – № 3. – С. 18–30.

3. *Діяльність ICI* у 4 кварталі 2013 року [Електронний ресурс] : аналітичний огляд // УАІБ. – 2014. – Режим доступу : http://www.uaib.com.ua/analituaib/publ_ici_quart/194289.html.

4. *Инновации* в Казахстане: Дует ли ветер во все паруса: редакционный обзор [Электронный ресурс] // Международный деловой журнал Kazakhstan. – 2008. – № 2. – Режим доступа : http://www.investkz.com/journals/55/547.html.

5. *Исследование* российского и мирового венчурного рынка за 2007-2013 годы [Электронный ресурс] // E&Y, ОАО «РВК». – 2014. – 66 с. – Режим доступа : http://www.rusventure.ru/ru/programm/analytics/docs/201402_RVC_EY_venture_markets_RU.pdf.

6. *Малашенкова О.* Государство и фонд фондов в венчурной индустрии [Электронный ресурс] / Ольга Малашенкова // Журнал международного права и международных отношений. – 2008. – № 3. – Режим доступа : http://evolutio.info/content/view/1438/215/.

7. *Малашенкова О.* Человеческий капитал: венчурные проекты в Беларуси [Электронный ресурс] / Ольга Малашенкова // Белорусский институт стратегических исследований. – 2013. – № SA16. – 24 с. – Режим доступа : http://belinstitute.eu/sites/biss.newmediahost.info/files/attached-files/BISS_SA16 _2013ru.pdf.

8. *Навигатор* венчурного рынка: Обзор венчурной индустрии России за 2013 год [Электронный ресурс] // PwC, ОАО «РВК». – 2014. – 24 с. – Режим доступа : http://www.pwc.ru/ru_RU/ru/technology/assets/moneytree-february-2014.pdf.

9. *Об утверждении* Положения о порядке создания субъектов инновационной инфраструктуры и внесении изменения и дополнений в Указ Президента Республики Беларусь от 30 сент. 2002 г. № 495 : Указ Президента Республики Беларусь от 3 янв. 2007 г. № 1.

10. *Отчет* по выработке предложений по стимулированию инноваций и технологий, в том числе по вопросам венчурного финансирования инновационных проектов в рамках совершенствования действующего законодательства Республики Казахстан [Электронный ресурс] // Национальный инновационный фонд, 2011. – 123 с. – Режим доступа : http://www.nif.kz/upload/analit_pdf/a6.pdf.

11. *Про інститути* спільного інвестування : Закон України від 05.07.2012 // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 29. – Ст. 337.

12. *Шевцов А.* Розвиток венчурного підприємництва в Україні: проблеми та шляхи їх розв’язання [Електронний ресурс] / А. Шевцов, Р. Боднарчук, О. Гриненко // Регіональний філіал НІСД у м. Дніпропетровську. – Режим доступу : http://old.niss.gov.ua/monitor/june2009/6.htm.

13. *Sabaliauskas, Linas* Recent developments of the Baltic Venture Capital Market [Електронний ресурс] / Linas Sabaliauskas // Triniti (Tallinn, Riga, Vilnius), 2013. – Режим доступу: http://triniti.ee/en/archives/4249.

УДК330.341.1:338.434

Д.О. Сугоняко, канд. екон. наук
Чернігівський державний інститут економіки і управління, м. Чернігів, Україна
М.Я. Дудко, студент
Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

ВИКОРИСТАННЯ ЗАКОРДОННОГО ДОСВІДУ ФІНАНСУВАННЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ У НАЦІОНАЛЬНІЙ ПРАКТИЦІ

Д.А. Сугоняко, канд. экон. наук
Черниговский государственный институт экономики и управления, г. Чернигов, Украина
М.Я. Дудко, студент
Черниговский национальный технологический университет, г. Чернигов, Украина

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТА ФИНАНСИРОВАНИЯ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ В НАЦИОНАЛЬНОЙ ПРАКТИКЕ

Dmytro Suhoniako, PhD in Economics
Chernihiv State Institute of Economics and Management, Chernihiv, Ukraine
Mykhailo Dudko, student
Chernihiv National Technological University, Chernihiv, Ukraine

USING FOREIGN EXPERIENCE OF FINANCING OF INNOVATION DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL ENTERPRISES IN THE NATIONAL PRACTICE

Проаналізовано сучасний стан національних сільськогосподарських підприємств та виявлено їх роль у забезпеченні продовольчої безпеки України. Для підвищення конкурентоспроможності цих підприємств в умовах глобалізаційних та інтеграційних процесів вказано на необхідність інноваційного оновлення їх діяльності. На основі дослідження передового закордонного досвіду запропоновано джерела фінансування інноваційного розвитку національних сільськогосподарських підприємств.

***Ключові слова**: фінансування, інноваційний розвиток, сільськогосподарські підприємства, закордонний досвід, потенціал, ризики, страхування.*

Проанализировано современное состояние национальных сельскохозяйственных предприятий и выявлена их роль в обеспечении продовольственной безопасности Украины. Для повышения конкурентоспособности данных предприятий в условиях глобализационных и интеграционных процессов указано на необходимость инновационного обновления их деятельности. На основе исследования передового зарубежного опыта предложены источники финансирования инновационного развития национальных сельскохозяйственных предприятий.

***Ключевые слова:** финансирование, инновационное развитие, сельскохозяйственные предприятия, зарубежный опыт, потенциал, риски, страхование.*

The article analyzes the current state of the national agricultural enterprises and reveals their role in the ensuring food security of Ukraine. The need of the innovative renewal of the enterprises activities is indicated for the increase of their competitiveness under the conditions of globalization and integration processes. Based on research of the leading foreign experience, are offered the sources of innovative development financing of the domestic agricultural enterprises.

***Key words:** financing, innovation development, agricultural enterprises, foreign experience, potential, risks, insurance.*

Постановка проблеми. На думку аналітиків і експертів, наступною світовою кризою буде не фінансова, а продовольча. Це обумовлено багатьма факторами, особливу роль серед яких відіграють глобальні зміни природно-кліматичних умов та зростання чисельності населення планети. Перша група факторів призводить до втрати врожаїв і, як наслідок, перевищення попиту над пропозицією; друга – до значного зростання цін на сільгосппродукцію. За даними Організації Об’єднаних Націй, враховуючи тенденції зростання чисельності населення, до 2025 р. фермери повинні виробляти на 70 % продовольства більше, ніж нині. Цю тенденцію підтверджують і прогнози Всесвітнього банку – зростання чисельності населення планети до 2050 р. на 2-3 млрд чол. та у зв’язку з цим збільшення попиту на продукти харчування на 60 %.

Україна, маючи аграрно-промислову спеціалізацію, в умовах наближення світової продовольчої кризи може зайняти лідируючі позиції в експорті сільськогосподарської

продукції до залежних від її імпорту країн. Для цього, перш за все, необхідно створити належні умови для інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств, враховуючи наявний передовий досвід закордонних країн.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні аспекти інноваційної діяльності та механізми фінансової підтримки сільськогосподарських підприємств розглянуті у працях багатьох учених-економістів, зокрема: Л. М. Березіної [1], М. П. Бутка [2], О. Є. Гудзь [3], М. Я. Дем'яненка [3], І. В. Калачової [4], С.М. Онисько [5], О. В. Прокопенко [6], П. Т. Саблука [3], О. В. Шолудько [5], О. В. Шубравської [4] та ін.

Позитивно оцінюючи наукові напрацювання у цій сфері, слід зазначити, що це питання потребує подальшого всебічного дослідження, особливо в напрямку фінансування інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств. У сучасних умовах без впровадження інновацій у технологічні процеси виробництва та зберігання сільгосппродукції, її швидкої доставки до кінцевого споживача неможливо досягти конкурентних переваг і розширити територіальні межі ринків збуту. Все це потребує значного обсягу фінансових вливань, які не під силу здійснити цим суб'єктам господарювання самотужки. У зв'язку з цим на державному та місцевому рівнях необхідно створити відповідні механізми фінансування і стимулювання інноваційного розвитку сільгосппідприємств, беручи до уваги накопичений позитивний досвід закордонних країн у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Парадигма інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств передбачає науково-теоретичні підходи до використання принципово нових прогресивних технологій у сфері виробництва, зберігання, логістики, транспортування, збуту сільгоспсировини та готової продукції на основі розширення меж і напрямків їх взаємодії з представниками аграрної науки, інвесторами, фінансово-кредитними установами та іншими суб'єктами господарювання.

За експертними оцінками, до втрат врожаю на рівні близько 10 % призводять проблеми у сфері агрологістики, від 25 до 30 % – у системі зберігання. Якщо додати й інші втрати, що виникають під впливом ендогенних і екзогенних факторів, маємо суттєве недоотримання запланованих обсягів врожаїв і готової сільгосппродукції.

Перш ніж розглядати можливості фінансового забезпечення інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств, необхідно зупинитися на аналізі основних фінансово-економічних показників їх діяльності [7] за період 2008–2012 рр. (табл. 1).

Таблиця 1

Основні показники діяльності сільськогосподарських підприємств України

Показники	Роки				
	2008	2009	2010	2011	2012
Кількість діючих сільськогосподарських підприємств, од. (станом на 1 липня)	59059	57152	56493	56133	55866
Індекси продукції сільськогосподарських підприємств, %	136,3	94,9	97,7	128,7	93,5
Виробництво сільськогосподарської продукції на одну особу, грн	4357,0	4298,0	4249,0	5113,0	4894,0
Прибуток (- збиток) від реалізації сільськогосподарської продукції, млн грн	5462,1	7120,0	12750,5	19926,0	20199,4
Рентабельність сільськогосподарського виробництва, %	13,4	13,8	21,1	27,0	20,5

Як видно з наведених у табл. 1 даних, кількість діючих сільськогосподарських підприємств за період, що аналізується, має тенденцію до зниження. В 2012 р. у порівняні з 2008 р. їх кількість зменшилась на 3193 од. або 5 %; з 2011 р. – на 267 од. та 1 % відповідно. Незважаючи на зменшення кількості сільгосппідприємств, у звітному році спо-

стерігається зростання величини їх прибутку в 3,7 раза в порівнянні з 2008 р., що свідчить про їх рентабельну діяльність. Рентабельність сільськогосподарського виробництва в 2012 р. у порівнянні з 2008 р. зросла всього на 7,1 %, що в основному обумовлено зростанням обсягів витрат у вартісному вираженні.

Структура витрат на виробництво сільськогосподарської продукції у сільськогосподарських підприємствах [7] наведена в табл. 2.

Таблиця 2

Питома вага витрат сільськогосподарських підприємств, %

Статті витрат	**Роки**				
	2008	**2009**	**2010**	**2011**	**2012**
Витрати на оплату праці	10,7	9,7	9,1	9,1	9,4
Відрахування на соціальні заходи	2,6	2,9	3,2	3,1	3,4
Матеріальні витрати	70,4	69,3	70,0	72,1	68,6
Амортизація основних засобів	5,1	5,8	5,3	4,6	5,3
Інші витрати	11,2	12,3	12,4	11,1	13,3
Всього	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**

Найбільшу питому вагу за період, що аналізується, займають матеріальні витрати, хоча в 2012 р. їх частка зменшилась на 3,5 % у порівнянні з попереднім роком; вона все рівно залишається суттєвою, що свідчить про високу матеріаломісткість сільгосппродукції.

Ефективна діяльність сільськогосподарських підприємств залежить від наявності власної техніки, що сприяє зменшенню транспортних витрат у порівнянні з використанням послуг посередників, різного роду підприємств-перевізників та оренди їх рухомого складу. Кількісна характеристика сільськогосподарської техніки [7] вищезазначених суб'єктів господарювання наведена в табл. 3.

Таблиця 3

Наявність сільськогосподарської техніки в сільськогосподарських підприємствах, тис. шт

Вид техніки	**Роки**				
	2008	**2009**	**2010**	**2011**	**2012**
Трактори	177,0	169,0	151,0	147,0	151,0
Зернозбиральні комбайни	39,0	38,0	33,0	32,0	32,0
Вантажні автомобілі	115,0	109,0	104,0	101,0	96,0

За роки періоду, що аналізується, спостерігається тенденція незначного зменшення кількості транспортних засобів, що є у власності сільськогосподарських підприємств. Порівнюючи наведені цифри з 2000 р., коли парк тракторів налічував 319 тис. шт, а зернозбиральних комбайнів 65 тис. шт, у 2012 р. відбулося зменшення кількості техніки практично в два рази [7].

Відсутність достовірної інформації про потреби і ступінь забезпеченості сільгосппідприємств технікою призводить до появи різних оцінок стосовно ступеня зношеності та показників оновлення цієї групи основних засобів.

Безперечним залишається факт відсутності власних коштів цих суб'єктів господарювання на повне оновлення матеріально-технічної бази відповідно до наявних потреб. При цьому більшість техніки є імпортною, що в умовах зростання курсу долара США і євро до гривні також ускладнює процес її купівлі. Сприяє забезпеченню необхідною технікою й обладнанням сільгосппідприємств розвиток агролізингу. Але і тут є проблеми, пов'язані з тим, що в Україні не розвинений вторинний ринок лізингу, а укладання договорів лізингу на первинному ринку для більшості агропідприємств є фінансово обтяжливим.

У зв'язку з цим сільськогосподарські підприємства потребують суттєвої державної допомоги і фінансової підтримки. Остання, переважно, має вигляд дотацій і субвенцій з державного бюджету, але за браком коштів останнім часом надається не в повному обсязі.

Надання фінансової допомоги з боку держави в розрізі різних країн мають певні особливості, характеризуються значними сумами, що видаються у вигляді бюджетної підтримки агровиробникам, незважаючи на їх частку у створені валового продукту.

Натомість в Україні при створені аграрниками 10 % валового продукту частка дотацій з бюджету в їх валову додану вартість становила 0,8 %. Для прикладу, в ЄС частка цих підприємств у створені валового продукту становила 1,22 %, а питома вага дотацій з бюджету у валову додану вартість сільгоспвиробників становила 21 %, у Росії – 3,6 і 11 % відповідно [8].

У Державному бюджеті на 2013 р. було передбачено фінансування видатків Міністерства аграрної політики та продовольства в сумі 14406,6 млн грн. Видатки загального фонду за програмами підтримки розвитку підприємств АПК були передбачені в розмірі 71,8 млн грн при обсязі кредиторської заборгованості за цими програмами близько 600 млн грн. За спеціальним фондом планувалось виділити 8581,5 млн грн, з них фактично було виділено на програми «Формування державного інтервенційного фонду Аграрним фондом, а також закупівлі матеріально-технічних ресурсів для потреб сільгоспвиробників» – 22 % від річного плану асигнувань, «Державна підтримка галузі тваринництва» – 85 %. Інші програми, а саме «Державна підтримка розвитку хмелярства, закладення молодих садів, виноградників та ягідників і нагляд за ними» та «Надання кредитів фермерським господарствам» профінансовані в повному обсязі [8].

Окремі комерційні банки надають спеціальні програми кредитування агропідприємствам, спрямовані на поповнення оборотних засобів та придбання сільськогосподарської техніки, а також кредитні лінії та лізингові програми. Однак у порівнянні з закордонними країнами вартість кредитів є досить високою. В 2012 р. було створено Державний земельний банк, який отримав ліцензію восени 2013 р. Головним напрямком діяльності банку визначено надання дешевих кредитів великим і середнім аграрним господарствам під заставу землі. Проте у квітні 2014 р. Кабінет Міністрів України прийняв рішення про його ліквідацію через невиконання покладених на нього функцій.

Прикладом успішного функціонування системи державного кредитування підприємств агропромислового комплексу є створений у 2000 р. за ініціативою уряду Російської Федерації державний акціонерний банк «Російський Сільськогосподарський банк». На сьогодні мережа філій банку становить більше 1500 відділень. Закордонні представництва банку зосереджені на території Азербайджану, Вірменії, Білорусі, Казахстану, Таджикистану. Кількість підприємств малого і середнього агробізнесу, що є позичальниками банку, перевищує 36 тис.

Банк надає інвестиційні кредити на будівництво, придбання і модернізацію основних засобів, розвиток окремих підгалузей сільського господарства тощо в межах напрямків, передбачених Державною програмою розвитку сільського господарства і регулювання ринків сільськогосподарської продукції, сировини і продовольства на 2013–2020 рр. [9].

У Білорусі на фінансування підприємств сільського господарства виділяється близько 40 % бюджетних ресурсів з республіканського, місцевих бюджетів, а також республіканського фонду підтримки виробників сільськогосподарської продукції, продовольства та аграрної науки. Державна підтримка здійснюється не тільки за рахунок коштів республіканського бюджету, але і за рахунок надання податкових пільг, компенсацій за банківськими кредитами [10].

З метою збільшення рівня державної підтримки сільгоспвиробників у Білорусі планують спростити процедуру продажу агропідприємств, послабити податкове навантаження, надати різноманітні фінансові преференції для інвесторів, що вклали кошти в нерентабельні господарства. Стосовно самих підприємств агропромислового сектору

передбачається їх об'єднання у складі холдингів і агрокомбінатів для підвищення рівня їх прибутковості. З метою стимулювання працівників таких підприємств передбачається виплата премій відповідно до отриманого прибутку [11].

Відмінність європейської моделі розвитку сільського господарства полягає в тому, що вона ґрунтується на трьох чинниках: по-перше, створення фермерських господарств сімейного типу; по-друге, встановлення значної ролі сільського господарства в забезпеченні зростання національних економік країн-членів ЄС; по-третє, розроблення системи захисту доходів сільгоспвиробників від негативного впливу форс-мажорних обставин. Специфічною особливістю також є система квотування сільгоспвиробників та їх фінансова підтримка по лінії Європейських фондів, а саме Європейського фонду гарантій у сільському господарстві та Європейського сільськогосподарського фонду розвитку сільських територій [12].

З 1962 року в ЄС виконується прийнята Єдина сільськогосподарська політика, на реалізацію напрямків якої виділялося майже 70 % бюджету ЄС; ця сума поступово зменшувалась і на початку 2000-х років становила 40 %.

Узгоджена Міністрами сільського господарства країн-членів ЄС аграрна політика на період 2014–2020 рр. передбачає зменшення розміру аграрного бюджету до 38 % від бюджету Євросоюзу, трансформацію механізму виплат субсидій з огляду на збереження екології та природи, підтримку фермерів-початківців, виробників органічної сільгосппродукції тощо [12].

Висновки. Враховуючи позитивний закордонний досвід, в Україні для підвищення ефективності фінансування інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств необхідно створити потужну систему кредитного, зокрема і лізингового, обслуговування, субсидування, надання податкових та митних пільг, агрострахування, включаючи страхування інвестиційних та інноваційних ризиків, розробити механізми стимулювання агровиробників за зниження поточних та капітальних витрат, підвищення рівня якості продукції, інновативності організації сільгоспвиробництва, показників прибутковості діяльності, розвитку інтелектуального капіталу.

Також необхідно створити прозорі схеми отримання державної підтримки у вигляді дотацій, субвенцій, кредитування та посилити контроль за цільовим використанням коштів, виділених на впровадження інноваційних змін. Запровадження таких заходів приведе до зростання масштабів і результатів діяльності національних агропідприємств, призведе до досягнення економічного піднесення на макро-, мезо- і мікрорівнях та буде сприяти формуванню позитивного іміджу як держави загалом, так і окремих адміністративно-територіальних одиниць.

Список використаних джерел

1. *Березіна Л. М.* Інноваційна політика підприємств АПК: тактичні та стратегічні цілі [Електронний ресурс] / Л. М. Березіна // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2013. – № 4. – С. 122–130. – Режим доступу : http://mmi.fem.sumdu.edu.ua/sites/default/files/mmi2013_4_122_132.pdf.

2. *Бутко М. П.* Колсалтингове забезпечення процесів інноваційно-інвестиційного розвитку : монографія / М. П. Бутко, С. В. Повна. – Ніжин : Аспект-Поліграф, 2010. – 252 с.

3. *Державна* політика фінансової підтримки розвитку аграрного сектору АПК : монографія / [М. Я. Дем'яненко, П. Т. Саблук, В. М. Скупий та ін.] ; за ред. М. Я. Дем'яненка. – К. : ННЦ ІАЕ, 2011. – 372 с.

4. *Калачова І. В.* Інноваційна діяльність сільськогосподарських підприємств: перешкоди та напрями розвитку / І. В. Калачова, О. В. Шубравська, К. О. Прокопенко // Статистика України. – К., 2013. – № 1. – С .10–16.

5. *Шолудько О. В.* Оцінка світового досвіду фінансової підтримки аграрної сфери / О. В. Шолудько, С. М. Онисько // Вісник Львівського національного аграрного університету. – 2013. – № 20 (1). – С. 137–147.

6. *Прокопенко О. В.* Лізинг як інструмент інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств [Електронний ресурс] / О. В. Прокопенко, В. А. Омельяненко // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2013. – № 2. – С. 150–158. – Режим доступу : http://mmi.fem.sumdu.edu.ua/sites/default/files/mmi2013_2_150_158.pdf.

7. *Сільське* господарство України : статистичний збірник 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua.

8. *Всеукраїнський* інформаційно-аналітичний журнал «Аграрний Тиждень. Україна» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://a7d.com.ua/agromoney/16278-na-pdtrimku-agrosektoru.html.

9. *Официальный* сайт Россельхозбанка [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.rshb.ru/.

10. *Гайдук К.* Система бюджетной поддержки предприятий в Беларуси [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.research.by/webroot/delivery/files/pdp2012r02.pdf.

11. *Финансирование* АПК Беларуси приблизят к международной практике [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://ont.by/news/our_news/0115357/.

12. *В ЕС* одобрена новая единая аграрная политика [Электронный ресурс] / Українська аграрна конфедерація. – Режим доступа : http://agroconf.org/content/v-es-odobrena-novaya-edinaya-agrarnaya-politika.

УДК [352.072.1:336.1](477)

Т.Д. Таукешева, канд. екон. наук, заступник Харківського міського голови – директор Департаменту бюджету і фінансів Харківської міської ради
Харківська міська рада, м. Харків, Україна

ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ВЛАДИ В УКРАЇНІ: ФІНАНСОВИЙ АСПЕКТ

Т.Д. Таукешева, канд. экон. наук, заместитель Харьковского городского головы – директор Департамента бюджета и финансов Харьковского городского совета
Харьковский городской совет, г. Харьков, Украина

ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИЯ ВЛАСТИ В УКРАИНЕ: ФИНАНСОВЫЙ АСПЕКТ

Tetiana Taukesheva, PhD in Economics, Deputy Mayor of Kharkiv – Director of Budget and Finance of Kharkiv city council
Kharkiv City Council, Kharkiv, Ukraine

DECENTRALIZATION OF POWER IN UKRAINE: FINANCIAL ASPECT

Розглянуто правові та фінансові основи діяльності органів місцевого самоврядування, наявні проблеми реалізації власних і делегованих повноважень. Висвітлені чинники, що унеможливлюють забезпечення сталого місцевого розвитку, створення належних матеріальних, фінансових та організаційних умов для забезпечення обсягу та якості послуг, які надаються мешканцям територіальної громади відповідно до загальнодержавних соціальних стандартів. Запропоновано напрями фінансової децентралізації відносно запровадження нових міжбюджетних трансфертів, розподілу доходів та видатків, удосконалення системи обслуговування коштів місцевих бюджетів. Сформульовано пропозиції правового регулювання подальшого зміцнення матеріально-фінансової бази інституту місцевого самоврядування.

Ключові слова: *державна влада, місцеве самоврядування, децентралізація, власні і делеговані повноваження, матеріальні та фінансові ресурси.*

Рассмотрены правовые и финансовые основы деятельности органов местного самоуправления, существующие проблемы реализации собственных и делегированных полномочий. Освещены факторы, сдерживающие обеспечение устойчивого развития территорий, создания достаточных материальных, финансовых и организационных условий для обеспечения объема и качества услуг, предоставляемых жителям территориальной громады согласно общегосударственным социальным стандартам. Предложены направления финансовой децентрализации относительно введения новых межбюджетных трансфертов, распределения доходов и расходов, усовершенствования системы обслуживания средств местных бюджетов. Сформулированы предложения правового регулирования дальнейшего укрепления материально-финансовой базы института местного самоуправления.

Ключевые слова: *государственная власть, местное самоуправление, децентрализация, собственные и делегированные полномочия, материальные и финансовые ресурсы.*

The legal and financial framework for local government, the existing problems of implementation of own and delegated authority are outlined. The main factors which prevent sustainable local development, the creation of appropriate material, financial and organizational conditions for the required amount and quality of services provided to residents of territorial communities in accordance with national social standards are analyzed. Directions of fiscal decentralization with respect to the introduction of new intergovernmental transfers, distribution of income and expense, improvement of local budgeting systems are offered. Proposals on regulation of further strengthening of the material and financial base of Local Self-Government as an institute of state are given.

Key words: *state power, local government, decentralization, own and delegated powers, material and financial resources.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Найважливішою реформою, яка спрямована на становлення демократії в Україні, виступає децентралізація влади, що передбачає створення розгалуженої системи місцевого самоврядування, за якою вирішення місцевих справ покладається не на представників центрального уряду, а на осіб, обраних населенням відповідних громад чи регіонів [1]. Нині практична діяльність органів місцевого самоврядування в системі публічного управління значною мірою залежить від політики держави, яка унеможливлює формування життєздатних територіальних громад. Внаслідок цього в України відсутній реальний суб’єкт місцевого самоврядування – самодостатня територіальна громада [2], яка б володіла організаційними, матеріальними та фінансовими ресурсами, достатніми для забезпечення обсягу та якості послуг, які надаються населенню відповідно до загальнодержавних соціальних стандартів [1]. Тому розмежування публічної влади є необхідним кроком подальшої оптимізації та підвищення ефективності державного управління, спрямованого на найповнішу реалізацію місцевих інтересів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження принципів демократії в Україні, механізмів та способів децентралізації влади, проблем розмежування функцій між органами державної влади та місцевого самоврядування на регіональному рівні викладені у працях таких науковців та практиків, як О.В. Батанова, В.В. Карпенка, І.В. Костенюка, В.Г. Ляшенка, М.Ф. Орзиха, М.В. Пітцика, О.П. Рябченка, В.Л. Савченка, О.О. Томкіної та ін.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми. Велика кількість напрацювань, присвячених децентралізації та зміцненню місцевого самоврядування, не знижує увагу до проблеми взаємодії державних та місцевих органів влади. Відсутність працездатної прикладної моделі, застосування якої надало б можливість вирішити суперечності між діючою за мережевим принципом вертикаллю державних інститутів і місцевим самоврядуванням, актуалізує подальше теоретичне та практичне дослідження цього питання. Поряд з цим недостатньо висвітленими залишаються механізми фінансового забезпечення витрат, пов'язаних із здійсненням органами місцевого самоврядування повноважень державної виконавчої влади та виконанням рішень органів державної влади.

Метою статті є визначення чинників, що унеможливлюють забезпечення сталого місцевого розвитку, створення належних умов для забезпечення високоякісних послуг, які надаються мешканцям територіальної громади, а також висвітлення проблем ресурсного забезпечення місцевого самоврядування, їх практичного вирішення у процесі здійснення фінансової децентралізації.

Виклад основного матеріалу. Питання розширення прав та повноважень органів місцевого самоврядування в Україні не є новим. Спроби підвищити рівень суспільних послуг, якість життя, впровадити стратегічний місцевий розвиток та покращити економічну ситуацію в регіонах останнім часом робилися неодноразово. Найпоширенішим варіантом вирішення цього питання виступають чисельні нормативно-правові акти, які регулюють питання місцевого самоврядування: Конституція України, Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні», інші закони України, укази Президента України, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, якими ратифікована Європейська хартія місцевого самоврядування, затверджені Концепції адміністративної реформи та державної регіональної політики, Програма державної підтримки місцевого самоврядування в Україні, Бюджетний та Податковий кодекси України, Національна стратегія соціального та економічного розвитку тощо, які гарантують певною мірою урахування інтересів територіальних громад. Здійснені заходи заклали підвалини формування організаційно-правових, матеріальних та фінансових засад місцевого самоврядування, становлення його інститутів, вдосконалення міжбюджетних відносин. Проте в умовах практичної площини створена система територіальної організації влади продемонструвала неспроможність результативно впливати на економічний, соціальний та культурний розвиток території. В умовах постійної трансформації політичної системи стратегії, концепції, програми реформування державних фінансів, економіки загалом не призвели до суттєвих змін «права і реальної здатності органів місцевого самоврядування регламентувати значну частину державних справ і управляти нею, діючи в межах закону, під свою відповідальність та в інтересах місцевого населення» [1].

Нині в Україні навколо інституційного потенціалу органів місцевого самоврядування сформувалися певні колізії фінансово-правового характеру, які унеможливлюють самовдосконалення і саморегуляцію системи місцевої влади, негативно впливають на ефективність виконання функцій та здійснення повноважень, роблять інститут народовладдя декларативним.

Фінансовою основою діяльності органів місцевого самоврядування виступають кошти місцевих бюджетів, які «мають бути достатніми для забезпечення виконання ор-

ганами місцевого самоврядування наданих їм законом повноважень та забезпечення населення послугами не нижче рівня мінімальних соціальних потреб» [3].

Базовим державним соціальним стандартом для обчислення мінімальних соціальних потреб є прожитковий мінімум, встановлений законом, на підставі якого визначаються державні соціальні гарантії та стандарти у сферах доходів населення, житлово-комунального, побутового, соціально-культурного обслуговування, охорони здоров'я та освіти [4].

Проте забезпечення базових соціальних потреб територіальних громад щорічно із року в рік характеризується відсутністю необхідних матеріальних та фінансових ресурсів. Бюджетна незабезпеченість стримує належне виконання органами місцевого самоврядування повноважень, призводить до незадовільного стану житлово-комунального господарства і соціальної інфраструктури, поглиблює диспропорції у соціально-економічному розвитку регіонів.

Неврегульованим залишається питання фінансового забезпечення делегованих повноважень. Зобов'язання щодо реалізації заходів у сферах освіти, охорони здоров'я, соціального захисту населення, культури, фізкультури та спорту не підкріплюються бюджетним фінансуванням. Так, обсяг фінансових ресурсів, доведений Міністерством фінансів України бюджету міста Харкова на 2014 рік, забезпечує потребу міста Харкова в коштах на 83,5 %.

Обов'язковість виконання законодавчих актів покладає на місцеву владу та підприємства, які надають адміністративні послуги та виконують соціальні програми, додаткові витрати, які не забезпечуються в повному обсязі фінансуванням з державного бюджету. Наприклад, компенсаційні виплати комунальним підприємствам наземного електричного транспорту міста Харкова за надання пільгового проїзду окремих категорій громадян на 2014 рік передбачені у розмірі 31,6 % від потреби.

Крім того, неузгодженість численних галузевих актів, що встановлюють спеціальні повноваження органів місцевого самоврядування в законодавстві про правоохоронну діяльність, цивільний захист та ін., нерідко суперечать конституційним положенням та делегованим повноваженням.

Ці чинники призводять до неможливості забезпечити сталий місцевий розвиток та адаптувати вітчизняне законодавство, що регулює питання місцевого самоврядування, у відповідності до європейських стандартів.

Вирішення зазначених питань можливе через проведення політичної, адміністративної та фінансової децентралізації, яка передбачає кардинальне змінення чинного законодавчого поля, що визначає основи державної влади, місцевого самоврядування та децентралізації (Конституції України), засад та функцій органів місцевого самоврядування, повноважень відповідних органів та посадових осіб (Законів України «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про органи самоорганізації населення», «Про статус депутатів місцевих рад», «Про службу в органах місцевого самоврядування»), формування ресурсів місцевого самоврядування в умовах децентралізації, включаючи перерозподіл податків та участь у загальнодержавних видатках (Бюджетного та Податкового кодексів України), місце та роль органів місцевого самоврядування в окремих галузевих правовідносинах (Земельного кодексу України, Законів України «Про підприємництво», «Про охорону навколишнього природного середовища» тощо), встановлення заробітної плати, заохочень і соціальних гарантій, соціально-побутового і пенсійного забезпечення (нормативних актів Кабінету Міністрів України, міністерств та інших центральних органів влади, що приймаються на підставі законів та визначають порядок їх реалізації), особливості діяльності місцевого самоврядування та децентралізації певної територіальної громади (Статутів територіальних громад), процедуру

роботи органів місцевого самоврядування (регламентів рад, виконавчого комітету, положень про постійні комісії, координаційні ради тощо).

Вищезазначене дозволить органам місцевого самоврядування реалізовувати проекти місцевого розвитку, отримуючи від уряду необхідні кошти для виконання делегованих повноважень, використовувати їх для надання якісних послуг мешканцям територіальної громади.

Наступним напрямом зміцнення матеріальної та фінансової основи місцевого самоврядування є фінансове стратегічне планування, яке, ґрунтуючись на положеннях законодавчої бази фінансової децентралізації, надає можливість визначати основні фінансові ресурси на реалізацію (програм) проектів місцевого значення без надмірного втручання центральних органів та міністерств. Поряд з цим наявність довгострокових програм створює умови залучення місцевого населення для виконання (програм) проектів та викликає персональну зацікавленість в їх завершенні. Ґрунтуючись на довготерміновому плануванні, органи місцевого самоврядування самостійно регулюють власні доходи через встановлення місцевих податків та зборів, виходячи із принципу компенсаційної вартості надання якісних послуг, та здійснення заходів щодо залучення кредитних ресурсів. Тому успішність реформаторських дій щодо кардинального зміцнення матеріально-фінансової бази місцевого самоврядування та ресурсного забезпечення місцевого розвитку потребує прийняття законодавчого акта про державне стратегічне планування, складовою якого є визначення стратегії регіонального розвитку. Зазначений законодавчий акт повинен передбачати норму обов’язкового фінансування державних цільових програм за рахунок коштів державного бюджету, а також регламентувати питання власності, бюджетної та податкової систем, державного фінансового контролю тощо. При цьому є доцільним внести зміни до Бюджетного кодексу України та виключити п. 6 ч. 2 ст. 105 зазначеного Кодексу щодо участі бюджету отримувача коштів субвенції на виконання інвестиційних (програм) проектів, а також внести відповідні зміни до Постанови Кабінету Міністрів України від 18 травня 2011 р. № 520 «Про затвердження Порядку та умов надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на виконання інвестиційних програм (проектів)» (зі змінами) та виключити п. 4 ч. 3 зазначеної Постанови, який стосується співфінансування інвестиційних програм (проектів) з місцевих бюджетів. Прийняття такого закону та внесення змін до чинних нормативно-правових актів дозволить упорядкувати фінансові ресурси у проектах державного та місцевих бюджетів, які закладаються на реалізацію інвестиційних (програм) проектів.

Оптимізація повноважень місцевих бюджетів потребує подальшого корегування бюджетного законодавства стосовно видатків, що враховуються під час визначення міжбюджетних трансфертів та розраховуються на підставі державних соціальних стандартів і нормативів, які корелюються галузевими нормативно-правовими актами. Актуальними для місцевих органів влади виступає забезпечення правопорядку та цивільного захисту громадян на відповідній території. Для вирішення цих питань пропонується до делегованих повноважень (ст. 89 Бюджетного кодексу України) віднести фінансування правоохоронної діяльності, забезпечення безпеки територіальної громади та цивільного захисту населення на території громади, крім заходів у сфері захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру в межах повноважень, встановлених законом. Одночасно слід внести зміни до ст. 94 та ч. 10 розділу VI Прикінцевих та перехідних положень Бюджетного кодексу України щодо здійснення розрахунку видатків для визначення фінансового нормативу бюджетної забезпеченості (міжбюджетних трансфертів) з урахуванням зазначених повноважень.

Трансформація системи повноважень між органами державної та місцевої влади повинна супроводжуватися фінансовим моделюванням, що передбачає механізми за-

кріплення за органами місцевого самоврядування частини загальнодержавних податків. Таким податком може стати податок на прибуток підприємств, що функціонують на відповідній території. Нині у розпорядженні регіонів залишається лише податок на прибуток підприємств комунальної власності (близько 0,5 % від обсягу зазначеного податку). Тому в площині практичного вирішення цього питання включення до доходів місцевих бюджетів чистого прибутку підприємств незалежно від їх форм власності, що здійснюють свою діяльність на території громади, виступає найважливішим чинником наданням реального права на самоврядування та кроком формування фінансової самодостатності територіальних громад.

Реформування місцевого самоврядування в частині зміцнення матеріально-технічної бази має супроводжуватися інституційними перетвореннями в системі обслуговування бюджетних коштів. Сучасний стан казначейської форми обслуговування коштів місцевих бюджетів характеризується дублюванням окремих завдань та функцій розпорядників бюджетних коштів, органів управління бюджетним процесом та зумовлюють необхідність подальшого вдосконалення загальних положень правової бази з питань застосування норм координації діяльності учасників бюджетного процесу з питань виконання бюджету, розрахунково-касового обслуговування розпорядників і одержувачів бюджетних коштів, здійснення інших операцій з бюджетними коштами. Так, у межах бюджетного законодавства розпорядники бюджетних коштів здійснюють управління бюджетними коштами в межах встановлених бюджетних призначень, забезпечують ефективне, результативне і цільове використання бюджетних коштів, здійснюють контроль за витрачанням бюджетних коштів одержувачами. Одночасно фінансові органи, державна фінансова інспекція слідкують за дотриманням Бюджетного кодексу України на кожній стадії бюджетного процесу. Поряд з цим з боку державної казначейської служби також передбачені контрольні функції, спрямовані на виконання процедур та вимог дотримання головними розпорядниками коштів бюджетного законодавства.

Крім того, окремі положення інструктивних документів щодо казначейського обслуговування місцевих бюджетів гальмують касові розрахунки головних розпорядників бюджетних коштів за отримані роботи (послуги), що негативно впливає на результативність роботи місцевого самоврядування. З метою безумовного виконання ст. 55 Бюджетного кодексу України та забезпечення своєчасного виконання органами місцевого самоврядування повноважень у частині соціально-економічного розвитку територіальної громади повинні бути встановлені чіткі терміни виконання органами державної казначейської служби платіжних доручень розпорядників бюджетних коштів місцевих бюджетів. У зв’язку з цим пропонується п. 2 ст. 49 Бюджетного кодексу України викласти в такій редакції: «Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів, здійснює платежі за дорученням розпорядників бюджетних коштів державного бюджету та виконує платіжні доручення розпорядників коштів місцевих бюджетів за захищеними видатками протягом одного операційного дня, за іншими поточними та капітальними видатками – протягом трьох операційних днів» [5].

Формування спроможних територіальних громад, що ефективно та в повному обсязі виконуватимуть завдання і функції місцевого самоврядування, вимагає самостійності керування власними коштами. Посиленню матеріальної спроможності органів місцевого самоврядування та впровадженню в їх діяльність принципів та положень Європейської хартії місцевого самоврядування сприяло б надання можливості обслуговування власних коштів місцевих бюджетів в установах державних банків. У подальшому альтернативою цієї пропозиції може виступати розвиток фінансово-кредитних установ, що перебувають у комунальній власності територіальної громади, тобто створення кому-

нальних банків, які обслуговували б не тільки власні надходження місцевих бюджетів, але й рахунки комунальних підприємств.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, розгляд правових та фінансових основ діяльності органів місцевого самоврядування свідчить про наявність слабкої матеріально-фінансової бази, яка неспроможна забезпечувати сприятливі умови життєдіяльності територіальної громади та надавати мешканцям відповідної території високоякісні послуги. Формування ефективного управління суспільним розвитком потребує невідкладного проведення політичної, адміністративної та фінансової децентралізації, яка б надала демократичним тенденціям організації громадського життя новий імпульс до розвитку. Реформування системи місцевого самоврядування дозволить вирішити наявні проблеми, які стосуються диспропорції розвитку адміністративно-територіальних одиниць, узгодження інтересів держави та територіальних громад, становлення прямого народовладдя, задоволення інтересів громадян на відповідній території. Створення належних матеріальних, фінансових та організаційних умов для забезпечення виконання органами місцевого самоврядування власних і делегованих повноважень потребує впровадження механізмів, завдяки яким усуваються перешкоди щодо забезпечення спроможності, самовдосконалення та саморегуляції територіальних громад через внесення змін у першочерговому порядку до Конституції України та інших нормативно-законодавчих актів.

Налагодження партнерських стосунків між органами державної влади та місцевого самоврядування у процесі децентралізації влади потребує подальшого вивчення питання щодо отримання та використання прямих бюджетних трансфертів.

Список використаних джерел

1. *Децентралізація* та ефективне місцеве самоврядування: навчальний посібник для посадовців місцевих та регіональних органів влади та фахівців з розвитку місцевого самоврядування. – К. : ПРООН/МПВСР, 2007. – 269 с.

2. *Рябченко О. П.* Єдність та розподіл влад у системі органів державної влади в Україні / О. П. Рябченко // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 2000. – № 1(10). – С. 3–11.

3. *Про місцеве* самоврядування в Україні [Електронний ресурс] : Закон України від 21.05.1997 № 280/97–ВР. – Режим доступу : http://www.vinrada.gov.ua.

4. *Про державні* соціальні стандарти та державні соціальні гарантії [Електронний ресурс] : Закон України від 05.10.2000 № 2017-III. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua.

5. *Науково-практичний* коментар до Бюджетного кодексу України / [В. І. Антипов та ін. ; заг. ред., передмова Ф. О. Ярошенка]. – К. : Зовнішня торгівля; УДУФМТ, 2010. – 592 с.

УДК 330.4:336.221.11

В.В. Сафонов, аспірант
Одеський національний економічний університет, м. Одеса, Україна

РЕГУЛЯТОРНІ ІНСТРУМЕНТИ ПІДВИЩЕННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ СТАБІЛЬНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ СУБ'ЄКТІВ СУСПІЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН

В.В. Сафонов, аспирант
Одесский национальный экономический университет, г. Одесса, Украина

РЕГУЛЯТОРНЫЕ ИНСТРУМЕНТЫ ПОВЫШЕНИЯ ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СТАБИЛЬНОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ СУБЪЕКТОВ ОБЩЕСТВЕННО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ

Volodymyr Safonov, PhD Student
Odesa National Economic University, Odesa, Ukraine

REGULATORY TOOLS OF THE FINANCIAL AND ECONOMIC STABILITY IMPROVEMENT OF SOCIAL AND ECONOMIC RELATIONS SUBJECTS FUNCTIONING

Досліджено теоретичні питання підвищення фінансово-економічної стабільності функціонування суб'єктів суспільно-економічних відносин.

Ключові слова: *суб'єкти соціально-економічних відносин, доходи населення, людський капітал.*

Исследованы теоретические аспекты повышения финансово-экономической стабильности функционирования субъектов общественно-экономических отношений.

Ключевые слова: *субъекты общественно-экономических отношений, доходы населения, человеческий капитал.*

The theoretical aspects of the financial and economic stability improvement of social and economic relations subjects functioning were investigated.

Key words: *social and economic relations subjects, household incomes, human capital.*

Постановка проблеми. Сьогодні, коли ключовою умовою посткризового пожвавлення економічного росту й переходу до інноваційної моделі розвитку служать активізація внутрішнього попиту, якісне відновлення фізичного й людського капіталу, роль і значення інституціонального сектору «домашні господарства» істотно зростають.

Історична практика показує, що існує безліч шляхів і коштів активізації домашніх господарств у вирішенні соціально значущих проблем. Але в кожному разі всі вони безпосередньо або опосередковано залежні від рівня й структури їхніх фінансових ресурсів. В України підвищення фінансової стабільності домогосподарств - завдання першорядної важливості, тому що за рівнем та якістю життя переважної більшості населення воно істотно уступає не тільки високорозвиненим економікам, але й багатьом країнам, що розвиваються.

Домогосподарство розглядається нами як соціально-економічний інститут організації життєдіяльності індивідів, родини, групи осіб у приватнопідприємницької економіці, що функціонує за законами ринку.

Сутність домогосподарства проявляється в його функціях, головними серед яких є: виробничо-споживча, ощадно-інвестиційна й соціально-демографічна.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемами інституційного розвитку та удосконалення окремих аспектів державної політики у сфері доходів суб'єктів суспільно-економічних відносин займались такі вчені: П.Т. Саблук, М.Й. Малік, В.В. Кужель, І.Ю. Гришова, О.Г. Булавка, М.Ф. Кропивко, Ю.О. Лупенко, В.А. Замлинський, І.О. Крюкова, О.Г. Чирва, Л.М. Худолій, С.М. Кваша, С.С. Стоянова-Коваль, М.І. Пугачов, О.М. Шпичак [1–8].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Питання розвитку та вдосконалення регуляторних інструментів підвищення фінансово-економічної стабільності функціонування суб'єктів суспільно-економічних відносин та інших інститу-

ційних чинників регуляторної політики держави в цьому аспекті потребують подальших досліджень в умовах сьогодення через кризові явища в Україні, давно назрілу потребу в реформах та вдосконаленні політики доходів і якості життя населення взагалі.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є доведення необхідності посилення та вдосконалення державного регулювання доходів домогосподарств, виділення проблем серед регуляторних інструментів та внесення пропозицій щодо поліпшення ситуації та підвищення якості життя населення.

Виклад основного матеріалу. Концентруючи і виокремлюючи змістовність категорії «домашнє господарство», ми вважаємо, що найбільш відповідає цілям нашого дослідження його визначення як первинного економічного осередку, об'єднаного на основі сімейних зв'язків, спільним майном і загальними сімейними фінансами (бюджетом, доходами та витратами) та здатного стійко відтворювати свої умови життєдіяльності та розвитку (у ринкових умовах).

Таким чином, у нашому визначенні підкреслюється первинність сімейних зв'язків та аспект об'єднання групи фізичних осіб спільним майном і фінансовими відносинами, а також здатність цього первинного економічного осередку до стійкого функціонування й розвитку (нагромадження, інвестування) у ринкових умовах. Сформульоване визначення категорії «домашнє господарство» не протиставляється наявним визначенням, але виділяє головні властивості цієї категорії, на основі яких можна розкривати як всі функції домогосподарств, так і функції їхніх фінансів, як особливої сторони змісту цієї категорії, необхідної й важливої в умовах саме ринкової економіки.

Домашні господарства безпосередньо або опосередковано поставляють на ринок речовинні й трудові ресурси і є основними споживачами. Сукупність одноособових, сімейних, позасімейних, групових (колективних) домогосподарств утворить поряд з державою, корпораціями й некомерційними організаціями, що обслуговують домогосподарства, інституціональний сектор української економіки, що взаємодіє з ними на основі складної системи прямих і зворотних господарсько-фінансових зв'язків [9]. Ефективність цих зв'язків – вирішальна умова збалансованості, рівноваги, стабільності макроекономіки.

Домінуюча роль у секторі «домашні господарства» належить сімейним домогосподарствам.

Виходячи з відтворювального підходу до ролі й місця домогосподарств у приватно-підприємницькій економіці, фінанси домогосподарств, як і фінанси інших секторів, – це відносини із приводу освіти, розподілу, перерозподілу й використання грошових доходів і фінансових активів. Вони є невід'ємною частиною національної фінансової системи й виконують ті ж функції, що й інші інституціональні одиниці. Фінанси в дійсності проявляються через свою форму – фінансові ресурси. Під фінансовими ресурсами домашніх господарств розуміється вся сукупність власних і притягнутих грошових і негрошових засобів, отриманих у результаті розподілу й перерозподілу доходів, і наявних фінансових активів, а також грошового еквівалента вартості натуральних надходжень.

Взаємодія між бюджетом регіону й бюджетом домашнього господарства відбувається в частині формування не тільки доходів, але й витрат. Як показує аналіз, величина фінансових потоків між бюджетами залежить від внутрішньої структури домогосподарства, зокрема, від чисельності працездатних членів домашнього господарства й утриманців, проживання в міській або сільській місцевості, віку й стану здоров'я членів домогосподарства, рівня їхніх доходів і т. ін.

На регіональному рівні проблеми соціальної підтримки домогосподарств трансформуються у вирішення завдання фінансового забезпечення соціальних гарантій держави населенню з обліків сукупності їхніх кінцевих характеристик.

Особлива увага органів державної влади в регіонах повинна бути спрямована на категорію домашніх господарств правого сектору представленої схеми, що обумовлено певними об'єктивними причинами і необхідністю збереження соціальної стабільності в суспільстві, забезпечення рівня прожиткового мінімуму громадян, дотримання основних соціальних гарантій держави, закріплених у Конституції України.

Місія органів влади й управління на регіональному рівні полягає в забезпеченні гармонічних відносин у системі «домашні господарства – господарюючі суб'єкти – держава» завдяки створенню інституціональних й організаційно-економічних умов для ефективної діяльності й задоволення потреб домашніх господарств на рівні світових стандартів якості життя. На нашу думку, результативність соціально-економічних перетворень значною мірою залежить від посилення ролі держави й регіональних органів у регулюванні з метою забезпечення соціальної спрямованості політики регіону у сфері функціонування домашніх господарств.

Поряд із загальними родовими ознаками фінанси домогосподарств мають й істотні особливості, що випливають із особливостей цього інституту, які стосуються, насамперед, принципів і способів освіти, розподілу доходів та їхнього використання. Якщо головна мета домашніх господарств – підвищення рівня і якості особистого споживання як матеріальної основи для продовження роду й формування конкурентоспроможного людського капіталу, то для бізнесу-структури – організація ефективного продуктивного споживання з метою нагромадження капіталу. Звідси й різний механізм отримання їхніх доходів. Так, якщо основне джерело доходів домогосподарств – продаж або здача в оренду своїх економічних ресурсів, то для виробників товарів і послуг доходом служить надлишок грошового виторгу над витратами капіталу на їхнє виробництво й реалізацію.

Фінансова стабільність домогосподарств – це такий рівень їхньої фінансової забезпеченості, що, по-перше, звільняє домогосподарства від постійної турботи про задоволення насущних потреб (їжі, одягу, житла тощо); по-друге, забезпечує їм необхідні умови для відтворення конкурентоспроможного людського капіталу; по-третє, дозволяє домогосподарству мати рівень і якість життя, що відповідають міжнародним стандартам; по-четверте, створює впевненість у збереженні стійкого рівня та якості життя у разі виникнення різних соціальних ризиків. Тільки в цьому випадку домогосподарства стають дійсно економічно вільними, мають можливість широкого вибору сфери й мети своєї діяльності, скорочення тривалості праці й збільшення вільного часу.

Виходячи з того, що домогосподарство є соціально-економічним інститутом, що має багато властивостей й ознак, головними складовими макромоделі стійкого розвитку українських домашніх господарств є ефективність виробництва, розподілу, соціального захисту й споживання. І, відповідно, існує чотири види взаємозалежних показників фінансової забезпеченості домогосподарств: ВВП на душу населення, чистий національний доход на душу населення, питома вага соціальних виплат у ВВП й обсязі грошових доходів населення, особистий дохід на душу населення, які у своїй сукупності характеризують соціально-економічну ефективність господарської системи. Ріст соціально-економічної ефективності – фундаментальне джерело оптимального рішення суперечливої дилеми приватнопідприємницької економіки – досягнення високого економічного ефекту й соціально припустимої майново-доходної диференціації, соціальної справедливості.

Незважаючи на те, що починаючи з 2005 р. номінальні, реальні доходи, кінцеве споживання населення зростали досить високими темпами, рівень фінансової забезпеченості основної маси домашніх господарств продовжує залишатися дуже низьким. У передкризовому 2008 р. 64 % населення мали низькі місячні середньодушові доходи –

нижче прожиткового мінімуму. У країнах Європейського Союзу ті, чиї доходи менше 60 % середньодушового доходу в цілому по країні, уважаються бідними.

Криза ще більше збільшила й ускладнила цю життєво важливу соціально-економічну проблему. Зниження заробітної плати, стрімке зростання вартості життя, збільшення чисельності безробітних, неповна зайнятість призвели до того, що значна частина домогосподарств випала з відтворювального процесу, тому що не в змозі нормально виконувати свої функції. Отже, підвищення фінансової забезпеченості не тільки низькодохідних, але й середньодохідних домогосподарств серйозна фінансово-економічна й соціальна проблема державного значення.

На цьому тлі наявні не тільки в ЗМІ, але й у науковій літературі пропозиції про скорочення дефіциту держбюджету через заморожування заробітної плати бюджетників, пенсій, соціальних допомог, підвищення пенсійного віку, стовідсоткової оплати послуг ЖКХ, введення податку на нерухомість за ринковою вартістю, викликають, щонайменше, подив.

Поряд з відтворювальним підходом важливою теоретико-методологічною основою дослідження наукової проблеми служить сучасна неокласична теорія розподілу функціональних й особистих доходів, джерела якої відносяться до XVIII ст. В узагальненому вигляді її концептуальні положення полягають в наступному:

1. Головним і єдиним механізмом, що регулює та координує господарські зв’язки й макроекономічні пропорції, є ринок конкуренції.

2. У створенні вартості товару бере участь не тільки праця, але й речовинні й природні фактори, а також підприємницькі здатності.

3. Національний доход являє собою суму доходів власників, постачальників економічних ресурсів (заробітної плати, прибутку, відсотка, ренти).

4. Величина доходу кожного фактора визначається ціною, його кількістю та якістю. У короткостроковому періоді, коли кількість виробничих факторів фіксована, величина доходу залежить тільки від ринкової ціни, обумовленої попитом, що є похідним від попиту на товари й послуги.

5. В умовах конкуренції попит на фактори визначається граничним продуктом у грошовому вираженні.

6. Гранична продуктивність, визначаючи ринкову ціну виробничих факторів, а отже, і величину їхнього доходу, тим самим визначає внесок кожного фактора в сукупний доход і його частку в ньому.

Стихійний розподіл доходів відповідно до законів ринку й теорії граничної продуктивності не відповідає сучасній економіці, тому що домінують ринки недосконалої конкуренції, а також істотно підсилився вплив на розподільні процеси політичних, соціологічних, демографічно-соціальних й інших факторів, у результаті чого усе більше значиму роль відіграють соціальні доходи, які, на відміну від економічних доходів, незалежні від їхнього внеску у створення вартості сукупного продукту.

Розподіл доходів тільки відповідно до стихійних законів спекулятивного ринку – головна причина наявної в нашій країні безпрецедентної соціально-економічної диференціації населення й бідності.

На наш погляд, домогосподарства можуть і повинні відігравати значну роль у модернізації української економіки. Щоб це відбулося, потрібна цілеспрямована політика щодо підвищення їхньої фінансової стабільності. Бідні, недостатньо освічені, хворі за визначенням не можуть брати активну участь у масштабному відновленні економіки на якісно новій технологічній основі. Поки ж ризики в інституціональному секторі «домашні господарства» лише накопичуються.

Як показує практика, на фінансове становище домогосподарств впливає сукупність внутрішніх і зовнішніх факторів.

Найбільш значимі механізми поліпшення фінансування нормальної життєдіяльності домашніх господарств дозволяють їм найбільш повно задіяти їх виробничо-споживчий, інноваційно- і соціально-демографічний потенціал. До них відносяться: ріст і збалансованість внутрішнього попиту, збільшення й поліпшення структури фінансових ресурсів населення, підвищення ефективності споживчо-ощадної (інвестиційної) діяльності домогосподарств, активізація ролі держави в механізмі підвищення їхньої фінансової стабільності.

Статистика показує, що протягом усього постсоціалістичного періоду головним фактором росту служить зовнішній попит. Зрозуміло, що капіталістична економіка не може існувати й розвиватися без зовнішніх ринків, тому що вона, будучи відкритою господарською системою, пов'язана з іншими країнами сильною мережею міжнародних економічних, науково-технічних і фінансових відносин. Але, незважаючи на величезну значимість зовнішнього попиту, це всього лише додатковий компонент сукупного попиту, а основну його частину становить внутрішній попит, що визначає переважну роль національного ринку перед зовнішнім, світовим ринком. В ідеалі це означає, що ріст експорту не повинен відбуватися за рахунок внутрішнього ринку.

Криза, що украй негативно позначилася на економічній динаміці, сильно актуалізувала проблему активізації внутрішнього попиту, оптимізації його компонентів: кінцевого споживання й валового нагромадження. Співвідношення споживчого й інвестиційного попиту, збалансованість між ними – одна з головних макропропорцій, що визначають темпи та якість економічного росту, ефективність і конкурентоспроможність економіки.

Загальновизнано, що головною рушійною силою й основним джерелом прогресу економіки і суспільства служить споживчий попит [10]. Інвестиційний же попит, незважаючи на свою важливість, похідний від споживчого попиту. Між ними існує складний зв'язок і взаємозалежність. Але одне очевидно, що при такому загальному обсязі внутрішнього попиту збільшення одного компонента можливо тільки за рахунок зменшення іншого.

Статистика національних рахунків показує, що в Україні починаючи з 1999 р., валове нагромадження основного капіталу відбувалось більше високими темпами, ніж кінцеве споживання домашніх господарств. Отже, головним фактором росту ВВП був інвестиційний попит. Особливо в 2006–2007 рр., коли темпи його росту були в 2 рази вище кінцевого споживання населення. Криза показала, що інвестиційний і споживчий бум у цей період носив чисто кон'юнктурний характер. Коли звалилися світові ринки сировини, капіталу, Україна втратила основні джерела свого розвитку. В 2008 р. темпи росту кінцевого й продуктивного споживання зрівнялися. В 2009 р. вони впали, але інвестиційний попит скоротився набагато більше, ніж споживчий. Внесок споживчого попиту у ВВП дуже незначний, тому що темпи зростання первинних доходів відновлюються дуже повільно. Крім того, істотна частина споживчих витрат іде на імпорт.

На наш погляд, слабкий споживчий попит – головна погроза посткризовому пожвавленню української економіки. Криза не закінчиться доти, поки не будуть ліквідовані головні його причини – глибока розбалансованість української економіки, критично небезпечні дисбаланси між внутрішнім і зовнішнім попитом, кінцевим споживанням і нагромадженням капіталу.

Подолання цих макроекономічних диспропорцій зажадають чималого часу, колосальних ресурсів і зусиль держави, бізнесу і домогосподарств, радикальних перетворень у

всіх сферах економіки й соціальної сфери, але це практично єдиний спосіб стати висококонкурентним суб'єктом глобальної економіки.

Складність ситуації полягає в тому, що пожвавлення економіки вимагає як росту капвкладень, так і купівельного попиту, а фінансові можливості держави, бізнесу, населення в результаті кризи погіршилися. Крім того, зростання цін на продовольство свідчить про те, що існує велика ймовірність того, що помірна інфляція, вимірювана однозначною цифрою, перетвориться у двозначну. Уже в 2010 р. високий рівень цін на продовольство істотно знизив купівельну спроможність не тільки низькодохідних, але й середньодохідних домогосподарств.

Інший, не менш важливий фактор, що впливає на рівень і динаміку споживчого попиту, – обсяг фінансових ресурсів домогосподарств та їхня структура [11]. Є необхідність як істотного збільшення основних джерел фінансових ресурсів, так і поліпшення їхньої структури, тому що середньодушові грошові доходи, середньомісячна заробітна плата одного працівника, середній розмір призначених пенсій, незважаючи на їхній відносний ріст у роки сприятливої кон'юнктури, продовжують залишатися низькими. Так, частка заробітної плати у структурі фінансових ресурсів домогосподарств становить усього 40,7 %. Заробітна плата рядових працівників перестала виконувати свої основні функції. Тому необхідно навести порядок у сфері оплати праці як у державному, так і у приватному секторах, зокрема, покінчити з багатомільйонними заробітними платами й бонусами топ-менеджерів корпорацій, підсилити політику стимулювання розвитку малого й індивідуального підприємництва, що дозволить підвищити доходи від власної виробничої діяльності домашніх господарств, які поки займають досить незначну (менш 10 %) частку в загальному обсязі грошових доходів, зменшити регіональні й галузеві розходження в рівні й структурі фінансових ресурсів домашніх господарств. Сьогодні амплітуда їхніх коливань у порівнянні з середньоукраїнським рівнем становить від 48 % до 227 %.

Витрати домогосподарств – основний компонент споживчого попиту, а рівень і структура заощаджень впливають на інвестиційний попит. Для економіки важливо й те, і інше, але якщо особисте споживання – це проїдання доходів, то заощадження – це не тільки збереження доходів, але і їхнє збільшення. Проте первинним є особисте споживання, заощадження вторинне, похідне від рівня задоволення життєвих потреб.

Є багато факторів, які впливають на рівень, структуру й динаміку споживчих витрат і заощаджень, але ключову роль відіграють доходи і схильність населення до споживання й заощадження. Дослідження показало, що як споживча функція домогосподарств, так і ощадно-інвестиційна має потребу в істотному розвитку й підвищенні ефективності, тому що вони за обсягами і структурою не відповідає вимогам інноваційної економіки. Споживчі витрати, особисте споживання не забезпечують гідного рівня життя, нормального відтворення населення й конкурентоспроможного людського капіталу, а заощадження має лише високоприбуткова група домогосподарств. При цьому більша їхня частина не трансформується в капвкладення.

З метою забезпечення інвестиційного росту економіки України необхідно підтримувати високі норми внутрішніх заощаджень і нагромаджень. Резервом росту нагромаджень є підвищення норми заощаджень домашніх господарств. За офіційною статистикою Державного комітету статистики [12], українські домашні господарства зберігають близько 10 % своїх доходів [13]. При цьому у країнах-лідерах за економічним ростом і модернізації (Китай, Індія, Сінгапур) норма заощаджень домашніх господарств до доходу значно вище. Висока норма споживання в України в нинішніх умовах фактично означає стимулювання за рахунок внутрішнього попиту іноземних виробників.

Для підвищення норми заощаджень населення й залучення довгострокових ресурсів потрібні стабільно працюючі інституціональні інвестори. Їх низький відносний рівень розвитку в України є ключовою проблемою для українського фінансового ринку.

В Україні практично не працює механізм мобілізації заощаджень через інституціональних інвесторів. На відміну від всіх інших країн, головними способами заощаджень населення України є житло й банківські депозити.

Кінцевою метою розширення ресурсів домашнього господарства є формування особистих інвестиційних ресурсів. Обґрунтованість такого підходу обумовлюється тим, що основною метою кругообігу ресурсів у системі особистих фінансів є не поточне споживання, а нарощення капіталу, реалізація якого можлива тільки при виділенні із сукупного доходу частки капіталу, що зберігається, і обґрунтованому інвестуванні вільних коштів.

Інвестиційна функція домашніх господарств реалізується в матеріальних або фінансових активах.

Інвестиційні інститути представлені державою, комерційними підприємствами, кредитними установами. Домогосподарства в системі цих інститутів виступають як активні й пасивні форми використання інвестиційного потенціалу населення.

За способами збереження заощадження можна поділити на дві групи: що припускають їхнє інвестиційне використання й не припускають такої можливості.

До першої групи відносяться: внески в інвестиційні інститути, придбання облігацій державної й місцевої позик, придбання корпоративних акцій та облігацій.

До другої групи відносяться вкладення коштів у комерційні банки (не на інвестиційні рахунки), переклад заощаджень у валюту, позика грошей під певний відсоток.

Низька ефективність сектору домогосподарств в українській економіці, що проявляється в недостатньому рівні формалізації, в ослабленні регулюючої ролі держави, у низькій активності соціально відповідального поводження суб’єктів підприємницького співтовариства обумовлює необхідність переходу до розвитку самозайнятості, нагромадженню людського капіталу, реалізації функцій домогосподарств як активних суб’єктів ринків традиційних факторів виробництва.

Процес формування фінансового потенціалу домогосподарств у сучасних умовах України, на нашу думку, можна поділити на три етапи: 1) 1992-1998 рр. (перший етап ринкової трансформації); 2) період з 1999 р. по 2005 р. (період фінансової стабілізації); 3) з 2005 р. по теперішній час. Ці етапи відрізняються різною динамікою показників, що характеризують фінансовий потенціал домогосподарств, який пов’язаний з особливостями загальної соціально-економічної ситуації у країні в різні періоди, проведеною соціальною, бюджетною, грошово-кредитною політикою, становленням інститутів ринкової економіки й наступним їхнім розвитком.

Перший період ринкової трансформації, початком якого стала лібералізація цін, визначається експертами як ініційований державою процес підвищення цін до рівня повного знецінення потенціалу платоспроможного попиту й заощаджень (нагромаджень), як свідоцтво реальної нездатності держави відповідати по власних боргових зобов’язаннях і протидіяти поширенню сваволі у фінансовій і грошовій сферах (фінансових пірамід й інших не менш «ефективних» механізмів перерозподілу доходів громадян і національного капіталу).

Швидкий економічний ріст на початку 2000-х років супроводжувався високими темпами зростання доходів населення. Реальні доходи населення виросли в 2,5 рази при незначному рості нерівності (коефіцієнт Джині в 2011 р. становив 0,42 у порівнянні з 0,4 у 2000 р.). Збільшення прожиткового мінімуму населення у перше десятиліття XXI ст., в основному, було пов’язане з його індексацією на темп росту індексу споживчих цін, тому спостерігався ріст реальних доходів населення до прожиткового мінімуму

(з 1,89 у 2000 р. до 3,32 раза в 2010 р.). У результаті чисельність населення з душовими грошовими доходами нижче прожиткового мінімуму й рівень бідності з 2000 р. по 2010 р. скоротилися в 2,3-2,4 рази. Рівень дефіциту грошових доходів населення знизився за той же період з 5 до 1,2 % загального обсягу грошових доходів.

Слід зазначити, що в Україні за 2000–2012 рр. ще більш істотно, ніж значення показників бідності, скоротилися значення показників крайньої бідності. Якщо в 2000 р. таких людей було близько 5,7 % населення, то в 2012 р. – близько 0,7 % населення.

Навіть в умовах фінансово-економічної кризи рівень бідності в України продовжував знижуватися, у тому числі завдяки підвищенню пенсій, збільшенню інших соціальних трансфертів, введенню програм допомоги безробітним, швидкому росту зарплат працівників бюджетної сфери, що відрізняло динаміку показників бідності в України від показників у розвинених країнах.

Сучасний етап характеризує наявність значного обсягу пасивних заощаджень; нерозвиненість соціально значимих способів трансформації заощаджень в інвестиції; недостатня привабливість вітчизняного фондового ринку для інвестицій; низький рівень розвитку банківської системи як основного інституту, що акумулює заощадження населення, що перешкоджає росту обсягів кредитування; низька економічна культура населення, що перешкоджає використанню домогосподарствами фінансових інструментів, що доводить необхідність формування й розвитку інститутів, що забезпечують ефективну трансформацію заощаджень населення в сукупні витрати.

Стратегія споживання й ощадливої поведінки домашніх господарств ґрунтується на основі інформації про плановий ними рівень перманентного доходу в поточному періоді. Одним з основних факторів, що впливають на ощадне поводження сучасних домашніх господарств в України, є низький рівень доходів значної частини населення при високому ступені соціально-економічної диференціації. У зв’язку з тим, що при переході від найменш забезпечених груп домашніх господарств, до більш забезпечених, ріст рівня доходів випереджає ріст споживання, з’являється ще більша диференціація в можливостях робити заощадження.

Дослідження мотиваційних установок, що спонукають населення до активного ощадного поводження, взаємозалежно із проблемою стимулювання ощадної активності, заощадження домашніх господарств є одним з основних джерел щодо дешевих довгих ресурсів. Ефективне використання заощаджень домогосподарств як потенційних інвестиційних ресурсів можливо при дотриманні «процентних ножиць» (вкладник одержує привабливі – не менше інфляції – відсотки по внеску, але й не занадто високі, оскільки ресурси повинні бути досить дешевими для інвесторів).

Ощадне проведення населення – багатофакторний і багаторівневий процес, на яке безпосередньо впливають особливості розвитку й задоволення потреб, політика розподільних відносин, у тому числі цін і доходів, демографічна ситуація й соціальні характеристики родин, мотиви поводження, різних груп населення у сферах споживання й нагромадження.

Висновки і пропозиції. Удосконалювання державного регулювання грошових доходів домогосподарств необхідно розглядати за наступними напрямками: удосконалювання регулювання заробітної плати; механізму соціальних трансфертів, у тому числі й пенсійному забезпеченні; регулювання доходів від підприємницької діяльності; індивідуального оподатковування; грошово-кредитних відносин у механізмі регулювання доходів домогосподарств.

Стан домогосподарств на сучасному етапі в українській економіці дозволяє в цілому констатувати ослаблення державного регулювання, і як результат – тенденція росту тіньової економіки, поява моделей їхнього неформального поводження на ринках, по-

ширення моделі безробітних домогосподарств, деструктуризація реального сектору економіки й функціонування значної частини домогосподарств в умовах виживання, використання моделей їхнього неринкового поводження на ринках споживчих товарів і заощаджень.

Підхід, на основі використання незатребуваних активів, дозволить перебороти економічну залежність домогосподарств від держави, а саме: підвищення професійно-кваліфікаційного статусу домогосподарств; застосування адаптаційних стратегій на ринку робочої чинності, обумовлених наявністю декількох моделей поводження, їхнього сполучення; орієнтації домогосподарств на самозайнятість і партнерські відносини з роботодавцем; кількісний та якісний ріст потреб; стимулювання інвестиційного характеру споживання; формування соціальної довіри й соціального капіталу й ін.

Список використаних джерел

1. *Гришова І. Ю.* Державна підтримка регіональних програм інноваційного розвитку [Електронний ресурс] / І. Ю. Гришова, В. А. Замлинський, В. В. Кужель // Економіка: реалії часу. – 2013. – № 2. – С. 201–206. – Режим доступу : http://economics.opu.ua/files/archive/2013/n2.html.

2. *Гришова І. Ю.* Вплив інституціональної структури на розвиток інноваційно-інвестиційної діяльності підприємств [Електронний ресурс] / І. Ю. Гришова, В. О. Непочатенко // Економіка: реалії часу. – 2013. – № 2. – С. 47–51. – Режим доступу : http://economics.opu.ua/files/archive/2013/n2.html.

3. *Гришова І. Ю.* Державна підтримка як невід'ємний механізм економічного зростання. Інституційні чинники розвитку підприємницьких структур : колективна монографія / І. Ю. Гришова ; під ред. О. О. Непочатенко. – Умань : СПД Сочінський, 2013. – С. 36–44.

4. *Довідник* соціальних стандартів, нормативів, вимог і обмежень (для використання при плануванні соціально-економічного розвитку сільських громад і територій) / за ред. П. Т. Саблука, М. Ф. Кропивка, О. Г. Булавка. – К. : ННЦ ІАЕ, 2009. – 90 с.

5. *Булавка О. Г.* Соціальний захист, доходи і рівень життя населення сільських територій / О. Г. Булавка, М. С. Александров // Організаційно-економічна модернізація аграрної сфери : наукова доповідь /за заг. ред. акад. НААН П. Т. Саблука. – К. : ННЦ ІАЕ, 2011. – С. 50–58.

6. *Shpychak O. M.* Economic problems of biofuel production regarding food safety of Ukraine / International Scientific Electronic Journal "Earth Bioresources and Life Quality ". – № 1. – February, 2010.

7. *Національна* доктрина реформування та розвитку агропродовольчого комплексу України (проект) / П. Т. Саблук, М. Ф. Кропивко та ін. // Економіка АПК. – 2011. – № 4. – С. 3–6.

8. *Напрями* поглиблення аграрної реформи на сучасному етапі розвитку АПК / П. Т. Саблук, М. Ф. Кропивко та ін. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2011. – 37 с.

9. *Лисяк Л. В.* Доходи домашніх господарств України як потенційне джерело внутрішніх державних запозичень / Л. В. Лисяк // Наукові праці Полтавської державної аграрної академії : зб. наук. праць. Економічні науки. – 2011. – Вип. 3, том 1. – С. 11–17.

10. *Чухно А. А.* Твори : у 3 т. / А. А. Чухно. – К., 2006. – Т. 1 : Становлення і розвиток ринкової економіки. – 592 с.

11. *Политика* доходов и заработной платы : учебник / [под. ред. П. В. Савченко, Ю. Н. Кокина]. – М. : Юрист, 2000. – 456 с.

12. *Статистичні* данні державного комітету статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/.

13. *Соціально-економічне* становище домогосподарств України [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Державної служби статистики України. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/gdvdg_rik/dop_sesd_2006/arh_sesd.htm.

УДК 336.712:332.1

О.В. Трейтяк, аспірант
Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

ВПЛИВ РИНКУ БАНКІВСЬКИХ ПОСЛУГ НА ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

О.В. Трейтяк, аспирант
Черниговский национальный технологический университет, г. Чернигов, Украина

ВЛИЯНИЕ РЫНКА БАНКОВСКИХ УСЛУГ НА ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ РЕГИОНОВ УКРАИНЫ

Olha Treitiak, PhD student
Chernihiv National Technological University, Chernihiv, Ukraine

THE EFFECT OF BANKING SERVICES MARKET ON ECONOMIC REGIONAL DEVELOPMENT IN THE UKRAINE

Розглянуто вплив банківської системи на економіку регіону, а також причини низької участі у ресурсному забезпеченні інвестицій. Проаналізовано кредитну спроможність фінансових установ і розглянуто становлення послуг та подальшого їх розвитку в Україні.

***Ключові слова**: інвестиції, банк, банківська система, банківські послуги, цінні папери, трастові послуги, банківські гарантії.*

Рассмотрено влияние банковской системы на экономику региона, а также причины низкого участия в ресурсном обеспечении инвестиций. Проанализировано кредитную способность финансовых учреждений и рассмотрено становление услуг и дальнейшего их развития в Украине.

***Ключевые слова**: инвестиции, банк, банковская система, банковские услуги, ценные бумаги, трастовые услуги, банковские гарантии.*

This paper examined the impact of the banking system on the economy of the region, as well as reasons for the low participation in resource provision investment. It was analyzed credit capacity financial institution considers formation services and their further development in Ukraine.

***Key words**: investment, bank, banking system, banking services, securities, trust services, bank guarantees.*

Постановка проблеми. Необхідність дослідження цієї проблеми обумовлюється тим, що в умовах модернізації економіки саме інвестиції виступають тим важелем, який у змозі поліпшити економічну ситуацію у країні. В час зрушень у розвитку економіки країни саме банківська система почала відігравати не тільки провідну роль у фінансовому забезпеченні, але й слугувати надійним ресурсним джерелом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання аналізу та особливостей розвитку інвестиційної банківської діяльності досліджується у працях як вітчизняних, так і зарубіжних учених та фахівців: І.О. Бланк, Л.М. Борщ, М.П. Бутко, Р. Брейлі, В.О. Васюренко, В.М. Геєць, А.І. Даниленко, Б.М. Данилишин, М.І. Долішній, Т.І. Єфименко, Т.Д. Косова, Т.В. Майорова, А.М. Мороз, А.А. Пересада, М.І. Савлук, С.М. Шкарлет та багато інших.

Метою цієї роботи є аналіз впливу банківського сектору на економічний розвиток регіонів України.

Виклад основного матеріалу. Сучасний світ диктує правило підвищення конкурентоспроможності національної економіки, що забезпечує інвестиційно-інноваційний важіль як вагомий чинник для її розвитку економіки та структурних перетворень.

Інвестиції відіграють важливу роль у діяльності будь-якого суб’єкта господарювання в Україні, також виступають найважливішим засобом забезпечення умов для економічного зростання, технічного прогресу, підвищення якісних показників економічної діяльності [9].

Економічна сутність інвестицій ґрунтується на використанні додаткового суспільного продукту на якісні зміни всіх елементів продуктивних сил. Тому оздоровлення економіки потребує формування надійних ресурсних джерел та сприятливого інвестиційного клімату та реалізації інвестиційної привабливості регіонів.

Джерела формування інвестиційних ресурсів в економіці є різнобічні (рис.).

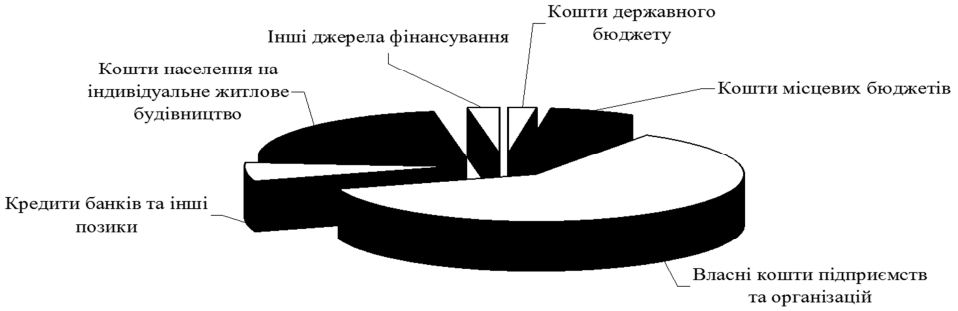

Рис. Частка джерел ресурсного забезпечення в інвестиційну діяльність Поліського економічного району на кінець 2013 року

Джерело: [2; 3; 4; 5].

Як свідчить аналіз, основними джерелами ресурсного забезпечення є власні кошти підприємств, кошти місцевих бюджетів і кредити банків та інші позики. При цьому кожне із цих зазначених джерел мають як свої позитивні, так і негативні сторони впливу на економічний розвиток регіону.

Найбільшу частку займають власні кошти підприємств, вони порівняно з іншими джерелами ресурсного забезпечення характеризуються простотою та швидкістю залучення. Використання власних ресурсів істотно зменшує ризик неплатоспроможності та банкрутства підприємства і при цьому управління ресурсами залишається у власників. Разом з тим власні джерела обмежені, не дають змоги істотно розширити інвестиційну діяльність за сприятливої кон'юнктури ринку. Недостатність зовнішнього контролю за ефективністю використанню власних інвестиційних ресурсів при некваліфікованому управлінні ними може призвести до складних фінансових наслідків для підприємства.

Що ж до місцевих та державних коштів, то їх сума з кожним роком скорочується: якщо наприкінці 2012 року ця цифра становила 1,3 млн грн, то вже на кінець 2013 року – 0,8 млн грн. Тобто на цьому етапі розвитку економіки підприємства не мають можливості розраховувати на достатню підтримку з боку держави, а власні кошти є вичерпними.

Для виходу з цієї ситуації для підтримки економіки регіону потрібно розглядати ще одне з джерел ресурсного забезпечення – банки. Нині фінансові установи не займають провідних місць в участі економічного розвитку. Згідно зі статистичними даними, в Поліському економічному районі частка участі банків у ресурсному забезпеченні не нижче 6 % від загального обсягу, на сьогодні регіон не використовує у повному обсязі можливості фінансових установ, таких як послуги та операції, а саме кредитів (табл.).

Таблиця

Кредити, надані депозитними корпораціями (крім Національного банку України) у розрізі строків погашення в Поліському економічному районі, млн грн

Кредит	**Роки**			
	2010	**2011**	**2012**	**2013**
До 1 року	555	591	451	810
Від 1 до 5 років	883	704	612	661
Більше 5 років	4243	2994	2490	2152
Сума виданих кредитів	6179	4289	3553	3623

Джерело: [11].

Нині банки знаходять до кожного клієнта свій підхід і розробили безмежну кількість видів кредитів, наприклад, кредити в оборотний капітал або ж в основний капітал, револьверний кредит, контокорентний кредит, овердрафт, довгострокові кредити, короткострокові кредити – і це не всі види кредитів, які надають фінансові установи. З усьо-

го різноманіття кредитів основними кредитами для підтримки економічної ситуації є довгострокові кредити.

Довгострокові кредити прискорюють формування джерел капіталу, впливають на обсяг і структуру грошової маси, платіжного балансу та швидкість обігу грошей.

Нинішня структура кредитного портфеля свідчить про невідповідністю інтересів банків та потребам реального сектору економіки. Нині є велика кількість перепон для надання банківській системі інвестиційних кредитів реальному сектору економіки.

Однією з основних проблем є зниження кредитоспроможності позичальників, високий рівень неповернення позичкових коштів, наявність у банків більш дохідних ресурсів, недосконалість вітчизняного законодавства щодо захисту прав банків-кредиторів, а найголовнішою проблемою є зменшення довгострокової ресурсної бази, у післякризовий період довіра до банків знизилася, а отже, зменшується вага довгострокових вкладень. Згідно зі статистичними даними Національного банку України, сума вкладень з 2009 року по 2013 рік зросла на 97 632 млн грн, але розглядаючи більш детально строки депозитів, то з 2009–2012 роки сума довгострокових вкладень зросла на 35 219 млн грн, але на кінець 2013 року, порівнюючи з попереднім роком, сума вкладань зменшилася на 9003 млн грн. З вищесказаного випливає, що відбувається нарощування короткострокових депозитів, така ситуація негативно впливає на кредитну спроможність фінансових установ [11].

Через те, що фінансові установи не мають можливості у повному обсязі задовольнити потреби у грошовому вимірі регіону, банки розвивають послуги, які користуються більшим попитом на ринку, аніж операції.

Основними перевагами послуг є те, що вони не потребують формування або ж використання ресурсів, не несуть матеріальної відповідальності та не впливають на збільшення вимог.

У сучасних умовах різноманітність банківських послуг охоплює великі масштаби і їх поділяють на певні види. Так, за А.М. Морозом, М.І. Савуком та багатьма іншими науковцями, банківські послуги поділяються на традиційні та нетрадиційні. Але для з'ясування різноманітності суті послуг, що надаються фінансовими установами, слід розглянути критерії, за якими класифікуються послуги. Залежно від суб'єкта, який одержує послуги, розрізняють ті, що надані юридичним та фізичним особам. З рухом матеріального продукту – чисті послуги, які безпосередньо не пов'язані з рухом матеріального продукту, та ті, що безпосередньо пов'язані. За критерієм стягнення існують безоплатні послуги та платні послуги [10; 12].

До традиційних послуг відносяться касові операції, валютні операції, операції з золотом та дорогоцінними металами.

Традиційні послуги, що надає банківська система, не впливають на інвестиційну діяльність, однак суттєво можуть вплинути нетрадиційні послуги. Розвиток таких послуг зумовлений багатьма факторами:

- зниження рівня дохідності від традиційних послуг;
- підвищення якості обслуговування клієнтів;
- підвищення ліквідності та платоспроможності банків;
- залучення нових клієнтів.

До нетрадиційних банківських послуг, які є в Україні, можна віднести: лізинг, факторинг, трастові послуги, гарантійні, посередницькі, консультаційні та інформаційні послуги, фінансовий інжиніринг, форфейтингові послуги.

У лізинговій угоді участь беруть три сторони, а саме лізингодавець, тобто виробник об'єкта, лізингодавець, банк, який сплачує за об'єкт і здає його в лізинг, та лізингоодержувач, той, хто отримує та використовує об'єкт. Предметом лізингу може бути будь-яка

споживча річ, крім земельної ділянки, природні об'єкти та відокремлені структурні підрозділи [8].

Займаючись лізинговою діяльністю, банки отримують певні переваги:

- зниження кредитних ризиків, оскільки предмет лізингу перебуває у власності банку;
- зниження втрат банку від підвищення інфляційних процесів, оскільки обладнання, яке надається в лізинг, зберігає свою вартість за відрахуванням зношення;
- вигідне вкладання коштів через фактичне вкладання коштів у прибутковий інвестиційний проект.

Трастові послуги засновані на довірчих правовідносинах (одна особа (траст) передає іншій особі своє майно для управління в інтересах третьої особи). Надаючи такі послуги, банки оперують грошовими коштами, цінними паперами. Трастові послуги, які надаються юридичним особам, мають такі переваги, як:

- розпорядження активами, включаючи управління нерухомістю;
- інвестування коштів клієнта у визначені ним види активів;
- управління коштів фондів;
- тимчасове управління справами компанії;
- створення фондів погашення заборгованості, з яких відповідно до договору може здійснюватися погашення боргів, викуп облігацій тощо.

Гарантії та поручительство – це спосіб забезпечення виконання зобов'язань, які застосовуються між будь-якими суб'єктами правовідносин. Банківські гарантії можуть бути спрямовані на виконання клієнтом своїх зобов'язань за торговельними та фінансовими угодами: тендерна гарантія; гарантія виконання контракту; гарантія надання кредиту і виставлення акредитива; гарантія платежу; акцептування та звалювання векселів тощо [7].

Консультації та інформаційні послуги можуть надаватися як в усній формі, так і в письмовій. Якщо питання стосуються загальної діяльності банків, то такі відповіді даються в усній формі та безоплатно, якщо ж питання конкретні і на підготовку їх відповіді потрібен час, то клієнт заключає договір з банком, в якому вказується тема, з якої надаються послуги, розмір оплати послуги і термін виконання. До найпоширеніших інформаційних послуг відносяться: інформування про чинне законодавство в інших країнах; допомога у розшуку перерахованих сум; доведення інформації про курси іноземних валют, котирування цінних паперів та рівня їх дохідності; сприяння у підборі партнерів, учасників обмінних операцій тощо.

Факторингові послуги – це послуги, що об'єднують у собі посередницькі послуги з кредитування оборотного капіталу суб'єкта господарювання.

Для постачальника така послуга надає певні переваги: прискорення одержання грошових коштів за відвантажені товари, поліпшення процесу інкасування боргів та зменшення витрат, пов'язаних з інкасацією та обліком боргів. Основним недоліком факторингу є підвищена вартість цієї послуги у порівнянні з кредитом [10].

Форфейтинг – ця послуга пов'язана з придбанням у кредитора боргу на безповоротній основі. Ініціаторами цієї послуги в більшості випадків є експортер або ж його банк. Перевагами, якими користується експортер, удаючись до цієї послуги, є:

- можливість одержання грошових коштів одразу після відвантаження товару;
- робить зайвим експортне страхування;
- відсутність витрат часу та коштів на управління боргом або ж на організацію його погашення.

До основних недоліків слід віднести: необхідність знання законів країни імпортера, нести ризики до погашення векселів, а також відповідальність за перевірку кредитоспроможності гаранта.

Що ж до фінансового інжинірингу, то нині немає єдиного визначення цього поняття. Так, наприклад, В. Максимов визначає фінансовий інжиніринг як розвиток та творче за-

стосування фінансових технологій для вирішення фінансових проблем та використання можливостей. А.М. Мороз трактує фінансовий інжиніринг як цілеспрямоване розроблення та реалізація нових фінансових інструментів, а також творчий пошук нових підходів до вирішення фінансових проблем [10].

Фінансовий інжиніринг відіграє значну роль в управлінні короткостроковими та довгостроковими інвестиціями. Були розроблені та впроваджені такі інструменти: фонди грошового ринку, взаємні фонди. Також ця послуга відіграє основну роль у фінансуванні зовнішньої торгівлі, залученні грошових ресурсів для інвестицій, управління ризиками тощо.

Отже, можна зробити висновок, що нетрадиційні послуги привабливі для юридичних осіб, але в отриманні цього спектра послуг є певні перешкоди. Передусім, це недовіра з боку клієнта до банків, також велика кількість банків з мінімальним статутним капіталом, які не мають фінансової можливості прогресувати на ринку послуг. Крім зазначених чинників, дається взнаки слабка державна підтримка, відсутність інвестиційних преференцій, у тому числі для структур, готових надати довгострокове кредитування, недосконалість вітчизняного законодавства у сфері нетрадиційних банківських послуг.

Висновки та пропозиції. Проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що головним ресурсним забезпеченням інвестицій є власні джерела підприємств, але вони є обмеженими, а також відсутня правова база для ефективного використання ресурсів, що теж викликає негативні наслідки.

Одним з надійних джерел ресурсного забезпечення є банки. Банківська система України відіграє важливу роль у формуванні ринкових відносин, створенні відповідної інфраструктури, здійсненні структурних перетворень.

Банківській системі необхідно на цьому етапі впроваджувати нетрадиційні послуги, адже саме ці послуги надають можливість збільшувати коло клієнтів, збільшувати прибутковість та диверсифікувати ризики.

Пріоритетним завданням вітчизняної банківської системи на сьогодні є: відновлення довіри до населення, стабілізація національної валюти, посилення впливу на економічну діяльність регіону.

Список використаних джерел

1. *Бланк И. А.* Основы инвестиционного менеджмента / И. А. Бланк. – М., 1995. – 447 с.

2. *Головне* управління статистики Волинської області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.lutsk.ukrstat.gov.ua/.

3. *Головне* управління статистики Житомирської області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.zt.ukrstat.gov.ua/.

4. *Головне* управління статистики Рівненської області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rv.ukrstat.gov.ua/.

5. *Головне* управління статистики Чернігівської області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://chernigivstat.gov.ua.

6. *Державна* служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ukrstat.gov.ua.

7. *Косова Т. Д.* Банківські операції / Т. Д. Косова, О. Р. Циганов. – К., 2008. – 372 с.

8. *Лаврушин И. О.* Банковское дело [Электронный ресурс] / И. О. Лаврушин. – Режим доступа : http://institutiones.com.

9. *Майорова Т. В.* Управління банківськими інвестиціями / Т. В. Майорова, А. А. Пересада. – К., 2001.

10. *Мороз А. М.* Банківські операції : підручник / А. М. Мороз. – К., 2008. – 608 с.

11. *Офіційний* сайт НБУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua.

12. *Савлук М. І.* Гроші та кредит [Електронний ресурс] / М. І. Савлук. – Режим доступу : http://studentbooks.com.ua/content/view/583/54/1/0/.

УДК 332.122:338.43

Х.І. Штирхун, аспірант
Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

ФІНАНСОВИЙ СТАН ТА ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ РЕГІОНУ

К.И. Штырхун, аспирант
Черниговский национальный технологический университет, г. Чернигов, Украина

ФИНАНСОВОЕ СОСТОЯНИЕ И ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ АГРАРНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ РЕГИОНА

Khrystyna Shtyrkhun, PhD Student
Chernihiv National Technological University, Chernihiv, Ukraine

REGIONAL AGRICULTURE: THE FINANCIAL STATE AND PROBLEMS OF ENTERPRISES DEVELOPMENT

Проаналізовано фінансовий стан аграрних підприємств Чернігівської області, визначено тенденції розвитку ринку сільськогосподарської продукції та порівняно їх із загальнодержавними показниками, проведено SWOT-аналіз, який дозолив виділити сильні та слабкі сторони аграрних підприємств, їх маркетингові можливості та загрози. На основі проведеного дослідження запропоновано систему рішень щодо стратегії розвитку аграрних підприємств регіону.

Ключові слова: *сільське господарство, рослинництво, тваринництво, рентабельність, агропідприємство.*

Проанализировано финансовое состояние аграрных предприятий Черниговской области, определены тенденции развития рынка сельскохозяйственной продукции в сравнении с общегосударственными показателями, проведен SWOT-анализ, который позволил выделить сильные и слабые стороны аграрных предприятий, их маркетинговые возможности и угрозы. На основе проведенного исследования предложена система решений по стратегии развития аграрных предприятий региона.

Ключевые слова: *сельское хозяйство, растениеводство, животноводство, рентабельность, агропредприятие.*

The article analyzes the financial state of agriculture enterprises in Chernihiv region, defines trends of the agricultural market and compares them with the results of whole country, conducts SWOT-analysis that let identify the strengths and weaknesses of agricultural enterprises and their marketing opportunities and threats. Based on the study the system of decisions for the further strategy of the regional agricultural enterprises was proposed.

Key words: *agriculture, crop production, livestock farming, profitability, farmers.*

Постановка проблеми. Розвиток аграрного сектору економіки та збільшення випуску конкурентоспроможної продукції є основою для розвитку інших галузей економіки. Аграрний сектор є сировинним джерелом для переробної промисловості, а головне – є базою для задоволення першочергових потреб суспільства – у їжі та одязі. Проте останнім часом спостерігається втрата зовнішніх ринків вітчизняними виробниками сільськогосподарської продукції через погіршення якості продукції. Тому постає необхідність впровадження дієвих заходів, за допомогою яких буде забезпечено стабільне нарощування виробництва зерна як запоруки продовольчої безпеки регіону та бази для кормовиробництва, що дозволить розвивати високоефективне тваринництво [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми та особливості розвитку вітчизняних сільськогосподарських підприємств розглядалися у роботах таких учених: І.Г. Костирко, Т.І. Топішко, М. Безуглий, О. В. Копистко, Н.Ю. Фіщук, Н.А. Берлач, Ю. Я. Лузан, П. Т. Саблук, Н. М. Сіренко, О. Кулік та багатьох інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогодні постає необхідність підвищення якості продукції сільського господарства, розробленні виваженої цінової політики, активізації маркетингу, збільшення експортоспроможності галузі регіону та повернення втрачених ринків збуту. У зв’язку з цим комплексний аналіз фінансового стану вітчизняних агропідприємств Чернігівської області та виявлення факторів, що стримують їх розвиток, є особливо актуальними.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є комплексний аналіз фінансового стану агропідприємств Чернігівської області, виявлення проблем, що стримують їх розвиток, та пошук шляхів покращення фінансових результатів галузі.

Виклад основного матеріалу. Сільське господарство займає провідне місце в економіці України. Разом із лісовим та рибним воно у 2012 році становило 269983 млн грн, або 8,1 % валового внутрішнього продукту України [7].

Чернігівська область, у порівнянні з іншими регіонами України, є конкурентоспроможною областю. Про це свідчать дані табл. 1, що побудована за допомогою градуювання показників за принципом зменшення (враховуючи Автономну Республіку Крим). Крім того, у 2013 році спостерігається покращення за деякими показниками та випередження області інших регіонів України.

Чернігівська область займає передові місця з виробництва картоплі та налічує значну кількість великої рогатої худоби, що дозволяє отримувати високий рівень надоїв молока (табл. 1). Це і є пріоритетними напрямками діяльності сільськогосподарських виробників Чернігівської області.

Таблиця 1

Позиції сільського господарства Чернігівської області в Україні

Показник	Рейтингове місце		
	2011	2012	2013
Виробництво основних сільськогосподарських культур			
- зернові та зернобобові культури (у вазі після доробки)	11	5	10
- цукрові буряки (фабричні)	14	13	13
- насіння соняшнику (у вазі після доробки)	15	15	15
- картопля	4	4	3
- овочі	23	23	21
Виробництво основних видів продукції тваринництва			
- м'ясо (у живій вазі)	23	24	24
- молоко	5	6	6
- яйця	24	24	24
Поголів'я худоби та птиці			
- велика рогата худоба	4	5	4
у т. ч. корови	5	4	6
- свині	18	18	18
- вівці та кози	17	17	17
- птиця	23	23	23
Середні ціни реалізації сільськогосподарської продукції			
- зернові та зернобобові культури	10	25	14
- худоба та птиця (у живій вазі)	11	17	20
- молоко та молочні продукти	19	22	20
- яйця	19	25	24

Джерело: складено автором на основі [7].

Чернігівська область характеризується сприятливими агрокліматичними умовами для рослинництва та наявністю значних сільськогосподарських угідь. Тут зосереджено 4,2 % посівних площ сільськогосподарських культур країни.

Продукція сільського господарства має нееластичний попит. Тобто для того, щоб продати більше сільськогосподарської продукції, необхідно зменшити ціни на неї. Таким чином, виробнику не вигідно збільшувати обсяг свого виробництва, тому що реалізація буде приносити менший дохід. Яскравим прикладом цього твердження є обернена взаємозалежність між обсягами виробництва зернових та зернобобових культур у Чернігівській області та ціною їх реалізації (табл. 1). Так, згідно з табл. 2, у 2012 році було вироблено 2939,1 тис. т зернових та зернобобових культур, що на 18,5 % більше, ніж у 2011 році (завдяки зростанню урожайності на 12,5 % та збільшенню посівних площ на 4,7 %). За результатами 2012 року Чернігівська область посіла 5-е місце серед усіх областей з виробництва зерна, а у 2011 – 11-е місце. Разом з тим середні ціни реалізації зернових та зернобобових культур у 2012 році зросли лише на 3,13 % та були найнижчими по всій Україні і становили 1449,6 грн за 1 т.

Індекс обсягу виробництва продукції рослинництва за 2013 рік у порівнянні з 2012 роком становив 103,3 %. В області господарствами всіх категорій у 2013 році одержано 3119,4 тис. т зерна (на 6,1 % більше обсягу 2012 року). Частка виробництва зерна у за-

гальнодержавному обсязі у 2013 році становила 5 % (табл. 2). У загальному виробництві зернових культур провідне місце належить кукурудзі – 72,2 %, пшениці – 17,6 %, житу – 4,9 %, ячменю – 2,7 % [6].

Таблиця 2

Виробництво основних сільськогосподарських культур у Чернігівській області, тис. т

Рік		Види основних сільськогосподарських культур				
		Зернові та зернобобові культури	**Цукрові буряки (фабричні)**	**Насіння соняшнику**	**Картопля**	**Овочі**
2005		1594,7	695,1	12,2	1258,3	162,1
2006		1296,7	789,2	13,5	1478,5	192,8
2007		1650,9	413,3	12,6	1610,2	193,7
2008		2161,4	367,2	36,9	1507,0	238,1
2009		2049,0	221,4	38,0	1534,7	199,0
2010		1518,3	366,5	61,0	1178,0	174,7
2011		2481,4	544,6	137,9	1755,9	203,7
2012		2939,1	555,9	189,4	1630,8	207,8
2013		3119,4	262,7	286,4	1519,2	209,8
2013 р., % до	**2005**	195,6	37,8	2339,9	120,7	129,5
	2012	106,1	47,3	151,2	93,2	101,0
	України	5,0	2,4	2,6	6,8	2,1

Джерело: складено автором на основі [6; 7].

У 2013 році область зайняла 3-є місце з виробництва картоплі, поступившись лише Вінницькій (1720,3 тис. т) та Львівській (1573,5 тис. т). Частка виробництва картоплі у загальнодержавному обсязі становить 6,8 %. У 2013 році було вироблено 1519,2 тис. т картоплі, що на 6,8 % менше, ніж у 2012 році. Зниження показника відбулося через зменшення посівних площ на 4 % та урожайності картоплі на 2,8 % у 2013 році.

Виробництво картоплі зосереджено в господарствах населення, що призводить до фітосанітарного стану, різкого зниження рівня механізації, втрати організованого ринку та звуження сировинної бази для переробної промисловості. Виробники не можуть самостійно реалізовувати вироблену продукцію, що призводить до недоотримання прибутку та значного коливання цін [3].

Так, у 2010 році через аномальні погодні умови спостерігався значний недобір картоплі (зменшення урожайності та виробництва картоплі на 24 %), що призвело до зростання ціни у регіоні на 69 %. У 2011 р. спостерігалося різке зростання валових зборів картоплі на 49 %, чим пояснюється падіння цін на продукцію картоплярства на 20 %, оскільки пропозиція продукції значно переважала попит на неї.

Загалом виробництво сільськогосподарських культур має тенденцію до зростання, незважаючи на його значне скорочення (на 18,2 %) у 2010 році через аномальні погодні умови. Так, у порівнянні з 2005 роком виробництво зерна зросло майже вдвічі, насіння соняшнику – у 23,5 раза, картоплі – на 20,7 %, овочів – на 29,5 %.

Рослинництво здійснює значний вплив на розвиток тваринництва, тому що на кількість великої рогатої худоби впливає забезпеченість кормами. Картопля активно використовується як корм у тваринницькій галузі. На цей напрям припадає близько 30 % сукупного використання картоплі, що і дозволяє розвивати його у регіоні. У 2013 році у Чернігівській області налічувалось 246,6 тис. голів великої рогатої худоби, що на 3,3 % більше, ніж у 2012 році, та становило 5,3 % до України. За цим показником регіон посів 4-е місце, поступившись Вінницькому, Полтавському та Хмельницькому, та 6-е місце за кількістю корів.

Індекс виробництва продукції тваринництва за 2013 р. до 2012 р. становив 102,5 % [6]. Чернігівська область характеризується виробництвом молока високої якості, на основі якого регіональні молокозаводи виробляють молочні продукти. В межах Всеукраїнського конкурсу якості продукції «100 кращих товарів України-2013» переможцями визна-

но йогурт в упаковці «Еколін» з плодово-ягідним наповнювачем Полуниця 1,5 % жирності Чернігівського молокозаводу та молоко сухе незбиране 25 % жирності Ічнянського заводу сухого молока та масла. Проте, незважаючи на лідируючі позиції з виробництва молока (6-е місце, або 5,1 % у загальнодержавному обсязі), спостерігається зменшення корів на 35 % у порівнянні з 2005 роком, що, відповідно, призвело до зменшення удою на 7,9 %. Також відбувається значне зниження кількості птиці – на 36,5 % у порівнянні з 2005 роком, що призвело до зменшення обсягу отриманих яєць на 19,4 % (табл. 3).

Таблиця 3

Виробництво основних видів продукції тваринництва у Чернігівській області

Рік		Основні види продукції тваринництва		
		М'ясо (у забійній вазі), тис. т	**Молоко, тис. т**	**Яйця, млн шт**
2005		53,2	633,6	358,7
2006		53,1	611,0	325,2
2007		54,1	578,6	290,5
2008		45,5	580,2	270,2
2009		40,1	591,8	247,2
2010		40,3	581,1	257,0
2011		39,2	578,4	264,0
2012		34,7	581,3	271,1
2013		63,7	583,4	289,1
2013 рік, % до	**2005**	119,7	92,1	80,6
	2012	183,6	100,4	106,6
	України	1,9	5,1	1,5

Джерело: складено автором на основі [6; 7].

Таким чином, виробництво продукції тваринництва, на відміну від продукції рослинного походження, має тенденцію до зменшення, що свідчить про переорієнтацію виробництва Чернігівської області на рослинництво.

Ціни на продукцію сільського господарства у Чернігівській області є одними з найнижчих серед усіх регіонів [1]. На це впливає багато факторів, основними серед яких є отримання значних обсягів врожаю при недостатній кількості складських приміщень для зберігання продукції, що змушує виробників продавати великі обсяги продукції за низькими цінами у період жнив, висока вартість пального, неефективні логістичні рішення.

Рентабельність продукції рослинництва в області у 2012 році була більшою, ніж загалом по Україні (22,3 %) та становила 23,2 %. У 2012 році через значне зниження споживання картоплі вітчизняного виробництва та значний обсяг її закупівлі за кордоном за більш низькою ціною відбулося зменшення ціни на неї з 1558,6 грн у 2011 році до 863,5 грн у 2012 році за тонну (або на 45 %), що призвело до того, що виробники картоплі зазнали збитків у розмірі 16,4 % (табл. 4).

За рахунок збільшення посівних площ на 25 % та урожайності соняшника на 11 % у 2012 році чернігівським аграріям вдалося підвищити обсяг виробництва соняшнику на 37,7 %. Водночас, через зростання ціни на олію на європейському ринку рівень попиту інших держав на сировину – насіння і плоди олійних культур – значно зріс на 153,7 % та становив 24 794,5 тис. дол США. Внаслідок чого рентабельність насіння соняшнику зросла вдвічі та становила 53,2 % (в Україні цей показник дорівнював 45,8 %).

Через значне зниження споживання картоплі та продукції тваринництва відбулося переважання пропозиції над попитом на ці категорії товарів, у результаті чого виробники зазнали значних збитків як по всій Україні, так і у Чернігівській області.

Загалом, рентабельність сільськогосподарської продукції області зростає з кожним роком. У 2012 році вона становила 16,7 %, проте цей показник є нижчим, ніж загальноукраїнський (20,5 %). Це пов'язано з переорієнтацією регіону із тваринництва на рослинництво.

Таблиця 4

Рентабельність сільськогосподарського виробництва, %

Показник	Роки			Україна у 2012 році
	2010	2011	2012	
Сільськогосподарська продукція	**2,8**	**14,6**	**16,7**	**20,5**
Продукція рослинництва	**7,1**	**21,2**	**23,2**	**22,3**
- зернові культури	3,0	24,2	20,5	15,2
- насіння соняшнику	32,4	26,9	53,2	45,8
- цукрові буряки (фабричні)	51,9	23,8	33,9	15,7
- овочі відкритого ґрунту	183,6	34,8	59,9	-6,8
- картопля	23,1	16,9	-16,4	-21,5
Продукція тваринництва	**-6,0**	**0,2**	**-10,5**	**14,3**
- молоко і молочні продукти	19,9	18,9	-1,2	2,3
- м'ясо великої рогатої худоби	-34,4	-21,0	-30,2	-29,5
- свиней	-17,3	-16,0	-7,8	2,0
- овець	-21,9	-33,9	-42,8	-40,0
- птиці	-15,2	-20,0	2,2	-7,2
- яйця	-8,5	-4,4	5,5	52,6

Джерело: [7; 8].

Частка капітальних інвестицій у сільське господарство зростає з кожним роком та підтверджує пріоритетність та перспективність розвитку галузі. У 2012 році вона становила 33,6 % усіх інвестицій області, або 918 745 тис. грн, що на 21 % більше, ніж у 2011 році (табл. 5). Проте ці суми коштів є недостатніми для оновлення матеріально-технічної бази підприємств. Зазначена проблема є однією із найважливіших для вітчизняних підприємств. За досвідом високорозвинених країн, використання новітньої техніки, заснованої на високих інформаційних технологіях, космомоніторінгу стану рослин, середовища та якості технологічних процесів, виконуваних сільськогосподарськими агрегатами, дозволяє підвищити рентабельність зернових на рівні 150 відсотків і більше [2, с. 43].

Таблиця 5

Капітальні інвестиції у сільське господарство, мисливство та пов'язані з ними послуги у Чернігівській області

Показник	Роки		
	2010	2011	2012
У фактичних цінах, тис. грн	511704	762795	918745
Індекси, %	127,8	139,6	121,0
Питома вага в області, %	27,1	31,8	33,6

Джерело: [8].

У світі Україну визнають як потенційного лідера з виробництва сільськогосподарської продукції та основних продуктів харчування: зерна, цукру, олії, м'яса, продуктів переробки молока тощо. Основними споживачами української продукції є країни Північної Африки та Близького Сходу, ЄС, Росія, Білорусь, Ізраїль, Корея, Китай, Польща та ін. [5; 4]. Сильними гравцями на міжнародному ринку пшениці є Канада, ЄС, Австралія, Росія.

Частка експорту Чернігівської області у товарній структурі експорту країни незначна – 2,7 % продуктів рослинного походження та 1,8 % продуктів тваринного походження.

Обсяг експорту живих тварин, продуктів тваринного походження області у 2013 році становив 29 566,7 тис. дол США, або 5,3 % у структурі зовнішньої торгівлі області.

Обсяг експорту продуктів рослинного походження дорівнював 157 330,8 тис. дол США, або 28,3 % у структурі зовнішньої торгівлі області, що на 4,2 % менше, ніж у 2012 році.

Найбільший обсяг у структурі експорту Чернігівської області належить зерновим культурам (23,6 % у 2012 році). У 2012 році їх експорт збільшився на 119,6 % та становив 127 746,4 тис. дол США, а імпорт зменшився на 59,6%. Проте через зниження цін

на сільськогосподарську продукцію на світових ринках у 2013 році попит на українську продукцію скоротився через те, що міжнародні конкуренти України пропонують продукцію вищої якості за рахунок впровадження новітніх технологій, що, у свою чергу, впливає на збільшення продуктивності праці та зменшення собівартості продукції.

Для більш повного аналізу стану агропідприємств Чернігівської області проведемо SWOT-аналіз, що передбачає виявлення факторів, які зумовлюють процес розвитку об'єкта дослідження (табл. 6).

Таблиця 6

SWOT-аналіз сільськогосподарських підприємств

	Strengths (сильні сторони)	**Weaknesses (слабкі сторони)**
Внутрішнє середовище	- сприятливі агрокліматичні умови для розвитку молочного тваринництва та вирощування майже усіх сільськогосподарських культур; - прикордонне розташування області; - наявність значних площ сільськогосподарських угідь; - зростання урожайності; - розвинена транспортна інфраструктура, наявність міжнародних залізничних та автошляхів; - значний обсяг виробництва сільськогосподарської продукції та зростання у динаміці; - продукція є сировинним джерелом для переробної промисловості; - передові місця з виробництва картоплі, значна кількість великої рогатої худоби, що дозволяє отримувати високий рівень надоїв молока; - висока якість молочної продукції; - наявність спеціалізованих науково-дослідних та селекційних установ (Чернігівська філія Державної установи «Інститут охорони ґрунтів України», Чернігівське відділення Державного геологорозвідувального інституту, Інститут сільськогосподарської мікробіології та агропромислового виробництва НААН України тощо)	- скорочення поголів'я худоби та птиці; - виснаження та втрата родючості ґрунтів через недотримання системи сівозмін, недостатнє внесення органічних та мінеральних добрив, порушення технології вирощування сільгоспкуль-тур, незабезпеченість захисту ґрунтів від ерозії; - зменшення площі сільськогосподарських угідь; - невідповідність структури посівних площ науково обґрунтованим нормам; - недостатній рівень якості сировини (наприклад, зерна) у порівнянні з іншими регіонами та країнами; - високий ступінь зношеності основних фондів; - низький рівень використання у виробництві модернізованих та енергозберігаючих технологій; - неповне використання виробничих потужностей; - відсутність чіткої системи збуту; - диспаритет цін на сільськогосподарську та промислову продукцію; - дефіцит фінансових ресурсів; - недостатньо розвинута інфраструктура ринку, майже повністю відсутня робота споживчої кооперації; - нестача та швидкоплинність кадрів на селі через погані умови життя та оплати праці; - відсутність ефективного менеджменту та стимулювання працівників, що призводить до низької продуктивності праці
	Opportunities (можливості)	**Threats (загрози)**
Зовнішнє середовище	- перспективи реформування аграрного сектору; - розроблення місцевих державних програм щодо розвитку інфраструктури ринку; - поглиблення зв'язків науки і виробництва; - здатність до інтеграційних об'єднань; - перспективи залучення інвестиційних ресурсів для інноваційного розвитку аграрних підприємств; - відновлення родючості ґрунтів; - поліпшення матеріально-технічної бази; - розширення асортименту продукції; - поліпшення якості продукції; - підвищення рівня конкурентоспроможності; - завоювання ринків молокопродукції близького зарубіжжя та сусідніх регіонів; - розширення ринків збуту продукції та збільшення експорту продукції; - активізація промоційної та маркетингової діяльності	- повільне реформування аграрного сектору економіки; - економічна і політична нестабільність у країні; - недосконала податкова, митна і ліцензійна політика; - наявність тіньового сектору економіки; - посилення конкуренції; - значний тиск на внутрішній ринок з боку імпортерів, втрата ринків збуту продукції; - неможливість залучити інвестиційні ресурси у достатніх обсягах, обмеженість кредитування, високі кредитні ставки; - відсутність стабільного фінансування державних програм у сфері сільськогосподарського виробництва; - деформованою структура попиту і пропозиції через низьку купівельну спроможність населення; - значне коливання цін на сільськогосподарську продукцію: - високі ціни на паливно-енергетичні ресурси; - форс-мажорні обставини (стихійні лиха, спека, неврожаї)

Джерело: розроблено автором.

Перед SWOT-аналізом ставляться такі завдання: виявлення маркетингових можливостей, які відповідають ресурсам фірми; визначення маркетингових загроз і розробка заходів щодо знешкодження їхнього впливу; виявлення сильних сторін фірми й зіставлення їх з ринковими можливостями; визначення слабкостей фірми та розроблення стратегічних напрямів їх подолання; виявлення конкурентних переваг фірми та формування її стратегічних пріоритетів [9, с. 145].

Таким чином, нині сільськогосподарський сектор економіки володіє значним виробничим потенціалом, проте через відсутність фінансової підтримки держави та фактичної реалізації регіональних цільових програм, неможливість залучення необхідних обсягів інвестиційних ресурсів для оновлення техніко-технологічної бази, значну конкуренцію з іншими виробниками сільськогосподарської продукції, які застосовують інноваційне обладнання та виробляють продукцію вищої якості за нижчої собівартості, нестабільності цін на сільськогосподарську продукцію, брак ефективного менеджменту, відбувається недоотримання доходів вітчизняних виробників сільськогосподарської продукції, що впливає на зменшення надходжень до Державного бюджету України.

Висновки і пропозиції. Аналіз ринку сільськогосподарської продукції Чернігівської області дозволив визначити тенденції його розвитку та порівняти їх із загальнодержавними показниками, а SWOT-аналіз – виділити сильні та слабкі сторони аграрних підприємств, їх маркетингові можливості та загрози.

Потрібно поєднувати сильні сторони з можливостями для їх подальшого використання для своєї мети та підвищення конкурентоспроможності. За допомогою можливостей, які відповідають ресурсам підприємств, розробляти стратегічні напрями подолання слабких сторін підприємств. Використовувати сильні сторони та можливості для знешкодження негативного впливу зовнішніх загроз.

Тому на основі проведеного дослідження необхідно прийняти систему рішень щодо стратегії розвитку підприємств у майбутньому. Зокрема:

1. Широке впровадження агрострахування. З одного боку, це знизить ризик форс-мажорних обставин, а з іншого – допоможе сформувати надійні партнерські відносини між сільгоспвиробниками та інвесторами при залученні додаткового капіталу.

2. Підтримка держави у впровадженні високоінтенсивних технологій. Застосування новітньої техніки, що заснована на високих інформаційних технологіях, дозволить покращити якість продукції, знизити собівартість та підвищити її рентабельність.

3. Стабілізація цін на сільськогосподарську продукцію через встановлення урядом мінімальних та максимальних закупівельних цін на найважливіші види сільськогосподарської продукції.

4. Збільшення кількості та площі складських приміщень для збереження сільськогосподарської продукції дасть змогу виробникам притримувати продукцію та продавати її за більш високими цінами та отримувати більший прибуток.

5. Створення спеціалізованого інноваційно-виробничо-збутового об’єднання у формі публічного акціонерного товариства (асоціації, кооперативу та ін.), тому що така господарська форма є найкращою для залучення фінансових і матеріально-технічних ресурсів. Така інфраструктура дасть змогу поєднати інтереси науково-дослідних установ з виробництва нововведень з інтересами виробничих організацій та організацій зі збуту високоякісної продукції.

6. Створення інфраструктури для фінансового обслуговування аграрного сектору (спеціальні аграрні банки).

7. Застосування методів маркетингу, які б наголошували на високій якості продукції, що представлена на оптовому ринку сільськогосподарської продукції, дадуть змогу збільшити частку ринку через задоволення попиту на сільськогосподарську продукцію.

8. Розроблення ефективного менеджменту персоналу, створення достойних умов проживання працівників.

Комплексна реалізація запропонованих заходів, на наш погляд, дозволить покращити фінансове становище агропідприємств регіону та перетворити сільськогосподарський комплекс у високоефективний, експортоспроможний сектор економіки.

Список використаних джерел

1. *Аналіз* вартості сільськогосподарської продукції у 2013 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://infolight.org.ua/content/analiz-vartosti-silskogospodarskoyi-produkciyi-u-2013-roci.

2. *Інноваційний* розвиток агропромислового комплексу України : інформаційний посібник / [уклад. Р. І. Мала, В. В. Миронова, Н. В. Єремєєва]. – Донецьк : Донецький обласний центр перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ і організацій, 2013. – 65 с.

3. *Костирко І.* Перспективи та проблеми формування ринку картоплі у Карпатському регіоні [Електронний ресурс] / І. Костирко, В. Ільчук // Вісник Львівського національного аграрного університету. – 2013. – № 20. – С. 323–330. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vldau_2013_20_55.pdf.

4. *Кулік О.* Агропромисловий комплекс: проблеми та перспективи [Електронний ресурс] / О. Кулік. – Режим доступу : http://ruh.znaimo.com.ua/index-23816.html.

5. *Міжнародна* торгівля пшеницею в 2009–2013 роках, роль України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://infolight.org.ua/content/mizhnarodna-torgivlya-psheniceyu-v-2009-2013-rokah-rol-ukrayini.

6. *Офіційний* сайт Головного управління статистики у Чернігівській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.chernigivstat.gov.ua.

7. *Офіційний* сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua.

8. *Статистичний* щорічник Чернігівщини за 2012 рік / Головне управління статистики у Чернігівській області. – Чернігів, 2013. – 461 с.

9. *Шершньова* З. Є. Стратегічне управління : підручник / З. Є. Шершньова. – К. : КНЕУ, 2004. – 699 с.

УДК 336.72

К.М. Качура, здобувач
Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна», м. Київ, Україна

ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ІНВЕСТИЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ ПРИВАТНИХ ІНВЕСТОРІВ НА РИНКУ НЕРУХОМОСТІ

К.Н. Качура, соискатель
Открытый международный университет развития человека «Украина», г. Киев, Украина

ИСТОЧНИКИ ИНВЕСТИЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ ЧАСТНЫХ ИНВЕСТОРОВ НА РЫНКЕ НЕДВИЖИМОСТИ

Kostiantyn Kachura, candidate
Open International University of Human Development “Ukraine”, Kyiv, Ukraine

SOURCE BASE OF THE INVESTMENT PROCESS OF PRIVATE INVESTORS IN THE PROPERTY MARKET

Висвітлені питання джерельної бази для інвестиційних процесів на ринку нерухомості. Проаналізовано динаміку депозитних операцій комерційних банків в Україні. Визначено тенденції розвитку депозитних операцій комерційних банків. Проаналізовано динаміку укладання угод з нерухомістю та укладання угод з іпотекою. Окреслені тренди розвитку ринку нерухомості.

Ключові слова: *ринок нерухомості, інвестиційні процеси на ринку нерухомості, депозитні операції, джерельна база.*

Освещены вопросы источников для инвестиционных процессов на рынке недвижимости. Проанализирована динамика депозитных операций коммерческих банков в Украине. Определены тенденции развития депозитных операций коммерческих банков. Проанализирована динамика заключения сделок с недвижимостью и заключения сделок с ипотекой. Обозначенные тренды развития рынка недвижимости.

Ключевые слова: *рынок недвижимости, инвестиционные процессы на рынке недвижимости, депозитные операции, источники.*

The questions of the source base for investment processes in the market. The dynamics of deposit operations of commercial banks in Ukraine. The trends of deposit operations of commercial banks. The dynamics of agreements with real estate and mortgage agreements. Designated trends of the market.

Key words: *real estate market, investment processes in real estate, deposit operations, source base.*

Постановка проблеми. Формування джерельної бази для інвестиційних процесів на ринку нерухомості є складним питанням. З одного боку, ці джерела ресурсів мають бути великих обсягів; з іншого – ці джерела ресурсів мають бути довгостроковими. Банківський сектор є одним із розвинутих сегментів фінансового ринку, де є потенційна можливість формувати джерельну базу та одночасно ефективно її використовувати для інвестиційних процесів ринку нерухомості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблемних питань на ринках нерухомості займалися такі російські вчені, як А.Н. Асаул, С.Г. Стернік та ін., а також українські О.А. Гриценко, І.М. Крекотень, В.Ю. Прокопенко та ін. Однак невирішеними залишаються проблеми фінансово-кредитного забезпечення інвестиційних процесів на ринку нерухомості.

Мета статті. Проаналізувати джерельну базу інвестиційних процесів приватних інвесторів на ринку нерухомості для визначення тенденцій розвитку ринку нерухомості з метою його активізації.

Виклад основного матеріалу. Враховуючи відносно слабкий розвиток небанківських фінансових інститутів, основним джерелом коштів для інвестування в нерухомість, поряд з власними коштами, залишається банківський сектор; у свою чергу, основною джерельною базою фінансових коштів залишаються депозити.

У структурі депозитів переважають депозити, залучені від фізичних осіб; при цьому стійкою є тенденція до збільшення їх питомої ваги. На другому місці знаходяться депозити нефінансових корпорацій; інші джерела формування депозитів відіграють відносно невелику роль (табл. 1).

Таблиця 1

Структура депозитів за власниками грошових коштів (млн грн)

Рік	**Домогосподарства**		**Нефінансові корпорації**		**Інші фінансові корпорації**		**Депозити резидентів (крім депозитних корпорацій)**
	Загальна сума	Питома вага, %	Загальна сума	Питома вага, %	Загальна сума	Питома вага, %	
2005	74 778	55,49	50 976	37,83	6 129	4,55	134 754
2006	108 860	58,55	65 614	35,29	8 741	4,70	185 917
2007	167 239	58,91	95 583	33,67	15 343	5,40	283 875
2008	217 860	60,56	118 188	32,85	19 305	5,37	359 740
2009	214 098	63,92	94 796	28,30	15 621	4,66	334 953
2010	275 093	66,02	116 105	27,87	19 022	4,57	416 650
2011	310 390	63,12	153 120	31,14	21 799	4,43	491 756
2012	369 264	64,52	173 319	30,28	20 852	3,64	572 342
III кв. 2013	435 004	67,16	179 632	27,73	23 022	3,55	647 698

Джерело: складено автором за даними НБУ [1].

Порівняння динаміки зміни доходів населення та залишків на депозитних рахунках домогосподарств дозволяє свідчити про відносно низьку схильність до заощадження. Так, у 2012 році абсолютний приріст депозитів становив лише 4,18 % від доходів, отриманих населенням за цей період (рис. 1).

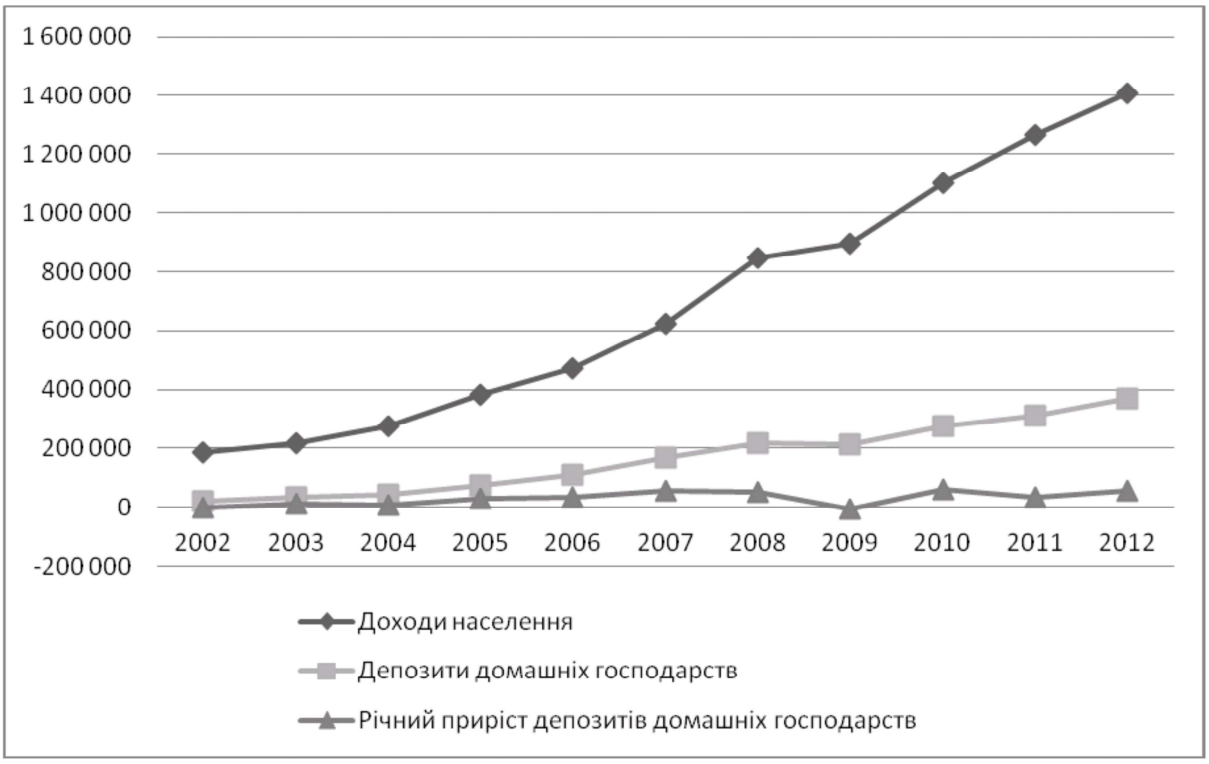

Рис. 1. Динаміка доходів населення депозитів громадян

Джерело: складено автором за даними НБУ [1].

Хоча загальна сума депозитів, залучених від резидентів, значно перевищує суму виданих іпотечних кредитів, аналіз розподілу депозитів та кредитів за строками показує достатньо несприятливу ситуацію. Строк більшості виданих іпотечних кредитів перевищує 5 років, при цьому депозити на строк більше 2 років (найбільш довгострокова група, що виділяється статистикою НБУ) мають найменшу питому вагу, і за абсолютним показником менші за суму довгострокових іпотечних кредитів.

Таким чином, структура депозитів за строками погашення загалом є несприятливою для довгострокового кредитування. Депозити строком погашення більше 2 років становлять лише 7,33 % від загальної суми. Разом з цим слід відзначити незначне збільшення питомої ваги таких депозитів за останні роки (порівняно з показником 2009 року, що становив 5,62 %); при цьому максимальне значення, зафіксоване у 2008 році (10,46 %), досі не досягнуте. Поряд з цим за цей же період спостерігається поступове зменшення частки депозитів до запитання (з 26,75 % у 2009 р. до 20,89 % у 2012 р.) та депозитів строком до 1 року (з 45,85 % у 2009 р. до 34,00 % у 2012 р.). Слід, однак, наголосити на зміні цієї тенденції у 2013-2014 рр.: спостерігається різке зниження довгострокових депозитів, залучених від населення за рахунок закінчення строку дії багатьох з них (табл. 2, 3; рис. 2).

Таблиця 2

Депозити домашніх господарств за строками (млн грн)

Рік	**Всього**	**На вимогу**		**До 1 року**		**Від 1 року до 2 років**		**Більше 2 років**	
		Сума	Питома вага, %	Сума	Питома вага, %	Сума	Питома вага, %	Сума	Питома вага, %
2002	19 699	5 379	27,31	7 146	36,28	7 174	36,42	-	-
2003	33 115	7 925	23,93	11 545	34,86	13 644	41,20	-	-
2004	42 502	9 832	23,13	14 986	35,26	17 684	41,61	-	-
2005	74 778	18 660	24,95	19 025	25,44	37 093	49,60	-	-
2006	108 860	25 940	23,83	22 853	20,99	60 066	55,18	-	-
2007	167 239	40 123	23,99	32 504	19,44	81 901	48,97	12 711	7,60
2008	217 860	40 578	18,63	55 878	25,65	98 626	45,27	22 777	10,46
2009	214 098	57 265	26,75	98 157	45,85	46 638	21,78	12 038	5,62
2010	275 093	66 164	24,05	99 966	36,34	91 938	33,42	17 025	6,19
2011	310 390	70 921	22,85	104 440	33,65	113 824	36,67	21 206	6,83
2012	369 264	77 153	20,89	125 560	34,00	139 490	37,78	27 062	7,33
III кв. 2013	435 004	90 522	20,81	121 665	27,97	209 643	48,19	13 172	3,03

Джерело: складено автором за даними НБУ [1].

Таблиця 3

Депозити нефінансових корпорацій за строками (млн грн)

Рік	**Всього**	**На вимогу**		**До 1 року**		**Від 1 року до 2 років**		**Більше 2 років**	
		Сума	Питома вага, %	Сума	Питома вага, %	Сума	Питома вага, %	Сума	Питома вага, %
2005	50 976	29 406	57,69	9 982	19,58	11 587	22,73	-	-
2006	65 614	32 938	50,20	16 193	24,68	16 483	25,12	-	-
2007	95 583	47 504	49,70	20 616	21,57	18 865	19,74	8 598	9,00
2008	118 188	61 204	51,79	27 791	23,51	17 985	15,22	11 208	9,48
2009	94 796	55 225	58,26	22 557	23,80	11 205	11,82	5 810	6,13
2010	116 105	74 871	64,49	24 221	20,86	11 004	9,48	6 009	5,18
2011	153 120	93 173	60,85	38 060	24,86	14 952	9,77	6 935	4,53
2012	173 319	95 795	55,27	50 137	28,93	20 839	12,02	6 547	3,78
III кв. 2013	179 632	103 028	57,36	42 873	23,87	24 534	13,66	9 197	5,12

Джерело: складено автором за даними НБУ [1].

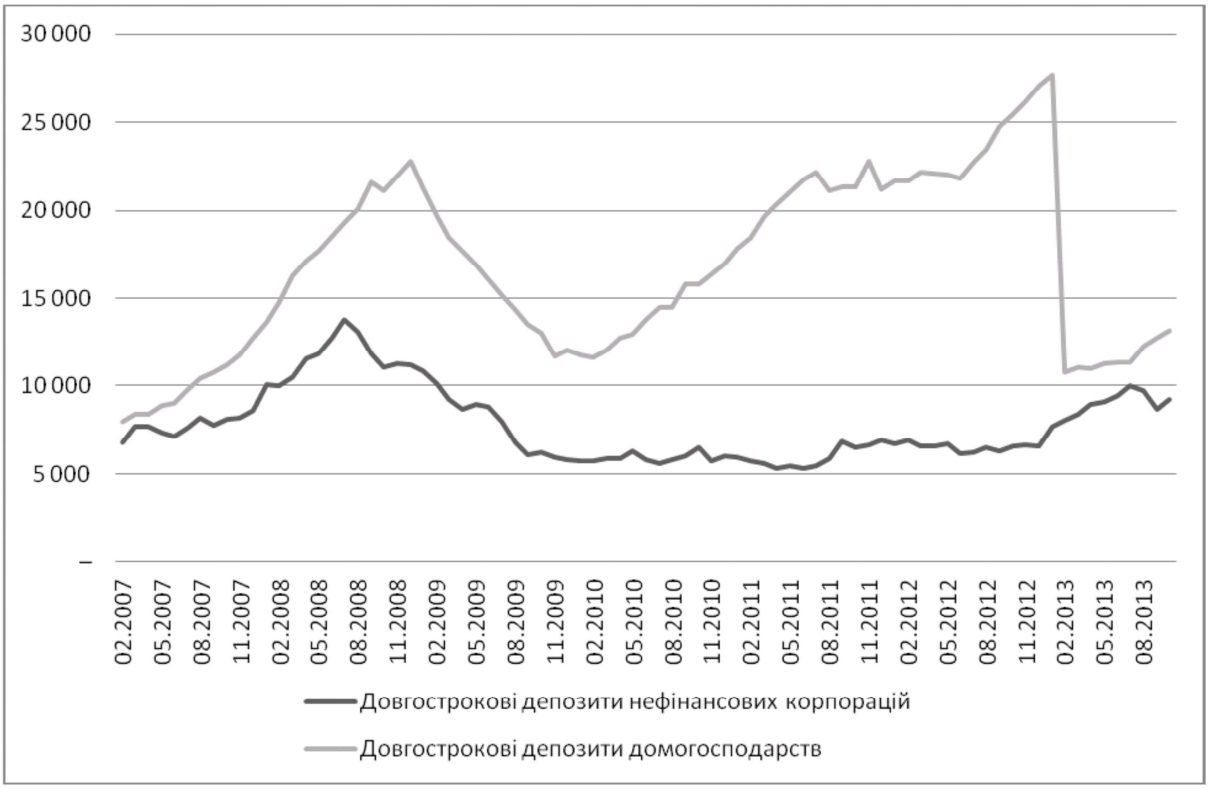

Рис. 2. Динаміка довгострокових депозитів нефінансових корпорацій та домогосподарств
Джерело: складено автором за даними НБУ [2].

Хоча структура депозитів як домогосподарств, так і нефінансових корпорацій за строками погашення характеризується відносно низькою питомою вагою довгострокових депозитів, депозити нефінансових корпорацій додатково характеризуються надзвичайно високим відсотком депозитів до запитання, що додатково ускладнює використання цього джерела фінансування довгострокового кредитування (табл. 4; рис. 3).

Таблиця 4

Динаміка іпотечного кредитування та кредитування придбання, будівництва та реконструкції нерухомості (млн грн)

Рік	Кредити на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості			Іпотечні кредити		
	Загальна сума	Надані домашнім господарствам	Надані нефінансовим корпораціям	Загальна сума	Надані домашнім господарствам	Надані нефінансовим корпораціям
2006	26 816,97	20 412,01	6 404,95	31 029,62	20 522,68	10 506,94
2007	51 395,74	40 777,52	10 618,23	122 178,84	73 084,33	49 094,52
2008	106 614,05	88 351,73	18 262,32	222 609,72	143 416,30	79 193,42
2009	116 462,18	98 792,08	17 670,10	208 405,49	132 757,34	75 648,14
2010	95 564,81	81 953,10	13 611,70	185 232,95	110 724,56	74 508,40
2011	80 764,70	70 447,06	10 317,64	171 820,71	97 430,60	74 390,11
2012	65 893,87	58 427,15	7 466,72	175 219,63	63 158,38	112 061,26
III кв. 2013	66 715,27	53 227,47	13 487,80	172 384,41	59 817,46	112 566,95

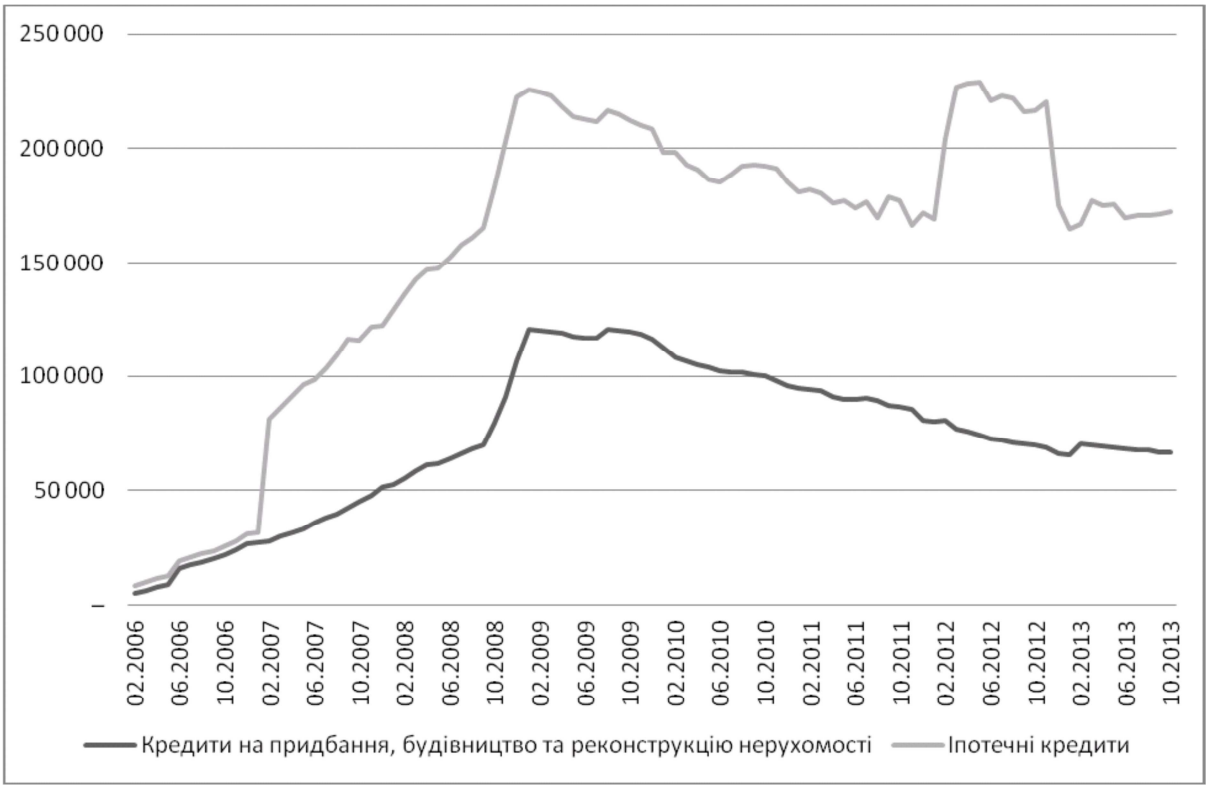

Рис. 3. Динаміка іпотечного кредитування та кредитування придбання, будівництва та реконструкції нерухомості (млн грн)

Джерело: складено автором за даними НБУ [2].

Слід пам'ятати, що критерієм виділення іпотечного кредиту є не його цільове призначення, а спосіб забезпечення. Порівняння даних про видані іпотечні кредити та кредити, видані на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості, показує наявність двох тенденцій. По-перше, зростання відсотка іпотечних кредитів, виданих нефінансовим корпораціям і, відповідно, зменшення питомої ваги іпотечних кредитів, виданих населенню. Так, якщо у 2006 році такі кредити становили 34 % від загальної суми, то у 2012 році вони становили 64 %, уперше перевершивши суму іпотечних кредитів, виданих населенню. По-друге, спостерігається зниження ролі іпотечного кредиту як інструменту кредитування придбання, будівництва та реконструкції нерухомості: якщо у 2006 році сума кредитів, виданих на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості, становила 86 % від загальної суми іпотечних кредитів, то у 2012 році – лише 38 %. При цьому, якщо серед кредитів, виданих домогосподарствам, це співвідношення у 2012 році становило 93 %, то серед кредитів, виданих нефінансовим корпораціям, – лише 7 %. Як у сегменті іпотечного кредитування, так і у сегменті цільового кредитування на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості спостерігається зниження суми кредитування домогосподарств при збільшенні іпотечного кредитування юридичних осіб.

Показники за ІІІ квартал 2013 року загалом відповідають цій тенденції: співвідношення кредитів на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості до іпотечних кредитів дещо збільшилось (до 39 %); разом з цим це збільшення відбулось за рахунок надання нових кредитів нефінансовим корпораціям при зменшенні обсягу кредитування домогосподарств.

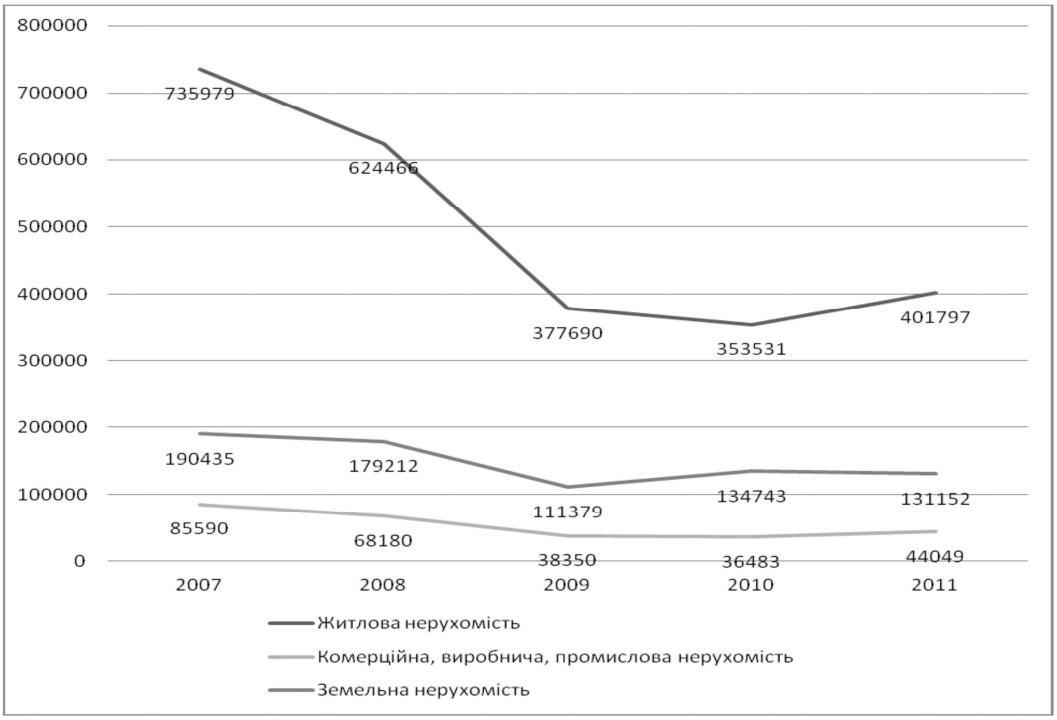

Рис. 4. Динаміка укладання угод з нерухомістю (2007–2011)
Джерело: складено автором за даними Міністерства юстиції України [3].

Кількість угод, укладених на ринку нерухомості, в цілому відображає ту ж тенденцію, що показує й динаміка джерельної бази, а саме значне зниження активності починаючи з 2009 року, пов'язане з початком фінансової кризи.

Цікавою є динаміка угод, пов'язаних з іпотекою нерухомості. Так, якщо за більшістю угод співвідношення різних сегментів нерухомості залишалось більш-менш стабільним, у сегменті іпотеки спостерігалось збільшення питомої ваги іпотеки комерційної, виробничої та промислової нерухомості (з 11,44 % у 2007 році до 30,97 % у 2011 році). Це корелюється зі зростанням суми іпотечних кредитів, наданих нефінансовим корпораціям (рис. 5).

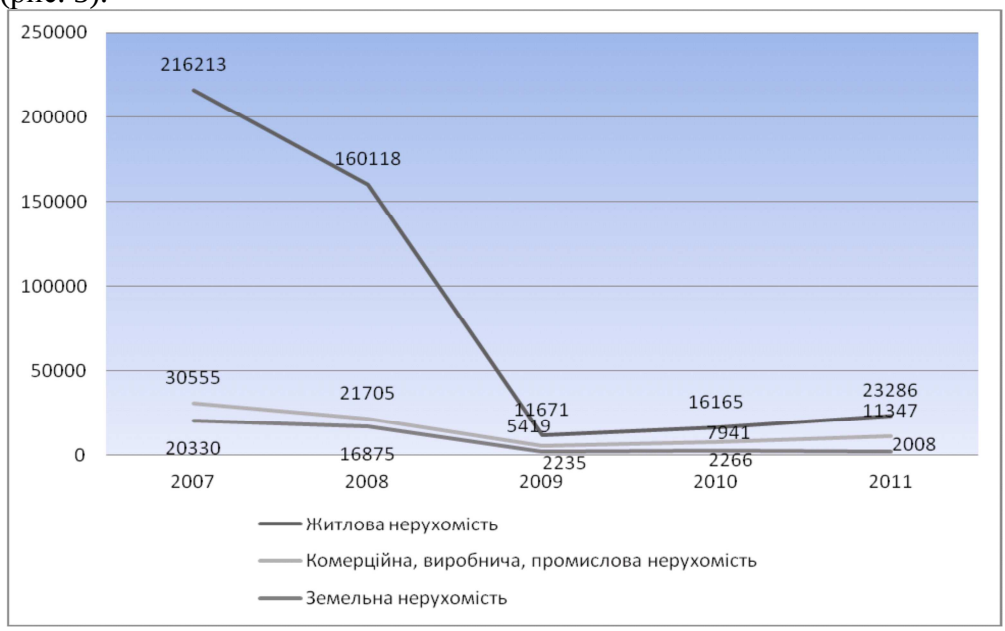

Рис. 5. Динаміка іпотеки нерухомості 2007–2011 рр.
Джерело: складено автором за даними Міністерства юстиції України [3].

Висновки. Таким чином, виходячи з даних статистики, найбільш проблемним з погляду банківського фінансування сектором ринку нерухомості залишається ринок житлової нерухомості. Можна виділити такі негативні тенденції:

– низька схильність населення до заощадження;
– переважання короткострокових депозитів;
– зниження ролі цільових кредитів на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості у структурі іпотечних кредитів;
– постійне зниження обсягів іпотечного кредитування домогосподарств.

Список використаних джерел

1. *Національний* банк України [Електронний ресурс.]. – Режим доступу : http://bank.gov.ua/.

2. *Бюлетень* Національного банку України (електронне видання). Статистичні матеріали. Серпень 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://bank.gov.ua/files/stat.pdf.

3. *Міністерство* юстиції України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.minjust.gov.ua.

UDC 336.7

Hanna Kravchuk, Doctor of Economics
Oleksandra Vilkhovyk, master
Chernihiv National Technological University, Chernihiv, Ukraine

PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF DEPOSIT INSURANCE IN CONTEXT CHANGES IN THE LEVEL OF MORAL HAZARD

Г.В. Кравчук, д-р екон. наук
О.В. Вільховик, магістр
Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СТРАХУВАННЯ ДЕПОЗИТІВ У КОНТЕКСТІ ЗМІНИ РІВНЯ МОРАЛЬНОГО РИЗИКУ

А.В. Кравчук, д-р экон. наук
А.В. Вильховик, магистр
Черниговский национальный технологический университет, г. Чернигов, Украина

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ СТРАХОВАНИЯ ДЕПОЗИТОВ В КОНТЕКСТЕ ИЗМЕНЕНИЯ УРОВНЯ МОРАЛЬНОГО РИСКА

Prospects of deposit insurance system in Ukraine with the possibility of reducing moral hazard.
Key words: *insurance, deposits, risk, moral hazard.*

Досліджено перспективи розвитку системи страхування депозитних вкладів в Україні за умови змін рівня морального ризику через застосування сукупності управлінських рішень.
Ключові слова: *страхування, депозити, ризик, моральний ризик.*

Исследованы перспективы развития системы страхования депозитов в Украине с возможностью изменения уровня морального риска при внедрении различных управленческих решений.
Ключевые слова: *страхование, депозиты, риск, моральный риск.*

Introduction. The effectiveness of deposit insurance in eliminating panic runs varies with the size of coverage and the degree of supervisory involvement of the agency in charge of insurance. When the agency is not involved in the supervision of banks, partial insurance preserves the monitoring role of depositors and reduces the region for which runs occur, but it is unable of completely eliminating them. When the agency has a high degree of supervisory involvement, even with partial insurance panic runs disappear as the regulator's signal becomes more precise. However, the smaller the protection offered to depositors, the higher is forbearance. Deposit insurance induces moral hazard by increasing the equilibrium value of the demand deposit contract in the interim period, though this effect seems to be smaller under a broad mandate. Therefore, a scheme where the insurance agency has more supervisory involvement should be preferred.

When a company becomes insolvent, creditors to that company will usually lose a proportion of their money. In the case of a bank, this would involve depositors only receiving a percentage of the full value of their account. However, in most countries the government guarantees that if a bank fails, the customers of that bank will be able to claim a certain percentage or a capped amount of their deposit back from the government. This guarantee on the money in a bank account is known as 'deposit insurance'. In a country with deposit insurance, in the event of insolvency the insolvent bank will have its assets sold off. Any funds raised in this way are used to reimbursed depositors, with any shortfall being made up with funds from taxpayers.

Analysis of recent research and publications. Deposit insurance, however, also creates a moral hazard problem by freeing economic agents from the consequences of their actions (Calomiris, 1990; Gennote and Pyle, 1991; MacDonald, 1996) on both the liability and the asset sides of a bank's balance sheet, which may consequently lead to banking instability. On the liability side, depositors feel no longer obliged to assess the credit-risk associated with depositing money in a particular bank and end up choosing a bank based on the attractiveness of interest rates on offer rather than the bank's financial condition; while on the asset side, the knowledge that depositors will not suffer in the event of bank failure persuades banks to pursue high return

risky business strategies more than they otherwise would (MacDonald, 1996). Thus, the discipline of the market is removed, excess risk taking by existing commercial banks is encouraged and depositors of insured institutions have little incentive to discriminate with respect to where and with whom to place their funds (Calomiris, 1990). Demirgüç-Kunt and Detragiache (2002), using data for 61 countries covering the period 1980-1997, show that deposit insurance increases banking fragility, suggesting that the moral hazard component of deposit insurance is dominant in a general equilibrium framework. They further infer from their results that a more generous deposit insurance creates more moral hazard problems, which in turn increase banking fragility. Related work with similar findings has been carried out by Wheelock and Wilson (1995), Carapella and Di Giorgio (2004) and Cull, Senbet and Sorge (2005), among others.

Unsolved aspects of the problem. Studies of deposit insurance, given in different years, determine the need to consider changes in moral hazard for complete coverage of this issue. However, the problems of moral hazard changes depending on deposit insurance in Ukraine has not been thoroughly investigated.

The purpose of the article. The main purpose of this paper is the description of moral hazard explain why depositors discipline banks is undesirable to show how deposit insurance contributes to regulatory moral hazard, and suggest ways to improve so as to avoid regulatory moral hazard in the banking sector.

The main material. Deposit insurance is one of elements of government safety nets that are designed to maintain depositors' confidence by protecting their savings. The reason of the implementation of such schemes is that problems in banking sector may lead to significant disturbances in financial markets affecting a real sector. As a result, a shrinking business activity will hamper the economic development.

Deposit insurance is based on the idea that if depositors know that the government will return their deposits in the result of a bank failure, and then they will not bother attempting to withdraw their deposits even if they find out the bank is insolvent.

The first system of deposit insurance was established in America in response to the Great Depression. Its purpose was to prevent the bank runs that contributed to the depression from ever happening again. Deposit insurance is based on the idea that if depositors know that the government will reimburse their deposits in the result of a bank failure, then they will not bother attempting to withdraw their deposits even if they find out the bank is insolvent. This is intended to prevent runs on banks that are rumoured to be insolvent or experiencing financial difficulty. In addition those banks that are insolvent will not have to undertake a fire sale of their assets in order to quickly raise money. Fire sales are undesirable because they can lead to a crash in asset prices, which can also lead to the insolvency of others (including banks) that hold similar assets. Left unchecked, a debt deflation may result.

In a system without deposit insurance, depositors would have a strong incentive to monitor their bank's behaviour to ensure the bank does not act in a manner that may endanger its own solvency. For example, a depositor would be concerned with the types of loans their bank was making and the amount of capital their bank had (capital acts as a buffer, protecting depositors from losses when loans go bad). Other things being equal a bank with a higher capital ratio would be considered safer and in consequence could be expected to attract more customers than a bank with a smaller capital base. However, in a system with deposit insurance there is no incentive for customers to monitor their bank's behaviour, as depositors are guaranteed to receive their money back regardless of the level of risk taken by the bank. This lack of scrutiny from customers (or the financial press) means that banks are not restricted to taking the level of risk that their depositors would be comfortable with. Instead, they are free to lend as much as they like to whomever they like, in the process lowering their capital ratio (increasing their leverage). Thus the presence of deposit insurance removes one potential constraint on the banks' desire to lend and increases the riskiness of their lending.

However, deposit insurance as any insurance activity has own problems such as moral hazard, adverse selection, or agency problem. These pitfalls represent the major danger to banking stability. Their negative impact can exceed any benefits of deposit protection since such systems are very prone to any shocks. Being insured, customers will take little or no interest in the way that the bank lends and takes risks. This is known as 'moral hazard'.

A moral hazard exists when a decision maker takes risks that he otherwise would not have taken, because the adverse consequences of the risk-taking have been transferred to a third party in a manner that is advantageous to the risk-taker and, more important, is disadvantageous and potentially even destructive to the party to whom the risk has been shifted. Insurance is such a risk-transferring device; therefore, the potential for moral hazard exists in any form of insurance, not just in deposit insurance. However, insurance presents a moral hazard only when it is underpriced or the insurance contract lacks sufficient safeguards for the insurer. A properly priced and carefully written insurance contract may actually cause an insured decision maker to take less risk or to be more conscious of the risks being taken than if he were uninsured.

This desirable result occurs when the insurer assesses and then monitors the insured's risk taking and sets risk-sensitive premiums designed to deter unwise risk-taking by the insured. Hence, for example, we expect an insured auto driver to drive more safely than an uninsured one: the insured driver fears losing his insurance if he drives carelessly; the uninsured one has no such concern.

Moral hazard refers to the tendency of a party to take risks with the belief that they will not have to bear the consequences of their actions. In the case of deposit insurance, moral hazard refers to the incentive for increased risk taking by insured institutions that can result when depositors and other creditors are – or believe they are – protected from losses, or when they believe that an insured institution will not be allowed to fail and thus do not monitor the institution's performance. In the absence of regulatory or other restraints, insured institutions have an incentive to use lower-cost insured deposits to undertake higher-risk projects than would otherwise be optimal. Unless effective steps are taken to curtail moral hazard, excessive risk taking can lead to increased losses to the deposit insurer or taxpayer and to a misallocation of economic resources.

Deposit insurance's moral hazard is rooted in the very rationale of deposit insurance. Quite simply, deposit insurance exists only because bank failures have caused losses to depositors. If banks (used here as shorthand for depository institutions of all types) never failed or, more realistically, if banks failed with no losses to depositors, then no political demand for deposit insurance would arise. Like any other economic good, deposit insurance is demanded only because consumers feel a need for it. The United States has had a richer experience with deposit insurance primarily because it has had so many bank failures, especially in the twentieth century, compared to other industrialized countries.

To identify the root cause of the moral hazard in deposit insurance, we must first explore the underlying causes of bank failures. By definition, a bank fails when, in going out of business, it imposes losses on its creditors, primarily its depositors and, before the Civil War, the holders of its circulating notes (currency issued by state-chartered banks). A bank that liquidates itself or is acquired by another bank without imposing any loss on its creditors is not a failed bank for the purposes of this article, even though it may have been approaching insolvency.

The idea of protecting depositors appeared in Ukraine in 1995 and in the beginning of 1996 when National Bank of Ukraine approved the creation of Interbank Deposit Insurance Fund.

However this decisions were not implemented since it contradicted existing legislation, especially the Law "On insurance" that did not define deposit insurance among other insurance activities. Therefore instead of explicit deposit guarantee, the NBU enacted licensing of household deposit operations in 1996. Ukraine has established a deposit insurance system in

1998. Though it was enacted by Presidential Decree, the deposit insurance system was first initiated by NBU and the World Bank.

Ukrainian scheme is characterized by very low coverage limit, above average premiums, compulsory membership (but with the exception of State Savings Bank), and existence of insurance fund.

These parameters seem to avoid major problems. In addition, some elements such as fund's management are implemented to avoid political and regulatory captures. Although these parameters look acceptable, absence of risk-adjusted premiums is the major reason of further reforms. As of March 3ed, 2014, the banking system of Ukraine included 181 operating banks, of which 179 banks were members of Ukrainian Household Deposit Guarantee Fund.

The most widely used classification of Ukrainian banks belongs to the NBU and is based on the size of total assets. According to this classification, banks are divided into four groups: largest banks, large banks, medium banks, and small banks. The first bank group possesses more 63,6 % of household deposits having about 50,0 % of all bank assets.

High level of guaranteed deposit amount increases confidence in the Ukraine's banking system, on the other, according to experts of the International Organization insurers deposit guarantee amount must be reasonable, because it significantly overvaluation raises the problem of «moral hazard» (moral hazard), where investors and banks shift the risks to the deposit insurance system, causing significant damage the financial sector.

The main problems in deposit insurance system in Ukraine, today is the imperfection of the financial mechanism, the problem of insufficient powers DGF, the need for regulation of the procedure of payment of compensation to depositors of failed financial institutions, the unresolved issue of the participation of Sberbank in the system of compulsory deposit insurance, lack of information provision, neglect risk of commercial banks in determining the size of bank deposits – DGF website, as well as many other problems that hinder the effective operation of the system.

Of course, any system is not perfect, it must have been continuously improved in view of the realities and challenges of today. So focus on the main shortcomings of the Fund.

1. Extension of the deposit insurance system only to protect the interests of individuals, without considering the interests of individual entrepreneurs and legal entities.

2. Lack of sources of the Fund's resources. Given the financial instability of the NBU is considering a project to increase the regular meeting times (from 0,25 to 0,5 % of the total funds raised). Even the decision to grant the National Bank Fund loan of $ 1 billion. As well as interim financing payments by annual contributions from the NBU excess of budgeted revenues over budgeted costs (20,0 % of the excess of income over its expenses, but not less than 1 billion).

3. Limited control functions of the Foundation. The Foundation does not control the process of paying compensation to depositors bankamy ahentamy and not supervising the readjustment, liquidation of banks. This is not consistent with international practice, where appropriate structure completely control the process of obtaining compensation for issuing payments to depositors.

4. Perform basic powers of the Fund through various structures. Thus, through the National Bank fund invests resources in government securities through agent banks – pays compensation payments. Now the compensation paid to depositors five banks and about 200 branches. Partners of the Fund are such banks as "Praveks_bank", "Privat", "Prominvestbank", "AB" and "Ukrprombank". Given the crisis NBU has developed a new scheme for payment of compensation Fund joins NSMEP, so investors will be able to obtain funds through 41 banks and 4,000 branches, and the Fund will be able to transfer funds to the agent bank only at the request of the depositor, that the Fund will be able to dispose of these funds prior to the date of receipt of the depositor.

5. Imperfect structure of the fund. Pretty interesting data on the asset structure of the U.S. Federal Deposit Insurance Corporation (FDIC) and the Fund's assets. In the U.S. 10 % of the assets of the corporation is aimed at corporate general and administrative expenses, 16 % – for

insurance programs, 50 % – on program oversight and consumer protection, 24 % – on revenue management. Ukraine: 5,5 % – on hold 14,2 % – to guarantee payment, 80,3 % – by investing in bonds. All of this suggests that Ukraine lacks protection program of bank customers, which would be based on the implementation of the Fund monitoring of fund participants, resolution of problem banks, suggesting the need to expand the functions and powers of the Fund.

Here some set of recommendations that came from long experience of establishing deposit insurance systems:

1) defining deposit insurance system (DIS) in law;

2) extension of deposit insurance system to non-bank depository institutions, such as investments, merchant, savings, and cooperative banks, finance companies and credit unions;

3) levels of coverage: the coverage limit usually embraces a high percentage of the number of deposit accounts and a relatively small percentage of the total value of deposits. The IMF recommends to set the limit at twice GDP per capita;

4) risk-adjusted premiums: the risk premiums imposed by a deposit insurance agency should be based on objective criteria such as capital adequacy and supervisory rating;

5) financial target for the fund;

6) provision of supplementary findings: it may happen that resources of deposit insurance agency will be insufficient to meet liabilities. That is why some supplementary sources such as government funding should exist. In addition, a deposit insurance agency may also be allowed to borrow money from markets, or from the central bank;

7) the composition of administration of deposit insurance agency: Government may be represented in administration of a deposit insurance agency, but its authorities should not dominate;

8) back-up power to close trouble institutions and cooperation with supervisors;

9) identifying the right time to initiate deposit guarantee scheme.

Enhanced guidance: instruments and good practices that can help mitigate moral hazard:

1. Greater emphasis should be placed on market discipline from large-scale depositors, shareholders and other unsecured creditors (primarily unsecured senior and subordinated debt holders) to mitigate moral hazard; less reliance should be placed on discipline from small-scale (or retail) depositors.

1.1. Depositor discipline is not a completely effective tool for mitigating moral hazard because most small-scale depositors are largely unable or unlikely to monitor and discipline insured depository institutions. This has implications for the design of deposit insurance systems and the financial safety net, including coverage limits (level and scope) in normal times and failure resolution arrangements.

1.2. Market discipline, especially for larger or wholesale/commercial financial institutions, will come primarily from large-scale depositors, shareholders and unsecured senior and subordinated debt holders. To be effective, these stakeholders must be aware that they will bear the losses from the failure of an insured institution.

1.3. Market discipline alone is not sufficient to mitigate moral hazard; it is best used in concert with regulatory discipline from prudential supervision, effective deposit insurance design features and an effective failure resolution regime.

2. Deposit insurance design features can be effective tools for mitigating moral hazard. Deposit insurance systems should have coverage rules that limit the scope and level of coverage and that can, under certain circumstances, instill depositor discipline. Regulatory discipline can also be imposed by deposit insurance design features that directly affect the risk-taking behavior of insured depository institutions, such as risk-adjusted or differential premiums. Depending on its mandate, the deposit insurance system may have other powers or authorities that mitigate moral hazard. These should include, among others, the ability to:

2.1. Control entry and exit from the deposit insurance system.

2.2. Issue cease-and-desist orders where appropriate.

2.3. Terminate deposit insurance coverage.

2.4. Utilize early-intervention tools (collect information, request or conduct examinations of insured institutions including on-site examinations and off-site monitoring).

2.5. Pursue civil remedies and removal actions against parties at fault.

2.6. Conduct least-cost resolutions, preferably as part of an integrated failure resolution regime.

2.7. Consider penalties for member institutions which offer exceedingly high deposit rates to attract deposits.

3. Relevant safety-net participants should place greater emphasis on developing and implementing effective, coordinated frameworks for early intervention and failure resolution.

3.1. Relevant safety-net participants (including foreign authorities in cases of cross-border resolutions) should work in an integrated and coordinated manner to resolve failed institutions promptly.

3.2. Deposit insurers and other safety-net participants should have timely access to and share relevant information.

3.3. Early detection and intervention tools should be utilized.

3.4. Failed institutions should be resolved at least cost to the deposit insurer and without taxpayer liability for solvency losses.

3.5. Shareholders and unsecured creditors, including large-scale uninsured depositors, should be responsible for failed institutions' losses and bear the cost of failure resolution according to the statutory creditor hierarchy.

Improvements in electronic technology increasingly reveal the inherent weaknesses of government banking regulation. The political marketplace has responded with even heavier regulation of those it can most easily regulate, specifically banks, while developing mechanisms that ensure, as a practical matter, that surviving banks and not the general taxpayer will pay for future deposit insurance losses. But this regulatory product warranty has become increasingly expensive for banks, thereby distorting the financial intermediation process by increasing the incentives for regulatory arbitrage. In effect, federal deposit insurance has augmented the societal cost of regulatory moral hazard. Only through the use of market mechanisms can regulatory moral hazard be eliminated. The cross-guarantee proposal represents one way, perhaps the only way, to apply market processes to eliminating regulatory moral hazard – the real moral hazard in deposit insurance.

References

1. *Core* Principles for Effective Deposit Insurance Systems [Електронний ресурс] // International Association of Deposit Insurers. – Режим доступу : http://www.iadi.org/docs/Core_Principles_final_29_Feb_08.pdf.

2. *Calomiris*, Charles W. Is Deposit Insurance Necessary? A Historical Perspective / W.Charles // Journal of Economic History. – 1990. – Vol. 50. – №. 2ю – Juneю – P. 283–295.

3. *Carapella, F.* and Di Giorgio, G. (2004), Deposit Insurance, Institutions and Bank Interest Rates, Transition Studies Review, 11(3), pp. 77–92.

4. *Chari, V.V.* 1989. Banking Without Deposit Insurance or Bank Panic: Lessons from a Model of the U.S. National Banking System. Federal Reserve of Minneapolis. Quarterly Review 13, pp. 3–19.

5. *International* Monetary Fund (IMF). 2011. Contingent Capital: Economic Rationale and Design Features. IMF Staff Discussion Note. January 25.

6. *Linda M.* Hooks and Kenneth J. Robinson. "Deposit Insurance and Moral Hazard: Evidence from Texas Banking During the 1920s" // The Journal of Economic History. – Vol. 62. – № 3. – September 2002.

7. *Pecchenino*, Rowena A. (1992), "Risk-based Deposit Insurance: An Incentive Compatible Plan" // Journal of Money, Credit and Banking. – Vol. 24. – № 4. – November. – P. 499–510.

УДК 657.1:631.115.1

В.С. Лень, канд. екон. наук
Д. В. Зоценко, асистент
Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

ЩОДО ВИБОРУ ФОРМИ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ У ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВАХ

В.С. Лень, канд. экон. наук
Д. В. Зоценко, ассистент
Черниговский национальный технологический университет, г. Чернигов, Украина

ОТНОСИТЕЛЬНО ВЫБОРА ФОРМЫ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА В ФЕРМЕРСКИХ ХОЗЯЙСТВАХ

Vasyl Len, PhD in Economics
Diana Zotsenko, assistant
Chernihiv National Technological University, Chernihiv, Ukraine

ABOUT THE CHOICE OF THE FORM OF ACCOUNTING IN FARM ENTERPRISES

Проаналізовано нормативну базу України, яка регламентує вибір форми бухгалтерського обліку у фермерських господарствах. Доведено, що на вибір форми обліку впливає значна кількість різних зовнішніх та внутрішніх факторів, насамперед юридична форма господарювання та обрана система оподаткування. Впливають на вибір форм бухгалтерського обліку також зміст форм фінансової, податкової та статистичної звітності. Зрештою вибір форми після аналізу потреб в отриманні інформації для управління та складання зовнішньої звітності залежить від керівника фермерського господарства.

Ключові слова: *фермерські господарства, форми бухгалтерського обліку, оподаткування, подвійний запис.*

Проанализирована нормативная база Украины, которая регламентирует выбор формы бухгалтерского учета в фермерских хозяйствах. Доказано, что на выбор формы учета влияет значительное количество разных внешних и внутренних факторов, в первую очередь юридическая форма хозяйствования и избранная система налогообложения. Влияют на выбор форм бухгалтерского учета также содержание форм финансовой, налоговой и статистической отчетности. В конечном результате выбор формы после анализа нужд в получении информации для управления и составление внешней отчетности зависит от руководителя фермерского хозяйства.

Ключевые слова: *фермерские хозяйства, формы бухгалтерского учета, налогообложение, двойная запись.*

The article analyses the legal base of Ukraine, which regulates the choice of the accounting forms for farms. Authors have approved the influence of significant number of the external and internal factors, such as legal form of an entity and taxation method, on the choice of the accounting form. Contents of financial, tax and statistics reports also pose a significant influence. As a result, after the analysis of information needs for management and reporting purposes option for the appropriate accounting form depends on the farm-owner.

Key words: *farms, accounting forms, taxation, double entry.*

Постановка проблеми. Фермерське господарство, згідно зі ст. 28 Закону України “Про фермерське господарство”, повинно з моменту його реєстрації вести бухгалтерський облік результатів діяльності, складати і подавати фінансову, статистичну та інші види звітності [1]. Одним з основних елементів системи бухгалтерського обліку є форма бухгалтерського обліку. Форма бухгалтерського обліку – це певна система регістрів бухгалтерського обліку, порядку і способу реєстрації та узагальнення в них інформації. Форму бухгалтерського обліку визначає певне поєднання хронологічного та систематичного обліку, форми зв’язку між обліковими регістрами, спосіб та техніка облікових записів [2]. Обрана форма бухгалтерського обліку фермерським господарством повинна забезпечувати складання фінансової, податкової, статистичної та управлінської звітності.

Отже, вибір оптимального варіанта форми ведення бухгалтерського обліку у фермерських господарствах є однією з проблем для фермера, а також предметом чисельних дискусій у науковому середовищі. У зв’язку з цим питання вибору форми бухгалтерського обліку фермерськими господарствами та її приведення у відповідність до потреб складання звітності та управління залишаються актуальними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питань застосування форм обліку у фермерських господарствах приділяли увагу вітчизняні та зарубіжні вчені, зо-

крема: І.Д. Ватуля, Л.О. Гладка, В.А. Дерій, А.В. Довбуш, М.Я. Дем'яненко, Г.Г. Кірейцев, М.М. Коцупатрий, О.С. Кривоконь, С.І. М'яка, М.Ф. Огійчук, Є.І. Степаненко, Н.Л. Правдюк, О.Д. Радченко, Т.М. Сторожук, Е.Н. Фахретдінова та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на численні галузеві наукові розробки, проблема удосконалення форм обліку для фермерських господарств, яка б враховувала специфіку їх роботи, залишається невирішеною, що не відповідає сучасним умовам господарювання.

Мета статті. Метою статті є обґрунтування вибору форми бухгалтерського обліку для фермерських господарств.

Виклад основного матеріалу. Серед дослідників існують різні думки щодо застосування форм обліку у фермерських господарствах. Н.А. Канцедал [3] вважає просту форму обліку без застосування подвійного запису прийнятною для застосування у господарствах сімейного типу, що займаються вузькоспеціалізованим виробництвом без залучення найманих працівників. Проста форма обліку з використанням подвійного запису пропонується для фермерських господарств із середньообліковою чисельністю працівників – не більше 10 осіб та площею землекористування до 100 га. В інших випадках, у разі відповідності підприємства критеріям віднесення до малих, пропонується застосовувати спрощену форму обліку, а при віднесенні до середніх та великих – форми обліку, які розроблені для використання Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій, затвердженого наказом Міністерства фінансів України від 30.11.1999 р. № 291 [4].

Н.В. Данік вважає, що для забезпечення більшої інформативної бази та визначення фінансового результату діяльності фермерських господарств ефективнішим є використання організації обліку з застосуванням спрощеного плану рахунків [5]. Тобто пропонує застосування спрощених форм обліку.

А. Довбуш, досліджуючи види фермерських господарств та їх вплив на вибір форми обліку, пропонує мікрогосподарствам (до 10 осіб, обсяг реалізації до 100 тис. євро) вести облік за простою формою, малим (до 10–50 осіб, обсяг реалізації до 100–500 тис. євро) – за простою, а великим (більше 50 осіб, обсяг реалізації понад 500 тис. євро) – за журнально-ордерною [6].

Російська дослідниця Е.Н. Фахретдінова пропонує вести облік у мікрогосподарствах (площа до 50 га, зайнятих до 15 осіб, обсяг виручки до 60 млн руб.) і малих господарствах (площа до 200 га, зайнятих до 100 осіб, обсяг виручки до 400 млн руб.) на основі регістрів без застосування системи рахунків, а в середніх господарствах (площа понад 200 га, зайнятих до 200 осіб, обсяг виручки до 1000 млн руб.) застосовувати спрощену форму обліку та спрощений план рахунків бухгалтерського обліку [7].

Інша російська дослідниця – О.І. Степаненко – просту форму обліку рекомендує для фермерських господарств з площею до 50 га та обсягом доходу до 1000 мінімальних місячних зарплат, а спрощену форму обліку із застосуванням подвійного запису в селянських господарствах, де ці показники перевищено [8].

О.А. Нестерук пропонує у фермерських господарствах вести Книгу обліку праці та її оплати, Журнал обліку коштів, Книгу обліку продукції й матеріально-виробничих запасів, Журнал обліку кредитів і розрахунків. Для визначення фінансового результату, ведення податкового обліку й складання податкової звітності, аналізу результатів діяльності запропонована Книга обліку доходів і витрат і Відомість фінансових результатів. Книга максимально пристосована для ведення податкового обліку й складання податкової звітності та дозволяє найбільш повно відбивати всі доходи й витрати господарства, вести детальний аналітичний облік доходів за різними джерелами їхнього надходження і витрат за кожною статтею витрат. Відомість фінансових результатів дозволяє визначити

підсумок всієї діяльності селянського господарства, а також проаналізувати структуру доходів за видами діяльності й витрат за статтями витрат [9]. Пропонована форма обліку не передбачає використання подвійного запису і за суттю є простою.

Досліджень думки керівників фермерських господарств щодо застосування певних форм обліку українськими науковцями у науковій періодиці бібліотеки ім. Вернадського ми не знайшли. Серед російських науковців такі дослідження проводились зокрема Н.А. Шиловою. Її соціологічні опитування голів фермерських господарств під час проведення занять з бухгалтерського обліку показали, що відображення господарських операцій на рахунках за допомогою подвійного запису, їх розподіл за регістрами бухгалтерського обліку й складання звітності є зрозумілішими й доступнішими, ніж проведення операцій за простою системою за принципом "витрата – дохід". Подвійний запис і система рахунків головам селянських господарств є кращим для практичної роботи та розвитку творчої думки у справі оптимізації виробничо-фінансових операцій і управління ними [10].

Багато авторів розглядають питання аутсорсингу бухгалтерських послуг у фермерських господарствах. Так, Я.І. Костецький зазначає, що у невеликих фермерських господарствах зарубіжних країн облік ведуть за простою схемою, використовуючи лише Журнал реєстрації господарських операцій, а в інших – фермери щомісячно направляють в облікове агентство заповнені первинні документи і після їх оброблення одержують звіт. При такій постановці обліку у фермера відпадає потреба в економічному аналізі, який здійснюють ті ж агентства [11]. Як нову форму організації обліку у фермерських господарствах, що полягає у наданні кваліфікованих послуг обслуговуючими сервісними кооперативами або сільськогосподарськими дорадчими службами, презентує також О.С. Кривоконь [12].

Щодо аутсорсингу послуг з бухгалтерського обліку, представляє інтерес також досвід США, де на певних територіях функціонують Бюро сільськогосподарського обліку, які після закінчення кожного фінансового року накопичують одержувану від фермерських господарств інформацію в комп'ютерних банках даних. Це полегшує ведення бухгалтерського обліку фермерами і позбавляє їх від необхідності створення власних баз даних, що пов'язане з високим рівнем трансакційних витрат сільськогосподарських товаровиробників. За фермерськими запитами Бюро надає господарствам інформацію для інформування банків і податкових інспекцій з метою проведення аналізу їх виробничо-господарської діяльності й оцінювання перспектив розвитку [13].

Аналіз вищеперелічених джерел свідчить, що окремі дослідники розглядають не всі фактори, які впливають на вибір форми бухгалтерського обліку, а також пов'язують форму бухгалтерського обліку з усіма вимогами інституційного середовища. Усі підприємства складають фінансову, податкову та статистичну звітність. Згідно з п. 2 ст. 3 Закону України "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні" [14] фінансова, податкова, статистична та інші види звітності, що використовують грошовий вимірник, ґрунтуються на даних бухгалтерського обліку. Отже, застосовувані фермерськими господарствами форми бухгалтерського обліку повинні забезпечувати накопичення інформації для складання усіх цих форм звітності. Проте жоден з перелічених дослідників не розглядав вибір форми обліку залежно від потреб накопичення інформації для формування статистичної звітності, зокрема для заповнення форм 50-сг "Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств" [15] та № 2-ферм "Основні показники діяльності фермерського господарства" [16]. Для заповнення цих форм у системі бухгалтерського обліку необхідно накопичувати інформацію за елементами і статтями витрат, доходами і витратами за кожним видом вироблюваної продукції рослинництва і тваринництва, деталізовану інформацію за

придбаними матеріальними ресурсами тощо, що вимагає застосування розвиненої системи робочого плану рахунків.

Найбільш повний перелік факторів, які впливають на вибір форми бухгалтерського обліку фермерським господарством, наводить Е.Н. Фахретдінова, а саме: розміри господарства; спеціалізація; юридичний статус; рівень товарності; наявність і чисельність найманих робітників; кваліфікація голови фермерського господарства у сфері бухгалтерського обліку; кількість членів селянського (фермерського) господарства; дохід від підприємницької діяльності; режим оподаткування; одержання субсидій.

Нами узагальнено дослідження факторів, що впливають на вибір форми обліку фермерським господарством, та доповнено новими, які наведено в табл. 1.

Таблиця 1

Фактори, що впливають на вибір форми обліку фермерським господарством

Фактори	**Характеристика**
Юридичний статус	Статус фізичної особи підприємця не вимагає складання фінансової та статистичної звітності, а статус акціонерного товариства вимагає безумовного використання повного плану рахунків та не допускає застосування простої і спрощеної форми обліку
Розмір підприємства	Площа сільськогосподарських угідь, поголів'я тварин і птиці тощо
Дохід від підприємницької діяльності	Просту та спрощену форму обліку можуть застосовувати мікропідприємства та малі підприємства
Розмаїтість діяльності	Рослинництво, тваринництво та їх структура
Кількість членів фермерського господарства	Чисельність
Наявність і чисельність найманих робітників	Середньоспискова чисельність
Відносини із системою оподаткування	Система оподаткування, звільнення від певних податків, зменшення ставок податків, надання пільг з оподаткування тощо
*Відносини з Державною службою статистики**	Перелік форм статистичної звітності та їх зміст
*Зміст фінансової звітності**	Зміст фінансової звітності вимагає накопичення інформації для заповнення її статей, що впливає на вибір форми обліку
Рівень кваліфікації	Рівень кваліфікації керівників та бухгалтерських кадрів підприємства та їх ініціативність тощо
*Вартість та якість аутсорсингу**	Вартість та якість аутсорсингу бухгалтерських послуг можуть бути вирішальними під час його вибору
Наявність технічного оснащення функцій управління	Комп'ютерна техніка, програмні продукти, засоби оргтехніки тощо
Тактика та стратегія розвитку підприємства	Мета і завдання розвитку підприємства на довгострокову перспективу, використання інвестицій, що очікуються, інновації, тактичні підходи до вирішення перспективних завдань
Одержання субсидій	Одержання субсидій залежить від юридичного статусу підприємства

Примітка: * доповнено.

На наш погляд, обираючи форму обліку фермерським господарством, треба враховувати насамперед вимоги нормативних документів щодо організації бухгалтерського обліку та оподаткування. Так, згідно зі ст. 28 Закону України "Про фермерське господарство" фермерське господарство веде бухгалтерський облік результатів своєї роботи і подає відповідним органам фінансову звітність, статистичну інформацію та інші дані, встановлені законодавством України [1]. Правові засади регулювання, організації, ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності в Україні визначає Закон України "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні" [14]. Згідно з цим Законом підприємство самостійно обирає форму бухгалтерського обліку як певну систему регістрів обліку, порядку і способу реєстрації та узагальнення інформації в них

з додержанням єдиних засад, встановлених цим Законом, та з урахуванням особливостей своєї діяльності і технології оброблення облікових даних.

Відповідно до п. 2 ст. 2 Закону України "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні" суб'єкти підприємницької діяльності, яким згідно з законодавством надано дозвіл на ведення спрощеного обліку доходів і витрат, ведуть бухгалтерський облік і подають фінансову звітність у порядку, встановленому законодавством про спрощену систему обліку і звітності.

Регулювання питань методології бухгалтерського обліку та фінансової звітності суб'єктів підпримницької діяльності здійснюється Міністерством фінансів України, яке затверджує національні положення (стандарти) бухгалтерського обліку, інші нормативно-правові акти щодо ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності.

Міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, у межах своєї компетенції, відповідно до галузевих особливостей розробляють на основі національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку методичні рекомендації щодо їх застосування.

Центральними органами влади розроблено та затверджено відповідні методичні рекомендації щодо форм обліку (табл. 2).

Таблиця 2

Затверджені в Україні форми бухгалтерського обліку

Назва методичних рекомендацій	Розробник	Затверджено	Форми обліку	Кількість журналів (основних регістрів)	Кількість відомостей (допоміжних регістрів)	Рекомендовано до застосування
Методичні рекомендації з організації та ведення бухгалтерського обліку в селянських (фермерських) господарствах [17]	Мінагрополітики	Наказ від 02.07.2001 № 189	Проста	1	–	Селянські (фермерські) господарства без залучення найманих працівників
			Спрощена	7	–	Селянські (фермерські) господарства
Методичні рекомендації по застосуванню регістрів бухгалтерського обліку малими підприємствами [18]	Мінфін	Наказ від 25.06.2003 № 422	Проста	1	1	Малі підприємства
			Спрощена	5 + оборотно-сальдова відомість	–	Малі підприємства
Методичні рекомендації із застосування регістрів бухгалтерського обліку малими підприємствами [19]	Мінфін	Наказ від 15.06.2011 № 720	Спрощена	4	5	Малі підприємства, що відповідають вимогам ст. 156 Податкового кодексу України
Методичні рекомендації по застосуванню регістрів бухгалтерського обліку [20]	Мінфін	Наказ від 29.12.2000 № 356	Журнально-ордерна	7 + Головна книга	17	Підприємствами й організаціями та іншими юридичними особами (крім банків і бюджетних установ)
Методичні рекомендації щодо застосування регістрів журнально-ордерної форми обліку для сільськогосподарських підприємств [21]	Мінагрополітики	Наказ від 04.06.2009 № 390	Журнально-ордерна	15 + Головна книга	45	Сільськогосподарські підприємства

Наведені в табл. 2 форми обліку передбачають використання подвійного запису, крім простої форми для селянських (фермерських) господарств. Згідно з п. 3 ст. 3 Закону України "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні" підприємства, які мають право ведення спрощеного обліку доходів і витрат та не зареєстровані платниками податку на додану вартість, можуть узагальнювати інформацію в регістрах бухгалтерського обліку без застосування подвійного запису. Отже, згідно з цим Законом та враховуючи вимоги Податкового кодексу України [22], проста форма обліку без застосування подвійного запису, яка затверджена Методичними рекомендаціями з організації та ведення бухгалтерського обліку в селянських (фермерських) господарствах, може бути застосована фермерськими господарствами, які:

– не зареєстровані платниками податку на додану вартість у зв'язку з тим, що обсяг оподатковуваних ПДВ операцій не перевищує 300 тис. грн з урахуванням ПДВ;

– за обсягом річного оподатковуваного доходу належать до IV або VI групи юридичних осіб, не є платниками податку на додану вартість та сплачують єдиний податок за ставкою 5 або 7 %.

Слід також зазначити, що норма Методичних рекомендацій з організації та ведення бухгалтерського обліку в селянських (фермерських) господарствах щодо дозволу вести бухгалтерський облік за простою формою селянським (фермерським) господарствам без залучення найманих працівників згідно з Законом України "Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні" не працює, адже в Законі застосування простої форми не пов'язане з залученням найманих працівників. Тобто навіть за наявності найманих працівників проста форма обліку без застосування подвійного запису може застосовуватись, якщо фермерське господарство відповідає зазначеним вище вимогам. В інших випадках фермерські господарства можуть використовувати форми обліку, які ґрунтуються на подвійному записі.

На вибір форми бухгалтерського обліку впливає також юридична форма господарювання та податкове законодавство. Можливості застосування певних форм бухгалтерського обліку залежно від цих факторів наведено в табл. 3.

Значні зміни в організацію бухгалтерського обліку вносить застосування комп'ютерної техніки, тому основним напрямком вдосконалення обліку у фермерських господарствах слід вважати його автоматизацію з використанням автоматизованого робочого місця (АРМ) бухгалтера. Дослідження Л.Б. Гнатишин показують, що для фермерських господарств проблема автоматизації процесу обліку і створення АРМ фермера вирішується набагато краще, ніж у колективних сільськогосподарських підприємствах, оскільки не потребує утворення великих і громіздких пакетів програм, для роботи з якими необхідний щонайменше середній рівень кваліфікації як в обліковій справі, так і в роботі з персональним комп'ютером. Тобто АРМ фермера повинно забезпечити роботу в діалоговому режимі, контролювати результати обчислень, здійснювати повторний розрахунок. Тому основна концепція побудови АРМ бухгалтера фермерського господарства полягає в централізації автоматизованої обробки інформації безпосередньо на робочому місці облікового працівника з використанням персональних баз даних [23].

В.І. Корнюшин вважає можливим застосування фермерськими господарствами програм у вигляді універсальних заготовок, з яких за допомогою спеціальних налаштувань можна зробити програму, яка підходить до будь-якої фірми. Такі універсальні програми є більш стійкими, вільними від помилок, не пов'язані з конкретною специфікою тієї чи іншої фірми, менш уразливі від швидко змінюваного законодавства. На ринку програмних продуктів класу міні-бухгалтерія розповсюдження отримали "Міні-бухгалтерія" (фірма "1С", Москва), "Бухгалтерія малого підприємства" (фірма "Фор", Москва), "Фінанси без проблем" ("Хакерс-Дизайн", Маріуполь) та інші. Ці програмні продукти орієнтовані переважно на фінансовий облік і реалізують функції синтетичного та вартісного аналітичного обліку та дозволяють формувати звітність [24].

Таблиця 3

Система оподаткування та рекомендовані форми обліку

Форма господарювання	Показники					Звільнення від оподаткування					
	Режим оподаткування	Обсяг доходу	Чисельність найманих осіб	Ставка податку	Форма обліку	Податок на прибуток	ПДВ	Збір за провадження деяких видів підприємницької діяльності	Збір на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства	Земельний податок	Збір за спеціальне використання води
Фізична особа-підприємець:	На єдиному податку:										
	II група	До 1,0 млн грн	Макс. 10	2–20 % МЗП	Книга обліку доходів	+	±	+	+	+	–
	III	До 3,0 млн грн	Макс. 20	5 % доходу	Книга обліку доходів	+	+	+	+	+	–
	V група	До 20,0 млн грн	Не обмежена	7 % доходу	Книга обліку доходів	+	+	+	+	+	–
Юридична особа: фермерське господарство	Фіксований сільськогосподарський	Частка доходу від сільськогосподарського товаровиробництва дорівнює або перевищує 75 %	Не обмежена	0,03–0,15 % нормативної оцінки землі	Рекомендації № 189 [17] або № 390 [21]	+	–	+	–	+	+
	IV група	До 5,0 млн грн	Макс. 50	5 % доходу	Рекомендації № 189 [17]	+	+	+	+	+	–
	VI група	До 20,0 млн грн	Не обмежена	7 % доходу	Рекомендації № 189 [17]	+	+	+	+	+	–
	Загальна система оподаткування	Понад 20 млн грн	Не обмежена	Загальна ставка оподаткування прибутку	Рекомендації № 189 [17] або № 390 [21]	–	+	–	–	–	–
	Спрощений облік доходів і витрат (п. 154.6 ПКУ)	До 3,0 млн грн	Макс. 20	0 % на прибуток	Рекомендації № 720 [19]	0 %	–	–	–	–	–

Крім того, на ринку програмних продуктів пропонуються бухгалтерські програми "Бест" та "Акцент", які переважно орієнтовані на малі підприємства торгівлі та/або послуг і вимагають адаптації до виробничої діяльності. Така переробка конфігурації програм, початково не пристосованих до ведення обліку в сільському господарстві, буде коштувати дорожче, ніж покупка самої програми, що є економічно не доцільним.

Розроблені також окремі галузеві рішення для ведення обліку показників молочного скотарства, свинарства ("Акцент – племінний облік у свинарстві"), кролівництва ("Автоматизована система племінного обліку кролів") і т. ін. Ці програми спрямовані, насамперед, на здійснення обліку і контролю виробничих показників (раціон, рух поголів'я тощо). Вони можуть застосовуватись також і фермерськими господарствами, однак, не дають можливості повністю автоматизувати обліковий процес. Фермеру доведеться окремо вести облік багатьох ділянок і складати звітність.

І.Д. Ватуля та Л.О. Гладка зазначають, що спеціалізованих бухгалтерських програм для фермерських господарств немає. Залишаються до вибору програми "Парус" або "1С: Бухгалтерія". Проте ці програми досить дорогі й їх можливості фермерським господарством будуть використані незначною мірою.

Так, серед програмних продуктів 1С для обліку на сільськогосподарських підприємствах призначені "1С: Предприятие 8. Управление сельскохозяйственным предприятием для Украины" (від 25 до 470 тис. грн залежно від чисельності автоматизованих робочих місць), "1С: Предприятие 8. Бухгалтерия сельскохозяйственного предприятия для Украины" (від 5 до 12 тис. грн), "1С: Предприятие 8. Бухгалтерия элеватора, мельницы и комбикормового завода для Украины" (від 8 до 20 тис. грн), "1С: Предприятие 8. Селекция в животноводстве. Свиноводство для Украины" (від 3 до 33 тис. грн), "1С: Предприятие 8. Молокозавод", "1С: Предприятие 8. Спутниковый мониторинг".

Серед програм корпорації "Парус" (м. Київ) для обліку в сільському господарстві є лише "Комплексна система управління підприємством з переробки молочної сировини".

У зв'язку з цим І.Д. Ватуля та Л.О. Гладка пропонують під час застосування простої форми обліку для фермерських господарств використовувати Журнал обліку господарських операцій, який вести в редакторі електронних таблиць Exel з використанням формул для горизонтальних та вертикальних підрахунків [25].

Висновки і пропозиції. На підставі проведеного дослідження можна зробити такі висновки і пропозиції:

1. Серед науковців існує багато думок щодо застосування форм бухгалтерського обліку фермерськими господарствами. Більшість досліджень щодо форм бухгалтерського обліку фермерських господарств не є системними, оскільки не враховують усіх факторів, які впливають на вибір форми бухгалтерського обліку, а також потреб в отримання інформації для внутрішньої, призначеної для управління підприємством, та всієї зовнішньої звітності.

2. Аналіз наукових та нормативних джерел вказує, що на вибір форми обліку фермерським господарством впливають як зовнішні, так і внутрішні фактори. З зовнішніх факторів найбільший вплив здійснює інституційне середовище, а саме оподаткування і зміст зовнішньої звітності, а з внутрішніх – кваліфікація відповідального за ведення бухгалтерського обліку, стратегія розвитку та вартість аутсорсингу.

3. Застосування простої форми обліку без використання подвійного запису є недостатнім для забезпечення вимог інституційного середовища, насамперед щодо фінансової, податкової та статистичної звітності, що зумовлює необхідність використання подвійного запису та застосування більш розвинених спрощеної або повної форми обліку.

4. Особливості діяльності фермерських господарств потребують розроблення для них спеціалізованих бухгалтерських програм, з якими можна працювати в діалоговому режимі та які легко адаптуються до змін законодавства.

5. У кінцевому результаті вибір форми бухгалтерського обліку після аналізу потреб в отриманні інформації для управління та складання зовнішньої звітності залежить від керівника фермерського господарства.

Список використаних джерел

1. *Про фермерське* господарство [Електронний ресурс] : Закон України від 19.06.2003 № 973-IV. – Режим доступу : http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1088.283.2.

2. *Лень В. С.* Бухгалтерський облік в Україні. Основи та практика : навч. посіб. / В. С. Лень, В. В. Гливенко. – Вид. 4-те. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2012. – 744 с.

3. *Канцедал Н. А.* Варіативний підхід до вибору форми обліку фермерських господарств [Електронний ресурс] / Н. А. Канцедал. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Natural/Vzhdtu/econ /2009_2/9.pdf.

4. *План* рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій [Електронний ресурс] : Наказ Міністерства фінансів України від 30.11.1999 р. № 291. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua›go/z0893-99.

5. *Данік Н. В.* Особливості ведення обліку фермерських господарств [Електронний ресурс] / Н. В. Данік // Інноваційна економіка. – 2011. – № 1. – С. 101–104. : Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/inek/2011_1/101.pdf.

6. *Довбуш А.* Види фермерських господарств та їх вплив на побудову бухгалтерського обліку / *А.* Довбуш // Економічний аналіз. – 2008. – Вип. 3 (19). – С. 280–282.

7. *Фахретдинова Э. Н.* Развитие методического обеспечения бухгалтерского учета в крестьянских (фермерских) хозяйствах [Электронный ресурс] : автореф. дис. … канд. экон. наук / Э. Н. Фахретдинова. – Казань : Казанский государственный аграрный университет, 2011. – Режим доступа : http://economy-lib.com/razvitie-metodicheskogo-obespecheniya-buhgalterskogo-ucheta-v-krestyanskih-fermerskih-hozyaystvah# ixzz2KvDzZSmL.

8. *Степаненко Е. И.* Учет и отчетность в крестьянских (фермерских) хозяйствах [Электронный ресурс] : автореф. дис. … канд. экон. наук / Е. И. Степаненко. – Орел : Орловский государственный технический университет, 2003. – Режим доступа : http://economy-lib.com/uchet-i-otchetnost-v-krestyanskih-fermerskih-hozyaystvah.

9. *Нестерук О. А.* Развитие бухгалтерского учета в крестьянских фермерских хозяйствах [Электронный ресурс] : автореф. дис. … канд. экон. наук / О. А. Нестерук. – Ростов-на-Дону, 2009. – Режим доступа : http://www. ceninauku.ru/page_12055.htm.

10. *Шилова Н. А.* Оптимизация бухгалтерского учета на малых предприятиях аграрного сектора экономики [Электронный ресурс] : автореф. дис. … канд. экон. наук / Н. А. Шилова. – Ставрополь, 2006. – 18 с. – Режим доступа : http://economy-lib.com/optimizatsiya-buhgalterskogo-ucheta-na-malyh-predpriyatiyah-agrarnogo-sektora-ekonomiki.

11. *Костецький Я. І.* Облік та аналіз діяльності фермерських господарств [Електронний ресурс] : автореф. дис. ... канд. екон. наук / Я. І. Костецький. – Тернопіль : Тернопільський державний економічний університет, 2006. – 19 с. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/chem_biol/nvnau/2009_142_1/09kyi.pdf.

12. *Кривоконь О. С.* Організація обліку та контролю діяльності фермерських господарств : автореф. дис. … канд. екон. наук : спец. 08.06.04 / О. С. Кривоконь. – К. : Нац. аграр. ун-т, 2006. – 21 с.

13. *Застрожніков А. Г.* Місце і роль фермерських господарств в системі агробізнесу / А. Г. Застрожніков // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). – Мелітополь : Люкс, 2010. – № 2. – С. 106–116.

14. *Про бухгалтерський* облік та фінансову звітність в Україні [Електронний ресурс] : Закон України від 16.07.1999 № 996–XIV. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=996-14.

15. *Форма № 50-сг* "Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws /show/z1303-07.

16. *Форма № 2-ферм* “Основні показники діяльності фермерського господарства” [Електронний ресурс] : Наказ Держстату України від 14.06.2013 № 181. – Режим доступу : http://interbuh.com.ua›ua/documents/oneregulations/8015.

17. *Методичні* рекомендації з організації та ведення бухгалтерського обліку в селянських (фермерських) господарствах [Електронний ресурс] : Наказ Мінагрополітики від 02.07.2001 № 189. – Режим доступу : http://zakon.nau.ua/doc/?code=v0189555-01.

18. *Методичні* рекомендації по застосуванню регістрів бухгалтерського обліку малими підприємствами [Електронний ресурс] : Наказ Мінфіну від 25.06.2003 № 422. – Режим доступу : http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=293593.

19. *Методичні* рекомендації із застосування регістрів бухгалтерського обліку малими підприємствами [Електронний ресурс] : Наказ Мінфіну від 15.06.2011 № 720. – Режим доступу : http://interbuh.com.ua›ua/view/oneregulations/2046.

20. *Методичні* рекомендації по застосуванню регістрів бухгалтерського обліку [Електронний ресурс] : Наказ Мінфіну від 29.12.2000 № 356. – Режим доступу : http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=293587.

21. *Методичні* рекомендації щодо застосування регістрів журнально-ордерної форми обліку для сільськогосподарських підприємств [Електронний ресурс] : Наказ Мінагрополітики від 04.06.2009 № 390. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/ l_doc2.nsf/link1/FIN48748.html.

22. *Податковий* кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 02.12.2010 № 2755–VI. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17.

23. *Гнатишин Л.* Механізми відтворення власного капіталу фермерських господарств [Електронний ресурс] / Л. Гнатишин // Вісник Львівського національного аграрного університету. – 2013. – № 20. – С. 157–161. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vldau_2013_20_27.pdf.

24. *Корнюшин В. И.* Бухгалтерские информационные системы [Электронный ресурс] / В. И. Корнюшин. – М. : МИЭМП, 2010. – 112 с. – Режим доступу : http:// www.razym.ru/biz/buhuchet/133177-kornyushin-vi-buhgalterskie-informacionnye-sistemy.html.

25. *Ватуля І. Д.* Організація обліку у фермерських господарствах : навч. посіб. / І. Д. Ватуля, Л. О. Гладка. – К. : ЦУЛ, 2009. – 312 с.

УДК 657

О.С. Петрицька, канд. екон. наук
Хмельницький національний університет, м. Хмельницький, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ОБЛІКОВОЇ ПОЛІТИКИ НА ДЕРЖАВНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

О.С. Петрицкая, канд. экон. наук
Хмельницкий национальный университет, г. Хмельницкий, Украина

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ УЧЕТНОЙ ПОЛИТИКИ НА ГОСУДАРСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

Olha Petrytska, PhD in Economics
Khmelnytskiy National University, Khmelnytskiy, Ukraine

FEATURES OF FORMATION OF ACCOUNTING POLICY FOR PUBLIC ENTERPRISES

Розглянуто особливості формування облікової політики на державних підприємствах, значну увагу приділено діючому нормативному порядку обліку розподілу прибутку державного підприємства. Розкрито вимоги до наказу про облікову політику, а також наведено характеристику випадків його зміни.

***Ключові слова**: державне підприємство, облікова політика, елементи облікової політики, принципи, методи.*

Рассмотрены особенности формирования учетной политики на государственных предприятиях, значительное внимание уделено действующему нормативному порядку учета распределения прибыли государственного предприятия. Раскрыты требования к приказу об учетной политике, а также дана характеристика случаев его изменения.

***Ключевые слова**: государственное предприятие, учетная политика, элементы учетной политики, принципы, методы.*

In the article the features of forming of registration politics are considered on state enterprises, considerable attention is spared to the operating normative order of account of distribution of profit of state enterprise. Requirements are exposed to the order about registration politics, and also the brought description over of cases of his change..

***Key words**: state enterprise, accounting policy, the accounting policy elements, principles, methods.*

Постановка проблеми. В Україні є значний за розміром державний сектор, що спричиняє пошук шляхів найбільш ефективного управління державною власністю, зокрема оптимізації фінансових відносин між державою та підприємствами державної форми власності. Умовою забезпечення вказаного напряму є налагодження обліку на державних підприємствах, виходячи з особливостей їх статусу. Ефективна та раціональна організація бухгалтерського обліку на підприємстві починається з розроблення його облікової політики, яка передбачає вибір комплексу методичних прийомів, способів і процедур організації та ведення бухгалтерського обліку підприємства з числа загальноприйнятих у державі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питаннями формування облікової політики, її основних принципів та методів займались такі відомі науковці, як: Ф. Бутинець, П. Житний, М. Пушкар, В. Сопко та ін.

Зокрема, питаннями формування облікової політики державних підприємств опікувались такі провідні економісти, як Т. Войтенко, Н. Костенко, Ю. Рудченко, Л. Солошенко та ін.

Проте, незважаючи на значні наукові напрацювання, питання формування облікової політики державних підприємств потребують подальших теоретичних та практичних розробок.

Метою статті є дослідження процесу формування облікової політики на державних підприємствах.

Виклад основного матеріалу. Державні підприємства є важливим і об’єктивно необхідним елементом структури сучасного суспільства, пов’язаним із роллю держави в соціально-економічному розвитку, наявністю потреб, задоволення яких не може забезпечити приватне підприємство і в інтересах якого є отримання високого прибутку. За допомогою державних підприємств держава вирішує багато економічних і соціальних завдань, пов’язаних із вирішенням загальнонаціональних проблем.

Незважаючи на активне створення останнім часом підприємств, заснованих на приватній власності, на сьогодні в Україні суб'єкти господарювання державного сектору економіки становлять значну частку в загальному обсязі всіх суб'єктів господарювання та продовжують відігравати важливу роль у національному товаровиробництві.

У сучасній економічній теорії критерієм віднесення підприємств до державних здебільшого вважають форму власності. Так, державними прийнято вважати такі підприємства, які перебувають прямо чи опосередковано під впливом центрального або місцевого органу державної влади та мають майно, бюджет та рахунки. Згідно з прийнятим визначенням, державним є підприємство, основні засоби якого перебувають у державній власності, а керівники призначаються або наймаються за контрактом державними органами.

Відповідно до ч. 2 ст. 22 Господарського кодексу України суб'єктами господарювання державного сектору економіки є суб'єкти, що діють на основі лише державної власності, а також суб'єкти, державна частка у статутному капіталі яких перевищує 50 % чи становить величину, яка забезпечує державі право вирішального впливу на господарську діяльність цих суб'єктів [1].

Самі по собі державні підприємства є в усіх без винятку країнах. Основна мета їх діяльності полягає в реалізації пріоритетних загальнодержавних науково-виробничих і науково-технічних програм, розбудові виробничої та соціальної інфраструктури, необхідної для нормального функціонування та розвитку соціально-економічної системи. Отже, можна зробити висновок про необхідність та доцільність існування в сучасних ринкових умовах державних підприємств. Це пояснюється тим, що держава має бути гарантом стабільності, недоторканності та правопорядку, а державні підприємства є засобом досягнення цього, оскільки саме вони спроможні протистояти стихійним силам ринку та діяти там, де приватний власник є неефективним. Водночас, варто наголосити, що основним призначенням державних підприємств, крім надання товарів, послуг і благ, є досягнення економічного та соціального ефекту в країні, що є запорукою захисту держави, її загальнонаціональних інтересів, цілісності, правопорядку і безпеки.

Державні підприємства, як і всі інші суб'єкти господарювання, зобов'язані вести оперативний і бухгалтерський облік господарських операцій, складати фінансову, податкову та статистичну звітність згідно з законодавством України.

Як вже зазначалось, ефективна та раціональна організація бухгалтерського обліку на підприємстві починається з розроблення облікової політики. Формуючи облікову політику, підприємство має обирати принципи, методи та процедури обліку так, щоб достовірно відобразити фінансовий стан, результати своєї фінансово-господарської діяльності, а також забезпечити порівнянність фінансових звітів. Прийняття підприємством облікової політики забезпечує організацію бухгалтерського обліку відповідно до показників форм річної фінансової звітності, зменшує трудомісткість і тривалість формування фінансової звітності, забезпечує використання оптимальних методів облікових робіт для отримання очікуваних результатів фінансово-економічної діяльності підприємства.

Виходячи з вимог п. 6 розділу 4 НП(С)БО 1, підприємство має висвітлювати обрану облікову політику через опис: принципів оцінки статей звітності; методів обліку щодо окремих статей звітності [2].

Отже, основна інформація, яку має містити облікова політика, – це опис принципів оцінки статей звітності підприємства та обрання одного із запропонованих нормативно-правовими актами методів обліку, яких потрібно неухильно дотримуватися.

Головне призначення облікової політики полягає в обранні найбільш релевантних методів бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності для конкретного підприємства. Облікова політика має будуватися на основних принципах бухгалтерського

обліку та фінансової звітності, а саме: обачності, повного висвітлення, автономності, послідовності, безперервності, нарахування та відповідності доходів і витрат, превалювання сутності над формою, історичної (фактичної) собівартості, єдиного грошового вимірника, періодичності [3]. Аналогічно з підприємствами інших форм власності, облікова політика державного підприємства визначається на основі положень (стандартів) бухгалтерського обліку, в наказі також мають бути відображені методи оцінювання, обліку і процедур, які має застосовувати підприємство.

Особливості обліку на державних підприємствах узагальнені у Положенні про порядок бухгалтерського обліку окремих активів та операцій підприємств державного, комунального секторів економіки і господарських організацій, які володіють та/або користуються об'єктами державної, комунальної власності, затвердженому наказом Міністерства фінансів України від 19.12.2006 р. № 1213 (далі Положення № 1213) [4]. Положення № 1213 визначає методику відображення в бухгалтерському обліку активів та операцій, які мають особливий характер, зумовлений правовим статусом державного і комунального майна та законодавчим регулюванням діяльності суб'єктів державного, комунального секторів економіки й управління об'єктами державної власності.

Відповідно до п. 1 розділу ІІ Положення № 1213 облікова політика підприємств державного, комунального секторів економіки визначається у розпорядчому документі, який приймається підприємством і погоджується органом, до сфери управління якого воно належить, або уповноваженим органом відповідно до установчих документів. У розпорядчому документі про облікову політику має бути встановлено методи оцінювання, обліку і процедур, які має застосовувати підприємство та щодо яких нормативно-правовими актами з бухгалтерського обліку передбачено більш ніж один їх варіант, та порядок організації бухгалтерського обліку. У п. 2 розділу ІІ Положення № 1213 деталізовано обов'язкові елементи наказу про облікову політику державного підприємства.

У розділі ІІІ Положення № 1213 окреслено порядок відображення в обліку активів державних (комунальних) підприємств. Важливою особливістю, що оговорена в Положенні, є порядок відображення в обліку земельних ділянок, отриманих на праві постійного користування. Так, вартість права постійного користування земельними ділянками державні (казенні) та комунальні підприємства відображають у складі нематеріальних активів у порядку, установленому Положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 8 "Нематеріальні активи".

Положенням також узгоджено порядок відображення в обліку майна, що є державною чи комунальною власністю (житловий фонд, об'єкти соціальної інфраструктури, нерухоме майно, інше окреме індивідуально визначене майно, у тому числі об'єкти незавершеного будівництва тощо) підприємствами недержавної форми власності, якщо таке майно не ввійшло до їх статутних капіталів у процесі приватизації, але перебуває в їх володінні чи користуванні. Відповідно до встановлених правил такі об'єкти включаються до власних основних засобів, інших необоротних матеріальних активів чи незавершених капітальних інвестицій у порядку, визначеному П(С)БО 7 "Основні засоби", з відкриттям окремих субрахунків третього порядку із зазначенням належності до державної або комунальної власності. При цьому переоцінка таких основних засобів може проводиться тільки за погодженням з уповноваженим органом.

Визнання в обліку основних засобів та інших необоротних матеріальних активів, що отримані підприємством у результаті приватизації, але не увійшли до статутного капіталу, обліковується за кредитом рахунку 425 "Інший додатковий капітал": Дебет 10,11 – Кредит 425. Нарахування амортизації на такі основні засоби та інші необоротні матеріальні активи відображається збільшенням витрат звітного періоду та суми зносу. Одночасно у сумі, пропорційній нарахованій амортизації, визнається дохід, який відобра-

жається за дебетом субрахунку 425 "Інший додатковий капітал" та кредитом рахунку 74 "Інші доходи". При передачі таких необоротних активів за рішенням органу приватизації чи іншого уповноваженого органу залишкова вартість об'єктів, що передаються, відображається за кредитом субрахунку 746 "Інші доходи від звичайної діяльності" і дебетом субрахунку 425 "Інший додатковий капітал".

Суму пайової участі підприємств у фінансуванні видатків, пов'язаних з утриманням безоплатно переданих об'єктів житлового фонду та інших об'єктів соціальної інфраструктури, відображають за дебетом субрахунку 949 "Інші витрати операційної діяльності" і кредитом рахунку 31 "Рахунки в банках".

Гудвіл, що виник у процесі приватизації (корпоратизації), не амортизується. Повністю або частково він може бути списаний за рішенням уповноваженого органу влади із відображенням за дебетом рахунку 45 "Вилучений капітал" та кредитом рахунку 19 "Гудвіл". Після внесення змін до установчих документів щодо зменшення розміру статутного капіталу підприємства на вартість списаного гудвілу – дебет рахунку 40 "Статутний капітал" та кредит рахунку 45 "Вилучений капітал".

Слід зазначити, що у червні 2013 року затверджено Методичні рекомендації щодо облікової політики підприємства № 635, де також деталізовано обов'язкові елементи розпорядження про облікову політику [5]. Для державних підприємств цим документом передбачено в розпорядчий документ (наказ) включати порядок виплат, які здійснюються за рахунок прибутку. У документі зазначено, що облік розподілу прибутку підприємствами державного, комунального секторів економіки відповідно до фінансового плану відображається у порядку, наведеному в розділі 4 Положення № 1213. При цьому розпорядчим документом підприємства має бути визначено застосування порядку виплат, які здійснюються за рахунок прибутку (у тому числі визначається їх вичерпний склад).

Отже, звернемо увагу на діючий нормативний порядок обліку розподілу прибутку державного підприємства. У розділі IV Положення № 1213 визначено порядок обліку, розподілу прибутку підприємств державного, комунального секторів економіки.

Порядок використання прибутку (доходу) суб'єкта господарювання визначає власник (власники) або уповноважений ним орган відповідно до законодавства та установчих документів (ч. 3 ст. 142 Господарського кодексу України) [1]. Відповідно до ст. 142 Господарського кодексу України державні комерційні підприємства утворюють за рахунок прибутку (доходу) спеціальні (цільові) фонди, призначені для покриття витрат, пов'язаних з їхньою діяльністю, а саме: амортизаційний фонд; фонд розвитку виробництва; фонд споживання (оплати праці); резервний фонд; інші фонди, передбачені статутом підприємства [1].

Зазначимо, що розподіл прибутку державних підприємств та господарських товариств, у статутних фондах яких більше ніж 50 % акцій (часток, паїв) належить державі, здійснюється відповідно до фінансового плану, затвердженого органом, у сфері управління якого перебуває підприємство. Порядок відображення в обліку розподілу прибутку підприємств державного, комунального секторів економіки наведено у розділі IV Положення № 1213 [4], а саме: спрямування підприємствами державного, комунального секторів економіки частини чистого прибутку на квартальну і річну дату балансу відображається:

1) частина чистого прибутку на розвиток виробництва: Д-т 443 "Прибуток, використаний у звітному періоді" і К-т 426 "Фонди спеціального призначення";

2) здійснення капітальних інвестицій за рахунок фонду розвитку виробництва: Д-т 4261 "Фонд розвитку виробництва" і К-т 4262 "Використання фонду розвитку виробництва";

3) матеріальне заохочення працівників: Д-т 443 "Прибуток, використаний у звітному періоді" і К-т 66 "Розрахунки за виплатами працівникам";

4) спрямування частини чистого прибутку на створення інших фондів: Д-т 443 "Прибуток, використаний у звітному періоді" і К-т 426 "Фонди спеціального призначення" (субрахунок 4263 "Інші фонди");

5) використано кошти інших фондів: Д-т 426 “Фонди спеціального призначення” (субрахунок 4263 "Інші фонди") і К-т 4264 "Використання інших фондів";

6) частину чистого прибутку підприємства перераховано до бюджету відповідно до законодавства: Д-т 443 "Прибуток, використаний у звітному періоді" і К-т 67 «Розрахунки з учасниками»;

7) за рахунок чистого прибутку здійснені відрахування у централізований фонд відповідно до законодавства та установчих документів: Д-т 443 "Прибуток, використаний у звітному періоді" і К-т 682 " Внутрішні розрахунки".

Розроблення і прийняття облікової політики має ґрунтуватись на вивченні нормативної бази діяльності і ведення облікових робіт, на вивченні ринкового середовища, а також має враховувати потенціал і перспективи розвитку підприємства. Безпосередню участь при формуванні облікової політики, а також відповідальність за її формування, переважно, беруть на себе директор і головний бухгалтер. Планово-економічна та інші служби підприємства, відповідальні за планування таких важливих показників, як собівартість виробленої і реалізованої продукції, класифікації витрат, амортизації тощо, розробляють і вносять пропозиції з питань формування облікової політики.

Облікова політика приймається на кілька років і не має змінюватись щорічно. В Україні це визначається принципом бухгалтерського обліку, а саме принципом послідовності. Відповідно до Положення № 1213 облікова політика може змінюватися у разі, якщо: змінюються вимоги установчих документів підприємства; змінюються вимоги органу, який здійснює функції з державного регулювання методології бухгалтерського обліку і фінансової звітності, та органу управління. Перегляд окремих положень облікової політики також можливий за умови, якщо зміни облікової політики забезпечать більш достовірне відображення подій (господарських операцій) у бухгалтерському обліку і фінансовій звітності. Цей факт має бути підтверджений відповідними обґрунтуваннями бухгалтерської служби (бухгалтера).

Змінюючи облікову політику, слід пам’ятати, що п. 12 П(С)БО 6 у такому разі вимагає належним чином відображати вплив зміни облікової політики на події та операції минулих періодів – за рахунок: коригування сальдо нерозподіленого прибутку на початок звітного року; повторного подання порівняльної інформації за попередні звітні періоди. У міжнародній практиці такий механізм визначено як ретроспективний метод коригування фінансової звітності. При цьому ретроспективне відображення змін полягає в застосуванні новообраної облікової політики до подій та операцій так, неначе така нова облікова політика застосовувалася завжди, а не з моменту її встановлення. Тобто коригування впливає на показники не тільки поточного та майбутніх періодів, а й на показники попередніх звітних періодів.

Якщо суму коригування нерозподіленого прибутку минулого звітного періоду достовірно визначити неможливо, то відображення змін облікової політики вважають перспективним, яке полягає в поширенні впливу облікової політики на події та операції, що відбуваються після дати внесення зміни до облікової політики. У такому разі жодних коригувань показників минулих звітних періодів (щодо сальдо нерозподіленого прибутку на початок періоду, стосовно відображеної у звітності суми чистого прибутку або збитку) не провадиться і порівняльна інформація повторно не подається.

Зміни облікової політики оформлюються в тому самому порядку, що і вже прийнята підприємством облікова політика – відповідним розпорядчим документом (наказом). Облікова політика підприємства та її зміни наводяться у примітках до річної фінансової

звітності (у формі опису або долучення до звітності копії розпорядчого документа про установлення або змінення облікової політики).

Висновки. В умовах переходу України до ринкових умов господарювання і виходу її на міжнародну арену великого значення набуває бухгалтерський облік. Адже його першочерговим завданням є надання повної, достовірної і зрозумілої облікової інформації зовнішнім і внутрішнім користувачам для прийняття ними важливих економічних рішень. Така інформація міститься у фінансовій звітності, складеній за певними правилами, вимогами та нормами. Достовірну, повну та зрозумілу фінансову звітність можливо одержати лише в тому випадку, коли на підприємстві чітко сформована облікова політика. Облікова політика є важливим інструментом управління процесом ведення бухгалтерського обліку і складання фінансової звітності, оскільки вона відображає принципи, методи і процедури ведення обліку і складання фінансової звітності. Від облікової політики залежить ефективність управління бухгалтерським обліком, фінансово-господарською діяльністю державних підприємств та стратегія їх розвитку на тривалу перспективу.

Список використаних джерел

1. *Господарський* кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua.

2. *Національне* положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» [Електронний ресурс] : затв. наказом Міністерства фінансів України від 07.02.2013 № 73. – Режим доступу : http://www.dinai.com/Docs/nsbu/standart-1.doc.

3. *Про бухгалтерський* облік та фінансову звітність в Україні : Закон України від 16 липня 1999 р. // Все про бухгалтерський облік. – 2005. – № 27. – С. 2–5.

4. *Про порядок* бухгалтерського обліку окремих активів та операцій підприємств державного, комунального секторів економіки і господарських організацій, які володіють та/або користуються об’єктами державної, комунальної власності [Електронний ресурс] : затв. наказом Міністерства фінансів України від 19.12.2006 р. № 1213 (із змінами і доповненнями). – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1363-06.

5. *Про затвердження* Методичних рекомендацій щодо облікової політики підприємства та внесення змін до деяких наказів Міністерства фінансів України [Електронний ресурс] : Наказ Міністерства фінансів України від 27.06.2013 р. № 635. – Режим доступу : http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id =382876&cat_id=293537.

6. *Положення* (стандарт) бухгалтерського обліку 6 «Виправлення помилок і зміни у фінансових звітах» [Електронний ресурс] : затв. наказом Міністерства фінансів України від 28.05.99 р. № 137 (із змінами і доповненнями). – Режим доступу : http://www.dinai.com/Docs/nsbu/standart-6.doc.

УДК 657

В.В. Рядська, канд. екон. наук
Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана, м. Київ, Україна

АНАЛІЗ ЗМІСТУ РОБОЧОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ В АУДИТІ

В.В. Рядская, канд. экон. наук
Киевский национальный экономический университет им. В. Гетьмана, г. Киев, Украина

АНАЛИЗ СОДЕРЖАНИЯ РАБОЧЕЙ НЕЗАВИСИМОСТИ В АУДИТЕ

Valentyna Riadska, PhD in Economics
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Kyiv, Ukraine

ANALYSIS OF CONTENT OF WORKING INDEPENDENCE IN AUDIT

Досліджено зміст та складові робочої незалежності в аудиті. Робоча незалежність включає два взаємоузгоджених рівні: рівень суб'єкта аудиторської діяльності та рівень фахівця (аудитора). Доведено, що забезпечення незалежності на рівні суб'єкта аудиторської діяльності має на меті досягнення найвищого рівня репутації та створення умов для забезпечення дотримання незалежності фахівцями під час виконання завдання, а на рівні фахівця (аудитора) – дотримання принципів чесності та об'єктивності у процесі виконання завдання та формування судження про достовірність фінансової інформації.

Ключові слова: *аудиторська діяльність, професійна етика, професійна незалежність в аудиті.*

Исследовано содержание и составляющие рабочей независимости в аудите. Рабочая независимость включает два взаимосогласованных уровня: уровень субъекта аудиторской деятельности и уровень специалиста (аудитора). Доказано, что обеспечение независимости на уровне субъекта аудиторской деятельности имеет целью достижение высокого уровня репутации и создание условий для обеспечения соблюдения независимости специалистами во время выполнения задания, а на уровне специалиста (аудитора) – соблюдение принципов честности и объективности в процессе выполнения задания и формирования суждения о достоверности финансовой информации.

Ключевые слова: *аудиторская деятельность, профессиональная этика, профессиональная независимость в аудите.*

It was assessed the content and components of the auditor independence. Auditor independence includes two mutually agreed levels: the subject of audit activity and the expert (auditor). It was proved that providing of the independence at the level of the audit activity subject is aimed at achievement of the highest level of reputation as well as creation of the conditions for the auditor independence during audit process; while at the level of professional (auditor) - compliance with the principles of honesty and objectivity by independent auditors in the process of assignment completion and conclusion drawing about reliability of financial information.

Key words*: auditing activities, professional ethics, professional independence in the audit.*

Постановка проблеми. У загальному сенсі незалежність передбачає відсутність будь-якої підлеглості, що дозволяє самостійно приймати рішення, які відповідають власним переконанням та не потребують зовнішніх вказівок та наказів. Традиційно професійна незалежність аудиторів розглядається у практичній площині застосування вимог Кодексу етики професійних бухгалтерів. Етика виступає невід'ємною складовою професійних стандартів аудиту, що є наслідком домінування соціальних аспектів у процесах виникнення, існування та розвитку аудиторської діяльності як такої. Разом з тим аудиторська незалежність знаходиться у певній небезпеці, внаслідок того, що аудиторські послуги надаються на платній основі, а клієнт, який фактично є відповідальною особою за складання фінансової інформації, що підлягає перевірці, має зацікавленість у лояльності аудитора. Крім того, практика аудиторської діяльності пов'язана з тим, що аудиторам дозволено надавати клієнту поряд з аудитом неаудиторські послуги. Внаслідок таких обставин вважається, що повна професійна незалежність взагалі неможлива. Як зазначають автори «Аудиту Монтгомері», «…хоча «повна» незалежність, мабуть, неможлива, аудитори гостро усвідомлюють життєву необхідність її й обов'язковість дотримання стандартом своєї професії заради збереження власної репутації» [1, с. 79]. Сам факт наявності суперечностей у завданнях аудиторської практики як виду підприємницької діяльності та форми незалежної професійної діяльності має прямий вплив на рівень суспільної довіри до аудиту. Отже, дослідження змісту професійної незалежності в аудиті може надати розуміння напрямків подолання негативних наслідків, які пов'язуються із порушенням професійної незалежності аудиторів під час виконання завдань з надання впевненості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теорія розглядає професійну незалежність як ключову ознаку аудиту та умову реалізації його суспільної місії. Найбільш системні розробки цього питання містяться в наукових працях таких українських учених, як О.Ю. Редько [2], Н.І. Дорош [3], Н.С. Шалімова [4]. Треба зазначити, що головний акцент у сучасних розробках питань професійної незалежності робиться в контексті забезпечення дотримання вимог етичних принципів у процесі виконання аудиторських перевірок.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Найбільш вагомим результатом досліджень змісту незалежності в аудиті стало те, що було визначено три складові незалежної поведінки аудиторів: правову, економічну та етичну. Такий поділ став наслідком перших спроб систематизації емпіричного досвіду щодо процесів інституціоналізації аудиторської світової та національної аудиторської практики.

Наявна класифікація складових професійної незалежності була проведена за функціональною ознакою формальних норм, що містить інститут аудиту. Натомість треба зазначити, що обраний підхід не дозволяє отримати системного розуміння як внутрішнього змісту професійної незалежності в аудиті, так і процесів її формування. Таким чином, абсолютно логічно виникає необхідність проведення подальшого дослідження змісту професійної незалежності в аудиті.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення внутрішньої організаційної структури професійної незалежності в аудиті та аналіз змісту її складових.

Виклад основного матеріалу. Аудиторська практика відноситься безпосередньо до тих професій, які мають прямий зв'язок із моральною системою суспільства. За таких обставин саме морально-етична сторона процесу реалізації суспільної місії аудиту розглядається як базова складова організаційної та технологічної складових аудиторської діяльності.

Кодексом етики професійних бухгалтерів визначається шість фундаментальних етичних принципів, яких повинні дотримуватись у процесі здійснення аудиторської практики [5]. Фундаментальні етичні принципи мають різні функціональні завдання, які у своїй сукупності направлені на реалізацію головної мети аудиту – зниження інформаційних ризиків користувачів фінансової інформації. З огляду на це загальну сукупність фундаментальних етичних принципів аудиторської діяльності можна умовно поділити на дві групи, що визначаються їх переважним впливом в організаційній та технологічній складових аудиторської практики.

Так, принцип професійної поведінки та принцип конфіденційності направлені на забезпечення відповідних умов надання послуг суб'єктами аудиторської діяльності, внаслідок чого дія таких принципів знаходиться в організаційній площині. Головною ознакою цих принципів є те, що їх реалізація не має прямого впливу на формування кінцевого результату виконання завдань з надання впевненості – аудиторського судження щодо достовірності фінансової інформації. Натомість принципи, дія яких знаходиться переважно в технологічній площині (професійна компетентність та належна ретельність, чесність та об'єктивність), безпосередньо пов'язані з процесом формування аудиторської думки.

Дотримання принципу професійної компетентності та належної ретельності дозволяє забезпечити передумови для формування якості процесу надання аудиторських послуг, що у свою чергу створює потенційні гарантії для користувачів щодо якості кінцевого результату.

Процес виконання завдання з надання впевненості завжди і безумовно пов'язаний з ментальною діяльністю людини, отже, професійне судження, яке застосовується аудитором, є не тільки результатом реалізації професійних знань та стандартів аудиту, але й результатом дії особистих моральних якостей кожного аудитора. Саме тому принципи

чесності та об'єктивності визначаються нами як центральні, через які й можливо забезпечити виконання суспільної місії аудиту.

Професійна незалежність як складова етичних засад здійснення аудиторської діяльності розглядається в контексті саме принципів чесності та об'єктивності. Тобто лише через незалежність може бути досягнута об'єктивність, а отже, й очікуваний рівень надійності результату виконання завдання.

Першим, хто звернув увагу на багаторівневу природу професійної незалежності в аудиті, була професор Н.І. Дорош. Вона говорить про існування внутрішньої (робочої) та зовнішньої незалежності аудитора. «Робоча незалежність полягає в можливості зберігати неупереджене ставлення протягом усього процесу аудиту. Зовнішня незалежність є результатом сприйняття незалежності аудиторів іншими особами» [3, с. 95].

Зміст робочої незалежності відповідно до Кодексу етики професійних бухгалтерів визначається через незалежність думки та незалежність поведінки. Концептуальний підхід до забезпечення незалежності думки та незалежності поведінки повністю збігається із загальним концептуальним підходом щодо забезпечення дотримання фундаментальних етичних принципів взагалі та передбачає виконання таких послідовних дій:

1) здійснити процедури, які направлені на виявлення загроз незалежності;
2) провести оцінювання значущості виявлених загроз;
3) застосувати застережні заходи, які необхідні для усунення загроз, або зменшити їх до прийнятного рівня.

Важливим моментом, який знаходиться у підґрунті всіє концепції робочої незалежності, є визначення суб'єкта, щодо якого встановлюються вимоги дотримання незалежності. Кодекс етики професійних бухгалтерів оперує поняттям «професійний бухгалтер-практик». Це поняття об'єднує в собі дві категорії суб'єктів незалежності:

- професійний бухгалтер незалежно від функціональної класифікації (наприклад, аудит, оподаткування чи консалтинг), який працює у фірмі, що надає професійні послуги;
- фірма, в якій працюють професійні бухгалтери-практики [5, с. 119].

Аналогічний підхід застосовується й у національному «Положенні про забезпечення незалежності аудитора», яке було затверджено Аудиторською палатою України. Зокрема в ньому говориться про те, що аудиторські фірми та аудитори, які займаються аудиторською діяльністю індивідуально як фізичні особи-підприємці, зобов'язані «…провадити політику та процедури, які мають надавати достатню впевненість, що сама фірма, її персонал і, в разі потреби, інші особи, що підпадають під вимоги незалежності (зокрема, експерти, яких наймає фірма), дотримуються незалежності. Насамперед, незалежність фірми, її персоналу вимагається у разі виконання завдання з надання впевненості» [6].

Головною відмінною рисою між визначеними суб'єктами незалежності є те, що дотримання етичних вимог чесності та об'єктивності може вимагатись лише від конкретного фахівця, який виступає продуцентом професійного судження у процесі виконання конкретного завдання. Тому абсолютно очевидним є той факт, що тільки цей фахівець повинен розглядатись як носій первинних обов'язків щодо незалежності від клієнта з надання впевненості.

Але, з іншого боку, надання будь-яких аудиторських послуг є результатом виконання договірних зобов'язань, які виникають між:

- суб'єктом аудиторської діяльності (аудиторською фірмою, або аудитором – приватним підприємцем) та замовником аудиторських послуг (відповідальною стороною у випадку завдань з надання впевненості);
- суб'єктом аудиторської діяльності (аудиторською фірмою, або аудитором – приватним підприємцем) та найманими працівниками, які фактично будуть виконувати по-

ставлене завдання та у випадку завдань з надання впевненості формувати аудиторську думку про достовірність фінансової інформації.

Отже, фахівець-аудитор, який безпосередньо виконує завдання з надання впевненості, може й повинен бути незалежним від клієнта, проте, він ніколи не може бути незалежним від роботодавця. Саме тому вимоги щодо незалежності існують й на рівні аудиторської фірми взагалі. Головний принцип полягає в тому, що робоча незалежність аудитора може бути досягнута лише за умови незалежності суб'єкта аудиторської діяльності від замовника послуг, у результаті яких надається впевненість. Але при цьому досягнення незалежності на рівні аудиторської фірми необхідно розглядати лише як необхідну, але недостатню умову для забезпечення незалежності на рівні конкретного фахівця (аудитора).

Іншою важливою складовою для формування умов робочої незалежності є забезпечення принципу невтручання членами адміністративних, керівних та контролюючих органів аудиторських фірм, які не є аудиторами, а також засновниками, власниками, учасниками аудиторських фірм у практичне виконання аудиту в спосіб, що порушує незалежність аудиторів, які здійснюють аудит. Обов'язковість дотримання цього принципу визначена формальними нормами міжнародного [7, ст. 24] та національного рівня [8, ст. 20].

На рис. наведено концептуальну схему змісту робочої незалежності.

Рис. Концептуальна схема робочої незалежності в аудиті

Досить важливим аспектом розуміння механізму формування робочої незалежності є визначення її мети. На рівні фахівця, який бере участь у процесі виконання завдання, дотримання вимог незалежності безпосередньо пов'язано з реалізацією суспільної місії аудиторської практики – зменшення інформаційних ризиків користувачів через висловлення думки про достовірність фінансової інформації. Натомість для суб'єкта ауди-

торської діяльності виконання вимог незалежності дозволяє досягнути найвищого рівня репутації та створити умови для забезпечення дотримання незалежності фахівцями під час виконання завдання.

Суб'єкт аудиторської діяльності можна розглядати як окремий інститут, через який відтворюється процес надання конкретного виду аудиторської послуги, зміст та якість якої повинні бути максимально захищеними від впливу фактора працівника. Саме тому з позицій суспільства загалом категорія репутації розглядається щодо окремого суб'єкта аудиторської діяльності.

Визначення складових робочої незалежності необхідно здійснювати за мотиваційною ознакою. Такий підхід відповідає Кодексу етики професійних бухгалтерів і ґрунтується на тому, що загальна сукупність чинників, що впливають на робочу незалежність в аудиті, поділяється на п'ять груп за мотиваційною ознакою. Такі групи відповідають категоріям загроз фундаментальним етичним принципам:

- загроза власного інтересу: аудиторська фірма чи окремий аудитор не можуть бути мотивованим діяти чесно та об'єктивно у тих випадках, коли вони мають прямий фінансовий інтерес, або надмірну фінансову залежність від клієнта із завдання з надання впевненості;
- загроза власної оцінки: аудиторська фірма чи окремий аудитор не можуть бути мотивованим діяти чесно та об'єктивно у тих випадках, коли вони мали безпосереднє або опосередковане відношення до процесу формування інформації, щодо якої необхідно сформувати судження про достовірність;
- загроза захисту: аудиторська фірма чи окремий аудитор не можуть бути мотивованим діяти чесно та об'єктивно у тих випадках, коли вони мали або мають відношення до захисту майнових інтересів клієнта;
- загроза особистих стосунків: аудиторська фірма чи окремий аудитор не можуть бути мотивованим діяти чесно та об'єктивно у тих випадках, коли вони мають довготривале співробітництво чи прямі трудові відносини з клієнтом, або родинні стосунки з керівництвом клієнта;
- загроза тиску: аудиторська фірма чи окремий аудитор не можуть бути мотивованим діяти чесно та об'єктивно у тих випадках, коли вони мають ризик втрати винагороди, судових позовів, професійного зростання внаслідок невиконання певних вимог клієнта чи керівництва суб'єкта аудиторської діяльності.

Репутація є джерелом довіри з боку суспільства до суб'єктів аудиторської діяльності. Саме тому норми інституту аудиту на національному рівні повинні мати умови, якими визначаються чіткі обмеження, що направлені на забезпечення формальної професійної незалежності суб'єкта аудиторської діяльності, в межах якої може бути досягнута робоча незалежність на рівні фахівця аудитора.

Нормами Закону України «Про аудиторську діяльність» взагалі не розглядаються відносини між суб'єктами аудиторської діяльності та клієнтами з аудиту, крім випадку, що визначений у ст. 20.

Натомість норми професійного рівня, які містяться в Кодексі етики професійних бухгалтерів, визначають значно ширші вимоги щодо суб'єктів аудиторської діяльності.

По-перше, концепція незалежності розглядає не окрему аудиторську фірму, а діяльність такої фірми у системі мережі аудиторських фірм.

По-друге, концепція незалежності розглядає відносини між суб'єктом аудиторської діяльності не з окремим клієнтом, а враховує можливий вплив факторів, які виникають у результаті операцій злиття та існування пов'язаних сторін у клієнта.

По-третє, концепція незалежності визначає вимоги щодо терміну, протягом якого вимагається забезпечення вимог робочої незалежності. А саме, незалежність від клієнта

з надання впевненості вимагається як протягом періоду виконання такого завдання, так і протягом періоду, що його охоплюють фінансові звіти.

Загалом застосовуваний концептуальний підхід відбиває сучасні стан розвитку міжнародної аудиторської практики в реаліях глобалізації світової економіки. Очевидно, що сьогодні в Україні важко говорити про наявність національних мереж аудиторських фірм. Проте не можна не помічати й існування певних тенденцій, що свідчать про сталий процес входження найбільш успішних аудиторських фірм до міжнародних аудиторських мереж.

Рішенням Аудиторської палати України від 18.04.2003 р. № 122/2 з 1 січня 2004 року Кодекс етики професійних бухгалтерів Міжнародної федерації бухгалтерів є обов'язковим для застосування аудиторами України. Отже, норми професійного рівня фактично виходять за межі сучасних імперативних норм національного рівня.

Така ситуація формує джерело дисбалансу між нормами різних рівнів усередині інституту аудиту, що значно ускладнює практичну реалізацію тих положень Кодексу етики професійних бухгалтерів, які не підкріплено нормами національного законодавства. Так, на рівні законів відсутній механізм регулювання діяльності мережі аудиторських фірм в Україні та ідентифікації суб'єкта аудиторської діяльності як учасника мережі.

Особливістю забезпечення робочої незалежності є те, що виконання встановлених вимог як на рівні законодавства, так і на рівні професійної етики, можливе лише в координатах системи забезпечення такої незалежності. Така система включає в себе такі елементи: регламент дій щодо загрози; відповідальність за ідентифікацію загрози; відповідальність за оцінку загрози; застосування професійного судження у процесі оцінки рівня значущості загрози; відповідальність за вжиття застережного заходу або усунення загрози; відповідальність за контроль щодо забезпечення вимог незалежності.

Головна функція системи забезпечення робочої незалежності полягає у здійсненні контролю щодо дотримання фахівцями відповідних етичних вимог. Проте ефективність такого контролю обумовлюється не тільки наявністю та якістю внутрішніх політик та процедур, що діють на рівні аудиторської фірми, але значною мірою залежать від факторів, що визначаються неформальною складовою інституціонального середовища аудиторської діяльності.

Висновки і пропозиції. Робоча незалежність в аудиті – це умовний екстремум, який ніколи не може бути досягнутий абсолютно, але її рівень у процесі виконання завдання повинен бути максимально наближеним до оцінок в очікуваннях.

Забезпечення оптимального рівня робочої незалежності відбувається через взаємодію її організаційних складових, які розглядаються на рівні суб'єкта аудиторської діяльності та на рівні фахівця (аудитора). Система робочої незалежності ґрунтується на взаємоузгоджених цілях:

- на рівні суб'єкта аудиторської діяльності: досягнення найвищого рівня репутації та створення умов для забезпечення дотримання незалежності фахівцями під час виконання завдання;
- на рівні фахівця (аудитора): дотримання принципів чесності та об'єктивності у процесі виконання завдання та формування судження про достовірність фінансової інформації.

Список використаних джерел

1. *Аудит* Монтгомери / Ф. Л. Дефлиз, Г. Р. Дженик, В. М. О'Рейли, М. Б. Хирш ; пер. с англ. под ред. Я. В. Соколова. – М. : Аудит, ЮНИТИ, 1997. – 542 с.
2. *Редько О. Ю.* Методологія та організація професійного аудиту в Україні. Стан та перспективи розвитку : дис. … д-ра екон. наук : спец. 08.00.09 / О. Ю. Редько. – К., 2009. – 453 с.
3. *Дорош Н. І.* Аудит: теорія і практика / Н. І. Дорош. – К. : Знання, 2006. – 495 с.

4. *Шалімова Н. С.* Соціально-економічні аспекти аудиту: теорія і практика : монографія / Н. С. Шалімова. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2012. – 672 с.

5. *Кодекс* етики професійних бухгалтерів 2009 Міжнародної федерації бухгалтерів / пер. з англ. за ред. С. Я. Зубілевич. – К. : Федерація професійних бухгалтерів і аудиторів України, 2010. – 123 с.

6. *Положення* про забезпечення незалежності аудиторів [Електронний ресурс] : затверджене рішенням Аудиторської палати України від 24.12.2009 № 209/5 (з подальшими змінами та доповненнями). – Режим доступу : http://www.apu.com.ua/normativni-akti-shcho-regulyuyut-auditorsku-diyalnist/16-normativni-akti-auditorskoji-palati-ukrajini.

7. *Директива 2006/43/ЄС* Європейського Парламенту та Ради від 17 травня 2006 року про обов'язковий аудит річної звітності та консолідованої звітності (Directive 2006/43/EC on statutory audit of annual accounts and consolidated accounts) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_844.

8. *Про аудиторську* діяльність [Електронний ресурс] : Закон України. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3125-12.

УДК 657.421

Ю.М. Скосир, канд. екон. наук
Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК ПРАВ ПОСТІЙНОГО КОРИСТУВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИМИ ДІЛЯНКАМИ

Ю.Н. Скосырь, канд. экон. наук
Черниговский национальный технологический университет, г. Чернигов, Украина

БУХГАЛТЕРСКИЙ УЧЕТ ПРАВ ПОСТОЯННОГО ПОЛЬЗОВАНИЯ ЗЕМЕЛЬНЫМИ УЧАСТКАМИ

Yurii Skosyr, PhD in Economics
Chernihiv National Technological University, Chernihiv, Ukraine

ACCOUNTING OF CONSTANT LAND USAGE RIGHTS

Розглянуто особливості бухгалтерського та податкового обліку права постійного користування земельними ділянками в бюджетних та комерційних підприємствах. Досліджено проблеми визначення вартості цього об'єкта обліку та виділено основні проблеми його оцінювання. Представлено основні господарські операції та описано відмінності податкового та бухгалтерського обліку цього об'єкта.

Ключові слова: *бухгалтерський облік, нематеріальний актив, право користування, земельні ділянки, об'єкт обліку, оцінка.*

Рассмотрены особенности бухгалтерского и налогового учета права постоянного пользования земельными участками в бюджетных и коммерческих предприятиях. Исследованы проблемы определения стоимости данного объекта учета и выделены основные проблемы его оценки. Представлены основные операции в бухгалтерском учёте и описаны различия налогового и бухгалтерского учета данного объекта.

Ключевые слова*: бухгалтерский учет, нематериальный актив, право пользования, земельные участки, объект учета, оценка.*

The publication considered especially accounting and tax law permanent land use in budgetary and commercial enterprises. The problems of determining the value of the object records and highlights the main problems of its evaluation. The basic business operations and describes the differences and tax accounting of the facility.

Key words*: accounting, intangible asset, the right to use, plots, project accounting, valuation.*

Постановка проблеми. Л.М. Толстой писав: «Володіння землею як власністю є одним з найпротиприродніших злочинів. Огидність цього злочину непомітна нам тільки тому, що у нашому світі воно визнається правом». Це право сьогодні затверджено на законодавчому рівні. Земля стає товаром, який може купуватися, продаватися, передаватися в постійне чи тимчасове користування, обмінюватися на інші активи тощо. Право користування землею досить молодий об'єкт обліку. Нині облік права користування земельними ділянками є обов'язком підприємств та організацій бюджетної та небюджетної сфери, тому цьому питанню слід приділяти увагу. Операції із землею вимагають чіткої методики їх відображення в бухгалтерському та податковому обліку на підприємствах різних сфер діяльності. Мало уваги приділяється відображенню права постійного користування земельними ділянками в бухгалтерському обліку підприємства. Розкриття інформації щодо права постійного користування земельною ділянкою в обліку підприємства слугує додатковим фактором цінності підприємства в умовах ринкових відносин та дає можливість повністю відобразити наявність ресурсів, що отримані у користування для здійснення господарської діяльності.

Право постійного користування земельною ділянкою є особливим об'єктом обліку, який привертає до себе увагу неоднозначністю поглядів щодо його відображення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемам земельних відносин в Україні присвячена значна кількість наукових праць видатних учених. Питання облікового забезпечення земельних відносин досліджували М.Я. Дем'яненко, Г.Г. Кірейцев, В.М. Жук, Ф.Ф. Бутинець, В.П. Ярмоленко, В.Г.Лінник, Л.К. Сук, О.М. Брадул, А.М. Третяк, Є.В. Калюга та ін. Однак вагомі наукові напрацювання залишили окремі питання щодо обліку прав користування землями дискусійними, що спонукає подальші дослідження у цьому напрямі.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Порядок відображення в обліку права постійного користування земельною ділянкою потребує удосконалення. Особливу уваги слід приділити оцінюванню цього права. В період становлення ринку землі та вступу України до СОТ вітчизняна економіка у світовому розподілі праці та товарів повинна зайняти гідне місце. Тому важлива місія бухгалтерського обліку відобразити всі наявні ресурси підприємств та організацій різних сфер діяльності за обґрунтованою методикою оцінювання, яка відповідає міжнародним стандартам бухгалтерського обліку. Нині основною проблемою відображення в обліку та звітності підприємства є оцінка права постійного користування земельною ділянкою.

Мета статті – розкриття відмінностей відображення в бухгалтерському та податковому обліку прав постійного користування земельними ділянками та аналіз особливостей оцінювання цього об’єкта обліку.

Виклад основного матеріалу. Право постійного користування земельною ділянкою – це право володіння та користування земельною ділянкою, що перебуває в державній та комунальній власності, без встановлення строку користування. Згідно з Земельним кодексом України цим правом можуть володіти господарські товариства, на яких працюють переважно інваліди, бюджетні установи, комунальні та державні підприємства. Слід зазначити, що право постійного користування земельною ділянкою не може бути надане приватним підприємствам. Однак є і винятки. Це підприємства, які були державними чи комунальними й у ході приватизації змінили форму власності. Державні акти на право постійного користування земельними ділянками цих підприємств були отримані раніше і при зміні форми власності право постійного користування землею переоформлювали не всі. Для цих підприємств акти на право постійного користування земельними ділянками є чинними згідно з рішенням Вищого арбітражного суду і переоформлюються за бажанням самого підприємства.

Головні відмінності права постійного користування землею від оренди полягають у тому, що підприємства за право користування земельною ділянкою сплачують земельний податок, розмір якого є законодавчо визначеним на відміну від договірного розміру орендної плати. Строк постійного користування земельною ділянкою є необмеженим відповідно до чинного законодавства на противагу строку оренди. Ці фактори обмежують доходи та права держави, тому щодо підприємств, які стали приватними та не переоформили акти постійного користування, держава ініціює зміну права постійного користування на право оренди.

Сьогодні не всі підприємства відображають в бухгалтерському обліку та звітності наявність прав на земельні ресурси та прав на користування ними. Причиною цьому є відсутність доступної методики оцінювання та відображення прав користування земельними ділянками в обліку підприємства та суттєві витрати на оцінювання цього об’єкта обліку незалежними оцінювачами.

До активів відповідно до П(С)БО 1 відносять ресурси, контрольовані підприємством у результаті минулих подій, використання яких, як очікується, приведе до надходження економічних вигод у майбутньому. Отже, право користування земельними ділянками згідно з наведеними критеріями можна визнавати активом. Для відображення в бухгалтерському обліку цього активу необхідно користуватися П(С)БО 8 «Нематеріальні активи» [4].

Згідно з П(С)БО 8 «Нематеріальні активи» право користування земельною ділянкою повинно бути зараховане на баланс за первісною вартістю. Первісною вартістю цього нематеріального активу є його справедлива вартість з урахуванням витрат на придбання та доведення його до стану, в якому його можна використовувати. Відповідно до Закону України „Про оцінку земель” у разі відображення у бухгалтерському обліку вар-

тості права постійного користування земельними ділянками проводиться експертне грошове оцінювання земельних ділянок [3]. Тільки на підставі експертної оцінки визначається ринкова вартість цього об'єкта обліку, що і є підставою для відображення його в обліку та звітності підприємства.

Вагома роль для відображення цього об'єкта в обліку підприємства чи установи набуває експертна оцінка цього права згідно з ринковою вартістю. Експертне оцінювання може проводитись тільки суб'єктом оціночної діяльності, у якого є ліцензія. Самостійно підприємство не може оцінити та відобразити цей нематеріальний актив у звітності. Слід зазначити, що експертна оцінка діє тільки протягом року і потім підлягає перегляду, що потребує додаткових витрат. У вітчизняному законодавстві є методика експертного оцінювання земельних ділянок, в якій передбачено й оцінювання права користування земельними ділянками. Таке оцінювання може здійснюватися виключно за методом прямої капіталізації очікуваного додаткового доходу. Сутність цього методу полягає в тому, що право постійного користування землею буде оцінено відповідно до теперішньої вартості рентного або операційного доходу, який отримає підприємство від використання цієї землі. Рентний дохід визначається як різниця між виручкою від реалізації виробленої на певній ділянці продукції (фактичної чи умовної) та витратами і прибутком, що пов'язані з її виробництвом. Операційний дохід визначається на основі ставок за орендними операціями із землею. Згідно з методикою експертного оцінювання земельних ділянок дохід визначається за період, що залишився до закінчення терміну користування. При постійному користуванні цей термін визначити неможливо, що і є основною проблемою оцінювання цього об'єкта обліку.

Відповідно до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» операції з відображення в бухгалтерському обліку нематеріальних активів здійснюються на підставі первинних документів. Таким первинним документом є акт введення в господарський оборот об'єктів нематеріальних активів, у якому наводяться реквізити відповідно до Закону України „Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні". Акт може складатися у формі, затвердженій наказом Міністерства фінансів України від 22 листопада 2004 року № 732 [8].

Головне контрольно-ревізійне управління для забезпечення однакової методики обліку земельних ділянок, що знаходяться у власному, постійному чи тимчасовому користуванні підприємств, надало роз'яснення [8]. У роз'ясненні виділено основні чинники, які обумовлюють облік земельних ділянок. Облік залежить від форми власності підприємства та права власності на земельну ділянку. Це роз'яснення поширюється тільки на бюджетні підприємства, установи та організації, але може застосовуватися і комерційними підприємствами. Відповідно до цього роз'яснення в обліку бюджетних установ та організацій земельні ділянки повинні обліковуватися на підставі державних актів, згідно з якими земельна ділянка перебуває у власності або у постійному користуванні. Вартість земельних ділянок для бухгалтерського обліку визначалась за нормативною грошовою оцінкою до грудня 2003 року, а пізніше необхідно було провести експертне грошове оцінювання земель або права власності на землю.

Також своє роз'яснення щодо обліку земельних ділянок надало і Державне казначейство України. Відповідно до роз'яснення Державного казначейства України від 29.04.2005 № 07-04/853-3685, на субрахунку 122 „Інші нематеріальні активи" рахунку 12 „Нематеріальні активи" обліковуються права користування природними ресурсами.

Тобто, якщо бюджетна установа має акт на право користування земельною ділянкою, то це право повинно обліковуватись за експертною оцінкою на субрахунку 122 «Інші матеріальні активи» рахунку 12 «Нематеріальні активи».

У випадку, коли приватне підприємство має акт на право користування земельною ділянкою, то при відображенні цього активу в бухгалтерському обліку слід керуватися Положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 8 «Нематеріальні активи». Згідно з вищезазначеним стандартом право користування так само відображається на субрахунку 122 „Права користування майном” рахунку 12 „Нематеріальні активи”.

Отримання нематеріального активу та нарахування амортизації слід відображати такими господарськими операціями, наведеними в табл.

Таблиця

Господарські операції щодо обліку права постійного користування земельною ділянкою

№ п/п	Зміст господарської операції	Кореспонденція рахунків		Сума, грн
		дебет	кредит	
Вартість отриманого права користування земельною ділянкою згідно з оцінкою незалежного експерта 120 000 грн. Послуги експерта щодо оцінювання земельної ділянки 1440 грн з ПДВ				
1.	Зарахування права користування земельною ділянкою на баланс підприємства за експертною оцінкою	122 "Права користування майном"	425 "Інший додатковий капітал"	120 000,00
2.	Збільшення вартості нематеріального активу на суму послуг по оформленню права користування земельною ділянкою та послуг з експертної оцінки	154 "Придбання (створення) нематеріальних активів"	631 "Розрахунки з вітчизняними постачальниками"	1200,00
3.	Відображення податкового кредиту з ПДВ	641 "Розрахунки за податками"	631 "Розрахунки з вітчизняними постачальниками"	240,00
4.	Відображення вартості нематеріального активу – права користування земельною ділянкою у складі активів підприємства	122 "Права користування майном"	154 "Придбання (створення) нематеріальних активів"	1000,00
Нарахування щомісячної суми амортизації, що розрахована прямолінійним методом, виходячи з десятирічного терміну корисного використання активу				
5.	Нарахування амортизації права користування земельною ділянкою, що використовується в господарській діяльності підприємства	23 "Виробництво"	133 "Накопичена амортизація нематеріальних активів"	1010,00
6.	Збільшення доходу від безоплатно отриманих активів на суму амортизації безоплатно отриманої вартості земельної ділянки	425 "Інший додатковий капітал"	745 "Дохід від безоплатно одержаних активів"	1000,00
Списання нематеріального активу. Первісна вартість 121 200 грн. Накопичена амортизація 1010 грн				
7.	Списання права власності на земельну ділянку в сумі безкоштовно отриманої вартості за мінусом накопиченої амортизації	425 "Інший додатковий капітал"	122 "Права користування майном"	119000,00
8.	Списання суми накопиченої амортизації	133 "Накопичена амортизація нематеріальних активів"	122 "Права користування майном"	1010,00
9.	Списання вартості права користування земельною ділянкою у сумі витрат на проведення оцінювання за мінусом накопиченої амортизації	977 "Інші витрати звичайної діяльності"	122 "Права користування майном"	1190,00

Безоплатне отримання нематеріальних активів не збільшує доходи в момент отримання активів. На вартість права користування земельними ділянками слід нараховувати амортизацію та відображати її у складі витрат діяльності. Згідно з Положенням (стандартом) бухгалтерського обліку № 8 «Нематеріальні активи» нарахування амортизації не здійснюється на ті активи, за якими неможливо встановити строк корисного використання. Проте строк корисного використання підприємство може встановити самостій-

но, але він не може становити менше двох та більше десяти років. Метод амортизації нематеріального активу обирається підприємством самостійно, виходячи з умов отримання майбутніх економічних вигод. Якщо такі умови визначити неможливо, то амортизація нараховується із застосуванням прямолінійного методу.

Розглянемо особливості обліку прав користування земельними ділянками з урахуванням вимог Податкового кодексу України. Цей об'єкт визнають нематеріальним активом в обліку підприємства. У зв'язку з тим, що право постійного користування земельною ділянкою виникає на підставі відповідного рішення органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування, а не було придбано підприємством, то, відповідно, не виникають ні доходи, ні витрати при будь-яких операціях з отримання чи вибуття цього об'єкта бухгалтерського обліку. Витрати з оформлення та оцінювання не включаються до податкових витрат відповідно до пп. 139.1.5 ст. 139 Податкового кодексу України, але їх сума збільшує вартість відповідної групи нематеріальних активів [2]. Податковим кодексом України визначено 6 груп нематеріальних активів, щодо яких нараховується амортизація. Так, виокремлено групу 2 нематеріальних активів, до якої відносяться права користування майном, проте права постійного користування земельною ділянкою до зазначеної групи не відносяться. Право постійного постійного користування земельною ділянкою можна віднести до групи 1 нематеріальних активів, де ведуть облік прав користування природними ресурсами. Нарахування амортизації здійснюється протягом строку корисного використання об'єкта, який встановлюється наказом по підприємству. Строк корисного використання цього нематеріального активу згідно з вимогами Податкового кодексу України може становити від двох до десяти років.

Висновки. Недостатня увага до такого об'єкта обліку, як право постійного користування земельною ділянкою є однією з причин викривлення фінансової звітності підприємств. Визнання, облік та оцінювання такого об'єкта передбачені та описані вітчизняними нормативними документами. Але такі чинники, як недосконалість методики оцінювання та відображення цього об'єкта обліку у звітності підприємств, відсутність роз'яснень щодо зазначеного питання для господарюючих підприємств, щорічні фінансові витрати на оцінювання, особливості обліку операцій з оприбуткування, амортизації та списання права постійного користування земельною ділянкою згідно з вимогами Податкового кодексу України призводять до того, що підприємства не вважають за необхідне відображати цей об'єкт обліку на балансі підприємства. Саме на усунення визначених проблемних питань повинні бути направлені подальші дослідження.

Список використаних джерел

1. *Жук В. М.* Методичні рекомендації з організації обліку та оцінки земель на підприємствах АПК / В. М. Жук, А. М. Третяк, І. В. Герасимук // Облік і фінанси АПК. – 2005. – № 3. – С. 135–188.

2. *Земельний* кодекс України від 25.10.01 р. № 2768-III.

3. *Облік* і оцінка балансової вартості земель в наукових установах і підприємствах УААН / А. М. Третяк, В. К. Ярмолицький, В. М. Жук, В. М. Друга. – К. : УААН, 2006. – 276 с.

4. *Податковий* кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755–VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua.

5. *Положення* (стандарт) бухгалтерського обліку 8 "Нематеріальні активи" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0750-99.

6. *Про внесення* змін до Методики експертної грошової оцінки земельних ділянок : Постанова Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2011 р. № 1248.

7. *Про оцінку* земель [Електронний ресурс] : Закон України від 11.12.2003 р. № 1378–IV. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua.

8. *Щодо обліку* земельних ділянок [Електронний ресурс] : Роз'яснення ГКРУ від 03.07.2010 р. – Режим доступу: http://www.dkrs.gov.ua/kru/uk/publish/article/41724.

УДК 657.1

Д. І. Кушніренко, аспірант
Національний університет державної податкової служби України, м. Ірпінь, Україна

МІСЦЕ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ В ІНФОРМАЦІЙНІЙ СИСТЕМІ ПІДПРИЄМСТВА

Д. И. Кушниренко, аспирант
Национальный университет государственной налоговой службы Украины, г. Ирпень, Украина

МЕСТО БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА В ИНФОРМАЦИОННОЙ СИСТЕМЕ ПРЕДПРИЯТИЯ

Dmytro Kushnirenko, PhD student
National State Tax Service of Ukraine, Irpin, Ukraine

THE PLACE OF ACCOUNTING IN AN ENTERPRISE INFORMATION SYSTEM

Досліджено теоретичні аспекти функціонування системи бухгалтерського обліку в межах інформаційної системи підприємства. Показано місце та значення бухгалтерського обліку як джерела релевантної інформації для управління на різних рівнях.

Ключові слова: *управління, інформація, інформаційна система, бухгалтерський облік.*

Исследовано теоретические аспекты функционирования системы бухгалтерского учета в рамках информационной системы предприятия. Показано место и значение бухгалтерского учета как источника релевантной информации для управления на разных уровнях.

Ключевые слова*: управление, информация, информационная система, бухгалтерский учет.*

The theoretical aspects of functioning of accounting system within the confines of management information system were investigated. The place and role of accounting as a source of relevant information at different levels of management were illustrated.

Key words*: management, information, management information system, accounting.*

Постановка проблеми. У сучасних дослідженнях підприємство часто розглядається як кібернетична система. У зв'язку з цим у межах підприємства прийнято розрізняти керуючу та керовану системи (підсистеми). У такому випадку управління в найбільш загальній формі трактується як цілеспрямований вплив керуючої системи на керовану з метою досягнення встановлених завдань. Серед інших, на сьогодні домінуючим є процесний підхід до визначення управління [11, с. 65]. Відповідно до нього управління розглядається крізь призму реалізації сукупності функцій (процесів), спрямованих на формування та досягнення цілей підприємства. До таких функцій відносять планування, організацію, мотивацію та контроль. При цьому реалізація всіх функцій управління неможлива без обміну інформацією та прийняття рішень [11, с. 38]. Одним з основних джерел інформації на підприємствах є бухгалтерський облік. Тому постає питання про визначення місця бухгалтерського обліку в процесі управління підприємством.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема ролі бухгалтерського обліку в межах здійснення процесу управління має міждисциплінарний характер. Тому вона досліджувалася у працях таких авторів, як А. Апчерч [2], Я. Г. Берсуцький [3], В. В. Дік [8], К. Качир [9], О. Є. Кузьмін [10], М. Х. Мескон [11], К. Нарібаєв [12], Б. Нідлз [13], В. Ф. Палій [14], М. С. Пушкар [18; 19; 17], Я. В. Соколов [15], Е. С. Хендріксен [23], Ю. І. Черняк [24], А. Яругова [27].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на наявні досягнення науки, відкритим та дискусійним залишається питання ролі бухгалтерського обліку в межах процесного підходу до сутності управління.

Мета статті. Дослідження місця бухгалтерського обліку як складової інформаційної системи підприємства при реалізації процесу управління.

Виклад основного матеріалу. Здійснення управління вимагає реалізації багатьох функцій (процесів). Проте система управління підприємства, переважно, диференціюється на три рівні: нижчий, середній та вищий. У літературі для позначення рівнів управління використовується різна термінологія. Так, нижчий рівень управління часто називають

оперативним або першим, середній – тактичним або поточним, вищий – стратегічним або перспективним. Вертикальна диференціація структури управління важлива з огляду на вирішення різних типів завдань, що стоять перед працівниками відповідних рівнів управління. Отже, для досягнення поставлених цілей і завдань підприємство здійснює управління через реалізацію певних функцій (планування, організація, мотивація та контроль) на всіх його рінях (оперативний, тактичний та стратегічний) за допомогою двох сполучних процесів (обмін інформацією та прийняття рішень) (рис. 1).

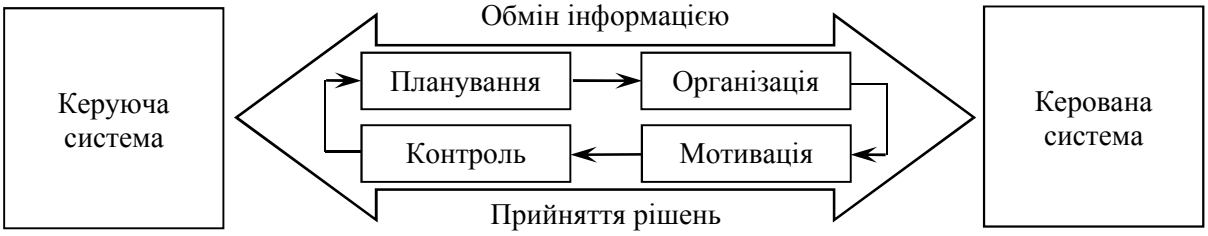

Рис. 1. Загальна схема реалізації процесу управління підприємством
Джерело: розроблено автором.

Для цілей цього дослідження більшої уваги потребує розгляд одного з двох сполучних процесів управління – обмін інформацією.

Авторами, що займаються дослідженням проблем інформації, відзначається комплексність цього поняття. В монографії Ю. І. Черняка [24, с. 113–114] аналізуються визначення інформації в роботах авторитетних учених у галузі теорії інформації, інформаційних систем, кібернетики (табл.).

Таблиця

Тлумачення сутності інформації в працях науковців у галузі теорії інформації

Учений	Тлумачення сутності інформації
Вінер Н.	Позначення змісту, отриманого із зовнішнього світу
Бріллюен Л.	Заперечення ентропії
Шеннон К.	Комунікація, зв’язок, у процесі якої усувається невизначеність
Ешбі У.	Передача різноманітності
Моль А.	Оригінальність, інформація – міра складності
Яглом А.	Можливість вибору

Джерело: складено автором на основі [24, с. 113–114].

Сучасні дослідники О. Є. Кузьмін та Н. Г. Георгіаді [10, с. 17] інформацію визначають як “… одну або декілька ідентифікованих ознак об’єкта, які повністю або частково характеризують його внутрішні, зовнішні властивості, зв’язок між ними, відношення до інших об’єктів”.

Інформація має не тільки характеризувати окремі сторони фактів або явищ, вона має сприяти вирішенню окремих завдань користувачем. У такому випадку необхідно розрізняти терміни “дані” та “інформація”. Я. Г. Берсуцький з цього приводу зазначає: “Поняття “інформація” нерозривно пов’язане з користувачем. “Дані” стають “інформацією” тільки у тому випадку, коли користувач задовольняє власні інформаційні потреби для прийняття управлінських рішень. Лише після отримання даних, оцінки їх сенсу та відбору, вони стають інформацією” [3, с. 13]. Критерій використання повідомлень для вирішення певних завдань як основа розмежування даних та інформації, описується також у роботах А. К. Айламазяна [1, с. 18], К. Качира [9, с. 49], М. С. Пушкара [19, с. 26] та ін. Проте використання інформації для вирішення певних завдань характеризує лише її прагматичний аспект. Для досягнення ефективного обміну інформацією у процесі управління необхідно також враховувати її синтаксичний (формально-кількісний) та семантичний (змістовний) аспекти [3, с. 40].

Отже, під інформацією нами розуміється сукупність відомостей, що характеризують окремі сторони певних фактів чи явищ і задовольняють потреби користувачів при прийнятті рішень. Зростаюча роль інформації у процесі управління призводить до необхідності включення між елементами системи управління інформаційної системи, що забезпечуватиме прямий та зворотний інформаційний зв'язки.

У роботі А. К. Айламазяна [1, с. 8] під інформаційною системою пропонується розглядати "… систему, що забезпечує комунікацію між членами суспільства у вигляді питань та відповідей, долаючи бар'єри часу та простору в результаті взаємодії областей … при обробці, зберіганні і передачі інформації". Розглядаючи історичні аспекти розвитку інформаційних систем, автор виокремлює три події у суспільстві, що найбільш суттєво вплинули на засоби обміну інформацією: поява мови, писемності та електронно-обчислювальних машин [1, с. 8–9].

Тобто поява та розвиток комп'ютерної техніки, впливаючи на засоби обміну інформації, не є визначальним фактором виділення інформаційної системи саме як способу обміну інформацією між елементами системи управління. Такий висновок є важливим, оскільки сьогодні часто термін "інформаційна система" ототожнюють з комп'ютерними засобами її реалізації, що є неправильним. Про хибність такого стереотипу вказують, зокрема, В. В. Дік [8, с. 25], К. Качир [9, с. 52], О. Є. Кузьмін, Н. Г. Георгіаді [10, с. 49] та ін. В.В. Дік [8, с. 25] підкреслює, що прийняття рішень у будь-якому разі ґрунтується на інформації, навіть за умов обробки даних вручну. К. Качир [9, с. 52] вказує на те, що інформаційна система може існувати без комп'ютерної техніки.

У межах підприємства іноді використовуються терміни "інформаційно-керуюча система" [24], "інформаційна система менеджменту", "керуюча інформаційна система" [9, с. 56], "управлінська інформаційна система" [13, с. 13], основою яких є англійський термін management information system. У ході дослідження ми будемо використовувати термін "інформаційна система", під яким розуміється система, що забезпечує прямий та зворотний інформаційні зв'язки як між елементами системи управління, так і між системою управління та зовнішнім середовищем у процесі управління (рис. 2).

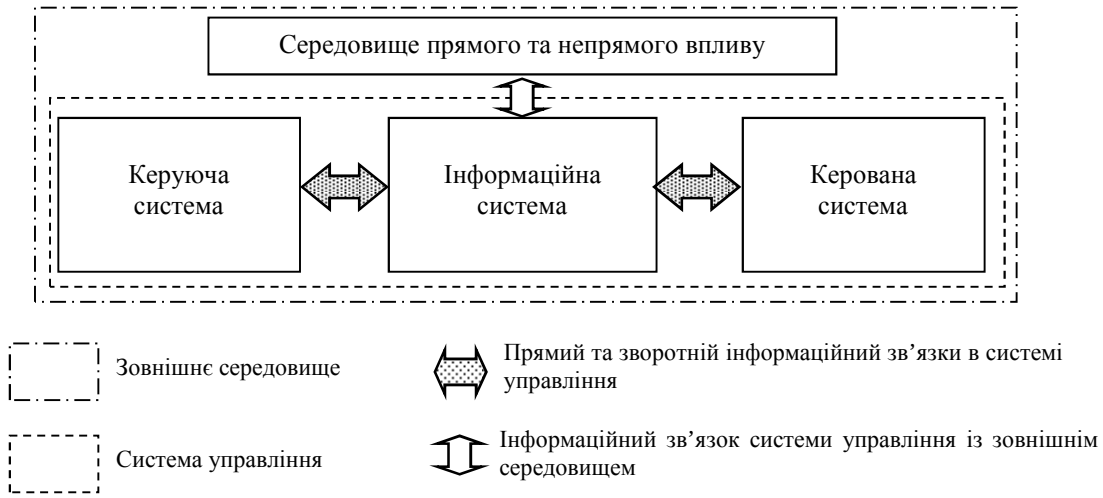

Рис. 2. Загальна схема забезпечення обміну інформацією при функціонуванні підприємства
Джерело: розроблено автором.

Інформаційна взаємодія системи управління та зовнішнього середовища, а також елементів системи управління між собою є двосторонньою. В. В. Дік процес інформаційного обміну характеризує так: "Прямий зв'язок виражається потоком директивної інформації, що направляється від управлінського апарату до об'єкта управління, а зворотний – являє собою потік звітної інформації про виконання прийнятих рішень, що

направляється у зворотному напрямку. Директивна інформація породжується управлінським апаратом відповідно до цілей управління та інформацією про економічну ситуацію, що склалася, про навколишнє середовище. Звітна інформація формується об'єктом управління та відображає внутрішню економічну ситуацію, а також ступінь впливу на неї зовнішнього середовища. Таким чином, зовнішнє середовище впливає не тільки на об'єкт управління: воно постачає інформацію також управлінському апарату, рішення якого залежать від зовнішніх факторів …" [8, с. 8–9].

Оскільки інформаційна система є невід'ємною складовою частиною системи управління підприємством, то вона має орієнтуватися на забезпечення інформаційних потреб системи управління [3, с. 16]. Враховуючи об'єктивну відмінність у характері завдань, що вирішуються менеджерами відповідних рівнів управління, інформаційна система має забезпечувати формування достатньої та різноманітної інформації для кожного рівня управління, а в межах одного рівня управління – для окремих груп користувачів [8, с. 21; 9, с. 35–37].

У роботах спеціалістів як з менеджменту, так і бухгалтерського обліку підкреслюється складність проблеми визначення інформаційних потреб користувачів [24; 5, с. 108; 17, с. 49–50]. М. С. Пушкар [17, с. 49–50] звертає при цьому увагу на проблему визначення, яка саме інформація є необхідною для управління, а не те, який обсяг інформації потрібен для прийняття рішень. У такому разі необхідно докладати зусиль для продукування інформаційною системою саме релевантної інформації (relevant – такий, що відноситься до справи).

Д. Дерлоу [5, с. 115] умовно розподіляє інформацію, що постачається менеджменту, на три типи: "інформація, що використовується" (безпосередньо стосується справи і є важливою); "мішана (непевна) інформація" (стосується побіжних деталей справи, але на яку звертають увагу внаслідок чого розсіюється предмет справи); "інформація Кассандри" (стосується справи, але залишається непоміченою).

Питання достатності, вичерпності, релевантності та повноти охоплення пропонованою інформацією проблем, що вирішується у процесі управління, зумовлює необхідність розгляду питання про інформаційне забезпечення менеджменту. На сьогодні є різні погляди щодо розуміння терміна "інформаційне забезпечення". О. Є. Кузьмін, Н. Г. Георгіаді [10, с. 62] узагальнили таким чином: 1) процес задоволення потреб конкретних користувачів в інформації; 2) комплекс заходів зі створення і функціонування інформаційної системи; 3) комплекс засобів і методів оформлення документації, організації збереження даних, кодування й пошуку інформації про стан і поведінку систем та підсистем управління підприємством.

Використовуючи термін "інформаційне забезпечення", варто розуміти процес задоволення інформаційних потреб користувачів при здійсненні управління. Деякі автори [21] під час аналізу інформаційного забезпечення управління підприємством виокремлюють такі категорії: інформаційна потреба, інформаційний попит та інформаційна пропозиція (рис. 3). На основі співвідношення таких категорій визначаються сім областей інформаційного поля: 1) непокрита інформаційна потреба; 2) непокритий інформаційний попит; 3) зайва інформаційна пропозиція; 4) перетин інформаційної потреби та інформаційної пропозиції; 5) перетин інформаційної потреби та інформаційного попиту; 6) перетин інформаційного попиту та інформаційної пропозиції; 7) перетин інформаційної потреби, інформаційного попиту та інформаційної пропозиції (безпосереднє інформаційне забезпечення) [21, с. 47–49].

Тобто складність проблеми визначення інформаційних потреб користувачів призводить, з одного боку, до неможливості досягнення абсолютної повноти інформаційного забезпечення, а з іншого – до неминучого генерування даних, які не використовувати-

муться під час прийняття рішень. Тому у процесі проектування та експлуатації інформаційної системи необхідно прагнути до оптимізації інформаційного забезпечення, зокрема, у напрямку збільшення частки інформації, що одночасно: 1) необхідна для управління; 2) вимагається користувачами та 3) генерується інформаційною системою.

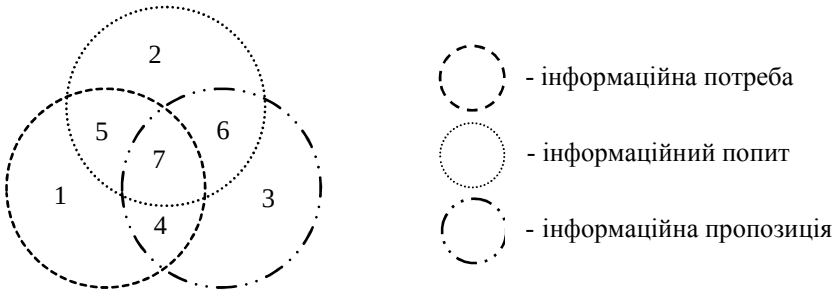

Рис. 3. Схема інформаційного забезпечення управління підприємством
Джерело: [21, с. 48].

Отже, функціонування підприємства неможливе без необхідної для виконання функцій управління інформації. З метою забезпечення обміну інформацією між елементами системи управління, а також між самою системою управління та зовнішнім середовищем створюється інформаційна система. При цьому проектування інформаційної системи має відбуватися з огляду на забезпечення потреб користувачів, що приймають рішення на оперативному, тактичному та стратегічному рівнях управління.

А. Апчерч [2, с. 26–27] виділяє різні складові загальної інформаційної системи підприємства: кадрову, маркетингову, постачання, календарного планування виробництва та контролю якості. Автор підкреслює, що такі підсистеми інформації не ізольовані одна від одної, а взаємодіють при формуванні інформації для управління. У процесі управління циркулює інформація різного типу: економічна, технічна, технологічна, соціально-економічна, науково-технічна [19, с. 29]. Інформаційна система підприємства об’єднує всю сукупність такої інформації. Найбільш важливою складовою частиною всієї інформаційної сукупності підприємства є економічна інформація, оскільки саме вона характеризує факти господарського життя підприємства, що відбуваються як усередині нього, так і в зовнішньому середовищі, дозволяючи здійснювати процес управління [21, с. 4–5]. У свою чергу, у структурі економічної інформації важливе місце належить інформації бухгалтерського обліку, яка, за оцінками різних авторів, займає від 70 до 80 % всієї економічної інформації [11, с. 51; 7, с. 37].

Визначаючи місце бухгалтерського обліку в загальній інформаційній системі підприємства, погоджуємося з твердженням К. Н. Нарібаєва [12, с. 77], який підкреслює, що, маючи власні цілі функціонування, проблеми та характеристики, облік може бути відокремлений від інших інформаційних підсистем, проте у межах загальної інформаційної системи управління облік є органічною складовою.

Законом України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні” [16] бухгалтерський облік визначається як процес виявлення, вимірювання, реєстрації, накопичення, узагальнення, зберігання та передачі інформації про діяльність підприємства зовнішнім та внутрішнім користувачам для прийняття рішень. Незважаючи на законодавче визначення бухгалтерського обліку як процесу, в наукових дослідженнях він часто розглядається як інформаційна система, що має забезпечувати інформаційні потреби системи управління [12, с. 16].

Розгляд бухгалтерського обліку як важливої складової інформаційної системи підприємства знаходимо у працях А. Апчерча [2], К. Н. Нарібаєва [12], Б. Нідлза [13], В. Ф. Палія [14; 15], М. С. Пушкара [17; 18; 19], Я. В. Соколова [15], Е. С. Хендріксена [23], А. Яругової [27] та ін. Важливість бухгалтерського обліку в системі управління

підсилюється внаслідок того, що він є основою інформаційної системи підприємства. Тому в літературі підкреслюється необхідність орієнтації бухгалтерського обліку саме на інформаційні потреби осіб, що приймають рішення [17, с. 78; 15, с. 53; 18, с. 45–48]. Так, Я. В. Соколов і В. Ф. Палій зазначають, що бухгалтерський облік є інформаційною системою, яка відображає факти господарського життя з метою вибору та реалізації управлінських рішень [15, с. 53].

Говорячи про орієнтацію бухгалтерського обліку на задоволення інформаційних потреб, необхідно зазначити, що інтереси користувачів (і, відповідно, їх інформаційні потреби) є різними. Тому коректно казати про задоволення системою бухгалтерського обліку інформаційних потреб певних груп користувачів. Традиційно виділяють такі групи користувачів інформації бухгалтерського обліку: 1) внутрішні користувачі (менеджери різних рівнів, власники та ін.); 2) зовнішні користувачі з прямим фінансовим інтересом (дійсні й потенційні інвестори і кредитори та ін.); 3) зовнішні користувачі з непрямим фінансовим інтересом (податкові органи, регулюючі органи та ін.) [13, с. 14–15].

Зважаючи на різні інформаційні потреби, зокрема, зовнішніх та внутрішніх користувачів, у системі бухгалтерського обліку виділяються дві складові: система фінансового обліку та система управлінського обліку. Основним призначенням управлінського обліку є задоволення інформаційних потреб внутрішніх користувачів для прийняття відповідних рішень; фінансовий облік забезпечує інформацією як внутрішніх, так і зовнішніх користувачів.

Оскільки облік є складовою інформаційної системи, необхідно також зупинитися на характеристиці синтаксису, семантики та прагматики бухгалтерського обліку, про що зазначається у фаховій літературі [12, с. 91; 15, с. 28; 23, с. 19–20]. В. Ф. Палій та Я. В. Соколов [15, с. 28] зіставляють бухгалтерський облік як науку з синтаксисом та семантикою фактів господарського життя, а бухгалтерський облік як практичну діяльність – як прагматику. К. Н. Нарібаєв [12, с. 91] підкреслює необхідність врахування синтаксису, семантики та прагматики бухгалтерського обліку для досягнення ефективності комунікацій між керуючою та керованою системами у процесі управління. Е. С. Хендріксен та М. Ф. ван Бреда [23, с. 91–94] використовують поняття релевантності, яка для облікової інформації проявляється у цільовій релевантності, семантичній релевантності та релевантності рішень. Цільова релевантність відображає зв’язок між інформацією та досягненням цілей користувача, семантична релевантність відображає розуміння користувачем змісту отримуваної інформації, релевантність рішень відображає корисність інформації при прийнятті рішень. Крім того, релевантність зарубіжні спеціалісти пов’язують із реалізацією функцій передбачуваності, зворотного зв’язку та своєчасності. Передбачуваність облікової інформації проявляється у забезпеченні: 1) здійснення управлінських прогнозів (пряме прогнозування); 2) минулими даними (опосередковане прогнозування); 3) даними, зміни яких передують змінам прогнозних подій (ключові показники); 4) даними, що можуть використовуватися для прогнозу інших даних (підтверджуючі дані).

Варто зазначити, що деякі автори, зокрема М. С. Пушкар [17, с. 70], висловлюють думку, що сьогодні система бухгалтерського обліку недостатньою мірою продукує інформацію для стратегічного менеджменту. Аналізуючи ситуацію, що склалася, науковець доходить висновку про необхідність вдосконалення системи бухгалтерського обліку в напрямку забезпечення інформацією всіх рівнів управління для прийняття відповідних рішень [17, с. 78].

У роботі А. Яругової [27, с. 18] зазначається, що в межах інформаційної системи управління бухгалтерським обліком продукується інформація, що дозволяє приймати оперативні, тактичні та стратегічні управлінські рішення. Автор вказує на необхідність

розширення сфери дослідження бухгалтерського обліку, що традиційно пов'язувалася із минулою діяльністю підприємства, і на майбутню діяльність підприємства [27, с. 33], але для прийняття стратегічних рішень облікові дані мають доповнюватися даними спеціальних досліджень. А. Яругова [27, с. 19–21] також підкреслює, що різним типам рішень (оперативні, тактичні, стратегічні) відповідає різний ступінь невизначеності середовища, в умовах якого воно приймається: оперативним рішенням відповідає незначний ступінь невизначеності (або повна відсутність); тактичним – середній; стратегічним – високий. Тому можемо зробити логічний висновок, що основним завданням бухгалтерського обліку, як частини інформаційної системи підприємства, є зниження рівня невизначеності для кожного типу управлінських рішень: від невизначеності до максимально можливого її зниження для стратегічних рішень (зменшення рівня невизначеності); від більшого до меншого ступеня невизначеності для тактичних рішень (зменшення рівня ризику); мінімізація для оперативних рішень (нівелювання ризику).

Необхідність приймати управлінські рішення не тільки в межах оперативного і тактичного, але й стратегічного горизонтів управління, домінуюча роль бухгалтерського обліку в продукуванні економічної інформації для прийняття рішень привели до появи концепції стратегічного обліку. Концепція стратегічного обліку в Україні не знаходить широкої підтримки. Так, А. В. Шайкан вказує: «… "стратегічний облік" не є окремим видом бухгалтерського обліку або окремою "системою" обліку. В цьому аспекті можна говорити про стратегічний облік як елемент ідеології управління підприємством. Саме стратегічне управління як ідеологія управління підприємством ставить завдання перед усіма ланками і структурами управління, у тому разі і перед бухгалтерським обліком, який своїм чином реагує на нові завдання й умови функціонування, застосовуючи нові спеціальні інструменти і методи. І від цього бухгалтерський облік не стає "стратегічним", не утворюється "система стратегічного обліку" на підприємстві. У такому аспекті є сенс говорити про існування бухгалтерського обліку з метою стратегічного управління» [25, с. 56]. Разом з тим як у вітчизняній, так і у зарубіжній літературі стратегічний облік розглядається як логічна складова еволюції бухгалтерського обліку. Так, характеристика процесу зародження концепції стратегічного обліку наведена у працях К. Друрі [6, с. 860–879]; Б. Райана [20] та К. Уорда [22]. В Україні ця концепція досліджувалася у працях С. Ф. Голова [4, с. 349–377], М. С. Пушкара (автор називає цю концепцію також "контролінгом") [18, с. 299–380], В. Р. Шевчука [26].

На нашу думу, виконання функцій з надання бухгалтерським обліком інформації для реалізації стратегії підприємства є не тільки можливим, але й реальним та теоретично обґрунтованим. Таке обґрунтування можемо знайти в роботах провідних спеціалістів з бухгалтерського обліку. Так, В. Ф. Палій [14] ще в 1975 р. зазначав обґрунтованість питання про уточнення змісту бухгалтерського обліку. Вчений зазначав про необхідність відображення в обліку даних не тільки про господарські операції, що вже фактично відбулися, але й можливих змін у складі господарських засобів та їх джерел у майбутньому, зокрема, у частині евентуальних подій. Під евентуальними подіями при цьому розуміються такі, що можуть відбутися за певних умов (обставин). Включення евентуальних подій у систему бухгалтерського обліку автор пов'язує з ускладненнями в обліку, проте такий крок вбачається виправданим з погляду раціоналізації управління через підвищення цінності отримуваної інформації [14, с. 18–20].

Я. В. Соколов і В. Ф. Палій [15], характеризуючи факти господарського життя у часі, відзначають обмеженість традиційного бухгалтерського обліку теперішнім часом. Для вдосконалення системи потенційного обліку, на думку авторів, необхідно "зробити крок за відмітку" теперішнього [15, с. 40]. Науковці зазначають, що як минулі, так і очікувані події впливають на відображення в обліку фактів господарського життя.

Більш того, вчені підкреслюють, що найважливішим є потенційність, майбутнє, що міститься у фактах господарського життя – саме воно має бути фундаментом побудови системи бухгалтерського обліку. А. Апчерч, трактуючи мету обліку як "… забезпечення виробітку суджень про діяльність організації в минулому, теперішньому та майбутньому" [2, с. 29], використовує класифікацію інформації на оперативну, тактичну та стратегічну. Автор вказує на важливість врахування таких аспектів: необхідності різної інформації для різних цілей; нерозривного взаємозв'язку стратегічних, тактичних та оперативних проблем [2, с. 30–36].

Отже, результати аналізу праць провідних фахівців у сфері бухгалтерського обліку дозволяють стверджувати про можливість забезпечення системою бухгалтерського обліку процесу управління інформацією не тільки оперативного і тактичного характеру, але також і стратегічного (рис. 4).

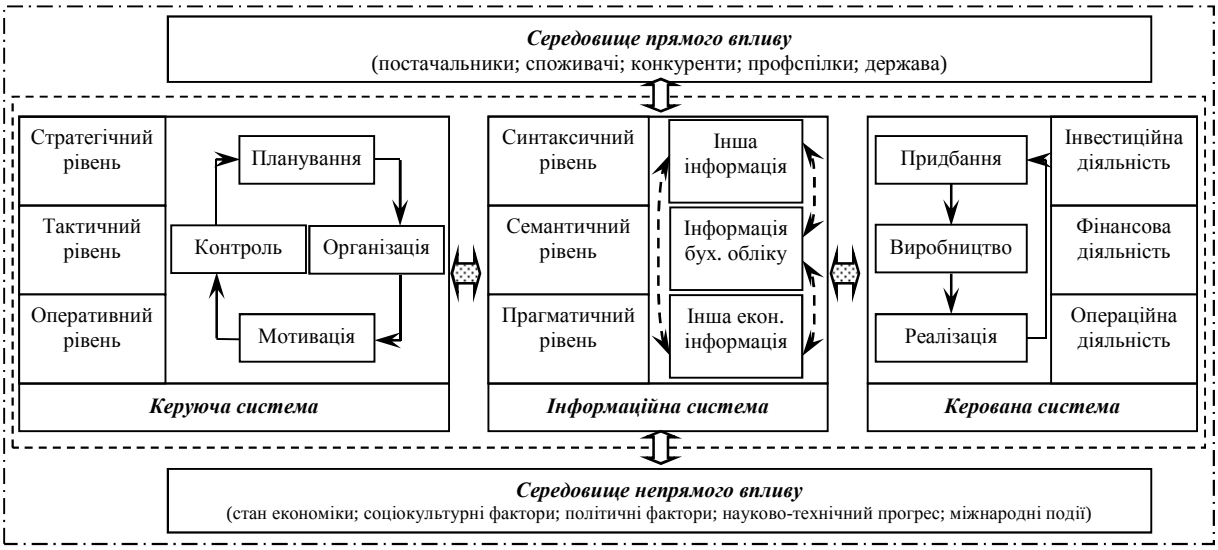

Рис. 4. Місце бухгалтерського обліку як складової інформаційної системи в середовищі управління підприємством

Джерело: розроблено автором.

Забезпечуючи різні ієрархічні рівні управління відповідною інформацією, бухгалтерський облік сприяє раціоналізації процесу управління взагалі.

Висновки і пропозиції. Таким чином, проведене дослідження дозволяє говорити про правомірність розгляду сучасного підприємства як кібернетичної системи. Діяльність підприємства при цьому неможливо відділити від зовнішнього середовища, яке прямо та опосередковано впливає через відповідні фактори. Крім того, у межах системи управління підприємством диференціюється керуюча та керована системи (підсистеми). Управління при цьому розглядається як цілеспрямований вплив керуючої системи на керовану. В межах процесного підходу до управління такий вплив здійснюється через реалізацію функцій планування, організації, мотивації та контролю. Реалізація функцій здійснюється на всіх рівнях управління (оперативному, тактичному та стратегічному) за допомогою комунікацій (обміну інформацією) та прийняття рішень.

Враховуючи зростаючу роль інформації у процесі управління, у межах системи управління підприємством виокремлюється підсистема, що забезпечує інформаційний взаємозв'язок системи управління із зовнішнім середовищем та елементів системи управління між собою – інформаційна система (підсистема). Саме вона здійснює інтерпретацію господарської діяльності з метою прийняття рішень менеджерами, тобто перетворює вхідні дані на інформацію, придатну для використання у процесі управління. При цьому визначення інформаційних потреб користувачів є складним завданням, що

призводить як до об'єктивної неможливості досягнення абсолютної повноти інформаційного забезпечення, так і до неминучого генерування даних, які не використовуватимуться при прийнятті рішень. Тому треба здійснювати оптимізацію інформаційного забезпечення в напрямку збільшення частки інформації, що одночасно: необхідна для управління; вимагається користувачами та генерується інформаційною системою.

Оскільки підприємство є економічною одиницею, найбільш цінною для управління вважається економічна інформація. У структурі економічної інформації домінуюче місце займає інформація бухгалтерського обліку. При цьому система бухгалтерського обліку є, з одного боку, самостійним потужним джерелом інформації для управління, а з іншого боку – взаємодіє з іншими складовими загальної інформаційної системи підприємства (рис. 4).

Аналіз економічної літератури вказує, що бухгалтерський облік доцільно розглядати як інформаційну систему, метою якої є надання релевантної інформації для прийняття рішень різними групами користувачів. Виходячи з необхідності орієнтації на інформаційні потреби управління при прийнятті рішень на оперативному, тактичному та стратегічному рівнях, яким притаманний різний рівень ризику та невизначеності, сьогодні система обліку має орієнтуватися на зниження рівня невизначеності для кожного типу управлінських рішень. Крім того, у межах системи бухгалтерського обліку необхідно прагнути досягнути найбільшого рівня релевантності інформації, що забезпечується на її синтаксичному, семантичному та прагматичному її рівнях.

Список використаних джерел

1. *Айламазян А. К.* Информация и информационные системы : монография / А. К. Айламазян. – М. : Радио и связь, 1982. – 160 с.: ил.

2. *Апчерч А.* Управленческий учет: принципы и практика / А. Апчерч ; [пер. с англ. под ред. Я. В. Соколова, И. А. Смирновой]. – М. : Финансы и статистика, 2002. – 952 с.: ил., табл.

3. *Берсуцкий Я. Г.* Информационная система управления предприятием : монография / А. Г. Берсуцкий. – К. : Наукова думка, 1986. – 186 с.

4. *Голов С. Ф.* Бухгалтерський облік в Україні: аналіз стану та перспективи розвитку : монографія / С. Ф. Голов. – К. : Центр навчальної літератури, 2007. – 522 с.

5. *Дерлоу Д.* Ключові управлінські рішення. Технологія прийняття рішень / Д. Дерлоу. – К. : Всеувито, Наукова думка, 2001. – 242 с. – Серія "Усе про менеджмент".

6. *Друри К.* Управленческий и производственный учет : учебник / К. Друри ; пер. с англ. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 1071 с.

7. *Євдокимов В. В.* Адаптивна модель інтегрованої системи бухгалтерського обліку : монографія / В. В. Євдокимов. – Житомир : ЖДТУ, 2010. – 515 с.: іл., табл.

8. *Информационные* системы в экономике : учебник / под ред. проф. В. В. Дика. – М. : Финансы и статистика, 1996. – 272 с.: ил.

9. *Качир К.* Информационная система промышленного предприятия : монография / К. Качир ; пер. со словацкого З. Н. Кузнецовой ; предисловие В. П. Силина. – М. : Прогресс, 1977. – 206 с.

10. *Кузьмін О. Є.* Формування і використання інформаційної системи управління економічним розвитком підприємства / О. Є. Кузьмін, Н. Г. Георгіаді ; Нац. ун-т "Львів. політехніка". – Львів, 2006. – 367 с. : іл.

11. *Мескон М. Х.* Основы менеджмента / М. Х. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури ; пер. с англ. – М. : Дело, 2000. – 704 с.

12. *Нарибаев К. Н.* Организация и методология бухгалтерского учета в условиях АСУ : монография / К. Н. Нарибаев. – М. : Финансы и статистика, 1983. – 135 с.

13. *Нидлз Б.* Принципы бухгалтерского учета / Б. Нидлз, Х. Андерсон, Д. Колдуэлл ; [пер. с англ. под ред. Я. В. Соколова]. – М. : Финансы и статистика, 2004. – 496 с.: ил. – (Серия по бухгалтерскому учету и аудиту).

14. *Палий В. Ф.* Бухгалтерский учет в системе экономической информации : монография / В. Ф. Палий. – М. : Финансы, 1975. – 160 с.

15. *Палий В. Ф.* Введение в теорию бухгалтерского учета : монография / В. Ф. Палий, Я. В. Соколов. – М. : Финансы, 1979. – 304 с.

16. *Про бухгалтерський* облік та фінансову звітність в Україні [Електронний ресурс] : Закон України від 16.07.1999 № 996–XIV. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/996-14.

17. *Пушкар М. С.* Розробка систем обліку : навчальний посібник / М. С. Пушкар. – Тернопіль : Карт-бланш, 2003. – 198 с.

18. *Пушкар М. С.* Тенденції та закономірності розвитку бухгалтерського обліку в Україні (теоретико-методологічні аспекти) : монографія / М. С. Пушкар. – Тернопіль : Економічна думка, 1999. – 422 с.

19. *Пушкарь М. С.* Бухгалтерский учет в системе управления / М. С. Пушкарь. – М. : Финансы и статистика, 1991. – 176 с.: ил.

20. *Райан Б.* Стратегический учет для руководителя / Б. Райан ; пер. с англ. под ред. В. А. Микрюкова. – М. : Аудит: ЮНИТИ, 1998. – 616 с.: ил., табл.

21. *Ткаченко А. М.* Економічна інформація як ключовий елемент інформаційного забезпечення системи управління та планування господарської діяльності промислових підприємств : монографія / А. М. Ткаченко, Т. В. Лівошко, О. В. Шляга. – Запоріжжя : ЗДІА, 2009. – 362 с.: іл., табл.

22. *Уорд К.* Стратегический управленческий учет / К. Уорд ; пер. с англ. – М. : ЗАО “Олимп-Бизнес”, 2002. – 448 с.

23. *Хендриксен Э. С.* Теория бухгалтерского учета : учебник / Э. С. Хендриксен, М. Ф. ван Бреда ; пер с англ. под ред. Я. В. Соколова. – М. : Финансы и статистика, 2000. – 576 с.: ил. – (Серия по бухгалтерскому учету и аудиту).

24. *Черняк Ю. И.* Информация и управление : монография / Ю. И. Черняк. – М. : Наука, 1974. – 184 с.

25. *Шайкан А. В.* Бухгалтерський облік у прийнятті стратегічних управлінських рішень : монографія / А. В. Шайкан. – К. : КНЕУ, 2009. – 303 с.

26. *Шевчук В. Р.* Стратегічний управлінський облік : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / В. Р. Шевчук ; [за ред. д. е. н., проф. О. М. Ковалюка]. – К. : Алерта, 2009. – 176 с.

27. *Яругова А.* Управленческий учет: опыт экономически развитых стран : монография / А. Яругова ; пер. с польск. ; предисловие Я. В. Соколова. – М. : Финансы и статистика, 1991. – 240 с.: ил.

УДК 351.354:303.094.7

І.М. Олійченко, д-р держ. упр.
М.Ю. Дітковська, канд. держ. упр.
Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРОЦЕСУ УПРАВЛІННЯ В ОРГАНАХ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

И.М. Олийченко, д-р гос. упр.
М.Ю. Дитковская, канд. гос. упр.
Черниговский национальный технологический университет, г. Чернигов, Украина

ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ПРОЦЕССА УПРАВЛЕНИЯ В ОРГАНАХ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ

Ihor Oliychenko, Doctor of Public Administration
Maryna Ditkovska, PhD in Public Administration
Chernihiv National Technological University, Chernihiv, Ukraine

WAYS OF IMPROVEMENT OF MANAGEMENT PROCESS IN LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES

Проведено дослідження системи управління органу місцевого самоврядування. Досліджено інформаційні зовнішні потоки в організації, проведено аналіз функціонування інформаційної системи. Запропоновано шляхи удосконалення системи управління згідно з концепцією електронного урядування.

Ключові слова: *системи електронного урядування, інформаційні системи, інформаційне забезпечення, орган місцевого самоврядування, системи електронного документообігу.*

Проведено исследование системы управления органа местного самоуправления. Исследованы внешние информационные потоки в организации, проведен анализ функционирования информационной системы. Предложены пути совершенствования системы управления согласно концепции электронного правительства.

Ключевые слова: *системы электронного правительства, информационные системы, информационное обеспечение, орган местного самоуправления, системы электронного документооборота.*

Management system in local government basis have been considered. External information flows in the organization , the information system have been studied. Ways of improving the system administration according to the concept of e-governance have been suggested.

Key words: *e-government systems, information systems, information, local government, electronic document management system.*

Постановка проблеми. Ефективність функціонування системи державної влади в Україні значною мірою визначається застосуванням сучасних методів управління та новітніх інформаційних технологій. Досвід формування інформаційних систем в органах державної влади показує, що спроби частково автоматизувати окремі функції призводять до нераціонального витрачання фінансових та людських ресурсів. Це пов’язано з тим, що керівники, як і раніше, не отримують якісної інформації в повному обсязі, а службовці дублюють введення та обробку тієї ж самої інформації у відокремлених інформаційних системах. Таким чином, використання сучасних інформаційних технологій вимагає комплексного підходу до формування інформаційних систем, що реалізується як проект інтегрованої інформаційної системи, яка включає в себе створення автоматизованої системи забезпечення управлінської діяльності та системи «електронного уряду» для забезпечення взаємодії з громадянами, органами державної влади та бізнесом. У межах «електронного уряду» відпрацьовуються механізми надання державних послуг населенню та організаціям, вирішуються питання забезпечення доступності для населення інформації про діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням інформаційного забезпечення державного управління присвячені праці таких учених: О. Бакаєва, А. Берсуцького, Р. Калюжного, О. Крюкова, М. Лепи, К. Линьова, А. Панчука, В. Порохні, Л. Тимашової, В. Троня та ін. Питання впровадження технологій електронного уряду-

вання розглядають у своїх працях А. Баранова, О. Голобуцький, М. Демкова, І. Клименко, І. Коліушко, А. Семенов, В. Цимбалюк, С. Чукут, О. Шевчук та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на ґрунтовні дослідження розвитку інформаційно-телекомунікаційних технологій у державному управлінні та місцевому самоврядуванні, питання удосконалення управління в органах державної влади згідно з концепцією електронного уряду вивчені недостатньо. Тому питання аналізу функціонування й удосконалення процесу управління на основі сучасних інформаційних технологій в органах місцевого самоврядування є особливо актуальним.

Мета статті. Метою цієї роботи є дослідження функціонування органу місцевого самоврядування та можливостей удосконалення його системи управління на основі сучасних інформаційних технологій згідно з концепцією е-уряду.

Об'єктом дослідження є процес розвитку інформаційної системи як підсистеми системи управління органу місцевого самоврядування як складової е-уряду України.

Дослідження проводилися у Новозаводській районній у м. Чернігові раді.

Виклад основного матеріалу. Електронний уряд – інноваційна форма державного управління, що дає можливість широкої взаємодії органів влади, громадських організацій, підприємств, бізнесу і громадян у процесі керування суспільством на основі взаємозалежних внутрішніх, урядових і зовнішніх суспільно-інформаційних структур, що ефективно діє в умовах інформаційного суспільства [2]. Електронний уряд охоплює такі сектори взаємодій: між органами державного управління G2G; між державою і бізнесом G2B; між державою та громадянами G2C. Іноді розглядають і взаємодію між державою та державними службовцями G2E.

Розвиток системи електронного урядування відбувається від простих форм до складних. Цей процес має певні етапи, такі як: етап інформаційної присутності, для якого характерна присутність органів влади в глобальних комп'ютерних мережах; етап односторонньої інтерактивності, на якому використовуються елементи онлайнових послуг; етап двосторонньої інтерактивності, для якого характерним є високий рівень спілкування суспільства і держави – наявна двостороння взаємодія між органами державної влади та громадянами; останнім є етап транзакційної взаємодії, на якому з'являється реальна інтерактивність, коли представники державних органів спілкуються з громадянами в режимі реального часу. На жаль, в Україні на місцевому рівні інформаційні системи переважно знаходяться на стадії інформаційної присутності, що вимагає значних подальших зусиль з їх удосконалення.

В Україні процеси побудови системи електронного урядування відбуваються у напрямі зверху-вниз, тобто першочерговій інформатизації підлягають органи загальнонаціонального рівня, однак виходячи з Європейської хартії місцевого самоврядування, переважна кількість послуг повинна надаватись на місцевому рівні. Такій підхід дозволяє забезпечити ефективність роботи системи державного управління і місцевого самоврядування; налагодити взаємодію між державою і громадянами; забезпечити прозорість функціонування органів державної влади; досягти високого рівня демократизації суспільства; забезпечити надання населенню якісних послуг; залучити громадян до управління суспільними справами.

Технології е-урядування функціонують у багатьох зарубіжних країнах. Система електронного урядування у Сполучених Штатах Америки надає громадянам такі електронні послуги, як видача ліцензій, сплата податків тощо. В Англії за допомогою цієї системи здійснюється спрощена процедура реєстрація фірм. У деяких країнах створені системи послуг, які здійснюються через мобільний зв'язок. Характерним прикладом є Сінгапур, де Верховний суд надсилає громадянам SMS, нагадуючи про дату засідання. Громадяни

цієї країни через комп'ютерні мережі можуть подавати позови до суду. В Ірландії інформаційна система податкової служби надає підприємствам інформацію про оподатковування, дозволяє в електронний спосіб сплачувати податки, а також отримувати податкові кредити. Також у цій державі надається інформація про нерухомість, і громадяни мають можливість здійснювати необхідні операції, пов'язані із землею і нерухомістю. Система електронного урядування Ірландії дозволяє отримати інформацію про стан ринку робочої сили, а також дає можливість зареєструвати компанію будь-якої організаційно-правової форми, оформити фінансові документи тощо. Значні досягнення у сфері застосування інформаційних технологій в органах державної влади має Естонія. У країні функціонує інтернет-портал "Сьогодні вирішую я" (Tana otsustan mina). Портал дозволяє брати участь в управлінні державою, висловлювати свою думку про поточні процеси у країні, пропонувати поправки до нормативних документів. Також ця система використовується для голосування. Ідеї, які мають підтримку у суспільстві (і це підтверджується повідомленнями від інтернет-користувачів), надсилаються у відповідне міністерство. В Болгарії ІТ-система об'єднує паспортний департамент, міністерство внутрішніх справ, поліцію та систему судочинства і т. ін. [1].

Одним із важливих і першочергових заходів щодо впровадження системи електронного урядування є створення систем електронного документообігу. Система електронного документообігу забезпечує циркуляцію електронних документів, які є однією з форм взаємодії держави та суспільства. В Україні створено нормативно-правове забезпечення щодо використання електронного документообігу. Базовими є Закони України "Про інформацію" № 2657-XII від 02.10.1992 р. [6], "Про Концепцію Національної програми інформатизації" № 75/98–ВР від 04.02.1998 р. [7], "Про електронний цифровий підпис" № 852-IV від 22.05.2003 р. [4], "Про електронні документи та електронний документообіг" №851-IV від 22.05.2003 р [5]. Постанови Кабінету Міністрів України "Про затвердження Порядку засвідчення наявності електронного документа (електронних даних) на певний момент часу" № 680 від 26.05.2004 р., "Про затвердження Положення про центральний засвідчувальний орган" № 1451 від 28.10.2004 р., "Про затвердження Порядку застосування електронного цифрового підпису органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями державної форми власності" № 1452 від 28.10.2004 р. забезпечують порядок формування і розвитку систем електронного документообігу. Накази Міністерства транспорту та зв'язку України від 10.04.2006 № 52 «Про внесення змін до Технічних умов на систему електронного документообігу органу виконавчої влади, затверджених наказом Держзв'язку від 07.06.2005 № 70»; Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України "Про затвердження Правил посиленої сертифікації" № 3 від 13.01.2005 р. (зі змінами та доповненнями, внесеними Наказом ДСТСЗІ СБУ № 50 від 10.05.2006 р.) надають нормативну базу для вирішення конкретних питань функціонування інформаційних систем.

Створення системи електронного документообігу потребує досліджень інформаційного середовища в системі. Найбільш важливим є дослідження інформаційних потоків, яке дозволяє оцінити кількісні та якісні характеристики діючого документообігу в організації, а також визначити шляхи його удосконалення із застосуванням сучасних інформаційних технологій. На рис. представлено динаміку вхідних і вихідних документів у Новозаводскій районній у місті Чернігові раді.

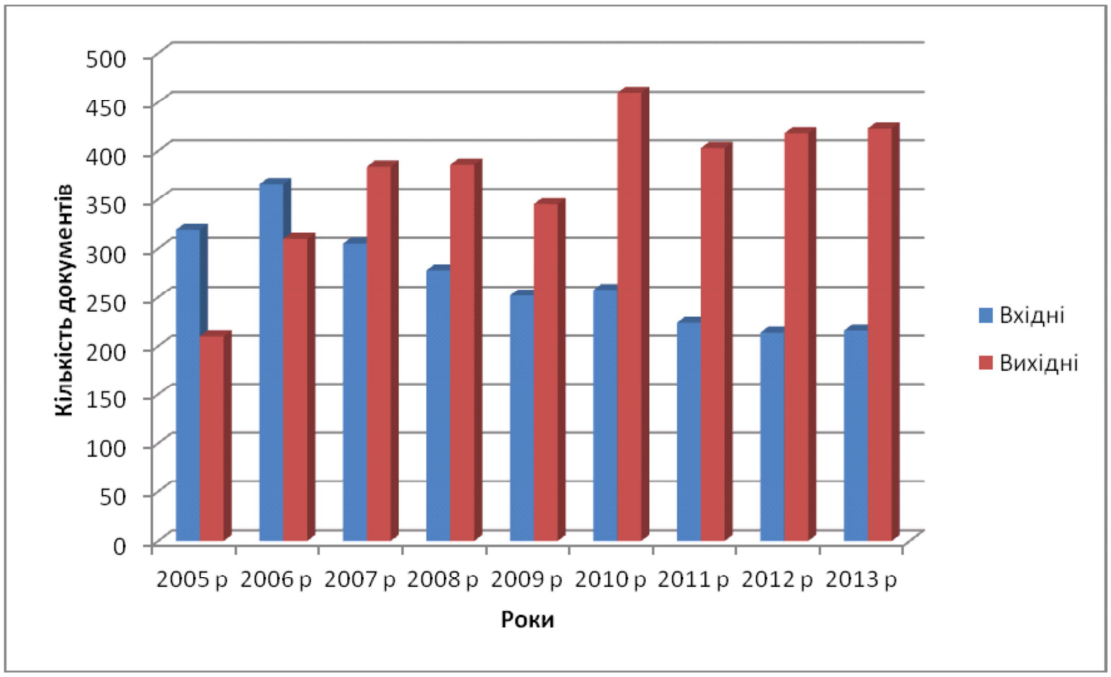

Рис. Динаміка вхідних і вихідних документів у Новозаводскій районній у місті Чернігові раді за 2005–2013 рр.

Дослідження свідчать, що найбільшу частину документів, які надходять в організацію, становлять документи з органів вищого рівня. Районна рада також інтенсивно взаємодіє з Чернігівською міською радою. Чернігівська обласна рада і Чернігівська обласна державна адміністрація теж надсилають значну кількість документів. Така інформаційна взаємодія пов’язана з делегуванням повноважень державою органам місцевого самоврядування. Укази Президента, розпорядження Кабінету Міністрів України, постанови Верховної Ради України надходять до районної ради через обласну державну адміністрацію.

Серед вхідних документів значну частину становлять Укази Президента, розпорядження Кабінету Міністрів України, постанови Верховної Ради України, рішення і розпорядження виконавчого комітету Чернігівської міської ради, рішення сесії Чернігівської міської ради, рішення Чернігівської обласної ради, розпорядження Чернігівської обласної адміністрації тощо [3].

Аналіз наявного руху документів у районній раді та програмного забезпечення систем електронного документообігу, яке пропонується на ринку інформаційних технологій, свідчить, що найбільш перспективним є продукт компанії "Електронні офісні системи" – система «Діло», яка забезпечує автоматизацію діловодства і є найпопулярнішою в Україні. Система підтримує необхідні процедури документування і процеси руху та виконання документів. Система підтримує розподілену організацію корпоративного документообігу на основі технології клієнт-сервер. У системі реалізовані механізми управління перебігом робіт для управління проходженням документів усередині організації та задавання рольових функцій користувачів під час роботи над документом. Система дозволяє виконувати реєстраційні та контрольні функції при роботі з паперовими документами, що важливо в перехідний період, за якого застосовується так звана змішана система документообігу, при якій використовуються як паперові, так і електронні документи. Система "Діло" дозволяє налаштовуватись на необхідну структуру документообігу, яка притаманна цій організації. Налаштування визначаються організаційною структурою організації та правилами діловодства.

Невід’ємною складовою побудови електронного урядування на регіональному рівні є розроблення веб-порталів органів місцевого самоврядування. Необхідність висвітлен-

ня їх діяльності в мережі Інтернет визначається Законом України № 2939-VI від 13.01.2011 «Про доступ до публічної інформації».

Сайт Новозаводскої районної у місті Чернігові раді почав свою роботу 15 вересня 2011 року. Розроблення сайта здійснював сторонній виконавець, що призводило до великої кількості узгоджень, затягування часу на вирішення проблем, обмеженості контролю за ходом виконання, необхідності доступу розробника до внутрішньої інформації організації і т. ін. Крім того, сайт був побудований на основі авторської системи управління сайтами і мав закритий програмний код, що унеможливлювало замовлення відповідних послуг у інших виконавців. Тому керівництвом районної ради було прийнято рішення розробити аналогічний сайт власними силами. Сайт було створено на базі відкритої системи управління сайтами WordPress, яка поширюється за вільною ліцензією; має велику кількість готових шаблонів; дозволяє встановити небідні безкоштовні модулі. Таким чином, питання управління сайтом знаходиться під контролем фахівців з комп'ютерних технологій Новозаводської районної ради.

Сайт забезпечує інформаційну присутність органу місцевого самоврядування, тобто інформаційна система установи перебуває на першому етапі розвитку електронного врядування. Для подальшого розвитку інформаційної системи необхідно забезпечити перехід на етапи односторонньої та двосторонньої інтерактивності. Одним з важливих сервісів веб-порталу має стати можливість для користувача не тільки мати доступ до інформації і можливість оперувати нею, а й отримувати адміністративні послуги. Портал має містити такі послуги: інформаційні, відслідковування руху документів, завантаження необхідних форм, можливість підписатися на розсилку, реєстрація на прийом (до голови, його заступників, інших представників органу місцевого самоврядування), отримання квитанцій та оплата послуг, забезпечення внутрішнього і зовнішнього документообігу.

Інформація, що буде міститься на порталі, має бути захищеною від небажаних дій інших осіб, що можуть призвести до втрати чи недостовірності поданої інформації. Необхідно передбачити постійне архівування останньої версії порталу з захищеним зберіганням архівів, застосувати політику конфіденційності, авторизації користувачів та забезпечення персоніфікованих даних.

Забезпечення інтеграції програмних продуктів є головною умовою розроблення та подальшої експлуатації веб-порталу. Розроблення інтегрованої системи повинно ґрунтуватися на спільному використанні єдиних баз даних.

Веб-ресурс повинен складатися з таких основних частин: інтерфейс користувача, інтерфейс виконавців і адміністративний. Відповідно і користувачі можуть бути наступними: адміністратор, виконавець, відвідувач. До структури технологічного забезпечення інтернет-порталу повинні входити: комп'ютер або кластер комп'ютерів з постійним швидкісним з'єднанням з мережею Інтернет; серверна операційна система, веб-сервер, системи управління базами даних, система управління інформаційними ресурсами (контентом), сервер інтеграції забезпечень.

Згідно з Постановою Кабінету Міністрів України «Про порядок оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади» [8], сайт органу влади повинен містити таку обов'язкову інформацію: основні завдання та нормативно-правові засади діяльності; структура органу; порядок реєстрації, ліцензування; перелік та умови отримання громадянами послуг, що надаються органом, форми і зразки документів, правила їх заповнення; розпорядок роботи органу та час прийому громадян керівництвом; цільові програми у відповідній галузі, регіоні; відомості про проведення закупівлі товарів, робіт і послуг за державні кошти; поточні та заплановані заходи і події у відповідній сфері; відомості про вакансії.

Беручи до уваги все вищевикладене, пропонується наступна система побудови розділів сайта. Основні розділи сайта: районна влада; громада району; нормативні акти; електронна приймальня; навігатор по району; соціально-економічні карти району.

Розділ «районна влада» поділяється на такі підрозділи: голова ради – в ньому подається інформація про біографію, повноваження та програму дій голови; районна рада – в ньому представляється статус і повноваження ради, її регламент, інформація про депутатів, а також постійні комісії, групи і фракції, план роботи ради; виконавчий комітет – організаційна структура виконавчого комітету, склад управлінь та відділів, контактні телефони та часи прийому посадових осіб виконавчого комітету.

У розділі «громада району» передбачається висвітлення інформації про освіту, охорону здоров'я, соціальне страхування та соціальний захист населення, культуру, спорт, сім'ю і молодь, житлово-комунальне господарство, архітектуру та містобудування, торгівлю, комунальну власність, зв'язок та інформаційну сферу.

У розділі «нормативні акти» пропонується створити рубрикацію на проекти рішень та на вже готові рішення виконкому і районної ради, а також базу даних зі зразками форм документів, які можна завантажити та роздрукувати.

У розділі «навігатор по району» представляється інформація про історію, визначних особистостей району та інша корисна інформація.

Розділ «соціально-економічні карти району» призначений для представлення інформації з прив'язкою до карт місцевості. Тут можуть розмішуватись: інформація про вуличні комітети, комунальні житлово-обслуговуючи дільниці, статистична інформація з прив'язкою до території району; стан доріг і плани щодо їх поліпшення і т. ін.

У розділі «електронна приймальня» передбачається забезпечення взаємодії між громадою району і районною владою. Саме електронна приймальня має стати найголовнішим інструментом взаємодії між владою і громадою на сайті. Робота громадської приймальні передбачає можливість громадянина відслідковувати долю його запиту, скарги та пропозиції; брати інтерактивну участь в обговоренні програм розвитку чи регуляторних актів ради; зробити прозорим процес прийняття управлінських рішень тощо.

Порядок функціонування інформаційної системи районної ради, в якій задіяні функції електронної приймальні та системи електронного документообігу наступний: інформація подана користувачами через електронну приймальню потрапляє до загального відділу, де відбувається попередня обробка документів. Якщо документ відповідає всім вимогам, то він реєструється в системі «Діло» і відбувається його розгляд. Якщо документ не відповідає вимогам, то працівники надають роз'яснення засобами електронного зв'язку. Після розгляду документа загальний відділ надсилає відповідь громадянам за допомогою функцій електронної приймальні. Також можливе ознайомлення відвідувачів з ходом розгляду його звернення, що відбувається завдяки сполученню електронної приймальні безпосередньо з сервером «Діло» на програмному рівні і не потребує втручання працівників ради.

Висновки і пропозиції. Дослідження функціонування інформаційної системи органу місцевого самоврядування свідчить про те, що впровадження сучасних інформаційних технологій у роботу органів державної влади дає можливість наблизити їх до громадян, поліпшити якість послуг для населення, зробити їх загальнодоступними. Аналіз інформаційно-комунікаційної системи Новозаводської районної у місті Чернігові раді виявив проблеми, характерні для більшості органів державної влади і місцевого самоврядування, а саме: неналежне технічне забезпечення обчислювальною технікою; стійка тенденція до фізичного і морального старіння техніки; недостатнє фінансування модернізації і розвитку систем. Постійні перманентні зміни у структурі організації, характерні також для більшості органів державної влади.

Суттєвим кроком у розвитку інформаційних систем згідно з концепцією електронного уряду є запровадження технологій електронного документообігу. Аналіз діючого програмного забезпечення стосовно систем електронного документообігу свідчить, що найбільш перспективним для запровадження у Новозаводскій районній у місті Чернігові раді є система «Діло», яка забезпечує автоматизацію діловодства. Система підтримує необхідні процедури документування і процеси руху та опрацювання документів.

Невід'ємною складовою побудови електронного урядування на регіональному рівні є розроблення веб-порталів органів місцевого самоврядування. Основним завданням порталу повинно стати надання адміністративних послуг громадянам Новозаводського районну через Інтернет. Пропонуються реалізувати такі розділи сайта: районна влада; громада району; нормативні акти; електронна приймальня; навігатор по району; соціально-економічні карти району.

Очікуванні результати від модернізації веб-порталу Новозаводської районної ради наступні: надання можливості жителям району отримувати різноманітну та структуровану інформацію; електронні послуги сприятимуть мінімізації витрат часу та налагодженню зворотного зв'язку громади з органами місцевого самоврядування; збільшення рівня довіри до влади; підвищення рівня інвестиційної привабливості; підвищення якості обслуговування громадян та ін.

Список використаних джерел

1. *Доступ* до інформації та електронне урядування / автори-упорядники М. С. Демкова, М. В. Фігедь. – К. : Факт, 2004. – 336 с.

2. *Клімушин П. С.* Інформаційні представництва органів державної влади України / П. С. Клімушин, А. О. Серенок // Теорія та практика державного управління : зб. наук. пр. – Х. : Вид-во ХарРІ НАДУ "Магістр", 2007. – Вип. 1 (16). – С. 31–36.

3. *Олійченко І. М.* Розвиток інформаційної системи органу державного управління / І. М. Олійченко // Інвестиції: практика та досвід. – 2010. – № 4. – С. 50–52.

4. *Про електронний* цифровий підпис : Закон України від 22.05.2003 р. № 852–IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 36. – Ст. 276–285.

5. *Про електронні* документи та електронний документообіг : Закон України від 22.05.2003 р. № 851–IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 36. – Ст. 275–281.

6. *Про інформацію* : Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – Ст. 650–669.

7. *Про Концепцію* Національної програми інформатизації : Закон України від 04.02.1998 р. № 75/98–ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 27–28. – Ст. 182–199.

8. *Про порядок* оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади : Постанова Кабінету Міністрів України від 4 січня 2002 р. № 3 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 2. – Ст. 57.

УДК 332.146

В.П. Удовиченко, д-р екон. наук, міський голова
Славутицька міська рада, м. Славутич, Україна

УЧАСТЬ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ В МІЖНАРОДНИХ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСАХ

В.П. Удовиченко, д-р экон. наук, городской голова
Славутичский городской совет, г. Славутич, Украина

УЧАСТИЕ РЕГИОНОВ УКРАИНЫ В МЕЖДУНАРОДНЫХ ИНТЕГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССАХ

Volodymyr Udovychenko, Doctor of Economics, Mayor of Slavutych
Slavutych Sity Council, Slavutych, Ukraine

THE PARTICIPATION OF UKRAINIAN REGIONS IN INTERNATIONAL INTEGRATION PROCESSES

Досліджено способи безпосередньої участі регіонів України в міжнародних інтеграційних процесах, зокрема єврорегіональних об'єднаннях та проектах регіонального розвитку, створених ЄС.

Ключові слова: *економічна інтеграція, регіон, Європейський Союз, єврорегіон.*

Исследованы способы непосредственного участия регионов Украины в международных интеграционных процессах, в том числе еврорегиональных объединениях и проектах регионального развития, созданных ЕС.

Ключевые слова: *экономическая интеграция, регион, Европейский Союз, еврорегион.*

The author examines the ways of direct participation of Ukrainian regions in international integration processes, euro-regional associations and EU projects.

Key words: *economic integration, region, European Union, euroregion.*

У XXI столітті світовий економічний порядок характеризується не лише вкоріненою глобалізацію, але й посиленою на її тлі регіоналізацією. Не лише держави беруть участь у діяльності міжнародних регіональних об'єднань, вигідних для національних господарств. Самі регіони, адміністративні одиниці регіонів, території, об'єднані в минулому спільною історією та культурою й окреслені кордонами різних держав, сьогодні також можуть брати активну участь у міжнародних інтеграційних процесах.

Розвиток міжнародних інтеграційних рухів в Україні досліджували такі вітчизняні та іноземні вчені, як О. Бабінська, П. Бєлєнький, В. Борщевський, Т. Бродзіцкі, В. Будкін, Б. Буркінський, М. Бутко, В. Геєць, О. Гонта, М. Гончар, І. Газізулін, Б. Данилишин, М. Долішній, С. Дорогунцов, В. Євдокименко, В. Захарченко, О. Коломієць, М. Лендєл, А. Льош, Ю. Макогон, Н. Мікула, В. Пила, С. Тесс'є-Стол, А. Філіпенко, Л. Чернюк, В. Чужиков, І. Школа, В. Ястшембська та багато інших.

Віддаючи належне теоретичним напрацюванням науковців, які створили передумови для дослідження цього напряму, варто зазначити, що є потреба наголосити на важливості та способах безпосередньої участі адміністративних територій, регіонів України в міжнародних інтеграційних процесах, зокрема економічній інтеграції.

Поняття інтеграція (у перекладі з латинської integrum – ціле, integratio – відновлення), що є процесом об'єднання будь-яких елементів (частин) в одне ціле, найчастіше ототожнюється з економічною та політичною інтеграцією країн. Після завершення Другої світової війни спостерігалось величезне поширення політичної дезінтеграції і на сьогодні кількість незалежних держав втричі більша, ніж це було в 1945 році. Водночас, маємо приклади протилежного явища. Поряд з економічною в Європі виникла міжнародна політична інтеграція, і держави наклали обмеження на самостійне ведення певної частини політики уряду і делегували контроль над частиною повноважень Європейському Союзу [1, с. 1143–1167].

В економічній літературі поняття «економічна інтеграція» трактується або з позиції взаємозалежності промислових секторів та вертикальної і горизонтальної інтеграції галузей, або як об'єднання економічної діяльності, особливо торгівлі кількох країн (через створення зон вільної торгівлі, митних союзів, спільних ринків, економічних союзів).

Економічна інтеграція завжди є поєднанням декількох національних економік у більшу територіальну одиницю і несе за собою скасування економічних кордонів між країнами. Під економічними кордонами мається на увазі будь-яка перешкода, що обмежує мобільність товарів, послуг та факторів виробництва між країнами. Усі процеси економічної інтеграції містять два аспекти: негативну інтеграцію (усунення перешкод) і позитивну інтеграцію (гармонізацію, координацію наявних інструментів) [2, с. 29–40].

Історично інтеграція еволюціонує через такі основні форми:

1. *Підписання преференційних торгових угод*, відповідно до яких країни створюють одна для одної режими найбільшого сприяння. При цьому зберігаються національні митні тарифи і жодних міждержавних органів для управління не створюється.

2. *Зона вільної торгівлі*, що передбачає створення пільгової зони регіонального типу, де митні тарифи у взаємній торгівлі повністю скасовуються, а зберігаються національні митні тарифи для третіх країн.

3. *Митний союз.* При такій формі інтеграції група країн узгоджено скасовує національні митні тарифи і запроваджує спільні митні тарифи та єдину систему нетарифного регулювання для третіх країн.

4. *Спільний ринок.* Країни домовляються про свободу руху не тільки товарів і послуг, а й факторів виробництва – капіталу і робочої сили.

5. *Економічний союз* є ще вищим рівним інтеграції і передбачає об'єднання національних економік країн на основі митного союзу, спільного ринку, уніфікації фінансових систем і проведення спільної валютної політики.

6. *Політичний союз.* Національні уряди передають наднаціональним органам більшу частину власних повноважень стосовно третіх країн.

Отже, економічна інтеграція характеризується лібералізацією взаємної торгівлі товарами включно зі створенням спільного митного тарифу для третіх країн з подальшим встановленням свободи міждержавного просування факторів виробництва і в результаті – уніфікацією макроекономічної політики і створенням наддержавних органів управління [3, с. 365–367].

Згідно з Теорією економічної інтеграції є два типи доходів та збитків:

- статичні доходи і втрати внаслідок перерозподілу наявного капіталу, праці та інших ресурсів економік-учасниць;
- динамічні ефекти, що впливають на виробничі потужності, продуктивність і зростання економік-учасниць [4, с. 284] (табл.).

Таблиця

Стадії міжнародної економічної інтеграції

Стадії інтеграції	*Скасування тарифів та квот між учасницями*	*Спільна система тарифів та квот*	*Скасування обмежень на рух факторів*	*Гармонізація економічної політики та інституцій*
1. Промислова зона вільної торгівлі	так*	ні	ні	ні
2. Повна зона вільної торгівлі	так	ні	ні	ні
3. Митний союз	так	так	ні	ні
4. Спільний ринок	так	так	так	ні
5. Економічний союз	так	так	так	так

Примітка: * Тільки промислові товари.
Джерело: [4].

Економічну інтеграцію також можна розглядати як економічний вимір іншого процесу – регіоналізму. В цьому контексті економічна інтеграція – це відсутність інституційних бар'єрів для міжрегіональної торгівлі та руху факторів. При цьому системною

метою цього процесу є інтеграція національного ринку для максимізації ефективності, а уряд повинен здійснювати наглядову або регулятивну функцію [5, с. 8–10].

Інтеграційні процеси у другій половині XX століття поширились на всі континенти й охоплюють практично всі сфери суспільного життя. Найбільш розвинуте у світі інтеграційне угруповання – це Європейський Союз і саме європейська інтеграція є пріоритетним напрямком зовнішньої політики України [6, с. 364–365]. Як засвідчує досвід практично всіх країн-претендентів на вступ до ЄС, ця мета може стати додатковим потужним стимулом і каталізатором відповідних соціально-економічних та політичних трансформацій.

Отже, міжнародна економіка на сьогодні – це глобальна мережа взаємозалежних, інтегрованих економічних систем та їх складників – місцевих регіонів.

У випадку країн Центрально-Східної Європи до важливих обставин процесу регіонального розвитку відносяться два явища – трансформація економіки і європейська інтеграція [7]. В економіці України загалом основною проблемою можна назвати незавершений перехід від плану до ринку, таким чином фактично процес трансформації ще досі не завершено. Як показує досвід багатьох постсоціалістичних держав, що нині є членами Європейського Союзу, своєрідним імпульсом для проведення подальших реформ усередині країни з відповідним формуванням інституційної бази для тривалого функціонування ринкової системи її економіки є отримання перспектив членства в ЄС.

Нині зовнішньоекономічна інтеграція в Україні здійснюється не лише на державному, але й на регіональному рівні. Регіони України можуть безпосередньо впливати на збільшення товарообігів з регіонами інших держав завдяки діяльності в єврорегіональних об’єднаннях, та зокрема підвищувати інвестиційну привабливість за рахунок усунення певних бюрократичних перешкод та налагодження надійних партнерських стосунків, що слугуватиме гарантією тривалої співпраці. П’ятнадцять прикордонних областей України залучено до діяльності десяти єврорегіонів, а саме: “Карпатський єврорегіон” (1993), “Буг” (1995), “Нижній Дунай” (1998), “Верхній Прут” (2000), “Дніпро” (2003), “Слобожанщина” (2003), “Ярославна” (2007), “Чорне море” (2008), „Донбас” (2010) та «Дністер» (2012) (рис.).

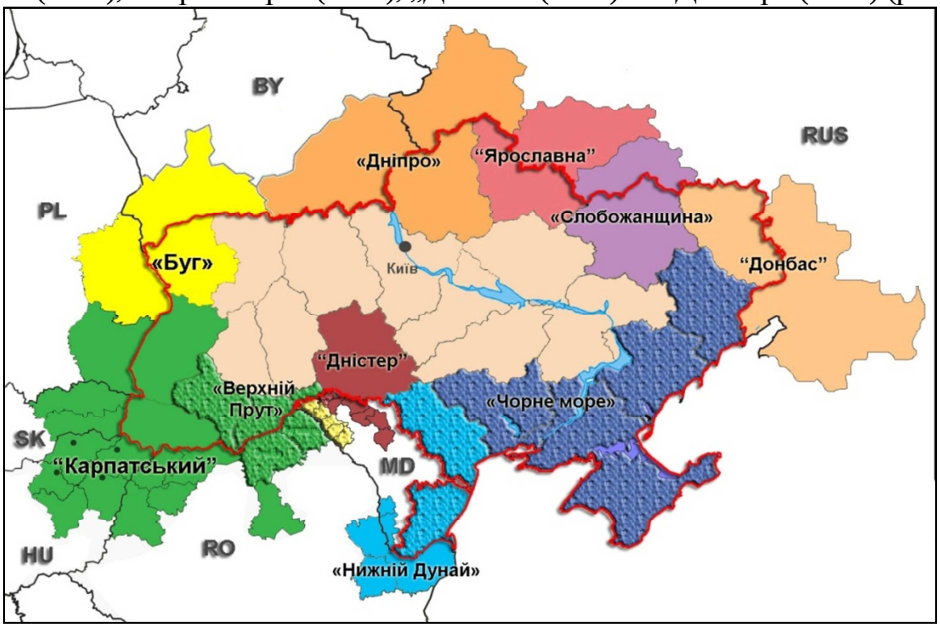

Рис. Єврорегіони за участю регіонів України

Джерело: [8].

Діяльність територій України в єврорегіонах сприяє торговельно-економічному співробітництву та фактично є способом самостійного отримання прикордонними адміністративними одиницями технічної та фінансової допомоги від європейських структур. Це також є каталізатором міжнародної економічної інтеграції для всієї держави.

Лідером як за розміром охопленої території, так і за обсягом реалізованих проектів є на сьогодні «Карпатський єврорегіон». До його складу входять прикордонні адміністративні райони Угорщини, Польщі, Словаччини, Румунії та України.

Основною метою створення в 1993 році Карпатського єврорегіону було налагодження добросусідських відносин, забезпечення соціальної стабільності, сприяння економічному розвитку на прикордонних територіях країн-членів, забезпечення миру, прозорості кордонів та ін. [9].

Незалежно від географічного розташування, рівня соціально-економічного розвитку, особливостей національних правових систем у функціонуванні єврорегіонів Центральної та Східної Європи є ті ж проблеми, для вирішення яких експерти вважають необхідним: включення до двосторонніх угод, які укладаються між сусідніми державами, питання про можливі механізми сприяння транскордонному співробітництву, децентралізацію управління і здійснення регіональної реформи, розроблення програм регіонального розвитку прикордонних регіонів, розроблення учасниками єврорегіонів єдиної концепції, а на її основі – спільних програм розвитку (пріоритети та принципи реалізації враховували б вимоги національних законодавств), розроблення узгодженої стратегії відносин з міжнародними організаціями-донорами, узгодження дво-, чи багатосторонніх домовленостей між державами щодо сприяння транскордонному співробітництву з вимогами та стандартами Європейського Союзу [10].

Очевидно, що подібні проекти потребують професійного моніторингу, що ґрунтується на багаторічному досвіді, а також фінансування. В цих питаннях успіхи демонструє саме Європейський Союз, а отже, єврорегіони, створені за участю територій ЄС, де членами виступають також українські території, є джерелом не лише фінансування проектів місцевих громад, але й запозичення досвіду, зближення бізнесових та культурних кіл з подальшим торговельним та інвестиційним співробітництвом. Єврорегіони відіграють вирішальну роль при отриманні європейської допомоги для регіонального розвитку в прикордонні області [11].

За умови активності місцевих органів влади та існування інституцій з досвідом участі у проектах та розпоряджання грантовими коштами, регіони України можуть розраховувати на фінансування в межах різноманітних програм з розвитку регіонів від Європейського Союзу. Так, на період 2007–2013 рр. Україна була включена до діяльності Інструменту з європейського сусідства та партнерства (ENPI), а її прикордонні регіони – до проекту транскордонної співпраці (CBC) як до ключового пріоритету ENPI, бюджет якого становив 1,1 мільярда євро. В підсумку 15 програм CBC (з них 9 на сухопутних кордонах, 3 на морських кордонах і 3 для морських басейнів) були визначені по два боки зовнішніх кордонів ЄС на Сході та Півдні. Україна ввійшла до 4 програм CBC: «Польща – Білорусія – Україна», «Румунія – Україна – Республіка Молдова», «Угорщина – Словаччина – Румунія – Україна» та «Чорне море» [12].

З 2007 року технічну допомогу на CBC надавали через «Сприяння розвитку регіонального потенціалу» (RCBI) [13].

Загалом, Європейський Союз підтримує Уряд України у розробленні та реалізації реформ у сфері регіональної політики завдяки відповідним діям, дотримуючись підходів «знизу-вгору» та «згори-вниз». У 2013 році ЄС оголосив новий конкурс проектів для підтримки регіонального розвитку України. Конкурс складався з двох «лотів» («кошиків»): для обласного рівня і для рівня району/населеного пункту. «Лот 1» – націлений на вирівнювання розривів між регіонами і допомогу найменш розвиненим регіонам України (орієнтовний бюджет – 4 мільйони євро). «Лот 2» – на підтримку стабільного та збалансованого розвитку сільської місцевості (орієнтовний бюджет – 2 мільйони євро).

Програма має на меті підвищити потенціал українських органів державної влади та інших основних зацікавлених сторін щодо розроблення та впровадження ефективної політики регіонального розвитку. Метою конкурсу було вказано реалізацію багатьох

пріоритетів, зокрема удосконалення та відновлення інфраструктури, створення нових робочих місць, розвиток туризму, підтримка бізнесових ініціатив, зміцнення енергоефективності, розвиток сільськогосподарських ринків. Цей конкурс є частиною ширшої програми регіонального розвитку України, на яку ЄС виділив 31 мільйон євро. Програма спрямована на підтримку децентралізованого розвитку українських регіонів [14].

Усі заходи Європейського Союзу з фінансування реформ та розвитку своїх східних сусідів здійснюються на сьогодні в межах ініціативи «Східне партнерство», що свого часу виокремилось у загальній програмі Європейської політики сусідства.

Такі програми сприяють синхронізації регіональних пріоритетів розвитку із загальнонаціональними та загальноєвропейськими. Адже дуже важливим елементом економічної інтеграції є конвергенція регіональної політики.

Отже, відповідно до проголошеного на державному рівні євроінтеграційного вектора, регіони України все активніше долучаються до програм розвитку ЄС та транскордонної співпраці. Це сприяє не лише децентралізації у внутрішній структурі економіки, але й несе з собою збільшення зовнішньої торгівлі, приплив прямих іноземних інвестицій, налагодження освітньо-культурного та соціального співробітництва. В майбутньому це має привести до гармонізації різноманітних норм та практик, що є запорукою успішної міжнародної інтеграції України.

Список використаних джерел

1. *Brou D.* Economic integration, political integration or both? / D. Brou, M. Ruta // Journal of the European Economic Association. – Oxford : Wiley-Blackwell. – 2011. – Vol. 9. – Issue 6. – P. 1143–1167.

2. *Tinbergen J.* International economic integration / J. Tinbergen.— Amsterdam : Elsevier, 1965. – 142 p.

3. *Міжнародна* економіка : підручник / А. П. Румянцев, Г. Н. Климко, В. В. Рокоча та ін. ; за ред. А. П. Румянцева.– К. : Знання, 2003. – 447 с.

4. *Філіпенко А. С.* Глобальні форми економічного розвитку: історія і сучасність / А. С. Філіпенко. – К. : Знання, 2007. – 670 с.

5. *Polese M.* Economic integration, national policies and the rationality of regional separatism / M. Polese // Canadian Journal of Regional Science IV, 1. IPA, 1981. – P. 1–19.

6. *Стратегія* економічного і соціального розвитку України (2004–2015) «Шляхом європейської інтеграції» / авт. кол. : А. С. Гальчинський, В. М. Гаєць та ін. ; Національний інститут стратегічних досліджень, Інститут економіки прогнозування НАН України, М-во економіки та з питань європейської інтеграції України. – К. : ІВЦ Держкомстату України, 2004. – 416 с.

7. *Churski P.* Rozwoj regionalny w warunkach transformacji gospodarczej i integracji europejskiej. W: (red.) S.Ciok, D.Ilnicki. Przeksztalcenia regionalnych struktur funkcjonalno-przestrzennych. Regionalny wymiar integracji europejskiej. t. VIII/1. – Instytut Geografii i Rozwoju Regionalnego. Uniwersytet Wrocławski, 2004. – S. 21.

8. *Мікула Н.* Єврорегіони і конкурентоспроможність територій [Електронний ресурс] / Н. Мікула // VI Міжнародна науково-практична конференція «Кластерний підхід до управління і розвитку регіонів». – Режим доступу : http://eep.org.ua/page/clusters_development/uk/.

9. *Сучасна* регіональна політика і транскордонне співробітництво / під наук. ред. В. І. Пили. – Хмельницький : Вид-во ХУУП, 2006. – 412 с.

10. *Лендьєл М.* Досвід Карпатського єврорегіону: поштовх до переосмислення моделі транскордонного співробітництва / М. Лендьєл // На шляху до Європи. Український досвід єврорегіонів. – К. : Логос, 2000.

11. *Scott J.* Inducing co-operation: can euroregions function as bridges between complex boundaries [Електронний ресурс] / James Scott. – Режим доступу : http://www.indepsocres.spb.ru/scott_e.htm/.

12. *Офіційний* веб-сайт Інформаційного центру Інструменту європейського сусідства і партнерства [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.enpi-info.eu/.

13. *Офіційний* веб-сайт проекту Сприяння розвитку регіонального потенціалу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rcbi.info/.

14. *Підтримка* політики регіонального розвитку в Україні. Європейська комісія. Посібник проекту [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://webgate.ec.europa.eu/europeaid/.

УДК 351.82:330.101

Л.Д. Оліфіренко, канд. техн. наук
Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИХ ЗМІН РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВИХ КОРПОРАЦІЙ

Л. Д. Олифиренко, канд. техн. наук
Черниговский национальный технологический университет, г. Чернигов, Украина

МЕТОДИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ОЦЕНКЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫХ ИЗМЕНЕНИЙ РАЗВИТИЯ ПРОМЫШЛЕННЫХ КОРПОРАЦИЙ

Liliia Olifirenko, PhD in Economics
Chernihiv National Technological University, Chernihiv, Ukraine

METHODIC APPROACHES TO THE EVALUATION OF THE EFFECTIVENESS OF INSTITUTIONAL CHANGES OF DEVELOPMENT OF INDUSTRIAL CORPORATIONS

Обґрунтовано рекомендації щодо удосконалення методичних підходів оцінювання ефективності інституціональних змін з метою формування державних програм розвитку промислових корпорацій.

Ключові слова: *державне регулювання, інституціональний простір, інституціональне середовище, розвиток корпорацій.*

Обоснованы рекомендации по совершенствованию методических подходов оценки эффективности институциональных изменений с целью формирования государственных программ развития промышленных корпораций.

Ключевые слова: *государственное регулирование, институциональное пространство, институциональная среда, развитие корпораций.*

This writing justifies recommendations for improvement the methodological approaches to the evaluation of the effectiveness of institutional changes with aim for formation of government program of development of industrial corporations.

Key words: *state regulation, institutional space, institutional environment, development corporations.*

Постановка проблеми. Формування державної політики розвитку корпорацій пов’язано з факторами удосконалення інституційного простору їх функціонування і розвитку, а також роллю держави у створенні якісно нового інституційного порядку. Особливість інституційного впливу держави на рівень розвитку корпорації, як однієї з найбільш поширеної й ефективної форми організації бізнесу, полягає в тому, що відповідне функціонування ринку неможливе без виконання державою своїх функцій. При цьому під відповідністю розуміється наявність і дотримання визнаних правових та етичних норм, форм і методів взаємодії суб’єктів, що відбиваються в: інституціях – функціональній та інститутах – структуроутворюючій складових економічних відносин, рекурсивно обмежуючи їх діяльності. Держава створює частину таких правил, закладених у законах, кодексах, стандартах, постановах, наказах, інструкціях тощо. Саме формальні правила – формальні інститути – надалі закріплюються у законодавчій та інструктивній формах, регламентуючи діяльність економічних суб’єктів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незавершеність реформ та викривлення інституціонального середовища, відсутність однозначного розуміння дій уряду може призвести до негативного ефекту очікування, втрати стратегії та потенціалу розвитку промислових корпорацій. Тому під час формування інституціональної політики держави необхідно узгоджувати спільні інтереси держави, бізнесу і суспільства, що досягається завдяки відповідному інституціональному порядку, спроможного урегульовувати та координувати інституціональні зміни у контексті реалізації програмних заходів економічної та промислової політики держави. Глобалізаційні виклики вимагають від влади, особливо виконавчої, прогнозованих рішень, ефективність яких спроможна подолати інституціональні “розриви” і “пастки” [1–4].

Методологічні та прикладні аспекти оцінювання ефективності державного регулювання розвитку корпоративного сектору економіки України висвітлювались у наукових

працях провідних вітчизняних учених В. Бакуменка, М. Бутка, В. Гейця, О. Дація, В. Дементьєва, Я. Жаліла, О. Кондрашова, В. Малиновського, І. Михасюка, А. Мельника та інших науковців. Проте питання щодо оцінювання ефективності цільового інституціонального проектування з погляду державного регулювання та прогнозованості розвитку промислових корпорацій залишається малодослідженим.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Посилення впливу невирішених проблем щодо подолання економічного спаду та негативних явищ у соціально-економічному житті вимагає від органів державної влади дієвих заходів щодо цільового реформування інституціонального середовища розвитку економічних суб'єктів. Це особливо актуально через те, що інституціональні перетворення, переважно, мають незворотні наслідки. Задля досягнення вказаної мети необхідно володіти відповідними методами кількісного оцінювання інституціональних змін норм (що в інституціональному аналізі називають інтеріоризацією [5]), їх ефективності та доцільності запровадження, які в науковій літературі малочисельні.

Мета статті – вироблення методичних підходів кількісного оцінювання ефективності інституціональних змін, пов'язаних з удосконаленням державного регулювання інституціонального середовища функціонування та розвитку промислових корпорацій.

Виклад основного матеріалу. У контексті цього дослідження інституціональні зміни розуміються як кількісно-якісні зміни будь-якої норми, правила, процедури щодо сутнісного перетворення наявних суспільних інститутів, які формалізуються легітимним механізмом їх дотримання. Інституційні зміни передбачають появу нових норм та виключення застарілих разом з відповідними механізмами їх реалізації, впровадження яких дозволить знизити рівень трансакційних втрат управлінського процесу. При цьому розглядають декілька джерел появи нових інститутів: культивування (вирощування) нових інститутів, запозичення (імпорт, трансплантація) інститутів, інституціональні винаходи [6, с. 259–261, 265; 7]. Інституціональні програмні заходи – цілеспрямований вплив на процеси нової інституалізації, управління якими здійснюється за допомогою прийняття програм розвитку в певній сфері державного управління, наприклад [8; 9].

Інституціональний простір у контексті цього дослідження розуміється як певна система відносин економічних суб'єктів щодо ринкових трансакцій, які реалізуються через нормативно-правові, культурно-історичні, інформаційно-освітні форми і функції, ціннісний зміст яких визнаний суспільством.

Аналіз практики інституціональних змін дозволив виокремити декілька механізмів їх реалізації, а саме: ринок ресурсів (благ); ринок інститутів (різноманіття норм); політ-ринок (владо-правові норми); ринок інституціональних реформ [7; 8]. Будь-які зміни фінансової, кредитної, фіскальної чи іншої політики будуть ефективними за умови забезпечення ретельного підґрунтя інституціональних перетворень, орієнтованих на створення реально вигідних умов для приватної економіки. Саме приватна власність створює мотиваційну систему гнучкого та адаптивного сприйняття інституційних змін за ступенем надбання власних свобод. Ось чому інституціональна політика держави має буди націлена на забезпечення прогресивних інституційних змін щодо вирощування ефективного національного власника, розвитку підприємництва, конкурентного середовища, здатного створювати та поширювати інновації.

За Д. Нортом формування інституціональної системи та її удосконалення відбувається за критерієм суспільної корисності тих чи інших інститутів, які дозволяють знизити або перерозподілити трансакційні витрати. Останні є результатом недосконалості різних типів ринку, пов'язаних з контрактацією, маркетингом, специфікацією власності, промоушингом, захистом власності від опортунізму. Дослідник вважає, що інституціональні зміни відбуваються, якщо інституціональна система не забезпечує максимальну прибут-

ковість учасників ринку. Найбільш ефективні норми втілюються в нові інститути, які закріплюються у нових механізмах і моделях поведінки економічних агентів, мета яких – зниження трансакційних витрат [10].

Проблематика оцінювання інституціональних змін пов'язана з такими причинами:

– невідповідністю методологічним основам. Методологія державного регулювання в умовах трансформації передбачає зміну методологічних підходів у визначенні економічної політики, джерелом якої є практика державних органів влади та суб'єктів господарювання щодо вироблення способів і механізмів її реалізації. Інакше може відбуватися підміна цілей та засобів, змішування понять тощо. Оцінювання ефективності програмних заходів стикається з проблемою обґрунтування критерію ефективності, його кількісного значення, а також визначення факторів, які мають скласти основу кількісного вимірювання та прийняття рішення щодо їх доцільності та складності прогнозування ринкових (та випадкових) факторів трансформацій середовища на витрати та результати;

– дисбалансом інтересів економічних суб'єктів і держави, знехтування якого може привести тільки до тимчасового успіху (наприклад, утримання зростання інфляції, валютного курсу тощо), проте, забезпечення розвитку самих суб'єктів, тим більше їх саморозвитку, утруднюється, з'являються відомі інституціональні "розриви" та "пастки", які дуже повільно виправляються;

– довгостроковий горизонт очікування результату. Оскільки інституціональні зміни можуть виходити далеко за межі програмних заходів, а також відсутність спадковості прийнятих державних програм і рішень, вимагає наявності чіткого механізму цілеосягнення інституційних перетворень і стратегічного бачення розвитку;

– межі ефективності. Динамічність розвитку та складність моделювання щодо виявлення впливу інституційних змін на траєкторію розвитку економічних суб'єктів ускладнюють вимірювання ефективності впливу та оцінювання наслідків. До того ж зв'язність та компліментарність інститутів характеризується високою неоднорідністю [6, с. 260]. Виникає питання про межу регулюючого впливу, за якою держава втрачає свою ефективність. Справа у тому, що у нестабільних умовах функціонування межі саморегулювання економічних структур значно зміщуються, особливо, якщо держава не пропонує способу чи механізму вирішення проблем. Економічні суб'єкти змушені самостійно знаходити нелегітимні способи вирішення проблем, незважаючи на їх законність чи кримінальність. На нашу думку, межа ефективності регулюючого впливу держави визначається пріоритетами щодо ступеня забезпечення свобод, конкуренції та її підтримки, транспарентності, якості середовища функціонування економічних агентів, дотримання господарської, кримінальної, цивільної відповідальності, а також виконання комплексу внутрішніх і зовнішніх функцій держави. Чим менша потреба приватної економіки у забезпеченні умов відтворення, тим нижчою є межа державного регулюючого впливу.

Особливість оцінювання ефективності державних програмних заходів, направлених на зміну конкретних інституціональних норм, наприклад, податкових, полягає у тому, що ефект від впровадження як специфічного товару не є результатом виробничого процесу. А є результатом взаємодії державного менеджменту, бізнес-структур, рівня знань та розвитку громадянського суспільства, його обізнаності в певному інституціональному середовищі та багато інших факторів, споживча цінність якого – створення доданої вартості, здатність її відтворення чи іншого позитивного ефекту. Отже, інституціональні зміни визначаються властивістю влади забезпечувати створення інституціонального середовища як у поточній ситуації, так і у майбутньому. Тому, якщо приймається рішення про внесення змін (норм), то принаймні порядок величин вартості цих змін для

цілей оцінювання витрат і ефекту багато у чому залежить від результату розрахунку. Найбільш актуально для сучасного етапу економічного розвитку це завдання стоїть перед органами виконавчої влади, які мають повноваження та відповідальність щодо витрачання бюджетних коштів на здійснення програмних заходів [3].

Якщо інституціональні заходи плануються здійснювати у різні періоди, то порівняння ефективності за варіантами заходів більшість дослідників пропонують визначати методом дисконтування грошових потоків [11-13]. Такий підхід ґрунтується на аксіомі про відносну вартість грошових коштів у часі та дотриманні принципу збереження вартості грошових коштів на час їх повернення. Метод дисконтування дозволяє зіставляти витрати і надходження у різні проміжки часу, приведених до тотожної їх вартості, за формулою:

$$\sum_{i=1}^{T}\left(K_n + K_{gt} + B_t\right)/\left(1+d\right)^t \to \min, \qquad (1)$$

де K_n, K_{gt} – первинні та додаткові витрати на здійснення інституціонального заходу у *t*-му році реалізації;

B_t – поточні витрати у *t*-му році на реалізацію інституціонального заходу;

d – норма дисконтування.

Річний економічний ефект можна визначити, порівнюючи річні приведені витрати на здійснення інституціональних змін (B) з сукупним ефектом (E), визначаючи сукупний річний ефект від впровадження: $(E-3) \to \max$ [14].

Такий спосіб розрахунку дозволяє знайти ефект від запропонованих заходів, проте не відповідає іншим вимогам: врахування попередніх витрат у підготовчому періоді всіх суб'єктів, що брали участь, та дію фактора часу; обґрунтування порівняльної бази (критерію); визначення тих факторів, що можуть бути покладені у розрахунок рівня витрат та кількісного значення нормативного критерію порівняння; складність приведення альтернативних варіантів до порівняльного виду; відсутність спадковості (безперервного) щодо моделювання соціальних і економічних процесів [15].

Критерій, що визначається як чистий дисконтований дохід (ЧДД), чиста дисконтована вартість (ЧДВ) або чистий поточний дохід (ЧПД) [14; 16] і дозволяє оцінювати рівень ефекту в часі та його динаміку, визначається як:

$$ЧДД = \sum_{t=t_0}^{T}\left(E_t - K_t - B_t\right)\cdot\left(1+d\right)^{t_0-t} \to \max, \qquad (2)$$

де E_t – економічний ефект, який очікується у *t*-му році;

K_t – грошові кошти на впровадження інституціонального заходу у *t*-му році;

B_t – додаткові витрати на виконання інституціонального заходу у *t*-му році;

T – прогнозний період часу;

t_0 – рік початку реалізації заходу;

d – коефіцієнт дисконтування.

Залежно від схеми нарахування відсотка розрахунок ефективності може мати декілька підходів, в основі яких лежать принципи нарощування ефекту. По-перше, коефіцієнт дисконтування може дорівнювати нормативному коефіцієнту приведення (E_n), який визначиться згідно з особливостями сфери чи галузі застосування, і визначається за методиками розрахунку економічної ефективності витрат (приймається в межах $0{,}12 \div 0{,}25$) [14; 16].

По-друге, коефіцієнт дисконтування може дорівнювати ставці розміщення коштів – r (відсоток банківської ставки). За умови розрахунку складного відсотка, вартість засо-

бів, що вкладаються у здійснення інституціонального заходу за період T, зберігають свою первинну вартість [11; 13]. Для розрахунку простої процентної ставки коефіцієнт дисконтування дорівнює:

$$d = \left(\sqrt[n]{rn+1}\right) - 1. \quad (3)$$

Визначення коефіцієнта дисконтування є дуже важливим моментом, особливо якщо впровадження заходів повністю чи частково фінансується за рахунок державного чи місцевого бюджетів. Якщо реалізація заходів здійснюється за рахунок запозичених грошових коштів, то коефіцієнт дисконтування буде дорівнювати поточному значенню банківського процента.

Якщо фінансування інституціонального заходу здійснюється за рахунок декількох джерел фінансування, то коефіцієнт дисконтування можна визначити через середньозважену вартість грошових засобів (WACC) відповідно до їх структури вкладання. Для j кількості джерел фінансування з вартістю кожної частки капіталу – d_j у загальному його обсязі $K_j\left(j = 1,2,...,m\right)$ коефіцієнт дисконтування дорівнює:

$$d = \sum_{j=1}^{m} d_j \cdot Q_j. \quad (4)$$

Для оцінювання змін інституціонального середовища функціонування національних корпорацій моделі грошових потоків (WACE – без борговий потік; CAMP – повний грошовий потік), що використовується західними економістами, неприйнятний через нерозвиненість фондового ринку та інфраструктури корпоративного сектору, фінансові послуги яких не враховуються в операційній діяльності корпорацій, необґрунтованості ставки дисконту та безперервності грошових потоків [17; 18]. Все це ускладнює розрахунок ефективності, що вимагає або уточнення визначення дисконту, або застосування безперервного моделювання ефективності інституціональних заходів, які впливають на економічну результативність діяльності корпорацій.

У ситуаціях фінансових криз, нестабільності грошового ринку, реформування фінансової системи, коли ставки депозиту не відповідають реальній їх вартості, рекомендується коефіцієнт дисконтування визначати як ставку рефінансування з врахуванням рівня інфляції, що визначається:

$$d_p = \frac{1 + R/100}{1 + I/100} - 1, \quad (5)$$

де d_p – коефіцієнт дисконтування без врахування ризиків;

R – ставка рефінансування, %;

I – визнаний готовий рівень інфляції, %.

За умови врахування ризиків втрати ефективності залежно від ступеня досягнення цілей рекомендується норму дисконтування $\left(d\right)$ визначати як [19]:

$$d = d_p + P/100, \quad (6)$$

де P – визнаний рівень ризику (втрат), %.

За визнаним положенням пропонується приймати рівень ризику 3–5 % – для низькоризикованих проектів; 8–10 % – середньоризикованих; 13–15 % – високоризикованих; 18–20 % – для проектів з дуже високим рівнем ризику.

Запропоновані підходи можуть бути корисними як для державних органів влади, так і для корпоративних структур щодо визначення більш ефективного варіанта реалізації інституціональних змін, які потребують певних інвестицій. Слід визнати, що ці підходи не можуть розглядатися окремо від інших, обмежуючись тільки економічною складо-

вою. Не можна відкидати лобістські наміри щодо рішень (законопроектів), що приймаються в інтересах зацікавлених груп економічних агентів, які мають наміри отримати певні статусні преференції чи додаткову ренту. Не завжди і не всі зміни національного інституціонального середовища виявляються прогресивними і такими, що направлені на підвищення конкурентоспроможності економічних суб'єктів [20]. Таким чином, значне зростання трансакційних витрат буде спостерігатися не тільки у періоди запровадження певних змін, а й у повсякденній практиці господарювання, оскільки для вітчизняних умов характерне зростання регуляторних бар'єрів, зацікавленість державної бюрократії у яких направлена на примноження власної ренти. Тому, на наш погляд, для оцінювання ефективності інституціональних заходів через їх тісний взаємозв'язок і взаємовплив має зважуватися не тільки витратами, а й критерієм ефективності впливу влади на розвиток економічних суб'єктів. Зміни інститутів та їх механізмів мають широко обговорюватись у ЗМІ, експертних і громадських слуханнях, визначатись засобами економічного аналізу.

Якщо держава виступає як ініціатор інституціональних змін і забезпечує фінансування заходів, то в цьому випадку встановлюється єдина норма дисконту. Значення останнього визначається, виходячи з мінімального рівня норми прибутковості, розрахованого для капіталовкладень приватного сектору з мінімальним рівнем ризику. Економічно розвиненими країнами світу норма дисконту визначається в межах 4–12 % з урахуванням доходності державних облігацій.

Державні програмні заходи також мають враховувати соціально-економічні наслідки запровадження. Тоді розрахунок за формулою (2) корегується з урахуванням множинності наслідків зміни інституціональної норми (обмеження). Якщо програмні заходи мають встановлений термін виконання $\left(T_i^n \div T_i^3\right)$, то ЧДД розраховується:

$$ЧДД = \sum_{t=t_0}^{T}\left[\sum_{i\in I_t}\left(\sum_{j=1}^{t}E_{ijt} - B_{it}\right) - \sum_{i\in J_t}\Phi_{it}\right]\cdot\left(1+d\right)^{t_0-t} \to \max, \quad (7)$$

де E_{ijt} – очікуваний ефект від реалізації *j*-го інституціонального заходу, визначений як величина відверненої шкоди за всіма видами матеріальних і нематеріальних ресурсів у *j*-ій сфері у *t*-му році;

B_{it} – витрати на заходи, які пов'язані з *i*-м інституціональним заходом у *t*-му році;

Φ_{it} – фінансування *i*-го заходу у *t*-му році;

$I_t = \left\{i \div T_i^k < t\right\}$ – варіанти заходів, що реалізовані у *t*-му році, що знижують трансакційні витрати;

$J_t = \left\{i \div T_i^k \le t \le T_i^k\right\}$ – варіанти заходів, що реалізовані у *t*-му році.

Оцінювання окремих інституціональних заходів, таких як, наприклад, ефективність запровадження механізму проведення регіональних інвестиційних торгів, або інвестиційного кредиту, кредитних пільг тощо, крім ЧДД, можна оцінювати за допомогою індексу доходності $\left(ІД\right)$:

$$ІД = \sum_{t=t_0}^{T}\left(\sum_{i\in I_t}\left(E_{it} - B_{it}\right)\cdot\left(1+d\right)^{t_0-t}\right)\Bigg/\left(\sum_{i\in I_t}\Phi_{it}\cdot\left(1+d\right)^{t_0-t}\right) \to \max. \quad (8)$$

Показник $ІД$, розрахований як відношення дисконтного ефекту до дисконтних витрат, за економічною сутністю відображає рентабельність (прибутковість) інституціональних змін з урахуванням часового фактора. За умови: $ІД > 1\ \left(ЧДД > 0\right)$ – заходи що-

до інституціональних змін – окупаються за період реалізації T, якщо $ІД < 1$ $(ЧДД < 0)$ – заходи не окупаються.

У ситуаціях, коли програмні заходи не можуть показати економічний або інший ефект у межах періоду T, мають віддалену перспективу окупності фінансових витрат і не впливають на вартісне оцінювання рівня витрат, за критерій доцільності впровадження можна приймати індекс результативності:

$$IP = \sum_{t_0-t}^{T}\left(\sum_{i\in I_{t_t}} P_i(1+d)^{t_0-t}\right)\Bigg/\left(\sum_{i\in I_t}\Phi_{it}\right)(1+d)^{t_0-t}. \quad (9)$$

Індекс результативності показує питомий сумарний ефект від запропонованих заходів. Зрозуміло, що зростання IP демонструє підвищення ефективності запропонованого інституціонального заходу. Актуальність індексу результативності полягає у передбаченні ризиків і втрати доцільності запровадження інституціональних змін у вартісному вимірі. Отже, індекс IP дозволяє визначити ефективність програмних заходів через зіставлення їх варіантів, для яких IP – найвищий. Якщо значення IP і $ІД$ збігаються, то ці варіанти програмних заходів будуть мати однакову ефективність. Далі у таких випадках рекомендується застосовувати експертні методи оцінювання ефективності [10; 11].

Слід зауважити, що інституціональні зміни, які пов’язані зі зміною норм у законодавчій сфері, не можуть розглядатися окремо від інших (економічних, соціальних, політичних, екологічних), тому кожен захід або програма інституціональних заходів має бути забезпечена положеннями та інструкціями, які містили б алгоритми визначення пріоритетності, параметрів дохідності, критерії оцінювання діяльності органів державної влади (наприклад, муніципальних, виконавчих, законодавчих тощо).

Отже, потенціал ефективності, який закладається ще на підготовчому етапі впровадження тих чи інших інституціональних змін (норм, правил, процедур, механізмів), може оцінюватись за критеріями абсолютної та порівняльної ефективності. Запропоновані підходи до оцінювання ефективності державних програмних заходів дозволяють порівнювати очікувану ефективність сьогодні та у майбутньому з урахуванням соціальних, економічних, екологічних і політичних наслідків.

Висновки і пропозиції. Через значну специфічність інституціональних змін (високу невизначеність, ризик недосконалості, незавершеності, непрогнозованості та ін., що пов’язано з неповнотою та різним ступенем понятійності інформації) на сучасному етапі розвитку економічної системи та держави можна обговорювати тільки порівняльну ефективність інституціональних заходів чи інституціональної політики держави. Доцільність оцінювання ефективності впровадження інституційних змін методом дисконтування має визначатися не тільки економічною ефективністю, а й додатковими критеріями ефективності діяльності органів державної влади, які потребують подальшого дослідження. Загальним критерієм ефективності інституціональних змін виступає зміна поведінки економічних суб’єктів, направленої на створення конкурентних переваг і розвиток потенціалу національної економіки.

Список використаних джерел

1. *Институциональные* проблемы эффективного государства / под ред. В. В. Дементьева, Р. М. Нуреева. – Донецк : ДонНТУ, 2011. – 372 с.

2. *Полтерович В. М.* Экономика теории реформ / В. М. Полтерович. – М. : Экономика, 2007. – 447 с.

3. *Жаліло Я.* Економічна стратегія держави: теорія, методологія, практика : монографія / Я. Жаліло. – К. : НІСД, 2003. – 368 с.

4. *Оліфіренко Л. Д.* Державне регулювання розвитку корпоративних структур: інституціональний аспект : монографія / Л. Д. Оліфіренко. – Ніжин : Аспект-Поліграф, 2013. – 356 с.

5. *Измалков С.* Теория экономических механизмов [Электронный ресурс] / С. Измалков // Вопросы экономики. – 2008. – № 1. – Режим доступа : http://www.vopreco.ru/rus/redaction.files/1-08.pdf.

6. *Енциклопедія* державного управління : у 8 т. / наук.-ред. колегія : Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. – К. : НАДУ, 2011. – Т. 1 : Теорія державного управління / наук.-ред. колегія : В. М. Князєв (співголова), І. В. Розпутенко (співголова) та ін. – 748 с.

7. *Полтерович В. М.* Экономика теории реформ / В. М. Полтерович. – М. : Экономика, 2007. – 447 с.

8. *Про схвалення* Концепції проекту загальнодержавної цільової програми розвитку промисловості України на період до 2017 р. : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 09.07.2008 р. № 947-р // Урядовий кур'єр. – 2008. – № 143. – С. 6–8.

9. *Державна* програма розвитку внутрішнього виробництва [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 12.09.2011 № 1130. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1130-2011-п.

10. *Норт Д.* Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Д. Норт ; пер. з англ. Т. Дзюб. – К. : Основи, 2000.– 198 с.

11. *Лимитовский М. А.* Методы оценки коммерческих идей, предложений, проектов / М. А. Лимитовский. – М. : Дело ЛТД, 1995. – 127 с.

12. *Четыркин Е. М.* Методы финансовых и коммерческих расчетов / Е. М. Четыркин – М. : Дело, 1992. – 320 с.

13. *Бень Т.* До визначення економічної ефективності інвестицій / Т. Бень // Економіка України. – 2007. – № 4. – С. 12–19.

14. *Методические* рекомендации по оценке эффективности инвестиционных проектов и их отбору для финансирования (Вторая редакция) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.rosteplo.ru/Npbfiels/npbshablon.php.?id=329.

15. *Салига К. С.* Методи визначення абсолютної ефективності інвестицій в інноваційний проект [Електронний ресурс] / К. С. Салига. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/fkd/2009_2/R3/2.pdf.

16. *Про затвердження* Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 12 "Фінансові інвестиції" [Електронний ресурс] : Наказ Міністерства фінансів України від 26.04.2000 р. № 91. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0284-00.

17. *Скворцов І. Б.* Недоліки дискретних методів визначення ефективності інвестиційних проектів [Електронний ресурс] / І. Б. Скворцов, Х. Я. Яремик, Х. В. Горбова. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/Vnulp/Menegment/2012_722/75.pdf.

18. *Цыбульская Э. И.* Методологические аспекты оценки стоимости отечественных предприятий / Э. И. Цыбульская // Вчені записки Харківського гуманітарного університету "Народна українська академія" : збірник наукових праць. – Х. : НУА, 2006. – Т. 12. – С. 364–371.

19. *Про затвердження* Методичних рекомендацій з розроблення інвестиційного проекту, для реалізації якого може надаватися державна підтримка [Електронний ресурс] : Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 13 листопада 2012 року № 1279. – Режим доступу : http://document.ua/pro-zatverdzhennja-metodichnih-rekomendacii-z-rozroblennja-i-doc123275.html.

20. *Дементьев В. В.* Почему Украина не инновационная держава: институциональный анализ [Электронный ресурс] / В. В. Дементьев, В. П. Вишневский. – Режим доступа : http://ea.donntu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/12875/1/ Dementiev.pdf.

УДК 347.639:351.763

М.М. Ребкало, канд. держ. упр.
Чернігівський юридичний коледж ДПтС України, м. Чернігів, Україна

НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ ДЕРЖАВНО-УПРАВЛІНСЬКОГО ВПЛИВУ НА ЗАХИСТ ДІТЕЙ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У КОНФЛІКТІ ІЗ ЗАКОНОМ

Н.М. Ребкало, канд. гос. упр.
Черниговский юридический колледж ГПтС Украины, г. Чернигов, Украина

НАПРАВЛЕНИЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МЕХАНИЗМА ГОСУДАРСТВЕННО-УПРАВЛЕНЧЕСКОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ НА ЗАЩИТУ ДЕТЕЙ, НАХОДЯЩИХСЯ В КОНФЛИКТЕ С ЗАКОНОМ

Mykola Rebkalo, PhD in Public Administration
Chernihiv Law College of the State Penitentiary Service of Ukraine, Chernihiv, Ukraine

DIRECTIONS OF IMPROVEMENT OF THE MECHANISM OF STATE-MANAGERIAL INFLUENCE ON PROTECTION OF THE CHILDREN WHO ARE IN CONFLICT WITH THE LAW

Проаналізовано механізм державно-управлінського впливу на захист неповнолітніх осіб, які відбувають кримінальне покарання, та визначено шляхи його удосконалення.

***Ключові слова**: механізм державно-управлінського впливу, органи та установи ДПтС України, недержавні організації.*

Проанализирован механизм государственно-управленческого воздействия на защиту несовершеннолетних лиц, которые отбывают уголовное наказание, и определены пути его совершенствования.

***Ключевые слова:** механизм государственно-управленческого воздействия, органы и учреждения ГПтС Украины, негосударственные организации.*

This article analyzes the mechanism of public-management impact on protection of minors serving a criminal sentence and the ways of its improvement.

***Key words**: Public-managerial influence, authorities and institutions DPTs Ukraine, NGOs.*

Постановка проблеми. Пріоритетом для будь-якої держави має бути створення належного механізму охорони дитинства. Вкладаючи в цей процес певні ресурси політичного, економічного, правового та іншого характеру, наша держава забезпечує його стабільність, що в майбутньому може вплинути на нормалізацію сфери охорони дитинства в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання захисту прав дітей знаходяться не тільки в полі зору держави та громадськості, але й підлягають постійній науковій розробці. Окремі сторони проблем, що стосуються соціального захисту прав дітей, які залишились без опіки (піклування), досліджуються Ю. Ноздріною, Ю. Харченко, Ю. Черновалюк. З погляду науки кримінально-виконавчого права питанням відбування покарань неповнолітніми приділяють увагу О. Джужа, І. Богатирьов, А. Степанюк, В. Трубніков, Н. Юзикова.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Сформовані у працях зазначених вище вчених висновки та пропозиції можуть слугувати підґрунтям для дослідження механізму захисту прав неповнолітніх як на стадії відбування кримінального покарання, так і після їх звільнення з місць позбавлення волі.

Мета статті. Розроблення шляхів удосконалення механізму захисту прав неповнолітніх, які засуджені до відбування кримінального покарання.

Виклад основного матеріалу. Світові стандарти у галузі дотримання прав дитини, що формувалися протягом багатьох десятиліть, закріплені у певному масиві важливих міжнародних документів. До них слід віднести Женевську декларацію прав дитини (1924), Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод (1950), Мінімальні стандартні правила ООН, які стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (1985), Конвенцію про права дитини (1989) та інші. Україна є активним учасником

впровадження міжнародних стандартів стосовно захисту прав дитини, які знаходять своє відображення у відповідних кодексах та окремих законах. Зокрема, ці питання регулюються нормами Кримінального, Кримінально-процесуального, Кримінально-виконавчого, Цивільного, Сімейного кодексів України, Кодексу України про адміністративні правопорушення, Законів України "Про попереднє ув'язнення", "Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх", "Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду" тощо.

Захист дитинства в України розповсюджується на різні категорії дітей, у тому числі й неповнолітніх, які скоїли злочин. Моніторинг ситуації серед неповнолітніх, які скоїли злочин, засвідчує, що в Україні тільки у 2012 році в установах та органах Державної пенітенціарної служби України (далі ДПтС України) утримувалось: у виховних колоніях – 1278 засуджених неповнолітніх, у тому числі 752 особи, які не досягли 18-річного віку; 553 неповнолітні особи, які утримувалися у слідчих ізоляторах; 4945 неповнолітніх, засуджених до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі. Більшість неповнолітніх, які потрапляють у місця позбавлення волі, мають соціальні проблеми. З погляду кримінологічного поділу зазначену категорію осіб класифікують на неповнолітніх, засуджених до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, та неповнолітніх, які засудженні до відбування покарання у виховних колоніях. Станом на листопад 2012 року у сфері управління ДПтС України функціонувало 8 спеціальних виховних установ (виховних колоній), з яких одна для засуджених осіб жіночої статі [1].

Для захисту дітей, які з тих чи інших причин мають конфлікт із законом, у нашій державі створено певний механізм, який ґрунтується на соціальних, організаційних і правових засобах цілеспрямованого впливу на процеси захисту неповнолітніх. Його зміст відповідає міжнародним пенітенціарним стандартам і забезпечує гарантування гуманного, поважного ставлення до неповнолітніх, їх безпеку, умови відбування покарання, всебічне виховання і розвиток дитини, яка позбавлена волі, задля її повернення у суспільство [2].

Складовими елементами механізму впливу на захист прав неповнолітніх, які відбувають кримінальне покарання в установах ДПтС України, є комплекс виправних та ресоціалізаційних заходів, покликаних забезпечити:

- належні умови життя неповнолітніх засуджених, сумісні з людською гідністю та нормами, які прийняті у суспільстві;
- розвиток у неповнолітніх осіб почуття самоповаги до себе й оточуючих завдяки мінімізації негативних наслідків позбавлення волі;
- підтримку соціально корисних зв'язків з рідними та близькими для них людьми;
- отримання освіти та професійних навичок, що допоможе їм включитися у суспільне життя після звільнення [3, с. 267].

Ефективність захисту прав і законних інтересів неповнолітніх, які перебувають в органах і установах ДПтС України, забезпечується комплексом правових та організаційно-технічних управлінських форм. Так, нормативне врегулювання деяких напрямів роботи з неповнолітніми у виховних установах здійснюється через розроблення та затвердження відомчих правових актів (створення педагогічної ради або батьківського комітету виховної колонії). Крім того, питання захисту неповнолітніх, які перебувають в органах і установах виконання покарань, неодноразово ставали предметом апаратних нарад ДПтС України. Але проблемними поки що залишаються питання налагодження конструктивної взаємодії між органами ДПтС України з відповідними суб'єктами МВС України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства охорони здоров'я, іншими органами центральної виконавчої влади та недержавними організаціями в питаннях профілактики правопорушень. Цей процес потребує належного нормативного забезпе-

чення та фінансування, що дозволило б оперативно реагувати на всі негативні прояві з боку неповнолітніх.

Профілактична діяльність органів і служб ДПтС України, як одна з головних у механізмі захисту неповнолітніх, здійснюється на міжнародних пенітенціарних принципах, таких як: законність; застосування методів виховання і переконання, що передбачають вжиття примусових заходів лише після вичерпання всіх інших заходів впливу на поведінку неповнолітніх; систематичне інформування про стан правопорушень серед неповнолітніх у засобах масової інформації; застосування заходів індивідуальної профілактики; неприпустимість приниження честі і гідності неповнолітніх, жорстокого поводження з ними [4].

Механізм профілактики правопорушень серед неповнолітніх ґрунтується на плануванні попереджувальних заходів на всіх рівнях управлінської діяльності, починаючи з центрального органу виконавчої влади з питань виконання покарань і закінчуючи адміністраціями установ та координації зусиль державних та недержавних суб'єктів впливу на такі процеси. Враховуючи міжнародний досвід, цей механізм доцільно формувати з урахуванням заходів, які виключають будь-які прояви приниження або образи особи.

Об'єднання громадян, релігійні і благодійні організації та окремі особи можуть брати участь у виправленні і ресоціалізації неповнолітніх засуджених та проведенні соціально-виховної роботи з ними, надавати допомогу органам і установам виконання покарань у порядку, установленому кримінально-виконавчим законодавством України та іншими законами України.

В Україні останнім часом громадські організації суттєво змінили ставлення до захисту прав неповнолітніх, які відбувають покарання. Це пов'язано з розвитком державної політики у сфері охорони дитинства, виникненням нових інституцій соціально-правового захисту дітей та багатьма іншими чинниками.

Основними цілями механізму захисту неповнолітніх, які відбувають покарання, з боку недержавних суб'єктів є забезпечення їхнього благополуччя на стадії відбування покарання за рахунок зведення до мінімуму моральних та психологічних страждань, які відчуває особа у випадку потрапляння за грати. На цій стадії недержавні організації здійснюють певні заходи, які спрямовані на:

– захист прав неповнолітніх вихованців в установах позбавлення волі через надання їм можливості інтегруватися у соціально прийнятні структури;

– підвищення якості пенітенціарного виховання неповнолітніх у колоніях;

– забезпечення дотримання прав дітей та молоді, які звільнилися з міст позбавлення волі, зокрема, прав на соціальний захист і достатній життєвий рівень;

– формування у громадськості конструктивного ставлення до неповнолітніх, які схильні до девіантної та делінквентної поведінки;

– пропагування позитивного ставлення до неповнолітніх засуджених, що забезпечить інтеграцію таких неповнолітніх у суспільство і, відповідно, надають змогу стабільно розвиватися молодіжному середовищу завдяки зниженню рівня злочинності [5].

Порівнюючи заходи, які реалізуються ДПтС України та недержавними організаціями, можна зробити висновок, що вони хоча і мають єдину кінцеву мету – це повернення суспільству законослухняної особи, але механізми їхньої реалізації дещо різняться. Це підтверджують такі фактори: по-перше, складові механізму захисту прав неповнолітніх в установах ДПтС України адаптовані під кримінально-виконавче законодавство, тоді як недержані суб'єкти знаходяться у меншій залежності від нього; по-друге, механізм захисту в пенітенціарних установах здійснюється відповідно засобами виправлення і ресоціалізації засуджених, недержавні ж організації вільні у виборі таких засобів; по-третє, механізм захисту в органах та установах виконання покарань забезпечується заходами заохочення та примусу, недержавні організації застосовують тільки заохочувальні засоби; по-четверте, фінансування процесу захисту в пенітенціарних установах здійснюється

згідно з затвердженим кошторисом, фінансування ж недержавних суб'єктів забезпечується з інших джерел (благодійні внески, пожертвування), це зменшує державний тиск на механізм грошових витрат і дає змогу застосувати їх з високим ступенем ефективності; по-п'яте, захисні заходи в установах відбування покарань у часі еквівалентні строку відбування покарання особою, тоді як недержавні організації мають можливість впливати на неповнолітніх і після відбуття строку покарання; по-шосте, захисту в установах ДПтС України підлягають усі засуджені особи, недержавні організації мають можливість вибору категорії осіб, які потребують впливу, наприклад, діти-сироти або діти, позбавлені батьківських прав. Крім того, недержавні суб'єкти, враховуючи особливості певної категорій осіб, за власним вибором можуть надавати їм необхідні послуги (правове навчання, професійна орієнтація, виходячи із здібностей особи).

Поміж іншим, загальним недоліком, що стосується як органів та установ ДПтС України, так і недержавних організацій, можна назвати недостатню увагу до такого важливого питання, як захист прав неповнолітніх на стадії їх працевлаштування після звільнення з місць позбавлення волі. Досвід деяких країн свідчить, що цьому процесу істотно сприяло б квотування робочих місць на виробничих підприємствах для працевлаштування неповнолітніх після їх повернення на волю. Це доцільно застосовувати і на державних, і на приватних підприємствах, які мають бажання і можливість сприяти цьому процесу.

Висновки і пропозиції. Враховуючи викладене вище, вважаємо за доцільне удосконалити механізм захисту прав неповнолітніх, які відбувають покарання, за такими напрямами:

- захист прав неповнолітніх засуджених повинен відповідати як вимогам кримінально-виконавчого законодавства, міжнародної пенітенціарної практики, так і враховувати досвід діяльності недержавних організацій у цьому процесі;
- профілактика правопорушень щодо неповнолітніх засуджених має включати примусові, заохочувальні та інші заходи і реалізовуватися на принципах захисту честі, гідності, недоторканості особи, недопущення її приниження та образи;
- взаємодія органів і установ ДПтС України, інших державних органів та недержавних організацій щодо надання неповнолітнім особам належної соціальної адаптації повинна бути забезпечена необхідною нормативно-правовою базою та належним фінансуванням;
- процесу реалізації права на роботу неповнолітнім, які відбули покарання, істотно посприяло б квотування робочих міст для такої категорії осіб на підприємствах, незалежно від форми власності.

Сприяння як на державному, так і громадському рівні становленню належного механізму захисту прав неповнолітніх засуджених є справою складною, відповідальною і, водночас, благородною. Діяльність у цьому напрямі є актуальною та потребує подальших наукових розробок.

Список використаних джерел

1. *Інформація* про заходи, які вживались Державною пенітенціарною службою України щодо виконання Указів і Доручень Президента України з питань освіти, охорони здоров'я, соціального захисту дітей, які перебувають у конфлікті із законом [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kvs.gov.ua.

2. *Конвенція* про права дитини [Електронний ресурс] : схвалена Резолюцією 50/155 Генеральної Асамблеї ООН від 21 грудня 1995 р. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua.

3. *Богатирьов І. Г.* Кримінально-виконавче право України : підручник / І. Г. Богатирьов. – К. : Всеукраїнська асоціація видавців "Правова єдність", 2008. – 352 с.

4. *Керівні* принципи ООН щодо запобігання злочинності серед неповнолітніх [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.un.jrg/russian.

5. *Незалежний* громадський Звіт щодо захисту прав дитини в Україні в 2010–2012 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://commongoal.org.ua/?p=138.

УДК 657.1:65

Т. М. Сторожук, канд. екон. наук
О. А. Немировська, магістр
Національний університет державної податкової служби України, м. Ірпінь, Україна

НЕОБХІДНІСТЬ ЗАСТОСУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО СУДЖЕННЯ БУХГАЛТЕРА

Т. Н. Сторожук, канд. экон. наук
О. А. Немировская, магистр
Национальный университет государственной налоговой службы Украины, г. Ирпень, Украина

НЕОБХОДИМОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО СУЖДЕНИЯ БУХГАЛТЕРА

Tetiana Storozhuk, PhD in Economics
Oksana Nemyrovska, master
National State Tax Service University of Ukraine, Irpin, Ukraine

NEED TO USE PROFESSIONAL JUDGMENT OF BOOK-KEEPERS

Висвітлено проблеми застосування професійного судження бухгалтера. Визначено, що сучасна організація ведення бухгалтерського обліку та складання звітності на підприємстві неможлива без використання професійного судження обліковими працівниками. Встановлено необхідність застосування професійного судження в умовах невизначеності, альтернативності, виникнення непередбачуваних та нестандартних ситуацій, недосконалості нормативно-правового регулювання, існування процесів глобалізації та інтеграції. Можливість та необхідність застосування професійного судження бухгалтерами пов'язана зі зростанням ступеня свободи у прийнятті рішень та підвищення рівня економічної освіти, кругозору та обізнаності спеціалістів з обліку. Обґрунтовано необхідність застосування професійного судження бухгалтера, що обумовлено основними принципами ведення обліку та складання звітності, з метою підвищення якості облікової та звітної інформації про фінансовий стан, фінансові результати діяльності підприємств.

Ключові слова: *професійне судження бухгалтера, інформація, нормативно-правове регулювання, невизначеність, альтернативність, прийняття рішень, облікова інформація, звітна інформація.*

Освящены проблемы использования профессионального суждения бухгалтера. Определено, что современная организация ведения бухгалтерского учета и составления отчетности на предприятии невозможна без использования профессионального суждения учетными работниками. Установлена необходимость использования профессионального суждения в условиях неопределенности, альтернативности, возникновения непредвиденных и нестандартных ситуаций, несовершенного нормативно-правового регулирования, существования процессов глобализации и интеграции. Возможность и необходимость использования профессионального суждения бухгалтерами связана с увеличением степени свободы в принятии решений и повышения уровня экономического образования, кругозора и осведомленности специалистов учета. Обоснована необходимость использования профессионального суждения бухгалтера, что обусловлено основными принципами ведения учета и составления отчетности, с целью повышения качества учетной и отчетной информации о финансовом состоянии, финансовых результатах деятельности предприятия.

Ключевые слова: *профессиональное суждение бухгалтера, информация, нормативно-правовое регулирование, неопределенность, альтернативность, принятие решений, учетная информация, отчетная информация.*

The article deals with the application of professional judgment accountant. It was determined that the current organization of accounting and reporting in the enterprise is impossible without the use of professional judgment accounting staff. The necessity of the application of professional judgment under uncertainty, alternatives, unforeseen and unusual situations, imperfections normative - legal regulation existence of globalization and integration. The possibility and the need for professional judgment by accountants associated with increasing degrees of freedom in decision-making and improve economic education, outlook and raising of the register. According to the authors, the need for professional judgment accountant due to the basic principles of accounting and reporting, in order to improve the quality of accounting and reporting information about the financial position, financial performance.

Key words: *book-keepers professional judgment, information, legal regulation, the uncertainty, alternativeness, come to a decision, accounting information, reporting information.*

Постановка проблеми. Реформування бухгалтерського обліку в Україні призвело до виникнення нових облікових категорій, зокрема, поняття «професійне судження», суть якого є малодослідженою в сучасній теорії обліку й аудиту. Якщо раніше основною метою обліку й основним завданням бухгалтера була фіксація фактів господарського життя, то нині основною метою обліку є забезпечення менеджменту інформацією, а головний бухгалтер розглядається як активний учасник процесу управління суб'єктом господарювання. «Відходить у минуле уявлення про бухгалтера, як про реєстратора

облікової інформації, а на заміну цьому стереотипу приходить поняття про нього як про виробника необхідної інформації для забезпечення потреб управлінського апарату» [1, с. 78]. Сучасна організація бухгалтерського обліку на підприємстві допускає, що у процесі виконання своїх функціональних обов'язків бухгалтер повинен широко застосовувати професійне судження. Процес винесення бухгалтерами свого професійного судження є складною та недостатньо вивченою сферою діяльності, що забезпечує процес управління в системі генерації облікової інформації [2].

Аналіз досліджень та публікацій. Дослідження питання професійного судження бухгалтера висвітлені у працях: Н. В. Богданової, А. Р. Габайдуліної, Н. М. Коробової, І. Ю. Ніконової, С. А. Рассказової-Ніколаєвої, М. С. Пушкара, І. А. Слободняка, Я. В. Соколова, О. О. Смірнової, Л. З. Шнейдмана та інших. Місце професії бухгалтера в загальному інформаційному середовищі досліджували такі вітчизняні науковці, як: І. Бєлоусова, Ф. Ф. Бутинець, С. Ф. Голов, В. М. Жук, Г. Г. Кірейцев, Б. Мельничук, Л. В. Чижевська та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Варто зауважити, що тема формування та винесення професійного судження бухгалтерами потребує подальших досліджень з метою постановки та вирішення актуальних в обліковій практиці питань щодо теоретичного обґрунтування доцільності та необхідності його застосування, професійної складової бухгалтерського обліку та розширення практичного використання професійного судження.

Метою цієї роботи є визначення доцільності та необхідності застосування професійного судження бухгалтером під час виконання ними облікової роботи на підприємстві в сучасних умовах господарювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. У господарському житті підприємства є безліч ситуацій. Всі їх можна поділити на передбачувані (плановані, прогнозовані) і непередбачувані, які не завжди можливо спланувати, спрогнозувати та передбачити. Переважно, передбачувані ситуації можна вирішити за допомогою правил, принципів, прописаних у законодавчо-нормативних документах. Передбачувані ситуації – це стандартні ситуації, які виникають у результаті господарської діяльності підприємств і вирішення їх можна знайти в різного роду нормативному регулюванні. Але на багато ситуацій немає завчасно підготовлених рішень, тобто такі ситуації не можна вирішити лише за допомогою правил, принципів, визначених у нормативних документах. Очевидно, що для кожної нестандартної ситуації немає завчасно готових рішень [3], оскільки кожна ситуація залежить від дуже багатьох об'єктивних та суб'єктивних, як внутрішніх, так і зовнішніх факторів діяльності підприємства. Крім того, важливо зазначити, що жодна жорстка регламентація не в змозі передбачити усіх господарських ситуацій. Варто згадати вислів О. П. Рудановського: «Усупереч всьому керівництву з рахівництва, я не даю і навіть уникаю всяких прикладів і не наводжу готових зразків форм, бо вважаю, що бухгалтер повинен подібно судді знати закони обліку, повинен уміти знаходити їх, тлумачити і застосовувати до всіх випадків, які висуває життя» [4]. Тобто йдеться саме про творче мислення, здатність бухгалтера самостійно аналізувати господарську ситуацію, приймати рішення, віддаляючись від прописаних правил. У таких випадках лише здатність бухгалтера до вирішення нестандартних ситуацій дає можливість їх розв'язати.

Необхідно зазначити, що знання законів, правил та принципів ведення обліку та складання фінансової звітності допомагає бухгалтеру під час прийняття рішень у нестандартній ситуації. Разом з тим складна багаторівнева система нормативно-правового регулювання бухгалтерського обліку в Україні часто призводить до суперечностей між різними рівнями. Наявність у нормативних документах суперечливих норм призводить

до того, що бухгалтер, виконуючи норми одного документа, порушує вимоги іншого. Взагалі, недосконалість законодавчо-нормативного регулювання обліку та звітності в Україні є одним із визначальних факторів, які призводять до необхідності застосування професійного судження бухгалтером. До таких причин можна віднести:

– значна кількість нормативних матеріалів різного характеру, рівнів регулювання та призначення;

– часті зміни нормативно-правових документів;

– обмеженість кола ситуацій фінансово-господарської діяльності, описаних законодавством з бухгалтерського обліку [5];

– положення нормативних актів часто мають загальний характер, а конкретні критерії вибору відсутні;

– порядок обліку окремих господарських операцій не встановлений нормативними документами [5];

– деякі положення нормативних документів носять рекомендаційний характер;

– норми встановлені чинними актами, але їх застосування не забезпечує представлення достовірної інформації;

– нормативні документи з бухгалтерського обліку та звітності регулюють порядок формування інформації загального призначення і не орієнтовані на потреби конкретних пріоритетних користувачів тощо.

Складна система нормативного регулювання бухгалтерського обліку та звітності в Україні призводить до необхідності їх систематизації, групування, рангування за рівнями, пріоритетністю, строками, галузями та іншими критеріями. Якщо порядок обліку та відображення у звітності окремих господарських операцій чи об’єктів обліку нормативними документами не встановлено, то бухгалтер змушений самостійно приймати рішення на підставі загальновстановлених принципів і правил бухгалтерського обліку. «Нормативні документи встановлюють певні рамки щодо організації та методики облікового процесу і, разом з тим, дають деякий простір для формування правил організації та ведення обліку. Кожне підприємство має прийняти правила та методи, які надавали б найбільш об’єктивну, корисну та своєчасну інформацію про діяльність конкретного господарюючого суб’єкта» [6, с. 7]. Якщо наявні вимоги до організації та методики обліку в деяких нормативних документах мають загальний характер, а конкретні критерії вибору відсутні, то бухгалтеру надається свобода у прийнятті рішень та їх обґрунтуванні.

Таким чином, можна сказати, що ведення обліку та складання звітності сьогодні ґрунтується на двох базових складових: перша – це основоположні принципи, функції та правила обліку і звітності, зазначені в законодавчо-нормативних документах; друга – це професійне судження облікового працівника.

Як стверджують Я. В. Соколов і Т. О. Терентьєва [7, с. 55], істину в бухгалтерському обліку не можна одержати, сліпо виконуючи приписи нормативних документів, а достовірність облікової інформації залежить тільки від добросовісності бухгалтера, а достовірність слід розглядати як наслідок добросовісності. А Лука Пачолі писав, що «…без живого слова бухгалтерію лише з трудом можна вивчати за письмовим керівництвом» [8, с. 92]. Формування інформації сьогодні має здійснюватись відповідно до потреб різного роду внутрішніх та зовнішніх користувачів. Кожне підприємство має визначатись із пріоритетними групами користувачів та їхніми пріоритетами в інформаційних ресурсах. Тобто бухгалтеру доводиться приймати рішення, орієнтуючись на очікувані інформаційні потреби конкретних зацікавлених користувачів в умовах, коли нормативні документи з бухгалтерського обліку та звітності регулюють порядок формування інформації загального призначення і не орієнтовані на потреби конкретних пріоритетних користувачів.

Сьогодні в обліку склалася ситуація, коли практика випереджає теорію. Поява нових та нетрадиційних об'єктів обліку (наприклад, облік інноваційної діяльності, облік логістичних витрат, витрат на якість продукції, облік процесу постачання, трансакційних витрат, витрат на природоохоронну діяльність, соціальних витрат, різного роду нематеріальних активів, облік витрат за сегментами тощо), методологія обліку яких теоретично не обґрунтована, організація та методика обліку нормативно не відрегульована та практично не відпрацьована, викликає необхідність широкого застосування професійного судження. Крім того, світові процеси глобалізації та інтеграції і пов'язане з ним реформування обліку та звітності призвело до впровадження в українську систему обліку міжнародних стандартів обліку та звітності. Їх використання супроводжується появою в обліковій практиці нових понять і категорій, які не використовувались раніше, є методологічно недостатньо опрацьовані і, безумовно, потребують застосування професійного судження. Вітчизняні стандарти з бухгалтерського обліку побудовані на підставі міжнародних стандартів і передбачають наявність альтернативних варіантів відображення інформації в обліку та звітності, можливість використання різних методів та способів оцінювання активів та зобов'язань. Визначення методів, способів, прийомів обліку та оцінювання певних об'єктів і господарських операцій з ними передбачає їх аналіз, порівняння та відбір найбільш прийнятного для конкретного підприємства в певний час. Інакше кажучи, облікова політика підприємства є повністю продуктом професійного судження, сформованим на підставі думок та рішень фахівців.

Різноманіть галузевих та індивідуальних особливостей окремих підприємств пов'язана з наявністю об'єктів обліку, специфіка яких вимагає застосування додаткових знань та умінь від бухгалтера при відображенні їх у бухгалтерському обліку [5]. Так, у лісовому господарстві: облік лісових ресурсів, земельних ділянок, облік витрат на лісовідновлення, мисливство тощо; у сільському господарстві – облік поточних та довгострокових біологічних активів рослинництва та тваринництва, облік землі тощо. Індивідуальні особливості підприємств проявляються через специфіку їх організаційної структури, видів діяльності, технологію виробництва, склад і якість продукції, яка виробляється, та наявності відходів і їх подальшого використання, напрямків та шляхів збуту продукції тощо. Так, буде відрізнятись організація обліку товарів на підприємствах різних організаційних форм роздрібної торгівлі: в бутику, кіоску, супермаркеті тощо. Тобто всі внутрішні та зовнішні фактори впливу на діяльність підприємства тією чи іншою мірою визначають необхідність застосування професійного судження в роботі бухгалтерів.

Важливою сферою застосування професійного судження є визначення суттєвості, адже дуже часто у своїй роботі бухгалтеру відповідно до НП(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» [9] доводиться визначати межу або критерії визначення межі суттєвості. Особливо актуальним є визначення суттєвості при розкритті інформації у фінансовій звітності.

І. А. Слободняк [10, с. 53] необхідність використання професійного судження при підготовці обліково-аналітичної інформації внутрішньої бухгалтерської управлінської звітності вважає обумовленою принципами її формування, а саме: корисності, достатності, закінченості, якісної сутності, зіставності, індивідуальності (креативності), раціональності, зрозумілості, наочності й аналітичності, технологічної гнучкості, але одноманітної структури звітності і принципом наявності власної інформаційної бази. На нашу думку, необхідність застосування професійного судження бухгалтера під час ведення обліку та складанні звітності, перш за все, обумовлена відповідністю основним принципам та якісним характеристикам. Відповідно до НП(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» [9] інформація, яка надається у фінансовій звітності, повинна бу-

ти дохідлива і зрозуміла її користувачам; містити лише доречну інформацію, яка впливає на прийняття рішень користувачами, дає змогу вчасно оцінити минулі, теперішні та майбутні події, підтвердити та скоригувати їхні оцінки, зроблені у минулому; бути достовірною та зіставною. До основних принципів, які обумовлюють застосування професійного судження, варто віднести: принцип повного висвітлення, превалювання економічної сутності над юридичною формою, а також послідовності та обачності. В умовах ринкової економіки зростають вимоги до інформації, яка представлена у фінансовій звітності. Одним з головних способів забезпечення достовірної та істотної інформації І. Ю. Ніконова [11, с. 193] вважає професійне судження бухгалтера. Ми погоджуємось з автором, що передбачається велика робота з розвитку професійного судження у бухгалтерів з метою підвищення якості облікової та звітної інформації про діяльність підприємства.

Ринкові умови господарювання є достатньо динамічними, повсякчас непередбачуваними і супроводжуються невизначеністю. Поява невизначеності пов'язана з тим, що результати прийнятого рішення виявляться лише в майбутньому, і відсутня впевненість у тому, що фактичні результати збігатимуться з очікуваними. Поглиблює невизначеність відсутність визначення стратегії та тактики поведінки підприємств, прогнозування та планування їх діяльності. Для того, щоб в умовах швидких змін ситуації на ринку забезпечити собі довготривале існування, підприємству необхідно адаптуватися. Тому, на наш погляд, одним із важливих завдань обліку є зняття або хоча б зменшення невизначеності. Основою виживання та досягнення ефективності господарювання є перш за все розширення інформаційних ресурсів. За таких умов не обійтись без професійного судження. «Ситуація в ринковій економіці змінюється досить швидко, а тому й реакції виконавців повинні ґрунтуватись на іншій парадигмі – інтелектуальній діяльності, яка передбачає варіативність актів поведінки залежно від зміни умов функціонування об'єктів. Така поведінка вимагає певного стану психіки людини – цікавості, нестандартного мислення, використання наукових методів пізнання» [1, с. 35]. При цьому бухгалтеру доводиться працювати в умовах дискомфорту від невизначеності ситуації та значного ризику прийняття неефективних рішень. У таких умовах професійне судження являє собою дії на свій страх і ризик, а бухгалтер бере на себе ще більшу відповідальність за прийняте рішення.

На нашу думку, основне із завдань, яке стоїть перед обліковими працівниками в сучасних умовах господарювання, є не фіксація фактів господарської діяльності і навіть не їх генерування, а оброблення та перетворення інформації в ресурс та потенціал підприємства. «Зафіксована, але не оцінена інформація не є інформаційним ресурсом» [1, с. 125]. Завдання науковців полягає в тому, щоб перетворити розсіяну інформацію, що зафіксована в друкованій продукції, в інформаційні ресурси. Так, основне завдання бухгалтера полягає в перетворенні зафіксованої в різного роду бухгалтерських документах інформації в інформаційний ресурс та залучення його у сферу управління. Для покращення ефективності діяльності підприємства залучення інформаційних ресурсів у сферу управління є більш економічно доцільним, ніж залучення у виробничий процес додаткових факторів виробництва. При цьому наявність професійного судження бухгалтера, можливість приймати самостійні, зважені та ефективні рішення постає на перше місце в характеристиці його професіональних якостей.

Розвитку професійного судження бухгалтера сприяють інтеграційні процеси нашої країни у світовий простір, удосконалення рівня економічної освіти, кругозору та обізнаності майбутніх фахівців. Разом з тим рівень освіти та підвищення кваліфікації практикуючих бухгалтерів є одним із визначальних факторів формування фахівцем з обліку своєї власної думки, погляду, бачення, висновків тощо. Можливість та необ-

хідність застосування професійного судження обліковими працівниками дає зростання ступеня свободи у прийнятті рішень. Звичайно цьому сприяють ринкові умови господарювання, але надзвичайно важливим є сьогодні розуміння значення та важливості професійного судження власниками та керівниками підприємств. Адже для ефективного функціонування всієї системи обліку не лише бухгалтер повинен бути висококваліфікованим, але й користувачі інформації повинні мати певний рівень необхідних знань для використання цієї інформації та прийняття управлінських рішень.

Висновки і пропозиції. Таким чином, професійне судження стає одним із важливих інструментів регулювання бухгалтерського обліку в реалізації його головної та основоположної мети – формування достовірної й повної інформації про фінансовий стан і діяльність компанії. Необхідність застосування професійного судження в роботі бухгалтера підприємств бізнесу виникає через невизначеність, наявність нестандартних та непередбачуваних ситуацій, у зв'язку з недосконалістю та неможливістю чинних нормативно-правових актів регулювати формування інформації про об'єкти та факти господарського життя підприємства в обліку та відображення їх у звітності. Крім того, сформовані міжнародною спільнотою вимоги до змісту облікової політики підприємства в обов'язковому порядку передбачають багатоваріантність вибору оцінок і способів, методів, прийомів та процедур обліку. Відсутність рекомендованих критеріїв з того чи іншого питання або їх загальний характер дають бухгалтеру повну свободу дій у виборі й обґрунтуванні рішень. Необхідність самозбереження підприємств бізнесу вимагає в сучасних умовах господарювання розширення інформаційного забезпечення та зростання інформаційного потенціалу, яке потребує широкого використання професійного судження.

Список використаних джерел

1. *Пушкар М. С.* Креативний облік (створення інформації для менеджерів) : монографія / М. С. Пушкар. – Тернопіль : Карт-бланш, 2006. – 334 с.

2. *Бєлоусова І.* Розвиток бухгалтерської професії як важливий чинник подолання економічної кризи в Україні / І. Бєлоусова // Бухгалтерський облік і аудит. − 2009. – № 5. – С. 3–6.

3. *Рассказова-Николаева С. А.* Как научиться профессиональному суждению? / С. А. Рассказова-Николаева // Вестник профессиональных бухгалтеров. − 2008. − № 4. – С. 42–46.

4. *Грачова Р.* Бухгалтерський облік: від ремісництва до теорії / Р. Грачова // Дебет-Кредит. − 2004. – № 28. – С. 26–31.

5. *Коробова Н. М.* Професійне судження бухгалтера та його місце в організації обліку на сільськогосподарському підприємстві / Н. М. Коробова // Облік і фінанси АПК. − 2010. − № 1. − С. 51–54.

6. *Облікова* політика підприємства : навчальний посібник / [Лузан Ю. Я., Гаврилюк В. М., Жук В. М. й ін.] ; за ред. В. М. Гаврилюка. – К. : Юр-Агро-Веста, 2007. − 326 с.

7. *Соколов Я. В.* Профессиональное суждение бухгалтера / Я. В. Соколов, Т. О. Терентьева // Бухгалтерский учет. – 2001. – № 12. – С. 53–57.

8. *Пачоли Л.* Трактат о счетах и записях / Л. Пачоли. – М. : Статистика, 1974. – 160 с.

9. *НП(С)БО 1* «Загальні вимоги до фінансової звітності» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13.

10. *Слободняк И. А.* Использование профессионального суждения при формировании учетно-аналитической информации бухгалтерской управленческой отчетности / И. А. Слободняк // Изв. Иркут. гос. эконом. акад. – 2011. − № 2. − С. 53–57.

11. *Никонова И. Ю.* Значение профессионального суждения бухгалтера при формировании учетной политики / И. Ю. Никонова // Вопросы современной науки и практики. − 2012. − № 2 (40). − С. 188–193.

УДК 364.4-053.2:347.637

Ю.І. Олифіренко, здобувач
Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

СУТНІСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЯВИЩА СОЦІАЛЬНОГО СИРІТСТВА В УКРАЇНІ

Ю.И. Олифиренко, соискатель
Черниговский национальный технологический университет, г. Чернигов, Украина

СУЩЕСТВЕННЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЯВЛЕНИЯ СОЦИАЛЬНОГО СИРОТСТВА В УКРАИНЕ

Yuliia Olyfirenko, candidate
Chernihiv National Technological University, Chernihiv, Ukraine

THE ESSENTIAL CHARACTERISTICS OF THE PHENOMENON OF SOCIAL ORPHANHOOD IN UKRAINE

Досліджено та проаналізовано специфіку феномену соціального сирітства в Україні, виділено основні групи дітей, які належать до категорії соціальних сиріт, а також групи дітей, які становлять групу ризику з погляду виникнення цього явища. Визначено основні фактори, які зумовлюють виникнення та поширення соціального сирітства, дитячої бездоглядності, безпритульності.

Ключові слова: *соціальне сирітство, соціальні сироти, діти, які опинились у складних життєвих обставинах, бездоглядні, безпритульні діти.*

Исследовано и проанализировано специфику феномена социального сиротства в Украине, выделены основные группы детей, которые принадлежат к категории социальных сирот, а также группы детей, которые составляют группу риска с точки зрения возникновения этого явления. Определены основные факторы, которые приводят к появлению и распространению социального сиротства, детской безнадзорности, беспризорности.

Ключевые слова: *социальное сиротство, социальные сироты, дети, которые оказались в сложных жизненных обстоятельствах, безнадзорные, беспризорные дети.*

In this article, two specific aspects were analyzed concerning child abandonment in Ukraine; child orphans, as identified categorically through Ukraine's social contract; or at-risk children, defined as individual children who, based on varying life circumstances, have potential to become orphans. The article identifies the main factors impacting social welfare for Ukrainian orphans, which can lead to child abandonment, child neglect and homelessness.

Key words*: social orphans; orphans; children who are in difficult circumstances; homeless, neglected children.*

Постановка проблеми. Серед основних напрямків сучасної державної політики в галузі охорони дитинства є попередження соціального сирітства. Поряд з цим чинне законодавство не містить визначення, які категорії дітей належать до соціальних сиріт. Структурування цього об'єкта дозволить глибше зрозуміти специфіку феномену соціального сирітства в Україні та визначити конкретні заходи, які сприятимуть його попередженню.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Виділення невирішених питань. Вивчення різних аспектів феномену сирітства, причин його виникнення і шляхів подолання було предметом наукових пошуків багатьох українських науковців і практиків, серед яких: Л. Волинець, Л. Артюшкіна, І. Галатир, І. Звєрєва, А. Капська, В. Виноградова-Бондаренко, Н. Комарова, І. Пєша, Н. Павлик, І. Ченбай, І. Мунтян, О. Шишко та інші.

Завдяки вагомим теоретичним надбанням цих вітчизняних учених державна політика у сфері захисту прав дітей зазнає нині якісних змін. Водночас, більшої уваги потребує детальна характеристика явища соціального сирітства та окремих його складових.

Метою статті є аналіз та характеристика явища соціального сирітства.

Викладення основного матеріалу. Проблема соціального сирітства не нова для України. В історичному розрізі ця проблема має свої специфічні особливості властиві тій чи іншій добі розвитку суспільства [9]. Виникнення явища сирітства при живих батьках деякою мірою пов'язане з давніми морально-етичними засадами суспільства, які засуджували дошлюбні та позашлюбні відносини. Порушення суворих звичаїв тягнуло за собою громадське покарання жінок та дівчат.

Драматично складалася також доля незаконнонароджених дітей (байстрят, копилів, соромних дітей). Вони були приречені стати аутсайдерами в суспільстві, бо члени гро-

мади їх не визнавали. Жінки змушені були приховувати народження «небажаних» дітей, підкидали їх іншим, залишали напризволяще, передавали на виховання годувальницям. Такі діти поповнювали лави бездоглядних та безпритульних дітей.

Долі таких жінок та їх дітей детально описані у творах Т.Г. Шевченка («Наймичка», «Відьма», «Катерина» та ін.).

У науковій літературі терміни „соціальний сирота" та „соціальне сирітство" отримали широке використання у 80-х роках XX століття, у зв'язку зі зростанням кількості покинутих дітей та дітей, що залишилися без батьківського піклування [4, с. 6].

У законодавстві правова категорія „соціальні сироти" відсутня, хоча явище соціального сирітства формалізовано Указом Президента України від 22 жовтня 2012 року «Про Національну стратегію профілактики соціального сирітства на період до 2020 року» [14].

Зазначеним нормативно-правовим актом визначено категорії найбільш соціально вразливих сімей, які за відсутності належної превентивної соціальної роботи ризикують втратити виховний потенціал, внаслідок чого дитина може опинитись під загрозою втрати родинного середовища.

До таких сімей належать: сім'ї з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах, насамперед сім'ї, де батьки з певних причин (через тривалу хворобу, інвалідність, малозабезпеченість, безробіття тощо) не можуть забезпечити належного утримання та догляду за дитиною; сім'ї з дітьми, де члени сім'ї є особами з особливими потребами; сім'ї з дітьми, де батьки є трудовими мігрантами; сім'ї з дітьми, де батьки ухиляються від виконання батьківських обов'язків; сім'ї, в яких дитина або декілька дітей відібрані за рішенням суду від батьків без позбавлення їх батьківських прав. До групи ризику також можуть потрапити сім'ї опікунів чи піклувальників, прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу, сім'ї, в які тимчасово влаштовані діти, які залишилися без піклування батьків або осіб, що їх замінюють.

Актуальність проблеми соціального сирітства для нашої держави очевидна, оскільки його рівень є традиційно високим та становить 1,2 % дитячого населення [13].

Всього в Україні налічується близько 95 тис. дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, з них близько 80,0 % – це сироти при живих батьках, причиною сирітства яких є позбавлення батьків батьківських прав, відібрання у батьків, перебування батьків у місцях позбавлення волі, відмова від дітей [12].

Цьому сприяє висока смертність населення у працездатному віці; позашлюбна народжуваність (21,0 % новонароджених дітей); ув'язнення батьків неповнолітніх дітей (60,0 % засуджених мають дітей до 14 років, 30,0 % — від 14 до 18) [13].

Серед факторів, які мають суттєвий вплив на виникнення та поширення цього явища, є також алкогольна та наркотична залежність батьків, яка, на думку деяких фахівців, є традиційно властивою для слов'янської народності, у тому числі українців. Вважається, що мало хто зі слов'ян має добрий імунітет до алкоголю. В Україні виявлено близько 800 тисяч хронічних алкоголіків, а генетично застрахованих проти виникнення алкоголізму менше ніж 37,0 % [8].

Реальна кількість залежних, запевняють наркологи, приблизно у вісім разів більша, ніж зареєстрована офіційно. Згідно з даними статистики, щороку алкогольна залежність забирає життя 40 тисяч українців. Причому алкоголізм є першим чинником ризику смерті серед нашого населення від 25 до 40 років. Перервати страшний спадковий ланцюжок здатні мінімум п'ять поколінь, які сповідують тверезий спосіб життя [16].

Водночас, слід відзначити певну регіональну диференціацію факторів соціального сирітства.

Так, за даними Державного комітету статистики України, впродовж 2012 року було зафіксовано найменше розлучень у західних областях – Волинській, Рівненській, Тер-

нопільській, Івано-Франківській та Чернівецькій областях, а найбільше – у Донецькій, Луганській, Дніпропетровській, Запорізькій, Одеській, Харківській областях.

Найбільший відсоток позашлюбних народжень у Кіровоградській (32,4 %), Миколаївській (30,5 %), Дніпропетровській (27,2 %), Донецькій (26,2 %), Запорізькій (29,7 %), Луганській (25,3 %), Одеській (25,8 %), Харківській (25,4 %), Херсонській (32,1 %) областях, а найменший – у Волинській (10 %), Івано-Франківській (11,2 %), Рівненській (9 %), Тернопільській (7,9 %), Львівській (7,7 %) та Чернівецькій областях (12,6 %) [17].

Вищеперелічені фактори впливають на рівень сирітства в регіонах. Так, найменша чисельність дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, до загальної кількості дитячого населення, що проживає на відповідній території, нараховується у західних областях – Львівській (0,6 %), Івано-Франківській (0,6 %), Тернопільській (0,6 %), Рівненській (0,7 %), Чернівецькій (0,7 %), Волинській (0,8 %), Закарпатській (0,8 %), а найбільше – у Миколаївській (2,0 %), Кіровоградській (2,0 %), Дніпропетровській (1,8 %), Херсонській (1,7 %), Чернігівській (1,6 %), Донецькій (1,6 %), Одеській (1,6 %), Запорізькій (1,6 %) областях.

Таким чином, ризик втратити дитиною батьківське піклування на сході країни в три-чотири рази вищий, ніж на заході, що свідчить про соціокультурні відмінності за цими мегарегіонами (культура, церква, родинні зв’язки, соціальний контроль) [3, с. 83].

Отже, сирітство є індикатором соціального благополуччя регіону. Там, де високий рівень злочинності, високий рівень розлучень, велика кількість позашлюбних народжень, великий рівень трудової міграції – спостерігається високий рівень сирітства.

Сучасне явище соціального сирітства має також тісний зв’язок з дитячою бездоглядністю.

На жаль, у державі відсутні статистичні дані щодо кількості дітей цієї категорії. Однак деякі уявлення про чисельність бездоглядних та безпритульних дітей можна отримати з даних про кількість дітей, які виявлені під час профілактичних рейдів, а також за даними про кількість дітей, які перебували у притулках для дітей.

Так, за відомостями Міністерства соціальної політики України службами у справах дітей спільно зі спеціалістами органів внутрішніх справ, освіти, центрів соціальних служб для сім’ї, дітей та молоді впродовж 2012 року було проведено понад 33 тис. рейдів «Вокзал», «Діти вулиці», «Підліток», під час яких виявлено майже 16 тис. дітей [10] (проти 19 437 дітей у 2011 р.), у т. ч. вилучені із сімей, які опинились у складних життєвих обставинах, у зв’язку із загрозою життю і здоров’ю дитини, з комп’ютерних клубів та розважальних закладів, де діти перебували замість відвідування школи або перебували там у нічні години [3, с. 95].

У 2012 році із загальної кількості дітей, виявлених під час цих заходів, лише 22,4 % були повернуті до родин, у решті випадків повернення дітей батькам могло становити ризик для їх життя та здоров’я. За підсумками 2011 року це було можливим майже для половини – 49,5 % [10].

Протягом 2012 року в притулках для дітей отримали допомогу 7298 дітей.

Слід зазначити, що з року в рік зменшується кількість дітей, які доставлені у притулки з вулиці (33,5 % від загальної кількості дітей у цих закладах у 2011 році, 40,0 % – у 2009 році), та відповідно збільшується кількість дітей, які вилучені із сім’ї (54,8 % у 2011 році, 45,5 % – у 2009 році), що дає підстави говорити про те, що умови перебування значної кількості дітей у сім’ях становлять загрозу для їх життя та здоров’я, що призводить до необхідності їх вилучення із небезпечного середовища.

З метою забезпечення більш довготривалих соціально-психологічних та реабілітаційних послуг дітям, які опинилися у складних життєвих ситуаціях, а також їх батькам здійснюється реформування притулків для дітей у центри соціально-психологічної реабілітації дітей.

Реорганізація притулків у центри сприяла збільшенню кількості дітей, які отримали допомогу в цих закладах. Так, протягом 2012 року в центрах перебувала 5631 дитина, що на 66 % більше, ніж у 2011 році (3 389 дітей).

Майже 62 % від загальної кількості дітей, які перебували в центрах, потрапили до них у зв'язку зі складними життєвими обставинами.

Більшість дітей, які потрапляють у заклади соціального захисту, мають сім'ю (у 2012 році у притулках для дітей 63,4 % загальної кількості вихованців мали неповну сім'ю, 26,0 % – повну; у центрах соціально-психологічної реабілітації дітей – 52,0 % вихованців мали неповну сім'ю, 25 % – повну), 1719 дітей, або 30,5 % – із сімей, де батьки ухиляються від виконання батьківських обов'язків [17].

Про гостроту проблеми сімейного неблагополуччя свідчить також те, що впродовж 2012 року було виявлено майже 200 тис сімей у складних життєвих обставинах, що майже в 5 разів більше, ніж у 2011 році [15]. За даними Уповноваженого Президента з прав дитини, всього таких сімей в Україні близько 15,0 % [13].

Розглянемо явище соціального сирітства більш детально.

Як вже зазначалось вище, історично усталеною формою соціального сирітства є відмова батьків від дітей після їх народження (раннє соціальне сирітство).

Незважаючи на те, що сучасне суспільство досить толерантно ставиться до позашлюбних дітей, таке неприродне явище, як відмова батьків від новонароджених дітей збереглося до цього часу, хоча і в значно меншій кількості. Нині причинами цього є особиста невлаштованість матерів, відсутність житла та засобів для існування, вроджені вади у дитини та інші складні життєві обставини.

Питома вага дітей, від яких відмовились батьки в акушерських стаціонарах, становить щороку близько 0,1 % до загальної кількості новонароджених дітей. Зокрема, у 2012 році батьки відмовилися від 566 дітей, у 2011 р. – 599, у 2010 р. – 719, у 2009 р. – 865 [7].

Одним із заходів щодо запобігання ранньому соціальному сирітству є попередження випадків відмов матерів від новонароджених дітей.

У закладах системи Міністерства охорони здоров'я України профілактика соціального сирітства здійснюється практично на всіх етапах надання медичної допомоги, починаючи з дітей підліткового віку, у «Клініках, дружніх до молоді», у жіночих консультаціях, у школах відповідального батьківства, центрах планування сім'ї, акушерських стаціонарах, «Лікарнях, доброзичливих до дитини».

У цих закладах здійснюється підготовка майбутніх батьків до відповідального, усвідомленого батьківства, інформування їх про заходи соціального захисту, які гарантовані державою, у тому числі можливість тимчасового перебування дитини в будинку дитини, надання безоплатної медичної допомоги дітям із вродженими вадами розвитку, впровадження сучасних перинатальних технологій по ранньому виявленню патології у дитини.

Жінкам, які виявили намір відмовитися від новонародженої дитини, соціальні послуги надають центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та центри матері та дитини задля зміни їхнього наміру і залишення дітей у рідній сім'ї [3, с. 94].

У соціальних центрах матері та дитини такі жінки мають можливість стаціонарного перебування з дитиною до 18 місяців. Мережа таких центрів розширюється і на кінець 2013 року налічувала 19 (для порівняння: протягом 2007 року функціонувало всього 5 таких центрів). До кінця 2014 року планується відкриття таких закладів в усіх регіонах країни.

Крім центрів матері та дитини, профілактика раннього сирітства забезпечується діяльністю соціальних квартир для вагітних та матерів з дітьми раннього віку, які опинилися у складних життєвих обставинах (міні-центр матері і дитини), проте такі заклади ще недостатньо розповсюджені, вони створюються переважно за кошти благодійних організацій та фондів.

Прикладом такого державно-соціального партнерства є відкриття соціальної квартири в м. Києві, створеної МБФ «Українська фундація громадського здоров'я» у співпраці з представництвом міжнародної організації «Право на здоров'я» та Київською місцевою владою [7].

Контингент соціальних сиріт нині складають не тільки діти, від яких батьки відмовились з власної волі, а й діти, чиїх батьків в установленому законодавством порядку позбавили батьківських прав. Саме через позбавлення батьківських прав, інститут якого веде свій початок з 1918 року ("Кодекс законів про акти громадянського стану, шлюбне, сімейне і опікунське право РРФСР") сиротами при живих батьках продовжують залишатись тисячі дітей [2].

Тривалий час цій проблемі не приділялось достатньо уваги. Примусове вилучення дітей у батьків та поміщення їх на виховання до державних інтернатних установ розглядалось як єдиний та оптимальний механізм захисту дітей, батьки яких ухиляються від виконання батьківських обов'язків. Проте з ратифікацією Конвенції ООН про права дитини (1991) в Україні розпочався процес імплементації у національне законодавство норм, які гарантують кожній дитині виховання та розвиток у сімейному середовищі.

Незважаючи на зменшення впродовж останніх років судових рішень, пов'язаних із повним скасуванням батьківських прав, їх кількість все ще залишається стабільно високою. Так, впродовж 2010 р. судами було ухвалено 12 482 рішення про позбавлення батьківських прав, впродовж 2011 р. – 11 847; впродовж 2012 р. – 11 063 [17].

Поряд з цим у державі спостерігається інша негативна тенденція – збільшення випадків влаштування дітей в інтернатні заклади за заявами батьків. Особливо це стосується малозабезпечених сімей, де батьки за заявою, з огляду на неспроможність задовольнити потреби дітей через бідність чи безробіття, можуть влаштовувати їх до інтернатних закладів. У таких випадках перебування дітей у спеціалізованих закладах розглядається батьками як єдина можливість для їх дитини отримати належну медичну допомогу та освіту.

Нині інтернатна система виховання залишається однією з найпоширеніших форм надання допомоги сім'ям, які опинились у складних життєвих обставинах, у вихованні дітей. На сьогодні в інтернатних закладах різного типу підпорядкування перебуває 65,0 % дітей за заявами батьків і лише 35,0 % – мають статус дітей-сиріт або дітей, позбавлених батьківського піклування [1].

Фактично ці діти є позбавленими батьківського піклування, проте відсутність юридично визначеного статусу не дозволяє їм бути усиновленими, переданими на виховання до сімейних форм виховання, мати певні виплати та пільги, інші державні гарантії. Вони роками перебувають на утриманні держави та не мають можливості виховуватись в атмосфері сімейного затишку та любові.

Слід зазначити також, що інтернатні заклади функціонують далеко не в кожному районі та, здебільшого, розташовані на відстані від біологічної родини дитини. Враховуючи низьке матеріальне становище цих сімей, батьки часто не мають можливості відвідувати дитину, внаслідок чого втрачається прив'язаність між дитиною та батьками, втрачається батьківський потенціал. Через недостатньо розвинуту систему соціального супроводження таких сімей є реальна загроза того, що вони не отримають необхідну допомогу і врешті-решт будуть позбавлені батьківських прав, а діти і надалі будуть виховуватись в інтернатах.

Лише в 2013 році понад 4,5 тис. дітей влаштовано до інтернатних закладів системи освіти за заявою батьків або осіб, які їх замінюють, через бідність; понад 3 тис. дітей – через безробіття, понад 700 дітей – через вживання батьками або особами, які їх замінюють, алкоголю, психоактивних речовин, понад 500 дітей – через ухиляння батьків,

або осіб, які їх замінюють, своїх обов'язків по вихованню дітей, 1,1 тис. дітей – через відсутність на відстані понад 3 км іншого загальноосвітнього навчального закладу та організації підвезення, тобто через ті причини, які можуть бути подолані за умови якісної соціальної роботи з сім'ями, які перебувають у складних життєвих обставинах, та сприяння доступу кожної дитини до навчання без відриву від сім'ї.

Всього в Україні розгалужена мережа інтернатних закладів налічує 967 дитячих закладів, у яких всього утримується 117 тис. 600 дітей, з яких лише 13 тисяч (10,0 %) діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, решта – батьківські діти.

З огляду на це необхідним є обмеження і зведення до мінімуму шляхів потрапляння нових контингентів вихованців до цих установ (зокрема підвищення якості соціальних послуг із підтримки сімей з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах, збереження їх виховного потенціалу), посилення роботи над розширенням мережі закладів нового типу, які б мали можливість надавати допомогу сім'ї та дитині безпосередньо в громаді, не ізолюючи дитину від її близького оточення, батьків, родичів, друзів та однокласників.

В Україні вже є досвід створення нових закладів соціальної підтримки дітей та сімей безпосередньо в громаді, прикладом є Центр соціальної підтримки дітей та сімей «Промінь надії» у Макарівському районі Київської області, створений за підтримки Міжнародної благодійної організації «Надія та житло для дітей», і така практика потребує подальшого поширення.

Сучасні науковці виділяють ще одну негативну тенденцію у сфері дитинства, яка сприяє поширенню соціального сирітства – масова трудова міграція батьків, що поширена у західних українських областях. Найбільше наших жінок сьогодні в Італії (понад 80,0 %). За даними Національного інституту статистики цієї країни, там офіційно проживає і працює більше, ніж 220 тисяч українок. На другому місці – Греція (70,0 %). На третьому – Польща (майже 67,0 %). За даними моніторингу, проведеного Міжнародним жіночим правозахисним центром «Ла-страда» у 2009-2010 роках, в Україні нараховується близько 72 178 дітей трудових мігрантів. Найбільше таких дітей у Закарпатській (14 559 осіб), Чернівецькій (10 255), Львівській (8815), Івано-Франківській областях (7000) [18, с. 6].

На думку фахівців, діти трудових мігрантів зазнають багато психологічних проблем через неможливість спілкування зі своїми батьками або одним із батьків, така дистантність є шкідливою для дитячо-батьківських стосунків і її психологічні наслідки для дитини часто є негативними.

Експерти твердять, що з від'їздом батьків прояви девіантної поведінки у дітей частішають. Дитина стає агресивнішою, починає прогулювати школу, скоює дрібні правопорушення. Збільшуються випадки потрапляння в залежність від комп'ютерних ігор, що часто і є причиною пропуску занять у школі. Відомі випадки втягування дітей із сімей трудових мігрантів до алкоголізму, наркоманії, бродяжництва [15].

Враховуючи вищевикладене, вважаємо, що всі вищеперелічені категорії дітей можна розділити на три групи: потенційні соціальні сироти (група дітей, які мають найбільший ризик залишитись соціальними сиротами), соціальні сироти з визначеним юридичним статусом (діти, які відповідно до законодавства мають статус дітей, позбавлених батьківського піклування) та соціальні сироти без юридичного статусу (діти, які фактично не мають батьківського піклування та постійного зв'язку з батьками, однак відповідного статусу не мають).

Таке структурування об'єкта дозволить не тільки глибше розібратися у специфіці феномену соціального сирітства в Україні, але й створить передумови для розроблення конкретних заходів і визначення певних видів допомоги, необхідної представникам названих груп (табл.).

Таблиця

Потенційні соціальні сироти	**Соціальні сироти з невизначеним юридичним статусом**	**Соціальні сироти з визначеним соціальним статусом**
Діти, батьки яких ухиляються від виконання батьківських обов'язків Діти, батьки які зловживають алкогольними напоями, вживають наркотичні речовини Діти, які зазнають насильства в сім'ї Бездоглядні діти Діти, матері яких мають намір відмовитись від них після їх народження Діти, батьки яких ведуть асоціальний спосіб життя, перебувають у конфлікті із законом Діти, батьки яких не мають постійного місця проживання Діти, які не мають належних житлово-побутових умов за місцем проживання	Діти, влаштовані до інтернатних закладів за заявами батьків у зв'язку малозабезпеченістю, відсутністю належних умов проживання, алкогольною, наркотичною залежністю, відсутністю виховного потенціалу, загрозливими умовами проживання Безпритульні діти, «діти вулиці» Діти трудових мігрантів	Діти, батьки яких позбавлені батьківських прав Діти, відібрані у батьків Підкинуті, батьки яких невідомі Покинуті в пологовому будинку, іншому закладі охорони здоров'я або яких відмовилися забрати з цих закладів батьки Діти, батьки яких відбувають покарання в місцях позбавлення волі

На нашу думку, основним критерієм для ідентифікації соціального сироти є не просто наявність догляду та місця проживання, а відсутність у дитини піклування з боку батьків та тісного психологічного, юридичного, педагогічного зв'язку з ними, за умови їх фізичного існування.

Наприклад, дитина може мати місце проживання та догляд з боку опікунів, піклувальників, прийомних батьків, батьків-вихователів, персоналу інтернатного закладу, проте вона позбавлена піклування рідних батьків, внаслідок втрати фактичного або юридичного зв'язку з ними через складні життєві обставини або їх асоціальний спосіб життя.

Отже, можна погодитись із думкою Л.В. Кальченко, що соціальні сироти – це діти, у яких батьки є живими, але не опікуються власними дітьми, не надають їм необхідної допомоги і підтримки, не виконують власних батьківських обов'язків, а часто й зловживають своїми батьківськими правами до такої міри, що залишати з ними дітей навіть небезпечно для нормального розвитку і виховання дитини, а іноді і для її здоров'я та життя. Тобто соціальна сирота – це дитина, яка залишилася без батьківського піклування у зв'язку зі складною життєвою ситуацією, пов'язаною із сімейним неблагополуччям (алкоголізмом і наркоманією батьків, їх антисоціальним способом життя, тяжкими психічними захворюваннями тощо) [5, с. 165].

Н. Комарова залежно від факторів, що спричиняють поширення соціального сирітства, визначає такі групи ризику дітей:

Групи соціокультурного ризику:

– діти, народжені поза шлюбом;
– діти, народжені неповнолітніми матерями;
– діти, які виховуються одним з батьків.

Групи соціально-психологічного ризику:

– діти, які потерпають від сімейного насильства;
– діти, чиї батьки мають наркотичну або алкогольну залежність;
– діти, батьки яких виховувалися в інтернатних закладах;
– діти, батьки яких знаходяться у конфлікті з законом.

Групи економічного ризику:

– діти, чиї сім'ї перебувають у бідності.

Групи ризику, що пов'язані зі станом здоров'я:

– діти ВІЛ/СНІД інфікованих батьків [6].

Висновки. Отже, беручи до уваги наявні загрози виникнення та поширення соціального сирітства, гостро стоїть питання його профілактики, під якою слід розуміти діяльність місцевих органів виконавчої влади та місцевого самоврядування – органів опіки та піклування та неурядових організацій, яка спрямована на соціальну підтримку материнства та батьківства, захист прав дитини на проживання в сім'ї, виявлення та усунення причин, що зумовлюють сімейне неблагополуччя, невиконання батьківських обов'язків, позбавлення або обмеження батьківських прав, вилучення дітей із сімейного оточення, створення умов для реалізації позитивного батьківського потенціалу.

Незважаючи на численні наукові дослідження проблеми соціального сирітства, нині відсутні точні статистичні дані щодо кількості дітей цієї категорії. На жаль, державна статистика містить дані щодо загальної кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, не розмежовуючи ці дві категорії між собою. Однак, на наш погляд, це було б доцільно зробити для більш об'єктивного вивчення цього питання та розуміння глибини проблеми.

Враховуючи регіональну диференціацію рівня соціального сирітства, вибудовувати ефективну профілактичну роботу в цьому напрямку необхідно з урахуванням особливостей регіонів та аналізу соціально-демографічного стану в кожному з них. Місцеві органи влади мають забезпечити формування ринку соціальних послуг з урахуванням кількості дітей і сімей груп ризику та забезпечити якість надання цих послуг, заохочуючи при цьому діяльність громадських організацій у цій сфері. Питання, спрямовані на створення умов для забезпечення належного соціального захисту дітей і сімей з дітьми, що опинилися у складних життєвих обставинах, мають вирішуватися з урахуванням всіх чинників, що впливають на ситуацію.

Для більш ефективної діяльності у сфері запобігання соціальному сирітству, необхідно законодавчо визначити категорії дітей, які належать до категорії соціальних сиріт [11].

Водночас, проблему соціального сирітства неможливо вирішити тільки зусиллями держави. Необхідна активна підтримка дітям та сім'ям, які опинились у складних життєвих обставинах з боку громад і організацій громадянського суспільства.

Така взаємодія може полягати у формуванні державного замовлення інститутам громадянського суспільства послуг на надання допомоги батькам, діти яких перебувають в інтернатних закладах, надання соціальних, психологічних та реабілітаційних і реінтеграційних послуг дітям, які опинились у складних життєвих обставинах, та їх батькам, створення закладів соціальної підтримки сімей та дітей.

Список використаних джерел

1. *Всеукраїнський* портал національного усиновлення «Сирітству – ні!» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sirotstvy.net/press_centre/news/1032.html?pg=8.

2. *Гопанчук В. С.* Сімейне право України [Електронний ресурс] / В. С. Гопанчук. – Режим доступу : http://www.ebk.net.ua/Book/SPravo/01-05/80201.htm.

3. *Державна* доповідь про становище дітей в Україні (за підсумками 2011 року) / С. Ю. Аксьонова, М. Ю. Варбан, О. А.Васильєв та ін. – К., 2012. – 188 с.

4. *Безпалько О. В.* Соціальна педагогіка в схемах і таблицях : навч. посіб. / О. В. Безпалько. – К. : Логос, 2003. – 134 с.

5. *Кальченко Л. В.* Соціальне сирітство як суспільне явище /Л. В. Кальченко // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2012. – № 19. – С. 160–170.

6. *Комарова Н.* Фактори ризику дітей залишитись без батьківської опіки [Електронний ресурс] / Н. Комарова. – Режим доступу : http://www.dipsm.org.ua/publications.

7. *Королевська Н.* В Україні зменшується кількість випадків, коли батьки відмовляються від новонароджених [Електронний ресурс] / Н. Королевська. – Режим доступу : http://www.social.org.ua/view/3494.

8. *Нові* можливості зменшення алкогольної і наркозалежності населення в Україні [Електронний ресурс] / В. І. Карпенко, Т. П. Криштаб, В. А. Романовська, Л. В. Кисла. – Режим доступу : http://www.medved.kiev.ua/arh_nutr/art_2006/n06_4_8.htm.

9. *Олифіренко Ю. І.* Історичні аспекти проблеми дитячої безпритульності та бездоглядності / Ю. І. Олифіренко // Вісник Чернігівського державного технологічного університету. – 2012. – № 3 (60). – С. 340–348.

10. *Офіційний* сайт Міністерства соціальної політики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://mlsp.kmu.gov.ua/labour/control/uk/publish/article?art_id=148248&cat_id=138144.

11. *Офіційний* сайт Уповноваженого Верховної ради з прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ombudsman.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=3157:2013-10-25-09-44-11&catid=14:2010-12-07-14-44-26&Itemid=75.

12. *Павленко Ю.* Національна стратегія профілактики соціального сирітства спрямована на захист сім`ї та формування відповідального батьківства [Електронний ресурс] / Ю. Павленко. – Режим доступу : http://donmolod.gov.ua/component/content/article/1-2010-04-11-22-17-49/1086-2012-10-23-11-08-27.html.

13. *Павленко Ю.* З безправного не виросте вільний [Електронний ресурс] / Ю. Павленко. – Режим доступу : http://gazeta.dt.ua/socium/z-bezpravnogo-ne-viroste-vilniy.html.

14. *Про Національну* стратегію профілактики соціального сирітства на період до 2020 року [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 22 жовтня 2012 року № 609/2012. – Режим доступу : www.rada.gov.ua.

15. *Проблеми* дітей трудових мігрантів за результатами дослідження [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zn-rada.at.ua/Simii/problemi_ditej_trudovikh_migrantiv.pdf.

16. *Семиволос Н.* Національних особливостей немає. Алкоголізм є [Електронний ресурс] / Н. Семиволос. – Режим доступу : http://www.viche.info/journal/910/.

17. *Статистична* інформація [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу : http:// www.ukrstat.gov.ua.

18. *Ченбай І. В.* Причини дитячого сирітства у 40-х роках [Електронний ресурс] / І. В. Ченбай. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vchu/N144/N144p168-171.pdf.

ОСНОВНІ ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАЧІ РУКОПИСІВ НАУКОВИХ СТАТЕЙ ДО «ВІСНИКА ЧЕРНІГІВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ТЕХНОЛОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ. СЕРІЯ "ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ"»

Вимоги щодо підготовки рукописів статей для публікації у «"Віснику Чернігівського державного технологічного університету. Серія "Економічні науки"», який внесено до Переліку наукових фахових видань ВАК України, затвердженого постановою Президії ВАК України від 10 березня 2010 року № 1-05/2, (Бюлетень ВАК України № 4, 2010).

Шановні дописувачі!

Спочатку просимо надіслати Вашу статтю, рецензію та довідку про автора (ів), оформлені за наведеними нижче вимогами, для попереднього розгляду редакційною колегією «Вісника Чернігівського державного технологічного університету. Серія "Економічні науки"». Після отримання позитивного відгуку прохання сплатити вартість статті і надіслати весь пакет документів.

У зв'язку з включенням «Вісника Чернігівського державного технологічного університету. Серія "Економічні науки"» до міжнародної наукометричної бази даних eLIBRARY.RU просимо Вас звернути увагу на деякі зміни в пакеті документів.

1. Для публікації статті у «Віснику Чернігівського державного технологічного університету. Серія "Економічні науки"» необхідно в обов'язковому порядку подати:

– електронний варіант статті, оформленої за зразком (Додаток А);

– рецензію на статтю за підписом доктора наук;

– довідку про авторів, заповнену за наведеним бланком (Додаток Б). Звертаємо Вашу увагу, що ім'я та по батькові автора (ів) подаються повністю;

– квитанцію про сплату вартості публікації наукової статті (Додаток В);

– згоду на публікацію у формі договору про передачу права на використання твору (бланк договору розміщено на сайті університету).

2. Вимоги до наукової статті. Наукова стаття повинна відповідати тематичному спрямуванню збірника.

Статтю можна подавати однією з трьох мов: українською, російською, англійською.

Обсяг статті повинен бути таким: мінімум – 5 повних сторінок, максимум – 10 сторінок (остання сторінка має бути заповнена не менш ніж на 3/4).

Стаття надсилається електронною поштою на адресу: **maksim-22@yandex.ru.** Текст статті набирається з використанням комп'ютерних текстових редакторів Word for Windows 97/2000/XP.

3. Структура статті. До друку у "Віснику Чернігівського державного технологічного університету. Серія "Економічні науки" приймаються лише наукові статті, які мають такі необхідні елементи: УДК. Автори. Назва наукової або освітньої установи, де працюють автори. Назва статті. Анотації. Ключові слова **(у зв'язку з включенням до міжнародної наукометричної бази даних eLIBRARY.RU вся інформація про авторів, назва статті, анотація і ключові слова подається трьома мовами: українською, російською, англійською).** Постановка проблеми. Аналіз останніх досліджень і публікацій. Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Мета статті. Виклад основного матеріалу. Висновки і пропозиції. Список використаних джерел.

4. Параметри сторінки повинні бути такими:

Формат А4 (210×297 мм).

Поля: верхнє, нижнє та бокові – 25 мм.

Відступ від верхнього та нижнього колонтитула – 25 мм.

Верхній і нижній колонтитули, а також номери сторінок не вводити. Текст повинен бути вирівняний по ширині аркуша.

КАТЕГОРИЧНО ЗАБОРОНЯЄТЬСЯ У СТАТТІ ВИКОРИСТАННЯ АВТОМАТИЧНОЇ РОЗСТАНОВКИ ПЕРЕНОСІВ ТА АВТОМАТИЧНИХ СПИСКІВ. УСІ СПИСКИ ПРОСТАВЛЯЮТЬСЯ У РУЧНОМУ РЕЖИМІ!

5. Вимоги до оформлення структурних елементів статті.

5.1. ***УДК*** – шрифт Times New Roman (кегель 12), курсив, вирівнювання по лівому краю без абзацу.

Автори – ***ініціали та прізвище*** кожного автора починати з нового рядка (шрифт Times New Roman (кегель 12), розміщення по лівому краю, без абзацного відступу, напівжирний), ***науковий ступінь або посада, якщо немає ступеня*** (шрифт Times New Roman (кегель 12), звичайний). Скоро-

чення слід подавати згідно з ДСТУ 3582-97 "Скорочення слів в українській мові у бібліографічному описі. Загальні правила та вимоги" (наприклад: д-р екон. наук; канд. техн. наук; тис., млн, млрд; грн, дол; табл., рис. тощо). Дані про авторів подаються трьома мовами

Назва організації – місце (я) роботи автора (-ів) (вирівнювання по лівому краю без абзацного відступу, шрифт Times New Roman (кегель 10)). Після назви організації через кому вказуються місто та країна розміщення організації (трьома мовами).

Назва статті – шрифт Times New Roman (кегель 12). Подається прописними напівжирними літерами, вирівнювання по центру без абзацу, трьома мовами.

Анотація – шрифт Times New Roman (кегель 9), курсив, вирівнювання по ширині, абзацний відступ 0,63 см, одинарний інтервал. В анотації має бути чітко сформульована головна ідея статті та коротко обґрунтована її актуальність (обсяг – 8-10 рядків). У статті подаються анотації трьома мовами: українською, російською, англійською (Додаток А).

Ключові слова – шрифт Times New Roman (кегель 9), вирівнювання по ширині, абзацний відступ 0,63 см, одинарний інтервал. Ключові слова подаються трьома мовами. Кількість ключових слів – 5-7 (Додаток А).

Основний текст – текст статті з заголовками (вирівнювання по ширині, абзац – 0,63 см, шрифт Times New Roman (кегель 12), одинарний інтервал).

Розділи статті (Постановка проблеми. Аналіз останніх досліджень і публікацій. Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Мета статті. Виклад основного матеріалу. Висновки і пропозиції. Список використаних джерел) зазначаються таким шрифтом: Times New Roman, кегель 12, напівжирний, звичайний. Після назви розділу статті ставиться крапка і продовжується текст самої статті.

5.2. Інтервали між елементами статті такі:

– УДК – автори – 1;
– автори – назва організації – 1;
– назва організації – назва статті – 2;
– назва статті – анотація – 1;
– анотація – ключові слова – 1;
– ключові слова – основний текст – 1;
– основний текст – назва таблиці (верхній край рисунка) – 1;
– назва таблиці – її верхній край (нижній край рисунка – їхні назви) – 1;
– нижній край таблиці (назва рисунка) – основний текст – 1;
– основний текст – список використаних джерел – 1;
– список використаних джерел – перелік джерел – 1.

6. Цитати, таблиці, статистичні дані, цифрові показники, що підвищують рівень аналітичних матеріалів, подаються з посиланням на джерела. Таблиці мають бути пронумеровані й мати заголовок. Відповідальність за наведені показники несе автор.

Рисунки і таблиці необхідно подавати у статті безпосередньо після тексту, де вони згадані вперше, або на наступній сторінці.

6.1. Ілюстрації (рисунки та чорно-білі фотографії)

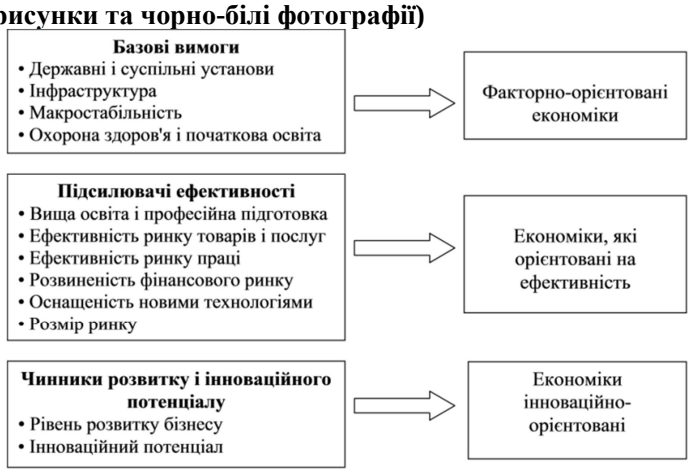

Рис. 1. Складові конкурентоспроможності на відповідній стадії розвитку економіки

Під час виконання рисунків рекомендується використання Microsoft Visio 2007 (2003). За умови використання закладеної графіки Microsoft Word рисунки повинні бути згрупованими. Шрифт рисунків Times New Roman, кегель 12, курсив.

Рисунки позначають словом “Рис.” і нумерують послідовно в межах статті. Якщо у статті є лише один рисунок, він не нумерується. Пояснювальні підписи, номер рисунка, його назву розміщують послідовно під ілюстрацією.

6.2. Таблиці

Цифровий матеріал, що наводиться в статті, як правило, повинен оформлятися у вигляді таблиць.

Розмір тексту таблиць – кегель 12. Усі таблиці повинні мати заголовки. Нумераційний заголовок таблиць (кегель 12) вирівнюють по правому краю таблиці, тематичний заголовок таблиці (по центру, кегель 12, курсив).

Наприклад:

Таблиця 1

Аналіз показників діяльності підприємства

Показники	Формула розрахунку	Фактори, що впливають на показник	Напрями поліпшення показників
1.			
…			

Якщо таблиця не вміщується на одній сторінці, всі її колонки нумерують, а над перенесеною частиною таблиці справа надписують: “Закінчення табл. 1”.

6.3. Формули

Використовуючи формули, необхідно дотримуватися певних правил.

Великі, довгі та громіздкі формули, які мають у складі знаки суми, добутку, диференціювання, інтегрування, розміщують на окремих рядках. Це стосується також і всіх нумерованих формул. Для економії місця кілька коротких однотипних формул, відокремлених від тексту, можна подати в одному рядку, а не одну під одною. Невеликі і нескладні формули, що не мають самостійного значення, вписують усередині рядків тексту.

Стиль формул: хімічні формули набирають прямим шрифтом. Формули, на які є посилання, нумерують арабськими цифрами в круглих дужках праворуч. Обов’язково подають розшифровку літерних позначень величин у формулах. Для набору позначень фізичних величин використовують редактор формул Microsoft Equation для WINDOWS.

Номер формули проставляється справа в кінці рядка в круглих дужках, не виходячи за поле. Формули необхідно вирівнювати по лівому краю сторінки. Між ними та текстом витримується інтервал в один рядок.

Наприклад:

Ефективна ставка процента для позичальника визначається за формулою (1)

$$Rt = \frac{SK}{z-h} \cdot 360, \qquad (1)$$

де SK – величина знижки (%);

h – період дії знижки (днів);

z – тривалість відстрочки платежу (днів).

7. Список використаних джерел необхідно складати за вимогами, що висуваються до оформлення списку використаних джерел у дисертаційних роботах (Бюлетень ВАК України № 5, 2009), розміщувати бібліографічні записи за алфавітом чи у послідовності їхніх перших згадувань в основному тексті статті.

Заголовок “Список використаних джерел” слід розміщувати посередині рядка, шрифт Times New Roman, кегель 12, напівжирний, а список джерел – 11 кегель.

8. Оплата публікації. Опублікування наукових статей у “Віснику Чернігівського державного технологічного університету. Серія “Економічні науки” є платним. Вартість публікації 1 сторінки наукової статті становить **50 грн** (прохання обов’язково уточнювати вартість публікації). Оплата підтверджується квитанцією, зразок якої наведений у Додатку В.

9. Контактна інформація.

Матеріали необхідно надсилати на електронну адресу: **maksim-22@yandex.ru.** Всі документи, що містять підписи та печатки, повинні бути відсканованими.

Контактна особа: Дубина Максим Вікторович.

Моб. тел.: 099-37-63-287.

Відповідальність за матеріали, наведені у статті, несе автор.

Неправильно оформлені автором стаття та супровідні документи, що не відповідають зазначеним вимогам, розглядатися не будуть.

Додаток А

Приклад оформлення статті

УДК 336.72

В.М. Ковальський, д-р екон. наук
Чернігівський державний технологічний університет, м. Чернігів, Україна
М.Д. Іванов, канд. екон. наук
Чернігівський державний інститут економіки і управління, м. Чернігів, Україна
С.М. Іващенко, аспірант
Полтавський університет споживчої кооперації України, м. Полтава, Україна

ФІНАНСОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

В.Н. Ковальский, д-р экон. наук
Черниговский государственный технологический университет, г. Чернигов, Украина
М.Д. Иванов, канд. экон. наук
Черниговский государственный институт экономики и управления, г. Чернигов, Украина
С.Н. Иващенко, аспирант
Полтавский университет потребительской кооперации Украины, г. Полтава, Украина

ФИНАНСОВЫЙ МЕХАНИЗМ ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ

Volodymyr Kovalskyi, Doctor of Economics
Chernihiv State Technological University, Chernihiv, Ukraine
Mykhailo Ivanov, PhD in Economics
Chernihiv State Institute of Economics and Management, Chernihiv, Ukraine
Serhii Ivashchenko, PhD student
Poltava University of Consumer Cooperatives in Ukraine, Poltava, Ukraine

FINANCIAL MECHANISM OF FOREIGN TRADE ENTERPRISES

Досліджено теоретичні питання формування фінансового механізму зовнішньоекономічної діяльності підприємств.
Ключові слова: *фінансовий механізм, підприємство, зовнішньоекономічна діяльність.*

Исследованы теоретические вопросы формирования финансового механизма внешнеэкономической деятельности предприятий.
Ключевые слова: *финансовый механизм, предприятие, внешнеэкономическая деятельность.*

The theoretical aspects of forming a financial mechanism the foreign trade of enterprises were investigated.
Key words: *financical mechanism, enterprise, foreign economic activity.*

Постановка проблеми. …

Аналіз останніх досліджень і публікацій. …

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. …

Мета статті. Головною метою цієї роботи є …

Виклад основного матеріалу. …

Висновки і пропозиції. …

Список використаних джерел

1. *Захарова О. Д.* Теоретические аспекты определения экономической сущности понятия “региональная система” в контексте регионализации экономики / О. Д. Захарова // Экономика и управление. – 2007. – № 1. – С. 46–51.

2. *Коновальчик В. В.* Побудова процесу навчання персоналу в рамках загальної системи розвитку персоналу [Електронний ресурс] / В. В. Коновальчик // HRMagazine. – Режим доступу : http://www.hr-portal.ru/tags/razvitie-personala.

3. *Синиця Л. В.* Оцінка стійкості підприємства : монографія / Л. В. Синиця. – Донецьк : Юго-Восток, 2010. – 184 с.

4. ....

5. ....

Додаток Б

Бланк для оформлення довідки про автора

ДОВІДКА ПРО АВТОРІВ

Дані про авторів	Українською мовою	Російською мовою	Англійською мовою
Прізвище			
Ім'я			
По батькові			
Науковий ступінь			
Вчене звання			
Почесне звання			
Місце роботи			
Посада			
Назва статті			
Обсяг статті			
Поштова адреса, на яку необхідно надсилати примірник збірника			
Контактна інформація	роб. тел.		
	дом. тел.		
	моб. тел.		
	e-mail		

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

Договір про передачу права на використання твору укладається на кожну статтю і надсилається поштою у паперовому вигляді з повністю заповненими автором (ами) твору реквізитами у 2-х примірниках (один для редакційної колегії, інший – для автора). Договір підписується ректором Чернігівського національного технологічного університету й один примірник повертається у паперовому вигляді автору (ам) твору поштою. Наявність Договору про передачу права на використання твору є обов'язковою умовою публікації наукових статей у наукових виданнях університету для всіх аторів.

Додаток В

Бланк квитанції для оплати публікації

Заява на переказ готівки

Дт 1002

Кт 31259203106996

Ідентифікаційний код 05460798

Одержувач платежу Чернігівський національний технологічний університет

Дата здійснення операції

Дата валютування

Код установи банку 853592

Найменування установи банку ГУДКСУ Укр. в Чернігівській області

Прізвище, ім'я, по-батькові платника

Адреса платника

Призначення платежу за видання у збірнику

25010100

Сума

Загальна сума

(словами)

Касир

Підпис платника

Квитанція

Дт 1002

Кт 31259203106996

Ідентифікаційний код 05460798

Одержувач платежу Чернігівський національний технологічний університет

Дата здійснення операції

Дата валютування

Код установи банку 853592

Найменування установи банку ГУДКСУ Укр. в Чернігівській області

Прізвище, ім'я, по-батькові платника

Адреса платника

Призначення платежу за видання у збірнику

25010100

Сума

Загальна сума

(словами)

Касир

Підпис платника

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ВІСНИК

ЧЕРНІГІВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ТЕХНОЛОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

СЕРІЯ «ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ»

НАУКОВИЙ ЗБІРНИК

№ 1 (72)

Головний редактор	С.М. Шкарлет
Відповідальні за випуск	М.П. Бутко, В.П. Ільчук
Літературний редактор	Л.М. Сила
Коректор	О.С. Смєлова
Комп'ютерна верстка і макетування	М.В. Дубина
	В.М. Олефіренко
	Т.В. Коваленко

Підписано до друку 10.04.2014. Формат 60х84/8. Друк різографія.
Гарнітура Times New Roman. Умов. друк. арк. – 37,1.
Тираж 300 пр. Замовлення № 238/14.

Редакційно-видавничий відділ Чернігівського національного технологічного університету
14027, Україна, м. Чернігів, вул. Шевченка, 95.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 840 від 04.03.2002 р.